

Inter-Parliamentary Union

For democracy, For everyone.

UNHCR

Агентство ООН по делам беженцев

Қочоқларни халқаро ҳимоя қилиш ва давлат бошпана тизимини яратиш масалалари бўйича қўлланма

Парламент аъзолари учун 27-қўлланма, 2017 йил

Миннатдорчиликлар

Ушбу нашр Параментлараро Иттифоқ ва БМТнинг Қочоқлар ишлари бўйича Олий комиссари Бошқармаси билан ҳамкорликда тайёрланган

Муаллифлар: Френсис Николсон (Frances Nicholson) ва Жудит Кумин (Judith Kumin).

Муассасалараро таҳрир қўмитаси: Корнелис Воутерс (Cornelis Wouters), Ариэл Рива (Ariel Riva), Эллис Эдвардс (Alice Edwards), Мадлен Гарлик (Madeline Garlick) (БМТ ҚОКБ, химоя бўлими), Параментлараро Иттифоқнинг халқаро гуманитар ҳуқуқини ҳурмат қилишга кўмаклашиш бўйича қўмитаси аъзолари, жумладан сенатор : Габриэла Гуэвас Баррон, Мексика (Gabriela Cuevas Barron), Филипп Маху (Philippe Mahoux) ва Қўмита Котиби Карин Жабре (Kareen Jabre).

Шарҳларнинг бошқа муаллифлари ва ҳаммуаллифлари: Санни Андерсен (Sanne Andersen), Керолайн Далин Брасс (Caroline Dulin Brass), Сабин Чо (Subin Cho), Кэрол Симоне Дахан (Carole Simone Dahan), Эллис Фармер (Alice Farmer), Сибил Капферер (Sibylle Kapferer), Джеки Киган (Jackie Keegan), Несе Килинкоглу (Nese Kilincoglu), Александра Памела Мак Дауол (Alexandra Pamela McDowall), Мишель Симон (Michele Simone), Петер Свинярски (Peter Swiniarski), Беатрис Урех (Beatrice Ureche), БМТ ҚОКБнинг Женевадаги қароргоҳи ва бутун жаҳон бўйича миллий идораларининг кўп сонли ходимлари. Параментлараро иттифоқ Микронезия Федерал Штатларида ушбу Қўлланмани яратишга қўшган молиявий ҳиссаси учун миннатдорчилик билдиради.

Ушбу Қўлланманинг ҳар қандай қисми муаллифлик ҳуқуқи ва манбани кўрсатиш, шунингдек бирорта ўзгартиришлар киритмаслик шarti билан такроран нашр этилиши мумкин.

Қўлланма мазмунидан фойдаланганлик тўғрисида Параментлараро иттифоққа маълум қилишингизни сўраймиз.

Ушбу асар БМТ ҚОКБнинг буюртмаси ассосида жаноб Эркин Эрназаров томонидан амалга оширилган норасмий таржимадир.

Парламентлараро иттифоқ таржимага олиб келиши мумкин бўлган хатолар ёки нотўғри талқинлар учун жавобгарликни ўз зиммасига олмайди.

© Параментлараро Иттифоқ ва БМТнинг Қочоқлар ишлари бўйича Олий комиссари Бошқармаси

Дизайн ва саҳифалаш: ВаКОС DESIGN

ISBN 978-92-9142-812-0

Мундарижа

Мундарижа	3
Сўзбоши	6
Кириш.....	10
Ушбу Қўлланмадан фойдаланиш	12
1-боб. Қочоқларни ҳимоя қилишнинг халқаро-ҳуқуқий асоси	15
1.1 Кириш	15
1.2. Қочоқлар тўғрисидаги халқаро қонунчилик ва қочоқларни ҳимоя қилишнинг стандартлари.....	16
1.3 Қочоқлар тўғрисидаги минтақавий қонунчилик ва ҳимоя қилишнинг стандартлари.....	19
1.4 Бошпана излаётганлар ва қочоқларни ҳимоя қиладиган бошқа халқаро-ҳуқуқий стандартлар.....	23
1.5 Ҳуқуқ, қўлланма ва тавсияларнинг бошқа манбалари	32
2-боб. Қочоқларни ҳимоя қилиш бўйича вазифалар ва мажбуриятлар	33
2.1 Кириш	33
2.2. Давлатнинг вазифалари ва мажбуриятлари.....	34
2.3 Қочоқларнинг алоҳида тоифаларига муносабат бўйича мажбуриятлар.....	37
2.4 БМТ ҚОКБ роли.....	41
2.5 БМТ ҚОКБнинг шериклари.....	45
2.6 Қочоқларни ҳимоя қилишни ва БМТ ҚОКБ фаолиятини қўллаб-қувватлаш ва молиялаштириш.....	49
3-боб. Қочоқларни ҳимоя қилиш бўйича халқаро ҳужжатларга қўшилиш ва давлат бошпана тизимини ташкил этиш	52
3.1 Кириш	52
3.2 1951 йилги Конвенция ва (ёки) 1967 йилги Протоколга қўшилиш	53
3.3 Давлат бошпана тизимларини ташкил этиш	55
3.4 Миллий қонунлар ва сиёсат: давлат бошпана тизимининг асоси	59
4-боб. Чегарани бошқариш ва қочоқларнинг киришини тартибга солишни	64
4.1 Кириш	64
4.2 Худудга киритиш ва <i>чиқариб юборишга йўл қўймаслик</i> мажбуриятларининг ҳажми.....	66

4.3 Қочоқлар хавфсизлигини ва ҳимоя қилинишини таъминлаш.....	73
4.4 Аҳолининг аралаш кўчиб юришининг муаммолари	75
4.5 Мигрантларни ноқонуний олиб кириш, одам савдоси ва қочоқларни ҳимоя қилиш	82
4.6 Аралаш миграция шароитларида ҳимоя қилиш жиҳатларини ҳисобга оладиган кириш тизими.....	87
4.7 Ноқонуний кириш учун жазоламаслик.....	94

5-боб. Бошпана излаётган шахсларни ва қочоқларни қабул қилиш 96

5.1 Кириш	96
5.2 Бошпана излаётган шахсларни қабул қилиш ва бошпана тақдим этиш шахсий тизими маъносида улар билан муомала қилиш	97
5.3 Ҳаракатланиш эркинлиги, қамоқда сақлаш ва қамоқда сақлашнинг муқобили	104
5.4 Бошпана излаётганлар ва қочоқлар оммавий оқими вазиятига жавоб чораларини кўриш	115
5.5 Фавқулодда ҳолатларда жавоб чораларини кўриш.....	118

6-боб. Халқаро ҳимояга муҳтож шахсларни аниқлаш125

6.1 Кириш	125
6.2 Давлатнинг қочоқ мақомини аниқлаш учун масъулияти	126
6.3 Қочоқ мақомини аниқлаш.....	128
6.4 “Қочоқ” таърифи кимга тааллуқли бўлади?	132
6.5 Фаластинлик қочоқлар вазияти тўғрисида	144
6.6 Ким қочоқ мақомидан чиқарилиши керак?	144
6.7 Халқаро ҳимоянинг ёрдамчи ва вақтинчалик шакллари	146

7-боб. Бошпана тақдим этиш тартибларининг адолатлилиги ва самарадорлигини таъминлаш152

7.1 Кириш	152
7.2 Бошпана тақдим этишнинг адолатли ва самарали тартиблари.....	154
7.3 Тартибнинг энг кам кафолатлари	156
7.4 Обеспечение конфиденциальности в соответствии с принципами и стандартами защиты данных	159
7.5 Регистрация и рассмотрение ходатайств	161
7.6 Мақбуллиқни аниқлаш тартиблари.....	163
7.7 Биринчи инстанцияда суҳбат ўтказиш ва қарор қабул қилиш жараёни.....	171
7.8 Ускоренные процедуры.....	175
7.9 Такрорий мурожаат, мурожаатни рад этиш ёки қақриб олиш	177
7.10 Апелляциялар ва ҳуқуқий ҳимоянинг самарали воситалари.....	179
7.11 Бошпана тақдим этиш тартибида алоҳида эҳтиёжга эга шахслар	180

7.12 Қочоқ мақомини тан олиш.....	188
7.13 Қочоқ мақомини бекор қилиш, ундан маҳрум этиш ва уни тўхтатиш.....	191
7.14 Халқаро ҳимояга муҳтож эмас деб тан олинган шахслар.....	195

8-боб. Қочоқлар ҳуқуқларига амал қилиш ва уларнинг қадр-қимматини ҳурмат қилиш.... 200

8.1 Кириш	200
8.2. Камситишга йўл қўймаслик принципи	201
8.3. Қочоқларнинг мажбуриятлари ва ҳуқуқлари.....	201
8.5 Иркчилик, камситиш ва ксенофобияга қарши курашиш	217
8.6 Бошпана излаётган шахслар ва қочоқларни ҳимоя қилиш учун БМТнинг инсон ҳуқуқлари соҳасидаги механизмларидан фойдаланиш	223

9-боб. Узоқ муддатли қарорлар қабул қилинишига эришиш 228

9.1 Кириш	228
9.2. Қарорлар қабул қилинишига эришиш учун замин яратиш: тизимли ёндашув	229
9.3. Ихтиёрий репатриация.....	230
9.4 Маҳаллий интеграция: қабул қилаётган ҳамжамиятда жойлашиш	234
9.5 Кўчириш	237
9.6 Кўчиришга инновацион ёндашувлар ва миграциянинг муқобил йўллари	240
9.7 Натураллаштириш.....	243
9.8 Қочоқлар билан боғлиқ чўзилиш хусусиятига эга вазиятларни ҳал қилишга комплекс ёндашув.....	244

1-илова.

1951 йилги Қочоқлар мақоми тўғрисидаги конвенцияга қўшилиш учун намунали ҳужжат..... 247

2-илова.

1967 йилги Қочоқлар мақоми тўғрисидаги протоколга қўшилиш учун намунали ҳужжат..... 248

3-илова.

**1951 йилги Қочоқлар мақоми тўғрисидаги конвенцияга нисбатан ҳуқуқ
мерослиги тўғрисидаги намунали ҳужжат 249**

4-илова.

**1951 йилги Қочоқлар мақоми тўғрисидаги конвенцияга нисбатан
ҳуқуқ мерослиги тўғрисидаги намунали ҳужжат 250**

5-илова.

Қочоқларни ҳимоя қилишни таъминлаш соҳасида асосий атамаларнинг глоссарийи251

6-илова.

**Қочоқларни ҳимоя қилишнинг турли жиҳатлари бўйича
маълумотларнинг танланган веб-сайтлари 270**

Қуйидагилар тўғрисида бир нечта сўз... 272

ер юзи умумий аҳолисининг тахминан учдан бир қисмини ташкил этади. Қочоқларнинг бешдан бир қисмидан камроғи узокроқдаги мамлакатларга қараб йўл олади. Кўпинча бу келажақларининг ва муносиб қўллаб-қувватлашнинг, шу жумладан қабул қилаётган мамлакатлар ва ҳамжамяятлар томонидан қўллаб-қувватлашнинг мавжуд эмаслиги туфайлидир. Кўчиб юраётган шахслар, қоида бўйича, турли сабабларга кўра, шу жумладан иқтисодий имкониятларни излаётган одамлардан иборат мунтазам бўлмаган миграция оқимлари таркибида бўлади. Қочоқлар билан мигрантлар ўртасида аниқ тафовутни билиш муҳимдир. Бу ҳар икки гуруҳ вакиллари кўпгина ўхшаш хавфларга дуч келишларига қармасдан қуруқликда ва денгизда таваккалчилик билан ҳаракатланиб кўпинча ҳалок бўлишади ёки тан жароҳатлари олишади. Фақат қочоқлар халқаро ҳуқуққа мувофиқ муайян мақомга эга бўладилар, чунки ҳарбий можаро ва таъқиб қилиш каби сабаблар оқибатида уйларига қайтиб бора олмайдилар.

Нью-Йорк декларацияси қочоқларни ҳимоя қилиш принципи бу амалда ҳозир ҳам рўй бераётганидек, айрим давлатларнинг амаллари томонидан синовдан ўтаётган пайтда қабул қилинган эди. Баъзи мамлакатлар ва минтақаларда бошпана олиш имконияти чегараланган, чегаралар ёпиқ ва ушлаш ҳолатларининг, шунингдек ҳимоядан фойдаланишга тўсиқ бўлаётган ҳуқуқий ва тартибларнинг сони ортиб бормоқда. Оғир иқтисодий шароитларда айрим мамлакатларнинг ҳукуматлари ҳал этиб бўлмайдиган деб туюладиган можароларга ва хавфсизликка нисбатан ташишларнинг ортишига дуч келиб, вазиятга ўз “эшиклари”ни ёпиб, қочоқларни ҳимоя қилишни бошқа мамлакатларга “аутсорсинг” сифатида бериш чораларини кўриш билан жавоб бердидилар, айти пайтда улар ксенофобия ва миллатчилик қуруқ дабдабали нутқларини жазосиз қолдирдилар. Бироқ айти шу пайтда жуда кўплаб ахлоқий матонат ва етакчилиكنинг ижобий мисоллари намоён бўлди. Ҳукуматлар саъй-ҳаракатларини фаоллаштирган ва ўз чегараларини минглаб қочоқлар учун очик қолдирган мисоллар, шунингдек бутун дунёдаги айрим шахслар ва ҳамжамяятлар томонидан бирдамлик ҳаракатларининг кўп сонли мисоллари ҳам мавжуд.

Нью-Йорк декларациясида қочоқларни ҳимоя қилиш учун жамият барча қатламлари иштирок этиш зарурлиги таъкидланади. Бу масалада парламент аъзолари ҳал қилувчи роль ўйнашлари – бундан буён ҳам қочоқларни ҳимоя қилишнинг халқаро тартиби самарадорлигини т, шунингдек ҳимоя қилиш принципларини қондирадиган ва ҳозирги даъватларга самарали жавоб беришга қодир бўлган бошпана бериш миллий тизимларини ташкил этиш ва қўллаб-қувватлашнинг аминлашлари керак.

Ушбу Қўлланма икки вазифани: парламент аъзоларига қочоқлар тўғрисида асосий принципларша доир маълумотни ҳамда халқаро қонунчилик мажбуриятларини тақдим этишга йўналтирилган, шунингдек халқаро стандартларга мувофиқ равишда адолатли ва самарали миллий бошпана бериш тизимини ташкил этиш ва қўллаб-қувватлаш учун саъй-ҳаракатларини сафарбар этишга йўналтирилган. Бу халқаро ҳимояга муҳтож шахсларни давлат томонидан аниқлаш, шунингдек таъқиб этиш ва можаролардан қочишга мажбур бўлган одамлар аввалгидек 1951 йилги Қочоқлар мақоми тўғрисидаги Конвенция ҳамда унга 1967 йилдаги Протоколга мувофиқ бошпана излаш ва бошпанадан фойдаланишлари учун ниҳоятда муҳимдир. Биз сизга ана шу Қўлланмани муҳим ресурс сифатида тавсия этамиз ва у Нью-Йорк декларациясига мувофиқ берилган ваъдалар амалга ошишида муайян роль ўйнайди деб умид қиламиз.

Филиппо Гранди (Filippo Grandi)
БМТнинг Қочоқлар ишлари бўйича Олий комиссари

Мартин Чунгонг (Martin Chungong)
Парламентлараро иттифоқнинг Бош котиби

Қисқартма сўзлар

- AIDS** Синдром приобретенного иммунодефицита (СПИД)
- BID** Определение наилучших интересов
- AIDS** Орттирилган иммунитет танқислиги синдроми (ОИТС)
- BID** Энг яхши манфаатларни аниқлаш
- CAR** Марказий Африка Республикаси
- CAT** Қийноқлар ва шафқатсиз, ғайриинсоний ёки кадр-қимматни камситадиган муомаланинг бошқа шакллариға қарши конвенция
- CEDAW** Хотин-қизларға нисбатан камситишнинг барча шакллариға барҳам бериш тўғрисидаги Конвенция
- COI** Келиб чиқиш мамлакати ҳақидаги маълумот (КММ)
- CRC** Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенция (БХК)
- CRPD** Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенция
- CTD** Конвенцияға мувофиқ йўл ҳужжати
- DRC** Конго Демократик Республикаси (КДР)
- EASO** Европанинг Бошпана тақдим этиш масалалари бўйича идораси
- ECOSOC** Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Иқтисодий ва ижтимоий кенгаши
- EU** Европа Иттифоқи (ЕИ)
- ExCom** Олий комиссар Дастурининг Ижроия қўмитаси
- FAO** БМТнинг Озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги ташкилоти
- FGM** Аёллар жинсий органлариға жароҳат етказадиган операциялар
- HIV** Одам иммунитетни танқислиги вируси (ОИВ)
- HRC** БМТнинг Инсон ҳуқуқлари бўйича қўмитаси
- IARLJ** Қочоқларни ҳимоя қилиш тўғрисидаги ҳуқуқ соҳасида халқаро судлар ассоциацияси
- ICAO** Халқаро фуқаро авиацияси ташкилоти (ИКАО)
- ICC** Халқаро жиноий суд
- ICCP** Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт
- ICERD** Ирқий камситишнинг барча шакллариға барҳам бериш тўғрисидаги халқаро конвенция
- ICESCR** Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт
- ICRC** Қизил Хоч халқаро қўмитаси
- IDP** Ички кўчиб юрган шахс
- IFRC** Қизил Хоч ва Қизил Ярим ой жамиятлари халқаро федерацияси
- IMO** Халқаро денгиз ташкилот
- IOM** Миграция бўйича халқаро ташкилот (МХТ)

IPU	Парламентлараро иттифоқ (ПАИ)	UASC	Кузатиб борилмаётган бола ёки оиласидан ажралган бола
LGBTI	Лесбиянкалар, геёлар, бисексуаллар, трансгендер шахслар ва интерсексуаллар	UDH	Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси
NGO	Ноҳукумат ташкилоти (НХТ)	UN	Бирлашган Миллатлар Ташкилоти (БМТ)
NHRI	Миллий ҳуқуқни ҳимоя қилиш муассасаси	UNAIDS	БМТнинг ОИВ/ОИТС бўйича дастури
OAS	Америка давлатлари ташкилоти	UNCLOS	БМТнинг Денгиз ҳуқуқи бўйича конвенцияси
OAU	Африка бирлиги ташкилоти (ҳозирги пайтда Африка иттифоқи)	UNDP	БМТнинг Ривожланиш дастури (ПРООН)
OCHA	БМТнинг Инсонпарварлик фаолиятини мувофиқлаштириш бўйича бошқармаси	UNESCO	Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг таълим, фан ва маданият масалалари бўйича ташкилоти (ЮНЕСКО)
OHCHR	БМТнинг Инсон ҳуқуқлари бўйича Олий комиссари Бошқармаси	UNHCR	БМТнинг Қочоқлар ишлари бўйича Олий комиссари Бошқармаси (БМТ ҚОКБ)
OIC	Ислон конференцияси ташкилоти (ҳозирги пайтда – Ислон ҳамкорлик ташкилоти)	UNICEF	БМТнинг Болалар жамғармаси (ЮНИСЕФ)
PRRA	Чиқариб юборишгача хавфни баҳолаш (Канада)	UNODC	БМТнинг Наркотиклар ва жиноятчилик бўйича бошқармаси
SAPS	Жанубий Африка полиция хизмати	UNRWA	Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Фаластинлик қочоқлар ва ишларни ташкил этиш бўйича Яқин Шарқ агентлиги
SAR	Излаш ва қутқариш	UPR	Универсал даврий шарҳ
SGBV	Шаҳвоний ва гендер билан боғлиқ зўрлаш	WFP	Жаҳон озиқ-овқат дастури
SOLAS	Денгиздан инсон ҳаётини кўриқлаш бўйича халқаро конвенция	WHO	Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти
SOPs	Стандарт операция тартиблари		
TBP	Торонто гаров дастури		
TPS	Вақтинча ҳимоя қилинадиган мақом (АҚШда тақдим этилади)		

Кириш

© UNHCR

Ушбу Қўлланманинг нашр этилиши пайтида жаҳонда Иккинчи жаҳон уруши тугагандан сўнг ҳар қачонгидан кўп қочоқлар бор эди. Одамларнинг ҳозирги даврда кўчиб юришининг сабаблари тобора мураккаб бўлиб бормоқда, чунки моjarолар, зўрлаш ва инсон ҳуқуқларининг бузилиши кўп жиҳатдан этник ва диний душманлик, ниҳоятда қашшоқлик ва муҳтоjлик, шунингдек иқлим ўзгариши билан боғлиқ экология омиллари билан қўшилиб кетмоқда. Йиллаб, ҳатто ўн йиллаб давом этаётган моjarолар сабабли қочоқларнинг ташвишга соладиган сони мавҳумлик ва бирор қарор қабул қилиниши истиқболисиз яшамоқда. Жаҳондаги қочоқларнинг ярмидан кўпроғини болалар ташкил этади ва ҳеч нарса ўзгармас уларнинг болалари ҳам қочоқ бўлади.

Қочоқлар учун ким жавобгар? Нега кўпинча уларни ўзлари хавф-тушунтириш маълумотарда бўлган одам эмас, таҳдид деб ҳисоблашади? Кўпчилиги миллионлаб одамларнинг ўз ҳаётини сақлаш учун қочишга мажбур қилаётган зўравонлик ва таъқиб муаммолари билан шуғулланмайдиган парламент аъзолари учун Қўлланманинг маъноси нимада?

Одамлар ўзларининг қадрдон мамлакатларида ҳуқуқ устунлиги принципи бузилганда қочоқларга айланади. Улар бошқа мамлакатларда ҳимоя излашганида бу ердаги қонун устунлиги принципага ишонишади. Улар кунларнинг бирида уйларига қайтиб боришлари имконини берадиган ватанларида қонун устунлиги принципи тикланишига умид қилишади. Уруш жабрдийдаларига бошпана тақдим этиш ва уларни ҳимоя қилишга йўналтирилган қонунлар, сиёсат ва норматив

ҳужжатларни ишлаб чиқишда парламент аъзоларига марказий роль ажратилган Ушбу Қўлланма парламент аъзоларига ана шу муҳим вазифани бажаришга ёрдам беришга даъват этилган.

Ушбу Қўлланма асосига қочоқларни ҳимоя қилиш қўйилган ва буни ҳисобга олган ҳолда қочоқларни ҳимоя қилишнинг мунтазам шакллантириладиган халқаро норматив-ҳуқуқий базаси келтирилади. Қўлланмада давлатларнинг қочоқларни ҳимоя қилиш билан боғлиқ халқаро шартномалар, жумладан 1951 йилги Қочоқларнинг мақоми тўғрисидаги конвенция ва унга 1967 йилги Протоколга қўшилишнинг аҳамияти тушунтирилади. Қочоқларни ҳимоя қилиш тизимининг марказий унсурлари - қочоқларнинг кириши ва қабул қилинишидан бошлаб мақоми, ҳуқуқлари ва бурчларигага лўнда тушунтирилади. Бундан ташқари Қўлланманинг муаллифлари чегара назорати, ирқчилик ва ксенофобия, халқаро ҳимояга муҳтож бўлмаган одамларни қайтариш ҳамда хавфсизликнинг ҳозирги даврдаги муаммолари каби мураккаб мавзуларни тушунтиришга интилишган.

XXI асрда бирорта қитъа мажбурий кўчиб юриш муаммосидан хавфсизланмаган ва кўпгина мамлакатлар ҳамда ҳамжамиятлар қочиб кутулишга мажбур бўлганларга нисбатан ноодатий саҳийлик ва ҳамдардик намоён этишмоқда. Бироқ қочоқларни жаҳон мамлакатларига тақсимлаш ҳамон жиддий равишда нисбатан бой бўлмаган минтақалар томон бўлмоқда. БМТ ҚОКБ мандатига мувофиқ, қочоқларнинг деярли 90% даромад даражаси паст ва ўртача бўлган, кўпинча можаро ҳолатига яқин мамлакатларда яшайди. Энг кам ривожланганлар қаторидан ўрин олган мамлакатлар жаҳондаги барча қочоқларнинг тўртдан бир қисмини қабул қилади.

Иккинчи жаҳон урушидан кейин ишлаб чиқилган қочоқларни ҳимоя қилишнинг халқаро тизими аҳолининг кўчиб юриши юзага чиқиши мумкин бўлган беқарорлик оқибатларига чора кўришга мўлжалланган эди. Халқаро бирдамлик ва масъулиятни тақсимлаш муҳим ҳисобланади, аммо туриш жойидан қатъи назар қочоқлар ҳуқуқини ҳимоя қилиш учун ҳаётий зарур бўлган муҳим, лекин кўпинча ушбу тизимнинг, шунингдек қабул қилувчи мамлакатларни қўллаб-қувватлашга эришиш қийин бўлган унсурлари ҳисобланади.

Бирдамлик ва масъулиятни тақсимлаш ҳар қачонгидан ҳам зарур бўлган пайтда давлатлар халқаро терроризм муносабати билан хавфсизлик муаммоларидан ташвишланган ҳолда яна чегара назоратига эътиборни кучайтирмоқдалар. Кўпгина мамлакатларда чет элликларга нисбатан душманлик кучайиб бормоқда, доимий бўлмаган миграциянинг олдини олишга мўлжалланган жисмоний ва ҳуқуқий тўсиқлар хавфсиз бўлишга ҳаракат қилаётган кўпчилик одамларнинг манфаатларига даҳл қилмоқда. Ушбу Қўлланма муаллифлари чегараларни бошқариш ва қочоқларни ҳимоя қилиш бир-бирини истисно этмаслигини тушунтиришга ҳаракат қилишган. Давлатлар, эҳтимол хавфсизликка таҳдид қилиши мумкин бўлган шахсларни аниқлашлари каби ҳимояга муҳтож шахсларни аниқлашнинг ишонарли механизмларини ҳам яратишлари керак.

Миллий ёки халқаро даражада бўлсин, тез ва содда қарорлар мавжуд эмас, албатта. Парламент аъзолари ижтимоий фикр етакчилари сифатида популизм сиёсати ва асосли бўлмаган ошқора баҳслар жамият тузилмасига хавф солиши мумкинлиги тушунчаси қарор топишига хизмат қилишлари мумкин. Улар қочоқлар оқимларига муносабатда бўлиш чоралари асосий инсонпарвалик принциплари ва инсон ҳуқуқлари, шу жумладан таъқибдан бошпана излаш ҳуқуқи ва бошпанадан фойдаланиш ҳуқуқига асосланиши тўғрисидаги ғояни ҳаммага етказишлари мумкин. Тарих уруш ва таъқиб жабрдийдаларига нисбатан муносабатларда тўғри иш кўриш эзгулик иродасини ва бир неча авлодлар равнақ топишини таъминлашини ҳамда узоқ муддатли истиқболда барқарорликка хизмат қилишини кўрсатган.

Аҳолининг кўчиб юриши билан боғлиқ муаммолар “энг аввало ахлоқий ва инсонпарварлик” муаммоси ҳисобланишини тан олган ҳолда БМТнинг Бош Ассамблеяси 2016 йилда [Кочоқлар ва мигрантлар тўғрисида Нью-Йорк декларациясини](#) қабул қилди. Декларацияда 1951 йилги Конвенция ва унга 1967 йилги Протокол аҳамияти тасдиқланади ва айни пайтда “бугунги кунда қочоқларнинг кўламлари ва кўчиб юриш хусусиятлари шундайки, бу биздан комплекс ва тахмин қилиш мумкин бўлган ҳаракатларни талаб этиши” таъкидланади.

Шу тарзда Бош Ассамблеяда қочоқларнинг кенг кўламли кўчиб юриши билан боғлиқ вазиятларга муносабат билдиришнинг комплекс чораларини ишлаб чиқиш тўғрисида битимга эришилди. Декларацияда муносабат билдириш каби чоралар “қабул қиладиган давлатлар ва ҳамжамиятлар қочоқларни яхшироқ ҳимоя қилиш имкониятига эга бўлишлари, ва ёрдам беришлари, шунингдек қўллаб-қувватлашлари” учун бу халқаро ҳамкорлик ҳамда масъулиятни тақсимлаш принципларига асосланиши кераклиги тушунтирилади. Бу муҳим халқаро фаолият жамиятнинг барча даражаларида, айниқса парламент аъзолари томонидан қўллаб-қувватланишни талаб этади. Ушбу Қўлланма Нью-Йорк декларациясида баён этилган мақсадларга хизмат қилишига умидвор бўлиш лозим.

” Парламентлараро иттифоқ,... Ҳукуматлар ва парламентларни қочоқлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва уларнинг ҳуқуқларини халқаро ҳимоя қилиш масъулиятини ўз зиммаларига олишга чақиради, шунингдек парламентлар ва ҳукуматларни қочоқлар ва бошпана излаётган шахсларни ҳимоя қилиш бўйича ўз мажбуриятларини бажаришга чақиради”.

Парламентлараро иттифоқнинг 128-ассамблеясида келишув асосида қабул қилинган “Ҳимоя қилиш мажбурияти парламентнинг фуқаро шахслар ҳаётини ҳимоя қилиш” принципага амал қилиш резолюцияси:(ПАИ, 2013 йил, Кито)

Ушбу Қўлланмадан фойдаланиш

Ушбу Қўлланма кимга мўлжалланган?

Ушбу Қўлланма биринчи навбатда бошпана излаётган шахслар ва қочоқларнинг мамлакатга келиши ва бу ерда бўлиши муносабати билан боғлиқ қонунлар ва сиёсатни тайёрлаш ҳамда ишлаб чиқиш билан шуғулланаётган **парламент аъзолари ва сиёсатчиларга** мўлжалланган.

Бундан ташқари ушбу Қўлланма қочоқлар билан ишлайдиган ёки қочоқлар, шу жумладан қуйидаги шахсларнинг масалалари бўйича шарҳлар билан чиқиш қиладиган бошқа одамлар учун ҳам фойдали бўлиши мумкин:

- Мэрлар ва ҳокимиятнинг минтақавий/маҳаллий органлари вакилларига;
- Турли ҳукумат идоралари ходимлари, шу жумладан чегара хизмати ходимлари;
- Қабул қилиш марказларида ишлайдиган ходимлар; болаларни ҳимоя қилиш билан шуғулланадиган ходимлар; мақомни белгилаш билан шуғулланадиган ходимлар; ва кўпгина бошқаларга.
- Суд органларининг ходимлари; миллий ҳуқуқни ҳимоя қилиш муассасаларини ходимлари ва омбудсманларга;
- Журналистларга;

- Фуқаролик жамияти миллий гуруҳларининг, дин ташкилотларининг, бошқа ноҳукумат ташкилотларининг(НХТ) вакилларига;
- Инсонпарварлик билан шуғулланадиган ходимларга ва;
- Халқаро ташкилотлар ва агентликларнинг ходимларига.

Ушбу Қўлланма қайси мақсадларга эришишга мўлжалланган?

Ушбу Қўлланма қуйидагиларга йўналтирилган;

- Бошпана излаётган шахслар ва қочоқларнинг келишига тезкор ва самарали муносабатда бўлиш учун қонунлар ва сиёсатни ишлаб чиқиш билан шуғулланадиган шахсларга ёрдам кўрсатишга;
- Халқаро ҳимоя принципларига амал қилган ҳолда одамларнинг аралаш кўчиб юришига муносабат билдириш учун ҳимоя қилиш жиҳатларни ҳисобга оладиган кириш тизимлари унсурларини шакллантиришга;
- Бошпана тақдим этишнинг адолатли ва самарали тартиблари унсурларини баён этиш;
- Халқаро ҳимоя қочоқлар тўғрисидаги халқаро қонунчилик стандартларига мувофиқ равишда халқаро ҳимояга эҳтиёж сезаётганларга ёрдам кўрсатишни таъминлашга;
- Қочоқларга нисбатан тоқатлилик ва ҳурмат билан муносабатда бўлишни тарғиб этишга; ва
- Қочоқлар ва халқаро ҳимояга муҳтож бошқа одамлар учун қўллаб қувватлашнинг узоқ муддатли қарорларига йўналтирилган ташаббусларни аниқлашга.

Ушбу Қўлланманинг муаллифлари унинг ҳаммабоп ва имкони борича мукамал бўлишига интилишган. Айрим масалаларнинг мураккаблигини ҳисобга олган ҳолда ҳар бир муаммони батафсил ёритишнинг имконияти йўқ. Шу муносабат билан Қўлланмада қўшимча материалларга ҳаволалар келтирилган.

Ҳар бир бобда қуйидагилар баён этилади:

- Муносабат билдириш чоралари учун ҳуқуқий асосни ташкил этадиган, қўлланса бўладиган халқаро стандартлар;
- Муносабат билдириш тегишли чораларига ва зарур тадбирларга нисбатан тавсиялар;
- Ижобий миллий ва минтақавий амалиёт **мисоллари**;
- Нуфузли манбалардан тегишли **иқтибослар**;
- БМТ ҚОКБ материаллари ҳамда қўшимча маълумотлар ва тавсиялар мавжуд бўлган бошқа материалларга **ҳаволалар**;
- Парламент аъзоларига муайян масалаларни ҳал этиш имконияти бўйича тавсияларга **назорат рўйтушунтириш маълумотлари** таклиф этилган, бироқ ушбу рўйтушунтириш маълумотлар тўла-тўқис эмас ва ҳамма масалалар ҳам ҳар бир мамлакат учун долзарб эмас.

Қўлланмада келтирилган қочоқлар тарихи қочиш ва кўчиб юриш алоҳида қочоқлар ва улар оилалари тақдирига таъсир кўрсатишини яққол намоиш этади.

Қочоқ тарихи:

Хавфсизлик сари узоқ ва хавfli йул

Жан, унинг хотини, омон қолган тўрт боласи Марказий Африка Республикасида ҳужм сурган зўравонликдан қочишга деярли икки йил давомида уринганидан кейин ниҳоят Конго Демократик Республикасининг шимолий чегарасидан узоқ бўлмаган қочоқлар лагерига хавфсиз ҳолатда бўлишди.

Ўттиз саккиз ёшли Жан 2013 йилнинг март ойининг ўша кунинда у ва оиласи биринчи мартаба Банги мамлакатининг пойтахтига ҳужум пайтида қочиш туфайлигина омон қолишди. “Селека Бангини қўлга олганидан кейин, уйим вайрон қилинганида мен ўша ерда эдим. Жуда кўп зўравонликлар бўлди, улар уйларга ўт қўйишарди. Ушанда биринчи бор оилам билан ўрмонга қочдим”.

Улар ўрмонда бир ой бўлганларидан кейин Бангига қайтиб келишди. Жан ўз уйини тиклай бошлади ва барқарор тинчлик қарор топишига илтижо қиларди. Бироқ бир неча ойдан кейин Антибалакининг жангчилари шаҳарга яна қарши ҳужум бошлаганларидан сўнг уларга қочишга тўғри келди. Бу 2013 йилнинг Рождествосида бўлган эди.

“Жанлар жуда қирғинли бўлганди, - хотирлайди у. – Селекалар менинг уйимга келишди. Улар мени ўлдирамаиз дейишди, мен йиғладим. Мен исёнчи эмасман дедим. Улар мени арбалетдан отиб жароҳатлашди. 25 декабрда мен муаммо даҳшатли эканлигини тушуниб етдим”.

Рождествода ҳужум қилинганидан сўнг Марказий Африка Республикасидан 10000 дан кўпроқ қочоқ Конго Демократик Республикаси чегарасида денгиздан кечиб ўтишга мувафақ бўлдилар – одатда ана шу шароитларда қайиқда сайр қилиш ўн дақиқани олади.

Жан оиласига қочиш жуда машаққатли бўлган. Улар дарёдан жуда узоқликда эдилар ва у ерда етиб бора олмадилар. Улар бунинг ўрнига яна ўрмонга қочдилар ва икки ой давомида япроқлар ва илдишлар еб, янги

ҳужмлардан яшириниб юришди. “Болалар жуда озиб кетишди, - деб хотирлайди у. – Биз азоб чекардик. Бизга ҳеч ким ёрдам бера олмади”.

Жан оиласини ўз бобосининг қишлоғига олиб келди, бироқ бу жой ҳам ҳужумга дучор бўлди. Бир неча ой давомидаги уйқусиз ва оч-наҳор сарсон-саргандонликлардан сўнг ҳам омон қолишиб, ниҳоят Конго Демократик Республикасига Бангидан 400 км узоқликда дарёнинг юқори оқимидан ўтиб келишди.

“Биз қайиқ олдик, - дейди Жан ёғочдан ишланган аънавий қайиқ ҳақида. – Биз сал бўлмаса чўкиб кетаёздик, чунки қайиқда болалар кўп эди. Ниҳоят биз Конгога 2014 йил апрель ойида етиб келдик”.

Чегара яқинида норсамий жойлашган ҳолда бу ерда ўн бир ойни ўтказганларидан сўнг БМТ ҚОКБ ходимлари уларни чегарадан тахминан 50 километр узоқликда янги очилган лагерга олиб келишди.

“Мен бу ердалигимдан мамнунман, - дейди Жан. – Оилам аъзолари шу яқин орадаги олтита уйда жойлашишди. Уларнинг биттасида онам тўртта невараси билан яшамокда. Бошқасида синглим иккита боласи билан туради. Яна биттасида укам боласи билан яшайди. Кенжа укам эса хотини билан ҳамон Бангида туришибди”.

Лагерда турганларнинг кўпчилиги Марказий Африка Республикасидаги жанговор ҳаракатлар давом этади, деб ҳисоблашилади. Бироқ бошидан ўтказган оғир синовларга қармасдан Жан умидвор кайфиятда шундай дейди: “Мен Марказий Африка Республикасига қайтиб боришга умид қилмоқдаман, чунки бу менинг ватаним. Мен уйга қайтиб бориш учун вақт келишини кутмоқдаман”.

“Хавфсизлик сари узоқ ва хавfli йул”,
БМТ ҚОКБ, 2015 йил.

1-боб.

Қочоқларни ҳимоя қилишнинг халқаро-ҳуқуқий асоси

© UNHCR

1.1 Кириш

Давлат ўз фуқароларининг ҳуқуқларининг ҳимоя қилиш учун жавобгардир. Агар давлат бунга қодир бўлмаса ёки буни қилишга тайёр бўлмаса, одамлар шундай жуда жиддий хавфларга дуч келишлари мумкинки, ўз мамлакатларини тарк этишга ва хавфсизликни бошқа давлатларда излашга мажбур бўлади. Агар шундай ҳолат рўй берса, қочоқнинг асосий ҳуқуқларига амал қилинишини таъминлаш учун бошқа мамлакат бунга аралашishi керак. Бу “халқаро ҳимоя” деб аталади.

Халқаро ҳимоянинг асосини [1951 йилги Қочоқлар мақоми тўғрисидаги Конвенция ва унга 1967 йилдаги Протокол](#), шунингдек уларни тўлдирадиганя, қочоқлар ҳуқуқлари кўриб чиқиладиган минтақавий шартномалар ва декларациялар ташкил этади. Бироқ қочоқлар тўғрисидаги халқаро қонунчилик тарзда амал этмайди. Яхшиси уни 1948 йилги [Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясидан](#) бошлаб, инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро қонунчилик ва халқаро гуманитар ҳуқуқи (уруш ҳуқуқи) билан биргаликда кўриб чиқиш мақбулдир.

БМТнинг Қочоқлар ишлари бўйича Олий комиссари *Бошқармаси* (ҚОКБ) фаолияти ана шу кенг халқаро ҳуқуқий асосга асосланган. БМТнинг Бош Ассамблеяси БМТнинг ҚОКБни Иккинчи жаҳон урушидан сўнг қочоқларни халқаро ҳимоя қилишни таъминлаш ва ҳукуматлар билан қочоқлар муаммосини узоқ муддатли ҳал қилинишини излашда ҳамкорлик қилиш мақсадида ташкил этди.

Ушбу бобда қочоқларни ҳимоя қилиш учун қуйидаги халқаро асос келтирилади:

- Қочоқларни халқаро ҳимоя қилишнинг асосий ҳужжатлари: 1951 йилги Конвенция ва унга 1967 йилги Протокол;
- Африка, Лотин Америкаси ва Европага тааллуқли қочоқларга тегишли минтақавий қонунлар ва стандартлар;
- Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро қонунчилик, халқаро гуманитар ҳуқуқи ва халқаро жинойят ҳуқуқидаги бошқа тегишли стандартлар; вабошқа ҳуқуқ манбалари ва тавсиялар.

1.2. Қочоқлар тўғрисидаги халқаро қонунчилик ва қочоқларни ҳимоя қилишнинг стандартлари

1951 йилдаги Қочоқлар мақоми тўғрисидаги конвенция

[1951 йилдаги Қочоқлар мақоми тўғрисидаги конвенция](#) қочоқлар тўғрисидаги халқаро қонунчиликнинг асосий ҳужжати ҳисобланади. Конвенцияда “қочоқ” тушунчаси белгиланган (қўшилмага қаранг: 1951 йилги Конвенцияга мувофиқ ким қочоқ ҳисобланади?), қочоқ ҳаёти ёки эркинлигига хавф таҳдид этадиган ҳудудга мажбурланиб қайтарилмаслиги кераклиги принципи ўрнатилган (қўшилмага қаранг: чиқариб юборишга йўл қўйилмаслиги принципи (non-refoulement)), шунингдек уларга нисбатан қочоқлар бурчи ва давлат мажбурияти баён этилган.

Конвенция Иккинчи жаҳон урушидан кейин ишлаб чиқиладиган бошлади ва унинг муаллифлари бутун диққат-эътиборларини ўша пайтда мавжуд бўлган қочоқлар муаммоларига қаратдилар. 1951 йилги Конвенцияда “қочоқ” деб белгиланиши 1951 йил 1 январга қадар содир бўлган ҳодисалар оқибатида қочоқ бўлган шахсларга тааллуқлидир ва давлатлар уни фақат Европада содир бўлган воқеаларга нисбатан ёки шунингдек жаҳоннинг бошқа минтақаларида қўллашлари тўғрисида баёнот беришлари керак. 1950 йилда ва 1960 йиллар бошида қочоқлар билан боғлиқ янги инқирозлар пайдо бўлганидан кейин 1951 йилги Конвенциянинг давр ва жўғрофий доираларини кенгайтириш зарурлиги равшан бўлди. Шу мақсадда 1967 йилда Конвенцияга Протокол қабул қилинди.

1967 йилги Протокол

[1967 йилги Протокол](#) 1951 йилги Конвенция билан узвий боғлиқ бўлса ҳам алоҳида ҳужжат ҳисобланади Ушбу Протоколга мувофиқ Конвенциядаги мавжуд даврий ва жўғрофий чегаралар олиб ташланади. Давлатлар Протоколга қўшилиш билан 1951 йилги Конвенциянинг асосий қоидаларини (2-34-моддалари) Протоколда келтирилган “қочоқ” таърифини вақт ва жойни чегараланмасдан барча шахсларга нисбатан қўллашга рози бўлишади.

Кўпчилик давлатлар ҳам Конвенцияга, ҳам Протоколга қўшилишни маъқул топдилар. Бунда улар ҳар икки шартнома қочоқларни ҳимоя қилишнинг халқаро тизими учун марказий аҳамиятга эга эканлигини тасдиқлайдилар.

1951 йилги Конвенция ва 1967 йилги Протокол бошпана кўп асрли институтининг ҳозирги даврдаги мужассами ҳисобланди. Уларнинг энг кучли томони универсаллик ва камситмаслик хусусияти, шунингдек унда акс этган туб қадриятлар ҳисобланади.

” Биз Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг 1951 йилги Қочоқлар мақоми тўғрисидаги конвенцияси ва унга 1967 йилги Протокол қочоқлар тўғрисидаги халқаро қонунчиликнинг асосий ҳужжатлари ҳисобланишини ва ҳамон қочоқларни ҳимоя қилишни ҳал қилувчи аҳамиятга эга эканлигини тасдиқлаймиз”.

Парламентларо Иттифоқ (ПАИ). БМТ ҚОКБни қўллаб-қувватлаш парламент ҳаракати ва қочоқларни ҳимоя қилиш. Парламентларо иттифоқ Бошқарувчилар кенгашининг 188-сессияси (ПАИ, Панама, 2011 йил)

” Биз Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг 1951 йилги Қочоқлар мақоми тўғрисидаги конвенцияси ва унга 1967 йилги Протокол қочоқларни ҳимоя қилиш халқаро тартибининг асоси ҳисобланишини тасдиқлаймиз. Биз иштирок этувчи давлатлар томонидан уларни ва улар мужассамлаштирган қадриятларни тўла ва самарали қўллаш муҳимлигини тан оламиз... Биз бошпана институти ва бошпана излаш ҳуқуқини тасдиқлаймиз. Биз шунингдек қочоқлар тўғрисидаги халқаро қонунчиликка мувофиқ чиқариб юборишга йўл қўймаслик асосий принципни ҳурмат қилиш ва унга амал қилишни тасдиқлаймиз”.

БМТ Бош Ассамблеяси 71/1-резолюцияси. 2016 йилги Қочоқлар ва мигрантлар тўғрисидаги Нью-Йорк декларацияси

Қочоқлар ва бошпана излаётган шахслар: Фарқи нимада?

Қочоқ – ўз келиб чиқиш мамлакатини тарк этган ҳамда ҳаёти ва эркинлигига жиддий хавф мавжудлиги учун қайтиб кела олмайдиган ёки қайтиб келишни хоҳамайдиган шахсдир. Ушбу тушунчанинг халқаро ҳуқуқий белгиланиши 1951 йилги Конвенцияда келтирилган. (“Қочоқ”ни белгилаш тўғрисидаги батафсилроқ маълумот учун 6.4-бобга қаранг). Қочоқлар мажбурий равишда келиб чиқиш мамлакатига қайтиб келишдан ҳимояланиш ҳуқуқига эга (чиқариб юборишга йўл қўймаслик принципи (*non-refoulement*)), шунингдек 1951 йилги Конвенцияда кўзда тутилган бошқа ҳуқуқ ва бурчлар мавжуддир.

“Бошпана излаётган шахс” – бу халқаро ҳимояни излаётган шахслар учун умумий белгилашдир. Айрим мамлакатларда бу ҳуқуқий атама қочоқ мақомини тақдим этиш тўғрисида мурожаат қилган, лекин ўз мурожаати бўйича ҳали узил-кесил қарор олмаган шахсни англатади. Пировард натижада бошпана излаётган барча шахслар ҳам

қочоқ деб тан олинмайди, ammo шунга қармасдан қочоқ излаётган шахс унинг мурожаатини адолатли қўриб чиқиш тартиби тугалланмагунга қадар келиб чиқиш мамлакатига қайтарилмайдиган шахсдир.

... ва мигрантлар тўғрисида

“Мигрант” ва “қочоқ” атамаларини тўғри фарқлаш ҳам муҳимдир. Бу атамаларни бирлаштириш қочоқларнинг ҳаёти ва хавфсизлиги учун жиддий оқибатларга сабаб бўлиши мумкин.

“Мигрант” атамаси ҳаёти ва эркинлигига бевосита хавф мавжудлигидан эмас, балки иш топиш, таълим олиш, оиласи билан қўшилиш ёки бошқа шахсий сабабларга кўра кўчиб ўтиш тўғрисида қарор қабул қилган одамни англатади. Мигрантларда қочоқлардан фарқли равишда ўз мамлакатига таъқиб қилиниш ёки жиддий зарар келтириш хавфи бўлмайди. Мигрант чет элда бўлган пайтда ўз ҳуқуқатининг ҳимоясидан фойдаланишни давом эттиради ва ватанга қайтиб келиши мумкин.

1951 йилги Конвенция ва 1967 йилги Протокол: уларнинг мазмуни нимадан иборат?

1951 йилги Конвенция ва 1967 йилги Протоколда куйидаги учта асосий мавзу қараб чиқилади:

- “Қочоқ” атамасини, шунингдек қочоқ мақоми тўхтатиш тўғрисидаги қоида ва қочоқ мақомидан чиқариш тўғрисидаги қоидалар;
- Қочоқнинг бошпана берган мамлакатдаги ҳуқуқий мақоми (ҳуқуқлари ва бурчлари), шу жумладан бошпана берган мамлакатнинг қонунлари ва норматив ҳужжатларини қочоқ томонидан ҳурмат қилиш бурчи, шунингдек уларнинг ушбу мамлакатдаги ҳуқуқлари, шу жумладан чиқариб юборишдан ҳимоя қилиниш ҳуқуқи; ва
- Давлатнинг мажбуриятлари, шу жумладан БМТ ҚОҚБ билан ҳамкорликни амалга оширишдаги вазифалари ҳамда Конвенция қоидалари қўлланилишини тузатиш бўйича мажбуриятларини бажаришга кумаклашиш.

1951 йилги Конвенцияга мувофиқ ким қочоқ ҳисобланади?

1951 йилги Конвенцияга мувофиқ куйидаги шахслар қочоқ ҳисобланади:

- Куйидагилар сабабли таъқиб қилиниш жабрдийдаси бўлишининг асосланган хавфсираши:
 - ирқи,
 - дини,
 - фуқаролиги,
 - муайян ижтимоий гуруҳга мансублиги, ёки
 - сиёсий эътиқодлари;
- Келиб чиқиш ёки одатда яшаб келган ўз мамлакатини ташқарисидан бўлган;
- Таъқиб қилиниш оқибатида ушбу мамлакат ҳимоясидан фойдалана олмайди ёки фойдаланишни хоҳламайди ёхуд бу мамлакатга қайтишни хоҳламайди; ва
- Вазиятлар ўзгариши муносабати билан беvosита қочоқларни ҳимоя қилиш соҳасидан чиқарилмаган ёки қочоқ мақоми тўхтатилмаган.

Ушбу белгилашда мавжуд мезонлар бажариладиган бўлса, шахс қочоқ ҳисобланади. Бошқача қилиб айтганда ўзининг ҳимоя тақдим этиш тўғрисидаги мурожаати бўйича ижобий қарор қилиниши муносабати билан шахс қочоқ бўлиб қолмайди. Қочоқ мақоми тани олиш декларатив хусусиятга эга: бу шахс ҳақиқатан қочоқ эканлигини тасдиқлайди. Бу расмийлаштирилган деб кўрилиши мумкин, бироқ беvosита ана шу сабаб бўйича бошпана излаётганлар мурожаат кўриб чиқилмагунга қадар келиб чиқиш мамлакатларига қайтиб бормасликлари лозим.

Африка бирлиги ташкилотининг 1969 йилги Конвенциясига мувофиқ ким қочоқ ҳисобланади?

1951 йилги Қочоқлар мақоми тўғрисидаги конвенцияда келтирилган “қочоқ”ни белгилашга кўшимча равишда Африка бирлиги ташкилотининг (АБТ) Конвенцияси Африкада қочоқлар муаммоларининг аниқ жиҳатларини тартибга солиб (1969 йил), “қочоқ” минтақавий белгиланишини киритади. Бу белгиланишга шунингдек куйидагилар тааллуқлидир:

- “Ташқи бостириб кириш, оккупация қилиш, ташқи ҳукмронлик ёки ҳодисалар оқибатида мамлакатнинг қайсидир бир қисми ёки бутун мамлакатда жамоат тартибини жиддий равишда бузиш оқибатида” ўз мамлакатини ташлаб кетишга мажбур бўлган ҳар қандай шахс.

... ва Картахен декларациясига мувофиқ?

АБТ Конвенциясидаги каби 1984 йилги Картахен декларациясида 1951 йилги Конвенцияга мувофиқ “қочоқ”ни белгиланишини тўлдирадиган куйидаги киритилади:

- Ўз мамлакатидан “ўзларининг ҳаёти, хавфсизлиги ёки эркинлигига ялли зўравонлик, чет эл агрессияси, ички можаролар, инсон ҳуқуқларининг оммавий бузилиши ёхуд жамоат тартиби жиддий равишда бузилишига олиб келган бошқа ҳолатлар” сабабли ўз мамлакатидан қочган шахслар.

Давлатлар амалиёти:

Миллий қонунчиликка мувофиқ чиқариб юборишга йўл қўймаслик мажбурияти. Миллий конституциялар ва қонунчиликда чиқариб юборишга йўл қўймаслик принципи турлича амалга оширилади. Айрим ҳужжатларда қочоқлар ёки бошпана изловчилар бевосита тилга олинади. Бошқаларида – кенг маънода инсонни қийноққа солиш, ўлим жазосига ҳукм қилиш, бошқа ғайриинсоний ёки кадр-қимматни камситадиган муомала ёки жазолаш ёхуд инсон кадр-қимматини камситадиган муомала қўлланилиши хавфига дучор қилинишдаги чиқариб юбориш тилга олинади.

1.3 Қочоқлар тўғрисидаги минтақавий қонунчилик ва ҳимоя қилишнинг стандартлари

К1951 йилги Конвенция ва 1967 йилги Протокол қочоқлар ўз ҳуқуқларидан иложи борица кенг фойдаланишларини таъминлашга йўналтирилган. Давлатлар минтақавий хусусиятларни ҳисобга олиш учун жаҳоннинг турли минтақаларида қочоқларни ҳимоя қилишнинг халқаро тартибини тўлдирадиган минтақавий қонунлар ва стандартлар ишлаб чиқдилар.

Африкада қочоқлар муаммоларининг аниқ жиҳатларини тартибга соладиган 1969 йилдаги Африка бирлиги ташкилотининг (АБТ) конвенцияси

Африкада мустамлака даври тугаши билан содир бўлган можаролар қочоқларнинг жуда катта кўламли ҳаракатланишларига олиб келди. Аҳолининг ана шундай кўчиб юришлари фақат 1967 йилги Протоколнигина эмас, шунингдек Африка бирлиги ташкилотининг (АБТ) [1969 йилги Африкадаги қочоқларнинг аниқ муаммолари жиҳатларини тартибга соладиган конвенциясини](#) ишлаб чиқиш ва қабул қилишни тезлаштирди.

АБТнинг 1969 йилги Конвенциясида 1951 йилги Конвенция “қочоқлар мақомига тааллуқли асосий ва универсал ҳужжат” эканлиги тасдиқланади. АБТ Конвенциясида 1951 йилги Конвенциянинг “қочоқ”ни белгиланиши қабул қилинади, шу билан бирга “унинг келиб чиқиши ёки фуқаролик мансублиги мамлакатнинг ҳар қандай қисми ёки бутун мамлакатда жамоат тартибини жиддий бузилишга олиб келган ташқи агрессия, оккупация, чет эл ҳукмронлиги ёки воқеалари” оқибатида ўз мамлакатини ташлаб кетишга мажбур бўлган ҳар қандай одамни киритиш билан кенгайтирилади.

Бу фуқаролик тартибсизликлари, оммавий зўравонлик ва урушлардан қочиш билан ўзларини қутқараётган шахслар 1951 йилги Конвенцияда санаб ўтилган асосларнинг бирортаси бўйича таъқиб қилиниш жабрдийдаси бўлиши учун асосланган хавфсирашлари мавжуд бўлмаганида ҳам Африка Конвенциясида иштирок этувчи давлатларда қочоқ мақомини олиш ҳуқуқига эгаллигини англатади.

АБТнинг Конвенциясида бошқа муҳим қоидалар ҳам мавжуд. Уларга мувофиқ “қочоқларга бошпана тақдим этиш Африка бирилиги ташкилоти (ҳозирги пайтда Африка иттифоқи) аъзоси бўлган бирорта давлат томонидан “нодўстона ҳужжат” сифатида қаралмаслиги керак бўлган тинчлик ва инсонпарварлик ҳужжати эканлиги” тасдиқланади. Шунингдек, давлатлар томонидан бошпана тақдим этаётган давлатларнинг зиммасидаги юкини “Африка бирдамлиги ва халқаро ҳамкорлик руҳида” енгиллаштириш учун тегишли чоралар кўрилиши талаб этилади.

Чиқариб юборишга йўл қўймаслик принципи

1951 йилги Конвенцияга мувофиқ чиқариб юборишга йўл қўймаслик (нон-рефулмент) принципи

Қочоқларни мажбурий қайтариб юборий ёки чиқариб юборишдан ҳимояланиш ҳуқуқи қочоқларни халқаро ҳимоя қилишнинг асосий қондаси ҳисобланади. У 1951 йилги Конвенциянинг 33(1)-моддасида қуйидагича мустаҳкамлаб қўйилган: “Аҳдлашаётган давлатлар ҳеч бир тарзда қочоқларни уларга ирқи, дини, фуқаролиги, муайян ижтимоий гуруҳга мансублиги ёки сиёсий эътиқоди оқибатида ҳаётлари ёки эркинликларига хавф туғдирадиган мамлакат чегарасидан чиқариб юбормайди ёки қайтариб келмайди (‘refouler’)”.

“Ҳеч бир тарзда” сўзлари *чиқариб юборишга йўл қўймаслик* принципи келиб чиқиш мамлакатига бевосита ёки билвосита қайтариб юбориш хавфига дучор қилган давлатларнинг ҳар қандай амалларига қўлланилади. Бунга чегарада ўтишни рад этиш, шунингдек ҳудудидан чиқариб юбориш киради. *Чиқариб юборишга йўл қўймаслик* принципи давлат ўз ваколатларини амалга оширадиган ҳамма жойда, шу жумладан унинг чегараси ташқарисида ҳам, масалан, очиқ денгизда кемани ушлаб олишда ҳам қўлланилади.

Барча қочоқлар, шу жумладан қочоқ сифатида расмий тан олинмаганлар ҳам *чиқариб юборишдан* ҳимояланиш ҳуқуқига эгадир. Бу мажбурий қайтариб юборишдан мақоми ҳали тегишли орган томонидан белгиланмаганда бошпана излаётганлар ҳам ҳимояланганлигини англатади. 1951 йилги Конвенциянинг 33(2)-моддасида *чиқариб юборишга йўл*

қўймаслик принциpidан иккита истисно баён этилган ушбу моддага мувофиқ, қочоқлар турган мамлакат хавфсизлигига хавф туғдиришининг узрли сабаби сифатида кўрилатган ёки алоҳида оғир жиноят содир этганлиги бўйича ҳукм кучга кирган судланганлар ва мамлакат учун хавф туғдирадиган қочоқларни чиқариб юборишга рухсат берилади. Шунга қарамасдан, 33(2)-модда давлатларни инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро қонунчиликка мувофиқ мажбуриятларини бажаришдан озод қилмайди.

Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги қонунчиликка мувофиқ чиқариб юборишга йўл қўймаслик

Қочоқлар тўғрисидаги халқаро қонунчиликдаги *чиқариб юборишни* ман этиш инсон ҳуқуқлари соҳасидаги қатор халқаро ва минтақавий ҳужжатларда тўлдирилади. Уларга мувофиқ шахс қочоқ бўлиши ёки бўлмаслигидан қатъи назар қийноқлар ёки муомала ёхуд жазолашнинг ғайринсоний ёки қадр- қимматни камситишга дучор қилинган ҳар қандай одамни чиқариб юбориш ман этилади (қуйидаги 1.4га қаранг: Бошпана излаётганлар ва қочоқларни ҳимоя қиладиган бошқа халқаро-ҳуқуқий стандартлар)

Одатдаги ҳуқуққа мувофиқ чиқариб юборишга йўл қўймаслик: барча давлатлар учун мажбуриятлар

Чиқариб юборишни тақиқлаш одатдаги ҳуқуқнинг нормаси эканлиги кенг тан олинган. Бу 1951 йилги Конвенциянинг иштирокчилари бўлмаган давлатлар ҳам *чиқариб юборишга йўл қўймаслиги* принципига риоя этишлари кераклигини англатади

1984 йилги Картахен декларацияси

1984 йилда Колумбиянинг Картахен шаҳрида Лотин Америкасидаги қочоқларни ҳимоя қилиш масаласини муҳокама қилиш учун ҳукумат вакиллари ва таниқли ҳуқуқшунослар йиғилиши чақирилган эди. Унинг иштирокчилари АБТ Конвенциясидан руҳланган ҳолда кенг маълум бўлган [Қочоқлар тўғрисидаги Картахен декларацияси](#) ҳужжатини қабул қилдилар.

Декларацияда яна бир бор 1951 йилги Конвенциянинг ва унга 1967 йилги Протоколнинг *чиқариб юборишга йўл қўймаслик* принципи, шунингдек қочоқлар муаммосини ҳал этишда халқаро ҳамкорлик аҳамиятининг марказий аҳамияти яна тасдиқланади. Декларацияга мувофиқ, минтақадаги “қочоқ”ни белгилаш фақат 1951 йилги Конвенциядаги белгилашга жавоб берадиган шахсларнигина эмас, шунингдек “ҳаётлари, хавфсизликлари ва эркинликларга, жамоат тартибини жиддий бузишга олиб келган умумий зўравонлик, чет эл агрессияси, ички моjarолар, инсон ҳуқуқларининг оммавий бузилиши ёки бошқа вазиятлар хавф солганлиги учун” ўз мамлакатидан қочган шахсларга ҳам тааллуқли бўлиши тавсия этилади (1969 йилги АБТ Конвенцияси ва Картахен декларациясига мувофиқ, Ким қочоқ ҳисобланади қўшилмасига қаранг).

Декларация ҳуқуқий жиҳатдан мажбурий ҳужжат бўлмаса ҳам Марказий ва Жанубий Американинг кўпчилик мамлакатлари унда белгиланганларни қўллашади, уларнинг кўпчилиги эса буни ўз миллий қонунчилигига киритишди. Картахен декларацияси Америка давлатлари ташкилотлари (ОАС), БМТнинг Бош Ассамблеяси ва БМТнинг ҚОКБ Ижроия қўмитаси томонидан маъқулланган.

1984 йилдан сўнг Марказий ва Лотин Америкаси давлатлари Картахен декларациясининг муҳим юбилей саналари муносабати билан учта Декларацияни, шу жумладан 2014 йилдаги [Бразилия Декларацияси ва ҳаракатлар режасини](#) қабул қилишди.

Минтақавий амалиёт:

Картахен декларациясида келтирилган “қочоқ” белгиланишини Лотин Америкаси давлатлари миллий қонунчилигига киритиш. Картахен декларацияси ҳуқуқий жиҳатдан мажбурий ҳужжат бўлмаса ҳам 2016 йилнинг ўртасига келиб унда келтирилган “қочоқ” белгиланиши [14 давлат: Аргентина, Белиз, Боливия, Бразилия, Гватемала, Гондурас, Колумбия, Мексика, Никарагуа, Парагвай, Перу, Уругвай, Чили, Эль-Сальвадор](#) қонунчилигига киритилди. **Коста-Рика ва Эквадор** судлари тегишли равишда минтақавий белгилаш миллий қарорларнинг таркибий қисми деб ҳисобланиши ва уни миллий ҳуқуқий базага киритиш лозим деб қарор қабул қилдилар.

- ▶ [Халқаро ҳимоя қилиш бўйича 12-тавсия](#): 1951 йилги Қочоқлар мақоми тўғрисидаги конвенция 1А(2)-моддасига ва/ёки унга 1967 йилги Протоколга ҳамда минтақавий “қочоқ”ни белгилашга мувофиқ курулли можаролар ва зўравонлик вазиятлари муносабати билан қочоқ мақомини тақдим этиш тўғрисидаги муружаат, III ва IV қисмлар, БМТ ҚОКБ, 2016 йил.

Яқин Шарқ ва Осиё

Яқин Шарқ ёки Осиёда қочоқлар тўғрисидаги қонунчилик кўриб чиқиладиган мажбурий минтақавий ҳужжатлар йўқ. 1994 йилда Араб давлатларининг лигаси [Араб мамлакатларида қочоқ мақомини тартибга солиш тўғрисидаги Араб Конвенциясини](#) қабул қилди, бироқ у кучга кирмади. 2017 йил октябрда Араб давлатларининг лигаси янги Қочоқлар тўғрисидаги Араб Конвенциясини қабул қилди.

2001 йилда осийлик ва африкалик мамлакатлар қайта кўриб чиқилган [Қочоқлар мақоми ва улар билан муомала қилиган нисбатан Банкок принципларини](#) қабул қилдилар. Таклиф этилган Араб конвенцияси вариантида, шунингдек Бангкок принциплари матнида ҳам 1969 йилги АБТ Конвенциясида келтирилган “қочоқ”ни белигилашдан фойдаланилади. Араб конвенциясида ушбу белгилаш табиий офатлар ёки жамоат тартибини бузадиган бошқа жиддий ҳодисалардан қочиб билан ўзларини қутқараётган шахсларга тааллуқлиги кўрсатилган.

2012 йилда Туркменистонда вазирлар даражасида конференция бўлиб ўтиб, унда Ислом ҳамкорлик ташкилотига аъзо бўлган мамлакатлар [Ашхобод Декларациясини](#) қабул қилдилар. Декларацияда “бундан ўн тўрт юз йилликдан аввал ислом бошлана тақдим этиш учун асос яратди, у энди ислом этиқоди, мероси ва анъаналарида қарор топди” деб тан олинади. Вазирлар “йигирма биринчи асрда 1951 йилги Конвенция ва 1967 йилги Протоколнинг қадрияти ва долзарблиги, шунингдек ана шу ҳужжатлар асосида бўлган принциплар ва қадриятларга амал қилиш муҳимлиги”ни таъкидладилар.

Ушбу мажбурий бўлмаган ҳужжатлар жуда муҳим, лекин улар бошқа минтақалардаги механизмлар каби аҳамият ва ҳуқуқий қадрият даражасига етмаган.

Европа

Европа Иттифоқида энг кенг кўламли минтавий ҳодисалар содир бўлди. Бу ерда 1999 йилда “Женева Конвенциясини тўла ва кенг ҳажмда қўллаш” асосида Умумевропа бошпана тизимини яратиш тўғрисида қарор қабул қилинган эди. Ушандан буён аслиятда ва қайта кўриб чиқилган (“қайта ишланган”) вариантларда тўртта ҳал қилувчи қонунчилик ҳужжатлари қабул қилинди. Бу ҳар бир ҳужжат 1951 йил Конвенцияда кўриб чиқилмайдиган соҳаларда қочоқлар тўғрисидаги қонунчилик мазмунини тўлдиради.

Тилга олинган ҳужжатларда қуйидаги масалалар кўриб чиқилади: (а) [вақтинчалик ҳимоя](#); (б) [бошпана излаётган шахсларни қабул қилиш](#); (с) халқаро ҳимоядан фойдаланадиган шахслар ҳуқуққа эга бўлган [қочоқ мақоми ёки “қўшимча ҳимоя”](#) шунингдек ҳуқуқ ва мақом мезонларига мувофиқ; ва (д) [бошпана тақдим этиш тартиблари стандартлари](#). Бундан ташқари “[Дублин III](#)” регламентига мувофиқ, ЕИга аъзо бўлган қайси давлат ёки бошқа иштирок этувчи мамлакат бошпана тақдим этиш тўғрисидаги мурожаатни кўриб чиқиш учун масъулиятга эгалиги белгиланиши учун мезонлар ўрнатилган. Тезкор қўллаб-қувватлашни таъминлаш учун ЕИнинг икки агентлиги: 2005 йилда – ташқи чегараларнинг хавфсизлиги бўйича Европа иттифоқининг Frontex агентлиги ва 2010 йилда – [Бошпана тақдим этиш бўйича масалалари Европа идораси](#) ташкил этилди.

2007 йилда қабул қилинган [Асосий ҳуқуқлар хартияси](#) ЕИнинг таъсис ҳужжатлари билан тенг мақомга эгадир. Унга ўлимга ҳукм қилиниш, қийноққа солиниши ёки ғайриинсоний ёхуд муомала ёки жазолашнинг қадр-қимматни камситадиган бошқа шакллари ҳолатида, бошпана излаш ва мамлакат ташқарисига чиқариб юборишдан ҳимоя қилиш қоидалари киритилган.

Европа Иттифоқининг Суди (CJEU) аъзо давлатлар томонидан бошпана ва ҳар қандай эҳтимол тутилган бузилишлар бўйича ЕИнинг қарорлар қабул қилиш тўғрисидаги ҳужжатларини талқин этиш юрисдикциясига эга. ЕИ Суди [Инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги Европа Конвенцияси](#) маъносида бошпана масалаларини кўриб чиқадиган, шунингдек Европа Кенгашининг Инсон ҳуқуқлари бўйича Европа суди қочоқлар тўғрисидаги халқаро қонунчиликни янада ривожлантиришга жиддий равишда таъсир кўрсатмоқда.

- ▶ Қочоқларга тааллуқли [Case Law of the European Regional Courts](#), қўлланмаси (Европа минтақавий судларининг суд амалиёти: Европа Иттифоқи суди ва Инсон ҳуқуқлари бўйича Европа суди. Қочоқлар, бошпана излаётган шахслар ва фуқаролиги йўқ шахслар)

1.4 Бошпана излаётганлар ва қочоқларни ҳимоя қиладиган бошқа халқаро-ҳуқуқий стандартлар

Юқорида тушунтирилганидек, Қочоқлар тўғрисидаги халқаро қонунчилик 1951 йилги Конвенция ва унга 1967 йилги Протоколни, шунингдек тегишли минтақавий ҳужжатларни қамраб олади. Лекин қочоқлар тўғрисидаги халқаро қонунчилик ихоталанган ҳолда иш кўрмайди. Бу қонунчилик ҳуқуқнинг бошқа нормалари жамланмаси, яъни бевосита: инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро қонунчилик, халқаро инсонпарварлик ҳуқуқи ва халқаро жиноят ҳуқуқи билан тўлдирилади. Ҳуқуқ нормаларининг бу тўплами ўзаро боғлиқ, лекин улар ўртасида устунлик алоқаси мавжуд эмас.

Барча одамлар каби бошпана излаётганлар ва қочоқлар инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро қонунчилик томонидан ҳимоя қилинган. Бу ҳуқуқ нормаларининг тўплами давлат ҳудудида бўлган ёки давлат ваколатлари эга бўлган соҳада ёхуд давлат юрисдикцияси остида бўлган барча одамлар учун тааллуқлидир. [Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясида](#) (1948 йил) таъкидланганидек, “Ҳамма одамлар ўз қадр-қиммати ҳамда ҳуқуқларида эркин ва тенг бўлиб туғиладилар”.

Шундай қилиб, қочоқлар ва бошпана излаётганлар қисман бир-бирига ўхшаш бўлган ҳуқуқлар тўпламидан фойдаланиш ҳуқуқига эга. Давлатлар инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро қонунчилик ва қочоқларнинг махсус ҳуқуқлари талабларига мувофиқ бу ҳуқуқларни ҳурмат қилишлари, ҳимоя этишлари ва уларга амал қилишлари шарт (БМТнинг инсон ҳуқуқлари соҳасидаги, бошпана излаётган шахслар ва қочоқларни ҳимоя қилишга йўналтирилган шартномаларни назорат қиладиган органларнинг фаолияти тўғрисида батафсилроқ 8-бобга қаранг).

Инсон ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро қонунчиликка мувофиқ қийноқлар ва қулликни ман этиш каби айрим кафолатларнинг амал этиши ҳеч бир ҳолатда чегараланиши ёки тўхтатилиши мумкин эмас. Бошқа кафолатларга амал қилинишида муайян шароитларда, масалан жамоат тартибини ва аҳоли саломатлигини сақлаш, ёки бошқа шахслар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш мақсадида чекинишга йўл қўйилади. Бу чекинишлар тўғрисида расман эълон қилиниши, улар қонунга мувофиқ бўлиши ва камситиш тарзида фойдаланилмаслиги керак.

Қийноқларга қарши конвенция ва Бола ҳуқуқлари тўғрисида конвенция – бу инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги муҳим ҳужжатлар бўлиб, уларда бошпана излаётганлар ва қочоқларни ҳимоя қилиш кўриб чиқилади. Инсон ҳуқуқлари соҳасидаги бошқа шартномалар ҳам куйида қайд қилинадигандек, қочоқлар тўғрисидаги халқаро қонунчиликни жиддий равишда тўлдиради.

БМТ ҚОКБ Ижроия қўмитаси давлатларга қуйидагини тавсия этади:

” Давлатларда болани ҳимоя қилиш мавжуд тизими доираларида боланинг камситишсиз зарур иштирокини енгиллайдиган боланинг энг яхши манфаатларини белгилашнинг зарур тартибидан фойдаланишди. Уларда болага ёши ва етуқлигига мувофиқ зарур эътибор ажратилади. Бунда тегишли соҳаларда тажрибага эга бўлган, қарор қабул қилишда иштирок этадиган шахслар қатнашиб уларда энг яхши вариантни баҳолаш учун тегишли омиллар мувофиқлаштирган”.

БМТ ҚОКБ Ижроия қўмитасининг 107-хулосаси. Болалар хавф зонасида, 2007 йил.

Қийноқларга қарши конвенция: У қочоқларни химоя қилади

Қийноқлар ва шафқатсиз, ғайриинсоний ёхуд кадр-қимматни камситадиган муомала ёки жазолашнинг бошқа шаклларига қарши конвенция қочоқлар тўғрисидаги халқаро қонунчиликда муҳим ўрин эгаллайди, чунки:

- Унда химоя тақдими этиш тўғрисида қочоқларнинг кўпгина муурожаатлари учун асос бўлиб хизмат қиладиган қийноқлар ёки шафқатсиз муомаланинг бошқа шакллари, шунингдек ушбу амалларнинг ман этилиши белгилаб берилган.
- Унда одам қийноқ қўлланилиши хавфи остида қолишига “жиддий аосслар борлиги” вазиятларида *чиқариб юбориш* ёки мажбуран қайтариш ман этилади.
- Конвенциянинг *чиқариб юборишга йўл қўймаслик* тўғрисидаги қоидаси фақат расмий равишда қочоқ деб тан олинган шахсларгагина тааллуқли эмас. Шу тарзда бу қочоқ деб тан олиш тўғрисида муурожат беришнинг сўнги мууддатини ўтказиб юборган ёки қочоқ мақомини белгилашнинг шахсий тартиблари мавжуд бўлган мамлакатда турган ёхуд муурожаатлари бўйича нотўғри қарор қабул қилинган одамларга ёрдам бериши мумкин.
- 1951 йилги Конвенциядан фарқли равишда Қийноқларга қарши конвенциядаги *чиқариб юбориш* тўғрисидаги қоида муулақ ҳисобланади. Ушбу қоида ни чегаралаш ёки унга амал қилишдан чекланишга йўл қўйилмайди.
- Конвенцияга мувофиқ Қийноқларга қарши кўмита таъсис этилган эди. Одамлар кўмитанинг шахсий муурожаатларини қабул қилиш ва кўриб чиқиш ваколатини тан олиши шарти билан Конвенцияда иштирок этувчи давлатлар устидан Кўмитага ариза беришлари мумкин.

(Чиқариб юборишга йўл қўймасликка тааллуқли мажбуриятлар ҳажми тўғрисида 4.2-бобга қаранг).

Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенция. У қочоқларни қандай химоя қилади?

Жаҳондаги деярли барча мамлакатлар Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенцияни ратификация қилдилар. Ушбу Конвенциянинг қоидалари барча болаларга, шу жумладан қочоқлар ва бошпана излаётганларга қўлланилади.

Конвенцияда барча болаларга нисбатан тааллуқли тўртта асосий принцип таърифланган:

- Камситишга йўл қўймаслик принципи (2-модда)
- Боланинг энг яхши манфатлари принципи (3-модда)
- Ҳаёт кечирish, яшаш, ривожланиш ҳуқуқи (6-модда)
- Эшитилиш ҳуқуқи (12-модда)

Бундан ташқари Конвенцияда қочоқ болалар учун айниқса долзарб бўлган қоидалар мавжуд. Конвенцияда:

- Қатор асосий қоидалар, шу жумладан болага нисбатан шафқатсиз муомала, эксплуатация, мажбуриятларга амал қилмаслик; жисмоний ва интеллектуал ривожланиш ҳуқуқи; шунингдек таълим олиш, етарлича овқатланиш ва соғлиқни сақлашнинг энг мукамал хизматларидан фойдаланиш ҳуқуқлари баён этилади;
- Бу боланинг энг яхши манфатлари (9-модда); оила билан бирлашиш (10-модда) ҳолатларини истисно этганда ўз ота-оналаридан ажралмаслиги тўғрисидаги қоидалар ва агар бола вақтинча ёки доимий ўз оиласидан маҳрум бўлганида давлатдан “алоҳида химоя ёки ёрдам” олиш ҳуқуқи тўғрисидаги (20-модда) қоидалари мавжуд.
- Қочоқ мақомини олишни хоҳлаётган ёки қочоқ бўлган ҳар бир бола ушбу Конвенцияда баён этилган зарур химояланиш ҳуқуқига ва ҳуқуқлардан фойдаланишда инсонпарварлик ёрдами олиш ҳуқуқига эгаллиги алоҳида таъкидланади (22-модда)

- ▶ 14(2013) – умумий тартибдаги мулоҳазалар: боланинг энг яхши манфатларини таъминлашга биринчи даражали эътибор бериш ҳуқуқи тўғрисида, БМТнинг Бола ҳуқуқлари бўйича кўмитаси, 2013 йил.
- ▶ БМТ ҚОКБнинг Боланинг энг яхши манфатларини белгилаш бўйича тавсиялар, БМТ ҚОКБ, 2008 йил.
- ▶ БМТ ҚОКБнинг боланинг энг яхши манфатларини белгилаш бўйича тавсияларини бажариш юзасидан амалий қўлланма, БМТ ҚОКБ, 2011 йил.

Боланинг энг яхши манфаатлари принципи

Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенцияда қуйидагилар таъкидланади: “Болаларга нисбатан барча тушунтириш маълумотти-ҳаракатларда, улар ижтимоий таъминот масалалари билан шуғулланувчи давлат ёки хусусий муассасалар, судлар, маъмурий ёки қонун чиқарувчи органлар томонидан содир этиладими-йўқми, бундан қатъий назар, боланинг манфаатлари яхшироқ таъминланишига биринчи даражали эътибор берилди” (3)(1-модда).

Бу ҳеч бир камситишсиз барча болаларга, шу жумладан ўз келиб чиқиш мамлакати ташқарида бўлган болаларга тааллуқлидир.

Бола ҳуқуқлари бўйича қўмита ана шу муҳим принцинга яхлит уч концепция сифатида қарайди, яъни улар:

- **Моддий ҳуқуқлар:** Ҳар бир бола унинг энг яхши манфаатлари биринчи навбатда баҳолалиши ва эътиборга олиниши ҳуқуқига эга.
- **Ҳуқуқий принцип:** Қоидаларни талқин этиш биттадан кўп бўлса, боланинг энг яхши манфаатларига энг самарали хизмат қиладиган талқинни танлаш лозим.
- **Тартиб қондаси:** Аниқ бир бола, болалар гуруҳи ва умуман болаларга тааллуқли қарор қабул қилишда қарор қабул қилиш жараёни бола ёки болалар учун қарорнинг эҳтимол тўтилган оқибатларини (ижобий ёки салбий) баҳолашни қамраб олиши керак.

Парламент аъзолари қонунчиликни кўриб чиқишда, сиёсатни қайта кўриб чиқишда ёки ресурсларни ажратишда бу болаларга ҳам тааллуқли бўлса, улар биринчи даражали эътибор боланинг энг яхши манфаатларини таъминлаш учун хизмат қилишига ишонч ҳосил қилишлари керак.

Бола кузатиб келинмаётган бола ёки оиласидан ажралган бола: Бу атамалар нимани англатади?

Бола - ушбу Конвенциянинг мақсадлари учун 18 ёшга тўлмаган ҳар бир инсон зоти, агар болага нисбатан қўлланиладиган қонун бўйича у эртароқ балоғатга етмаган бўлса, бола ҳисобланади ([Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенция, 1-модда](#)).

Оиласидан ажралган бола – у ота-онасидан ёки ўзининг аввалги, қонун ёки одат бўйича тайинланган асосий васийси бўлган, бироқ албатта бошқа қариндошлари бўлиши шарт бўлмаган боладир. Шу тарзда ана шу тоифага оиланинг бошқа катта ёшдаги аъзолари томонидан кузатиб келинаётган болалар тааллуқли бўлиши мумкин. [6\(2005\)-Умумий тартибдаги мулоҳазалар: келиб чиқиш мамлакати ташқарисидан кузатиб келинмаётган болалар, ота-онасидан ажралган болалар билан муомала](#), БМТнинг Бола ҳуқуқлари бўйича қўмитаси).

Кузатиб келинмаётган бола – у ота-онасидан ва бошқа қариндошларидан ажралган, қонун ёки одат бўйича унга жавобгар катта ёшдаги одам ғамхўрлигидан маҳрум бўлган бола [6\(2005\)-Умумий тартибдаги мулоҳазалар: келиб чиқиш мамлакати ташқарисидан кузатиб келинмаётган болалар, ота-онасидан ажралган болалар билан муомала](#), БМТнинг Бола ҳуқуқлари бўйича қўмитаси).

▶ [6\(2005\)-Умумий тартибдаги мулоҳазалар: келиб чиқиш мамлакати ташқарисидан кузатиб келинмаётган болалар, ота-онасидан ажралган болалар билан муомала](#), БМТнинг Бола ҳуқуқлари бўйича қўмитаси.

▶ [Inter-agency guiding principles on unaccompanied and separated children](#), [Кузатиб келинмаётган болалар, ота-онасидан ажралган болалар масалалари бўйича идоралараро], 2004 йил.

Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги бошқа ҳужжатларга мувофиқ қочоқлар қандай ҳимояланмоқда

Қочоқларни ҳимоя қилишда қуйидаги инсон ҳуқуқлари соҳасидаги асосий шартномалар муҳим роль ўйнайди, уларнинг кўпчилигида тегишли факультатив протоколлар мавжуддир:

- [Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактда](#) кўзда тутилган ҳуқуқлардан одамлар ҳеч бир камситишсиз фойдаланишлари керак ва Пактнинг деярли барча қоидалари давлат ҳудудида ёки унинг юрисдикциясида бўлган ҳар бир одамга нисбатан қўлланилади. Унга қийноқлар ёки муомаланинг шафқатсиз, ғайриинсоний ёки қадр-қимматни камситадиган муомала қоидалари кирради. Уни талқин этишга мувофиқ ана шундай муомалага қайтиш ман этилади. Бошқа фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқларга яшаш ҳуқуқи; эркинлик ва шахсий дахлсизлик ҳуқуқи; давлат ҳудудида эркин ҳаракат қилиш ҳуқуқи; фақат қонун мувофиқ қабул қилинган қарор бўйича амалга ошириладиган чиқариб юборишдан ҳимояланиш; ва қонундан тенг ҳимояланиш тааллуқлидир.
- [Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт](#) иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар маъносида камситишга йўл қўймаслик принципини ўрнатади. Пакт давлатлар зиммасига, жумладан етарли турмуш кечириш даражаси ҳуқуқи, жисмоний ва руҳий саломатлиқнинг эришиш мумкин бўлган энг юқори даражасига эга бўлиш ҳуқуқи ва таълим олиш ҳуқуқини амалга ошириш устида мунтазам иш олиб бориш мажбуриятини юклайди.
- [Ирқий камситишнинг барча шакллариغا барҳам бериш тўғрисидаги конвенцияда](#) ирқий, танасининг ранги, насли, миллий ёки этник келиб чиқиши белгиси бўйича камситишни ман этиш, шунингдек ушбу ҳолатларнинг олдини олиш бўйича мажбуриятлар батафсил ифода

этилган. Ана шу қоидалар ирқий камситиш ҳамда ксенофобия жабрдийдалари бўлиб қолиши мумкин бўлган бошпана излаётган шахслар ва қочоқлар учун алоҳида аҳамиятга эгадир.

- [Хотин-қизларга нисбатан камситишнинг барча шакллариغا барҳам бериш тўғрисидаги конвенцияга](#) мувофиқ, иштирок этувчи давлатлар ўз ҳуқуқларидан эркаклар билан тенг равишда фойдаланиш имкониятидан бевосита ёки билвосита маҳрум этадиган хотин-қизларга нисбатан ҳар қандай камситишдан тийилиб турилишлари керак. Бундан ташқари хотин-қизларга нисбатан камситишнинг алоҳида жиддий ёки жамланма шакллари 1951 йилги Конвенция бўйича таъйиб этилиши мумкин.
- [Ногиронларнинг ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенцияга](#) мувофиқ, иштирок этувчи давлатлар хавфли, шу жумладан, курулди можаролар, фавқулодда гуманитар вазиятлар ва кулфатлар вазиятларида ногиронлиги бўлган шахсларни ҳимоялашни ва хавфсизлигини таъминлаш учун зарур чоралар кўришлари керак.
- [Зўравонликдан йўқолган барча шахсларни ҳимоя қилиш халқаро конвенциясига](#) мувофиқ, иштирок этувчи давлатлар зўравонлик оқибатида йўқолишни жиноят сифатида малакалаш ва айбдорларни жавобгарликка тортиш учун зарур чораларни кўришлари керак. Конвенцияга мувофиқ, одамлар агар экстрадиция қилиш тўғрисидаги сўрови шахсларни уларнинг жинси, ирқи, дини, фуқаролиги, этник елиб чиқиши, сиёсий этиқодлари ёки муайян ижтимоий гуруҳга мансублиги учун шахсларни жавобгарликка тортиш мақсадларига йўналтирилганлигига муҳим асослар мавжуд бўлганида ёки экстрадиция тўғрисидаги сўровни қондириш мазкур шахсларга нисбатан қайсидир сабабларга кўра зарар келтирадиган бўлса, Конвенцияга мувофиқ шахслар, шунингдек агар ўша жойда ушбу шахсларга зўравонлик сабабли йўқолиш жабрдийдаси хавфи таҳдид қилганида шунингдек мажбурий қайтаришдан ҳимояланади

Қочоқларни ҳимоя қилишга тааллуқли инсон ҳуқуқлари соҳасидаги минтақавий ҳужжатлар.

Қочоқларни ҳимоя қилиш масалалари жуда кўп сонли минтақавий ҳужжатларда ўз ифодасини топган. Қуйида улардан энг муҳимлари санаб ўтилган.

Африкада қочоқларни ҳимоя қилишга тааллуқли инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги минтақавий ҳужжатларга [Африка инсон ва халқлар ҳуқуқлари хартияси](#); [унга Африкада хотин-қизлар ҳуқуқлари тўғрисидаги протокол](#); [Африка бола ҳуқуқлари ва ижтимоий ҳимояси хартияси](#); ва [Қайтиб келаётган шахсларнинг мулкка ҳуқуқи тўғрисида Буюк қўллар протоколи тааллуқлидир](#).

Шимолий ва Жанубий [Амикада инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги тегишли ҳужжатларга Америка инсон ҳуқуқлари ва бурчлари тўғрисидаги декларация; Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги Америка конвенцияси; унга Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар соҳасидаги қўшимча протокол; Шахсларнинг зўравонлик билан йўқолиши тўғрисидаги Америкалараро конвенция; Қийноқларнинг олдини олиш ва уларни қўллаш учун жазолаш тўғрисида; Хотин-қизларга нисбатан жазолашнинг олдини олиш ва зўравонликка барҳам бериш тўғрисида; ва Ноғиронларга нисбатан камситишнинг барча шаклларига барҳам бериш тўғрисидаги конвенциялар](#) тааллуқлидир .

Осиёда Жанубий Осиё минтақавий ҳамкорлик ассоциацияси (SAARC) [Ижтимоий хартияни](#), шунингдек [Жанубий Осиёда Болаларни ижтимоий ҳимоя қилишга кўмаклашиш минтақавий битимлари тўғрисидаги конвенцияни](#) келишди. 2012 йилда Жанубий-Шарқий Осиёдаги давлатлар ассоциацияси (ASEAN) [ASEAN Инсон ҳуқуқлари декларациясини](#) нашр этди.

Европада Европа Кенгашининг тегишли ҳужжатларига [Инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларини ҳимоя қилиши тўғрисидаги Европа Конвенцияси](#) ва унга Протокол шу жумладан [1-, 4-, 7-](#) ва [12-](#) протоколлар; [Қийноқлар ва шафқатсиз ёки кадр-қимматни камситадиган муомала ёки жазолашнинг олдини олиш тўғрисидаги Европа Конвенцияси; Болаларни шахвоний эксплуатация ва шавқоний зўрлашнинг олдини олиш ва унга йўл қўймаслик тўғрисидаги конвенция ҳамда Европа ижтимоий хартияси](#) (қайта кўриб чиқилган варианты) тааллуқлидир. ЕИда турли директивалар ва регламентлар мавжуд бўлиб, улар Умумевропа бошпана тизими, шунингдек [Асосий ҳуқуқ ва эркинликлар хартияси](#) асосига қўйилган (юқоридаги қочоқлар ва қочоқларни ҳимоя қилиш стандартлари тўғрисидаги минтақавий қонунчиликка 1-бобиға қаранг)

Яқин Шарқ ва Шимолий Африкадан қочоқларни ҳимоя қилишга тааллуқли инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги минтақавий ҳужжатларга [Араб инсон ҳуқуқлари хартияси](#), шунингдек Ислом конференцияси ташкилотининг ҳужжатлари: [ОИСда иштирок этувчи давлатлардаги балалар масаласи бўйича Работ декларацияси; Исломда бола ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги пакт ва Исломда инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги Кохира декларацияси](#) тааллуқлидир.

Бошпанага эға бўлиш ҳуқуқи

Бошпана концепцияси жаҳондаға барча минтақаларда қабул қилинган. Унинг келиб чиқиши қадимий меҳмондўстлик анъаналари, фалсафавий таълимотлар ва диний матнлардан келиб чиқади. Бошпана концепцияси, шунингдек инсон ҳуқуқлари соҳасидаги кўп сонли ҳужжатларда, жумладан [Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг](#) 14(1)-моддасида тан олинади. Унда шундай дейилади: “Ҳар бир инсон ҳар бир давлат доирасида эркин юриш ва яшаш жойи танлаш ҳуқуқиға эға”.

1951 йилги Конвенция ва 1967 йилги Протоколда ўрнатилган ҳуқуқий асос бошпана излаш ва бошпанадан фойдаланиш ҳуқуқидан бевосита келиб чиқади, бу Умумжаҳон декларациясида баён этилган.

” Декларациянинг 14-моддасида кўзда тутилган таъқибдан бошпана излаш ва ана шу бошпанадан фойдаланиш ҳуқуқининг бевосита оқибати бўлган бошпана институти қочоқларни ҳимоя қилишнинг асосий механизмлари сонига киради”.

БМТ ҚОКБ Ижроия кўмитасининг 85(XLIX)-хулосаси, 1998 йил

Бошпанага эга бўлиш ҳуқуқи дейилганда нима назарда тутилади?

“Бошпана” сўзи халқаро ҳуқуқда белгиланган эмас, лекин мамлакат ўз ҳудудида қочоқларга тақдим этадиган ҳимояни белгилаш учун уни йиғма атама сифатида ишлата бошлади. Бошпана ҳуқуқида асосийси чиқариб юборишга йўл қўйилмаслиги принципи ҳисобланади, аммо бошпана – бу шунчаки чиқариб юборишнинг олдини олишдан кўпроқ маънога эга. Бу шахсларга хавфсиз ҳудудга кириш имкониятини беришдан бошланадиган ва қочоқ янги мамлакатнинг ёки ихтиёрий, хавфсиз ва қад- қиммат билан келиб чиқши мамлакатга қайтиб бориш, ёхуд бошқа мамлакатга киришга рухсат олиш ҳамда ушбу мамлакатда узоқ муддатли ҳал этишдан иборат жараёндр.

Шундай қилиб бошпанага эга бўлиш ҳуқуқи қуйидагиларни қамраб олади:

- Чиқариб юборишга йўл қўйилмаслиги принципига амал қилиш, шу жумладан чегарада мамлакатга киришни рад этишни қўлламаслик;
- Бошпана излаётган шахслар ва қочоқларни давлат ҳудудига киритиш;
- Бошпана излаётган шахсларнинг мақомини белгилаш ҳамда ҳимояга эҳтиёжнинг адолатли ва самарали жараёнларидан фойдаланиш имконияти;
- Бошпана излаётган шахслар ва қочоқларнинг БМТ ҚОКБга тез, тўсиқсиз ва хавфсиз муҳофаза қила олиши;
- Бошпана излаётганлар ва қочоқлар билан инсон ҳуқуқлари стандартлари ва қочоқлар тўғрисидаги қонунчиликка мувофиқ муомала қилиш;
- Қабул қилаётган давлатларнинг бошпананинг фуқаролик, тинчлик ва инсонпарварлик хусусиятини таъминлаш учун масъулияти; ва
- Қочоқлар ва бошпана излаётган шахсларнинг қабул қилаётган давлатнинг қонунларини ҳурмат қилиш ва уларга амал этиш мажбурияти.

Давлатларнинг амалиёти

Миллий конституцияларда бошпанага бўлган ҳуқуқ; кўпчилик давлатлар конституцияда бошпана олиш ҳуқуқини тан олади, лекин бунга турлича қилади:

- Айрим мамлакатларнинг конституцияларида бошпана олиш ҳуқуқи алоҳида шахсга ана шу ҳуқуқ берилиши билан тан олинади. Бунга қуйидаги давлатларнинг конституциялари мисол бўлади: Ангола, Босния ва Герцеговина, Венесуэла, Гвинея, Германия, Индонезия, Мали, Парагвай, Португалия, Сербия, Сомали, Югославия Федератив Республикаси, Хорватия, Черногория.
- Бошқа ҳолатларда тегишли қоида давлатнинг мажбурияти сифатида белгиланиши мумкин. Бунга қуйидаги давлатларнинг конституциялари мисол бўлади: Озарбайжон, Болгария, Венгрия, Грузия, Конго Демократик Республикаси, можиқ Югославская, Македония Республикаси, Намибия, Россия Федерацияси, Туркменистон, Чех Республикаси.
- Айрим мамлакатларнинг конституцияларида бошпана олиш ҳуқуқи тан олинади, лекин бу “амалдаги қонунлар ва норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар”га боғлиқ равишда ёки худди шунга ўхшаган таъриф қўлланилади. Бу қонуншуносларга бошпана олиш ҳуқуқи мазмунини белгилаш бўйича дискреция ваколатларини тақдим этиш сифатида талқин этилиши мумкин. Бундай давлатларга қуйидагилар тааллуқлидир: Албания, Афғонистон, Буркина-Фасо, Бурунди, Шарқий Тимор, Ироқ, Испания, Италия, Кабо-Верде, Колумбия, Конго Республикаси, Мексика, Мозамбик, Молдова, Польша, Португалия, Руанда, Руминия, Словакия Республикаси, Словения, Тимор Лешти, Тунис, Украина, Эль-Сальвадор, Экваториал Гвинея
- Айрим мамлакатларнинг конституцияларида бошпана олиш ҳуқуқи тўғрисидаги қоида бевосита киритилмаган, аммо бу, масалан Андорра ва Тогодагидек Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси қўлланилиши тўғрисидаги баёноти орқали ёки Бениндаги каби инсон ҳуқуқлари соҳасидаги минтақавий мажбуриятларга ҳавола қилиш орқали қилинади.

Қийноқларга қарши конвенция: у қочоқларни ғимоя қилади

- Қатор давлатларнинг конституцияларида бошпана олиш ҳуқуқи 1951 йилги Конвенциядаги таърифлардан фойдаланиш билан белгиланади. Масалан, бу Венгрии, Гвинеи, Конго Демократик Республикаси, Мали, Намибия, Сербии, Туркменистон, Черногория конституцияларидадир.
- Бошқа мамлакатларнинг конституцияларида бошпана олиш ҳуқуқи демократияни ғимоя қилиш, миллий озодлик, инсон ва (ёки) асосий эркинликлар ҳуқуқини ғимоя қилиш учун таъқибга дучор қилинган шахсларга нисбатан тилга олинади. Бу каби давлатларнинг конституцияларига қуйидагилар киради: Болгария, Вьетнам, Кабо-Верде, Корея Демократик Республикаси, Куба, Лаос, Мозамбик, Мўғилистон, Португалия, Словакия Республикаси, Словения, Тимор-Лешти ва Югославия Федератив Республикаси.
- Айрим давлатларнинг конституцияларида бошпана халқаро қоидалар ва шартномаларга, шу жумладан 1951 йилги Конвенцияга мувофиқ ва халқаро одатдаги ҳуқуқ стандартларига мувофиқ тақдим этилиши тўғрисидаги қоидалари мавжуд, Бунга Озарбайжон, Анголы, Грузии, Италия, собиқ Югославия Республикаси, Македония, Молдова, Польши, Российской Федерации, Румынии, Экваториал Гвинеимисол бўлади.
- Ниҳоят айрим давлатларнинг конституцияларида давлатнинг кўпинча қочоқлар тўғрисидаги халқаро қонунчиликка мувофиқ ғимоя тақдим этиш мезонлари ҳисобга олинмаган ҳолда кўпинча дискреция асосида “сиёсий бошпана” ёки “дипломатик бошпана” тақдим этилиши тилга олинади. Ана шундай сиёсий ёки дипломатик бошпана 1951 йилги Конвенция ва бошқа тегишли ҳужжатларга мувофиқ, қочоқ мақомини тан олиш ва тегишли ҳуқуқ ва қафолатларни тақдим этиш билан боғлиқ бошпана бериш қаторида мавжуд бўлиши мумкин.

Конституцияларда ёки миллий қонунчиликда бошпана олиш шахсий ҳуқуқи ёки давлатнинг тегишли мажбурияти тилга олинишидан қатъи назар бошпана тақдим этиш учун аниқ ҳуқуқий асосни таъминлаш мақсадга мувофиқдир. Таъриф 1951 йилги Конвенцияда ва тегишли минтақавий ҳужжатларда мавжуд таърифларни акс эттириши ёхуд халқаро мажбуриятлар асосида бошпана олиш ҳуқуқига ҳавола қилиши мумкин. Бу бошпана олиш ҳуқуқининг инсонпарварлик ва носийсий хусусиятини аниқ белгилашга ёрдам беради.

Халқаро инсонпарварлик ҳуқуқи

Шунингдек уруш ҳуқуқи ёки ҳарбий можаролар ҳуқуқи деб ҳам аталадиган халқаро инсонпарварлик ҳуқуқи – бу инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги ва қочоқлар тўғрисидаги қонунчилигидан эртароқ пайдо бўлган ҳуқуқнинг мураккаб соҳасидир. Халқаро инсонпарварлик ҳуқуқи урушнинг воситаларини ва олиб бориш усулларини чегаралашга, шунингдек ҳарбий можаронинг урушда иштирок этмаган ёки эндиликда иштирок этмаётган шахслар учун оқибатга йўналтирилгандир. Халқаро инсонпарварлик ҳуқуқининг қоидаларининг катта қисми 1949 йилдаги тўртта Женева конвенцияси 1971 йилда келишилган уларга иккита Қўшимча Протоколда мавжуддир.

Халқаро инсонпарварлик ҳуқуқига мувофиқ, жанговар ҳаракатларда иштирок этмаётган шахслар, уларнинг кўчирилганлиги ёки кўчирлмаганлигидан қатъи назар ҳурмат қилиниш, уруш оқибатларидан ғимояланиш ва холис ёрдам олиш ҳуқуқига эгадир. Кўпгина қочоқлар ва кўчирилган шахслар халқаро ёки ички ҳарбий можаролар марказида бўлиб қолишлари сабабли, шунингдек бу принциплар ҳам уларни ғимоя қилишга ёрдам бериши мумкин.

Парламент аъзоларига тавсияларнинг назорат рўйхати:

Бошпанага эга бўлиш ҳуқуқи

Миллий норматив-ҳуқуқий базаларда бошпанага эга бўлиш ҳуқуқига амал этилишини таъминлаш учун парламент аъзоларига қуйидагилар тавсия этилади:

- ✔ Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясида эълон қилинган бошпана излаш ва бошпанадан фойдаланиш ҳуқуқига мувофиқ, ушбу ҳуқуқни миллий даражада 1951 йилги Конвенцияга қўшилиш ва Конвенция қоидаларини амалга оширадиган миллий қонунчиликни қабул қилиш орқали ушбу ҳуқуқларни миллий даражада амалга оширишни таъминлаш.
- ✔ Бошпана олиш ҳуқуқи минтақавий даражада тан олинган ҳолатларда (Африка инсон ва халқлар ҳуқуқлари хартияси, 12(3)-модда; Америка инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенция, 22(7)-модда; Америка инсонинг ҳуқуқлари ва бурчлари тўғрисидаги декларация, 22(7)-модда; Европа Иттифоқининг асосий ҳуқуқлари хартияси, 18-модда, ушбу ҳуқуқлар конституция томонидан ҳимоя қилинишни ёки бошқа тарзда миллий қонунчиликда акс эттирилишини таъминлаш.
- ✔ Миллий қонунчиликда қочоқлар ва Лотин Америкасидаги каби дипломатик бошпана ёки айрим мамлакатларда давлат бошлиғи зиммасига юкланган сиёсий асос бўйича бошпана тақдим этиш дискреция ваколатлари каби бошпананинг бошқа шакллари аниқ белгилаб қўйиш.

шунингдек **собик Югославия ва Руанда бўйича халқаро трибуналлар** ҳукмлари билан қул қилиш, номусга тегиш, қийноқлар ва геноцид инсониятга қарши жиноятлар ҳисобланиши тасдиқланган. Шу тарзда Рим мақоми қандай жиний ишлар шахсни қочоқ мақомидан чиқаришга олиб келишини белгилаш учун долзарбдир”.

- ▶ [Expert Meeting on Complementarities between International Refugee Law, International Criminal Law and International Human Rights Law: Summary Conclusions](#), (Экспертларнинг қочоқлар тўғрисидаги халқаро қонунчилик, халқаро жиноят ҳуқуқи ва инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро қонунчиликка турли қарашлар масаласи бўйича кенгаши), БМТ ҚОҚБ, 2011 йил.

Халқаро гуманитар ҳуқуқи мижрационинг барча томонлар – ҳам ҳуқуқат кучлари, шунингдек нодавлат қироллик гуруҳлари учун ҳам мажбурийдир. Халқаро гуманитар ҳуқуқининг энг жиддий бузилиши ҳарбий жиноят ҳисобланади. 1951 йилги Конвенция 1-моддасига мувофиқ, ўзларига нисбатан улар “ҳарбий жиноят” содир этганлар деб ҳисоблаш учун жиддий асослар бўлганида улар қочоқ мақомидан чиқарилиши керак (қочоқ мақомидан чиқариш тўғрисида 6.6.-бобида қаранг). Буни аниқлаш учун ҳам халқаро гуманитар ҳуқуқи, ҳам халқаро жиноят ҳуқуқи долзарбдир.

- ▶ Қўшимча маълумот олиш учун қаранг: [International Humanitarian Law Handbook \(Халқаро гуманитар ҳуқуқи. Парламент аъзолари учун қўлланма\)](#), Международный комитет Красного Креста (ICRC) и Межпарламентский союз (МПС), 2016 г.

Халқаро жиний ҳуқуқ

Халқаро жиний ҳуқуқ алоҳида ўтакетган амалларни ман этишга йўналтирилган. 2002 йилдан бери амал этиб келаётган [Халқаро жиний суди Рим мақомига](#) мувофиқ, халқаро жиний суд геноцид асосий жиноятлари, ҳарбий жиноятлар ва инсониятга қарши жиноятларга нисбатан юрисдикцияга эга бўлиб, уларда шунингдек ана шу жиноятларнинг таркиби тўғрисида батафсил маълумот мавжуд.

Масалан, Рим мақомида инсониятга қарши жиноятлар ва ҳарбий жиноятларни аниқлашга “номусга тегиш, шахвоний қулчилик, мажбурий фоҳишабозлик, мажбурий ҳомиладорлик, мажбурий стрелизация ёки таққосланадиган оғирликка эга шахвоний зўравонликнинг бошқа шакллари тўғридан-тўғри киритилган. Худди

Қочоқларни ҳимоя қилиш. Парламент аъзолари нима қила олишлари мумкин

Парламент аъзолари қонунчиликда ва амалиётда қочоқларни ҳимоя қилишни таъминлашда ҳал қилувчи роль ўйнашлари мумкин. Қуйидаги қадамлар муҳим деб ҳисобланади:

Чиқариб юборишга йўл қўймаслик принципини миллий қонунчиликка киритиш

- Чиқариб юборишга йўл қўймаслик принципи тегишли миллий қонунчиликка киритилиши керак. Бунинг учун чегара назорати ва чет эл фуқароларининг мамлакатга киришига тааллуқли қонунлар бошпана излаётганлар билан ёки бошқа сабаблар туфайли халқаро ҳимояга муҳтожлар билан мамлакатга бошқа йўл билан киришга интилаётганлар ўртасидаги тафовутни акс эттириши зарур (шунингдек 4.2-бобга қаранг)
- Бошпана излаётган шахслар доирасида ўзлари ҳимоя тақдим этиш тўғрисида муражаат қилишларида улар адолатли ва самарали тартиблардан фойдаланиш имкониятига эга бўлишлари керак. Бундай тартиблар давлатлар ўзларининг чиқариб юборишни ман этиш бўйича мажбуриятларини бажаришлари учун зарурдир (шунингдек, 7-бобга қаранг)

Халқаро шартномаларга қўшилиш

- Ҳукуматларни, агар бу ҳали қилинмаган бўлса, 1951 йилги Конвенция ва 1967 йилги Протоколга қўшилишларини рағбатлантириш лозим (шунингдек 3.2-бобга қаранг)
- Шунингдек ҳукуматни қочоқларни ҳимоя қилишга тааллуқли инсон ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро ҳужжатларга, айниқса Қийноқларга қарши конвенцияга ва Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенцияга, шунингдек агар бу ҳали қилинмаган бўлса, халқаро шартномаларга қўшилишларини рағбатлантириш лозим.
- Минтақавий даражада 1966 йилдаги АБТ Конвенциясига қўшилмаган Африка мамлакатлари парламентлари аъзолари Конвенцияга қўшилиш тўғрисидаги масалани кўриб чиқишлари лозим. Африка, Европа, Шимолий ва Жанубий Америкадаги инсон ҳуқуқлари бўйича минтақавий шартномаларда ҳам қочоқларни ҳимоя қилиш бўйича стандартлар мавжуддир. Ушбу минтақаларнинг мамлакатлари, агар улар буни ҳали қилмаган бўлса, ана шу ҳужжатларга қўшилиш тўғрисидаги масалани қараб чиқишлари лозим.

Қўшимча шартлар ва чегараланган талқинларни кўриб чиқиш

- Агар давлатлар 1951 йилги Конвенция ва 1967 йилги Протоколга қўшимча шартларни сақлаб турган бўлсалар, уларни сақлаб туриш заруратини, шунингдек миллий қонунчиликда ана шундай чегаралашларни бартараф этиш мақсади акс эттирилган ушбу ҳужжатлардаги ҳар қандай чегараланган талқинларни сақлаб туриш заруратини қайта кўриб чиқишлари лозим.
- Парламент аъзолари ҳукумат олдида шартномага қўшимча шартлар тўғрисидаги масалани кўйишлари, парламент кўмиталарида сиёсат ёки қонунчиликнинг қайта кўриб чиқишга даъват этишлари ёхуд тушунтириш маълумотто ушбу масала бўйича шахсан қонун лойиҳаларини киритишлари мумкин.

Давлат бошпана тизимини ташкил этишда халқаро стандартларни амалга ошириш

- Парламент аъзолари ва ҳукумат мансабдорлари қочоқларни ҳимоя қилиш давлат тизimini ишлаб чиқишда халқаро стандартлардан, шу жумладан БМТ ҚОКБ Ижроия кўмитасининг Хулосаси, шунингдек халқаро ва минтақавий шартномалардан руҳланишлари мумкин.
- Халқаро стандартлар асосида қочоқлар тўғрисида қонунлар қабул қилиш бошпана тизимини мустаҳкамлаш, ҳимоялаш самарадорлигини ошириш, турли давлатларда тақдим этиладиган ҳимояни келишиш, шунингдек қочоқлар муаммосини ҳал этишни излаш учун асос яратишда ҳал қилувчи аҳамиятга эгадир. Халқаро ҳуқуқий стандартлардан 1951 йилги Конвенцияда акс эттирилмага, масалан қочоқ мақомини белгилаш тартиблари масалалари бўйича қонунчилик ва сиёсатни ишлаб чиқишда фойдаланиш алоҳида мақсадга мувофиқдир (Бошпана давлат тизимини ташкил этиш тўғрисида 3-бобга, бошпана тақдим этиш тартиблари тўғрисида 6-7-бобларга қаранг)

“Қочоқ”ни белгилаш мезонларини кенгайтириш

- Парламентлар миллий қонунчиликка “қочоқ”ни кенгайтирилган тарзда белгилашни, масалан 1969 йилги АБТ Конвенциясида ва Картахен Декларациясида келтирилганларни миллий қонунчиликка киритишни кўриб чиқиш хоҳишини ифода этишлари мумкин.
- Парламент аъзоларига, эҳтимом қочоқлар бўлмаган, аммо барибир халқаро ҳимояга муҳтож одамларни ҳимоя қилишнинг ёрдамчи шаклларини олиш имкониятини таъминлашга интилишлари тавсия этилади (шунингдек 6- ва 7-бобларга қаранг).

1.5 Ҳуқуқ, қўлланма ва тавсияларнинг бошқа манбалари

БМТ Бош Ассамблеяси Резолюциялари ва Декларациялари

БМТ Бош Ассамблеяси ҳар йили БМТ ҚОКБ фаолияти тўғрисида маърузани кўриб чиқади ва ушбу масала бўйича резолюция қабул қилади. Бош Ассамблея, шунингдек кузатиб борилмаётган вояга етмаган қочоқлар, инсон ҳуқуқлари ва оммавий кўчишлар, шунингдек қочоқларнинг катта оқимини қабул қиладиган аниқ мамлакатлардаги вазиятлар каби қочоқларни ҳимоя қилишнинг аниқ жиҳатлари юзасидан кўп сонли резолюциялар қабул қилган.

2016 йилнинг сентябрида Бош Ассамблея [Қочоқлар ва мигрантлар тўғрисидаги Нью-Йорк декларациясини](#) қабул қилди ҳамда “хавфсиз, тартибга солинган ва мунтазам миграция тўғрисидаги глобал битимга” эришиш бўйича ҳукуматлараро музокараларни бошлади. 1948 йилда қабул қилинган Инсон ҳуқуқларининг умумжаҳон декларацияси каби Нью-Йорк Декларацияси сиёсий ҳужжат ҳисобланади. У қочоқлар муаммосини сиёсий эътибор марказига қўяди ва қочоқларни ҳимоя қилишга кенг, ялпи ёндашувини рағбатлантиради.

Ижроия кўмита (кўпинча ижрокўм деб аталадиган) БМТ ҚОКБнинг раҳбар органи ҳисобланади (шунингдек 2.4-бобга қаранг). У ҳар йили БМТ ҚОКБ фаолиятини муҳокама қилиш учун ялпи мажлисига тўпланади ва келишув асосида хулоса қабул қилади. Ушбу Хулосалар 100га яқин мамлакат ўнлаб йиллар давомида келишувга муваффақ бўлган шартнома бўлиб, қочоқларни ҳимоя қилиш бўйича халқаро асоснинг муҳим қисмини ташкил этади.

Ҳукуматлар, вазирликлар ва парламент аъзолари қонунчилик ва сиёсатни ишлаб чиқаётганда кўпинча Ижроия кўмитанинг Хулосасини эътиборга олади. Бундан ташқари, миллий ва минтақавий судлар мунтазам равишда Хулосага ҳавола қилишади ва уларга сиёсат, ҳуқуқий амалиёт ва талқин этиш масалалари бўйича ишонарли ва тушунтириш маълумотто нуфузли “юмшоқ ҳуқуқ” воситаси сифатида ёндашишади.

Шундай қилиб Ижроия кўмитанинг Хулосалари жамоавий халқаро нуқтаи назар, шу жумладан қочоқларга тааллуқли масалалар бўйича ҳуқуқий тажриба сифатида бўлади. Улар қочоқларни ҳимоя қилиш ва уларнинг муаммоларини ҳал этиш соҳасида умумий тушунчага келиш ва стандартларни ўрнатишга ёрдам беради, шунингдек халқаро ҳимоя тартибини янада ривожлантириш воситаларидан бири ҳисобланади.

БМТ ҚОКБ Қўлланмалари

БМТ ҚОКБ қочоқлар тўғрисидаги халқаро қонунчиликка тааллуқли ўз қўлланмаларини нашр этади. Уларнинг энг нуфузлларидан бири [Қочоқлар мақомини белгилаш тартиблари ва мезонлари бўйича қўлланма](#) (1979 йил, 2011 йил қайта нашр этилган) ҳисобланади. Қочоқлар масалалари бўйича кўпгина миллий органлар ушбу Қўлланмадан қарорлар қабул қилишда фойдаланишади, ушбу Қўлланмадан бутун дунёдаги судлар мунтазам иқтибослар келтиришади.

Бундан ташқари, БМТ ҚОКБ Қўлланмага қўшимча равишда [Халқаро ҳимоя тақдим этиш бўйича тавсияларни](#) нашр этади. Ушбу Тавсияларда 1951 йилги Конвенция/1967 йилги Протокол қоидаларини талқин этиш бўйича ҳозирги даврдаги батафсилроқ кўрсатмалар, шунингдек халқаро ҳимоянинг бошқа масалалари мавжуд. Улар миллий қонунчилик ва амалиётни қайта кўриб чиқаётган парламент аъзолари учун фойдали бўлиши мумкин.

- ▶ Сиёсий ва ҳуқуқий масалалар бўйича БМТ ҚОКБнинг Қўлланмасидан БМТ ҚОКБнинг Ҳимоя масалалари бўйича маълумотномасидан фойдаланиш мумкин (UNHCR's [Protection Manual](#)).

2-боб.

Қочоқларни ҳимоя қилиш бўйича вазифалар ва мажбуриятлар

© UNHCR/Achilleas Zavallis

2.1 Кириш

Қочоқларни ҳимоя қилиш ишида давлатлар ҳам, БМТ ҚОКБ ҳам иштирок этишлари керак. Қочоқларни ҳимоя қилиш давлатларнинг ҳам шахсий, ҳам жамоавий мажбурияти ҳисобланади. БМТ ҚОКБ Ижроия кўмитаси “инсон ҳуқуқларини ва инсонпарварлик принципларини ҳурмат қилиш халқаро ҳамжамият барча аъзоларининг мажбурияти ҳисобланади” деб таъкидлайди (100 (LV)-хулоса, 2004 йил). БМТ Бош Ассамблеяси томонидан 2016 йилда қабул қилинган Қочоқлар ва мигрантлар тўғрисидаги Нью-Йорк декларацияси қочоқларнинг катта оқимига муносабатда бўлиш давлатларнинг “умумий мажбурияти” ҳисобланишини тасдиқлайди.

БМТ ҚОКБ қочоқларни халқаро ҳимоя қилиш ва улар муаммоларини ҳал этишни излаш мандатини олди. БМТ ҚОКБ ўз мандатини фақат давлатлар билан ҳамкорликда бажариши мумкин.

Ушбу бобда қуйидагилар кўриб чиқилади:

- Давлатларнинг қочоқларни ҳимоя қилиш бўйича вазифалари ва мажбуриятлари;
- Бошпана излаётган қочоқлар ва шахсларнинг алоҳида тоифаларига, шу жумладан болалар, хотинлар ва кизлар ҳамда ногиронлиги бўлган шахсларга нисбатан давлатларнинг мажбуриятлари; ва
- БМТ ҚОКБнинг мандати, шу жумладан БМТ ҚОКБнинг кузатиш вазифаси ва бошқаруви, молиялаштириш ва БМТ агентликлари ва бошқа ташкилотлар билан шериклик.

2.2. Давлатнинг вазифалари ва мажбуриятлари

Давлатларнинг мажбуриятлари мажбурий кўчиб юриш туб сабабларини кўриб чиқишдан бошланади. Қонун устунлигини мустаҳкамлаш ҳамда фуқароларнинг хавфсизлигини, адолатни ва тенг имкониятларни таъминлаш одамларни кўчиб юришга олиб бориши мумкин бўлган зўравонлик, шафқатсизлик ва камситиш доирасини узиш учун ҳал қилувчи аҳамиятга эгадир

Мамлакатлар 1951 йилги Конвенция ёки 1967 йилги Протоколга қўшилар эканлар, ўз ҳудудларида ва ўз юрисдикцияларида ушбу ҳужжатлар қоидаларига мувофиқ қочоқларни ҳимоя қилишга келишадилар. Давлатлар, шунингдек инсон ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро мажбуриятларга мувофиқ қочоқларга тегишли ҳуқуқларни тақдим этишга рози бўлдилар. Ҳатто Конвенция ёки Протоколнинг иштирокчилари бўлмаган давлатлар одатдаги халқаро ҳуқуқнинг нормаси ҳисобланадиган ва тегишли равишда давлатлар учун мажбурий кучга эга бўлган чиқариб юборишга йўл қўймаслик принципи билан боғлиқдирлар.

Ҳокимиятнинг турли тармоқлари, улар ижроия қонунчилик ёки суд ҳокимияти бўлсин, қонун устунлиги асосида давлат бошпана тизимини ташкил этиш ва қўллаб-қувватлайдиган бир-бирини тўлдирадиган ва вазифалари мажбуриятларига, қочоқларнинг ҳимоя қилишини таъминлаш ва узоқ вақт манфаатларининг узоқ муддатлигига ҳал этиш роли ажратилган. Бу мажбуриятлар фақат марказий ҳукуматгагина юкланмасдан, шунингдек минтақавий ва маҳаллий ҳокимият органлари учун ҳам муҳим роль ажратилган.

Халқаро ҳамкорлик ва бирдамликнинг аҳамияти

” ... қочоқларни ҳимоя қилиш тартиби бирдамлик ва масъулият руҳида собитқадам халқаро ҳамкорлик асосида, шунингдек барча давлатлар ўртасидаги юкни тақсимлаш асосида мустаҳкамланади”

БМТ ҚОКБ Ижроия қўмитасининг 112 (LV)-хулосаси, 2004 йил

Мамлакатлар, айниқса етарли ресурсларга эга бўлмаган ривожланаётган мамлакатлар узоқ вақт давомида катта миқдордаги қочоқларни қабул қилишга даъват этиладиган вазиятларда халқаро ҳамкорлик алоҳида аҳамиятга эгадир. Чўзилиш хусусиятига эга бўлган қочоқларнинг оммавий оқими ва вазиятлар қабул қиладиган мамлакатларга улкан юк бўлади. Бошқа мамлакатлар молиявий техникавий ёрдам кўрсатиш, шунингдек қочоқларни кўчириш дастурларида иштирок этиш орқали бунга муҳим ҳисса қўшишлари мумкин.

” Ижроия қўмитаси ... давлатлар ва барча бошқа тегишли томонларни халқаро бирдамлик ва юкни тақсимлаш руҳида иш кўриб, ўзларининг узоқ муддатли хусусиятга эга бўлган қочоқларнинг вазиятлари билан боғлиқ туб сабабларни бартараф этишга йўналтирилган, ялпи, кўп томонлама ва кўп секторли ҳамкорлик ва саъй-ҳаракатларига ўз содиқликларини намойиш этишга даъват этади; одамларга ўз мамлакатларини умуман тарк этмасликларини таъминлаш ва чўзилиш хусусиятига эга бўлган қочоқлар билан боғлиқ сақланиб турган вазиятларни тегишли шахслар ҳуқуқларига тўла ҳурмат қилинган ҳолда ҳал этиш”.

БМТ ҚОКБ Ижроия қўмитасининг ҳимоя ва қарорлар нуқтаи назаридан халқаро ҳамкорлик тўғрисидаги 112 (LVII)-хулосаси

Ижроия ва маъмурий органларнинг вазифалари

Қочоқларни ҳимоя қилишнинг ҳуқуқий асосини таъминлаш учун миллий бошпана тизими зарур. Бунинг учун ваколатли миллий органлар ва энг юқори даражада бўлиши мақбул ҳисобланган сиёсий содиқлик қарорлари зарур. Тегишли вазирликлар ва улар ходимларидан тўлиқ фойдаланиш лозим. Улар бажараётган аниқ вазифаларга боғлиқ равишда бу ходимлар қуйидагиларни қилишлари керак:

- Ҳал қилувчи тушунчалар ва ҳуқуқий принципларни англаш;
- Тегишли маълумотларни тўплаш ва баҳолашни билиш;
- Қўлланиши ёки тааллуқли бўлиши мумкин бўлган амалдаги миллий қонунчиликни таҳлил этиш;
- Қандай янги қонунчилик ёки сиёсий чоралар зарурлиги тўғрисида қарорлар қабул қилиш;
- Қайси институтларни ўрнатиш кераклиги тўғрисида қарорлар қабул қилиш;
- Қочоқларни ҳимоя қилишнинг ҳуқуқий асосини яратишда халқаро ҳамжамиятдан техник ёрдам сўраш тўғрисида қарор қабул қилиш;
- Қўрилган чораларни амалга оширишни таъминлаш; ва
- Қўрилган чоралар самарадорлиги ва адолатлилигини таъминлаш учун жорий мониторингни амалга ошириш

Миллий парламентлар

Қочоқларни ҳимоя қилиш учун миллий ҳуқуқий асосни яратиш ва қўллаб-қувватлашда миллий парламентларга асосий роль ажратилади. Парламент аъзолари зиммасида сиёсий ҳужжатларни кўриб чиқиш, шунингдек халқаро стандартларга мувофиқ бўлган қонунчиликни тасдиқлаш масъулияти ётади. Улар, шунингдек давлат идоралари ва муассасаларини молиялаштириш учун маблағ ажаратади ҳамда фуқароларнинг қочоқларга нисбатан ижобий муносабатларини шакллантиришга кўмаклашишлари мумкин.

1951 йилги Конвенция ёки 1967 йилги Протоколга ҳали қўшилмаган мамлакатларга парламент аъзолари ана шу ҳужжатларга қўшилишга даъват этиш ва бундай қўшилишни қўллаб-қувватлашга қодирлар. **Парламенталаро иттифоқ** 1951 йилги Конвенцияга ва 1967 йилги Протокол қочоқларни ҳимоя қилишни таъминлашда марказий ўринни эгаллашни доимий равишда тасдиқлаб келади ҳамда қўшилмаган давлатларни ана шу халқаро ҳужжатларга қўшилишга даъват этади.

Парламент аъзоларининг муҳим роли

- Парламент аъзолари жамоатчилик фикрининг етакчилари ҳисобланиб, ўз сайловчилари ўртасида қочоқларга нисбатан ҳурматли шакллантиришга кўмаклашишлари ҳамда қочоқларга тааллуқли масалалар бўйича яхши хабардорлик ва босиқлик билан мунозаралар ўтказишни рағбатлантиришлари мумкин.
- Парламент аъзолари миллий бюджет маблағларини назорат қилади ва қочоқларни ҳимоя қилиш миллий тизимларини етарли ва иқтисодий жиҳатдан молиялаштириш тақдим этилишини таъминлашлари мумкин, шунингдек улар халқаро агентликлари каби БМТ ҚОКБ қочоқларни ҳимоя қилиш ва улар муаммоларини узоқ муддатга ҳал этишга кўмаклашиш ваколатига эга.
- Парламент аъзолари 1951 йилги Конвенция ва 1966 йилги Протоколга, шунингдек бошқа тегишли халқаро ва минтақавий битимларга қўшилишни рағбатлантиришлари мумкин. Улар миллий қонунларни ишлаб чиқишлари ва қабул қилишлари ҳамда халқаро стандартларга мувофиқ давлат бошпана тизимини яратишга кўмаклашишлари, шунингдек уларни амалга оширишни назорат қилишларига кўмаклашишлари мумкин.

Минтақавий парламентлар

Минтақавий парламентлар ҳам қочоқларни ҳимоя қилишда иштирок этадилар. Масалан, Европа Кенгашининг Парламент Ассамблеяси ва Европа парламенти (депутатлари тўғридан-тўғри овоз бериш билан сайланадиган Европа Иттифоқининг қонунчилик органи) қочоқлар масалалари билан фаол шуғулланади. Бу ҳар икки орган Парламентлараро иттифоқнинг аъзолари ҳисобланди.

- Парламент Ассамблеяси қочоқларни ҳимоя қилишга тааллуқли, шу жумладан қамоқда муқобил сақлаш, аралаш миграция оқимларини бошқариш, тоқатсизлик билан курашиш, бошпана излаётганларнинг меҳнат қилиш ҳуқуқи, шунингдек қочоқларни қайтариш бўйича тадбирлар маъносида қўлланиладиган стандартларга тааллуқли кўп сонли масалалар бўйича тавсиялар ишлаб чиқди. Бундан ташқари Парламент ассамблеясида Европа Кенгашига аъзо 47 мамлакатдаги бошпана излаётган шахслар ва қочоқлар аҳволининг мониторингини амалга оширади ва маърузалар тайёрлайди.
- Европа Парламенти Умумевропа бошпана тизими доирасида келишилган Европа Иттифоқи қонунчилигининг ишлаб чиқиш ва тасдиқлашда иштирок этади. Бир неча парламент кўмиталари, жумладан Фуқаро эркинлиги, Одил судлов ва Ички ишлар бўйича кўмита ўзларининг қонунчилик вазифаларини бажаришдан ташқари қочоқларга тааллуқли масалаларнинг бошқа кенг доираси билан шуғулланади.

” Биз қочоқлар, репантриатлар, ички кўчиб юрган шахслар ёки фуқаролиги йўқ шахсларнинг оғир аҳволи муаммоларини ҳал этиш учун кўпроқ иш қилиш зарурлигини тан олмайиз. Биз, парламент аъзолари сифатида, ўз ҳиссамизни қўшишга ваъда берамиз. ... Биз ушбу ҳужжатларни (1951 йилги Конвенция ва 1967 йилги Протокол) амалга оширишни фаоллаштиришга ваъда берамиз”.

Парламентлараро Иттифоқ, [1951 йилги Конвенция қабул қилинганлигининг 60-йиллиги мунрсабати билан баёнот, 2011 йил](#)

Суд ҳокимиятининг органлари

Миллий даражада судлар қочоқларни ҳимоя қилишда ҳаётий муҳим роль ўйнайди. Уларнинг қарорлари тегишли стандартларни изчил ва асосланган талқин қилиш ҳамда қўллашга кўмаклашади, шунингдек сиёсий, маъмурий ва қонунчилик жараёнлари заифлиги вазиятларида ҳимоя соҳасидаги камчиликларни бартараф этишга ёрдам беришлари мумкин.

Минтақавий судлар ва органлар, шунингдек қочоқлар ва бошпана излаётган шахсларни ҳимоя қилиш ҳуқуқий стандартларига амал этилишини, жумладан Европа ва Лотин Америкасида таъминлашни қўллаб-қувватлашади. Инсон ҳуқуқлари бўйича Европа суди, Европа Иттифоқининг суди ва Америка фуқаро комиссия ҳамда Инсон ҳуқуқлари бўйича суд минтақавий суд органларининг мисоллари ҳисобланиб, улар бошпана излаётганлар ва қочоқларни ҳимоя қиладиган минақавий ҳужжатларни талқин этиш бўйича муҳим қарорлар чиқардилар.

Қочоқларни ҳимоя қилиш тўғрисидаги ҳуқуқ соҳасидаги халқаро судлар ассоциацияси

ноҳукумат ташкилоти судьялар томонидан 1951 йилги Конвенция ва бошқа тегишли ҳужжатлар томонидан ишлаб чиқилган мажбуриятларни англашга кўмаклашади. Ушбу ташкилот ахборот ва илғор амалиёт билан айрибошлаш, шунингдек қочоқлар тўғрисидаги қонунчиликни талқин этиш ва қўллашга изчил ёндашувларни ишлаб чиқиш учун майдон бўлиб хизмат қилади. Бу ташкилот суд жараёнидан бошпана излаётган шахслар ва ҳуқуқлари тўғрисидаги қарорларини ишлаб чиқишни рағбатлантиради, шунингдек қочоқлар тўғрисидаги қонунчилик маъносида суд органларининг, айниқса шаклланаётган демократия мамлакатлари ва ривожланаётган мамлакатлардаги мустақиллигини англашни чуқурлаштиришга кўмаклашади.

Миллий ҳуқуқни ҳимоя қилиш муассасалари ва омбудсманлар

Миллий ҳуқуқни ҳимоя қилиш муассасалари жаҳондаги 100 тадан кўпроқ мамлакатда мавжуддир. Улар давлатдан мустақил равишда иш кўриб, бошпана излаётган шахслар ва қочоқларни ҳимоя қилишга, шунингдек улар ҳуқуқларига амал қилиниши мониторингини ўтказишга салмоқли ҳисса қўшишади. Улар инсон ҳуқуқлари бўйича комиссиялар ёки омбудсманлар шаклида фаолият олиб боради.

Бундан ташқари ушбу муассасалар инсон ҳуқуқлари соҳасида умумий мандатга эга бўлиб, айрим мамлакатларда бошпана излаётганлар ва қочоқлар учун алоҳида аҳамиятга эга бўлган махсус мандатга эга комиссиялар ёки омбудсманлар сифатида иш кўради. Уларга камситиш ёки қамоқда сақлаш, озчиликлар, болалар ва аёллар ёки ногиронлиги бўлган шахслар ҳуқуқлари масалалари билан шуғулланади.

Миллий ҳуқуқни ҳимоя қилишни муассасалари шикоятларини текширади ва уларни одатда тавсиялар ёки медиациялар орқали тартибга солишга интилишади. Бундан ташқари, улар инсон ҳуқуқлари бузилишига олиб келадиган, шу жумладан бошпана излаётган шахслар ва қочоқлар тизимли муаммоларини аниқлаш ҳамда ана шу муаммоларни бартараф этиш устида иш олиб боради.

- ▶ БМТ ИҲОКБ ва миллий ҳуқуқни ҳимоя қилиш муассасалари (МХХ) <http://www.ohchr.org/EN/Countries/NHRI/Pages/NHRIMain.aspx>
- ▶ [Belgrade principles on the relationship between national human rights institutions and parliaments](#) (Халқаро ҳуқуқни ҳимоя қилиш муассасалари ва парламентларнинг ўзаро муносабатлари Белград принципи). БМТнинг Инсон ҳуқуқлари бўйича қўмитаси

2.3 Қочоқларнинг алоҳида тоифаларига муносабат бўйича мажбуриятлар

Давлатларнинг бошпана излаётган шахслар ва қочоқларга нисбатан умумий мажбуриятлари мавжуд. Бундан ташқари давлатларда ёши, жинси, ногиронлиги ва (ёки) бошқа омиллари бўйича қочоқлар олдига қўшимча мажбуриятлари бор. Бошпана излаётган шахслар ва қочоқларни ҳимоя қилишни таъминлаш бўйича ташаббуслар ушбу шахсларнинг гуруҳлари турфалигини тўла даражада ҳисобга олишлари керак.

БМТ ҚОКБ Ижроия қўмитаси айрим бошпана изловчилар ва қочоқлар айниқса хавфга дучор бўлишлари мумкинлигини тан олади. Ижроия қўмита инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро қонунчиликка таяниб иккита хулоса қабул қилди. Уларга мувофиқ, қисман кесилиши мумкин бўлган куйидаги тоифа вакиллари эҳтиёжларига тўлиқ ёндашиш учун ҳуқуқий асос кўзда тутилади:

- Болалар;
- Хотинлар ва қизлар;
- Ногиронлиги бўлган шахслар; ва
- Алоҳида эҳтиёжга эга бошқа шахслар.

Хавфга дучор бўладиган болаларга нисбатан мажбуриятлар

БМТ ҚОКБ Ижроия қўмитасининг 107-хулосасида болаларни ҳимоя қилишнинг асослари баён этилади ва хавфга дучор бўлган болаларга тизимли ёндашув аҳамияти таъкидланади. Хулосада юқори хавф вазиятларининг олдини олиш бўйича чоралар ва ана шундай вазиятларга жавоб бериш, шунингдек жабр кўрган болалар учун қарорлар излаш тавсия этилади. Ана шу чоралар қуйидагиларни қамраб олади:

- Боланинг энг яхши манфаатларини аниқлашни ташкил қилиш ва жорий этиш тартиблари;
- Болаларга ўзларининг ҳуқуқларидан ҳеч бир камситишсиз фойдаланиш имкониятини таъминлаш;
- Болалар ва гендер хусусиятини ҳисобга олган ҳолда бошпана тақдим этиш тартибини ишлаб чиқиш;
- Барча болаларнинг туғилганлигини рўйтушунтириш маълумотга олиш ва барча болаларга туғилиш тўғрисидаги гувоҳномаларни беришни таъминлаш;
- Болаларнинг оилаларидан ажралишининг олдини олиш учун тартибларни жорий қилиш, шунингдек оиласидан ажралганларни қидириш ва оиласига қўшилишига қўмаклашиш;
- Кузатиб борилмаётган ва оиласидан ажралган болаларни парвариш қилиш ва жойлаштирилишини ташкил этишни таъминлаш ва бунинг мониторингини олиб бориш;
- Болаларга хавфсиз шароитларни таъминлаш; ва
- Болалар учун узоқ муддатли қарорларни қўллаб-қувватлаш.

Хавфга дучор бўладиган хотинлар ва қизларга нисбатан мажбуриятлар

БМТ ҚОКБ Ижроия қўмитасининг хавфга дучор қилинган хотинлар ва қизлар тўғрисидаги 105-хулосасида кўчирилган хотинлар ва қизларни ҳимоя қилиш билан боғлиқ мураккаб муаммолар тан олинади. Хулосада хотинлар ва қизлар дуч келадиган хавфларни камайтириш мақсадида хавфга дучор қилинган хотинлар ва қизларни аниқлаш бўйича чоралар, шунингдек шахсий чораларни ишлаб чиқиш таклиф этилади. Ана шу жараёнларда жинси ва ёши ажратилган маълумотлар мавжудлиги, худди шунингдек қочоқ хотинлар ва кузатиб келинмаётган ёки оиласидан ажратилган қизлар шахсий ҳужжатларини тақдим этишкатта аҳамиятга эга

Тавсия этилган **аниқлаш** стратегияси қочоқларни шахсан ва доимий асосда ўз вақтида рўйтушунтириш маълумотга олиш, шу жумладан туғилиши, никоҳи ва ажралишини рўйтушунтириш маълумотга олиш; ҳимоялаш муаммоларини аниқлаш учун жамоа билан иш олиб бориш, шунингдек хотинлар ва қизларнинг хизматлардан фойдаланиш имконияти ва улардан фойдаланиш мониторингини қамраб олади.

Хавфни камайтириш учун қочоқлар учун **хавфсиз шароитларни яратиш ва мустаҳкамлаш** талаб этилади. Бу бошпаналарнинг фуқаролик ва инсонпарварлик хусусиятини қўллаб-қувватлаш; шахвоний ва гендер зўравонлигининг олдини олиш, жабрдийдаларни ҳимоя қилиш ҳамда хотинлар ва қизларга нисбатан зўравонликда айбдор шахсларни жавобгарликка тортиш, шунингдек кўчирилган жамоадаги баҳсларни ҳал этиш салоҳиятини мустаҳкамлашни қамраб олади.

Кўчирилган хотинлар ва қизлар **имкониятларини кенгайтириш** бўйича чоралар хотинларнинг етакчилик қилишига қўмаклашиш; хотинлар ва қизларнинг имкониятларини, шу жумладан сифатли таълимдан фойдаланиш имкониятини таъминлаш орқали кенгайтириш, озиқ-овқат хавфсизлигини мустаҳкамлаш, тирикчилик ўтказиш воситалари, ҳаракатланиш ва иқтисодий мустақиллик эркинлигини тақдим этишни қамраб олади.

Жавоб бериш шахсий чоралари ва қарорлари учун тавсия этилган ҳаракатлар хавфга дучор қилинган алоҳида хотинлар ва қизларни аниқлаш механизмларини яратиш; кечиктирилмасдан тегишли жавоб чораларини белгилаш ва амалга ошириш ҳамда шундан кейинги қарорларни; илгари сурилган ташаббуслар мониторингини; хавфга дучор қилинган хотин ва қизларга одил судловдан фойдаланишда ёрдам кўрсатиш;

Уларни қўллаб қувватлаш, бу маҳаллий интеграция, қайтариш, жойлаштириш ёки бошқа инсонпарварлик дастурлари тарзида бўлсин тиббий ва ижтимоий-руҳий ёрдам берилишини таъминлани қамраб олади.

Болалар

Жаҳондаги барча қочоқларнинг ярмидан сал кўпроғини болалар ташкил қилади. Айрим қочоқлар билан боғлиқ вазиятларда бундай нисбат янада юқоридир. Мажбурий кўчиб юриш вазиятларида болалар ўз ёши, ижтимоий мақоми, жисмоний ва ақлий ривожланиши бўйича катталарга нисбатан ночорроқдир.

БМТ ҚОКБ Ижроия қўмитаси буни тан олган ҳолда Хавф зонасидаги болалар тўғрисида 107-хулосани қабул қилди. Ушбу хулосада ортиқча хавфга дучор бўлган болаларни ҳимоя қилиш бўйича батафсил тавсиялар баён этилган.

- ▶ [Хавф зонасидаги болалар тўғрисида 107\(VIII\) –хулоса](#)), БМТ ҚОКБ Ижроия қўмитаси, 2007 йил.
- ▶ [Ёшлар масаласи бўйича 113\(LXVII\)-хулоса](#), БМТ ҚОКБ Ижроия қўмитаси, 2016 йил.

Хотинлар ва қизлар

Бошпана излаётган ва қочоқ хотинлар ва қизлар ўз гендерига мансублиги, маданий ва ижтимоий-иқтисодий ҳолати, шунингдек ҳуқуқий мақоми муносабати билан кўпинча алоҳида хавфга дучор бўладилар. Бу уларнинг ўз ҳуқуқларидан фойдаланиш имкониятлари эркаклар ва ўғил болаларга нисбатан ҳатто кам бўлиши мумкинлигини англатади. Шунинг учун хотин ва қизларга эркаклар ва ўғил болалар билан тенг ҳимоя ва ёрдамни таъминлаш учун аниқ мақсадга йўналтирилган ҳаракатлар талаб этилиши мумкин.

БМТ ҚОКБ Ижроия қўмитаси буни ҳисобга олган ҳолда [Хавф шароиларида хотинлар ва қизлар тўғрисидаги 105-хулосани](#) қабул қилди.

БМТ Бош Ассамблеяси:

” Давлатлар хотинлар ва қизларга нисбатан зўрлашнинг ҳар қандай шакллари олдани олиш учун зарур эҳтиёткорлик кўрсатишлари ва ва ана шундай зўрлаш билан курашишлари, жабрдийдаларни ҳимоя қилишни таъминлашлари, суриштиришлар ўтказишлари, хотинлар ва қизларга нисбатан зўрлаш жиноятлари қилишда айбдорларни жазолашлари шарт, шунингдек бу мажбуриятларини бажармаслик уларнинг ўз инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларидан фойдаланиш имкониятларини йўққа чиқаради”.

“Қочоқ аёллар имкониятларини кенгайтириш. БМТ ҚОКБ Халқаро хотин-қизлар куни муносабати билан бутун дунёдаги кўчирилган аёллар кучи ва матонатига тан беради”, БМТ ҚОКБ, 2016 йил

- ▶ [\(Хавф шароиларида хотинлар ва қизлар тўғрисидаги 105-хулоса\)](#), БМТ ҚОКБ Ижроия қўмитаси, 2006 йил
- ▶ [БМТ ҚОКБнинг Хотинлар ва қизларни ҳимоя қилиш бўйича қўлланмаси](#), БМТ ҚОКБ, 2008 йил
- ▶ [Хотин-қизларнинг қочоқ мақоми, бошпанаси, фуқаролиги ва фуқаросизлиги гендер жиҳатларининг 32-умумий тавсияси](#), БМТнинг Хотин-қизларга нисбатан камситишга барҳам бериш бўйича қўмитаси, 2014 йил

Қочоқ тарихи:

Мавританияда қочоқ аёллар имкониятларини кенгайтириш

Ўттиз икки ёшли Будияки Мавританиянинг Нуакшотдаги қочоқлар яшайдиган шаҳарларидаги Аёллар марказида ўқувчиларга компьютерда ишлаш асосларини эгаллаш юзасидан олиб бўлганадиган машқлари пайтида оилалари билан онлайн боғланишларига ёрдам беради.

Будиякининг ўзи Конго Демократик Республикасида бўлиб, ўз ҳаёти давомида можаролар сабабли кўп марта кўчиб юришга мажбур бўлган. “Бир гуруҳ қуролли кишилар бостириб кирганида мен мактабда эдим, - хотирлайди у. – Мен тоғамнинг уйи томон қочдим, бироқ унинг уйини аскарлар эгаллаб олганлигининг билдим холос”.

Ҳозирги пайтда у малакали тренердир. У ҳафтасига уч марта машгулот ўтказиши ҳамда Нуакшотда яшаётган қочоқ аёллар вакили сифатида фаолият олиб бўлганади. “Қариндошларининг қаерда эканлигини билмаганимда қай аҳволда бўлишингдан хабардорман ва улар билан муомала қилиш нақадар муҳимлигини тушунаман, - тушунтиради у. - Шунинг учун ҳам мен ахбўлганот технологиялари бўйича тренер бўлиш ва одамларга ўз оилаларини топишда ёрдам беришга қарор қилганман”.

“Қочоқ аёллар имкониятларини кенгайтириш. БМТ ҚОКБ Халқаро хотин-қизлар куни муносабати билан бутун дунёдаги кўчирилган аёллар кучи ва матонатига тан беради”, БМТ ҚОКБ, 2016 йил

Ногиронлиги бўлган қочоқлар

Ногиронлиги бўлган қочоқларнинг алоҳида эҳтиёжлари, айниқса фавқулодда гуманитар вазиятларнинг дастлабки босқичларида кўпинча ёддан кўтарилади. Ногиронлиги бўлган шахслар камситиш, эксплуатация қилиниш, шаҳвоний ва гендер бўйича зўравонликка дучор қилинишлари мумкин. Уларни қўллаб-қувватлаш хизматларини тақдим этиш соҳасидан чиқаришлари ёки улар тегишли хизматлардан фойдаланишда қийинчиликларга дуч келишлари мумкин. Ногиронлиги бўлган болалар таълим жараёнидан четлатилиши мумкин. Ногиронлиги бўлган болалар ҳам, катта ёшдагилар ҳам зўравонлик, менсимаслик, яқкалаб қўйиш, эксплуатация қилинишга, саломатлиги билан боғлиқ муаммолар ва оиласидан ажралишга дуч келади.

2010 йилда қабул қилинган [Ижроия кўмитанинг ногиронлиги бўлган қочоқлар тўғрисидаги 110-хулосасида](#) ушбу муаммолар батафсилроқ кўриб чиқилган

- ▶ [Conclusion No. 110 \(LXI\) on refugees with disabilities and other persons with disabilities protected and assisted by UNHCR](#), (ҚОКБ ҳимоясида бўлган ва унинг томонидан ёрдам олган ногиронлиги бўлган қочоқлар ва ногиронлиги бўлган бошқа шахслар тўғрисидаги 110-хулоса), БМТ ҚОКБ Ижроия кўмитаси, 2010 йил.
- ▶ [Working with Persons with Disabilities in Forced Displacement](#), (Мажбурий кўчириш вазиятларида ногиронлиги бўлган шахслар билан ишлаш), БМТ ҚОКБ 2011 йил.

Алоҳида эҳтиёжли бошқа шахслар

Ўзларининг алоҳида эҳтиёжлари муносабати билан мақсадли жавоб кўришга муҳтож бўлиши мумкин бошпапа изловчилар ва қочоқларнинг бошқа тоифалари ҳам бўлган. Уларга катта ёшдагилар; қийноқлар ёки шаҳвоний ва гендер билан боғлиқ зўравонликдан жабрланган шахслар; руҳий жароҳат олган шахслар; одам савдоси жабрдийдалари; лесбиянка, гей, бисексуал, трансгендер ёки интершаҳвоний шахслар; шунингдек аҳолининг аниқ гуруҳи ёки вазиятида бўлган озчиликни ташкил этувчи миллий, этник, диний ёки тил бўйича аъзолари.

- ▶ [Working with National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities and Indigenous Peoples in Forced Displacement](#), (Мажбурий кўчиб юриш шароитларида озчиликни ташкил қилувчи миллий ёки этник, диний ва тил вакиллари билан ишлаш), БМТ ҚОКБ 2011 йил.

- ▶ [Working with Lesbian, Gay, Bisexual, Transgender & Intersex Persons in Forced Displacement](#), Мажбурий кўчиб юриш шароитларида лесбиянка, гей, бисексуал, трансгендер шахслар ёки интер шахвонийлар билан ишлаш, БМТ ҚОҚБ, 2011 йил.
- ▶ [Protecting Persons with Diverse Sexual Orientations and Gender Identities](#), (Турли шахвоний йўналишлардаги ва гендерга мансуб шахсларни ҳимоя қилиш), БМТ ҚОҚБ, 2015 йил.
- ▶ [Working with men and boy survivors of sexual and gender-based violence in forced displacement](#), (Мажбурий кўчиб юриш шароитларида шахвоний ва гендер зўравонлигидан жабрланган эркеклар ва ўғил болалар билан ишлаш), БМТ ҚОҚБ, 2012 йил.
- ▶ [Working with Older Persons in Forced Displacement](#), (Мажбурий кўчиб юриш шароитларида катта ёшдаги шахслар билан ишлаш), БМТ ҚОҚБ, 2013 йил.

2.4 БМТ ҚОҚБ роли

БМТ ҚОҚБнинг ташкил этилиши ва унинг мандати

УБМТ ҚОҚБ Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош Ассамблеясининг ёрдамчи органи ҳисобланади. Бошқарма 1951 йил 1 январда қочоқларни халқаро ҳимоя қилишни таъминлаш ва ҳукуматлар билан биргаликда уларнинг қийин аҳволига нисбатан қарор излаш учун ташкил этилган эди. Кўчиб юриш муаммолари кўлами ва мураккаблигининг ортиси билан БМТ ҚОҚБ ривожланиб ва муаммоларни ҳал қилишга мослашиб бўлганди.

БМТ ҚОҚБ фаолиятининг ҳуқуқий асосини унинг [Устави](#) ҳисобланади. Уставда БМТ ҚОҚБнинг фаолияти мутлақ носийёсий, инсонпарварлик ва ижтимоий хусусиятга эгалиги кўрсатилган. Устав 1950 йилда БМТ

Ногиронлиги бўлган шахсларга нисбатан мажбуриятлар

БМТ ҚОҚБ Ижроия қўмитасининг ногиронлиги бўлган қочоқлар тўғрисидаги 110-хулосасида давлатлар ва БМТ ҚОҚБга тегишли билан шериклар билан ҳамкорликда ногиронлиги бўлган қочоқларни камситишнинг барча шаклларида ҳимоя қилиш ҳамда уларга ёрдам бериш, шунингдек улар эҳтиёжларини қондириш учун барқарор ва зарур даражада қўллаб-қувватлашга даъват этилади.

Қуйидаги чоралар тавсия этилган:

- Уларнинг ҳимоя ва ёрдамга эҳтиёжларини баҳолаш имкониятига эга бўлиш учун ногиронлиги бўлган қочоқларни тезкор ва тизимли аниқлаш ҳамда рўйтушунтириш маълумотга олишни таъминлаш;
- Ногиронлиги бўлган қочоқларнинг тегишли сиёсатлар ва дастурлар доирасида манфаатларини ҳисобга олиш ва уларнинг хизматларидан фойдаланишни таъминлаш;
- Ногиронлиги бўлган қочоқларни тартиблар, қарорлар ва сиёсат тўғрисидаги маълумотлардан хабардор қилиш;
- Ногиронлиги бўлган болалар ва ёшларга тегишли ҳимоя, ёрдам ва таълимдан фойдаланишни тақдим этиш;
- Шахвоний ва гендер билан боғлиқ зўравонлик (SGBV) ҳамда эксплуатациянинг бошқа шакллари олдани олиш ва буларга йўл қўймаслик дастурлари доирасида ногиронлиги бўлган қочоқ хотин ва қизлар манфаатларини ҳисобга олиш; ва
- Ногиронлиги бўлган қочоқларда узоқ муддатли қарорларга нисбатан тенг имкониятлар бўлишини, шунингдек улар тегишлича қўллаб-қувватланишини таъминлаш;

Хулосада ногиронлиги бўлган қочоқларнинг, айниқса ривожланаётган мамлакатларда турмуш шароитларини инсонпарварлик ёрдами ҳамда ривожланиш дастурларини ўз вақтида ва етарлича молиялаштириш, шунингдек бошқа ресурслардан фойдаланиш ҳисобига турмуш шароитини яхшилаш бўйича халқаро ҳамкорликнинг катта аҳамиятга эгаллиги таъкидланади.

Бош Ассамблеяси томонидан қабул қилинган бўлиб, унда Олий комиссарнинг вазифалари белгилаб қўйилган. Ушбу вазифалар давлатлар томонидан қочоқларни ҳимоя қилиш тўғрисидаги халқаро конвенцияларни (1951 йилги Конвенция ва 1967 йилги Протокол кабиларни) имзолаш ва ратификация қилишга кўмаклашиш, шунингдек жиддий, шу жумладан давлатлар томонидан қочоқлар аҳволини яхшилаш ва улар сонини камайтириш мақсадларида таклиф этилган чораларни амалга оширишни қамраб олади. Уставга мувофиқ, БМТ ҚОКБ шунингдек давлатларни ўз ҳудудида қочоқларни қабул қилишга ва ҳукуматлардан қочоқларнинг сони ва аҳволи, шунингдек қочоқларга тааллуқли давлатларнинг қонунлари ва норматив ҳужжатлари тўғрисидаги маълумотларни олиш ваколатига эга. Вақт ўтиши билан БМТ Бош Ассамблеяси ва БМТнинг Иқтисодий ва ижтимоий кенгаши БМТ ҚОКБ масъулияти соҳасини, унга аввал Уставда кўзда тутилмаган вазифа ва гуруҳларни киритиб кенгайтirdи. Эндиликда БМТ ҚОКБ масъулиятининг соҳаси ватанига ихтиёрий қайттиб келган қочоқларни (репатриантларни), фуқаролиги йўқ шахсларни ва ичкарида кўчиб юрган шахсларга тарқалади. Шу тарзда ҳозир БМТ ҚОКБнинг мандати у ташкил этганга нисбатан жиддий равишда кенгайган.

БМТ ҚОКБ унча катта бўлмаган муассасадан 10 000 ходимга эга ва 120 тадан кўп мамлакатда идораси бўлган ташкилотга айланди. 2003 йилгача БМТ ҚОКБнинг мандати Бош Ассамблея томонидан ҳар уч йилда узайтирилиб бўлганиларди. 2003 йилда Бош Ассамблея БМТ ҚОКБ мандатини “қочоқлар муаммосини ҳал этиб бўлмагунга қадар” узайтирди.

▶ [UNHCR's mandate in relation to assistance to refugees and other people of concern](#), (БМТ ҚОКБнинг қочоқларга ва БМТ ҚОКБ ваколати доирасига кирадиган бошқа шахсларга нисбатан ёрдам кўрсатиш бўйича мандати), БМТ ҚОКБ, 2015 йил.

▶ [БМТнинг Қочоқлар ишлари бўйича Олий комиссари ва унинг бошқармаси мандатига нисбатан таклифлар](#), БМТ ҚОКБ, 2010 йил.

Фуқаролиги йўқ шахслар ва ичкарида кўчиб юрган шахслар тўғрисидаги қўшимча маълумотларни қуйидаги ҳужжатларда топиш мумкин:

▶ [Фуқаролик ва фуқаросизлик](#). Парламент аъзолари учун 22-қўлланма, ПАИ ва БМТ ҚОКБ, 2014 йил.

▶ [Фуқаролиги йўқ шахсларни ҳимоя қилиш масалалари бўйича қўлланма](#), БМТ ҚОКБ, 2014 йил.

▶ [Масъулият ва фаолият, Парламент аъзолари учун 20-қўлланма](#), ПАИ ва БМТ ҚОКБЮ 2013 йил.

▶ [Ички кўчиб юрган шахсларни ҳимоя қилиш масалалари бўйича қўлланма](#). Ҳимоя масалалари бўйича глобал кластер.

БМТ ҚОКБнинг қочоқларга ҳимоя қилишни тақдим этиш ва қочоқларга ёрдам беришдаги роли

БМТ ҚОКБнинг қочоқларга ҳимоя тақдим этиш мандати моддий ёрдамни қамраб олади. Бу кўпинча мамлакатларга қочоқларни қабул қилиш имкониятини яратади, чунки бу унинг зиммасидаги молиявий харажатларни камайтиради. Қочоқлар учун самарали ҳуқуқий ҳимоя катта аҳамиятга эга, лекин улар ҳам асосий – турар жой, озиқ-овқат, сув, санитария шароитлари, тиббий хизмат ва таълим эҳтиёжларини қондириш имкониятига эга бўлиш ҳам керак. Ёрдам ва ҳимоя ўзаро бир-бирини тўлдиради.

Вақт ўтиши билан БМТ ҚОҚБни можаро рўй бераётган мамлакатларда ҳимоя ва ёрдам тақдим қилишга тобора кўпроқ даъват эта бошлашди. Ушбу тенденция Балқон ва Африкада – Буюк кўллар ҳудудидаги можаролар пайтида бошланди. Бугунги кунда БМТ ҚОҚБ деярли барча мураккаб фавқулодда вазиятларда БМТнинг жавоб бериш тизимига жалб қилинган.

Ўз вақтида ва самарали инсонпарварлик операцияларини амалга оширишга ёрдам кўрсатаётганлар фақат ҳеч бир тўсиқсиз иш кўрган ҳолатлардагина имконият бўлади. Можаро вазиятларида можаронинг барча томонлари инсонпарварлик, ҳолислик, бетарифлик ва мустақиллик каби инсонпарварлик принципларини ҳурмат қилишлари керак. Афсуски, кўпгина вазиятларда инсонпарварлик принциплари бузилади. Бу принциплар тўла даражада амал қилинмаганида инсонпарварлик ташкилотлари, шу жумладан БМТ ҚОҚБ ҳам эҳтиёжман кишиларни қамраб олишга интилиб, ўзлари қабул қилиши мумкин бўлган хавф даражасига нисбатан оғир қарорлар қабул қилишлари керак.

БМТ ҚОҚБ ва жаҳон мамлакатлари

БМТ ҚОҚБ ходимларининг деярли 90% жойларда иш олиб боради. Улар кўп сонли шериклари билан биргаликда Ер юзидagi айрим энг хавфли, чўл ва олисдаги жойларда яшашади ва ишлашади. Улар қочоқларнинг лагерлари ва яшаш жойларида, шунингдек шаҳарлар туманларида ҳимоя ва ёрдамни таъминлайди; фавқулодда вазиятларда жавоб чораларини кўради; қочоқларнинг хавфсизлигини таъминлаш учун уларни чегарадан узоқроқ жойга кўчиришади; қочоқ аёлларга озиқ-овқатларни ва ижтимоий хизматларни тақсимлашда иштирок этиш имкониятини таъминлашади; ажралган оилаларни бирлаштиришга ёрдам беради; чегарадан ўтиш жойлари ва қамоқда сақлаш марказларида бўлишади; шунингдек ҳукуматларга бошпана тақдим этишга нисбатан қонун лойиҳалари, сиёсат ва амалиёт бўйича маслаҳат беришади. БМТ ҚОҚБ ходимлари ва шериклари самарали давлат ҳокимияти мавжуд бўлмаган ёки амалда йўқ ҳарбий можаролар ҳудудларида тобора кўпроқ иш олиб бормоқда. Хавфсиз бўлмаган ҳудудларда халқаро бўлиш ўз-ўзидан ҳимоя шаклларида бири ҳисобланади ҳамда суиистеъмолликларнинг олдини олишнинг қудратли ваоситаси бўлиб хизмат қилиши мумкин. Бироқ бу ходимлар учун хавф билан ҳам боғлиқдир.

БМТ ҚОҚБнинг жаҳоннинг кўпгина мамлакатлари пойтахтларида идоралари бўлган унинг Бошқармаси чет эл ва ички ишлар вазирликлари билан мунтазам ҳамкорлик қилади. Қочоқларни ҳимоя қилиш масъулиятининг жуда кўп соҳаларга тааллуқли бўлганлиги учун БМТ ҚОҚБ кўпинча одил судлов, иммиграция, инсон ҳуқуқлари, полиция ва ҳарбийларнинг иши, таълим ва ижтимоий

БМТ ҚОҚБ мандатига мувофиқ ким қочоқлар ҳисобланади?

БМТ ҚОҚБнинг мандати БМТ ҚОҚБ Устави, 1951 йилги Конвенция ва (ёки) 1967 йилги Протоколда ушбу тушунчани белгиланишига мувофиқ, шунингдек қўшимча минтақавий ҳужжатларда қочоқлар тўғрисидаги тушунчаларга ёйилади. Шу тарзда БМТ Бош Ассамблеяси ва ЕСОСОС резолюцияларига, шунингдек давлатларнинг амалиёти ва халқаро шартномалар ҳуқуқларига мувофиқ БМТ ҚОҚБнинг халқаро ҳимоя масалаларида ўз фуқаролиги мансуб ёки одатда яшаб келган мамлакати ташқарисида бўлган ҳамда ҳаётларида, жисмоний дахлсизлиги ёки эркинлигида жиддий таҳдид мавжудлиги, танланмаган зўравонлик ёки жамоат тартибини жиддий бузадиган бошқа вазиятлар сабабли қайтишни хоҳламаган шахсларни қамраб олади.

“БМТ ҚОҚБ ваколоти соҳасига кирадиган шахслар” кимлар?

“БМТ ҚОҚБ ваколоти соҳасига кирадиган шахслар” бу БМТ ҚОҚБ манфаатларини кўзлаб ҳаракат қилиш ваколотида эга барча шахсларни белгилаш учун ишлатиладиган атамадир. БМТ ҚОҚБ ваколоти соҳасига кирадиган шахсларга қуйидагилар мансубдир:

- Қочоқлар
- Бошқа сабаблар бўйича халқаро ҳимояга муҳтож шахслар
- Фуқаролиги йўқ шахслар
- Муайян вазиятларда ичкарида кўчирилган шахслар (ИКШ), ва Қочоқлар ёки ички кўчирилган шахслар (ИКШ) бўлган репатриантлар

БМТ ҚОҚБ ўз кузатув вазифасини қандай бажаради?

БМТнинг инсон ҳуқуқлари бўйича бошқа ҳужжатлари амал қилинишини назорат қилувчи шартнома органлари ташкил этилиши билан ўхшаш аниқ механизм мавжуд эмаслиги (шунингдек, 8-бобга қаранг) ҳолатида БМТ ҚОҚБ ўзининг кузатувчи вазифасини амалга оширишнинг кўпгина воситаларини, шу жумладан қуйидагиларни ишлаб чиқди:

- Шериклар билан биргаликда техник ва тезкор ёрдам ҳамда хизмат тақдим этиш;
- Давлатларга бошпана тақдим этиш соҳасида қонунларни ва сиёсатни ишлаб чиқишда ёрдам тақдим этиш;
- Халқаро стандартларга амал қилишга ва ушбу жараёнларнинг мониторингига ёрдам бериш;
- Зарурат бўлганида ҳукуматлар ва суд органлари билан ўзаро алоқада бўлиш;
- Ҳимоя муаммолари, масалан 2007 йилдан бошлаб ҳар йили ўтказиладиган Олий комиссар билан мулоқотда англашни чуқурлаштириш ва келишишга эришиш мақсадларида маслаҳатлашувлар ва конференциялар ташкил этиш;
- Кўчиб юришнинг аниқ вазиятларида жавоб беришни фаоллаштириш ва қарорлар излаш мақсадларида мунозаралар/музокараларни мувофиқлаштириш;
- Давлатларнинг қочоқлар мақомини сифатли белгилаш бўйича салоҳиятини мустақамлаш юзасидан иш олиб бориш;
- Халқаро ҳимоя қилиш масалалари бўйича ва муайян мамлакат фуқароларининг қочоқ мақомини олиш ҳуқуқи масаласи бўйича тасияларни нашр этиш;
- БМТ ҚОҚБ ваколати соҳасига тушадиган шахсларга маълумотлар ва ҳуқуқий маслаҳатлар тақдим этиш; ва
- Комплекс қарорлар стратегиясини ишлаб чиқиш ва уни амалга оширишда ёрдам бериш.

масалалар учун масъул бўлган мансабдор шахслар билан, шунингдек шаҳарларнинг ҳокимлари ва ҳокимиятнинг бошва маҳаллий органлари билан ҳамкорлик қилади. Бундан ташқари БМТ ҚОҚБ парламент қўмиталарига қочоқлар тўғрисидаги қонунчиликка тааллуқли тақдимотлари билан парламент аъзолари учун маълумотнинг фойдали манбаси бўлиб ҳисобланади. У, шунингдек парламент аъзоларини қочоқларнинг аниқ аҳволлари ҳамда ташвиш туғдирадиган бошқа масалалар бўйича хабардор қилиши мумкин.

БМТ ҚОҚБнинг бошқарув органлари

БМТ Бош Ассамблеяси БМТ Бош котибининг тақдим этиши бўйича **БМТнинг Қочоқлар ишлари бўйича Олий комиссарини** одатда беш йил муддатга сайлайди. Олий комиссар БМТ Бош Ассамблеяси олдида Иқтисодий ва ижтимоий кенгаш (ECOSOC) орқали ҳисоб беради ҳамда баъзан БМТ Хавфсизлик кенгашига маълумот тақдим этиш учун таклиф этилади.

БМТ ҚОҚБнинг раҳбар органи **Олий комиссар Дастурининг Ижроия қўмитаси** (ExCom) ҳисобланади. Ижроия қўмита 1958 йилда қақрилган ва ҳозирги пайтда 100 тадан кўпроқ давлат унга аъзо бўлган. Унинг асосий вазифалари бюджет ва Олий комиссарнинг дастурини тасдиқлаш, Олий комиссарни унинг Устав вазифаларини бажариш бўйича, жумладан халқаро ҳимоя соҳасида маслаҳат бериш, шунингдек ташкилот ва молиявий фаолият барча жиҳатларини текшириш ҳисобланади. Ижроия қўмита ECOSOC аъзолари томонидан

сайланади. Ижроия қўмита Женевада октябрь ойида бир ҳафта давомида ҳар йиллик ялпи мажлисларини ўтказида. Ҳар йилги ялпи мажлислар ўртасида қўлама жиҳатидан кичикроқ бўлган доимий қўмитанинг ушбу орган фаолиятини амалга ошириш учун мажлислар мунтазам қақрилади.

БМТ ҚОҚБнинг кузатувчи вазифаси

БМТ ҚОҚБ Устави, 1951 йилги Конвенция ва унга 1967 йилги Протокол БМТ ҚОҚБ зиммасига қочоқлар тўғрисидаги халқаро ҳужжатлар амалга оширилишини кузатиш мажбуриятини юклайди.

БМТ ҚОКБ Уставининг 8-бандига мувофиқ Олий комиссарга **қочоқларни ҳимоя қилиш учун халқаро конвенцияларни қўлланиши устидан назоратни амалга ошириш** бўйича ваколатлар тақдим этилган. АБТ Конвенциясининг VIII моддасига мувофиқ иштирок этувчи давлатлар БМТ ҚОКБ билан ҳамкорлик қилишлари шарт. Европада БМТ ҚОКБнинг қузатувчи вазифаси ЕИ қонунчилигида ўз ифодасини топган. Унда БМТ ҚОКБ билан бошпана соҳасидаги сиёсат масалалари бўйича маслаҳатлар ўтказиш тўғрисидаги қоидалар мавжуд. БМТ ҚОКБнинг назорат қилиш вазифалари, шунингдек кўпгина мамлакатларнинг бошпана тўғрисидаги қонунларида ўз ифодасини топган.

Конвенциянинг 35-моддаси ва Протоколнинг II моддасига мувофиқ иштирок этувчи давлатлар **БМТ ҚОКБ билан у ўз вазифаларини амалга оширишида ҳамкорлик қилишлари шарт эканлиги** белгиланган. Бундан ташқари, 1951 йилги Конвенцияда иштирок этувчи давлатлар Конвенциянинг қўллашни таъминлаш учун қабул қилинган қонунлар, норматив ҳужжатлар ва декретлар тўғрисидаги маълумотни тақдим этиш мажбуриятини олганлар.

Давлатларнинг амалиёти

Ҳокимият миллий органларининг БМТ ҚОКБ билан ҳамкорлик қилишлари шартлигини юклайдиган қонунчилик. БМТ ҚОКБ билан ҳамкорлик қилиш мажбуриятини ўз миллий қонунчилиги, декретлари ёки норматив ҳужжатларига киритган кўпчилик мамлакатлар орасида Арманистон, Бельгия, Босния ва Герцеговина, Венгрия, Грузия, Ирландия, Камбоджа, Қирғизстон, Корея Республикаси, Литва, Лихтенштейн, Молдова, Сербия, Филиппиня, Черногорияни кўрсатиш мумкин. Бундан ташқари Бельгия, Венгрия, Греция, Ирландия, Камбоджа, Литва, Лихтенштейн, Молдова, Словени, Хорватия, Черногория ва айрим бошқа мамлакатлар қонунчилигида БМТ ҚОКБга бошпана излаётган шахслар ва қочоқларга тааллуқли шахсий ишлар ва қарорлар тақдим этилиши кўзда тутилган. Бельгия, Греция, Грузия, Канада, Корея Республикаси, Жанубий Африка ва Уганда каби мамлакатларнинг қонунчилиги ёки декретларида БМТ ҚОКБнинг бошпана излаётган шахсларнинг апелляция инстанциясидаги шахсий ишларида аниқ иштирок этишларига йўл қўйилган. Европа Иттифоқида Халқаро ҳимояни тақдим этиш ва бундан маҳрум этиш тартиблари тўғрисидаги директивада иштирок этувчи давлатлар зиммасига қуйидаги мажбуриятлар юкланган: БМТ ҚОКБга бошпана излаётганлар, шу жумладан қамоқда сақланаётган, чегарадаги ва транзит зоналаридагилар билан учрашиш; бошпана тақдим этиш тўғрисида шахсий муносабатлар ва қабул қилинган қарорлар маълумотларидан бошпана изловчиларнинг бунга розилиги шартли билан фойдаланиш; бўйича қабул қилинган қарорлардан фойдаланишга; БМТ ҚОКБга ҳар қандай ваколатли органларга халқаро ҳимоя тақдим этишнинг тартибларининг ҳар қандай босқичида шахсий муносабатлар бўйича ўз хулосаларини тақдим этишга рухсат этилади.

2.5 БМТ ҚОКБнинг шериклари

БМТ ҚОКБ шерикларнинг кенг доираси – 2016 йилда 900 тадан кўп шериклар, шу жумладан ҳукуматлар, ҳукуматлараро ташкилотлар ва БМТ муассасалари, бошқа халқаро органлар ва ноҳукумат ташкилотлари (НХТ) билан бирга иш олиб боради.

БМТ ҚОКБнинг БМТнинг бошқа муассасалари ва ҳукуматлараро ташкилотлари билан шериклик муносабатлари

БМТ ҚОКБ Бирлашган Миллатлар Ташкилоти органлари, жамғармалари, дастурлари, ихтисослашган муассасалари ва комиссияларининг бир қисми ҳисобланади. Қуйида [БМТнинг ўзаро боғлиқ ташкилотлари](#) ҳамда БМТ ҚОКБ билан қочоқлар ва репатриантларга тааллуқли масалалар бўйича ўзаро ҳамкорлик қиладиган асосий соҳалари санаб ўтилган:

Парламент аъзоларига тавсияларнинг назорат рўйхати:

БМТ ҚОКБнинг роли

БМТ ҚОКБ билан давлатлар ўртасидаги ҳамкорликка кўмаклашиш учун парламент аъзоларига қуйидагилар тавсия этилади:

- ✔ Қонунчиликка маъмурларнинг БМТ ҚОКБ билан ҳамкорлик қилиш мажбуриятларини, шу жумладан мамлакатдаги қочоқлар тўғрисидаги ахборотлар ва статистика маълумотларини айрибошлаш, шунингдек қочоқларга тааллуқли қонунлар, норматив ҳужжатлар ва декретлар тўғрисидаги маълумотларни тақдим этиш орқали ҳамкорлик қилиш мажбурияти киритишни қўллаб-қувватлаш.
- ✔ Қонунчиликка БМТ ҚОКБга бошпана изловчилар ва қочоқлар, улар қаерда бўлмасин, шу жумладан чегарада ушланиш ва ушлаб турилиши ҳолатида ҳам рухсат берадиган, шунингдек бошпана изловчилар ва қочоқларга БМТ ҚОКБга мурожаат қилиш имкониятини таъминлайдиган қондаларни киритишни қўллаб-қувватлаш.
- ✔ Бошпана тақдим этишнинг миллий тартибларида БМТ ҚОКБнинг маслаҳат бериш ролини тан олиш ва унинг ана шу вазифаларини бажаришга кўмаклашиш, шу жумладан, масалан, БМТ ҚОКБни шахсий ишлар материалларига (манфаатдор бошпана изловчиларнинг розилиги билан фойдаланишни рухсат берган ҳолда), БМТ ҚОКБга қочоқ мақомини белгилайдиган орган билан маслаҳатлашиш имкониятини тақдим этиш ва миллий қонунчиликка БМТ ҚОКБнинг биринчи инстанциядаги шахсий ишлар ёки апелляциянинг кўриб чиқишида ўз тавсияларини тақдим этиш.
- ✔ БМТ ҚОКБ унинг номидан иш кўрадиган ташкилот билан шартномаси бўлган ҳолатларда ана шу ҳамкорлик ушбу ташкилотларга ҳам тааллуқли бўлиши керак. Мақсадга мувофиқлик маъносига боғлиқ равишда бошқа ноҳукумат ташкилотлари билан ҳатто улар расман БМТ ҚОКБ номидан иш кўрмаёган бўлсалар ҳам улар билан ҳамкорлик қилиш мақсадга мувофиқдир.

- Халқаро меҳнат ташкилоти (**ХМТ**) – интеграция ва қайтариш шароитларида қочоқларнинг ўзини ўзи таъминлашни ошириш ва яшаш воситаларининг барқарор манбаларини яратиш, шунингдек иш кучининг ҳаракатчанлигини ошириш ва қочоқлар учун миграция оқибатларини яхшилаш.
 - Халқаро денгиз ташкилоти (**ИМО**) – денгизда қутқаришга, шу жумладан давлатларнинг халқаро мажбуриятларига мувофиқ бошпана изловчилар ва қочоқларни қутқаришга кўмаклашиш.
 - БМТнинг Болалар жамғармаси (**ЮНИСЕФ**) – соғлиқни сақлаш, овқатланиш ва болаларнинг таълим олиш ҳуқуқи масалалари, кузатиб келинмаётган болаларни ҳимоя қилиш ва мамлакатдан қочиш пайтида ажраб кетган қочоқлар оилаларини бирлаштириш масалалари.
 - БМТнинг терроризмга қарши тадбирларни амалга ошириш бўйича мақсадли гуруҳи (**СТИП**) – БМТнинг терроризм билан курашиш бўйича тизимининг мувофиқлаштиришни мустаҳкамлаш ва саъй-ҳаракатларни мувофиқлаштиришда ҳамкорлик.
 - БМТнинг ривожланиш дастури (**ПРООН**) – инсонпарварлик дастурлари ва ривожланиш дастурлари ўртасидаги алоқадорликни мустаҳкамлаш, узоқ муддатли қарорлар, шу жумладан қочоқлар билан чўзилиш хусусиятига эга бўлган вазиятларида, интеграция ва реинтеграция ҳамда Solutions Alliance ташкилотлар тармоғи (Қарорлар излаш бўйичабирлашма).
 - БМТнинг инсонпарварлик фаолиятини мувофиқлаштириш бўйича бошқармаси (**ОСНА**) – инсонпарварлик инқирозга юз тутган вазиятларда БМТ томонидан ёрдам кўрсатишни мувофиқлаштиради. Ҳар қандай алоҳида инсонпарварлик муассасаларини мавжуд имкониятлари ва мандатидан ортиқ.
- БМТнинг наркотиклар ва жиноятлар бўйича бошқармаси (**UNODC**) – БМТ ҚОКБ ваколати доирасига кирадиган қочоқлар ва бошқа шахсларни ноқонуний олиб ўтишнинг олдини олиш ва бунга қарши кураш, шунингдек жабрдийдаларни ҳимоя қилиш масалалари.
 - БМТнинг Инсон ҳуқуқлари бўйича Олий комиссар Бошқармаси (**ИХОКБ**) – БМТ ҚОКБнинг ваколати фаолиятига инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш масаласини киритиш ва БМТ ҚОКБ ваколати соҳасига тааллуқли шахсларни стандартларни ўрнатиш, мониторингнинг амалга ошириш, ҳар икки ташкилот ваколати соҳасига кирадиган гуруҳлар ёки шахслар

манфаатларига йўналтирилган ҳуқуқни ҳимоя қилиш фаолиятини мувофиқлаштириш; ўқитишнинг биргаликдаги дастурлари, шахсий ҳолатларда ёрдам кўрсатиш ёки биргаликда иштирок этиш.

- Аҳолишунослик жамғармаси (**UNPFA**) – репродуктив саломатлик соҳасидаги эҳтиёжларни қондиради, жинсий йўл орқали ўтадиган касалланиш, ОИТВ касалланишнинг олдини олиш ва шахвоний зўравонликнинг олдини олиш ҳамда ундан ҳимояланиш масалалари билан шуғулланади.
- БМТнинг ОИТВ/ОИВ дастури – БМТнинг ўн та шикоти тажрибаси ва ресурслари – Дастур ҳаммуассислари, шу жумладан БМТ ҚОКБ – ОИВнинг олдини олишни кучайтириш, даволаш, парваришлаш ва қўллаб-қувватлаш; ОТИВ тўғрисидаги маълумотларни ва жинсий йўл билан ўтадиган бошқа касалликларни, БМТ ҚОКБ томонидан таъминланадиган тиббиёт хизматлари.

Жаҳон банки – қочоқлар ва репатриантларнинг тирикчилик ўтказиш ва ўзини ўзи таъминлаш воситаларини ривожлантириш ҳамда уларнинг олдини олиш имкониятига қўмаклашиш, шунингдек жабрланган жамоаларни ривожлантиришни имтиёзли молиялаштириш.

- Умумжаҳон озиқ-овқат дастури (**WFP**) – озиқ-овқатни, шу жумладан фавқуллодда вазиятларда тақсимлаш.
- Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти (**ЖССТ**) – саломатликни мустаҳкамлаш, қочоқлар ва репатриантларнинг озиқ-овқат, санитар, гигиеник ва экологик шароитларни яхшилаш.

БМТ ҚОКБ БМТнинг бошқа муассасалари билан БМТнинг ривожланиш, инсонпарварлик ёрдам ва атроф-муҳит масалаларида ҳамкорликдаги фаолиятини яхшилашга йўналтирилган “Фаолият бирлиги” ташаббуси доирасида қалин ҳамкорлик қилади.

БМТ ҚОКБнинг яна бир муҳим шериги Халқаро миграция ташкилоти (**ИОМ**) ҳисобланади. У миграция масалалари бўйича ҳукуматлараро агентликдир. 2016 йилда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ва халқаро миграция ташкилоти янада қалинроқ ҳуқуқий ва амалий муносабатлар тўғрисида битим қабул қилишган. Халқаро миграция ташкилоти миграциянинг бошқаришнинг тўрт: миграция ва ривожланиш, миграцияни енгиллаштириш, миграцияни тартибга солиш ва мажбурий

БАПОР ва фаластинликларнинг алоҳида ҳолати

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Фаластинликларга ёрдам бериш ва ишларни ташкил этиш Яқин Шарқ агентлигига (БАПОР) 1949 йилда Исроил давлати ташкил этилганида кўчирилган фаластинликларга ёрдам бериш учун 1949 йилда асос солинган эди. Бугунги кунда Иордания, Ливия, Сирия Араб Республикаси, Ғазо сектори ва Иордан дарёсининг Ғарбий соҳилида иш олиб бораётган БАПОР 5,2 миллионга яқин фаластинликларни рўйхатга олган.

БАПОР фаластинлик қочоқлар деб 1948 йилда ҳарбий ҳаракатлар бошлангунига қадар икки йил давомида уларнинг одатда яшаб келган жойи Фаластин бўлган ҳамда ана шу можаролар туфайли ўз уйлари ва тирикчилик ўтказиш учун маблағини йўқотган одамларни тан олади. БАПОРга фаластин қочоқларини ҳимоя қилиш мандати тақдим этилмаган эди; ушбу мажбурият фаластин қочоқлари бошпана топган мамлакатлар зиммасига билвосита юкланган эди. БАПОРда рўйхатга олинган ва ёрдам олаётган фаластинликлар БМТ ҚОКБнинг мандатидан чиқарилган эди. Бироқ БАПОР иш олиб бораётган минтақалар ташқарисида бўлган фаластинликлар БМТ ҚОКБнинг мандатига қиради.

Фаластинликларнинг ҳуқуқий мақоми ҳам уларнинг кўчиб юриш саналари ёки ота-оналари, боболари ва бувилари кўчиб юришларининг саналари, ҳам ҳозирги пайтда яшаб турган жойларига боғлиқдир. 1948 йилдан кейин янги Исроил давлатида қолган 850 000 га яқин фаластинликлар ва уларнинг авлодлари энди Исроил фуқаролигига мансуб. Яқин Шарқ ташқарисидаги мамлакатларда қанча фаластинлик фуқаролики олганлиги номаълум. Фаластинликларни қабул қиладиган араб давлатлари ўртасида фақат Иордания кўп сонли фаластинликларга фуқаролигини бери. Бошқаларнинг мақоми энг яхши ҳолатда номаълумдир ва кўпгина фаластинликлар жуда мураккаб ҳолатда қолмоқдалар (бошпана маъносида фаластинликлар вазиятига шунингдек 6.5-бобга қаранг).

миграцияга жавоб бериш йўналиши бўйича иш олиб боради. БМТ ҚОКБ билан Халқаро миграция ташкилоти ўртасидаги ҳамкорлик 1950-йиллар бошида ҳар икки ташкилот ташкил этилган пайтда бошланиб, кўпгина мамлакатлар ва фаолият турларини қамраб олади.

БМТ ҚОКБ, шунингдек умумжаҳон парламентлараро мулоқатларнинг мувофиқлаштирувчиси сифатида Парламентлараро иттифоқ (**ПАИ**) билан ҳам ҳамкорлик қилади.

БМТ қарорига мувофиқ **минтақавий даражада** Африка иттифоқи, Америка давлатларининг ташкилоти, Европа Кенгаши, Европа Иттифоқи, Европада хавфсизлик ва ҳамкорлик ташкилоти, Ғарбий Африка иқтисодий ҳамжамияти, Жанубий-Шарқий Осиё давлатлари ассоциацияси, Афроосиё маслаҳат – ҳуқуқ ташкилоти, Ислон ҳамкорлик ташкилоти ва Араб давлатлари лигаси билан ҳамкорлик қилади.

БМТ ҚОКБнинг Халқаро Қизил Хоч қўмитаси ва Халқаро Қизил Хоч ва Қизил Ярим Ой жамиятлари федерациялари билан шериклик муносабатлари

Халқаро Қизил Хоч қўмитаси (**ХҚХК**) ҳимояни таъминлаш соҳасида ҳал қилувчи субъект ҳисобланади. У қуролли можаролар жабрдийдаларига инсонпарварлик ҳимоясини тақдим этиш ва уларга ёрдам бериш бўйича мустақил бетараф ташкилот ҳисобланади. Қуролли можаролар жабрдийдаларининг кўпчилиги БМТ ҚОКБ ваколати доирасига киради. Халқаро Қизил Хоч ва Қизил Ярим ой жамиятлари федерациялари 190 та миллий Қизил Хоч ва Қизил Ярим Ой жамиятларни бирлаштиради. Федерация фавқулдда ҳодисалар ҳолатларида бутун жаҳонда одамларга инсонпарварлик ёрдами кўрсатади. БМТ ҚОКБ кўпгина мамлакатларда федерация ва (ёки) Қизил Хоч ва Қизил Ярим ой миллий жамиятлари билан қалин ҳамкорлик қилади.

БМТ ҚОКБнинг ноҳукумат ташкилотлари билан шериклик муносабатлари.

Ноҳукумат ташкилотлари билан ҳамкорлик БМТ ҚОКБнинг мандатини бажариш асосига қурилган. Ушбу шериклик муносабатлари тенглик, шаффоқлик принципларига асосланган ва натижадорлик, масъулият, бир-бирини ўзаро тўлдиришга йўналтирилган бўлиб, [Олий комиссарнинг](#) халқаро Қизил Хоч ва Қизил Ярим ой жамиятлари билан тизимли мулоқатлари натижалари бўйича ишлаб чиқилган тавсияларига мувофиқ амалга оширилади. Ушбу Мулоқат ишончга ҳамда БМТ ҚОКБ билан федерация ўртасида шериклик самарадорлигини ошириш мумкин бўлган устувор соҳаларни аниқлашга асосланган стратегик ўзаро муносабатларга йўналтирилган.

Ноҳукумат ташкилотлари, айниқса миллий ноҳукумат ташкилотлари билан ҳамкорлик кўчиб юриш ва можароларга дучор бўлган аҳоли эҳтиёжларига жавоб бериш учун ниҳоятда муҳимдир. Ҳозирги пайтда БМТ ҚОКБ 700 тадан кўпроқ ноҳукумат ташкилоти билан молиялаштирилган шериклар тарзида иш олиб бормоқда.

Шериклик муносабатлари БМТ ҚОКБнинг жойларда бўлишини таъминлайди. БМТ ҚОКБнинг шерик ноҳукумат ташкилотларининг тўртдан уч қисми маҳаллий тажрибага, шунингдек фавқулдда вазиятларда тезкор ишга кириш имкониятига эга бўлган маҳаллий ташкилотлардир. Ноҳукумат ташкилотлари, шунингдек ҳимоя қилишни қўллаб-қувватлаш ва ресурсларни сафарбар этишда самарали иш қўради.

2.6 Қочоқларни ҳимоя қилишни ва БМТ ҚОҚБ фаолиятини қўллаб-қувватлаш ва молиялаштириш

ДҚочоқларнинг фавқулодда вазиятларда ҳаётий муҳим эҳтиёжларни қондириш, бошпана тақдим этиш адолатли ва самарали тартибларни ўрнатиш, хотинлар, эркаклар, ўғил болалар ва қизларни ҳимоя қилишни таъминлаш, шунингдек қочоқларга ватанларига қайтиб келиш ёки қабул қиладиган ҳамжамиятларга интеграциялашга ёрдам кўрсатиш учун катта маблағ талаб қилинади. Қочоқларнинг эҳтиёжлари мавжуд ресурслардан анча ортиқдир. Бу, айниқса жаҳонда барча қочоқларнинг катта қисмини қабул қиладиган ривожланаётган мамлакатлар учун хосдир.

Парламент аъзолари бюджет харажатларини тақсимлашда ҳал қилувчи роль ўйнайди ва ҳам миллий даражада, ҳам БМТ ҚОҚБ БМТ бошқа агентликлари ва шерик ноҳукумат ташкилотларини қўллаб-қувватлаш шаклида зарур ресурслар бўлишини таъминлашда ёрдам беришлари мумкин.

Миллий даражада қочоқларни ҳимоя қилишга маблағ ажратиш

Парламент аъзолари бошпона излаётган шахслар ва қочоқлар эҳтиёжларини қондириш учун дастурлар, миллий муассасаларга тартибларга маблағ ажратиш учун ўз ҳукуматларига таъсир кўрсатишлари мумкин. Қочоқларни ҳимоя қилиш учун барча харажатларни баҳолаш мураккаб бўлиши мумкин, албатта. Давлат қочоқларни қабул қиладиган ҳар сафар жуда аниқ, масалан қочоқлар лагерлари учун ер ажратиш ёки қочоқларга миллий тиббий, таълим ва бошқа хизматлардан фойдаланиш имкониятини тақдим этишга ҳисса қўшади.

Айрим ҳукуматлар қочоқларни ҳимоя қилиш миллий механизмларини молиялаштиришга қўшимча равишда қочоқларнинг катта гуруҳларини қабул қиладиган ёки кўчириш дастурлари доирасида қочоқларни қабул қиладиган мамлакатларга молиявий ёки техник ёрдам кўрсатиши мумкин. Ана шу барча ҳалқаро бирдамликнинг турли шакллари қочоқларни ҳимоя қилишга муҳим ҳисса ҳисобланади.

БМТ ҚОҚБ учун маблағ ажратиш

БМТ ҚОҚБ –ўз фаолиятини молиялаштириш учун деярли тўлалигича кўнгилли бадалларга боғлиқ бўлган БМТнинг кам сонли муассасаларидан биридир. БМТ ҚОҚБ ўз йиллик бюджетининг 1 фоиздан камроғини Бирлашган Миллатлар Ташкилотидан олади; қолган маблағларни давлатлар, хусусий шахслар ва хусусий сектор, масалан жамғармалар ва корпорациялар донорлари беради.

БМТ ҚОҚБ ҳар йили ўз бюджет эҳтиёжларини “Глобал даъват” деб номланган ҳужжатида тақдим этади. Дастурларни амалга оширишнинг устуворликлари ва натижалари тўғрисида мунтазам донорлар билан маслаҳатлашувлар ўтказилади. БМТ ҚОҚБ ҳар йили “Глобал ҳисобот”ни эълон қилади ва ўзининг Global Focus веб-сайтида донорларга ахборот тақдим этади.

БМТ ҚОҚБ жуда кўп ҳукумат, ҳукуматлараро ташкилотлар, ноҳукумат ташкилотлари, хусусий шахслар, жамғарма ва корпорациялардан бадаллар олади. Бироқ БМТ ҚОҚБ умумий маблағларининг 95 фоизга яқинини 20 тадан кам бўлган донорлар тақдим этади. БМТ ҚОҚБ доим донорлар доирасини кенгайтириш устида иш олиб боради, мамлакатларнинг тобора кенгроқ доираси ва хусусий сектордан маблағларни жалб этади. Ноҳукумат ташкилотлари шерик сифатида, шунингдек БМТ ҚОҚБ номидан ошкор даъватлар билан мурожаат қилиб, ёрдам кўрсатади.

Парламент аъзолари учун тавсияларнинг назорат рўйхати:

Қочоқларни ҳимоя қилишни қўллаб-қувватлаш ва молиялаштириш ҳамда БМТ ҚОКБ фаолияти

Қочоқларни ҳимоя қилишни молиялаштиришга кўмаклашиш ва БМТ ҚОКБ фаолиятини қўллаб-қувватлаш мақсадларида парламент аъзоларига қуйидагилар тавсия этилади:

- ✔ Қочоқларни қабул қилиш, шу жумладан тиббий, таълим ва бошқа хизматлар кўрсатиш, бошпана тақдим этиш адолатли ва самарали тартибларини жорий этиш, узоқ муддатли қарорларни излаш бўйича тадбирларга ёрдам бериш учун эҳтиёжларни қондиришга миллий бюджет маблағлари ажратишни қўллаб-қувватлаш
- ✔ Миллий ривожланиш, шу жумладан Барқарор ривожланиш мақсадлари билан боғлиқ ишлар учун режалаш ва бюджет ажратиш жараёнига қочоқларни қиритишни рағбатлантириш, йў қочоқлар эҳтиёжларини қондиришга йўналтирилган дастурларни ишлаб чиқишни энгиллаштиради ва параллел тузулмаларини ташкил этишга йўл қўймаслик имконини беради.
- ✔ Ҳукуматни БМТ ҚОКБ фаолияти учун бадаллар ажратишга (агар бу қилинмаётган бўлса) даъват этади, чунки БМТ ҚОКБнинг фаолияти кўнгилли бадалларга боғлиқдир.
- ✔ Агар мамлакат БМТ ҚОКБнинг донорси бўлса, бадалларни кўпайтиришга ҳамда қочоқлар билан боғлиқ фавқулодда ҳолат вазиятларида молиялаштириш илтимосига ижобий ва тез жавоб беришга даъват этади.

БМТ ҚОКБ фавқулодда вазиятларда тезкорлик билан жавоб бериш имкониятига эга бўлиш учун донорлар ҳамжамиятига таянади. БМТ ҚОКБ қочоқларни қабул қиладиган мамлакатлар билан ишлаб, янги фавқулодда вазиятларнинг биринчи кунларидаёқ донорлар билан муносабат стратегиясини ўрнатади ва бутун операция давомида унга амал қилади. Бироқ кейинги йилларда рекорд даражада одамлар ўз уйлари тарк этишга мажбур бўлдилар ва қабул қилувчи мамлакатларнинг саҳийлиги сўнгги нуқтасига етди. БМТ ҚОКБнинг иш олиб бориши учун талаб этиладиган эҳтиёжлари ва тақдим этилган ресурслар ўртасидаги фарқ чуқурлашиб бораётганлиги ташвиш туғдиради. Маблағ этишмайдиган ҳолатларда одамлар ҳаётини қутқариш мумкин бўлган дастурларни амалга оширишни тўхтатишга мажбур бўлинади. Бу чўзилиш хусусиятига эга бўлган ва бундан буён оммавий ахборот воситалари диққат марказида бўлмаётган кўчиб юришлар билан боғлиқ вазиятларга тааллуқлидир.

Молиялаштиришнинг миқдори ҳам, шунингдек сифати ҳам унинг аниқлиги, эгилувчанлиги ва ўз вақтидалиги аҳамиятга эгадир. Барвақт олинган ва олдиндан миқдорини билиш мумкин бўлган молиявий қўллаб-қувватлаш БМТ ҚОКБга ўз операцияларини режалаштириш, эгилувчан молиялаштириш эса БМТ ҚОКБга мавжуд молиявий ресурслардан самарали фойдаланиш имкониятини беради. Шунинг учун БМТ ҚОКБ донорларга ўз бадалларини мақсадли қилмаслигини тавсия этади. Агар бадаллар мақсадли бўлса улар кенгроқ мақсадларга – минтақалар ёки вазиятларга йўналтирилган бўлиши мақбулроқдир. Бу Олий комиссарга қочоқлар билан боғлиқ янги эҳтиёжлар ёки инқирозли вазиятларни ҳал этиш пайдо

бўладиган ҳолатларда маблағларни ана шу зарур мақсадларга йўналтириш, бу билан ҳукуматлар, жамоатчилик ва қочоқлар кутаётган тез жавоб беришни таъминлаш имконини беради.

” Ижроия кўмита ... эгилувчанлик билан фойдаланиш учун давлатларни ўз вақтида ва олдиндан аниқлаш мумкин бўлган асосларда йўналтириш ёки мақсадсиз маблағ йўналтиришга даъват этади, бу БМТ ҚОКБга инсонпарварлик вазиятларга бир вақтнинг ўзида жавоб бериш учун қарорларни излаш ва ҳимоя қилиш бўйича мандатини бажариш имконини беради”.

Қочоқларни ҳимоя қилиш бўйича вазифа ва мажбуриятлар: парламент аъзолари нима қилиши мумкин

Давлатлар БМТ ҚОКБ ва бошқа субъектлар қочоқларни ҳимоя қилиш бўйича ўз мажбуриятларини бажаришлари учун 1-боб охирида баён этилган тавсияларга қўшимча равишда қуйидагиларни қила олишлари мумкин:

Ўз ҳукумати фаолиятини назорат қилиш

- Сиз 1951 йилги Конвенция ва 1967 йилги Протоколни қўллаш бўйича ва бошқа халқаро мажбуриятларни бажариш юзасидан ҳукумат фаолиятини, шу жумладан ташвиш туғдирадиган вазиятларда парламент суриштирувини ўтказишни талаб қилиб, назоратни амалга оширишингиз, қочоқлар муаммолари билан шуғулланадиган миллий ҳуқуқни ҳимоя қилиш муассасалари, омбудсманлар ва ноҳукумат ташкилотлари фаолиятини қўллаб-қувватлашингиз, шунингдек вазият билан шахсан танишиш учун қочоқлар жойлаштирилган ерларга ва лагерларга боришингиз мумкин.

Қочоқлар гуруҳларининг ёш ва гендер жиҳатлари, шунингдек турфаалиги хусусиятларини ҳисобга олиш

- Қочоқлар муаммоларини ҳал этиш учун қабул қилинган стратегиялар ва қонунларда бошпана излаётган шахслар ва қочоқларнинг ёш ва гендер хусусиятлари, шунингдек бунда хавфга дучор бўладиган шахслар: болалар, хотинлар ва қизлар, ногиронлиги бўлган шахслар ва алоҳида эҳтиёжларга эга шахсларга алоҳида эhtiбор берган ҳолда ана шулар ҳисобга олинишини таъминлашингиз мумкин.

Айрим ва қочоқлар бошпана излаётган шахслар номидан иш кўриш

- Сиз алоҳида қочоқлар ва бошпана излаётганларни давлатнинг мажбуриятларига мувофиқ ҳимоя қилинишини таъминлаш учун уларни қўллаб-қувватлаш чораларини кўришингиз мумкин. Аниқ бир вазиятларда сизнинг эhtiборингизни оммавий ахборот воситалари, сайловчилар ёки бошқа ташкилотлар, масалан мактаблар ёки тиббиёт муассасалари тортиши мумкин. Бундай ҳолатларда сиз, эҳтимол ўз хавфсизларингизни тегишли органларга етказишни хошлашингиз, аниқ муаммолар ёки аризаларга нисбатан суриштиришлар ўтказишга даъват этишингиз, шунингдек алоҳида бошпана изловчилар ва қочоқлар уларга хавф туғдирадиган жойларга қайтиб боришларига йўл қўймакликни таъминлайдиган ташаббусларга қўшилишингиз; улар тушунтириш маълумоти равишда

қамоқда ушланмаслигига йўл қўймакликнингиз, улар тегишли ёрдам олишлари ёки оқланмайдиган кечиктиришларсиз оилалари аъзолари билан бирлашишларига ёрдам беришингиз мумкин.

БМТ ҚОКБ билан ҳамкорлик қилишни рағбатлантириш ва унинг кузатиш вазифаларини бажаришга қўмаклашиш

- Сиз ҳукумат БМТ ҚОКБга мамлакат ҳудудидаги қочоқлар (ва бошпана излаётган шахслар) сони ва аҳоли, шунингдек 1951 йилги Конвенцияга мувофиқ қочоқларга (ва бошпана излаётган шахсларга) тааллуқли амалдаги қонунлар, қарорлар, ва декретлар тўғрисидаги маълумот тақдим этилишини таъминлашингиз мумкин
- Сиз БМТ ҚОКБдан қочоқларни ҳимоя қилиш билан боғлиқ масалалар, шу жумладан таклиф этилаётган ёки кўриб чиқилаётган қонунлар, суд ишлари ва сиёсий қарорларга тааллуқли масалалар бўйича ўз фикрини билдиришини сўрашингиз мумкин.
- Зарурат бўлса сиз БМТ ҚОКБга қочоқлар билан учрашишни, шу жумладан ана шундай учрашув тақдим этишни миллий қонунчилик қоидаларига киритиш орқали тақдим этишга даъват этишингиз мумкин

Етарли ва эгилувчан молиялаштириш ва қўллаб-қувватлашни таъминлаш

- Сиз мамлакатингиздаги қочоқларни ҳимоя қилиш билан шуғулланаётган тузилмаларга етарли ҳажмда маблағ ажратилишини қўллаб-қувватлашингиз ҳамда БМТ ҚОКБга маблағ тақдим этиш имкониятини кўриб чиқишингиз мумкин.
- Сиз қочоқлар билан боғлиқ вазиятларда уларни ҳимоя қилиш ва қарорларни излашга йўналтирилган эгилувчан ва тезкор жавоб беришни таъминлаш имконини берадиган давлат сиёсатини ишлаб чиқишини қўллаб-қувватлашингиз мумкин.
- Сиз қочоқларнинг катта миқдорини қабул қиладиган мамлакатлар билан, айниқса чўзилиш хусусиятига эга бўлган вазиятларда халқаро ҳамкорлик ва бирдамликни мустаҳкамлаш бўйича ташаббусларни қўллаб қувватлашингиз мумкин (қочоқлар ва бошпана излаётган шахсларнинг оммавий оқими вазиятларида босим ва масъулиятни тақсимлаш, халқаро ҳамкорлик тўғрисида шунингдек 4-бобга қаранг).

3-боб.

Қочоқларни ҳимоя қилиш бўйича халқаро ҳужжатларга қўшилиш ва давлат бошпана тизимини ташкил этиш

© UNHCR/Jean-Marc Ferré

3.1 Кириш

Қочоқларнинг муаммоси – фақат бутун жаҳондаги миллионлаб одамларгагина эмас, шунингдек амалда ҳар бир мамлакатнинг сиёсати ва амалиётига тааллуқли бўлган ҳақиқатан ҳам глобал кўламдаги муаммолардан биридир. БМТ ҚОКБ ва Парламентлараро иттифоқнинг фикрича, ушбу муаммони ҳал этиш учун 1951 йилги Қочоқларнинг мақоми тўғрисидаги конвенцияни ва унга 1967 йилги Протоколни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш асосини кенгайтириш муҳимдир. Бу қочоқларни ҳимоя қилишни қўллаш соҳасини янада унверсалроқ ва мазмуни бўйича янада изчилроқ қилишга, шунингдек қочоқлар тўғрисидаги ғамхўрлик учун масъулиятни адолатли тақсимлашга ёрдам беради.

Қочоқлар тўғрисидаги халқаро қонунчиликнинг асосий ҳужжатларига қўшилиш билан бир қаторда миллий бошпана тизimini яратиш давлатларга қочоқлар оқимларига режали жавоб чоралари кўриш ҳамда суиистеъмолликлар эҳтимолини чегаралаш имконини беради.

Шу тарзда ушбу Бобда қуйидаги масалалар кўриб чиқилади:

- Қочоқларни ҳимоя қиладиган асосий халқаро ҳужжатларга қўшилиш, шу жумладан қўшилиш тўғрисида кўп бериладиган айрим саволларга жавоблар; ва
- Давлат бошпана тизимини ишлаб чиқиш билан боғлиқ жараён ва унсурлар ҳамда шунингдек бошпана масалаларини тартибга соладиган миллий қонунчиликнинг асосий таркибий қисмлари.

3.2 1951 йилги Конвенция ва (ёки) 1967 йилги Протоколга қўшилиш

Ана шу халқаро ҳужжатларга қўшилиш давлат ўртасида қочоқларни ҳимоя қилиш масалалари бўйича ўзаро англашувни йўлга қўйишга ёрдам беради, халқаро даражада башорат қилиш ва ҳисобдорликни оширади, шунингдек қочоқларни ҳимоя қилиш тартиби асосига қўйилган халқаро бирдамлик принципини қўллаб-қувватлаш тўғрисида гувоҳлик беради.

Парламентлараро иттифоқ ва БМТ ҚОКБ Ижроия қўмитаси қўшилмаган мамлакатларга 1951 йилги Конвенцияга ва (ёки) унга Протоколга қўшилиш юзасидан кўп марта мурожаат қилган. 2017 йил бошига келиб 148 давлат бу ҳужжатлардан бири ёки иккаласининг иштирокчилари бўлишган.

” Ижроия қўмита ... давлатларга, агар улар ҳали бунди қилмаган бўлсалар, 1951 йилги Конвенция ва 1967 йилги Протоколга, шунингдек бошқа тегишли қўлланилиши мумкин минтақавий ҳужжатларга қўшилиш тўғрисидаги масалани кўриб чиқишга ва/ёки улардаги ҳимоя қилишга нисбатан мавжуд бўлган принциплар энг кўп қўлланишини таъминлаш мақсадларида чегаралашлар ёки қўшимча шартларни олиб ташлаш масаласини кўриб чиқишга даъват этади”.

БМТ ҚОКБ Ижроия қўмитасининг 103 (LXVI)-хулосаси

Қўшилиш тўғрисида кўп бериладиган саволлар:

❓ Қўшилиш мамлакатга қочоқлар оқими келишига кўмаклашадими?

Бу хавфни тасдиқлайдиган далиллар мавжуд эмас. Қочоқлар хавфсизликни излайди ва уларнинг аксарият кўпчилиги келиб чиқиш мамлакатига қўшни мамлакатларда қолади. Жаҳондаги қочоқларнинг энг йирик айрим гуруҳлари қочоқлар тўғрисидаги халқаро ҳужжатларга қўшилмаган мамлакатларда турибди.

❓ 1951 йилги Конвенцияни имзоламаган мамлакат ҳимоя излаётган шахсни киритишни рад этиши мумкинми?

Йўқ. *Чиқариб юборишга йўл қўймаслик* принципига мувофиқ қочоқларни уларнинг ҳаётига ёки эркинлигига хавф туғдирадиган ҳудудга қайтариш ман этилиши одатдаги халқаро ҳуқуқнинг нормаси ҳисобланади. Шу муносабат билан барча давлатлар учун, уларнинг 1951 йилги Конвенция ёки 1967 йилги Протоколга қўшилишидан қатъи назар, мажбурий кучга эгадир.

❓ Давлатларнинг қўшилиш бўйича қандай харажатлари бор?

Қўшилиш ўз-ўзидан бирорта харажатни талаб қилмайди. Давлатнинг бошпана тизимини яратиш ва қочоқларни қабул қилиш билан боғлиқ харажатлари мавжуд, албатта, ушбу харажатлар

1951 йилги Конвенцияга ва 1967 йилги Протоколга қўшилиш: Нима учун бу муҳим

1951 йилги Конвенцияга ва 1967 йилги Протокол – бу бевоcита қочоқларни ҳимоя қилишга йўналтирилган ягона глобал ҳужжатдир. Давлатлар Конвенция ёки Протоколга қўшилганида бу:

- Қочоқлар билан халқаро тан олинган стандартларга мувофиқ муомала қилиш мажбуриятини олиш орқали қочоқлар тўғрисидаги халқаро қонунчиликнинг универсал хусусиятини тасдиқлайди ва мустаҳкамлайди;
- Қочоқлар билан халқаро тан олинган стандартларга мувофиқ муомала қилиш мажбуриятларини қабул қилиш қочоқлар тўғрисидаги халқаро қонунчиликни универсал хусусиятини тасдиқлайди ва мустаҳкамлайди;
- Давлатнинг халқаро ҳамжамият ва БМТ ҚОКБ билан қочоқлар муаммоларини ҳал қилиш йўлларини излашда ҳамкорлик қилишга тайёрлигини таъдиқлайди;
- Давлатнинг қочоқларни ҳимоя қилиш бўйича мажбуриятларга шерик бўлишга тайёрлигини билдиради ва бу билан БМТ ҚОКБга қочоқларни халқаро ҳимоя қилишга сафарбар этишда ёрдам кўрсатади.

давлатлар қочоқларни ҳимоя қилиш тўғрисидаги халқаро шартномаларга қўшилишидан қатъи назар пайдо бўлади, бироқ қўшилиш давлатнинг халқаро стандартларга содиқлигидан далолат беради, бу давлатга БМТ ҚОКБдан ҳамкорликда масъулиятни тақсимлаш учун халқаро молиялаштириш ва бошқача қўллаб-қувватлашни сафарбар қилишга ёрдам бериши мумкин.

❓ Иштирок этувчи давлат қочоқларга ер, турар жой ёки иш тақдим этиши керакми?

ВУмунан, Конвенция ва Протокол қочоқлар деб тан олган шахслар ва мамлакатда қонуний турганларга чет элликлар билан мулкка эга бўлиш, ишга жойлашиш ва турар-жой масаласида тенг муносабатда бўлишга йўналтирилган. Таълимга келганда қочоқларни мамлакат фуқаролари билан тенг кўрилиши лозим.

❓ Қўшилиш қочоқлар мамлакатда доимий асосда қолишини англатадими?

Давлат одатда қочоқ деб тан олинган шахсга унинг мамлакатда узоқ муддатда ёки доимийлик

асосида қолишига имкон берадиган яшашга рухсат тақдим этади. Кўпгина мамлакатларда қочоқлар муайян вақт ўтгандан кейин фуқароликни олиш учун мурожаат қилишлари мумкин. Бироқ 1951 йилги Конвенцияга мувофиқ, тақдим этиладиган ҳимоя автомат равишда доимий ҳисобланмайди. Шахс, агар унинг қочоқ бўлишига олиб келган ҳолати йўқолса, шахс қочоқ бўлмай қолиши мумкин.

❓ Агар маҳаллий аҳоли қўшилиш муносабати бўйича ташвиш билдираётган бўлса, нима қилиши керак?

Парламент аъзолари 1951 йилги Конвенция ва 1967 йилги Протокол тўғрисидаги тўғри бўлмаган тасавурлар сабабли эҳтимол тутилган муаммоларни бартараф этишга кўмаклашишлари мумкин. Ана шу ҳужжатларда уларнинг доирасида мамлакат қочоқларга нисбатан ўз сиёсатини йўналиши мумкин бўлган ҳуқуқий асос кўзда тутилган. Ана шундай ҳуқуқий асос мавжуд бўлмагиганда вазиятли дискреция жавоб чораларихавфи бўлади.

Маҳаллий ҳамжамият билан муаммолар кўпинча қочоқларда расмий ҳуқуқий мақом йўқлиги ҳолатларида пайдо бўлади. Давлат учун фавқулодда ҳолатларни ҳал қилишга тўғри келишдан олдин қочоқларга нисбатан оқилона сиёсатни ишлаб чиқиш мақбулроқдир. Инқирозли вазиятларда шошилиш билан ишлаб чиқиладиган сиёсат кўпинча давлат манфаатларига зарар келтиради.

- ▶ [The 1951 Convention relating to the Status of Refugees and its 1967 Protocol](#), (Қочоқлар мақоми тўғрисидаги 1951 йилги конвенция ва унга 1967 йилги Протокол, БМТ ҚОКБ, 2011 йил)

3.3 Давлат бошпана тизимларини ташкил этиш

Миллий бошпана тизимини яратиш давлатларга халқаро ҳимояга муҳтож деб тасдиқланадиган шахсларнинг келишини бошқаришга ёрдам беради ва бошпана излаётган шахслар ҳамда қочоқларга халқаро ҳуқуққа мувофиқ уларга тақдим этиладиган ҳуқуқлардан фойдаланиш имкониятини беради.

Аниқ вазиятга боғлиқ равишда 1951 йилги Конвенция ва (ёки) 1967 йилги Протоколга қўшилиш, шундан сўнг тегишли миллий қонунчиликни қабул қилиш ва зарур институтларни ташкил этиш энг мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Бошқа вазиятларда, эҳтимол аввал *чиқариб юборишга йўл қўймаслик (non-refoulement)* принципи ва инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро қонунчиликка мувофиқ бошқа мажбуриятлар асосида қочоқларни ҳимоя қилиш учун тегишли институтларни яратиш, шундан сўнг ушбу жараёнда сўнги қадам бўладиган 1951 йилги Конвенция ва (ёки) 1967 йилги Протоколга қўшилиш мақбулроқдир.

Давлат бошпана тизимининг унсурлари

Сдавлат бошпана тизимини яратиш ҳуқуқий асосни ва тегишли сиёсат, стратегиялар ҳаракат режаларини ишлаб чиқишни назарда тутаяди, бу ҳукуматга бошпана излаётган шахслар ва қочоқларга нисбатан ўз халқаро мажбуриятларини бажариш имконини беради.

Ҳуқуқий асос ҳимоя излаётган шахсларни давлат ҳудудига ҳеч бир камситишсиз киритишга рухсат берадиган, шунингдек бошпана тақдим этиш тўғрисидаги мурожаатларни адолатли ва самарали баҳолаш механизмларини ўрнатади. Ана шу ҳуқуқий асосда бошпана излаётган шахслар ва қочоқларга ўз ҳуқуқларини амалга ошириш учун зарур бўлган нарсаларга аниқлик киритилади, шунингдек уларга тегишли муносабатда бўлиш, шу жумладан алоҳида эҳтиёжга эга шахсларга эътибор бериш белгиланади. Бошпанага нисбатан миллий қонунчилик ва сиёсат адолатли ва бошпана излаётган шахслар гуруҳларнинг турфалигини ҳисобга олган ҳолда шакллантирилган бўлиши керак.

Адолатли ва самарали давлат бошпана тизмида қонун устунлиги концепцияси марказий ўринни эгаллайди. Ҳуқуқ устунлиги принципига асосланган ҳимоя тизимлари ҳуқуқни қўллашда, шунингдек ҳисобот бериш, адолат ва шаффоликда ҳуқуқий аниқлик яратади. Улар халқаро стандартларга мувофиқ бўлган ҳуқуқий ва сиёсий принциплар асосида тузилган, ҳолис ва зарур

Парламент аъзолари қўшилишга нисбатан нима қила олишлари мумкин?

- Агар сизнинг давлатингиз ҳали 1951 йилги Конвенция ва (ёки) 1967 йилги Протоколга қўшилмаган бўлса, қўшилишга ёрдам берадиган чораларни кўришингиз мумкин. Қуйида ана шу халқаро ҳужжатларга қўшилишнинг ҳуқуқий жараёни баён этилган.
- Агар парламентга ратификация қилиш ёки қўшилиш тўғрисидаги масала киритилган бўлса, тегишли маълумотни олгандан сўнг ратификация қилиш ёки қўшилишни қўллаб-қувватлаш учун овоз беринг.
- Агар ҳукумат 1951 йилги Конвенция ва 1967 йилги Протоколни имзолаган бўлса, аммо ратификация қилиш қолдирилган бўлса, парламент аъзоларига қуйидагилар тавсия этилади:
 - ратификация жараёни чўзилиши сабаблари тўғрисида сўров киритиш учун парламент тартибидан фойдаланиш, шунингдек ҳукумат томонидан ушбу жараёни тезлаштириш учун кўмаклашиш; ва
 - ушбу масала бўйича қонун лойиҳасини киритиш учун ўзингизнинг қонунчилик ташаббуси ҳуқуқидан фойдаланиш.
- Агар ҳукумат ратификация қилиш ёки қўшилишга қарши чиқаётган бўлса қуйидаги имкониятларни кўриб чиқиш:
 - сабабларни аниқлаш;
 - ушбу масала бўйича қонун лойиҳасини киритиш учун ўзининг қонунчилик ташаббуси ҳуқуқини ишлатиш; ва
 - шубҳаланиш ва тушунмовчиликда ёрдам кўрсатиш.

Қўшилиш жараёнлари тўғрисида саволлар

❗ 1951 йилги Конвенцияга қандай қўшилиш мумкин?

Давлатлар 1951 йилиги Конвенцияга БМТ Бош котиби ҳузурида “қўшилиш тўғрисидаги ҳужжат”ни имзолаш орқали хоҳлаган пайтда қўшилишлари мумкин. Қўшилиш тўғрисидаги ҳужжат давлат ёки ҳукумат бошлиғи ёхуд Ташқи ишлар вазири томонидан имзоланиши керак. Одатда уни қўшилаётган мамлакатнинг вакили орқали Нью-Йоркдаги Бирлашган Миллатлар Ташкилотига берилади. 1951 йилги Конвенцияга қўшилиш тўғрисидаги намунали ҳужжат 1-иловада келтирилган.

❗ 1967 йилги Протоколга қандай қўшилиш мумкин?

1967 йилги Протоколга қўшилиш хоҳишида бўлган давлатлар 1957 йилги Конвенцияга қўшилиш тўғрисидаги тартибга амал қиладилар. 1967 йилга Протоколга қўшилиш давлатнинг 1951 йилги Конвенция қоидаларини ҳеч бир вақт ва жўроғий чегаралашларсиз, агар фақат давлат 1951 йилги Конвенцияга 1(A)1-моддаси (а)-бандида кўрсатилганига амал қилмайдиган бўлса, қўллашга рози бўлади. Протоколга қўшилиш тўғрисидаги намунали ҳужжат 2-иловада келтирилган.

❗ Давлат бир йўла 1951 йилги Конвенцияга ва 1967 йилги Протоколга қўшилиши мумкинми?

Ҳа. Амалда, 1967 йилдан бошлаб давлатлар ҳудди шундай йўл тутганлар. Бугунги кунда фақат 1951 йилги Конвенцияга қўшилишининг маъноси йўқ, чунки 1А-моддадаги “қочоқ”нинг белгиланиши 1951 йилигача содир бўлган ҳодисалар оқибатида ўз мамлакатидан қочган шахсларгагина тааллуқлидир. Ҳар икки ҳужжатга бир йўла қўшилишда “1951 йилгача содир бўлган ҳодисалар”нинг вақт чегаралаш қўлланилмайди. Шунга қарамасдан, 1951 йилги Конвенцияга 1В(1)-моддасига мувофиқ, давлатлар аввалгидек “қочоқ” белгиланиши қўлланилишининг жўроғий соҳасига тааллуқли расмий баёнот беришлари керак.

❗ Ҳуқуқ мероси давлати вазиятларида нима содир бўлади?

Агар давлатлар бўлиниб кетган ёки ажратишиб юборилган бўлса, янги давлат (давлатлар) принцип жиҳатидан собиқ давлат иштирокчи бўлган ҳужжат билан боғлиқдир. Тегишли равишда янги давлат (давлатлар) ўзларининг ушбу

ҳужжатларга нисбатан ҳуқуқ мерослиги тўғрисида БМТ Бош котибига билдирги беришлари керак. Ҳуқуқ мерослиги тўғрисидаги намунали ҳужжатлар 3- ва 4-иловларда келтирилган.

❗ Давлат 1951 йилги Конвенция ва 1967 йилги Протоколга қўшимча шартлар қабул қилиши мумкинми?

Принцип жиҳатидан ратификация қилиш ёки қўшилиш пайтида қўшимча шартлар қилишга йўл қўйилади. Бироқ халқаро ҳуқуққа мувофиқ, ҳар қандай қўшимча шарт шартноманинг предмети ва мақсадига мувофиқ бўлиши керак. Бундан ташқари, 1951 йилги Конвенция 42-моддасига мувофиқ, Конвенциянинг айрим асосий қоидаларига нисбатан қўшимча шартларга йўл қўйилмайди. Улар қуйидагилардир:

- 1-модда (“қочоқ” белгиланиши)
- 3-модда (камситишга йўл қўймаслик)
- 4-модда (дин эркинлиги)
- 16-модда (судга мурожаат қилиш ҳуқуқи)
- 33-модда (чиқариб юборишга йўл қўймаслик) ва
- 36-46-моддалар (яқунловчи моддалар).

1967 йилги Протоколга қўшилишда юқорида кўрсатилган моддалар истисно этилганда 1951 йилги Конвенциянинг бошқа ҳар қандай моддасига нисбатан шартли қўшимчалар қилиниши мумкин. 1967 йилнинг Протоколни БМТ ҚОҚБ билан ҳамкорлигига тааллуқли моддасига нисбатан қўшимча шартлар қилишга йўл қўйилмайди.

Давлатлар қўшимча шартлар қабул қилиш ўрнига “талқин этиш тўғрисида баёнот” билан чиқишлари мумкин. Бундай баёнот қайсидир бир қоида ҳуқуқий амал этишини ўзгартирмайди, балки давлат томонидан ҳужжатнинг алоҳида жиҳатларини тушунишни ифода этади.

❗ Аввал қилинган қўшимча шартларни чақириб олиш мумкинми?

Ҳа. Кўпгина давлатлар вақт ўтиши билан ва вазиятлар ўзгарishiни ҳисобга олган ҳолда ана шу халқаро ҳужжатларга қўшилиш пайтида қилинган шартли қўшимчаларни чақириб олганлар. Бундан ташқари, 2000 йилдан кейин буни саккизта давлат қилди.

❓ Давлат бошпана тизимини яратиш: Нима учун бу муҳим?

Давлат бошпана тизимини ташкил этиш катта аҳамиятга эга, чунки:

- Давлат томонидан ўз суверинетитини амалга оширишнинг таркибий қисми ҳисобланади;
- Бошпана излаётган шахслар ва қочоқлар ҳимояланиш ва ёрдам олиш ҳуқуқига эгалар;
- Бошпана тақдим этиш нодўстона амал эмаслиги принципини тасдиқлайди;
- Давлат бошпана излаётган шахслар ва қочоқларга нисбатан ўзининг халқаро ва минтақавий мажбуриятларига жиддий қарашларини намойиш этади;
- Айниқса фақулудда вазиятларда бундай вазиятларга жавоб чоралари кўришдан қўтилиш ва давлатларга ишонарли, мувофиқлаштирилган ва комплекс ҳолда, барча тегишли иштирокчиларни жалб этиб жавоб чораларини кўриш имкониятини беради;
- Давлатларга ҳимоя тақдим этиш бўйича мажбурияти бўлган шахсларга ва бошқа шахслар, шу жумладан тизимни суиистеъмол қилишга уринаётганлар ўртасидаги фарқни ажратиш имконини беради; ва
- Ҳукуматлар томонидан бошпана излаётган шахслар ва қочоқларга нисбатан кўрилаётган чоралар

асосланганлиги ва объективлигини ошириши мумкин. Бу, ўз навбатида ички ва ташқи ҳамкорликка ёрдам беради, шунингдек ҳимоя соҳасида жавоб бериш чораларини қўллаб-қувватлашга кўмаклашади.

❓ Бошпана тўғрисида қонунчилик: асосий мақсадлар

Парламент аъзолари қонунчиликни тайёрлаш ёки қайта кўриб чиқиш пайтида қочоқлар тўғрисидаги қонунларда қуйидаги асосий мақсадларни ҳисобга олишлари керак:

- 1951 йилги Конвенция ёки қўлланилиши мумкин бўлган минтақавий ҳужжатларга мувофиқ халқаро ҳимоя тақдим этиш мезонларига мувофиқ бўлган шахсларни аниқлаш;
- Бошпана изловчи шахслар ва қочоқлар ҳуқуқлари ва бурчларининг аниқ асосини таъминлаш;
- Турли ижрочилар (масалан, марказий ва маҳаллий ҳокимият органлари, инсонпарварлик фаолияти ва ривожланиш масалалари билан шугулланадиган ташкилотлар) ўртасида самарали меҳнат тақсимоти ва масъулиятни таъминлаш;
- Молиялаштиришнинг барқарорлигини кўзда тутиш ва таъминлаш; ва
- Доирасида узоқ муддатли қарорларни амалга ошириш мумкин бўлган ҳуқуқий асосни таъминлаш

тарзда тайёрланган мансабдор шахслар томонидан бошқарилади, амалдаги суд органлари ва бошқа ҳисоб берадиган тузилмалар томонидан қўллаб-қувватланади. Ушбу тизимлар айниқса инқирозлар пайтида муҳимдир.

Фуқаролик жамияти, ҳуқуқий ҳамжамият, БМТ ҚОКБ, шунингдек бошпана изловчиларнинг ва қочоқларнинг ўзлари муаммоларни аниқлаш, самарали жавоб чораларини ишлаб чиқиш ва ҳисоб беришни ошириш мақсадларида давлатлар билан ҳамкорлик қилиб муҳим рол ўйнайди.

Давлат бошпана тизимини яратиш жараёни

Давлат бошпана тизимини яратиш – фақат қонунчиликни ишлаб чиқишнинггина қамраб олмасдан комплекс жараён ҳисобланади. Парламент аъзолари бошпана маъносида қонунчиликни қандай қилиб энг мақсадга мувофиқ равишда қўллашни билишлари керак бўлса ҳам, тажриба энг самарали тизимларда турли воситалар, яъни қонунлар, сиёсат, стратегиялар, ҳаракат режалари ва тегишли институтлардан фойдаланиш энг самарали тизимлар бўлишидан далолат беради.

Тизимлар, қонунлар, сиёсат, стратегиялар ва ҳаракат режалари: Фарқлари нимада?

Давлат бошпана тизими давлат томонидан бошпана излаётган шахслар ва қочоқларга нисбатан кўрилатган чораларни шакллантирадиган зарур ресурслар ва институтлар билан биргаликда стратегиялар, қонунлар, сиёсат ва ҳаракат режалари жамланмасидан иборатдир.

Стратегияда тегишли воситалар (қонунлар, сиёсат ва режалар) ишлаб чиқиш жараёнида дастурамал бўлиб хизмат қиладиган асосий мақсадлар, вазифалар ва кутилаётган натижалар баён этилади. Қоида бўйича стратегиялар ижро этувчи органлар томонидан ишлаб чиқилади, ва уларда қочоқлар билан боғлиқ вазиятларда мамлакатнинг жавоб чоралари “мустаҳкамланади”. Айрим ҳолатларда парламентлар билан маслаҳатлашувлар ўтказиш мумкин.

Парламент томонидан қабул қилинган **қонун** давлат тизимининг асоси ва халқаро ҳуқуқий ҳужжатлардан бевосита келиб чиқадиган мажбуриятларни энг мақбул тарзда кўзда тутлади.

Батафсилроқ маълумот бундан кейин “қочоқлар тўғрисидаги миллий қонунчиликнинг асосий унсурлари”да келтирилган.

Сиёсат одатда ҳокимиятнинг ижро этувчи органлари томонидан ишлаб чиқилади ва парламент томонидан тасдиқланиши мумкин. Сиёсатни тасдиқлашдан олдин қонунчилик ишлаб чиқиши мумкин, чунки унда қабул қилинган қарорларни амалга ошириш бўйича дастурамал кўрсатилган бўлиши мумкин. Сиёсат асосан куйидагиларга тааллуқлидир:

- Қарорлар қабул қилиш, шунингдек эътиборга олиниши лозим бўлган кўрсаткичлар ва омиллар жараёнлари;
- Мувофиқлаштириш механизмлари, яъни аниқ муаммоларни ҳал қилиш учун фойдаланиши мумкин бўлган йўллар;
- Амалий тавсиялар ёки тартиблар.

Ҳаракат режалари амалиётда амалга ошириш билан боғлиқдир. Уларда аниқ вазиятларда миллий ва маҳаллий даражада турли ижрочилар зиммасига юкланадиган аниқ мажбуриятлар ва вазифалар баён этилади. Ҳаракат режалари одатда давлат идоралари томонидан ишлаб чиқилади ва фавқулодда вазиятларда жавоб беришда жуда мақбул ҳисобланади.

Бошпана тўғрисидаги қонунчилик: Қайси ёндашув яхши иш беради?

Бошпана тўғрисидаги қонунчиликни ишлаб чиқишда битта комплекс қонунни ишлаб чиқиш ёки мавжуд қонунчиликка қатор қўшимчалар қабул қилиш орқали ўзгартиришлар киритиш лозимлиги тўғрисидаги масалани кўриб чиқиш муҳимдир. Бу масалани сиёсатни ишлаб чиқиш босқичида кўриб чиқиш мақбул, лекин парламент аъзолари ҳар бир ёндашувнинг ижобий ва салбий жиҳатларини билишлари керак:

- Битта комплекс ҳужжат бўш жойлар пайдо бўлиш эҳтимолини камайтиради ва сиёсатни ишлаб чиқишни соддалаштирилади, чунки барча масалалар марказлаштирилган ҳолда кўриб чиқилади.
- Қатор қонунларга ўзгартиришлар киритиш орқали ислохотларни номарказлаштириш турли идоралар томонидан тўпланган тажрибадан яхшироқ фойдаланиш имкониятини беради ва сиёсий қўллаб-қувватлашни таъминлашни энгиллаштириши мумкин. Бироқ бу мувофиқлаштириш муаммоларини келтириб чиқариши ва амалга ошириш жараёнида бошпана изловчилар ва қочоқлар учун пировард натижалардан эътиборни чалғитиши мумкин.

Асосий принциплар ва институционал тузилмалар умумий қонунда белгиланадиган, шунингдек бошпана изловчилар ва қочоқлар учун энг яхши натижаларни таъминлаш мақсадида амалдаги қонунчиликда зарур мақсадли тузатишлар қабул қилинадиган аралаш ёндашув энг муваффақиятли бўлиши мумкин. Масалан, қочоқларни қабул қилишни таъминлаш учун масъулиятни тақсимлаш бошпана тўғрисидаги қонунда акс эттирилган, махсус қонунчиликда эса қочоқларни қабул қилиш тўғрисида масъул органларнинг аниқ вазифалари анча батафсилроқ баён этилиши мумкин.

Ниҳоятда мураккаблашишига йўл қўймаслик ва замонавий муаммоларни ҳал этиш имкониятини таъминлаш учун бошпана тўғрисидаги қонунчиликни мунтазам **қайта кўриб чиқиш ва янгилаш** муҳимдир.

3.4 Миллий қонунлар ва сиёсат: давлат бошпана тизимининг асоси

ПБошпана тўғрисидаги қонунларни қабул қилиш давлат бошпана тизимини яратишда марказий ўринни эгаллайди ҳамда 1951 йилги Конвенция ва 1967 йилги Протокол қоидаларини самарали амалга ошириш имконини беради. Бундан ташқари миллий бошпана тизими давлатнинг алоҳида ҳуқуқий аънаналари ва ресурсларини ҳисобга олишини таъминлаш зарур.

Кўпгина ҳукуматлар иммиграцияни янада қатъийроқ назорат қилиш ва (ёки) миллий хавфсизлик муаммоларини ҳал этишга йўналтирилган қонунларни таклиф этаётган ёки маъмурий чоралар кўраётган пайтда норматив-ҳуқуқий асосга қочоқларни ҳимоя қилишнинг тўла ҳажмдаги принципларини киритишни таъминлашга алоҳида эътибор бериш лозим.

Бу, чиқариб юбориш, экстрадиция, фуқаролик, жиноят кодекси, шунингдек тиббий хизмат, турар жой ва ишга жойлашиш имкониятидан бошлаб болаларни ҳимоя қилиш ва одам савдосигача қатор масалалар учун адолатлидир. Қонунчиликнинг ушбу барча соҳалари бошпана излаётган шахслар ва қочоқларга ўз ҳуқуқларини амалга оширишларига таъсир кўрсатиши мумкин.

Қочоқлар тўғрисидаги миллий қонунчиликнинг асосий унсурлари

Парламент аъзолари қочоқларни ҳимоя қилиш тўғрисидаги қонунчиликни ишлаб чиқиш, кўриб чиқиш ва тасдиқлашга киритишдан аввал, эҳтимом унинг асосий унсурларини бугёнга курсив билан кўрсатилган асосий халқаро қонунлар ва стандартлар билан кўриб чиқишни хошлашлари мумкин. Ана шу барча масалалар ушбу Қўлланманинг алоҳида бўбларида батафсил кўриб чиқилган.

Қочоқларни ҳимоя қилиш мезонларига мувофиқлик: “қочоқ”ни белгилаш, қочоқ мақомини чиқариб ташлаш ва тўхтатиш

1951 йилги Конвенциянинг 1А- ва 1В-моддалари, 1969 йилги АБТ Конвенциясининг 1(1)-, 1(2)-, 1(3)-моддалари; [Картахен декларацияси](#); [БМТ ҚОҚБ Ижроия қўмитасининг халқаро ҳимоя тақдим этиш, шу жумладан қўшимча ҳимоя шакллари ёрдамида тақдим этиш тўғрисидаги 103 \(LVI\)-хулоса.](#)

- Миллий қонунчиликда 1951 йилги Конвенция/1967 йилги Протоколда мавжуд “қочоқ” йўналишини энг мақбул даражада сўзма-сўз ифода этиш лозим АБТ Конвенциясида иштирок этувчи Африкадаги давлатларда

АБТ Конвенциясидаги кенгроқ минтақавий белгилашдан фойдаланиш лозим. Айна пайтда Латин Америкасида Картахен декларациясида тавсия этилган белгилашдан фойдаланиш лозим (1.2-,1.3- ва 6.4-бобларга қаранг).

- Африка ташқарисидаги давлатда миллий қонунчиликда инсон ҳуқуқларининг танланмасдан зўрлаш, оммавий бузилиши ҳолатларида қочиб билан ўзларини қутқараётган шахслар ёки бошқа ҳодисалар оқибатида жамоат тартиби жиддий бузилганда 1969 йилдаги АБТ Конвенцияси мисоли бўйича ва Картахен декларацияси тавсиялари кўра, қочоқ мақомини олиш мезонларига мувофиқ бўлиши мумкин. Муқобил сифатида ҳимоянинг қўшимча шакллари кўзда тутиш мумкин (6.7-бобига қаранг)
- 1951 йилги Конвенция/1967 йилги Протоколга мувофиқ, қочоқларнинг муайян тоифалари халқаро ҳимоя соҳасидан чиқарилади. Бир томондан, бу Конвенцияга мувофиқ ҳимояга муҳтож бўлмаган қочоқларга, иккинчи томондан эса ҳимояга муносиб деб ҳисобланадиган шахсларга тааллуқлидир. Ана шу тоифалар 1951 йилги Конвенциянинг (биринчи тушунтириш маълумотбоши) 1D-моддаси, Емоддаси ва F-моддасида қараб чиқилади. Ушбу мураккаб масалаларни кўриб чиқиш учун 1951 йилги Конвенция таърифланишини сўзма-сўз қабул қилиш тавсия этилади (6.5- ва 6.6-боблари).

- Қоқоқ мақомини тўхтатиш шартини белгилайдиган қоидалар, шунингдек ана шу мезонларнинг таркибий қисмини ташкил этади. Тўхтатиш тўғрисидаги қоидалар 1951 йилги Конвенциянинг 1С-моддасида ва АБТ Конвенциясининг 1(4)-моддасида бор. Тўхтатиш тўғрисидаги қоидаларнинг рўйтушунтириш маълумоти узил-кесил бўлганлиги учун улар ҳам миллий қонунчиликд сўзма-сўз киритилиши зарур (7.13-бобга қаранг).

Бошқа белгилашлар

- Бошпана излаётган шахсни белгилаш бошпана олишни хоҳлаётган ёки келиб чиқиш мамлакатига қайтиб бориши ҳолатида ўз хавфсизлигига нисбатан хавфсираётган ҳар қандай шахсни, расмий муружаат берилганлиги ва хавфсираш қандай ифода этилишидан қатъи назар, қамраб олиши керак (7.5-бобга қаранг, рўйтушунтириш маълумотга олиш ва муружаатларни кўриб чиқиш).
- Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенцияга мувофиқ, қонунчиликда “вояга етмаган” эмас, балки “бола” атамасидан фойдаланиш лозим (1.4-боб, Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенция. у қочоқларни қандай ҳимоя қилади).
- Кузатиб келинмаётган ва оиласидан ажралган “бола”ни белгилаш Бола ҳуқуқлари тўғрисида кўмига томонидан фойдаланиладиган белгилашга мувофиқ бўлиши керак (қаранг: 1.4-боб, Бола, кузатиб келинмаётган бола ёки оиласидан ажралган бола: бу атамалар нимани англатади?).
- “Оила”ни белгилаш энг камида эр-хотин, вояга етмаган бола ва вояга етмаган ака-укалар ва опа-сингилларни, шу жумладан қонуний ёки одат бўйича асраб олинган, шунингдек қочоқ излаётган шахс/қочоқ уй ҳужалигида яшаган ва ижтимоий-иқтисодий ёки эҳтиросли муносабатларда бўлган бошқа шахсларни қамраб олиши керак. Оила фақат ҳуқуқий тан олинган эр-хотиннигина эмас, шунингдек бир жинсга мансуб эр-хотинни, ҳақиқий ва барқарор оилавий ҳужайрани ташкил этадиган умумий ҳуқуқдаги жуфтликларни ҳам қамраб олади (қаранг: 8.3-боб, Оилавий турмуш, шу жумладан оила бирлиги ҳуқуқ).

Камситишга йўл қўймаслик ва инсон ҳуқуқлари

1951 йилги Конвенциянинг 3- ва 5-моддалари; 1969 йилги АБТ Конвенцияси IV-моддаси; Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг 2-моддаси; Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт (ICCPR); Ирқий камситишнинг барча шаклларига барҳам бериш тўғрисидаги халқаро конвенция (ICERD); Хотин-қизларга нисбатан камситишнинг барча шаклларига барҳам бериш тўғрисидаги конвенциянинг (CEDAW) 2-моддаси; Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенциянинг 2-моддаси; Ногиронларнинг ҳуқуқлари тўғрисидаги

конвенциянинг 3-5-моддалари; БМТ ҚОКБ Ижроия кўмитасининг 15-, 22-, 80-, 85-, 93-, 102-, 103-, 104-, 105-, 107-, 108-, 110-хулосалари.

- Даставвалги қоидалар қонунчиликни ирқи, танасининг ранги, жинси, тили, дини, сиёсий ёки бошқа эътиқоди, миллий ёки ижтимоий келиб чиқиши, мулки, туғилиши белгилари ёки бошқа белгилар бўйича ҳеч қандай камситишсиз қўлланилишининг умумий қафолатини ифода этиши керак.
- Қонунчилик ҳокимият органларига қочоқлар ёки бошпана излаётган шахсларни камситадиган қандайдир амалларига йўл қўядиган қоидалар бўлмаслигини таъминлаши муҳимдир (қаранг: 8.2-боб - Камситишга йўл қўймаслик принципи).

БМТ ҚОКБ роли

1951 йилги Конвенциянинг 35-моддаси; 1967 йилги Протоколнинг II моддаси; 1969 йилги АБТ Конвенциясининг VIII моддаси

- Қонунчиликка БМТ ҚОКБ билан ҳамкорлик тўғрисидаги аниқ қоидаларни ва улар томонидан кузатиш вазифаларини, шу жумладан мамлакатдаги қочоқлар аҳволи тўғрисидаги ахборот ва, қочоқлар тўғрисидаги тегишли халқаро шартномаларнинг амалга оширилиши, шунингдек қочоқларга тааллуқли барча қонунлар, норматив ҳужжатлар ва декретлар тўғрисидаги маълумотларни тақдим этиш орқали киритиш лозим (қаранг: 2.4-боб - БМТ ҚОКБнинг роли, БМТ ҚОКБнинг, кузатиш вазифаси тўғрисида).

Чиқариб юборишга йўл қўймаслик (non-refoulement) принципи ва қочоқларни чиқариб юбориш

1951 йилги Конвенциянинг 32- ва 33-моддалари; 1969 йилги АБТ Конвенциясининг II(3)-моддаси; БМТ ҚОКБ Ижроия кўмитасининг 6-, 7-, 79-, 81-, 82-, 94-, 99-, 103-, 108-хулосалари, шу жумладан, Қийноқлар ва шафқатсиз, ғайринсоний ёки кадр қимматини камситадиган муомалага қарши конвенциянинг 3-моддаси; Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактнинг (ICCPR) 7-моддаси.

- Миллий қонунчилик қочоқлар ва бошпана изловчиларни қайсидир тарзда бўлмасин уларнинг ирқи, дини, фуқаролиги, муайян ижтимоий гуруҳ ёки сиёсий эътиқодга мансублиги оқибатида ҳаёти ва эркинлигига хавф туғдирадиган ҳудудлар чегарасида қайтаришдан тўғридан тўғри ҳимоя қилиши керак.
- Чиқариб юборишга йўл қўймаслик (non-refoulement) принципи 1951 йилги Конвенциянинг 33-моддасида мустақамлаб қўйилган. Худди шу моддада муҳим бир истисно мавжуд: қочоқ агар ушбу одамни ўзи турган ёки у

алоҳида оғир жиноят содир этиш учун ҳукм кучга кирган ва ушбу мамлакат жамияти учун хавфли бўлганлигига зарур асослар бўлса чиқариб юборишга йўл қўймаслик принципини қўллаш учун даъвогар бўлиши мумкин эмас.

- Қийноқларга қарши конвенция, Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт ёки инсон ҳуқуқлари бўйича турли халқаро ва минтақавий ҳужжатларда иштирок этувчи давлатлар чиқариб юборишга йўл қўймаслик принципи тааллуқли турли қўшимча мажбуриятларга эгалар. Ушбу мамлакатларнинг парламент аъзолари ана шундай ҳимоя чораларини ягона қонунчилик ҳужжатига бирлаштириш тўғрисидаги масалани кўриб чиқишлари мумкин.
- 1951 йилги Конвенциянинг 32-моддасига мувофиқ, мамлакатда қонуний асосда яшаётган қочоқ фақат миллий хавфсизлик ёки жамоат тартибини ҳимоя қилиш нуктаи назаридан мамлакатдан чиқариб юборилиши мумкин ва ана шундай чиқариб юборишдан олдин у муайян кафолат тартиблари ҳуқуқига эгадир (қаранг: 4.2-боб - Худудга кириштиш ва чиқариб юборишга йўл қўймаслик мажбурияти ҳажми).

Ноқонуний кириш учун жазоламаслик

1951 йилги Конвенциянинг 31-моддаси; БМТ ҚОҚБ Ижроия қўмитасининг 44(XXXII)-хулосаси; БМТ ҚОҚБнинг Ушлаш мезонлари ва стандартлари бўйича қўлланмаси

- Мамлакатга ноқонуний кираётган ёки мамлакатда рухсатсиз турган қочоқлар ва бошпана излаётган шахслар кечиктирмасдан маъмурлар ҳузурига келиб, ўзларининг ноқонуний киришлари ёки бўлишларини ишонарли тушунтиришлари шарти билан жазоланмайди (қаранг: 4.7-боб - Ноқонуний кириш учун жазоламаслик)

Қабул қилиш марказлари ва ёрдам

БМТ ҚОҚБ Ижроия қўмитасининг Оммавий оқим вазиятида бошпана излаётган шахсларни ҳимоя қилиш 22(XXXII)- ва бошпана тақдим этишнинг шахсий тизими маъносида бошпана изловчи шахсларни қабул қилиш 93(LIII)-хулосалари.

- Бошпана излаётган шахслар ҳимоя тақдим этиш тўғрисидаги мурожаат бўйича узил-кесил қарорни кутаётганда уларнинг асосий эҳтиёжларини қондириш, саломатликларини ва хотиржамликни сақлаб туриш учун етарли бўлган турмуш даражасини таъминлайдиган қабул шартлари ҳуқуқига эгалар. Хавфсиз ва муносиб шароитларни таъминлаш бошпана тақдим этишнинг адолатли ва самарали тартибининг зарур таркибий қисми ҳисобланади.

- Давлат, ваколатли ноҳукумат ташкилотлари ёки зарурат бўлганида БМТ ҚОҚБ куйидаги ёрдамни тақдим этиши мумкин:
 - Овқат, кийим, турар жой ва тиббий хизмат;
 - Бошпана тақдим этиш ва маъмурий масалалар бўйича мурожаатни тўлдириш ҳамда тақдим этиш масалалари бўйича маслаҳат бериш;
 - Ижтимоий масалалар бўйича маслаҳат бериш; ва
 - Ҳуқуқий ёрдам (қаранг: 5.2-боб бошпана излаётган шахсларни қабул қилиш ва улар билан муомала ҳамда 7.3-боб, энг кам тартиблар кафолатлари).

Қочоқ мақомини белгилаш тартиблари

БМТ ҚОҚБ Ижроия қўмитасининг 8(XXXVIII)-моддаси қочоқ мақомини белгилаш

- 1951 йилги Конвенцияда бу тартибнинг босқичлари баён этилганига қарамадан мақомини белгилаш ҳимоя олиш учун муҳим қадам ҳисобланади. БМТ ҚОҚБ каби кўпгина мамлакатлар қочоқ мақомини тақдим этиш тўғрисидаги мурожаатларни баҳолаш учун бой тажриба тўплашган. Қочоқ мақомини белгилаш қарор қабул қилиш учун масъул бўлган институцияли тузилмаларни ташкил этишни ва фақат кундалик ҳаражатларни қоплашагина эмас, шунингдек салоҳиятни ошириш, доимий ўқитиш ва сифатни таъминлаш учун ресурслар ажратишни назарда тутди (қаранг: 6- ва 7-боблар)
- БМТ ҚОҚБ Ижроия қўмитаси мақомини белгилаш тартибларига муайян **энг кам тартиб тартибларини** тавсия этди (шунингдек қаранг: 7.3-боб- Энг кам тартиб кафолатлари). Ушбу талаблар инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро ва минтақавий қонунчиликнинг қондаларига, шу жумладан, адолатли тартиблар тўғрисидаги қондалар самарали ҳуқуқий ҳимоя воситалари ҳуқуқига асосланган.
- Ишларни кўриб чиқишнинг турли усулларидан фойдаланиш бунга муҳтож бўлган шахсларнинг халқаро ҳимоя қилинишидан бевосита фойдаланиш имкониятини таъминлаш ва шундай ҳимояга муҳтож бўлмаган шахслар мурожаатлари бўйича тез салбий қарорлар қабул қилишни таъминлайди. Кўриб чиқишнинг бундай усуллари тартиб кафолатларига мувофиқ қочоқ мақомини белгилашнинг **адолатли** тартибини таъминлаш учун барча шахслар учун тегишли **энг самарали** натижаларга эришишга мавжуд ресурслардан фойдаланишни назарда тутди. Бундан ташқари, бошпана изловчиларнинг тавсифлари ва (ёки) сони ўзгаришига, ишларни кўриб чиқиш усулларини танлашга мослаштириш юқори **сифат** тизими етарли даражада **эгилювчан**

Шах гувоҳномаси ва йўл ҳужжатлари

1951 йилги Конвенциянинг 27- ва 28-моддалари Иловалар билан биргаликда; АБТ Конвенциясининг VI моддаси; БМТ ҚОҚБ Ижроия қўмитасининг 35(XXV)-, 49 (XXXVIII)-, 114(LXIII)-хулосалари

- Қонунчиликда бошпана излаётган шахслар ва қочоқларга шахс гувоҳномасини бериш кўзда тутиш зарур. Қочоқ деб тан олинган шахсларга улар мамлакатда қонуний асосда яшаш имкониятини берадиган мақом тақдим этилиши керак ва бу қочоқлар деб тан олинган шахсларга бериладиган ҳужжатларда аниқ кўрсатилиши керак (Бошпана излаётган шахслар ва қочоқларни рўйтушунтириш маълумотга олиш ва идентификация қилиш тўғрисида қаранг: 5.2-боб - Бошпана излаётган шахсларни қабул қилиш ва улар билан муомала қилиш. Шахс гувоҳномаси тўғрисида қаранг: 7.12-боб - Қочоқ мақомини тан олиш).
- Қочоқ деб тан олинган шахсларга йўл ҳужжатлари берилиши лозим. Бу қочоққа фуқаролик тақдим этилишини назарда тутмайди, лекин унга мамлакатдан (масалан, оиласини кўргани бориш, таълим олиш, ишга жойлашиш, даволаниш ва ҳаказолар учун) чиқиб кетиш ва бошпана берган мамлакатга қайтиб келиш имконини беради. Бундан ташқари, қочоқларга кўчиб ўтиш ёки ихтиёрий репатриация мақсадида сафарга чиқиш имконини беради), (шахс гувоҳномаси тўғрисида қаранг: 7.12-боб - Қочоқ мақомини тан олиш)

Қочоқларни бошқа ҳуқуқлари ва бурчлари

1951 йилги Конвенциянинг II, III, IV ва V боблари

- Қочоқларга мамлакат фуқароларига қўлланиладиган стандартларга мувофиқ қуйидаги ҳуқуқлар тақдим этилиши керак:
 - Диний маросимларни ва диний таълимни эркин амалга ошириш (қўшимча шартларга йўл қўйилмайди).
 - Давлат бошланғич таълими.
 - Давлат томонидан ёрдам, ижтимоий таъминот ва меҳнат қонунчилиги.
 - Судга мурожаат қилиш ҳуқуқи ва ҳуқуқий ёрдам (қўшимча шартларга йўл қўйилмайди)
 - муаллифлик ва патент ҳуқуқи..
- 1951 йилги Конвенция қочоқларнинг кундалик турмушига таъсир кўрсатадиган жуда кўп масалаларни қамраб олади, яъни бевосита:
 - Кўчар ва кўчмас мулк олиш (13-модда).

- Даромад келтирадиган машғулот (17-,18-,19-моддалар).
- Турар жой масалалари (21-модда).
- Давлат ёрдами (22-модда).
- Меҳнат қонунчилиги ва ижтимоий таъминот (24-модда).

- Ҳар бир қочоқнинг бошпана берган мамлакат олдида мажбуриятлари мавжуд. У амалдаги қонун ва норматив ҳужжатларга риоя этиши, шунингдек маъмурлар томонидан жамоат тартибини сақлаш учун қўллайдиган чораларга бўйсунуши шарт (2-модда) (қаранг: 8.3-боб, Қочоқларнинг мажбуриятлари ва ҳуқуқлари)

Махфийлик

БМТ ҚОҚБ Ижроия қўмитасининг 91(LIII)-хулосаси. Қочоқлар ёки бошпана излаётган шахсларни рўйтушунтириш маълумотга олиш

- Шахсий маълумотлар махфийлигини таъминлаш зарур. Бошпана излаётган шахслар ёки қочоқларнинг шахсий маълумотлари бошқа томонларга, жумладан ушбу шахслар келиб чиқиш мамлакатларга бу уларнинг хавфсизлиги ҳамда оиласи аъзоларининг ёки яқин кишиларининг хавфсизлигига таҳдид қилиши учун берилмаслиги керак.
- Шахсий маълумотлар қочоқлар ёки бошпана излаётган шахсларнинг ўзига билдирилгандан кейин рози бўлганлиги ва бошқа маълумотларни ҳимоя қилиш принципага амал қилиниши шarti билан ошкор қилиниши мумкин. Агар маълумот бошқа давлат томонидан сўралаётган бўлса, маълумотни ошкор қилиш имкониятини кўриб чиқаётган давлат ҳимоя қилаётган давлатнинг тегишли шахс (шахслар) учун юзага чиқиши мумкин бўлган хавфи хусусий ҳаётнинг дахлсизлиги ҳуқуқини ҳисобга олиши керак (қаранг: 7.4-боб - Маълумотларни ҳимоя қилиш принциплари ва стандартларига мувофиқ махфийликни таъминлаш)

Узоқ муддатли қарорлар

1951 йилги Конвенциянинг 34-моддаси; БМТ ҚОҚБ Ижроия қўмитасининг Қочоқларнинг ихтиёрий репатриацияси маъносига ҳуқуқий хавфсизлиги, 101(LV)-, Маҳаллий интеграция тўғрисидаги 104(LVI)-, Ҳимоя ва қарорлар нуктаи назаридан халқаро ҳамкорлик тўғрисидаги 112-хулосалари.

- Қочоқларга узоқ муддатли қарорни кутишда ўзини-ўзи таъминлашга эришиш имкониятини берадиган чораларни кўзда тутиш; вақт ўтиши билан қочоқлар ҳуқуқларнинг кўпчилигидан фойдалана олишлари, шунингдек барча қарорлар, шу жумладан бошпана берган мамлакатда

ихтиёрий репатриация ва интеграция хавфсизлик шароитларида ҳамда кадр-қимматни ҳурмат қилган ҳолда амалга оширилишини таъминлаш учун норматив-ҳуқуқий асос ва тизимларни ташкил этишни кўзда тутиш муҳимдир (қаранг: 9.3-боб - Ихтиёрий репатриация, ва 9.4-боб - Маҳаллий интеграция).

- Инсонпарварлик нуқтаи назаридан кўчириш бўйича дастурлар ёки қабул қилиш дастурларини яратишни хоҳлаётган мамлакатларда қочоқларни кўчириш мақоми ва ҳуқуқлари белгилаб қўйилган тегишли норматив-ҳуқуқий асос зарур (қаранг: 9.5-боб - Кўчириш).
- Қочоқ деб тан олинган шахсларни тезлаштирилган тартибда натураллаштиришни ва қочоқлар ўзларининг алоҳида ҳолатлари сабабли дуч келишлари мумкин

бўлган натураллаштириш йўлидаги тўсиқларни бартароф этиш кўзда тутилган фуқаролик тўғрисидаги қонунчиликни мослаштириш лозим (қаранг: 9.7-боб - Натураллаштириш).

- Миграция дастурлари ёки малакали мутахассисларни киритиш дастурлари амал қиладиган малакатларида қочоқ мақоми ана шундай дастурлардан фойдаланиш имкониятларига тўсқинлик қилмайдиган маъмурий қоидалар ва сиёсатни амалга оширишни қайта кўриб чиқиш лозим. Қочоқлар ана шундай имкониятлардан фойдалана олишлари учун норматив-ҳуқуқий асосни мослаштириш талаб этилиши мумкин (қаранг: 9.9-боб - Кўчириш ва миграциянинг муқобил йўллариغا инновацион ёндашиш)

4-боб.

Чегарани бошқариш ва қочоқларнинг киришини тартибга солишни

© UNHCR/Francesco Malavolta

4.1 Кириш

Глобал алоқалар ва халқаро транспорт воситалари одамларнинг мамлакатлар ва қитъалар ўртасида кўчиб юришларини енгиллаштирди. Одамларнинг ана шундай трансчегаравий ҳаракатланиши ҳам даъватларни, ҳам имкониятларни келтириб чиқармоқда.

Кўпчилик мамлакатлар бизнес, таълим, саёҳат масалалари бўйича ва оилавий сабаблар бўйича сафарлар содир этаётган шахслар ташрифини рағбатлантиради. Кўпгина мамлакатлар эса бошқа мамлакатларнинг сараланган фуқароларини доимий иммигрантлар сифатида киришларига рухсат беради ва ҳатто буни таклиф этишади. Шу билан бирга таъқиб этишдан ёки қуроли можародан қочиш орқали қутилишга уринаётган шахслар учун бунинг иложи бўлмайди ва уларнинг кўпчилиги хавфсизликка эришишга уриниб ҳаётдан маҳрум бўлади.

Давлатлар тартибга солилмаган миграциядан яъни ўз чегараларидан даставвал рухсат олмасдан, кўпинча шахсларни тасдиқлайдиган бирор ҳужжатсиз кесиб ўтаётган одамлардан ташвишдалар. Қоида бўйича, бирорта мамлакат чет элликларга ўз ҳудудларига киришга рухсат беришлари

шарт эмас. Давлатларнинг ўз фуқароси бўлмаган шахсларнинг ҳудудларига қандай вазиятларда киритишга рухсат беришни ҳал этиш суверенитетнинг асосий унсурларидан бири ҳисобланади. Ана шу қоидадан истисно қочоқлар тўғрисидаги қонунчилик ва инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро қонунчиликда кўзда тутилган чиқариб юборишга йўл қўймаслик (*non-refoulement*) принципига риоя этишлари шарт.

Ушбу принципга мувофиқ, ҳеч ким унинг ҳаётига, жисмоний дахлсизлигига ёки эркинлигига хавф туғдирадиган ҳудудга қайтариб юборилиши мумкин эмас. Ҳозирги пайтда чегараларни бошқариш тизими фавқулудда мураккаб вазиятларда ишламоқда. Аниқ хавфсизлик муаммолари манзарасида тартибга солинмайдиган миграция барча қитъаларда содир бўлмоқда. Ўз мамлакатларини турли сабабларга кўра тарк этаётган одамлар бир хил йўналишлари ва ҳаракатланиш воситаларидан фойдаланади. Чегара назорати механизмлари ва ноқонуний кириш билан курашишнинг бошқа стратегиялари ҳамisha ҳам зарур тафовутларни кўзда тутмайди.

Чегараларни бошқаришнинг амал этадиган тизимлари давлатларга чет элликларининг киришини тартибга солишга, қочоқларни ҳимоя қилиш бўйича халқаро мажбуриятларига амал этишга, терроризм, ҳарбий жиноятлар ва инсониятга қарши жиноятлар учун жавобгар бўлган “яширин” шахсларнинг киришини рад этишга ёрдам беради.

Ушбу Бобда қуйидагиларга нисбатан миллий қонунчилик ва сиёсатни ишлаб чиқиш бўйича дастурамал мавжуд:

- Чиқариб юборишга йўл қўймаслик принципи бўйича ҳудудга киритиш ва мажбуриятлар ҳажми;
- Қочоқларни ҳимоя қилишга зарар етказмаган ҳолда хавфсизлик муаммолари ҳал этиш;
- Аралаш миграция билан боғлиқ муаммолар;
- Мигрантларни ноқонуний олиб кириш, одам савдоси ва қочоқларни ҳимоя қилиш
- Аралаш миграция шароитларида ҳимоялаш жиҳатларини ҳисобга оладиган киритиш тизимини ишлаб чиқиш ва кучайтириш; ва
- Ноқонуний кириш учун жазоламаслик.

Мигрантлар ва уларнинг инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги батафсилроқ маълумотларга қаранг:

[“Миграция, инсон ҳуқуқлари ва бошқарув”](#) нашри, Парламент аъзолари учун 24-қўлланма, ПАИ, Халқаро меҳнат ташкилоти ва Инсон ҳуқуқлари бўйича Олий комиссар Бошқармаси (ИҲОКБ), 2015 йил.

4.2 Худудга киритиш ва чиқариб юборишга йўл қўймаслик мажбуриятларининг ҳажми

Халқаро ҳимояни тақдим этишнинг дастлабки нуқтаси таъқиб ва зўравонликдан ўзини қутқараётган одамларни улар бошпана излаши ва хавфсиз бўлиши мумкин худудга киритиш ҳисобланади. Шунинг учун қуйидагилар муҳимдир:

- Ҳукуматлар ва парламент аъзолари чиқариб юборишга йўл қўймаслик бўйича мажбуриятларни тушунишлари учун ана шу мажбуриятлар бажарилишини таъминлайдиган киритиш тизимини яратиш; ва
- Чегара ва иммиграция хизматларининг ходимлари, шунингдек қуруқлик денгиз ва ҳаво орқали келаётган чет элликлар билан биринчи алоқада бўладиган бошқа давлат хизматчилари чиқариб юборишни ман этиш принципи тўғрисида ва уларнинг ана шу принцип билан боғлиқ, шу жумладан янги келганларни мамлакатнинг тегишли ваколатли органларига йўналтириш механизмлари тўғрисида аниқ тасаввурга эга бўлишлари.

Қочоқлар ва инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро қонунчилик тўғрисидаги чиқариб юборишга йўл қўймаслик бўйича мажбуриятлар.

1-бобда тилга олинганидек давлатлар қочоқлар ва инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро қонунчиликка мувофиқ, бу шартнома ёки одатдаги халқаро ҳуқуқ бўйича асосланганга қарамасдан, *чиқариб юбормаслик* принцигига риоя этишлари шарт.

Қочоқлар тўғрисидаги халқаро қонунчиликка мувофиқ, **1951 йилги Конвенциянинг 33(1)-моддасида** таърифланган чиқариб юборишга йўл қўймаслик принципи уларнинг ирки, дини, фуқаролиги муайян ижтимоий гуруҳ ёки сиёсий эътиқодга мансублиги оқибатида **ҳаётлари ёки эркинликларига хавф туғдираётган жойга қайтариш ёки чиқариб юборишдан қочоқларни ҳимоя қилади**. Ушбу принципга мувофиқ, бошпана излаётган шахслар уларнинг мақоми белгиланган вақтга қадар ҳимояланади.

Чиқариб юборишга йўл қўймаслик принциpidан **ягона йўл қўйилиши мумкин бўлган истисно** қочоқлар тўғрисидаги халқаро қонунчиликда кўзда тутилиб, 1951 йилги Конвенциянинг 33(2)-моддасида баён этилган. Улар иккита ҳолатда қўлланилади: аниқ бир қочоқ “у бўлган мамлакат хавфсизлигига хавф туғдирадиган” ёки у “оғир жиноят содир этганлиги учун кучга кирган ҳукм билан ва ушбу мамлакатнинг жамияти учун хавф туғдирадиган бўлса”.

Инсон ҳуқуқлари кафолатларининг ҳар қандай истисноси каби **33(2)-моддани мутаносиблик принцигига тўла амал қилган ҳолда чекланган ҳолда талқин этиш керак**. Бу қабул қилаётган мамлакат ёки унинг жамияти хавфсизлиги учун қочоқ томонидан яратилаётган хавф уни чиқариб юборишни оқлаши учун зарур даражада жиддийлигини кўрсатиш керак”, “хавфсизликка таҳдид” истисно учун бошпана мамлакатининг ўзи учун етарли даражада жиддий хавф мавжуд бўлиши керак. Хулоса муҳим асосларда асосланиши ва ишонарли далиллар билан мустаҳкамланиши керак “жамият учун хавф” таҳдиди учун алоҳида оғир жиноят содир этилганлик учун ҳукм кучга кирган бўлиши, шунингдек шахс келгусида хавф туғдириш тўғрисида хулоса зарур.

Ҳар икки ҳолатда қочоқни чиқариб юбориш билан хавфни бартараф этиш оқилона алоқадорлик бўлиши керак. Чиқариб юбориш хавфни бартараф этиш ёки камайтириш учун имконияти бўлган сўнгги восита бўлиши ва у мамлакат ёки унинг жамияти учун хавф қочоқ чиқариб юборилгандан кейин дуч келадиган хавфдан устун бўлиши керак.

Аксинча, **инсон ҳуқуқлари қонунчилигига мувофиқ, агар бу инсонни қийнаш ёки шафқатсиз, ғайриинсоний ёхуд кадр-қимматни камситадиган муомала ёки жазолашни қўллаш хавфига дучор қиладиган бўлса ҳеч бир ҳолатда чиқариб юборишга йўл қўйилмайди.** Қийноқларга қарши Конвенциянинг 3-моддасига мувофиқ, қийноқларни қўллашнинг катта хавфи бўлган жойларга чиқариб юбориш ёки қайтариш ман этилади. Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактнинг 6- ва 7-моддалари, шунингдек қийноқлар, шафқатсиз, ғайриинсоний ёки кадр-қимматни камситадиган муомала ёки жазолашга хавф туғдирадиган ёхуд ўлим жазосига дучор қилинадиган шахсни чиқариб юбориш ёки қайтаришни ман этиши тарзида талқин этилади. Инсон ҳуқуқлари бўйича айрим минтақавий ҳужжатлар шунга ўхшаш қоидаларга эга.

Ҳар икки конвенцияга қўшилган мамлакатларда бошпана излаётган шахслар ана шу ҳужжатларнинг хоҳлаганига мувофиқ ҳимояланиши мумкин. Бу аҳамиятга эга бўлган қатор вазиятлар мавжуд, масалан одам миллий қонунчилик томонидан кўзда тутилган қочоқ мақомини тақдим этиш тўғрисидаги мурожаат беришнинг сўнги муддатини ўтказиб юборган ёки қочоқ мақоми мезонларига мувофиқ, мурожаатни қондиришда тушунтириш маълумоти тарзда рад этилган, аммо барибир қийноқ қўлланиш хавфи мавжуд бўлган. Қийноқларга қарши конвенцияга мувофиқ, *чиқариб юборишдан* ҳимоя қилинган одамлар бироқ умуман инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро қонунчиликда кўзда тутилган ҳуқуқларга эга бўлса ҳам қочоқларга тақдим этиладиган бошқа ҳуқуқлар ва имтиёزلардан ҳамиша ҳам фойдаланмайдилар.

1951 йилги Конвенция ва 1967 йилги Протокол миллий қонунчиликка имплементация қилишни талаб этаётган бир пайтда [БМТнинг Қийноқларга қарши қўмитаси](#) – Қийноқларга қарши конвенцияга мувофиқ иштирок этувчи давлатлар томонидан ушбу Конвенция бўйича ўз мажбуриятлари бажариши устидан назорат қилиш учун эксперт органи муайян вазиятларда алоҳида шахсларнинг шикоятларини кўриб чиқиши мумкин. Қўмитанинг ҳуқуқни қўллаш амалиётини инсон ҳуқуқлари соҳасида, шу жумладан, қочоқ мақомини тақдим этиш тўғрисидаги мурожаатлари аввал рад этилган шахслар томонидан шикоят қилинган ҳолатларда фойдали тавсияларни тақдим этади.

Чиқариб юборишга йўл қўймаслик бўйича қоидалар: Таққослаш

1951 йилги Конвенция ҳамда Қийноқлар ва шафқатсиз, ғайриинсоний ёки кадр-қимматни камситадиган муомалага қарши конвенция қисман бир-бирига мос тушади, бироқ муҳим тафовутлар ҳам мавжуд.

1951 йилги Конвенция ва 1967 йилги Протокол

Ким ҳимоядан фойдаланади?

Қочоқлар, яъни ирки, дини, фуқаролиги, муайян ижтимоий гуруҳ ёки сиёсий эътиқодга мансублиги бўйича таъқиб жабрдийдалари бўлишнинг асосли хавфи бўлган шахслар, бошпана излаётган шахслар.

Қайси зарардан?

Ҳаёти ёки эркинлигидан хавфдан

Истиснолар?

Қочоқни бошпана берган мамлакат хавфсизлиги хавф туғдирадиган сифатида кўриб чиқишга муҳим асослар мавжуд бўлганида ёки қочоқ кучга кирган ҳукм бўйича алоҳида оғир жиноят содир этган, ушбу мамлакат жамияти учун хавф туғдирса.

Қийноқларга қарши конвенция

Ким ҳимоядан фойдаланади?

Ҳар қандай одам.

Қайси зарардан?

Шахснинг қийноқларга дучор бўлиши хавфи учун муҳим асослар мавжуд бўлса.

Истиснолар?

Истиснолар йўқ

Чиқариб юбормаслик принципи: давлатларнинг мажбурияти

- Чиқариб юборишнинг ман этилиши;
- Барча қочоқлар ва ушбу гуруҳга қочоқлар кириши мумкинлиги сабабли мақоми ҳали аниқланмаган бошпана изловчи шахсларга қўлланилади;
- Давлат ҳамма жойда ўз юрисдикциясини амалга оширади, шу жумладан чегараларда ва масалан очик денгизда ушлаш шароитларидаги ҳудуддан ташқарида амалга оширади;
- Кимдир ўзига келиб чиқиш мамлакати ёки ҳар қандай бошқа мамлакатга қайтишга хавфсиратганлиги тўғрисида баёнот берган заҳоти давлатнинг мажбурияти пайдо бўлишини назарда тутаети. Ана шундай хавфсирашлар қандай ифода этилишининг ягона тўғри формуласи ёки ифодаси мавжуд эмас;
- Давлатдан камситишга йўл қўймаслик принципига амал қилиш ва одамларни фуқаролиги, дини, этник мансублиги соғлиғини ҳолати ёки бошқа мезонлар асосида уларни киришини чегаралашдан тийилиб туришни талаб этади;
- Фақат келиб чиқиш мамлакатига қайтиб келишгагина эмас, шунингдек одамда таъқиб қилинишдан, инсон ҳуқуқлари жиддий бузилишидан ёки бошқача жиддий зарар етказишдан ёхуд уни келиб чиқиш мамлакатига жунатилишидан (билвосита ёки навбатдаги чиқариб юбориш) хавфсираш асослари бўлган ҳар қандай бошқа – учинчи мамлакатга чиқариб юборилишга қўлланилади;
- Бошпана излаётган шахсини ўз ҳудуди ёки юрисдикцияси ташқарисига чиқариб юборишни мўлжаллаётган давлатдан чиқариб юборишнинг ҳар қандай чораларини амалга оширгунча шахсий тартибда ана шу шахсга чиқариб юбориш ман этилганлик тааллуқли бўлган зарар етказиш хавфи таҳдид этилмаслигини аниқлаш талаб этилади; ва
- Давлатдан таклиф этилаётган чиқариб юборишдан, шу жумладан шахс мақоми узил-кесил аниқлангунча чиқариб юборишни тўхтатиб туриш имконияти ҳам ҳисобга олинган ҳолда ҳуқуқий ҳимоя самарали воситаларини тақдим этишни талаб қилади.

► [Advisory Opinion on the Extraterritorial Application of Non-Refoulement Obligations under the 1951 Convention relating to the Status of Refugees and its 1967 Protocol \(1951 йилги қочоқ мақоми тўғрисидаги конвенция ва унга 1967 йилги Протоколга мувофиқ чиқариб юборишга йўл қўймаслик бўйича мажбуриятни ҳудуддан ташқарида қўллаш масаласи бўйича маслаҳатлашув хулосаси\)](#), БМТ ҚОКБ, 2007 йил

► [Қочоқлар ва бошпана излаётган шахсларни ноқонуний ёки асоссиз чиқариб юборишга нисбатан кафолатларни таъминлаш тўғрисидаги тушунтирув тушунтириш маълумоти](#), БМТ ҚОКБ, 2014 йил

Чиқариб юбориш (expulsion)

Давлат ўз суверинетитини амалга ошириш доирасида ўз ҳудудига чет элликларнинг киришини назорат қилиш, шунингдек мамлакатда рухсатсиз (муайян вазиятларда ва мамлакатга қонуний асосда келаётган) турган чет элликларни чиқариб юбориш ёки депортирация қилиш ҳуқуқига эга. Бироқ бунда улар қочоқлар тўғрисидаги халқаро қонунчилик ва инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро қонунчиликка, жумладан *чиқариб юборишга йўл қўймаслик* принципига мувофиқ мажбуриятларга эгалар.

Депортация ёки мамлакат ташқарисига чиқариб юбориш қоидалари барча чет элликларга нисбатан қўлланилса ҳам, мамлакатда қонуний асосда турган қочоқларни чиқариб юборишга 1951 йилги Конвенциянинг 32-моддасига мувофиқ истисно вазиятлардагина йўл қўйилади. Қабул қилувчи мамлакатнинг 1951 йилги Конвенциянинг 33-моддасига мувофиқ чиқариб юборишга йўл қўймаслик бўйича қабул қилувчи мамлакатнинг мажбуриятлари инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги қонунчиликка юқорида тушунтирилганидек қўлланилиши мумкинлигича қолади.

32-моддага мувофиқ шикоят қилиш ёки қарорни қайта кўриб чиқиш ҳуқуқини қамраб оладиган тегишли ҳуқуқий тартиблар доирасидагина чиқарилиши мумкин бўлган чиқариб юбориш тўғрисидаги қарор кўзда тутилади. Бундан ташқари тегишли шахсга

Парламент аъзоларига тавсияларнинг назорат рўйтушунтириш маълумоти:

Чиқариб юборишга йўл қўймаслик принципи

Парламент аъзоларига *чиқариб юборишга йўл қўймаслик* принципига амал қилинишини таъминлаш учун қуйидагилар тавсия этилади:

- ✔ Қонунчиликда, агар у қийноқлар ёки шафқатсиз, ғайриинсоний ёки кадр-қимматни камситадиган муомала ёки жазолаш хавфига дучор бўлиши учун муҳим асос борлиги деб ҳисоблаш мумкин бўлганда, ҳеч ким қайтариб юборилмаслиги, чиқарилмаслиги ёки бошқа давлатга ҳар қандай тарзда берилмаслиги тўғрисидаги қоидалар бўлишини таъминлаш.
- ✔ Қонунчиликда қочоқлар ва бошпана излаётган шахслар чиқариб юборилмаслиги тўғрисидаги қоидалар бўлишини таъминлаш. Чунки 1951 йилги Конвенциянинг 33-моддасига қўшимча шартлар (чиқариб юборишни ман этиш) йўл қўйилмайди, ушбу қонданинг таърифланиши биринчи даражада аҳамиятга эга. Умуман ушбу қондани миллий қонунчиликка сўзма-сўз кўчириш хавфсизроқдир.
- ✔ Миллий қонунчилик “қочоқ” тушунчасининг минтақавий белгиланишини қўллашда шахсларни чиқариб юборишдан бевосита ҳимоя қилинишини таъминлаш.
- ✔ Қонунчиликка чиқариб юборишни ман этиш билвосита чиқариб юборишни ҳам қамраб олишини бевосита тушунтирадиган қоидалар киритилишини қўллаб-қувватлаш ҳар қандай ҳолатда билвосита чиқариб юборишдан ҳимоя ҳам бевосита, ҳам билвосита истисно этилмаслиги керак.
- ✔ Чиқариб юборишдан ҳимоя қилиш бошпана излаётган бирорта ҳам одамга, агар у чиқариб юборилса бу таъқибга, қийноқлар, шафқатсиз, ғайриинсоний ёки кадр-қимматни камситадиган муомала ёки жазолашга олиб келиши сабабли, чегарада рад этилмаслигини тушунтирадиган қоидалар киритилишини қўллаб-қувватлаш тўғрисидаги масалани кўриб чиқиш.
- ✔ 1951 йилги Конвенция 33(1)-моддасининг қўлланиш соҳаси иштирақ этувчи давлатнинг чегараси билан (бевосита ёки билвосита) чегараланмасдан самарали юрисдикция амалга ошириладиган ҳамма жойда қўлланилишини таъминлаш одам давлат ҳудудида туриши эмас, балки унга ушбу давлатнинг самарали

назорати ва ваколати тааллуқлиги ҳал қилувчи мезон ҳисобланади. Имконияти бўлса ушбу масалани қонун матнида бевосита тартибга солиш керак.

Чиқариб юборишга йўл қўймаслик мажбуриятдан истиснолар

- ✔ *Чиқариб юборишга йўл қўймаслик* мажбуриятдан истиснолар тўғрисидаги қонунчилик қоидалари 1951 йилги Конвенциянинг 33(2)-моддасида кўзда тутилгани доирасидан чиқмаслигини таъминлаш истисно алоҳида ҳолатларда қўлланишни тушунтиришнинг энг яхши йўли 33(2)-модда матнидаги қочоқни чиқариб юбориш фақат қуйидаги ҳолатларда йўл қўйилишидир:
 - (i) “қочоқ ўзи турган мамлакат хавфсизлигига хавф солиши сифатида кўрилиши учун муҳим асослар борлиги”; ёки
 - (ii) агар “қочоқ алоҳида оғир жиноят содир этганлиги учун кучга кирган ҳужмага мувофиқ қамалгани ва ушбу мамлакат жамияти учун хавф туғдириши”
- ✔ Агар давлат АБТнинг Қочоқлар тўғрисидаги конвенциясининг 11(3)-моддаси ёки инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги Америка Конвенциясининг (22(8)-моддаси иштирақчиси ҳисобланадиган ҳолатда ҳеч қандай истисноларга йўл қўйилмаслигини таъминлаш, чунки ушбу ҳужжатлар қочоқларни чиқариб юборишни мутлақ ман этишни кўзда тутди.
- ✔ 1951 йилги Конвенциянинг 33(2)-моддасига мувофиқ истиснолар борлигига қармасдан инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро қонунчиликка мувофиқ чиқариб юборишдан ҳимояланишнинг мутлақ хусусиятига ҳавола бўлишини таъминлаш.

Парламент аъзолари учун тавсияларнинг назорат рўйхати:

Чиқариб юбориш

Чиқариб юборишга йўл қўймасликка нисбатан халқаро ҳуқуқ нормаларига амал қилинишини таъминлаш учун парламент аъзоларига қуйидагилар тавсия этилади:

- ✓ Бошпана излаётган шахслар ва қочоқларни чиқариб юборишга йўл қўймаслик принципини таъминлаш учун умуман чет элликларга нисбатан қўлланиладиган чиқариб юбориш ёки депортация тўғрисидаги қоидалари амал этишини мустасно этишни таъминлаш. 1951 йилги Конвенциянинг 33(2)-моддасида баён этилган келиб чиқиш мамлакатига қайтаришга фақат истисно вазиятларда йўл қўйилади ва айрим ҳолатларда бундай қайтариш инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро қонунчиликка мувофиқ ман этилиши мумкин.
- ✓ Давлат худудида қонуний яшаётган қочоққа нисбатан чиқариб юбориш тўғрисидаги қарор 1951 йилги Конвенциянинг 32(1)-моддасига мувофиқ миллий хавфсизлик ёки жамоат тартиби нуқтаи назарида бошқа ҳолатларда чиқарилмаслигини таъминлаш.
- ✓ Ички қонунчилик шахсни чиқариб юборишни кўзда тутадиган ҳолатларда 1951 йилги Конвенциянинг 32(2)- ва (3)-моддаларида баён этилган қочоқлар учун шартлар ва тартиб кафолатлари беvosита баён қилинишини таъминлаш.
- ✓ Энг мақбул ҳолатда чиқариб юбориш тўғрисидаги қарор мурожаати кўриб чиқилаётган бошпана изловчи шахсларга нисбатан чиқарилмаслиги керак. Ҳеч бўлмаганда қонун бошпана тақдим этиш тўғрисидаги мурожаат бўйича узил-кесил қарор қабул қилинганда чиқариб юбориш тўғрисидаги қарор бажарилмаслигини кўзда тутиш керак. Агар бошпана излаётган шахс халқаро ҳимояланишга муҳтож деб тан олинган бўлса, чиқариб юбориш тўғрисида аввал қабул қилинган барча қарорлар автомат тарзда ҳақиқий бўлмай қолади.

Бошқа мамлакатга қонуний кириш руҳсатини олиш учун етарлича вақт тақдим этилиши тўғрисидаги қоидаларни кўзда тутиш лозим.

Қочоқларни чиқариб юбориш бўйича чораларни фақат истисно ҳолатларда ва барча ҳолатларни етарлича ҳисобга олган ҳолда, шу жумладан қочоқни келиб чиқиш мамлакатига эмас, балки бошқа давлатда қабул қилиш, шунингдек давлатнинг инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро қонунчилик бўйича мажбуриятларига зарур даражада амал қилган ҳолда қўллаш лозим. Чиқариб юборишга йўл қўймаслик принципи бошпана излаётганларни бошпана тақдим этиш тўғрисидаги мурожаатлари кўриб чиқилаётган даврда ҳимоя қилади. Агар у халқаро ҳимояга муҳтож деб тан олинган бўлса, чиқариб юбориш тўғрисида аввал қабул қилинган ҳар қандай қарор автомат равишда ҳақиқий бўлмай қолади.

” Парламентлараро иттифоқ ... қабул қилувчи мамлакатларни қочоқларни депортация қилмаслик ёки уларга этник келиб чиқиши, дини, фуқаролиги, муайян ижтимоий гуруҳ ёки сиёсий эътиқодга мансублиги учун ҳаётига хавф туғдирадиган бошқа мамлакат чегарасига чиқармасликка даъват этади”.

ПАИнинг Женевада 113-ассамблеясида яқдил қабул қилган резолюцияси, 2015 йил.

Экстрадиция тартиблари

ПЧиқариб юборишга йўл қўймаслик принципи экстрадиция маъносида тўлалигича қўлланилиши мумкин. У фақат қочоқнинг келиб чиқиш мамлакатига ёки бошпана изловчига нисбатан эмас, шунингдек изланаётган шахс таъқиб қилиниши ёки келиб чиқиш мамлакатига билвосита чиқариб юборишга дучор бўлаётган ҳар қандай бошқа мамлакатга нисбатан қўлланилади. Бошпана излаётган шахсни экстрадиция қилиш сўралаётган бўлса, экстрадиция тўғрисида сўров бўйича қарор қабул қилинганга қадар бошпана тақдим этиш тўғрисидаги мурожаатни кўриб чиқиш

ва у бўйича узил-кесил қарор қабул қилиш (буни бошпана масалалари бўйича орган қилгани мақбулроқдир) лозим.

Агар давлатнинг икки томонлама ёки кўп томонлама шартномаларига ёки бошқа халқаро ёхуд минтақавий ҳужжатларга мувофиқ (кўпинча “бериш ёки жавобгарликка тортиш” таърифи билан) экстрадиция тўғрисидаги мажбурияти бўлса, давлатнинг чиқаришга йўл қўймаслик бўйича мажбурияти экстрадиция тўғрисидаги мажбурияти, шу жумладан терроризмга йўл қўймаслик ва уни олдини олиш тўғрисидаги шартномалар бўйича ҳам устун кучга эгадир. БМТнинг Хавфсизлик Кенгаши ва Бош Ассамблеяси кўп марта давлатлар терроризм билан курашиш учун қабул қиладиган ҳар қандай чоралари халқаро ҳуқуққа, шу жумладан инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро қонунчиликка, қочоқлар ва гуманитар ҳуқуқ тўғрисидаги қонунчиликка мувофиқ ўз мажбуриятларига мувофиқ бўлиши тўғрисида баёнот берганлар.

Бошпана излаётган шахслар ёки қочоқларни экстрадиция қилишга олиб келиши мумкин бўлган суриштирувларни ўтказишда қочоқ мақомини тақдим этиш тўғрисидаги шахснинг мурожаатига тааллуқли маълумотларнинг махфийлиги таъминланиши керак. Бундай ҳолатларда муайян шахсий маълумотларни ошкор қилиш сўров юборган давлатнинг жиноят содир этган шахсларни жавобгарликка тортиш учун оқланиши мумкин. Шу билан бирга сўров юборган давлат бошпана излаётган шахслар ёки қочоқлар хусусий турмушининг махфийлиги ва дахлсизлигини эътиборга олишлари, шунингдек сўров юборган давлат маъмурларининг қидирилаётган шахс тўғрисидаги маълумотларни айрибошлаш оқибатида пайдо бўлиши мумкин бўлган хавфларни кўриб чиқишлари керак. Бу сўров юборган давлат одамнинг келиб чиқиш давлати бўлганида айниқса муҳимдир. Ана шундай ҳар қандай ҳолатларда бошпана тақдим этиш тўғрисидаги мурожаат мавжудлиги ҳақидаги маълумот махфий бўлиб қолиши керак (қаранг: Кўшимча маълумот олиш учун 7.4-боб - Маълумотларни ҳимоя қилиш принциплари ва стандартларига мувофиқ махфийликни таъминлаш).

Баъзан экстрадиция ҳамда чиқариб юбориш ва депортация каби экстрадиция ва мамлакат ташқарисига чиқариш тартиблари маъносида давлат “дипломатик ваъдалар”га асосан ва бошқа мамлакат шахсини норасмий чоралар орқали беришга ҳаракат қилишади. Аммо ана шундай вазиятларда жўнатаётган давлат агар бундай ваъдалар ҳақиқатан ҳам тегишли шахс учун хавфни бартараф этса ва ана шундай кафолатлар самарали мониторинги амалга оширилса, фақат ўзининг инсон ҳуқуқлари соҳасидаги мажбуриятларига амал қилади. БМТнинг Қийноқлар масалалари бўйича Махсус маърузачиси инсон ҳуқуқлари доимий равишда кўпол, очикдан-очик ёки оммавий бузилиши шароитларида ёки мунтазам равишда қийноқларни қўллаш амалиёти мавжуд бўлганида, “чиқариб юборишга йўл қўймаслик принципига қатъий амал қилиниши зарур ва дипломатик ваъдаларга мурожаат қилинмаслиги лозим”.

Қочоқни келиб чиқиш мамлакатига экстрадиция қилишга сўров бўлган ҳолатларда жўнатаётган давлат шахс берилгандан кейин таъқиб қилинмаслиги ёки бошқача зарар етказилмаслиги тўғрисидаги ваъдаларга ишонмаслиги мумкин. Жўнатаётган давлатнинг таъқиб қилиниш хавфи ўрнатилиб бўлинганида таъқиб қилинувчининг ўзига у қайтиб келганидан кейин ўзи билан яхши муомала бўлишлари тўғрисидаги ваъдалар 1951 йилги Конвенция/1967 йилги Протоколга мувофиқ кўзда тутилган ҳимояланишга принцип жиҳатидан мувофиқ эмас.

Агар давлат бошпана излаётган шахснинг келиб чиқиш мамлакатига экстрадиция қилиш тўғрисидаги сўровни олса, экстрадиция бўйича сўров қарор қабул қилингунича бошпана тақдим этиш тўғрисидаги мурожаат юзасидан узил-кесил қарор қабул қилинган бўлиши керак. Ҳар қандай ҳолатда бериш тўғрисидаги қарор қидирилаётган шахс ҳақиқатан ҳам қочоқ эканлиги ўрнатилмагунга қадар бажарилмаслиги зарур. Бошпана излаётган шахс билан унинг ватанига қайтиб боргач, муомалага тааллуқли дипломатик ваъдалар қабул қилувчи давлатнинг қочоқлар тўғрисидаги халқаро қонунчиликка мувофиқ чиқариб юборишга йўл қўймаслик принципига амал қилиш мажбуриятига таъсир кўрсатмайди.

Парламент аъзолари учун тавсияларнинг назорат рўйхати

Экстрадиция тартиби

Экстрадицияга нисбатан халқаро ҳуқуқ нормаларига амал қилишни таъминлаш учун парламент аъзоларига қуйидагилар тавсия этилади:

- ✓ Агар бу давлатнинг қочоқлар тўғрисидаги халқаро ёки минтақавий қонунчиликка ёхуд инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги қонунчиликка мувофиқ тегишли органларга чиқариб юборишга йўл қўймаслик ўзларининг мажбуриятларига мувофиқ бўлмаса миллий қонунчиликка

қочоқлар ёки бошпана изловчиларни, шу жумладан мазкур шахс таъқиб қилинаётган ёки бошқа зарарга дучор қилинаётган ҳолатларда экстрадиция қилишни рад этадиган қоидаларни бевосита киритишга ёрдам кўрсатиш, (дипломатик ишонтриш).

- ✓ Бошпана тақдим этиш тўғрисидаги муурожаатлар ва экстрадиция бўйича сўровлар бўйича қарорлар қабул қилиш учун тегишли тартиблар билан бирга алоҳида тартиблар мавжуд бўлишини таъминлаш. Экстрадиция масалалари бўйича органларнинг тегишли амалиёти қочоқлар мақомига тааллуқли қарорлар ёки бошпана масалалари бўйича органлар томонидан қабул қилинган бошқа халқаро ҳимоя эҳтиёжлари билан боғлиқ бўлиши керак.

Экстрадиция тўғрисидаги қонуннинг муайян қоидалари, шунингдек қочоқ ёки бошпана излаётган шахсни экстрадиция қилиш сўрови ҳолатларида аҳамиятга эгадир. Гап кўпгина мамлакатларда қўлланиладиган ва унга мувофиқ сиёсий хусусиятга эга деб ҳисобланадиган жиноят учун қидириладиган чет элликларни экстрадиция қилиш ман этилган “сиёсий жиноятлар истиснолари” тўғрисида кетмоқда. Шунингдек, экстрадиция тўғрисидаги кўп томонли ва икки томонли битимлар, шунингдек миллий қонунчиликда тобора кўпроқ учраб турадиган “камситиш қўшимча шартлари” деб аталадигани аҳамиятга эгадир. Уларга мувофиқ одатдаги жиноят содир этганлик учун экстрадиция сиёсий сабаблар бўйича, камситиш ниятлари ёки таъқиб этиш нияти билан йўналтирилган сўровларда экстрадиция қилиш рад этилиши кўзда тутилади

Давлатларнинг амалиёти:

Қочоқлар ва бошпана излаётган шахсларни экстрадиция қилишни ман этадиган қонунчилик. Айрим мамлакатларда, шу жумладан [Аргентина](#), [Арманистон](#), [Бразилия](#), [Хитой](#), [Молдова](#), [Сербия](#) ва [Угандада](#) миллий қонунчилик ёки норматив ҳужжатлар агар қидириладиган шахс қочоқ бўлса, экстрадиция рад этилишини кўзда тутди. Бошпана излаётган шахсларни экстрадиция қилиш айрим мамлакатларда, масалан [Аргентина](#), [Бразилия](#) ва [Грузияда](#) бевосита ман этилган.

- ▶ [Экстрадиция ва қочоқларни халқаро ҳимоя қилиш бўйича тушунтириш тушунтириш маълумоти](#), БМТ ҚОКБ, 2008 йил
- ▶ [Дипломатик ваъдалар ва қочоқларни халқаро ҳимоя қилиш тўғрисидаги тушунтириш маълумоти](#), БМТ ҚОКБ, 2006 йил
- ▶ [Қочоқлар ва бошпана излаётган шахсларни ноқонуний ёки асоссиз чиқариб юборишга нисбатан кафолатларни таъминлаш тўғрисидаги тушунтириш маълумоти](#), БМТ ҚОКБ, 2014 йил

4.3 Қочоқлар хавфсизлигини ва ҳимоя қилинишини таъминлаш

Жаҳоннинг айрим минтақаларида зўравонлик можаролари, экстремистик гуруҳлар ва уюшган жиноятчилик билан бевосита боғлиқ бўлган хавфсизликнинг мавжуд эмаслиги кундалик турмушнинг одатий ҳоли бўлиб қолди. Кўпинча ана шу ҳолатларнинг тенгсизлик даражасининг ортиши, қонун устунлиги принципига етарлича амал қилинмаслик ва самарасиз бошқарув билан, айрим ҳолатларда эса иқлимнинг атроф-муҳитга салбий таъсири ўзгариши ва ресурслар чегараланганлиги туфайли рақобат кураши билан боғлиқ чуқурроқ илдизлари мавжуддир. Хавфсизлик мавжуд эмаслиги оқибатлари, айниқса халқаро ҳимоя излаётган шахслар ҳаётида кўзга ташланади. Шу билан бирга халқаро терроризм бўйича ташвишланиш, айниқса жаҳоннинг кўпига минтақаларидаги қочоқлар ва мигрантларнинг катта кўламли кўчиб юриш шароитларида кўпинча қочоқлар ва бошпана изловчиларнинг чегарада ушлаш ва мамлакат худудига киришни чегаралаш бошпана тақдим этиш тартибларига олиб келади. Бошпана излаётган шахслар ва қочоқларда чегараланган қонунчилик ёки маъмурий чораларнигина эмас, шунингдек айниқса инқирозлар пайтида яққол намоён бўладиган чет элликларга салбий муносабат ўз ифодасини топади.

Давлатларда терроризм жиноятларини қўллабқувватлаётган, буни режалаётган, содир этаётган ёки содир этиш ниятида бўлганларни ўз худудига киришларининг олдини олиш мажбурияти ва қонуний ҳуқуқи мавжуд. Вазифа шундан иборатки, хавфсизлик чораларини қўллаш уруш ва таъқиб билан боғлиқ ўзининг ҳаётига хавф ва хавфсизлик сабабли мамлакатини тарк этишга мажбур бўлган шахслар ҳисобига таъминланмаслиги керак.

Бир мамлакатга бошпана излаётган шахслар ва қочоқлар киришини чегаралаш оддий тарзда ҳаракатланиш йўналишини ўзгартириши, инсонпарварлик вазиятини чуқурлаштириши ва ноқонуний олиб ўтувчилар ва одам савдогарлари бизнесининг ортишига кўмаклашиши мумкин (қаранг: 4.5-боб - Мигрантларни ноқонуний олиб кириш, одам савдоси ва қочоқлар ҳимояси)

Хавфсизлик ва қочоқларни ҳимоялаш бир-бирини истисно этадиган тушунчалар эмас. Қочоқлар ўзлари таъқиб ва зўравонликдан, шу жумладан терроризм хужжатларидан қочишларини тан олиш муҳим бўлган бирламчи нуктадир. Қочоқлар тўғрисидаги халқаро ҳужжатлар террорчиларга бошпана тақдим этишни назарда тутмайди ва уларни жиноий жавобгарликка тортиш экстрадиция қилиш ёки чиқариб юборишдан ҳимоя қилмайди. Аксинча, улар ана шундай шахсларни аниқлаш заруратини ва уларни қочоқ мақомидан чиқаришни кўзда тутиш имконияти сифатида тан олинади.

Бошпана изловчилар ва мигрантлар оқимларига комплекс жавоб беришни таъминлаш зарур. Бу давлатларга худудларига кираётган шахсларни аниқлаш ва ҳимоя соҳасида эҳтиёжларга, шунингдек халқаро ҳуқуқ бўйича мажбуриятларига мувофиқ хавфсизлик муаммоларига жавоб бериш имкониятини беради. Бунинг учун мамлакатга киришни хоҳловчи шахсларни рўйхатга олиш ва текширишнинг ишонарли ва самарали тизими талаб этилади. Хавфсизликка таҳдид туғдириши мумкин бўлган шахсларни текширишни зарурат, мутаносиблик, камситишга йўл қўймаслик принципларига мувофиқ ва суд назоратини амалга ошириш шарти билан ўтказиш лозим (шунингдек қаранг: 4.6-боб - Аралаш миграция шароитларида ҳимоя жиҳатларини ҳисобга оладиган кириш тизимлари).

Ҳам ҳимоя қилиш, шунингдек хавфсизлик нуқтаи назаридан халқаро ҳимоя тақдим этиш тўғрисидаги муурожаатларни адолатли ва самарали кўриб чиқиш имконини берадиган бошпана тизимини ташкил этиш ниҳоятда муҳимдир. Давлатлар қочоқлар мақомини белгилаш масъулиятини ўз зиммаларига олишларида улар текширишлар ва суриштирувлар ўтказишлари, шунингдек истиснолар тўғрисидаги қоидаларни қатъий ва синчиклаб қўллашни таъминлашлари мумкин. Илғор тажрибага, шунингдек мазкур давлатдаги чегара хизматлари, хавфсизлик хизматлари ва иммиграция масалалари бўйича ва бошпана масалалари бўйича органлар ўртасидаги ҳамкорлик, шунингдек бошқа

Хавфсизлик муаммолари: 1951 йилги Конвенцияга мувофиқ жавоб бериш чоралари

Р1951 йилги Конвенцияни ишлаб чиқувчилар ҳужжатга давлатларнинг хавфсизлиги муаммоларини ҳал қилишни зарур тарзда имкон берадиган қатор қоидаларни киритган.

Энг аввало 1А(2)-моддадаги “қочоқ” ни белгиланиши фақат жинойи жавобгарликка тортилишдан қутилишга интилаётганларга эмас балки таъқибдан қутқарилаётган шахсларга нисбатан қўлланилади. 1-моддада муайян оғир жиноятларда ёки даҳшатли ишларни содир этишда иштирок этишга асосланган шахсларни қочоқ мақомидан чиқариш баён этилади (қаранг: 6.6-боб - Қочоқ мақомидан ким чиқарилиши керак?). 2-моддада қочоқлар қабул қиладиган мамлакатнинг қонуларини ҳурмат қилишлари кераклиги айтилади, яъни улар жавобгарликдан тортилишдан ҳимоя қилинмаган. 9-модда давлатларга мурожаат бўйича қарор қилинганча уруш пайтида ёки бошқа жиддий истисноли вазиятларда мамлакат хавфсизлигини таъминлаш учун бу зарур бўлса, вақтинча чоралар кўришларига рухсат беради. 32- ва 33(2)-моддалар давлатларга жамиятга, жамоат тартибига ёки миллий хавфсизликка хавф туғдирадиган қочоқларни тартиб кафолатларига амал қилган ҳолда чиқариб юборишга рухсат этади (қаранг: 4.2-боб - Ҳудудга киритиш ва чиқариб юборишга йўл қўймаслик бўйича мажбуриятлар ҳажми). Бошпана тизими суи-стеъмоликлардан ҳимояланмаган бўлса ҳам, бошпана излаётган барча шахслар улар мурожаатларини кўриб чиқиш давомида синчиклаб текширувдан ўтказилади.

давлатлар билан қочоқлар ҳаракатланаётган йўналишлар ва минтақавий ҳамда халқаро ташкилотлар (INTERPOL, Europol ва Frontex каби) билан ҳамкорлик киради. Қабул қилувчи мамлакатларнинг хавфсизлигини таъминлаш ва қочоқларни ҳимоя қилиш бўйича хавфсизлигини таъминлаш юзасидан чоралари фақат кириш нуқталаридагина эмас, шунингдек кирганларидан кейин тирикчилик ўтказиш таълим олиш ва ижтимоий хизматлардан шунингдек ўзини ўзи таъминлашга кўмаклашадиган дастурлардан ҳамда қабул қилувчи ҳамжамиятлар билан ўзаро ҳамкорликни тақдим этиш орқали амалга оширилиши керак. Ана шундай чоралар қонунлар ва хавфсизликка амал қилиш нуқтаи назаридан ҳам ижобий самарадорликка эгадир.

Халқаро терроризм хавфи билан боғлиқ ташвишланиш чет элликларни – улар мигрантлар, бошпана изловчилар ёки қочоқлар бўлсин - хавфсизликка таҳдид солувчилар сифатида тасаввур этишларига хизмат қилади. Бошпана-ни террорчиларни яшириш жойига тенглаштириш фақат ҳуқуқий жиҳатдангина нотўғри бўлмасдан, шунингдек қочоқларни ҳимоя қилишнинг синчиклаб ишлаб чиқилган стандартларини барбод этишига ҳамда ирқчилик ва ксенофобиянинг равнақ топишига олиб келиши мумкин. Қочоқларни ҳимоя қилиш туб инсонпарварлик муаммоларини чуқурлаштириш ва сиёсийлаштиришга тўсқинлик қилиш ҳамда бошпана излаш ва бошпанадан фойдаланиш ҳуқуқини чуқур англашга кўмаклашди ва бошпанадан фақат қатъий иш кўриш орқалигина фойдаланила олинади.

- ” **Хавфсизлик Кенгаши ... давлатлар терроризм билан курашиш мақсадларида қабул қилаётган ҳар қандай чоралари халқаро ҳуқуқ бўйича ўзларининг мажбуриятларига мувофиқ бўлишини таъминлаши кераклигини ва ана шундай чораларни халқаро ҳуқуққа, жумладан инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро қонунчиликка, қочоқлар ва инсонпарварлик қонунчилигига мувофиқ қабул қилишлари лозимлигини таъкидлайди ...**
- ” **Бунга қўшимча Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг 14-моддасида ифода этилган равишда бошпана излаш ҳуқуқи тўғрисида бошпана излаш ва бошпанадан фойдаланиш ҳуқуқи тўғрисидаги ҳамда давлатларнинг Конвенция (1951 йилги Қочоқлар мақоми тўғрисидаги) ва унга Протоколга (1967 йилдаги) мувофиқ чиқариб юборишга йўл қўймаслиги бўйича давлатларнинг мажбуриятлари тўғрисидаги мажбуриятини ёдга солиб ... ва шунингдек (ушбу ҳужжатларда) кўзда тутилган ҳимоя чоралари уларга нисбатан Бирлашган Миллатлар Ташкилоти мақ-**

садлари ва принципларига зид бўлган амалларни содир этишда айбдорлар деб жиддий асослар бўлган шахсларга нисбатан қўлланилмайди”.

[БМТ Хавфсизлик Кенгашининг 1624\(2005\)-резолюцияси](#)

- ▶ [Қочоқларни ҳимоя қилишга зарар етказмасдан хавфсизлик муаммоларини ҳал этиш – БМТ ҚОКБнинг нуқтаи назари](#), БМТ ҚОКБ, 2015 йил
- ▶ [Open briefing to United Nations Security Council Counter-Terrorism Committee \(БМТнинг Хавфсизлик Кенгаши Терроризмга қарши кўмитасига очик муурожаат\)](#), БМТ ҚОКБ, 2017 йил

4.4 Аҳолининг аралаш кўчиб юришининг муаммолари

КБошпана излаётган шахслар ва қочоқлар одамларнинг доимий бўлмаган аралаш оқими таркибида кўчиб юрган бўлса, ҳимоядан фойдаланиш имкониятини ва чиқариб юборишга йўл қўймаслик принципига амал қилишни таъминлашнинг алоҳида муаммолари пайдо бўлиши мумкин. Қочоқлар мақсади умуман ноқонуний киришнинг олдини олишдан иборат бўлган кўпгина тўсиқларга дуч келади ва кўпичча уларда хавфсизлик излаш жараёнида эҳтиمول тутилган хавфли йўналишлардан ёки ҳаракатланиш воситаларидан фойдаланишдан бошқа танлови бўлмайди. Денгизда доимий бўлмаган кўчиб юриш бутун дунёда – Урта ер денгизи минтақасидан Жанубий ва Шарқий Осиёгача ва Аден кўрфазидан Кариб денгизигача бўлган жойларда ҳалок бўлганлар сонининг ортишига олиб келди. Қуруқликда кўчиб юриш ҳам ундан кам хавф туғдирмайди, одамлар даҳшатли шароитларда саҳролар ёки тоғли худудларни яёв босиб ўтишда ёки юк машиналари ёхуд поездларда яширинади.

Кўп сонли маъмурий чоралар қочоқлар ва бошпана излаётган шахсларнинг хавфсиз худудларга кириш имкониятидан маҳрум бўлишига олиб келади. Бундай чораларга расмий иммиграция талаблари, олиб ўтувчиларга нисбатан жазолар, кириш учун олдиндан рухсат олиш, мамлакат ташқарисидagi чегара назоратининг бошқа турлари тааллуқлидир. Шунингдек жисмоний тўсиқлар, масалан деворлар, ёпиқ чегаралар, шунингдек чегараларда чекинтириш х (pushbacks) мавжуд бўлади. Шунга қарамасдан, қочоқларнинг ўзлари таъкидлашича, ҳатт ёпиқ чегаралар ҳам ўз ҳаётларини қутқараётган одамларни тўхтата олмайди. Бундай ҳолатларда улар жуда кўп хавфларга, шу жумладан қийноқлар, номулса тегишлар, ўғирлашлар, таъмағирликлар ҳамда ноқонуний олиб ўтувчилар ва одам савдогарлари томонидан шафқатсиз муомала, эксплуатация қилишнинг бошқа турларига дуч келади. Айниқса аёллар, шунингдек кузатиб келинмаётган ва оиласидан ажралган болаларга хавф туғилади. Оммавий ахборот воситалари қоида бўйича, Глобал Жануб мамлакатларидан Глобал Шимолдаги ривожланган мамлакатларда кучишларига ургу

Парламент аъзоларига тавсияларнинг назорат рўйхати:

Хавфсизликни таъминлаш ва қочоқларни ҳимоя қилиш

Қочоқларни ҳимоя қилишнинг халқаро-ҳуқуқий принципларига мувофиқ, хавфсизлик муаммоларига жавоб беришнинг амалии ва принципиал чораларини таъминлаш учун парламент аъзоларига қуйидагилар тавсия этилади:

- ✔ Чегара назорати маъносида хавфсизлик кафолатларини ҳар қандай муҳокама қилиш қочоқларнинг ўзларини таъқиб қилинишдан ва зўрлашдан, шу жумладан террористик ҳолатлардан қочиларини тан олишдан бошланишини таъминлаш.
- ✔ Агар ҳукумат чегара назоратини ва хавфсизликни таъминлашни бармоқ излари, кўз гавҳари ва (ёки) юз чехраси каби биометрия маълумотларидан фойдаланиш орқали кучайтириш ниятида бўлсалар, қуйидагиларни таъминлаш:
 - Текширишларни мутаносиблик, камситишга йўл қўймаслик ва суд назорати остида ўтказиш;
 - Шахслар фақатгина эҳтиمول тутилган фуқаролик, ирқи, дини ёки этник мансублиги асосида ажратилмайди; ва
 - Текширишларни маълумотларни ҳимоя қилиш ва инсон ҳуқуқларининг бошқа тегишли принципларига мувофиқ ўтказиш

Аралаш кўчиб юришга жавоб беришнинг комплекс стратегияси: Улар нимадан иборат?

Одамларнинг кенг кўламли аралаш кўчиб юришлари билан боғлиқ муаммоларни ҳал этишнинг ягона воситаси мавжуд эмас. Келиб чиқиш мамлакатлари билан ҳамкорликда мигрантларни ноқонуний олиб кириш ҳамда одам савдосининг чегара назоратини ва ноқонуний олиб кирилишининг олдини олишни кучайтириш бўйича чоралар доирасидан ташқарига чиқадиган транзит ва барча асосий миграция йўналишлари минтақавий стратегияларини ишлаб чиқиш зарур. Муаммога яхлит ёндашув куйидаги унсурларни қамраб олиши мумкин:

- Денгизда излаш ва қутқариш бўйича операцияларни кучайтириш юзасидан чоралар;
- Транзит мамлакатларига халқаро ҳимояга муҳтож шахсларни, шунингдек алоҳида эҳтиёжга эга шахсларни (фуқаролиги йўқ шахслар, одам савдоси жабрдийдалари, кузатиб келинмаётган ва оиласидан ажралган болалар, кузатиб келинмаётган катта ёшдаги одамлар, ногиронлиги бор шахслар) аралаш оқимлар таркибида кўчиб юрган шахсларни аниқлашда ёрдам бериш;
- Транзит манзили мамлакатларида бошпана тизимини яратиш ва мустақамлашни қўллаб-қувватлаш;
- Халқаро ҳимоя сўраб мурожаат қилган шахсларни ёки бунга муҳтож шахсларни шошилиш кўчириш таклифлари;
- Қочоқларни кўчириш учун жойларни таклиф этиш;
- Халқаро ҳимояга муҳтож шахсларнинг хавфсизлигига эришишнинг муқобил хавфсиз ва қонуний йўллари ишлаб чиқиш;
- Халқаро ҳимояга муҳтож бўлган шахсларни қайтариш механизмларини кенгайтириш;
- Минтақада қонуний миграция йўналишларини мустақамлаш;
- Келиб чиқиш, транзит ва бориладиган мамлакатларда одамларни миграциянинг имкониятлари ва эҳтимол тутилган хавфлар билан таништириш учун ахборот дастурлари;
- Салоҳиятни кучайтириш, тирикчилик воситаларини олиш имкониятларини тақдим этиш, асосий ҳуқуқлар ва хизматларни ривожлантириш ва улардан фойдаланиш имкониятини таъминлаш мақсадларида ёрдам тақдим этиш ҳисобига аҳоли кўчиб юришининг туб сабабларини бартараф этишга йўналтирилган келиб чиқиш мамлакатларидаги чоралар.

берсалар ҳам Жануб-Жануб оқимлари кўламли ривожланаётган мамлакатлардан ривожланган мамлакатларга кўчиб ўтишлардан кўпдир.

” Биз уларнинг миграция мақомидан қатъи назар мигрантлар, қочоқлар ва кўчирилган шахслар билан инсон ҳуқуқларига тўла ҳурмат билан қараш инсонпарварлик руҳида муомала қилишни назарда тутадиган хавфсиз, тартибга солинган ва қонуний миграцияни таъминлашда халқаро даражада ҳамкорлик қиламиз. Бундай ҳамкорлик айниқса ривожланаётган мамлакатларда қочоқларни қабул қиладиган жамоаларнинг ҳаёти барқарорлигини мустақамлаши керак”.

БМТ Бош Ассамблеясининг “Дунёмизни қайта ўзгартириш: 2030 йилгача бўлган даврда Барқарор ривожланиш соҳасидаги кун тартиби” 70/1-резолюцияси

Денгизда аралаш кўчиб юриш

Бутун дунёда бошпана изловчилар, қочоқлар ва бошқа жуда кўп турли сабаблар бўйича кўчиб юрган одамлар ўз ҳаётларини хавфга қўйган ҳолда денгизда саёҳатга йўл олади. Қоида бўйича, улар мигрантларни ноқонуний олиб кириш билан шуғулланадиган шахслар ва одам савдогарлари билан боғланишади. Бу шахслар денгизда сузиш учун яроқсиз бўлган, одамларга тўлиб кетган, экипажлари ва навигация тизимлари сифати бўлмаган кемаларда одамларни олиб ўтишни ташкил этишади. Айрим йўналишларда кемадаги йўловчиларнинг кўпчилиги қочоқлар, бошқаларида яхшироқ иқтисодий имкониятларни излаётган одамлар бўлиши мумкин. Инсон ҳаётини қутқариш зарурати тенг даражада ҳаммага тааллуқлидир.

Денгизда ҳалок бўлишнинг муаммоси фақат жамоавий саёҳат-ҳаракатлар ҳамда ҳуқуқий асосга мувофиқ иш кўриш ва ҳимоя қилишнинг белгиланган принципларига амал қилиш орқалигина тўлиқ ҳал этилиши мумкин. Олий комиссарнинг ҳимоя қилиш муаммолари бўйича мулоқоти (2014 йил) асосига қўйилган БМТ ҚОКБнинг кенг кўламли Денгизда ҳимоя қилиш бўйича глобал ташаббуси давлатларга денгиздаги қурбонлар сонини камайтириш; эксплуатация, шафқатсиз муомала ва зўравонликнинг олдини олиш; шунингдек ҳимоя қилиш хижатларини

Денгизда қутқариш: Капитанлар ва ҳукуматларнинг мажбуриятлари

Денгизда ҳалокатга учраган одамларни излаш ва қутқариш – бу инсонпарварлик, эскидан денгиз аънаси ва халқаро ҳуқуқий мажбуриятдир. Қутқариш ва кемадан тушириш қатор иштирокчиларни жалб этган ҳолда мураккаб операциялар ҳисобланади. Бу иштирокчиларнинг ҳар бири халқаро денгиз ҳуқуқи, қочоқлар тўғрисидаги қонунчилик ва инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги қонунчиликка мувофиқ алоҳида мажбуриятларга эгадир. Ҳатто йўловчилар қутқарилгандан кейин ҳам уларни *чиқариб юбориш* хавфи бўлмайдиган хавфсиз жойда кемадан тушириш учун давлатлар розилигини олиш муаммоси пайдо бўлиши мумкин.

- **Капитанлар** денгизда ҳалокатга учраётган одамларга уларнинг фуқаролиги, мақоми ёки топилгандаги вазиятлардан қатъи назар бу шахсларга ёрдам кўрсатишлари шарт.
- **Ҳукумат ва қутқариш-мувофиқлаштириш марказлари** ўзларининг байроқлари остида сузаётган кемаларнинг капитанлари денгизда ҳалокатга учраётган шахсларга ёрдам кўрсатишлари; денгизда қутқарилган одамларни кеманинг назарда тутилган йўналишидан энг камоғиган ҳолда ўз мажбуриятларини бажаришларини таъминлаш; шунингдек амалда имконияти бўлиши билан уларни қирғоққа тушириш учун саъй-ҳаракатларни мувофиқлаштиришлари ва ҳамкорлик қилишлари керак. Ушбу

мажбуриятлар БМТнинг денгиз ҳуқуқи бўйича конвенцияси (UNCLOS), Денгизда инсон ҳаётини муҳофаза қилиш бўйича халқаро конвенцияси (SAR) ва денгизда излаш ва қутқариш бўйича халқаро конвенцияси қондаларига шунингдек давлатларнинг қочоқлар тўғрисидаги ва инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро қонунчиликка мувофиқ чиқариб юборишга йўл қўймаслик принципига амал қилиш мажбуриятларига асосланган.

Қутқарилган одамлар орасида бошпана излаётган шахслар ва қочоқлар бўлиши мумкинлигини эътиборга олган ҳолда қуйидагиларни таъминлаш учун чоралар кўриш зарур:

- Қирғоққа тушириш қутқарилганларнинг ҳаёти ёки эркинлигига хавф туғдириши мумкин ёки бу ердан улар ўзларига нисбатан таъқиб, қийноқлар, ғайринисонийлик ёки кадр-қимматни камситадиган муомала ёхуд жазолаш таҳдид этадиган жойларда амалга оширмаслик; ва
- Денгизда қутқарилган эҳтимол тутилган бошпана изловчилар ёки қочоқларнинг шахсий маълумоти келиб чиқиш мамлакатига ёки улар қочган ва баёнот беришларича, зарар келтириш хавфи мавжуд бўлган бошқа қандайдир мамлакатга ёки ана шу маълумотни бошқа мамлакат маъмуруларига бериши мумкин шахсларга берилмайди. (Маълумотларни ҳимоя қилишнинг принциплари ва стандартлари тўғрисида батафсилроқ қаранг: 7.4-боб - Маълумотларни ҳимоя қилиш принциплари ва стандартларига мувофиқ хавфсизлики таъминлаш)

ҳисобга оладиган жавоб чораларини ишлаб чиқишга йўналтирилган мулоқот яқунлари бўйича муаммони ҳал этиш учун бир тарафлама ёки тўсқинлик қилаётган ҳаракатлар етарли эмаслиги, шунингдек ана шундай ҳаракатлар амалда хавфларни чуқурлаштириб, ноқонуний олиб ўтувчилар ва одам савдогарларини янада хавфлироқ йўналишларини ва ҳаракатланиш воситаларини танлашига мажбур қилиши тўғрисидаги масала бўйича келишувга эришилди.

Давлатлар амалиёти

Денгизда қутқарилган одамларни қирғоққа тушириш ва ёрдам бериш – Тунис маъмурулари Ўрта ер денгизиде қутқарилган шахсларга Тунис ҳудудига туширилиш ва бу ерда ёрдам олишга рухсат беради. БМТ ҚОКБ иштирокчилар ўртасида энг яхши мувофиқлаштириш ва вазифаларни тақсимлаш ҳисобига самарали жавоб чоралари кўришни таъминлаш учун стандарт операция тартибларини ишлаб чиқиш мақсадида Тунис маъмурулари, шунингдек Тунис Қизил Ярим ой ва Миграция бўйича халқаро ташкилот каби маҳаллий ва халқаро шериклар билан ҳамкорлик қилди. Натижада қабул қилиш имкониятлари яшиланди ва инсонпарварлик ёрдами янада аниқлаштирилди. Денгизда қутқарилган одамлар уларнинг аниқ ҳолатлари – халқаро ҳимояга муҳтож шахслар ёки мигрантлар сифатида ёрдам олишади, тегишли ташкилотлар эса қарорлар қабул қилишга қўмаклашади.

- ▶ [Денгизда қутқариш: қочоқлар ва мигрантларга нисбатан қўлланиладиган принциплар ва амалиётлар бўйича қўлланма](#), БМТ ҚОКБ, Халқаро денгиз ташкилоти ва Халқаро кемачилик палатаси, 2015 йил

Қочоқлар тарихи:

Денгизда айрилганлар

Маълум маънода Қосим оддий 17 ёшли йигит ҳисобланади. Унинг энг яхши кўрган кийими – “Барселона” футбол клубининг майкаси. У врач бўлишни хоҳлайди. У ота-оналарига қулоқ солмайди ва ҳатто уйдан қочиб кетган. Майкаси эса донорлардан олинган.

Қосим – рохинжа, шунинг учун унга ўрта мактабга қатнашга рухсат берилмасди, қочиб кетган уйи эса 1900 километр масофада бўлган Бангладешдаги қочоқлар лагери эди. У ўша ерда туғилган – Қосим бутун умри давомида қочоқ бўлган.

Лагерда бошланғич таълим олиш мумкин эди ва яқиндагина мактабларга ўқув дастурини 8 ёшгача узайтиришга рухсат берилди. Қосим мактабни тугаллаётганда қочоқларга фақат бешинчи синфгача ўқишга рухсат берилар эди. Шунинг учун у таълим олишининг бошқа йўллари тўғрисида ўйларди.

Авал у ўзини бангладешлик деб кўрсатди ва маҳаллий ўрта мактабга қабул қилиниб, яна бир неча қочоқ болалар билан уч йил давомида у ерга қатнади. У тўққизинчи синфга киришга тайёрланаётган пайтда мактаб маъмурияти Қосим қочоқ эканлигини билиб қолди. Уни мактабдан ҳайдашди. Қосим матонатли эди. “Мен бошқа мамлакатга боришга қарор қилдим, - хотирлайди у. – Эҳтимол қайсидир одам ёки қайсидир ҳукумат менинг ўқишимга рухсат берад”.

Қосим контрабандитларга ўзларини Малайзияга қайиқда олиб ўтиш учун пул тўлаган кўпгина рохинжаларни биларди, аммо ота-оналари яқин ягона ўғиллари кетиб қолишига йўл қўймасдилар. Қосим қандай қилиб бўлмасин таълим олишга интилиб, уларга қулоқ тутмади ва бир кун кечаси уларнинг рухсатсиз лагерни тарк этди. Олиб ўтказувчи уни Малайзияга олдиндан пул тўламастан олиб ўтишни таклиф этди ва Қосим катта кемага тушишдан аввал мўъжазгина қайиққа чиқди.

Деярли икки ой давомида у юзлаб бошқа йўловчилар билан елкама-елка сиқилиб ўтирди, хожатхона сифатида қайиқ четига пайвандланган темир сим сув тепасида турган иккита тахта хизмат қиларди.

Контрабандитлар ўзларининг барча йўловчиларини ташлаб кетгач, Қосим қайиққа кўчиб ўтди. Маъмурлар ичимлик сув ичиш учун ҳаёт-мамонт муштлашиши бошланиб, камида 13 киши ҳалок бўлмагунча қайиқни соҳилга яқинлашишига рухсат беришмади

Шундан сўнг Қосимни индонезиялик балиқчилар қутқаришди ва вақтинчалик бошпанага олиб келишди. У ҳамма нарсадан – уйдан, оиласидан маҳрум бўлди ва сал бўлмаса таълим олиш имконияти учун ҳаётдан маҳрум бўла ёзди. Аммо деярли ҳеч нарса ўзгармади. У ҳамон лагерда туради, у ҳамон мактабга бормади, у ҳамон врач бўлишни хоҳлайди.

Рохинжа – Мьянманинг Раххайн штатида биргаликда турадиган этник гуруҳ

Денгизда ушлаш

Найрим давлатлар ноқонуний келишининг олдини олиш учун эксхудудий амалларни кўришади ва “очиқ денгиз”ни ўз чегара назорати чоралари қўллаши мумкин бўлган соҳа сифатида кўришади. Денгизда ушлашни давлатлар томонидан кема одамларни халқаро ёки миллий денгиз ҳуқуқини бузган ҳолда олиб ўтиш учун аниқ асослар бор деб ҳисоблаган ҳолда ишлатишади. Бундан ташқари, ана шундай чоралар йўловчиларнинг ҳаёти ва хавфсизлигини таъминлаш учун қўлланилиши мумкин. Белгиланиши бўйича денгизда ушлашни назорат қилиш кийин.

Кўпгина ҳолатларда денгизда ушлаш, агар йўловчиларга бориш жойигача рухсат берилганга нисбатан, асосий ҳуқуқларни химоя қилиш даражасини пастроқ бўлишига олиб келади. Жумладан, бу бошпана излаётганлар ва қочоқларга тааллуқлидир. Давлатларнинг инсон ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро мажбуриятлари давлат ўз юрисдикциясини амалга оширадиган ҳамма жойда бажариши керак деб ҳисобланади ҳақиқатан ҳам [Инсон ҳуқуқлари бўйича Европа суди](#) давлатлар денгизда

ушланган шахсларни ҳимоядан фойдаланишларини таъминлаш учун конструктив чоралар кўришлари шартлиги тўғрисида баёнот берган.

Кўп сонли хулосалар

БМТ ҚОКБ Ижроия кўмитаси, шу жумладан куйида с келтирилган иқтиболар бошпана излаётган шахслар ёки қочоқларнинг жўғрофий ҳолатидан қатъи назар *чиқариб юборишга йўл қўймаслик* принципига амал қилиш биринчи даражали муҳим аҳамиятга эгалигидан гувоҳлик беради.

” Ушлаш бўйича чоралар бошпана излаётган шахслар ва қочоқларга халқаро ҳимоядан фойдланишни рад этишга ёки Конвенцияга мувофиқ халқаро ҳуқуқ асосида халқаро ҳимояланиш учун бошқа асослар бўлганида халқаро ҳимояга муҳтожларни уларнинг ҳаёти ёки эркинлигига, қайсидир бир асослар бўйича хавф таҳдид этадиган ҳудудлар чегарасига қайтаришга (бевосита ёки билвосита) олиб келмаслиги керак”.

БМТ ҚОКБ Ижроия кўмитасининг 97-хулосаси. Ушлаш бўйича чоралар кўрилганда ҳимоялаш кафолатлари, 2003 йил

- ▶ [Conclusion No. 97 \(LIV\) on Protection safeguards in interception measures \(97\(LIV\)-хулоса. Ушлаш бўйича чоралар кўришда ҳимоя кафолатлари\)](#), БМТ ҚОКБ Ижроия кўмитаси, 2003 йил.
- ▶ [Guidelines on the treatment of persons rescued at sea \(Денгизда қутқарилган шахслар билан муомала бўйича тавсиялар\)](#), Халқаро денгиз ташкилоти, 2004 йил
- ▶ [Principles relating to administrative procedures for disembarking persons rescued at sea \(Денгизда қутқарилган шахсларни қирғоққа тушириш маъмурий тартибларига тааллуқли принциплар\)](#), Халқаро денгиз ташкилоти, 2009 йил
- ▶ [Global Initiative on Protection at Sea \(Денгизда ҳимоя қилиш бўйича глобал ташаббус\)](#), БМТ ҚОКБ, 2014 йил
- ▶ Қутқариш операциясидан кейин ҳамкорлик ва масъулиятни тақсимлаш тўғрисидаги минтақавий битимини Жибитутудаги кенгашда қабул қилинган турли шароитларга мослашиш мумкин бўлган яхши моделни таклиф қиладиган намунали минтақавий концепция асосида тузиш лозим. Қаранг. [Refugees and asylum-seekers in distress at sea – How best to respond? Summary conclusions денгизда ҳалокатга учраган қочоқлар ва бошпана изловчилар – қандай қилиб энг яхши тарзда жавоб бериш?](#) Яқунловчи хулосалар, БМТ ҚОКБ 2011 йил

Денгизда ушлаш: нима қилиш керак?

Тахмин қилинишича, бошпана изловчиларни олиб ўтаётган кемаларни ушлаш содир бўлганида ёки кемада бўлган одамлар бошпана сўраш ниятидалиги белгилари бўлганида ёки халқаро ҳимояга муҳтож бўлиши мумкинлигида уларга шундай имкониятни тақдим этиш лозим, яъни бевосита:

- Барча ушланган шахслар билан инсонпарварликча муомала қилиш ва уларнинг ҳаётини эҳтиёжларига эътиборни таъминлаш;
- Маъмурлар уларнинг шундан кейинги қайта йўналтиришларини белгилашлари учун бу шахсларни шахсий тартибда тез текшириш, бунда улар текшириш жараёнини англашлари ва ўз эҳтиёжларини тушунтиришга қодир бўлишлари керак (батафсилроқ қаранг: 4.6-боб - Аралаш миграция шароитларида ҳимоя жиҳатларини ҳисобга оладиган киритиш тизимлари);
- Ҳавфсизлик нуқтаи назаридан ва денгизда текшириш билан боғлиқ бошқа чегаралаш ана шундай текширишни энг яхшиси қуруқликда ўтказиш;
- Агар ушланган шахслар ҳимоя тўғрисидаги масалани кўтарсалар ёки кимдир халқаро ҳимояга муҳтож эканлиги белгиси бўлса, уларнинг ишларини ваколатли органларга бериш, мурожаатни эса қочоқ мақомини белгилашнинг адолатли тартиби доирасида моҳияти бўйича зарур тарзда кўриб чиқиш; ва
- Ҳатто гап бериш тўғрисидаги икки ёки кўп томонлама битимлар тўғрисида бўлса ҳам буларнинг ҳаммаси кучда қолади

Парламент аъзоларига тавсияларнинг назорат рўйхати:

Денгизда қутқариш ва ушлаш

Денгизда қутқариш ва денгизда ушлаш маъносида халқаро ҳуқуқ нормаларига амал қилинишини таъминлаш учун парламент аъзоларига қуйидагилар тавсия этилади:

- ✔ Миллий ва минтақавий қидириш—қутқариш операцияларини (SAR) мустаҳкамлаш ва ҳаракатларни мувофиқлаштириш бўйича чораларни қўллаб-қувватлаб, денгиздаги одамлар ҳалок бўлиши ҳолатлари сонини камайтиришга йўналтирилган чораларга қўтқарилганларни қирғоққа тушириш учун “хавфсиз жойлар”ни белгилашнинг минтақавий механизмларини ишлаб чиқиш, қутқариш бўйича ҳаракатлар қилган кемалар капитанлари учун жазо қўлланмаслигини таъминлайдиган ва тегишли миллий органлар излаш ва қутқариш (SAR) ҳамда тегишли миллий органлар юқорида тилга олинган ҳужжатларда баён этилган тушириш бўйича халқаро-ҳуқуқий стандартлар ва тавсияларни жорий этишларига кўмаклашиш.
- ✔ Қирғоқдаги ва қирғоқда бўлмаган давлатлар ўртасида масъулиятни минтақавий тақсимлашга, шу жумладан денгизда қутқарилганлар туширилаётган мамлакатларда уларни қабул қиладиган ташкилотларнинг салоҳиятини ошириш ва молия маблағлари ажратилиш орқали кўмаклашиш.
- ✔ Қутқариш операциялари билан боғлиқ бўлмаган денгиздаги ушлашлар чиқариб юборишга олиб келмаслиги, қочоқлар ва бошпана излаётган шахслар ҳимояланиш учун муружаат этишларига ҳалақит

бермаслиги ҳамда халқаро ҳимоя ва масъулиятни бошқача тақсимлаш бўшаштиришига олиб келмаслигини таъминлаш учун чораларни жорий этиш ва (ёки) кучайтиришни қўллаб-қувватлаш.

- ✔ Денгизда ушлаш ҳимоя кафолатларини ва халқаро ҳуқуққа амал қилиниши таъминланишини қамраб олиши керак. Денгиз орқали келаётганларга (шу жумладан қутқарилган ва ушланган шахсларга) нисбатан миллий чоралар халқаро ҳимояга эҳтиёжни ҳисобга олинишини ёқлаб чиқиш. Улар хавфсиз ҳудудга кириш ва чиқариб юборишдан ҳимояланиш имкониятини; инсонпарварларча муомалани; ҳимоя излаётган шахслар ёки алоҳида эҳтиёжга эга шахслар, шу жумладан қочоқлар, бошпана излаётган шахслар, фуқаролиги йўқ шахслар, одам савдоси жабрдийдалари ҳамда кузатиб келинмаётган ва оиласидан ажралган болаларини аниқлаш бўйича тезкор саъй-ҳаракатлар; бошпана тақдим этиш бўйича адолатли ва самарали тартиблардан фойдаланиш имконияти ҳамда алоҳида эҳтиёжга эга шахсларни тегишли жараёнлардан ўтиш ёки зарур ва ҳимояни таъминлайдиган муассасаларда бўлишни қамраб олиши керак.
- ✔ Кенг маънода денгизда нодоимий кўчиб ўтиш туб сабабларини бартараф этишга йўналтирилган ташаббусларни, тинчликни мустаҳкамлашни ва келиб чиқиш мамлакатларининг ривожланишини қўллаб-қувватлаб, қонуний ҳаракатланиш ва қонуний киришни ўрнатишга, шунингдек чўзилиш хусусиятига бўлган вазиятдаги қочоқлар билан боғлиқ узоқ муддатли қарорларни излаш бўйича саъй-ҳаракатларни фаоллаштириш орқали қўллаб-қувватлашни ёқлаб чиқиш.

Бундан кейинги кўчиб юриш

Қочоқлар ва бошпана излаётган шахсларнинг кўпчилиги қўшни мамлакатларга қочади ва улар ҳудудда қолади, бироқ айримлари бошқа давлатларга, шу жумладан узоқдаги минтақаларга кўчиб ўтишади. Бундан кейинги кўчиб ўтишлар учун кўпинча муҳим сабаблар мавжуддир. Уларга ҳимоядан фойдаланиш имкониятига ва ҳимоя стандартларига нисбатан чегаралашлар; ёрдамнинг ёки тирикчилик ўтказиш учун бошқа воситаларнинг ва муҳими узоқ муддатли қарорларнинг қандайдир истиқболи мавжуд эмаслиги тааллуқлидир. Улардан ташқари, бундан кейин кўчиб юришлар, шу жумладан оиланинг ажралиб кетиши ва жамоа алоқаларининг мавжудлиги; мунтазам миграция имкониятларидан фойдаланиш мавжуд эмаслиги; шунингдек нодоимий аралаш кўчиб юришлар мавжуд бўлган, шу жумладан мигрантларни ноқонуний олиб киришнинг қарор топган йўналишлари ва тармоқлари мавжудлиги омиллари мавжуддир

Айрим ҳолатларда бундан кейинги нодоимий кўчиб юриш билан боғлиқ хавфлар ҳолатида бу бошпана берган биринчи мамлакатда бўлишдаги хавф билан таққосланганда камроқ деб ҳисобланади. Қочоқлар ва бошпана излаётган шахслар ўз йўлларини давом эттириб анча кенгрок миграция оқимлари таркибида кўчиб юради.

Қочоқ тарихи:

Икки олов ўртасида

Уларнинг ҳаммаси - 25 ёшдан кичик бўлган 10 та йигит чодир атрофида тўпланишди. Улар ёки Кениянинг шимолӣ-шарқидаги саҳрода асосан 350 000 қочоқ сомалиликлар бўлган лагерда туғилган ёхуд бу ерга ёш бола бўлганлигида келганлар

Кимнингдир телефони жиринглади. Бу гуруҳлардаги йигитлардан бири, дўст, Галет у билан келганидан кейин танишган ва бир йил аввал лагерни тарк этганлардан бири эди. Энди у янгиллини маълум қилди: Италияда экан. Йигитлар бунга ишона олмади. Телефонни давра бўйлаб бир-бирларига узата бошлашди ва йигитлар ҳасада ва уятни ҳис этган ҳолда навбат билан гаплашишарди.

Италияда турган йигит улардан бирига ўзининг Саҳарадан Ливияга ва шундан кейин денгиз орқали бошидан ўтказган машаққатли саёҳатини гапириб берди. Йигитлар бу хавфли эканлигини ва қимматга тушишини билишарди. Лекин уларнинг ҳаммаси бунга уриниб кўришни исташарди; бунинг учун ўзлари ўлишга тайёр бўлган орзу эди

Ёмон олиб ўтувчилар тўғрисида кўп воқеаларни гапириб беришарди. Ўғирлашлар тўғрисида, саёҳатнинг ҳар бир босқичида: Суданда, Ливияда пул талаб қилишган мигрантлар, саҳрода сувсизликдан ўлаётган юк машинасидаги одамлар, Ўрта ер денгизини кесиб ўтишга уриниб, чўкиб кетган одамлар тўғрисида.

Ўн икки кун ўтгандан кейин лагерда яна бир портлпш содир бўлди Галетни юзи ташвишдан бужмайиб кетди. Болалар лагерда эндиликда ёйилиб кетган “чуқур кўркув” тўғрисида: фақат Сомалида эмас, балки Даадда ҳам хавфсизлик бўлмаётганлиги тўғрисида гапиришарди

Лагерда хавфсизлик мавжуд эмаслиги ва молиялаштириш чегараланганлиги оқибатида ратционнинг қисқартирилганлиги сабабли бир нечта киши Сомалига қайтиб кетди. Улар таркиб топган вазиятни очлик билан қайтиб кетишга мажбурлашга қасддан уриниш деб ҳисоблашди. Ҳаёт жуда мураккаблашиб кетди ва улар уйларига қайтиб кетишга тайёр эдилар

Аммо Галетнинг ўйлари узокда, бутун дунёда эди. Бир нечта ҳафта давомида улар фақат сорго ейишди. Нонуштага ҳам, кечки овқатга ҳам - бемазас бўтқа. Галет озиб кетди. Уни ошқозони оғриди. Ҳар кун у ўз емишини ҳомилдор хотини Марьям ва иккита боласига берарди

У Ал-Шабаб жангарилари томонидан мактабдан ўғирлаб кетилгандан ва асирликдан қочганидан кейин Могадишога қайтиш имкониятини ўйламасди. Ҳатто вазиятни оқилона баҳолашни ҳисобга олган ҳолда Могадишода тирик қолиш ва иш топиш имконияти эҳтимолдан ҳоли эмасди. Уни оиласини таъминлай олмаётганидан жароҳатли ўтмиши, хавфли келажаги ва ҳозирги камситилиши ўртарди.

Бу хавфли эди ва қимматга тушарди, аммо бу ҳеч бўлмаганда мардонаворлик, муносиб саъй-ҳаракат эди ва бу уриниши ҳалок бўлишига олиб келса ҳам муносиб ҳаракат ва қарор бўларди “Ҳозиргидек яшагандан кўра Саҳарада ёки денгизда ўлиш афзалроқ, - деди у”.

Бен Роуленс. Шаҳар, 2016 йил

Бунга самарали жавоб бериш барча амал қилаётган омилларни тан олишни талаб этади ва можаролар ҳамда зўравонликлардан қочаётган одамларнинг сони тарихий энг кўп даража бўлганида қочоқларни ҳимоя қилиш ва уларга ёрдам кўрсатиш учун масъулият кимда эканлиги тўғрисидаги масала кўтариллади. Қочоқларнинг кўпчилигини ривожланаётган мамлакатлар ва даромад даражаси ўртача бўлган мамлакатлар қабул қилади. Ана шундай вазиятларда ривожланиш муаммолари бўйича халқаро субъектлар ва молиявий субъектлар, шу жумладан Жаҳон банки ва бошқа муассасаларнинг фаолроқ иштирок этиши қочоқлар ва қабул қилувчи ҳамжамиятлар имкониятларини кенгайтириши, шунингдек бундан кейинги кўчиб юриш айрим омиллари амал этишини бўшаштириши мумкин.

- [Onward movement of asylum-seekers and refugees: Discussion paper prepared for the expert roundtable on onward movement \(Бошпана изловчилар ва қочоқларнинг бундан кейинги кўчиб юриши: бундан кейинги кўчиб юриш масалалари бўйича экспертларнинг давра суҳбатига тайёрланган мунозарали ҳужжати\)](#), БМТ ҚОКБ 2015 йил

Парламент аъзоларига тавсияларнинг назорат рўйхати:

Бундан кейинги кўчиб юриш

Қочоқлар ва бошпана излаётган шахсларнинг кўчиб юришига нисбатан халқаро-ҳуқуқий принципларга амал этилишини таъминлаш учун парламент аъзоларига қуйидагилар тавсия этилади:

- ✔ Қочоқлар бошпана изловчи шахсларнинг юндан кейинги кўчиб юришларига жавоб чораларини кўриш учун аралаш миграция оқимларига кенгроқ ёндашув аниқ масалалар ёки кенг ёндашув доира-сида бўлсин, минтақавий ва (ёки) икки томонлама ҳамкорликни қўллаб-қувватлашни ёқлаб чиқиш. Бундай ҳамкорлик келишилганроқ ва изчилроқ жавоб чораларини кўриш имкониятини бериш ва масъулиятни адолатлироқ тақсимлашга ёрдамла-шади ҳамда бундан бўёнги кўчиб юришлар айрим туб сабабларини ҳал этиш учун ҳуқуқий асосни яратади
- ✔ Қочоқларни қабул қилиш учун зиммасида бўлган ривожланаётган давлатлар ўртача даромад даражасига эга мамлакатларнинг тенг бўлмаган масъулиятини тан этган ҳолда қабул қилаётган мамлакатларнинг ривожланиш ва молиявий субъектлари бўйича халқаро субъектларнинг янада фаолроқ ишини ёқлаб чиқиш. Қочоқларни ҳимоя қилишни мустаҳкамлаш ва муаммоларни ҳал этишга қўмаклашиш учун уларни ривожланишнинг кенг стратегиясига киритиш.
- ✔ Қабул қилаётган мамлакатларда ҳимоя қилиш имкониятларини мустаҳкамлаш умумлаштиришни шу жумладан қуйидагилар орқали қўлла- қувватлаш:
 - Хавфсизлик ва инсоннинг асосий ҳуқуқларига риоя этилишига ёрдам берадиган қонунчиликни, ҳуқуқ устунлиги ҳамда хавфсизлик ва инсоннинг асосий ҳуқуқларига қўмаклашадиган институтларни ишлаб чиқиш ва мустаҳкамлаш;
 - Қабул қилувчи мамлакатларнинг халқаро стандартлар ва илгор амалиётга мувофиқ бошпана тизимларини бошқариш салоҳиятини мустаҳкамлаш.
- ✔ Доимий бўлмаган, хавfli сафарларни ва жиноятчи тармоқларнинг мигрантларни ноқонуний олиб киришда фойдланишини қисқартиришга йўналтирилган муҳим қадам сифатида қочоқларнинг оила билан бирлашиши ёки бу ҳимоя ва ёрдамга эҳтиёжларини қондириш учун бўлмасин бундан бўён кўчиб юришларнинг хавфсиз ва қонуний имкониятларини қўллаб- қувватлаш.

4.5 Мигрантларни ноқонуний олиб кириш, одам савдоси ва қочоқларни ҳимоя қилиш

Чегараларнинг ёпиқлиги хавфсизликка эга бўлишнинг қонуний йўллари мавжуд эмаслиги ва хавфсизлик ҳамда инсонпарварлик вазияти ҳолатининг ёмонланиши қочоқлар ва бошпана излаётган шахсларга одамларни ноқонуний олиб кириш тармоқларига мурожаат қилишга мажбур қилади. Бу уларни инсон ҳуқуқлари бузилиши катта хавфига - зўравонликка, эксплуатация қилишга ва ҳатто ҳалок бўлишларига дучор қилиши мумкин. Бундан ташқари бошпана изловчилар, қочоқлар ва фуқаролиги йўқ шахслар одам савдоси ёки шахвоний эксплуатация қилиниш алоҳида хавфига дучор қилади.

Одам савдоси билан мигрантларни ноқонуний олиб кириш ўртасида ҳам ўхшашликлар, ҳам фарқлар мавжуддир. Бу ҳар икки ҳаракатлар кўпинча хавfli ва (ёки) инсон қадр-қиматини камситадиган шароитларда содир этилади ҳамда инсон ҳуқуқлари бузилиши билан боғлиқдир. Бироқ ноқонуний олиб кириш моҳият жиҳатидан ихтиёрий амал бўлиб аниқ хизматни тақдим этганлик учун ноқонуний олиб ўтувчига ҳақ тўлашни кўзда тутати. Аксинча одам савдоси жабрдийдаларини эксплуатация қилиш мақсадида таъқиблар ёки алдаш билан мажбурлашади, бу одам савдогарлари томонидан инсон ҳуқуқларини жиддий ва узоқ муддатга бузиш деб ҳисобланади.

Мигрантларни ноқонуний олиб кириш ва одам савдоси тармоқлари кўпинча ўзаро қалин боғлиқ; ҳар иккиси халқаро ҳимояни ёки чет элда меҳнат бозорига киришни излаётган одамларнинг ночорлиги ҳисобига мавжуддир. Ноқонуний олиб ўтувчиларнинг ихтиёрий равишда ёллайдиган хизматига таянадиган ноқонуний мигрантлар ҳам одам савдоси жабрдийдалари бўлиши мумкин.

Мигрантларни ноқонуний олиб кириш ва одам савдоси: Фарқи нимада?

БМТнинг Трансмиллий уюшган жиноятчиликка қарши конвенцияси Мигрантларни ноқонуний олиб киришга қарши протокол ва Одам савдоси тўғрисидаги протокол билан тўлдирилган. Уларда қуйидаги белгилашлар келтирилган:

- Мигрантларни ноқонуний олиб кириш: иштирок этувчи давлатнинг фуқароси бўлмаган ёки унинг ҳудудида доимий яшамаган ҳар қандай шахснинг қайсидир иштирок этувчи давлатга ноқонуний киришини қандайдир молиявий ёки бошқа моддий манфаатни беvosита ёки билвосита олиш мақсадида таъминлашни англатади. Ана шу белгилашнинг олиб кираётган шахс томонидан чегаранинг ноқонуний кесиб ўтиши ва ноқонуний олиб ўтувчининг моддий манфаат олиши энг муҳим унсурлари ҳисобланади.
- Одам савдоси “эксплуатация қилиш мақсадларида куч ишлатиш ёки уни ишлатиш ёхуд мажбурлашнинг бошқа шакллари орқали одамларни ёллаш, олиб ўтиш, бекитиш ёки қабул қилиш, ўғирлаш, алдаш, ҳокимиятни суистеъмол қилиш ёки аҳволнинг ноқорлиги ёхуд пул ёки манфаат олиш, бошқа шахсни назорат қиладиган шахснинг розилигини олиш мақсадида амалга ошириладиган амалларни англатади. Эксплуатация шахвоний эксплуатацияни, шу жумладан, фоҳишабозлик, мажбурий меҳнат, қуллик, тобе қилиш ва органларни олишни қамраб олади. Одам савдоси жабрдийдасининг тахмин қилинган эксплуатацияга розилиги агар санаб ўтилган таъсир кўрсатиш воситаларидан қайсидир бири ишлатилган бўлса аҳамиятга эга эмас. Болалар билан бўлган ҳолатда эксплуатация қилиш мақсадида болани ёллаш, олиб ўтиш, узатиш, бекитиш ёки қабул қилиш агар куч ишлатиш ёки мажбурлаш қўлланилмаган бўлса ҳам “одам савдоси” ҳисобланади.

Ана шу икки протоколга мувофиқ:

- Ноқонуний олиб ўтувчилар ёки одам савдогарларнинг тегишли қилмишларини кириминаллаштиришлари, ички ҳуқуқни ҳимоя қилиш механизмларини амалга оширишлари ва бошқа давлатлар билан ана шундай қилмишларнинг олдини олиш ва бунинг учун жазолаш чораларини кучайтириш мақсадида ҳамкорлик қилишлари керак; ва
- Улар қондалридаги ҳеч бир нарса 1951 йилги Конвенция/1967 йилги Протоколга ёки чиқариб юборишга йўл қўймаслик принципига мувофиқ одамлар ҳуқуқлари ва мамлакатлар мажбуриятларига тааллуқли бўлмаслигини ўрнатади.

Мигрантларни қуруқлик денгиз ва ҳаво орқали ноқонуний олиб киришга қарши протокол “мигрантларни ноқонуний олиб кириш бунга жалб этилган мигрантларнинг ҳаёти ёки хавфсизлигига хавф туғдириши мумкинлигини” тасдиқлайди. Унга мувофиқ, давлатлар “ноқонуний киритилган шахсларнинг хавфсизлигини таъминлаш ва инсонпарларча муносабатда бўлиш” ҳамда “улар ҳуқуқини тўлиқ ҳимоялашлари” керак.

Одам савдоси жабрдийдларига келганларида Одам, айниқса хотинлар ва болалар билан савдонинг олдини олиш ва бунга йўл қўймаслик ҳамда бунинг учун жазолаш протоколига мувофиқ давлатларга “одам савдоси жабрдийдаларини жисмоний, психологик ва ижтимоий реабилитация қилишни таъминлаш бўйича” чоралар кўриш тавсия этилади ҳамда кенг ҳимоя чоралари тақлиф қилинади. Одам савдоси жабрдийдлари ватанига қайтиб келиши мумкинлигига қарамасдан уларнинг айримлари халқаро ҳимояга муҳтож бўлишлари мумкин

” **Парламенлараро иттифоқнинг 118-ассамблеяси ... ҳукуматлар ва парламентларга инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро қонунчиликка мувофиқ одам савдоси жабрдийдларини, шу жумладан жабрдийдалар шахсини самарали ўрнатиш ва чиқариб юборишга йўл қўймаслик (*non-refoulement*) принципига риоя этиш орқали, шунингдек процессуал депортациядан ташқари ҳимоя қилиш ҳқида қарор қабул қилиш ва (ёки) яшаш учун вақтинчалик ёки рухсат олиш орқали ҳимоя қилиш мажбуриятларини эслатади**”.

Қочоқ тарихи: Машаққатли кечик

Барат Али Батур Индонезия соҳилидаги қайиққа ўтирар экан, Австралияга етиб бора олмаслиги мумкинлигини биларди. Лекин унинг сўзларига кўра, у ана шу таваккалчиликни қилиши керак эди.

“Бу осон бўлмаган қарор эди”, - дейди ўттиз бир ёшли Батур. Унга бошпана ёки янги имкониятлар излаш учун очиқ денгизга чиқишга журъат этган кўпгина бошқа одамларга қараганда кўпроқ омад кулиб боқди. “Денгизда ҳалок бўлиш эҳтимоли 90 фоизни ташкил этарди. Мен таваккалчилик қилдим. Аммо бунинг ҳаммаси заррача умид учун қилинган эди, чунки ўзимизда ватанимиздан умид қолмаган эди”.

Батурнинг оиласи – ҳазарчилар, форс тилида сўзлашадиган озчилик бўлиб, улар Афғонистонда ва Покистонда таъқиб остига олинган эди. Унинг фотожурналист сифатида ишлаши янада каттароқ хавф туғдирди, бу пировард натижада уни денгизда омад излашга мажбур қилди.

У бунинг сабабини “жуда оддий” дея, сузишга йўл олди. “Менда танлов қолмаган эди. Қонуний воситалар йўқ эди, Афғон паспорти бирор жойда ишонч туғдирмасди ... олиб ўтувчиларга мурожаат қилишдан бошқа имконият йўқ эди – уларга пул тўладим ва ноқонуний йўлдан фойдаландим”.

Батур Покистонда туғилган ва шу ерда улғайган, лекин ўсмирлигида мамлакатни тиклашда иштирок этиш умидида Афғонистонга кўчиб ўтган. У таржимон ва суратчи сифатида БМТ, АҚШ элчихонаси ва бир нечта Европа янгиликлар агентлиги учун ишлаган. 2012 йилда битта фот репортажи эълон қилингандан кейин унга ўлдириш билан таҳдид қила бошлашди ва у жўнаб кетиш кераклигини англаб етди.

Батур Покистонга қайтиб келди, лекин ҳазар сифатида ўзини хавфсиз ҳис этмасди. “Мени хоҳлаган пайтда ўлдиришлари мумкин эди”, - дейди у. Шунинг учун ноқонуний

олиб ўтувчиларга Таиланд, Малазия, Индонезияга ўтиш учун пул тўлади ва ниҳоят Австралияга қайиқда боришга қарор қилди. Бунда “тинч-тотув яшаш мумкин бўлган” жойда қирғоққа чиқишга умид қиларди.

“Биринчи кун ва тун биз умидимиз рўёбга чиқади деб ўйлардик, аммо иккинчи тунда ҳаво ўзгарди ва шторм бошланди, сув кўпайди, баланд тўлқинлар пайдо бўлди, қайиғимиз гугурт қутисидек енгил туюларди”.

Йўловчилар йиғлай бошлашди. “Биз ҳақиқатан ҳар қандай умидни йўқотдик, барча 93 киши ҳаётим тугади деб ўйларди. Биз кўз олдимизда улимни кўрардик. Биз баланд тўлқинлардан бошқа ҳеч нарсани кўрмасдик. Биз ҳар қандай умидни йўқотгандик”.

Уларнинг ҳаммаси омон қолишди. “Бизнинг орқага қайтишимиз ёрдам берди. Олти соатдан кейин – олти соат тешиқ қайиқдаги сувни олиб ташлардик. Ҳозир бу тушдек туюлади. Мен ҳозиргача қандай қилиб қайтиб келганимизни тасаввур эта олмаймаман”.

Қайиқ Ява қирғоғидаги кичик орол қоясига урилиб, парчаланди ва ҳамма қирғоққача сузиб боришди. Бошпана изловчилар Индонезия полицияси томонидан ҳибсга олинди ва қамоқда сақлаш марказига олиб борилди. Улар биринчи тундаёқ ўша ердан қочиб кетдилар.

Рухий жароҳат олган Батур Жакартада БМТ ҚОКБ унинг қочоқ макomini тақдим этиш тўғрисидаги мурожаатини кўриб чиқилишини кутди. Ўзи Афғонистонда бирга ишлаган ҳарбий суратчининг ўзига ҳомийлик ёрдами кўрсатганидан кейин Батур Австралияга кўчиб ўта олди.

Эндиликда унинг ҳаётий йўли – бошпана изловчилар ва қочоқлар тарихини ҳикоя қилишдир. “Менда тинч яшаш имконияти бор, менда имконият бор, менда деярли ҳамма нарса бор”, - дейди Батур. “Аммо мен улар учун кураш олиб боришга мажбурман деб ҳис этаман”.

“Машаққатли кечик”, БМТ ҚОКБ, 2014 йил.

Давлатларнинг амалиёти

Одам савдоси билан курашиш тўғрисидаги қонунчилик. Одам савдоси билан курашиш тўғрисидаги қонунларда *чиқариб юборишга йўл қўймаслик* принципини қўллаш тўғрисидаги қоидада одам савдоси жабрдийдалари бошпана излаш имкониятига эга бўлишлари ва бошпанадан фойдаланишлари мажбурий бўлмаса ҳам, ана шу мажбуриятлар тўғрисида қатор мамлакатлар қонунчилигида тилга олинишини илғор амалиёт ҳисоблаш лозим.

Масалан, [Сенегалнинг](#) Одам савдоси билан курашиш тўғрисидаги қонунда одам савдоси жабрдийдалари ҳудудда резидент ёки қочоқ мақомига эга бўлиб, вақтинча ёки доимий туриш тўғрисидаги муурожаат билан муурожаат қилишлари мумкинлиги кўрсатилган. [Замбия](#), [Лесото](#), [Маврикия](#), [Мозамбик](#), [Танзания](#), [Жанубий Африканинг](#) одам савдоси билан курашиш тўғрисидаги қонунчилиги чет эллик одам савдоси жабрдийдалари репатриацияси билан шугулланадиган тегишли вазирликка одам савдоси жабрдийдаларининг келиб чиқиш мамлакатида ва репатриация жараёнида хавфсизлигини зарур тарзда ҳисобга олишни, шу жумладан уларга зарар етказилиши, ўлдирилиши ёки яна одам савдоси жабрдийдалари бўлиши мумкинлигини зарур даражада ҳисобга олиш мажбуриятини юклайди.

Америка қитъасида [Аргентинанинг](#) одам савдоси билан курашиш тўғрисидаги қонунчилигида бевосита 1951 йилги Конвенция бўйича мамлакатнинг мажбуриятларига аниқ ҳавола ва давлатнинг [чиқариб юборишга йўл қўймаслик](#) юзасидан мажбурияти мавжуддир. Айни пайтда [Гватемалада](#) қонун маъмурлар репатриация жараёнига зарар етказмаган ҳолда одам савдосининг чет эллик жабрдийдаларига бошпана ҳуқуқини беришни кафолатлашни назарда тутди.

Европада [Косовонинг](#) одам савдосига қарши туриш тўғрисидаги қарориди қочоқлар ва қочоқ изловчи шахсларга қочоқлар тўғрисидаги халқаро қонунчиликка ва инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро қонунчиликка мувофиқ, жумладан [чиқариб юборишга йўл қўймаслик](#) принципига мувофиқ, ҳимоялашга ҳеч нарса тўсқинлик қилмаслиги кўрсатилган. [Молдовада](#) одам савдоси билан курашиш тўғрисидаги қонунда одам савдоси жабрдийдалари агар хавфни ва хавфсизликини баҳолаш натижасида жабрдийда ёки унинг оиласи аъзолари хавфсизлиги хавф остида қолишига асос бор деб ҳисобланадиган бўлса, улар репатриация қилиниши ёки келиб чиқиш мамлакатига ёҳуд учинчи давлатларга чиқариб юборилмаслиги белгилаб қўйилган.

Давлатларнинг амалиёти

Одам савдоси билан курашишнинг ҳамкорликдаги стратегияси 2015 йил май ойида **Суданда** одам савдоси, 2015-2017 йилларда Суданда одамларни ноқонуний ўғирлаш ва олиб кириш билан курашиш бўйича БМТ билан ҳамкорликдаги стратегияси имзоланган. Хужжат одам савдосининг олдини олиш, одам савдоси жабрдийдаларини аниқлаш, уларга ёрдам ва ҳимоя тақдим этишни қамраб оладиган ҳаракатлар учун ҳуқуқий асосни таъминлайди. Стратегия Судан аҳолисининг ночор гуруҳларига тааллуқли, одам савдосига, ўғирланишига ва ноқонуний олиб кириш жабрдийдасига айланиши мумкин бўлган қочоқлар ва бошпана изловчиларга ёрдам бериши мумкин. Стратегияда ўзини-ўзи таъминлаш, кўчириш ва оилани бирлаштириш, хусусий ҳомийлик каби дастурларга асосий эътибор қаратилади.

”Ваколатли органларнинг одам савдоси жабрдийдаларини ҳимоя қилиш учун барча зарур чораларни кўзда тутиш, ана шундай чоралардан осон фойдаланиш имконияти бўлиши; агар шахс одам савдоси жабрдийдаси деб ҳисоблаш учун муҳим асослар бўлса, шахсини ўрнатиш жараёни ниҳоясига етгунгача уни депортация қилишдан тийилиб туриш ва агар репатриация мақбул бўлган ҳолатлардагина депортацияни амалга ошириш; агар жабрдийданинг ёши аниқланмаган бўлса у бола ҳисобланиши тахминидан келиб чиқиш юзасидан бевосита мажбуриятини тан олади”

Меҳнаткаш мигрантлар, одам савдоси, ксенофобия ва инсон ҳуқуқлари МАИ 118-ассамблеясида келишув асосида қабул қилинган резолюция, Кейптаун 2008 йил.

Парламент аъзоларига тавсияларнинг назорат рўйхпти:

Мигрантларни ноқонуний олиб кириш, одам савдоси ва қочоқларни ҳимоя қилиш

Мигрантларнинг ноқонуний олиб кириш ва одам савдоси каби жиноятлар кўринишларига қарши туриш учун халқаро ҳуқуққа мувофиқ парламент аъзоларига қуйидагилар тавсия қилинади:

- ✔ Мигрантларни ноқонуний олиб кириш билан одам савдоси ўртасидаги тафовутни ўрнатиш, шунингдек ана шундай ҳолатларда турлича мажбуриятлар ва турлича жавоб бериш сиёсати қўлланилиши учун тўғри атамаларни қўллашга кўмаклашиш.
- ✔ Ноқонуний олиб ўтувчилар ва одам савдогарларнинг ишларини жиноят сифатида кўрувчи ва уларни жавобгарликка тортиш чораларини кўзда тутадиган қонунчиликини қўллаб-қувватлаган ҳолда, жабрдийдалар жиноий жавобгарликка тортилмаслигини таъминлаш.
- ✔ Одам савдоси жабрдийдалари чет элликлар бўлганида, улар агар келиб чиқиш мамлакатларига қайтишдан кўрқадиган бўлсалар, ўзларининг бошпана излаш ва бошпанадан фойдаланиш ҳуқуқлари тўғрисидаги

маълумотни олишларини таъминлаш ҳамда бунини жиноий жавобгарликка жалб этиш чораларини амалга оширишларини ҳамкорлик билан боғламлиқ. Бундан ташқари моҳият бўйича бошпана тақдим этиш тўғрисидаги мурожаатни баҳолашни ва жабрдийданинг судда тахмин этилган одам савдогари бўйича кўрсатма беришга тайёрлиги моҳияти юзасидан қандайдир алоқадорликдан қочиш лозим.

- ✔ Одам савдоси жабрдийдалари чет элликлар бўлганида қонунчилик қоидаларида чиқариб юборишга йўл қўймаслик принципини кўзда тутиш ва ушбу қоидалар амалиётда амалга оширилишини таъминлаш.
- ✔ Одам савдоси жабрдийдаларини аниқлашда иштирок этувчи тегишли миллий органларнинг ходимлари жабрдийдаларга жисмоний, руҳий ва ижтимоий қўллаб-қувватлашни тақдим этишларини, тегишлича ўқитишларини, жабрдийдаларининг халқаро ҳимояга эҳтиёжларини тушунишлари ва уларга халқаро ҳимояга эҳтиёж бўлганида, қочоқ мақомини тақдим этиш тўғрисида мурожаат этишлари учун имконият тақдим қилишларини ёқлаб чиқишлари лозим.

Қочоқ мақоми мезонларига мувофиқ бўлиши мумкин одам савдоси жабрдийдалари тўғрисидаги батафсилроқ маълумотларга қаранг: 4-боб - “Қочоқ” йўналиши кимга тааллуқлидир. Улар қочоқ мақомини олиш ҳуқуқига эгами? Мансубликнинг ёш ва гендер жиҳатлари.

Минтақавий амалиёт

Одам савдоси жабрдийдаларининг бошпана излаш ва бошпанадан фойдаланиш ҳуқуқи Европада [Европа кенгашининг Одам савдосига қарши туриш тўғрисидаги конвенциясида](#) одам савдоси жабрдийдаларига яшаш учун рухсатни тақдим этиш “бошпана излаш ва бошпанадан фойдаланиш ҳуқуқига зарар етказилмасдан амалга оширилиши кераклиги” ва ушбу Конвенциянинг матнида ҳеч нарса “давлатлар ва алоҳида шахсларнинг ҳуқуқлари, мажбуриятлари ва масъулиятига таъсир кўрсатмаслиги ... жумладан, агар бу 1951 йилги Қочоқлар тўғрисидаги конвенция ва унга 1967 йилги Протокол, шунингдек уларда белгилаб қўйилган чиқариб юборишга йўл қўймаслик принципи”. **Европа Иттифоқи** томонидан 2011 йилда қабул қилинган [Одам савдосининг олдини олиш ва унга чек қўйиш ва унинг жабрдийдаларини ҳимоя қилиш директивасида](#) унинг қоидалари “1951 йилги Конвенцияга мувофиқ” чиқариб юбормасликка йўл қўймаслик принципи зарарсиз қўлланилиши кўрсатилади. Ана шу қоидаларга мувофиқ давлатлар одам савдоси жабрдийдаларига қочоқ сифатида халқаро ҳимояни олиш имконияти ёки ёрдамчи ҳимоя мақомига эга шахс тўғрисидаги маълумотни тақдим этишлари керак.

- ▶ [Combating trafficking in persons: A handbook for parliamentarians \[Борьба с торговлей людьми. Пособие для парламентариев\]](#), №16, МПС, Управление ООН по наркотикам и преступности и Глобальная инициатива ООН по борьбе с торговлей людьми, 2009 г.

4.6 Аралаш миграция шароитларида ҳимоя қилиш жиҳатларини ҳисобга оладиган кириш тизими

Ноқонуний киришга қарши курашиш қонунчилиги ва сиёсатини кўриб чиқишда доимий бўлмаган миграция оқимларида қочоқлар ва бошпана излаётган шахслар ҳамда ҳимояга алоҳида эҳтиёж сезаётган бошқа одамлар, масалан, одам савдоси жабрдийдалари, фуқаролиги йўқ шахслар ва кузатиб келинмаётган ёки оиласидан ажралган болалар бўлиши мумкинлигини тан олиш муҳимдир.

Ҳукумат ноқонуний миграциянинг олдини олиш ва унга жавоб бериш бўйича қатор қонунчилик чораларини кўришлари мумкин. Лекин уларни қуйидаги тарзда таърифлаш ва амалга ошириш лозим:

- Барча одамлар билан ҳурмат қилган ҳолда муомала қилиш ва уларнинг ҳуқуқий мақомидан қатъи назар асосий ҳуқуқларига амал этилишини таъминлаш;
- Бошпана изловчи шахсларга мамлакат ҳудудига хавфсиз кириш имкониятини тақдим этиш ва уларга бошпана тақдим этиш адолатли ва самарали тартибдан фойдаланиш имкониятини таъминлаш;
- Барча шахсларнинг ночор томонлари ва алоҳида эҳтиёжларини тез аниқлаш имконини бериш; ва
- Ҳимояга муҳтож бўлмаган ва қайтариб юборилиши мумкин бўлган шахсларни аниқлаш.

Ана шундай механизмлар хавфсизликка таҳдид қилиши мумкин шахсларни тегишли ҳуқуқ-тартибот органларига бериш учун уларни барвақт аниқлашга ёрдам беради

Халқаро ҳимояга муҳтож шахсларни ҳудудга кириш имкониятини ҳимоя қилиш ва **хавфсизликдан фойдаланишнинг қонуний йўллари**ни таъминлаган ҳолда енгиллаштириш мумкин. Ана шундай шахсларни киритиш дастурлари уларга бошпана тақдим этиш тўғрисида мурожаат қилиш мақсади билан учинчи мамлакатга боришига, шошилиш равишда тиббий ёрдамга муҳтож қочоқларни учинчи мамлакатга даволаш учун эвакуация қилиш; учинчи мамлакатда яшаб турган шахсларнинг қариндошларига оилани бирлаштиришнинг соддалаштирилган ва тезлаштирилган тартиблари орқали киришлари учун рухсат бериш, кўчириш бўйича хусусий ҳомийлик дастурлари, қочоқ студентларга академик степендиялар тақдим этиш кабиларни қамраб олади (шунингдек қаранг: 9.7-боб - Янги ёндашувлар ва бошқа натижалар).

Ҳимоя хусусиятларини ҳисобга оладиган кириш тизимининг асосий унсурлари

Ҳимоя хусусиятларини ҳисобга оладиган кириш тизимлари қуйидагиларни қамраб олади:

- Ноқонуний келганларни текшириш ва кириш тизими мансабдор шахсларнинг бошпана излаётган шахсларни ва алоҳида эҳтиёжга эга бошқа шахсларни аниқлашда ҳамда уларни ваколатли органларга юборишда ёрдам кўрсатишга мўлжалланган механизмлар;
- Чегара полицияси, иммиграция хизмати ходимлари (шу жумладан иммиграция хизматлари ва авиация йўналишлари алоқалари бўйича юборилган ходимлар) ва қирғоқни муҳофаза қилиш ходимлари ҳимояни тақдим этиш бўйича давлат мажбуриятларини билишларини таъминлаш бўйича чоралар;
- Тегишли қонунлар, норматив ҳужжатлар, тавсиялар, тартиблар ва вазифаларга тааллуқли хабардорлик ва тушунишни таъминлаш учун кириш тизимининг мансабдор шахсларини доимий ва жорий ўқитиш;
- Киришга чегаралашлар камситадиган тарзда, масалан фақат фуқаролиги, дини, этник келиб чиқиши ёки одам саломатлигининг ҳолати асосида қўлланмаслигини таъминлаш;
- Ҳимоя қилиш стратегиясига транспорт компанияларни (ташувчиларни) ва бошқа хусусий субъектларни киритиш;
- Ҳимоя қилиш, шу жумладан денгизда кутқариш операциялари соҳасида трансчегаравий ҳамкорлик;
- Мустақил мониторингга тааллуқли қоидалар.

МАИ Ассамблеяси:

” Парламентлар ва ҳукуматларни, айниқса жабрдийдалар орасида кўп сонли болалар борлигини ҳисобга олган ҳолда ҳуқуқ устунлиги, демократия, инсон ҳуқуқлари ва халқаро конвенцияларга каби қадриятларга қатъий таяниб, чегараларни очишга ҳамда чегараларни ҳимоя қилиш ва бошпана излаш ҳуқуқи бирга қўшилган ҳолда амал этиш воситасини топишга даъват этади”.

Парламентларнинг болаларнинг, айниқса кузатиб келинмаётган мигрант болаларнинг ҳуқуқлари ва қуролли моҳаролар вазиятларида улар эксплуатация қилинишининг олдини олиш резолюцияси, МАИнинг 130-ассамблеяси, Женева, 2014 йил.

Қуйида ҳимоя хусусиятларини ҳисобга оладиган дастурлар таъминланиши учун зарур бўлган қатор унсурлар лўнда қилиб санаб ўтилган:

- Ҳимояга муҳтож (шу жумладан, халқаро ҳимояга) муҳтож шахсларни, бошқа алоҳида эҳтиёжларга эга шахсларни, хавфсизликка эҳтимол тутилган хавфни туғдирадиган шахсларни аниқлаш мақсадида ноқонуний келганларни текшириш ва уларни тегишли хизматларга юбориш;
- Аралш миграция оқимлари таркибида келаётган болаларнинг энг яхши манфаатларини ҳисобга олиш;
- Чегарада бошпана излаётган шахслар учун энг кам кафолатлар.

Алоҳида эҳтиёжга эга шахсларни аниқлаш мақсадида ноқонуний келганларни текшириш ва уларни тегишли хизматларга жўнатиш

Парламент аъзолари мигрантлар ва қочоқларнинг аралаш кўчиб юришларига самарали ва ҳимоя воситаларининг хусусиятларини ҳисобга оладиган жавоб чоралари доирасида қонунчиликка ва ижроия норматив ҳужжатлари ёки механизмлар сиёсатига муайян тоифаларига киритиш ёки чегараларга айниқса одамларнинг катта гуруҳи келгани ҳолатида улар шахсларни текшириш учун киритиш.

Ана шундай механизмлар давлатнинг ҳимоя қилиш учун мажбурияти бўлган шахсларни, шунингдек алоҳида эҳтиёжга эга бошқа шахсларни аниқлашга кўмаклашиши мумкин бўлган ана шундай механизмлар бошпана тақдим этиш тўғрисидаги мурожаатларни кўриб чиқиш ёки бошқача қўллаб-қувватлашга ёрдам бериши мумкин. Ана шундай механизмлар, шунингдек давлат хавфсизлиги ва хавф туғдирадиган шахсларни барвақт аниқлашга кўмаклашиши мумкин.

Муайян тоифаларга киритиш/ушбу маънода текшириш **бундан аввал** мақомни аниқлашнинг расмий тартиблари ва аралаш миграция оқимлари таркибида кўчиб юрган шахслар турли тоифаларини, шу жумладан бошпана изловчиларни фарқлаш учун юбориладиган мажбурий бўлмаган жараён дир. Моҳият бўйича шахснинг ҳуқуқи ёки мақомини ҳуқуқий мажбур бўлган натижалар билан аниқлайдиган тартиб эмас балки бу ишларни бошқариш воситасидир.

Муайян тоифаларга киритиш/текшириш тегишли шахсларнинг вазиятларига мослаштирилган ёрдам ва ҳимоя тақдим этишга кўмаклашади. Бу алоҳида эҳтиёжларга эга шахсларни тез аниқлаш, уларга зарур ёрдамни тақдим этиш ва шундан кейинги доимий мониторингни олиб бориш имкониятини беради. Муайян тоифаларга/текширишга тааллуқли механизмларнинг самарали ишлашини таъминлаш учун таржимон хизматини, болалар учун шароитларни, шахсий ҳаётнинг дахлсизлиги ва махфийликни кўзда тутиш зарур.

Ахборот одамга у тушунадиган тилда ва шаклда тақдим этилиши керак.

Текширишга ҳуқуқни ҳимоя қилиш ёндашуви ўрнатилар экан, давлатлар ҳимоя қилишда, айниқса белгиланган ҳимоя ҳуқуқий асосига тааллуқли шахсларга нисбатан камчиликларни камайтириши мумкин, шунга қарамасдан улар инсонпарварлик ёрдамига ёки қўллаб-қувватлашнинг бошқа турларига муҳтож бўладилар (бошпана изловчиларнинг қабул қилишдаги аниқ эҳтиёжлари тўғрисидаги қўшимча маълумотга қаранг: 5.2-боб - Бошпана излаётган шахсларни қабул қилиш ва улар билан муомала).

Шундай қилиб муайян тоифага/текширишга киритиш жараёни қуйидаги имкониятларни беради:

- Келаётган шахслар қайси тоифага тааллуқлилигини аниқлаш ва ҳар бир одам учун тегишли чоралар кўриш;
- Алоҳида эҳтиёжга эга ночор шахсларни тезкор аниқлаш (қуйидаги қўшимчага қаранг) ва уларни тегишли инстанцияларга жўнатиш;
- Мансабдор шахслар томонидан бошпана изловчиларга ўзларининг ҳуқуқлари ва бурчлари тўғрисида хабардор қилиш;
- Давлатлар айрим шахслардан аралаш кўчиб юришларга янада самаралироқ чоралар кўрилишига кўмаклашиш мақсадларида маълумотлар махфийлиги ва ҳимояланганлигига риоя этиш шарти билан маълумотлар олади; ва

Ноқонуний келганлар орасидаги алоҳида эҳтиёжга эга шахслар: Улар ким?

Оғир хавфга дучор бўлиши мумкин бўлган шахслар:

- Қочоқлар, бошпана излаётган шахслар ва келиб чиқиш мамлакатига ёки ораликдаги мамлакатга қайтишга хавфсизлаштирилган бошқа шахслар;
- Фуқаролиги йўқ шахслар;
- Кузатиб келинмаётган ёки оиласидан ажаралган болалар (шу жумладан ўсмирлар);
- Кузатиб келинмаётган болалар ёки ночор вазиятдаги ўсмирлар, масалан эксплуатация, зўравонлик жабрдийдалари, ҳомиладор қизлар ва ўсмирлар;
- Одам савдоси жабрдийдалари ёки эҳтимол тугилган жабрдийдалар;
- Мигрантларни ноқонуний олиб киришда эксплуатация ёки шафқатсиз муомала жабрдийдалари/жабр кўрганлар;
- Келиб чиқиш мамлакатига ёки йўлда шахвоний ва гендер билан боглиқ зўравонлик жабрдийдалари/жабр кўрганлар ёки ана шундай зўравонлик хавфига дучор бўлган шахслар;
- Рухий жароҳат олган шахслар;
- Этник ёки диний озчиликни ташкил қиладиган жамоалар аъзолари;
- Туб халқлар;
- Ҳомиладор ва болани эмизадиган аёллар;
- Вояга етмаган болалари бўлган ёлғиз ота-оналар;
- Катта ёшдаги кишилар;
- Лесбиянкалар, гейлар, бисексуаллар, трансгендер шахслар, интерсексуаллар;
- Ногиронлиги бўлган шахслар.

Кириб келаётган шахслар юқорида санаб ўтилган бир нечта тоифаларга бир йўла мансуб бўлиши мумкин, бу бир нечта хизматлар ёки органлар келишилган ҳолда жавоб чоралари кўришини талаб этади. Талаб этилиши мумкин бўлган жавоб чоралари сонини ҳисобга олган ҳолда доимий асосда алоҳида шахслар жўнатилиши мумкин бўлган хизматлар ўртасида самарали алоқа мавжудлигини таъминлаш ва назорат қилиш, шунингдек тегишли мансабдор шахсларни ўқитиш талаб этилиши мумкин.

- Хавфсизликка хавф туғдириши мумкин бўлган шахсларни барвақт аниқлашни енгиллаштириш ва уларни тегишли ҳуқуқни ҳимоя қилиш органларига жўнатиш (шунингдек қаранг: 4.3-боб - Хавфсизликни таъминлаш ва қочоқларни ҳимоя қилиш).

Давлатлар тажрибаси:

Замбияда чиқарилган [Guidelines on assistance for vulnerable migrants \(Ночор мигрантларга ёрдам кўрсатиш бўйича тавсиялар\)](#) ҳужжатида ночор мигрантлар ва бошпана изловчиларни аниқлашнинг тартиби баён этилган. Тавсиялар “биринчи алоқадаги” персонал, масалан иммиграция хизматининг ходимлари, полиция, ижтимоий таъминот хизматлари, қамоқхоналар, тиббиёт ходимлари ва фуқаролик жамияти институтлари вакилларига мўлжалланган. Биринчи суҳбатлашиш жараёнида ишлатиладиган “муайян тоифадаги мигрантларга тааллуқлиги шакли” одам куйидаги тоифалардан бири: бошпана изловчи шахслар, одам савдоси жабрдийдалари, кузатиб келинмаётган ёки оиласидан ажралган бола, камбағал бўлиб қолган мигрант, фуқаролиги йўқ шахс ёки ночор ҳолатдаги бошқа мигрантга тааллуқли эканлигини белгилайди. Ҳар бир аниқ ҳолатда ҳимоя хизмати тақдим этадиган субъектларга ва тегишли ҳуқуқий жараёнлардан ўтиш учун жўнатилади.

Минтақавий амалиёт:

Шимолий ва Марказий Америка – [Regional guidelines for the preliminary identification of profiles and referring mechanisms for migrant populations in vulnerable situations \(Ночор ҳолатда бўлган мигрантлар гуруҳлари хусусиятини дастлабки аниқлаш ва уларни қайта йўналтириш бўйича минтақавий тавсиялар\)](#). Тавсиялар 2013 йилда Коста-Рикадаги миграция масалалари бўйича минтақавий конференция – ахборот айрибошлаш ва миграция масалалари бўйича мулоқотга кўмаклашиш мақсадида чақирилган Шимолий ва Марказий Америка ўн бир мамлакати ҳукуматлараро конференцияда келишилган эди. Ҳужжатда иштирокчилардан ҳар бири ночор шахсларни аниқлаш ва мигрантларни турли гуруҳлари ночорлик ҳолатларига мувофиқ қайта аниқлаш ва қайта йўналтирилиш мақсадларида кўрилиши керак бўлган чоралар баён этилган. Тавсиялар давлатларнинг суверенитетини ҳисобга олиш, шунингдек мигрантлар ва қочоқларнинг асосий инсон ҳуқуқларини, шу жумладан уларнинг жисмоний дахлсизлиги, хавфсизлиги, кадр-қиммати ва хотиржамлигини ҳимоя қилишни таъминлаш мақсадида миграцияни бошқаришга ёндашувларни кўзда тутди.

- ▶ [Access to the asylum procedure: Practical tools for first-contact officials \(Бошпана тақдим этиш тартибидан фойдаланиш: “Биринчи алоқа” мансабдор шахслари учун амалий воситалар\)](#), Бошпана тақдим этиш масалалари бўйича Европа идораси, 2014 йил
- ▶ [Vulnerability screening tool – Identifying and addressing vulnerability: A tool for asylum and migration systems \(Ночорликни аниқлаш бўйича восита – ночорлик муаммосини аниқлаш ва ҳал этиш: бошпана тақдим этиш тизимлари ва миграция тизимлари учун восита\)](#), БМТ ҚОКБ 2016 йил

Аралаш миграция оқимларида болаларнинг энг яхши манфаатлари

Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенциянинг 3(1)-моддасига мувофиқ, болаларга нисбатан барча хатти-ҳаракатларда, улар ижтимоий таъминот масалалари билан шуғулланувчи давлат ёки хусусий муассасалар, судлар, маъмурий ёки қонун чиқарувчи органлар томонидан содир этиладими-йўқми, бундан қатъий назар, боланинг манфаатлари яхшироқ таъминланишига биринчи даражали эътибор берилади.

Давлатларнинг амалиёти:

Бошпана излаётган болаларни ҳимоя қиладиган қонунчилик: [General Law on the rights of children and adolescents](#) **Мексикада** 2014 йилда қабул қилинган [“Болалар ва ўсмирларнинг ҳуқуқлари тўғрисидаги умумий қонун”](#) бошпана излаётган кузатиб келинаётган болалар ва кузатилмай келинаётган болалар ҳимоясини таъминлаш бўйича алоҳида чораларни кўзда тутди. Ушбу қонунга мувофиқ, бола ёки ўсмирнинг ҳаёти, хавфсизлиги ёки эркинлиги хавф остига қўйиладиган ёки улар таъқиб қилиниш, умумий зўрлаш, инсон ҳуқуқларини оммавий бузиш, қийноқларни қўллаш ёки ғайриинсоний ва қадр-қиматни камситадиган муомала хавфига дучор бўладиган мамлакатга уларни қайтариш ман этилади. Асосий принципларга, масалан боланинг энг яхши манфаатлари ва оила бирлигини таъминлаш принципига амал қилиш заруратини тасдиқлашга қўшимча сифатида, масалан қонунда қочоқ бўлиши мумкин бўлган болалар ва ўсмирларни бирламчи аниқлаш ва баҳолаш учун яратилиши зарур бўлган механизмлар, шунингдек органлар ўртасида ҳамкорлик учун зарур бўлган тегишли шахсий ҳимоя чораларини ҳамда рўйхатга олинadиган маълумотларни қабул қилиш баён этилади.

Аралаш миграция оқимларида боланинг энг яхши манфаатлари: Уларга амал қилишни қандай таъминлаш керак?

Болаларнинг энг яхши манфаатлари принципини болаларга нисбатан ҳар қандай амалларда қўллаш лозим. Бу кенг қўламли, тартибга солинмаган, аралаш миграция оқимлари таркибида бўлган, тобора сони ортиб бораётган болаларга, шу жумладан кузатиб келинмаётган ва оиласидан ажралган болаларга нисбатан қўлланилиши лозим.

Айрим амалларни, масалан ёшни ёки боланинг энг яхши манфаатларига амал қилиш мақсадида тайинланган васийни бевосита келган заҳоти баҳолаш мумкин эмаслиги учун қуйидагиларни биринчи навбатда амалга ошириш керак:

- Кузатилмай келинаётган ёки оиласидан ажралган болаларни тезкор аниқлаш учун келганларни муайян тоғфаларга ажратиш/текширишни амалга ошириш, уларнинг, агар ана шундай тadbир зарур бўлса, ёшини аниқлаш тартиби натижаларини олгунга қадар вояга етмаганлар деб ҳисоблаш; (келгусида) одам савдоси ва (ёки) бошқа эҳтимол тутилган суиистеъмоликларни камайтириш учун қариндошлик муносабатлари билан боғлиқ бўлмаган тахмин этилаётган вояга етмаганларни катта ёшдагилардан ажратиш;
- Вақтинчалик турар жой ҳамда асосий тиббий ва бошқа ёрдам ҳамда парвариш тақдим этишга қодир бўлган хизматларга юборишни таъминлаш;
- Боланинг ҳамда бола бирлашишни хоҳлайдиган бошқа мамлакатда қолган ёки бўлиши мумкин бўлган оила аъзолари ёки қариндошларини асосий таржимаи ҳоли маълумотлари натижаларини олиш;
- Бошпана тақдим этиш ва (ёки) тегишли ҳолатларда одам савдоси жабрдийдалари учун ишлаб чиқилган тартиблар, шунингдек бошқа имкониятлар, шу жумладан ихтиёрий қайтариш тартиблари тўғрисидаги асосий маълумотлар ва маслаҳатларни бола учун тўғри келадиган шаклда ва бола тушуна оладиган тилда тақдим этиш;
- Болани ҳимоя қилиш асосий хизматларига, шунингдек мутахассисларнинг, шу жумладан зарурат бўлганида психологнинг маслаҳатини олиш учун юборишни таъминлаш; ва
- Илжи борица тезроқ таълимдан фойдаланиш имкониятини таъминлаш.

Бошпана изловчи шахслар учун чегарадаги энг кам кафолатлар: Улар қандай?

Агар мамлакатга киришга ҳаракат қилаётган шахслар келиб чиқиш мамлакатига қайтарилишга нисбатан хавфсизлаётган бўлса, уларга киришга рухсат бериш ва ҳеч бир камситишсиз бошпана тартибларидан фойдаланиш имкониятини тақдим этиш керак. БМТ ҚОКБ Ижроия қўмитаси томонидан белгиланган энг кам кафолатлари [8-хулосада](#) қуйидагиларни қаираб олади:

- “Аризачи чегарада муҳофизат қиладиган ... ваколатли мансабдор шахс ... тегишли халқаро ҳужжатлар амал қилиши соҳасига кириши мумкин бўлган ишларни кўриб чиқиш бўйича аниқ йўриқномаларга эга бўлиши керак. Ундан *чиқариб юборишга йўл қўймаслик* принципига мувофиқ ҳаракат қилиш ва ушбу ишларни кўриб чиқиш учун юқоридаги органга бериши талаб қилинади”.
- “Аризачи тартибларга тааллуқли зарур тавсияларни олиши ва уларга амал қилиши керак”.
- “Аризачига зарур, шу жумладан ишни тегишли расмий органлар кўриб чиқиши учун малакали таржимон хизмати кўрсатилишида ёрдам кўрсатилиши керак”.
- “Аризачига, шунингдек БМТ ҚОКБ вакили билан боғланиш имкониятини тақдим этиш ва у бу ҳақда тегишли тарзда хабардор қилиниши керак”.
- “Аризачига ваколатли орган томонидан унинг дастлабки аризаси бўйича қарор қабул қилингунга қадар мамлакатда қолишига рухсат берилиши керак”.

Ана шундай кафолатлар **чегарада, шу жумладан аэропортнинг халқаро зоналарида** бошпана сўралаётган ҳолатларда айниқса муҳимдир. Бошпана изловчилар ана шундай вазиятларда айниқса ночордир, чунки кўпинча чегара тартиблари жамоат назоратисиз амалга оширилади. Бундан ташқари, чегарада ушлаш бошпана излаётган шахсларга зарур маълумот ва маслаҳатлар олишни қийинлаштириши мумкин ва эҳтимол уларга халқаро ҳимояга эҳтиёжларини тушунтириш мураккаб бўлади. Чегарада қабул қилиш механизмлари ва тартиб механизмларига кўпинча асосий кафолатлар етишмайди

Давлатларнинг амалиёти:

ОБошпана излаётган кузатилмаётган келинаётган болаларни парваришlash бўйича расмий тавсиялар. Буюк Британиянинг Ички ишлар вазирлиги ва бошқа ҳукумат идоралари 2009 йилда Every child matters: Change for children (Ҳар бир бола аҳамиятга эга. Болалар учун ўзгаришлар) деб номланган расмий тавсияларни нашр этди. Ҳужжатда болаларни ҳимоя қилиш ва хотиржамлигига кўмаклашиш учун кўрилиши зарур бўлган иммиграция ва бошпана тақдим этиш, шу жумладан болаларнинг тартиблар бўйича ҳамда моддий хуқуқларини ҳимоя қилиш учун йўналтириш ва ишларини кўриб чиқиш талабларини қамраб олган иммиграция ҳамда бошпана тақдим этиш чоралари баён этилган. 2014 йилда, шунингдек бошпана излаётган кузатиб келинмаётган болалар ва одам савдоси жабрдийдалари бўлган болаларни қўллаб-қувватлашни таъминлаш учун кўрилиши керак бўлган ҳаракатларга нисбатан маҳаллий маъмурларга мўлжалланган расмий тавсиялар нашр этилди.

Бошпана излаётган шахслар учун чегарадаги энг кам кафолатлар

Чегарада кимнидир мамлакат ҳудудига киритиш ва бошпана тақдим этиш тартибларидан фойдаланиш тўғрисидаги қарорлар кўпинча жуда қисқа муддатда чиқарилади. Бунда тегишли кафолатлар ва қўллаб-қувватлаш тақдим этилиши муҳим.

- ▶ [Қочоқлар ва аралаш миграцияни ҳимоя қилиш Ўн таркибли ҳаракатлар режаси](#), БМТ ҚОКБ, 2016 йил
- ▶ [Қочоқларни ҳимоя қилиш ва аралаш миграция. Ўн таркибли ҳаракатлар режаси](#), БМТ ҚОКБ, 2016 йил
- ▶ [Legal avenue to safety and protection through other forms of admission \(Хавфсизликка эга бўлишнинг қонуний имкониятлари ва киритишнинг бошқа шакллари орқали ҳимоя қилиш\)](#), БМТ ҚОКБ, 2014 йил

Парламент аъзоларига тавсияларнинг назорат рўйхати:

Ҳимоя хусусиятларини ҳисобга оладиган кириш тизимлари

Ҳимоя хусусиятларини ҳисобга оладиган киритиш тизимларини ишлаб чиқиш ва улардан фойдаланишни қўллаб-қувватлаш учун парламент аъзоларига қуйидагилар тавсия этилади:

- ✔ Кириш тизимининг мансабдор шахсларига бошпана изловчилар ва бошқа алоҳида эҳтиёжга эга шахсларни аниқлаш ҳамда уларни ваколатли хизматларга жўнатиш, шунингдек хавфсизликка хавф туғдирадиган шахсларни аниқлаш ва уларни тегишли ҳуқуқни ҳимоя қилиш органларига беришда ёрдам кўрсатиш учун мунтазам бўлмаган оқимлар таркибида кўчиб юрган шахсларни текшириш сиёсати ва амалиётини қонунчиликка киритилишини қўллаб-қувватлаш ва таъминлаш. Кириш тизимига тааллуқли қуйидаги норматив ҳужжатлар, сиёсат ва (ёки) стратегияларни қўллаб қувватлаш:
 - Ҳамма жойда қўлланилиши керак бўлган асосий принципларни, шу жумладан бошқалар қатори чиқариб юборишга йўл қўймаслик принципини, камситишга йўл қўймаслик, инсон ҳуқуқлари ва инсон кадр-қимматини ҳурмат қилиш, бошпана излаётган шахслар ва қочоқларнинг ноқонуний кириш учун жазоламаслик, шунингдек келиб чиқиш мамлакатига қайтаришдан хавфсирётган шахслар учун бошпана тақдим этиш тартибларидан фойдаланиш имкониятини берадиган принципларни ўрнатади;
 - Жорий этилган ваколатли органларни, шу жумладан болаларни ҳимоя қилиш хизматлари ҳамда иммиграция ва бошпана масалалари бўйича васий органлар, фуқаросизликни аниқлаш бўйича масъул органлар (агар улар мавжуд бўлса), одам савдосига қарши курашиш учун масъул органлар ва соғлиқни сақлаш хизматларини аниқлайди;
 - Вазиятга қараб ёрдам, ҳимояни таъминлаш ва унинг мақоми тўғрисида қарор қабул қилиш учун тегишли тартибларни белгилашни ўрнатади;
 - Жалб этилиши мумкин бўлган бошқа тегишли субъектларни, шу жумладан БМТ ҚОКБ, Халқаро миграция ташкилоти, миллий ноҳукумат ташкилотларни ёки бошқа ташкилотларни белгилайди. Турли иштирокчилар жавоб чораларини мувофиқлаштириш ва амалга оширишни, шунингдек доимий алоқа, мувофиқлаштирилган жавоб чоралари кўриш ва ҳисоб беришни таъминлаш мониторингини амалга оширишни ўрнатади;
 - Жавоб чоралари киришининг турли вазиятларига мослаштирилган бўлишини, масалан денгиз бандаргоҳлари, аэропортлар, шу жумладан транзит зоналар, ер устидаги чегаралар, шунингдек миллий чегаралар ташқарисидаги алоқалар турли вазиятларга мослаштрилган бўлишини таъминлайди; ва
 - Ушбу механизмларнинг самарали амал этиши учун, шу жумладан мансабдор шахсларни тайёрлаш, шунингдек зарурат бўлганда таржимонлар хизматлари ва маслаҳат хизматлари самарали амал этиши учун зарур ресурслар ажратади

- [Recommended principles and guidelines on human rights at international borders \(Тавсия этиладиган давлатлараро чегараларда инсон ҳуқуқлари бўйича принциплар ва дастурамал қоидалар\)](#), БМТ ҚОКБ, 2014 йил

4.7 Ноқонуний кириш учун жазоламаслик

Бошпана излаб чегарадан рухсатсиз ўтиш жиноят ҳисобланмайди. 1951 йилги Конвенциянинг 31-моддасига мувофиқ, қочоқлар ўзларининг ҳаёти ва эркинлигига хавф таҳдид этган мамлакатдан келганида унга бевосита шундай мамлакатдан келишидан кейин улар кечиктирмасдан маъмурлар хузурига келиб, ноқонуний кирганлиги ёки бўлганлигини ишонarli тушунтирган ҳолатларда ноқонуний кириш ёки ноқонуний бўлиш учун жазоланмайдилар. Ана шу қоидада қочоқликнинг ҳолати тан олинади. Кўпинча қочоқлар зарур ҳужжатларга эга бўлмасдан ёки олдиндан рухсат олмасдан ҳудудда бўлишлари ёки бу ерга киришга мажбур бўлишади. 31-модда бошпана излаётган ана шундай шахсларга қўлланилади, чунки уларнинг айримлари ҳали шундай деб деб тан олинмаган қочоқлар бўлади.

БМТ ҚОКБ Ижроия кўмитаси равшан бўлган қийинчиликлар сабабли қамоқда ушлашга одатда йўл қўймаслик лозимлигини тасдиқлади. Қамоқда ушлаш зарурати бўлганида фақат қонун томонидан ўрнатилган асосларда: шахсни текшириш учун, қочоқ мақоми ёки бошпана тақдим этиш тўғрисида мурожаат асосланган унсурларини аниқлаш учун; қочоқлар ёки бошпана изловчи шахслар ўзларининг йўл ҳужжатларини ва (ёки) шахс гувоҳномаларини йўқ қилганликлари ёхуд ўзлари бошпана тақдим этиш тўғрисида мурожаат қилиш ниятида бўлган давлат маъмурларини чалғитиш

Мамлакатга ноқонуний кирган бошпана изловчи шахслар: Бу ҳақда 1951 йилги Конвенцияда нима дейилади?

1951 йилги Конвенциянинг 31-моддаси қуйидаги тарзда баён этилган:

“Аҳдлашаётган давлатлар ... ҳаётларига ёки эркинликларига хавф туғдирган ҳудуддан келиб, ўзларининг ҳудудларига ноқонуний кирганлари ёки ҳудудларида ноқонуний турганлари, рухсатсиз бу давлатларнинг ҳудудларига кирганлари ёки бўлишлари учун қочоқларга улар кечиктирмасдан ўзлари маъмурлар олдида боришлари ва ноқонуний кирганликлари ёки бўлишларини қониқarli тушунтириб беришлари шарти билан жазо чоралари қўлламайдилар”.

“Аҳдлашаётган давлатлар бундай қочоқларнинг зарурат туғдирмасдан эркин ҳаракат қилишларини чегараламайдилар; бундай чекловлар фақат бу қочоқларнинг мазкур мамлакатдаги мақоми тартибга солингандан ёки улар бошқа мамлакатга кириш ҳуқуқини олгандан кейин қўлланилади...”.

“Бевосита келиб”

Бу бошпана изловчи ёки қочоқ бевосита шундай келганлигини аниқлатади:

- Ўзининг ватани бўлган мамлакатдан;

- Уни ҳимоя қилиш ва хавфсизлиги таъминланиши мумкин бўлган бошқа мамлакатдан; ёки
- Бошпана тақдим этиш тўғрисида мурожаат қилмасдан ва бошпана олмасдан қисқа вақт давомида бўлган транзит мамлакатидан.

“Бевосита келиб” иборасини қисқа вақт ёки жўгрофий маънода тушунмаслик керак, чунки бошқа давлат чегарасидан ўтиш ёки унда бўлиш учун қатъий вақтни ўрнатишнинг имконияти йўқ. Шу тарзда 31-модда бошқа мамлакатлар орқали транзит ҳолда келганлар ёки қочоқ илгари бўлган мамлакат ёки мамлакатларда ҳимоя топа олмаган шахсларга нисбатан қўлланилади.

“Кечиктирмасдан”

Ҳудди шу тарзда “кечиктирмасдан” тушунчасига нисбатан механик тарзда қўллаш мумкин бўлган вақт мавжуд эмас, чунки бошпана изловчиларга турли муаммоларни, шу жумладан руҳий жароҳатланиш оқибатлари, тил билмаслик, маълумот мавжуд эмаслиги, қўрқинч ёки аввалги тажрибасига асосланган ҳолда маъмурларга нисбатан шубҳа, шунингдек тирикчилик ўтказиш учун асосий воситаларнинг мавжуд эмаслигини енгиб ўтишга тўғри келади

“Ишонarli тушунтириш”

Ушбу иборага мувофиқ бошпана изловчининг қочиси вазиятларини кўриб чиқиш зарур.

учун сохта ҳужжатлардан фойдаланганликлари ёки миллий хавфсизлик ёхуд жамоат тартибини ҳимоя қилиш учун қўлланилади. Ноқонуний кириш ана шу мезонлар қаторига кирмайди (қамоқда ушлаш ва қамоқда ушлашга муқобиллар тўғрисида батафсилроқ қаранг: 5.3-боб - Ҳаракатланиш эркинлиги, қамоқда ушлаш муқобиллари)

Бундан ташқари [Мигрантларни ноқонуний олиб киришга қарши протоколнинг](#) 6-моддасига мувофиқ, давлатлар мигрантларни ноқонуний олиб кирилишини жиноий иш сифатида кўришлари, Протоколнинг 16-моддасига мувофиқ давлатлар халқаро ҳуқуқ бўйича ўз мажбуриятларига мувофиқ ноқонуний олиб кирилган ҳуқуқларига амал қилиш ва уларни ҳимоя қилиш учун зарур чораларни кўришлари шарт (шунингдек қаранг: юқоридаги).

Давлатлар амалиёти:

Ноқонуний кириш учун жазоламаслик тўғрисидаги қонунчилик. Қатор мамлакатларнинг қонунчилигида бошпана излаётган шахсларга мамлакатга ноқонуний кириш учун жазоламаслик кўзда тутилади. [Аргентина](#), [Арманистон](#), [Беларусь](#), [Боливия](#), [Босния ва Герцеговина](#), [Бразилия](#), [Венесуэла](#), [Гамбия](#), [Гватемала](#), [Гондурас](#), [Коста-Рика](#), [Мексика](#), [Молдова](#), [Никарагуа](#), [Панама](#), [Перу](#), [Словения](#), [Сьерра-Леоне](#), [Туркия](#), [Уругвай](#), [Филиппи](#), [Хорватия](#), [Черногория](#), [Чили](#), [Эквадор](#) шундай мамлакатлар қаторига киради.

Парламент аъзолари учун тавсияларнинг назорат рўйхати:

Ноқонуний кириш учун жазоламаслик

1951 йилги Қочоқлар мақоми тўғрисидаги конвенциянинг жазоламаслик тўғрисидаги қоидаларига риоя этилишини таъминлаш учун парламент аъзоларига қуйидагилар тавсия этилади:

- ✓ Агар қочоқлар ҳаётлари ёки эркинликларига бевосита хавф таҳдид этаётган ҳудуддан келган бўлса, улар кечиктирилмасдан маъмурлар ҳузурига келишлари ва ўзларининг ноқонуний киришлари ёки бўлишларини ишонарли тушунтиришлари шarti билан уларга нисбатан жазо қўлланмаслиги бевосита кўрсатилган бўлишини таъминлаш.
- ✓ Бошпана тақдим этиш учун мурожаат қилган шахсларга нисбатан мамлакатга ноқонуний кириш ёки бўлиш учун уларнинг мурожаати бўйича узил-кесил қарор қабул қилингунча қоидалар мувофиқлаштирилишини таъминлаш учун жиноят қонунчилигига иммиграция/бошпана тақдим этиш тўғрисидаги қонун қоидаларига тегишли ҳавола билан иш кўзгаш ёки суд суриштирувини ман этадиган қоидалар киритилишини ёқлаб чиқиш.
- ✓ Қонунчиликда бошпана излаётганлар, агар улар узрли сабабларга кўра ноқонуний олиб ўтувчиларни аниқлашда ҳамкорлик қилмасликлари учун 1951 йилги Конвенцияда ва Мигрантларни ноқонуний олиб киришга қарши протоколдаги жазоламаслик тўғрисидаги қоидаларга мувофиқ, жиноий жавобгарлик кўзда тутилмаслигини ёки улар ушланмаслигини таъминлаш.

5-боб.

Бошпана излаётган шахсларни ва қочоқларни қабул қилиш

© UNHCR / Jiro Ose

5.1 Кириш

Ҳимоя изловчи шахсларни қабул қиладиган давлатлар, бу саноати ривожланган ёки ривожланаётган мамлакатлар, қишлоқ ёки шаҳар ҳудудлари бўлсин, алоҳида шахсларни келиши ҳолатларида ёки оммавий оқим вазиятларида жуда кўп муаммоларга дуч келадилар. Бошпана излаш ёки бошпанадан фойдаланиш ҳуқуқига риоя этиш қабул қилишнинг ташкил этишнинг очиқ, хавфсиз ва инсоннинг асосий ҳуқуқларига мувофиқ бўлган чораларни назарда тутати.

Бошпана изловчилар ва қочоқларнинг катта оқимларини эплаш учун миллий даражадаги имкониётлар етарли бўлмаслиги мумкин. Масъулиятни тақсимлашга йўналтирилган халқаро ҳамкорлик қабул қилаётган давлатга (давлатларга) ёрдам бериши, янги келган шахслар дуч келиши мумкин бўлган хавфларни камайтириши ва улар ҳимоясини кучайтириши мумкин. Бошпаналарнинг фуқаровий ва инсонпарварлик хусусиятини таъминлаш бўйича чоралар ниҳоятда муҳим ҳисобланади.

Ижтимоий муассасалар ёки очиқ турдаги муассасаларда қабул қилиш норма бўлиши керак. Қамокда сақлашга тенглаштириладиган ёпиқ турдаги муассасаларда қабул қилишни фақат охириги чора сифатида фойдаланиш ва ҳамisha муқобил йўллари кўриб чиқиш лозим. Бошпана

излаётган шахсларни қамоқда ушлаш шахсий тарзда ушбу чоранинг зарурат эканлиги, мақсадга мувофиқлиги ва мутаносиблиги, аввал бошдан ҳам, вақт ўтиши билан ҳам қонуний бўлганлигига асосланиши керак. Ушбу бобда мазкур муаммолар, шу жумладан қуйидагиларга нисбатан миллий қонунчилик ва сиёсатни ишлаб чиқиш бўйича тавсиялар келтирилган:

- Ҳимоя излаётган одамларни очиқ, хавфсиз ва муносиб қабул қилиш ва муомалада бўлиш, шу жумладан уларни рўйхатга олиш, алоҳида эҳтиёжларини аниқлаш, хизматлардан фойдаланишлари ва ишга жойлашишни таъминлаш.
- Ҳаракатланиш эркинлиги, қамоқда сақлаш ва қамоқда сақлашнинг муқобиллари; ва
- Оммавий оқим вазиятига ва фавқулодда вазиятларга тегишли чоралар кўрилиши.

5.2 Бошпана излаётган шахсларни қабул қилиш ва бошпана тақдим этиш шахсий тизими маъносида улар билан муомала қилиш

Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро қонунчилик ҳар бир шахснинг етарли турмуш даражасига эга бўлиш ҳуқуқини тан олади. Ўзларини таъминлай олмайдиган бошпана изловчиларга давлат ёрдамнинг кўлами аниқ вазиятга боғлиқ бўлади. Бироқ умуман қабул қилишнинг зарур шароитлари бошпана тақдим этишнинг адолатли ва самарали тартибларини зарур таркибий қисми ҳисобланади. Агар бошпана изловчи шахсларнинг озик-овқат, турар жой, тиббий хизматга асосий эҳтиёжлари қондирилмайдиган бўлса, улар бошпана тақдим этиш тўғрисидаги мурожаат билан шуғулланишни зарур тарзда давом эттиришларини кутиб бўлмайди.

1951 йилги Конвенция/1967 йилги Протоколда бошпана излаётган шахсларни қабул қилишнинг стандартлари ўрнатилмаган, бироқ уларга нисбатан Конвенцияга мувофиқ айрим ҳуқуқларни, шу жумладан камситишга йўл қўймаслик, дин эркинлиги, судга мурожаат қилиш ҳуқуқи, таълимдан фойдаланиш имконияти, шахс гувоҳномасини олиш ҳуқуқи, шунингдек ихтиёрий ушланишдан ҳимояланиш ва мамлакатга ноқонуний кириш учун жазолашдан ҳимояланишни бевосита қўлласа бўлади (Шунингдек қаранг: 4.7-боб - Ноқонуний кириш учун жазоламаслик ва 8.3-боб - Қочоқларнинг бурчлари ва ҳуқуқлари). БМТ ҚОКБнинг Ижроия кўмитаси қабул қилишни ташкил этишга нисбатан умумий тавсияларни [Бошпана тақдим этиш шахсий тизимлари маъносида бошпана излаётган шахсларни қабул қилиш тўғрисидаги 93\(LIII\)-хулосада](#) баён этилган.

Давлатлар бошпана тақдим этишнинг шахсий тизимлари маъносида бошпана излаётган шахсларни қабул қилишда турли ёндашувларни қўллайдди. Айримлари натура шаклида ёрдам тақдим этади, бошқалари молиявий ёрдамни таклиф этади ёки ёрдам беришнинг турли шаклларини таклиф этади. Ёрдам кўрсатишда ҳам давлат ҳам нодавлат субъектлари иштирок этишлари, ижтимоий ва иқтисодий неъматларнинг кўлами ва ҳажми фарқ қилиши мумкин.

Айрим ҳолатларда бошпана изловчи шахсларнинг яшаш жойи ва ҳаракатланиш эркинлиги муайян жой, масалан, аниқ муниципалитет муайян қабул маракази билан чегараланади. Ана шундай чегаралашлар қонун томонидан кўзда тутилган ва ҳуқуқий манфаатларни ҳимоя қилиш учун, масалан жамият хавфсизлиги, жамоат тартиби ёки аҳоли саломатлиги манфаатларида. Қабул қилиш марказлари ёпиқ бўлмаслиги керак, чунки бу қамоқда ушлашга тенг бўлади.

Бошпана изловчиларнинг келганларидан кейин биринчи ойларда жамоавий марказларда яшашлари маълумотлар ва тавсияларни самарали тарқатишга ёрдам бериши мумкин. Бундан кейинги босқичларда эса катта бўлмаган гуруҳларда ёки шахсий уйларда яшаш мақбулроқ бўлади.

Қабул қилиш: Дастурамал принциплар

[БМТ ҚОКБ Ижроия қўмитасининг бошпана тақдим этиш шахсий тизимлари маъносида Бошпана изловчи шахсларни қабул қилиш тўғрисидаги 93-хулосасида](#) қабулни ташкил этишда қўлланишда амал қилиниши лозим бўлган принциплар баён этилган, яъни бевоқиф:

- Бошпана излаётган шахсларнинг инсоний қадр-қимматларини ҳимоя қилиш ва инсон ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро қонунчилик ва стандартларга амал қилиш;
- Бошпана изловчи шахслар ўз асосий эҳтиёжларини қондириш учун ёрдамдан, шу жумладан озиқ-овқат, кийим, турар жой ва тиббий хизматдан ўзларининг хусусий ҳаёти дахлсизлиги ҳуқуқига амал қилган ҳолда фойдаланиш имкониятини олишлари керак;
- Қабул қилишни ташкил этишнинг гендер ва ёш жиҳатларини, жумладан болаларни, айниқса кузатиб келинмаётган ва оиласидан ажратилган болаларни, шахвоний зўрлаш жабрдидаларини ва руҳий жароҳатланиш ҳамда қийноқларни бошидан ўтказган шахсларни, шунингдек бошқа гуруҳларни ҳисобга олиш зарурати;
- Агар улар мамлакат ҳудудида бўлса оила бирлигини сақлаш;
- Бошпана изловчиларни (эркакларни ҳам, аёлларни ҳам) рўйхатга олиш бошпана изловчилар мақомини тасдиқлайдиган ва бошпана тақдим этиш тўғрисидаги мурожаат бўйича узил-кесил қарор қабул қилинган ҳақиқий бўлиб қоладиган тегишли ҳужжатларни бериш;
- Бошпана излаётган қўлчилик шахслар, агар уларга тегишли имкониятлар тақдим этилса, ўзини-ўзи таъминлашнинг муайян даражасига етишлари мумкинлиги тан олиш; ва
- Бошпана изловчиларнинг БМТ ҚОКБга мурожаат қилиш ва бошпана излаётган шахсларнинг БМТ ҚОКБдан фойдаланиш имкониятини тақдим этиш.

Чунки жамоавий марказларда узоқ муддат давомида бўлиш маргиналлаштириш ва тобеликни кучайтиришга олиб келиши мумкин. Қариндошлари ёки дўстлариникида хусусий тарзда туриш имкониятига эга бўлган бошпана изловчи шахслар жамоавий марказларда яшашлари шарт эмас.

Қабул қилинган ёндашув ёки тақдим этилган ёрдам қандай бўлмасин, бошпана изловчилар учун инсон ҳуқуқлари халқаро стандартларига мувофиқ бўлган, жумладан етарли турмуш даражасини, шу жумладан озиқ-овқат, кийим ва турар жойни таъминланиши керак. Қуйида кўрсатиладиганидек, алоҳида эҳтиёжга эга одамлар (ҳомиладор хотинлар, болалар, қийноқни бошидан ўтказган ва руҳий жароҳатланган шахслар) тегишли ёрдамга муҳтождир

Қабул қилаётган давлатнинг ресурслари чегараланган бўлиши ҳолатларида халқаро ҳамжамиyat томонидан қўллаб-қувватлаш давлатнинг бошпана излаётган шахсларни қабул қилиш салоҳиятини мустаҳкамлаши ҳамда уларни қабул қилишни зарур даражада ташкил этишни таъминлаши мумкин.

- ▶ [Conclusion No. 93 \(LIII\) on reception of asylum-seekers in the context of individual asylum systems](#) (Бошпана тақдим этишнинг шахсий тизимлари маъносида бошпана изловчиларни қабул қилиш тўғрисидаги 93(LIII)-хулоса), БМТ ҚОКБ Ижроия қўмитаси, 2002 йил
- ▶ [Global Consultations on International Protection /Third track: Reception of asylum-seekers, including standards of treatment, in the context of individual asylum systems](#) (Халқаро ҳимоя бўйича глобал маслаҳатлашувлар/учинчи бўлим: бошпана изловчиларни қабул қилиш шу жумладан бошпана тақдим этиш шахсий тизими маъносида муомала стандартлари), БМТ ҚОКБ, 2001 йил

- [UNHCR annotated comments to Directive 2013/33/EU of the European Parliament and Council of 26 June 2013 laying down standards for the reception of applicants for international protection \(recast\)](#) (Халқаро ҳимоя тақдим этиш тўғрисидаги мурожаат қилган шахсларни қабул қилиш стандартларини ўрнатадиган 2013 йил 26 июндаги Европа парламентининг ва кенгашининг 2013/33/ЕИ Директивасига БМТ ҚОКБнинг қисқа мазмундаги шарҳлари), БМТ ҚОКБ, 2015 йил

Бошпана излаётган шахсларни рўйхатга олиш ва айнанлаштириш

Бошпана излаётганларни рўйхатга олиш ва уларни шахсий ҳужжатлар билан таъминлаш ҳимоя қилишнинг муҳим воситалари ҳисобланади. Рўйхатга олиш ва шахсни тасдиқлайдиган ҳужжатларни тақдим этиш чиқариб юборишдан ҳимоя қилишни таъминлаш имконини беради

Рўйхатга олиш бошқа асосий ҳуқуқлар ва хизматлардан фойдаланиш имкониятини таъминлаш, шунингдек алоҳида эҳтиёжга муҳтож шахсларни аниқлаш имкониятини беради. Бундан ташқари бу узоқ муддатли қарорларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш, шу жумладан кўчириш учун зарурдир.

Юқорида баён этилганини ҳисобга олинган қонунчилик тартибида бошпана тақдим этиш тўғрисидаги мурожаатларни қабул қиладиган ва рўйхатга оладиган органни тайинлаш лозим. Бу орган ўз мажбуриятларига нисбатан аниқ йўриқномаларга эга бўлишлари ва унинг вакиллари фақат ердаги чегаралардагига эмас, шунингдек аэропортлар, денгизлар ва темир йўл вокзаллари, шунингдек турли департаментлар/махаллий ҳокимият муассасаларида бўлишлари керак.

Бошпана излаётган шахсларга шахсини тасдиқлайдиган, шунингдек улар бошпана излаётганлига асос бўладиган ҳужжат бериш лозим. Бу ўзларининг мурожаати бўйича узил-кесил қарор қабул қилингунча мамлакатда қонуний туришларининг тасдиғи бўлади. Аёллар эркак қариндошларидан қатъи назар ўз номига ана шундай ҳужжатлар олиш учун тенг ҳуқуққа эгалар. Болаларни, кузатиб келинмаётган, оиласидан ажралган болаларни рўйхатга олиш ва уларга мақоми кўрсатилган шахсий ҳужжатларни тақдим этиш уларни ҳимоя қилиш учун жуда муҳимдир.

Рўйхатга олиш: Дастурамал принциплар

БМТ ҚОКБ Ижроия [қўмитаси Қочоқлар ва бошпана излаётган шахсларни рўйхатга олиш тўғрисида 91-хулосасида](#) қуйидаги мулоҳазаларга амал қилишни тавсия этади:

- Рўйхатга олиш кириш пайтида муҳим маълумотларни, шунингдек кейинги ҳар қандай ўзгаришлар тўғрисидаги муҳим маълумотларни (болаларнинг туғилиши, ўлим, мамлакатдан чиқиш кетиш, қочоқ мақомининг тўхтатилиши, махсус мақом олиш, натураллаштириш ва ҳаказолар) ҳисобга олишнинг узлуқсиз жараёни бўлиши керак.
- Рўйхатга олиш жараёнида мафийликнинг асосий принципларига риоя этилади.
- Рўйхатга олиш фойдаланиш имконияти осон бўлган тартиб бўлиши ва хавфсиз ҳамда имкони борича ишонарли жойда ўтказилиши керак;
- Рўйхатга олиш кўрқитилмасдан ва таҳдидларсиз, ҳолис, хавфсизликка етарли даражада амал қилган ҳолда қочоқнинг қадр-қиммати ҳурма қилиниб ўтказилиши керак.
- Рўйхатга олаётган ходимлар зарур тарзда тайёрланган бўлишлари, уларнинг таркибида етарли миқдорда аёл ходимлар бўлиши ва барча ходимлар рўйхатга олишнинг барча тартиблари ва талабларига, шу жумладан тўпланган маълумотларнинг маҳфийлигини таъминлаш заруратига аниқ йўриқнома олган бўлишлари керак;
- Рўйхатга олиш жараёнининг яхлитлигини таъминлаш учун алоҳида чоралар кўрилиши лозим;
- Принцип жиҳатидан қочоқлар шахсий асосда қуйидаги асосий маълумотлар қайд қилинган асосда рўйхатга олиниши керак: шахс гувоҳномаси ва унинг сони, фотосурат, исм, жинс, туғилиш санаси (ёки ёши) оилавий ҳолати, ҳимоя ва ёрдамга алоҳида эҳтиёжи, таълим даражаси, касби (малакаси), уй ҳўжалигининг (оиланинг) миқдори ва таркиби, келиш санаси, ҳозирги пайтда турар жойи ва келиб чиқиш жойи қайд этилиши керак

Алоҳида эҳтиёжга эга шахсларни қабул қилишни ташкил этиш: Нима қилиш керак?

Чегарада қўлланиладиган эрта жавоб чораларини хавфга дучор бўлган шахсларнинг аниқлашни расмийроқ механизмларини қўллашни қабул қилишда давом эттириш ва тегишли чораларни амалга ошириш зарур. Бу қўйдагиларни қамраб олиши зарур:

- Маълумотларни тақдим этиш, маслаҳат бериш, тиббий ва ижтимоий-руҳий ёрдам тақдим этиш; агар боланинг ёши шубҳа уйғотса, ёшни баҳолашни ўтказиш. Бу боланинг энг яхши манфаатларига жавоб беради. Ёшни баҳолашни бола ва гендер хусусиятини ҳисобга олган, инсон қадр-қимматига зарур ҳурмат билан адолатли ўтказиш лозим. Аризачининг ишонарли далиллари бўлмаганида уни бола деб ҳисоблаш;
- Кузатиб келинмаётган ёки оиласидан ажралган бола аниқланган ҳолатда унга васий ёки маслаҳатчи тайинланганлигига ишонч ҳосил қилиш;
- Хавфга дучор бўлган қиз ва ўғил болаларнинг энг яхши манфаатларига жавоб берадиган жойлаштириш шароитларини аниқлаш;
- Агар имконияти бўлса ва боланинг энг яхши манфаатларига жавоб берса оилани излаш ва бирлаштиришни қўллаб-қувватлаш;
- Ногиронлиги бор шахсларни ва ёлғиз катта ёшдаги одамларни алоҳида эътибор билан, ўз эҳтиёжларини гапира олмайдиганларни барқарор ва зарур даражада қўллаб-қувватлашни таъминлаш; ва
- Ногиронлиги бор шахсларни шундай эҳтиёжларни ҳисобга оладиган бошпана тақдим этиш тартибларидан фойдаланишни таъминлаш

Алоҳида эҳтиёжга эга бошпана излаётган шахслар

Қабул қилишда тегишлича мослаштирилган жавоб чоралари зарур бўлган алоҳида эҳтиёжга эга шахсларнинг қатор тоифалари мавжуд. Уларга қуйидагилар тааллуқлидир: болалар, шу жумладан кузатиб келинмаётган ва оиласидан ажралган болалар; хавфга дучор бўлган хотинлар ва қизлар; қийноқлар, шахвоний ва гендер билан боғлиқ зўрлашни бошидан ўтказган жабрдийдалар/шахслар ёки одам савдоси жабрдийдалари, руҳий жароҳатланган шахслар; лесбиянкалар, гейлар, бисексуаллар, трансгендер шахслар ёки интерсексуаллар, этник ёки диний озчиликни ташкил этувчилар ва туб халқларнинг вакиллари, ногиронлиги бор шахслар ва катта ёшдаги кишилар. Аралаш гуруҳларда келаётганлар ўртасида хавфга дучор бўлган шахсларни аниқлаш ва уларни тегишли хизматларга йўналтиришга қаранг: 4.6-боб - Аралаш миграция шароитларида ҳимоя хусусиятларини ҳисобга оладиган кириш тизимлари.

- ▶ Ана шу чоралар батафсилроқ БМТ ҚОКБ Ижроия қўмитасининг [Хавф шароитларидаги хотинлар қа қизлар тўғрисидаги 105\(LVII\)-, Хавфли зонадаги болалар тўғрисидаги 107\(LVIII\)-, Ногиронлиги бор қочоқлар тўғрисидаги 10\(LXI\)-хулосаларда](#), батафсилроқ баён этилган. Юқорида қайд қилинган хулосалар тўғрисида маълумотга қаранг: 2.3-боб - Қочоқларнинг алоҳида тоифаларига нисбатан мажбуриятлар.
- ▶ [Tool for identification of persons with special need \(Алоҳида эҳтиёжга эга шахсларни аниқлаш учун восита\)](#), 2016 йил, EASO, 2016 йил.

Бошпана изловчи шахсларнинг тиббий хизматдан фойдаланиш имконияти

Ҳар бир одам каби бошпана изловчи шахслар [Ижтимоий, иқтисодий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактда](#) кўзда тутилган “жисмоний ва руҳий саломатликнинг эришиб бўлинмайдиган энг олий даражаси” ҳуқуқига эгадир. Шунинг учун давлатлар ҳеч бўлмаганда бошпана изловчиларга ҳам келган пайтларида, шунингдек бошпана тақдим этиш бутун тартиби давомида бепул бирламчи ва шошилич тиббий ёрдамдан фойдаланиш имконияти таъминлашлари керак. Давлат ана шу хизматларни тақдим этишда қийинчиликларга дуч келадиган ҳолатларда халқаро ҳамжамиятдан ёрдам сўраши мумкин. Бу кўп ҳолатларда ана шу қабул қилаётган мамлакат фуқароларига ҳам тааллуқли бўлиши мумкин.

Бошпана излаётган шахсларнинг келиб чиқиш мамлакатида таъқиб қилиниши ва зўрлиниши ёки қочишлари пайтида жисмоний ёки руҳий саломатликларининг муаммолари пайдо бўлиши мумкин. Қийноқларни бошидан кечирган ёки руҳий жароҳатланишдан жабр кечаётган шахслар тегишли бепул даволаниш имкониятидан, шу жумладан руҳий ёрдам ва маслаҳат олиш имкониятидан фойдаланиши керак.

[Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар бўйича қўмита](#) давлатлар тиббий хизматлардан, улар олдини олиш чоралари, даволаш ёки паллиатив ёрдам бўлсин фойдаланиш имкониятига нисбатан камситиш амалиётидан тийилиб туришлари кераклигини таъкидлади. Шу тарзда бошпана изловчи шахсларга ана шу хизматлардан фойдаланиш рад этилиши мумкин эмас. Қўмита хотин- қизларнинг саломатлигига алоҳида эътибор беради. Бошпана излаётган хотинлар ва қизлар, шунингдек ОИВ ва ОИТВга чалинган бошпана изловчилар зарур эътибор ва ғамхўрликка муҳтожлар БМТ ҚОКБ фикрича, тиббий текшириш кўзда тутилаётган ҳолатлар ОИВ/ОИТВ мажбурий тестини ўтказиш керак эмас.

” Биз давлатларни мигрантлар ва кўчманчилар, шунингдек қочоқлар ва инқирозлардан жабр кўрган одамлар ОИВ билан зарарланиш хавфига дучор бўлиши мумкинлиги сабабли уларнинг тиббий ёрдамга алоҳида эҳтиёжларини қондириш учун саъй-ҳаракатлар кўриш, камситиш ва зўрлашни камайтиришга йўналтирилган чораларни қўллаш, шунингдек ижобий ОИВ асосида киришга чегаралашга тааллуқли қоидаларни кўриб чиқиш, ана шундай чегаралашларни бунинг асосда одамларни чиқариб юбориш амалиётини бартараф этиш ва ана шундай шахсларга олдини олиш ёрдами, даволаш, парваришlash ва қўллаб-қувватlashга кўмаклашишга даъват этамиз”.

БМТ Бош Ассамблеясининг 71/1-резолуцияси. Қочоқлар ва мигрантлар тўғрисида Нью-Йорк декларацияси, 2016 йил.

- ▶ [Note on HIV/AIDS and the protection of refugees, IDPs and other persons of concern \(ОИВ/ОИТВ ва қочоқларни ҳимоя қилиш, ВПЛ ва БМТ ҚОКБ ваколати соҳасига тааллуқли бошқа шахсларни масалалари бўйича шарҳ\)](#), БМТ ҚОКБ, 2006 йил.
- ▶ [10 key points on HIV/AIDS and the protection of refugees, IDPs and other persons of concern \(ОИВ/ОИТВ бўйича ҳал қилувчи 10 пайти ва қочоқларни ҳимоя қилиш\)](#), ВПЛ ва БМТ ҚОКБ ваколати соҳасига тааллуқли бошқа шахслар, БМТ ҚОКБ, 2006 йил.

Бошпана изловчи шахсларнинг меҳнат қилиш имконияти

Бошпана изловчи шахсларнинг меҳнат бозорига кириш имкониятини тақдим этиш ана шундай бошпана изловчиларни қўллаб-қувватlash учун ҳаражатларни камайтиришга ёрдам бериши ва маҳаллий иқтисодиётга фойда келтириши мумкин (Меҳнат қилиш ҳуқуқи тўғрисида қаранг: 8.3-боб).

Мақомни белгилаш жараёни вақтида ишлашга рухсат бериш ёки ҳеч бўлмаганда мустақил иш билан банд бўлиш бошпана изловчиларни ижтимоий ва иқтисодий яққалаб қўйиши даражасини камайтириш, шунингдек малакани йўқотиш, узоқ муддат давомидаги бекорчилик оқибатида ўзини паст баҳолаш ва руҳий саломатлигини йўқотиш муаммосини қисман бартараф этиш имконини беради. Агар бундай шахсларга қабул қилувчи мамлакатда қолишга рухсат берилса бу уларнинг эксплуатация қилинишига нисбатан ночорлигини камайтириш ва келажагини яхшилаш шунингдек қайтиш ҳолатида муваффақиятли интеграцияlash имкониятини беради.

Давлатлар амалиёти ва минтақавий амалиёт

[Бошпана изловчиларнинг меҳнат қилиш имконияти](#). [Европа Иттифоқининг Бошпана изловчилар учун қабул шартлари тўғрисидаги қайта кўриб чиқилган директивасига](#) (2013 йил) мувофиқ, ушбу шахслар бошпана тақдим этиш тўғрисида мурожаат қилганларидан сўнг меҳнат қилиш учун рухсат олишни кутишнинг энг кўп муддати ўрнатилади. Бу муддат агар мурожаат бўйича қарор қабул қилинмаган бўлса ҳамда ушланиб қолиш аризачининг айби туфайли содир этилмаганлиги шартли билан тўққиз ойни ташкил этади. Европа Иттифоқига аъзо айрим давлатлар бошпана изловчиларга меҳнат бозорига кириш учун анча эртароқ муддатларни тақдим этишади. Масалан, **Швеция** агар бошпана изловчилар ўз шахсларини асл хужжатлар ёки уларнинг нусхалари ёрдамида тасдиқласалар, дарҳол ишга киришишлари мумкин. **Мальтада** бошпана изловчилар қамоқда сақланмаётган бўлса, дарҳол ишлаш бошлашлари мумкин. **Грецияда** бу рўйхатга олингандан кейин, **Португалияда** мурожаат мақбул деб тан олинган заҳоти, одатда бир ойдан кейин, **Италияда** икки ойдан кейин, **Австрия, Германияда** уч ойдан кейин, **Дания, Испания, Польша, Финландияда** олти ойдан кейин ишлашлари мумкин. Амалиётда бундай имконият тил тўсиқлари, иқтисодийнинг фақат муайян секторларида ишлашга нисбатан талаблар, йилда чегараланган ҳафталар давомида ва маҳаллий ишчилар томонидан эгалланмаган иш жойларида ёхуд таълим ёки касбий тажрибани тасдиқлаш мураккабликлари туфайли чегараланиши мумкин.

[Лотин Америкаси ва Марказий Америкада](#) **Аргентина, Боливия, Бразилия, Никарауга, Перу, Уругвай, Чили, Эквадорда** бошпана изловчи шахсларга дарҳол меҳнат бозорига кириш имконияти тақдим этилади. **Коста-Рикада** бошпана излаётган шахсларга агар уларнинг мурожаати бўйича қарор уч ой ўтгач ҳам қабул қилинмаган бўлса ҳам ишлашга рухсат берилади. **Аргентина, Бразилия** ва **Чилида** бошпана изловчиларнинг қариндошлари ҳам ишлаш ҳуқуқига эгалар.

Швейцарияда бошпана излаётган шахслар уларнинг мурожаати бўйича қарор уч ой ўтгач қабул қилинмаган бўлса, ишга рухсат олиш учун мурожаат қилишлари мумкин. Бироқ улар маҳаллий иш кучи ўртасида номзодлар топилмаган иш жойларигагина даъвогар бўлишлари мумкин.

Корея Республикасида бошпана тақдим этиш тўғрисидаги мурожаат берилгандан олти ой ўгандан кейин ёлланиб ишлаш мумкин, лекин улар иммиграция хизматида меҳнат шартномасини тақдим этишлари ва меҳнат қилишга рухсат сўрашлари талаб этилади. **Жанубий Африкада** Қочоқлар тўғрисидаги қонунга мувофиқ (1998 йил) қочоқ деб тан олинган шахсларга меҳнат қилиш ҳуқуқи берилади (ҳолбуки бу қонунда бошпана изловчилар бевосита тилга олинмади). Шунга қарамасдан, судлар, инсон қадр-қиммати конституциявий ҳуқуқига асосланган ҳолда [бошпана излаётган шахслар](#) бошпана тақдим этиш тўғрисида мурожаат қилганликларидан кейин [ишлашлари](#), шу жумладан ўзларини банд қилиш асосида ишлашлари мумкинлиги тўғрисида қарор қабул қилдилар. **АҚШда** бошпана излаётган шахслар бошпана тақдим этиш тўғрисида мурожаат этганларидан кейин 180 кун ўтгач ишлашга рухсат олиш ҳуқуқига эга бўладилар, аммо рухсат олиш анча чўзилиб кетиши мумкин.

Парламент аъзоларига тавсияларнинг назорат рўйхати:

Қабул қилиш марказлари, рўйхатга олиш ва ёрдам бериш

Халқаро стандартлар ва илгор амалиётга мувофиқ, қабул қилиш марказларини ривожлантириш, рўйхатга олиш ва ёрдам кўрсатиш масаласини қўллаб-қувватлашлари учун парламент аъзоларига қуйидагилар тавсия этилади:

- ✔ Миллий қонунчиликка ўзлари мустақил равишда ҳаётий эҳтиёжларини қондира олмаётган бошпана излаётган шахслар ёрдам кўрсатиш тўғрисидаги қондаларни киритиш. Бундай ёрдам кўрсатишни тақдим этиш кечи билан бошпана тўғрисидаги узил-кесил қарор қабул қилингунга қадар давом этиши керак.
- ✔ Қонунчилик қабул қилиш марказларини чегараларда, шу жумладан ҳаво ва денгиз чегараларида бўлишини кўзда тутишда уларда барча зарур ёрдамлар, шу жумладан овқатланиш, турар жой ва асосий санитария ва тиббий хизматлар тақдим этилиши таъминланиши керак.
- ✔ Агар миллий қонунчилик бошпана излаётган шахсларнинг ҳаракатланиш эркинлигини чегараласа, ана шу чегаралаш ҳаддан ташқари бўлмаслигини ёқлаб чиқиш.
- ✔ Миллий қонунчилик ҳар бир бошпана изловчи шахснинг шахси ва мақомини тасдиқлайдиган ҳамда уларнинг эгаси давлат ҳудудида бошпана тақдим этиш тўғрисидаги мурожаат бўйича узил-кесил қарор қилингунча қолиши мумкинлиги кўзда тутилишини таъминлайдиган ҳужжат олиши кўзда тутилишини таъминлаш.
- ✔ Якка эркак ва аёлларни алоҳида жойлаштириш ҳамда оила аъзоларининг биргаликда яшаш имкониятини таъминлаш.
- ✔ Қабул қилишни ташкил этиш бошпана тақдим этиш тартиби талабларига амал қилинмаганлиги учун (масалан, суҳбат учун келмаслик) тўхтатилмаслигини ёқлаб чиқиш, чунки бу бошпана изловчининг оила аъзоларига, жумладан болаларга таъсир кўрсатиши мумкин.
- ✔ Бошпана изловчиларнинг ҳам келишлари билан, ҳам бошпана тақдим этиш бутун тартиби давомида биринчи тиббий ёрдамидан (шу жумладан, зарурат бўлганда вирусга қарши терапиядан) ва шошилинчи тиббий ёрдамдан фойдаланиш имкониятини таъминлаш.
- ✔ Қийноқдан жабрланган ва руҳий бошидан ўтказган шахсларга бепул руҳий ёрдам ва маслаҳат тақдим этишни қўллаб-қувватлаш.
- ✔ Бошпана излаётган шахсларнинг бошпана берувчи мамлакат тилини ўрганиш ҳуқуқини қўллаб-қувватлаш. Тилни билиш маҳаллий аҳоли билан яхши муносабатларни ўрнатish ва бошпана изловчи томонидан бошпана тақдим этиш жараёнларини англашни яхшилашга кўмаклашиши мумкин.
- ✔ Бошпана излаётган шахсларнинг меҳнат бозорига киришига дарҳол ёки бошпана тақдим этиш тўғрисида мурожаат қилингандан сўнг чегараланган вақт давомида берилишини, шунингдек агар ҳаммабоб дастурлар бўлса, касбий тайёргарлик олишни қўллаб-қувватлаш.
- ✔ Шаҳвоний зўрлаш ва эксплуатация қилиш, руҳий жароҳат ва қийноқлар жабрдийдаларининг аниқ эҳтиёжларини ҳисобга оладиган қабул ташкил этилишини, шунингдек алоҳида эҳтиёжга эга бошпана изловчиларни барвақт аниқлашни қўллаб-қувватлаш.
- ✔ Бошпана изловчи болаларга келганда, қонунчиликда болаларга нисбатан барча ҳаракатларда биринчи навбатда эътибор боланинг энг яхши манфаатларини таъминлашига эришиш.
- ✔ Бошпана излаётган барча болаларнинг бепул ва мажбурий бошланғич таълим олишини таъминлаш. Таълимнинг катта аҳамиятга эга эканлигини ҳисобга олган ҳолда бошпана излаётган шахсларга, шунингдек ўрта таълимни олиш имкониятини тақдим этиш лозим. Агар бошпана излаётган шахсларга таълим одатдаги мактабдан алоҳида бўлган муассасалар тақдим этиладиган бўлса, бу маргиналлаштиришга хизмат қилиши учун ана шундай ҳолатга фақат чегараланган вақт оралиғида йўл қўйилади.
- ✔ Миллий қонунчиликда хавфга дучор бўлган қизлар ва ўғил болалар аниқланиши ҳамда уларнинг энг яхши манфаатларига жавоб берадиган шароитлари, шу жумладан зарурат бўлганда патронаж тарбиясини белгиланишини таъминлаш.
- ✔ Кузатиб келинмаётган ва оиласидан ажралган бошпана изловчи болаларга келганда, миллий қонунчиликда кузатиб келинмаётган ёки оиласидан ажралганлик ҳолати аниқланиши биланоқ болаларга васий ёки маслаҳатчи тайинланиши кўзда тутилиши, шунингдек агар бу боланинг энг яхши манфаатларига жавоб берса ва бунинг имконияти бўлса, оилани излаш ва бирлаштириш қоидалари кўзда тутилиши таъминланиши керак.
- ✔ Кузатиб келинмаётган ва оиласидан ажралган бошпана изловчи болаларга қонунчилик билан имконияти бўлган ижтимоий хизматлар ва ҳуқуқни ҳимоя қилиш воситалари тақдим этилишини таъминлаш. Бу қабул қилувчи мамлакатда ўз ота-оналари гамхўрлигидан маҳрум бўлган ҳар қандай болага нисбатан асослардаги бўлиши керак.
- ✔ Миллий қонунчилик БМТ ҚОҚБга барча қабул қилиш марказларида бўлиш ва барча бошпана изловчилар БМТ ҚОҚБга мурожаат қилишга рухсат берилишини таъминлаш.

5.3 Ҳаракатланиш эркинлиги, қамоқда сақлаш ва қамоқда сақлашнинг муқобили

Эркинлик ва хавфсизлик инсоннинг асосий ҳуқуқлари ҳисобланади, бу ихтиёрий равишда қамоқда ушлашнинг халқаро ман этилганлигида акс этган ва ҳаракатланиш эркинлиги ҳуқуқи билан қўллаб-қувватланади.

Одамлар ўзларининг бошпана излаш ва бошпанадан фойдаланиш ҳуқуқини амалга оширад эканлар, кўпинча бошпана мамлакатига рухсатсиз боришга ёки у ердан чиқиб кетишга мажбур бўладилар. Кўпчилик паспорт ёки виза олиша олмайди ва сохта ҳужжатлар ёки ҳужжатларсиз саёҳат қилишларига мажбур бўладилар.

Бошпана излаш ноқонуний ҳисобланмаслиги ва қочоқлар тўғрисидаги халқаро стандартга ҳамда инсон ҳуқуқлари соҳасидаги қонунчилик ва стандартларга мувофиқ эканлигини эътиборга олиб, қоида бўйича бошпана излаётган шахсларни қамоқда сақлашдан тийилиб туриши керак. Ана шу ҳуқуқни амалга ошираётган барча шахсларга нисбатан қўлланиладиган эркинликни чегаралаш қонун томонидан кўзда тутилган бўлиши, қатъий чегараланиши ва тезлик билан қайта кўриб чиқиши керак. Қамоқда сақлашга, фақат бу ҳуқуқий мақсадга мувофиқ бўлса ва ҳар бир алоҳида ҳолатда зарур ва мутаносиб деб белгиланганида қўлланилиши мумкин.

” Қамоқда ушлаш билан боғлиқ қийинчиликлар сабабли уни, қоида бўйича қўлланмасликка ҳаракат қилиш лозим, зарурат бўлган ҳолатларда қамоқда ушлаш чорасини фақат шахсни ўрнатиш учун қонунда кўзда тутилган; қочоқ ёки бошпана мақоми тақдим этиш тўғрисидаги мурожаатга асосланган унсурларни аниқлаш учун; қочоқлар ёки бошпана излаётган шахслар ўзларининг йўл ҳужжатлари ва/ёки шахс гувоҳномасини йўқ қилган ёхуд ўзлари бошпана сўраш ниятида бўлган давлат маъмурларини чалғитиш мақсадида сохта ҳужжатлардан фойдаланиш ҳолатларида ишни кўриб чиқиш учун; ёки давлат хавфсизлиги ёхуд ижтимоий тартибни муҳофаза қилиш учун асослардагина қўллаш мумкин”.

[БМТ ҚОКБ Ижроия қўмитасининг 44\(XXXVIII\)-хулосаси. Бошпана излаётган шахсларни ушлаш, 1986 йил.](#)

” Қамоқда сақлаш ноқонуний миграцияни тўхтатиб туриши ёки одамларни бошпана излашдан тўхтатиб туришининг амалда исботлари мавжуд эмас”.

[БМТ ҚОКБ/ИХОКБ, Бошпана изловчилар мигрантлар ва апатридларни қамоқда сақлашга муқобиллар глобал давра суҳбати, Яқунловчи хулосалар.](#)

Қамоқда сақлаш нимани англатади?

Бошпана маъносига қамоқда сақлаш эркинликдан маҳрум қилиш ва ёпиқ муассасада сақлашга тааллуқли бўлиб, бу бошпана изловчини ўз хоҳиши бўйича иш кўришига рухсат бермайди. Бундай муассасаларга қамоқхоналар ёки қамоқда сақлашнинг ихтисослаштирилган жойлари, шунингдек ёпиқ қабулхоналар ёки маркаслар ва бошқалар тааллуқлидир. Қамоқда сақлаш турли жойларда, шу жумладан қуруқликдаги ва денгиздаги чегараларда,

аэропортларнинг “халқаро зоналари”да ёки кемаларда амалга оширилиши мумкин.

Қамоқда ушлаб туриш жойи ёки аниқ номидан қатъи назар ёхуд у давлат органлари ёхуд хусусий пудратчилар томонидан бошқарилишидан қатъи назар қуйидаги масалалар: бошпана излаётган шахсни озодликдан маҳрум қилиш ва у халқаро ҳуқуққа мувофиқ равишда қонуний қилинганлиги муҳим ҳисобланади.

Қамоқда сақлашга тааллуқли ўнта тавсия

1. **Бошпана излаш ҳуқуқини** ҳурмат қилиш зарур.
2. **Эркинлик ва шахсий дахлсизлик, шунингдек ҳаракат қилиш ҳуқуқи** бошпана излаётган шахсларга ҳам тааллуқлидир.
3. **Қамоқда сақлаш қонунчиликка мувофиқ амалга оширилиши ва қонунчилик томонидан рухсат берилган бўлиши керак.**
4. **Қамоқда ушлаш ихтиёрий бўлиши керак эмас** ва ҳар қандай қамоқда сақлаш ҳар бир одамнинг аниқ вазиятларга асосланган бўлиши керак.
5. **Қамоқда сақлаш камситилган тарзда бўлиши керак эмас.** Халқаро ҳуқуққа мувофиқ, шахснинг ирки, танисининг ранги, жинси, тили, дини, сиёсий ёки бошқа эътиқодлари, миллий ёки ижтимоий келиб чиқиши, мулккий ҳолати, туғилиши ва бошқа белгилар бўйича қамоқда сақлаш ёки эркинликни чегаралаш ман этилади. Давлатлар агар улар қамоқда сақлашни муайян миллатга мансуб шахсга нисбатан қўллайдиган бўлсалар, ирқий камситишда айблов бўйича масъулиятга эга бўлишлари мумкин.
6. **Муддатсиз қамоқда сақлаш ихтиёрий ҳисобланади ва сақлаш муддатини чегаралаш** қонун томонидан ўрнатилиши керак. Мутаносибликни текшириш қамоқда сақлаш тўғрисидаги дастлабки қарорга ва қамоқда сақлаш муддатини ҳар галги узайтирилишига нисбатан қўлланилади. Қамоқда сақлашнинг давомийлиги қонуний қарорни номуаносиб, демак ихтиёрий қилиши мумкин. Бошпана изловчи шахслар зарур бўлганидан кўп муддат қамоқда сақланмасликлари керак. Ихтиёрий иш кўришлардан химоя қилиш учун қамоқда сақлашнинг энг кўп муддати миллий қонунчиликда ўрнатилган бўлиши керак.
7. Қамоқда сақлаш ёки қамоқда сақлаш муддатини узайтириш тўғрисидаги қарорлар **кафолат тартибларини** ҳисобга олган ҳолда қабул қилиниши керак.
8. Қамоқда сақлашнинг шартлари **инсонпарварларча ва муносиб** бўлиши керак.

9. Алоҳида бошпана изловчиларнинг **алоҳида ҳолатлари** ва эҳтиёжлари эътиборга олиниши зарур. Гап руҳий жароҳатланишни бошидан ўтказган ёки қийноқ жабрдийдалари, болалар, аёллар, одам савдоси жабрдийдалари ва эҳтимол тутилган жабрдийдалар, ногиронлиги бўлган бошпана изловчилар, катта ёшдаги бошпана изловчилар, лесбиянкалар, гейлар, бисексуаллар, транссендер шахслар ёки интерсексуал бошпана изловчилар тўғрисида кетмоқда.
10. Қамоқда сақлаш **мустақил мониторинг ва текшириш ўтказиш** мавзуси бўлиши керак.

Қамоқда сақлаш: Бу қандай ҳолатда ҳуқуқий бўлади?

Қамоқда сақлаш фақат ҳуқуқий мақсад билан оқланиши мумкин истисно ва энг охириги чора бўлиши керак. Акс ҳолда қамоқда ушлаш ихтиёрий деб ҳисобланади. Қамоқда сақлашнинг мақсадлари қонунчиликда ва (ёки) номатив ҳужжатларда аниқ белгилаб қўйилган бўлиши керак. Бошпана излаш маъносида қамоқда сақлаш жамоат тартиби, аҳоли саломатлиги ёки миллий хавфсизлик мулоҳазалари бўйича алоҳида ҳолатларда талаб этилиши мумкин.

Қамоқда сақлашни фақат бу **вазиятлар ҳисобга олинган ва ҳуқуқий мақсадга мутаносиб зарур** деб тан олинган ҳолатдагина қўллаш мумкин. Қамоқда сақлашнинг зарурати, асослиги, мутаносиблигини, ҳам даставвал, шунингдек вақт ўтиши билан ҳам ҳар бир алоҳида ҳолатда баҳолаш лозим.

Жамоат тартибини сақлаш учун

Қамоқда сақлаш бошпана излаётган аниқ бир шахс **эҳтимол яширинишга уриниши ёки бошқа тарзда маъмурлар билан ҳамкорлик қилишдан воз кечиши** учун муҳим асослар бор деб ҳисобланганда зарур бўлиши мумкин. Қамоқда сақлаш заруратини баҳолашда масалан: маъмурлар билан ҳамкорлики тарихи ёки ҳамкорликдан воз кечиш; гаровга шартли озод қилиш шартларига риоя этиш ёки риоя этмаслик; оилавий ёки ижтимоий алоқалар, ёхуд бошпана мамлакатига қўллаб-қувватлашнинг бошқа доираси мавжудлиги; бошпана тақдим этиш мурожаатининг асосий унсурлари тўғрисида маълумот тақдим этишга тайёрлик ёки тақдим этишдан воз кечиш; ёхуд мурожаатнинг аниқ асоссизлиги ёки суистеъмоллик хусусиятига эгаллигининг тан олиниши ҳисобга олиниши мумкин.

Мурожаатнинг “аниқ асосланмаганлиги” ёки “аниқ суистеъмом хусусиятига эгаллиги”нинг кўриб чиқишнинг тезлаштирилган тартиблари муносабати билан қамоқда сақлаш қонун томонидан тартибга солиниши ва бу мутаносибликни талаб қилиши, барча жалб этилган томонлар манфаатларини ҳисобга олган ҳолда амалга оширилиши керак (қаранг: 7.8-боб - Тезлаштирилган тартиблар).

Даставвал шахсни ўрнатиш ва (ёки) хавфсизликни текшириш учун қонунчилик томонидан ўрнатилган муддатнинг чегараланиши ва шахсни ўрнатиш ёки хавфсизликни текширишни ўтказиш учун зарур чоралар қўланганига қадар қамоқда сақлашнинг энг кам муддати қўллашга йўл қўйилади. Зарур ҳужжатларни тақдим этишга қодир бўлмашликни автомат тарзда ҳамкорликни хоҳламаслик сифатида талқин этмаслик лозим, бу хавфсизлик нуқтаи назаридан номақбул баҳолашга олиб келмаслиги керак.

Бошпана изловчи шахсни даставвалги сўхбатлашиш доирасидан **халқаро ҳимоя тақдим этиш тўғрисидаги мурожаат унсурлари ҳақидаги маълумотни аниқлаш мақсадида, бу маълумотни қамоқда сақлашсиз олиш мумкин бўлмаганида** қамоқда сақлашга йўл қўйилади. Гап бошпана изловчидан бошпана тақдим этиш учун мурожаат сабаблари тўғрисида амалдаги муҳим маълумотни олиш тўғрисида кетмоқда, лекин одатда бу мурожаатни моҳият жиҳатидан кўриб чиқишга тааллуқли эмас.

Аҳоли саломатлигини муҳофаза қилиш учун

Бошпана изловчи айрим шахсларни тиббий кўриқдан ўтказиш, бу ҳар бир аниқ ҳолатда оқланганида ёки аниқ юқумли касалликлар ёхуд эпидемияга нисбатан олдини олиш чоралар сифатида қўлланилганда муайян муддатга озодликдан маҳрум этиш ҳуқуқий бўлиши мумкин. Иммиграция маъносида бундай тиббий кўриқлар мамлакатга кириш пайтида ёки келгандан сўнг иложи борица тезроқ ўтказилиши керак.

Миллий хавфсизликни ҳимоя қилиш учун

Ҳукуматлар учун миллий хавфсизликка аниқ таҳдид туғдирадиган шахсларни қамоқда сақлаш зарур бўлиши мумкин. Миллий хавфсизликка таҳдидни аниқлаш ҳукумат ваколатига киришига қарамасдан, кўриладиган чоралар зарур, таҳдидга мутаносиб бўлиши ҳамда камситилмаган ҳолда суд назорати амалга оширилиши керак.

Қамоқда сақлаш: Бу қачон оқланмайди?

Ҳуқуқий мақсадни кўзламайдиган ва (ёки) халқаро стандартларга мувофиқ бўлмаган, жумладан бошпана изловчи шахснинг ночорлигини ҳисобга олган ҳолда қамоқда сақлаш ихтиёрий ва асосланмаган деб ҳисобланади.

Бошпана изловчи шахснинг **ноқонуний кирганлиги учун** жазолаш сифатидаги қамоқда сақлаш халқаро ҳуқуққа мувофиқ ноқонуний ҳисобланади. Бошпана изловчи шахсларнинг ноқонуний бўлиши давлатга уни автомат тарзда қамоққа олиш ёки бундай шахсларнинг ҳаракатланиш эркинлигини бошқа тарзда чегаралаш ҳуқуқини бермайди (қаранг: 4.7-боб - Ноқонуний кириш учун жазоламаслик).

Шахсни қамоқда сақлашни **бошпана излашни тўхтатиб туриш омили** сифатида қўллаш халқаро нормаларга мувофиқ эмас. Ноқонуний кириш ёки мамлакатда бўлиш учун жазолаш чораси сифатида қамоқда сақлашга йўл қўйилмайди. Бу 1951 йилги Конвенция 31-моддасига мувофиқ жазо чораси қўллаш ҳамда инсон ҳуқуқлари халқаро қонунчилигининг бузилишини жамоавий жазолашга тенглаштирган бўларди.

Бошпана изловчи шахсларни чиқариб юбориш учун қамоқда сақлаш, қоида бўйича, агар ана шу шахсларнинг бошпана тақдим этиш тўғрисида мурожаатини кўриб чиқиш жараёнида бўлса, ноқонуний ҳисобланади. Чунки улар мурожаат бўйича узил-кесил қарор қабул қилин-гунга қадар мамлакат ташқарисига чиқариб юборилиши мумкин эмас. Шунга қарамасдан, бошпана изловчи чиқариб юбориш ёки депортация тўғрисидаги қарор бажарилиши муддатини кечиктириш ягона мақсади билан бошпана тақдим этиш тўғрисида апелляция ёки мурожаат берган деб ҳисоблаш учун асос бўлса, маъмурлар қамоқда сақлаш масаласини кўриб чиқишлари мумкин. Бу белгилаб қўйил-гандек, ҳар бир аниқ ҳолатда зарурий ва мутаносиб бўлиши ҳамда бошпана изловчига мурожаатини кўриб чиқиш пайтида яшириниш имкониятини бермаслиги керак.

Қамоқда сақлаш ёки қамоқда сақлаш муддатини узайтириш тўғрисида қарор: Зарур кафолатлар

Бошпана изловчи шахсларни қамоқда сақлашга тааллуқли қарор қабул қилинганда, бу шахслар куйидаги энг кам тартиб кафолатларига эгалар:

- Ўзларининг қамоқда сақлаш сабаблари тўғрисида ва тегишли қарорлар муносабати билан пайдо бўлган

ҳуқуқлари, шу жумладан қайта кўриб чиқиш тартиблари тўғрисида хабардор қилиниши керак. Ана шундай маълумотни қамоққа олиш ва қамоқда сақлаш пайтида у тушунадиган тилда ва у тушунадиган атамалардан фойдаланган ҳолда тақдим этиш зарур.

- Қамоқда сақланаётган мамлакат фуқаролари фойдаланиши мумкин бўлган ҳолатларда бепул тақдим этиладиган адвокатга эга бўлиш ҳуқуқи тўғрисида хабардор қилиниши керак;
- Қамоқда сақлаш тўғрисидаги қарорни қайта кўриб чиқиш мақсадида дарҳол суд олдида ёки бошқа мустақил орган олдида бўлиши керак;
- Қамоқда сақлаш тўғрисидаги қарорни даставвал кўриб чиқишдан аввал қамоқда бундан буён сақлаш заруратини мунтазам равишда қайта кўриб чиқишлар ўтказилиши керак;
- Юқорида қайд қилинганлардан қатъи назар бошпана изловчи шахслар шахсан ёки вакили орқали хоҳлаган пайтда судда қамоқда сақланиши қонунийлигини кўриб чиқиш ҳуқуқини эга бўлишлари керак;
- Қамоқда сақлаш қонунийлигини исботлаш масъулияти ҳокимият органлари зиммасига юкланади;
- Бошпана тақдим этишнинг амалдаги тартибларидан фойдаланиш имкониятига эга бўлиш;
- БМТ ҚОКБ ва бошқа қочоқлар ишлари бўйича миллий орган, омбудсман идораси, инсон ҳуқуқлари бўйича комиссия ёки ноҳукумат ташкилотлари каби органларга мурожаат қилиш. Кўрсатилмай қолган органлар қамоқда сақланаётган бошпана изловчи билан боғланиш имкониятига эга бўлиши керак;
- Бошпана излаётган шахс тўғрисидаги маълумотга нисбатан маълумотларни ҳимоя қилишнинг ва маҳфийликнинг умумий принципларига амал қилиниши керак.

Қамоқда сақлашнинг инсонпарварларча ва муносиб шартлари: Уларни қандай қилиб таъминлаш керак?

Қамоқда сақланаётган бошпана изловчи шахсларга **уларнинг кадр-қиммати**га халқаро стандартларга мувофиқ ҳурмат билан муносабатда бўлиш керак. Улар қамоқда сақлашнинг куйидаги энг кам шароитларига эга бўлиш ҳуқуқига эга бўлишлари керак:

- **Қамоқда сақлаш фақат расмий қамоқда сақлаш жойлари деб тан олинган жойларидан амалга оширилиши қонунийдир.**
- Иммиграция билан боғлиқ сабаблар бўйича бошпана изловчи шахсларни қамоқда сақлаш **жазо хусусиятига** эга бўлмаслиги керак. Турмалардан

фойдаланишдан қочиб лозим. Агар бошпана излаётган шахслар ана шундай муассасаларда сақланаётган бўлсалар, улар маҳбуслардан алоҳида сақланиши керак.

- Қамоқда сақланаётган шахсларнинг номлари, улар сақланаётган жой, шунингдек уларни қамоқда сақлаш учун масъул бўлган шахсларнинг номлари манфаатдор шахслар шу жумладан уларнинг қариндошлари ва адвокатлари фойдалана оладиган **рўйхатларга** киритилиши керак. Бироқ ана шундай маълумотлардан фойдаланиш имконияти маҳфийлик масалаларини ҳисобга олган ҳолда тақдим этилиши керак.
- Эркаklar ва хотинлар, агар улар бир оила бўлмаса, **алоҳида жойлаштирилиши** керак. Болалар қариндошлари бўлмаган катта ёшдагилардан алоҳида жойланишини керак. Имконияти бўлса, оилаларга алоҳида турар жой тақдим этилиши лозим.
- **Зарурат бўлганда тегишли даволаш**, шу жумладан муҳим маслаҳат бериш **таъминланган бўлиши керак**. Қамоқда сақланаётганлар келгандан сўнг иложи борича тезроқ уларга тиббий кўрик ҳамда малакали мутахассислар ўтказадиган руҳий саломатликни текшириш таклиф этилиши керак. Кўпгина ушланганлар ўз мамлакатларида ва қочиб пайтларида руҳий жароҳатни бошидан ўтказганлар, бошқаларда руҳий ва жисмоний муаммолар қамоқда сақлаш оқибатида пайдо бўлади. Шунинг учун вақти-вақти билан баҳолашни ўтказиш лозим. Тиббий муаммолар ёки руҳий саломатлик муаммолари мавжуд бўлганида, зарур парваршиш ва даволаш, шунингдек озод этиш масаласини кўриб чиқиш таъминланиши керак.
- Қамоқда сақланаётган бошпана изловчи шахслар **доимий равишда қариндошлари, дўстлари агар улар бундай хоҳиш билдирсалар шунингдек диний, халқаро ва (ёки) ноҳукумат ташкилотлари билан муомалада бўлиш** (шу жумладан, телефонда ёки имконият бўлса Интернет тармоғи орқали) ва узрашиш имкониятига эга бўлишлари керак). Қамоқда сақланаётганлар БМТ ҚОКБга, шунингдек БМТ ҚОКБ вакилига мурожаат қилиш имкониятига эга бўлишлари керак.
- Қамоқда сақланаётган бошпана изловчи шахслар бинода ва очиқ ҳавода кўчадаги тегишли ҳудудда, шу жумладан соф ҳаво ва кундузги ёруғликда ҳар кунги рекреация давомида жисмоний машқлар билан шуғулланиш имкониятига эга бўлишлари керак.
- Қамоқда сақланаётган бошпана изловчи шахслар ўз диний маросимларини бажариш имкониятига эга бўлиши керак.
- Қамоқда сақланаётган бошпана изловчи шахсларга энг зарур нарсаларни, масалан қароват, ётиш нарсалари, душхона, **энг зарур нарсалар** ва тоза кийим тақдим

этилиши керак; улар душона ва хожатхоналарда муассаса хавфсизлиги талабларига мувофиқ **шахсий ҳудуд** ҳуқуқига эга бўлишлари керак.

- Қамоқда сақланаётган бошпана изловчи шахсларга ёши, саломатлигининг ҳолати ҳамда маданий/диний мансублигига мувофиқ бўлган **қимматга эга овқат** тақдим этилиши лозим. Ҳомиладор бола эмизадиган аёлларга махсус парҳез овқат тақдим этиш лозим.
- Қамоқда сақланаётган бошпана изловчи шахслар **ўқиш ва долзарб ахборот материалларидан фойдаланиш**, шунингдек **қамоқда узоқ муддат сақланишлари ҳолатларида таълим ва (ёки) касбий тайёргарлик олиш** имкониятига эга бўлишлари керак. Болалар мақомлари ёки қамоқда сақланиш давомийлигидан қатъи назар ҳеч бўлмаганда бошланғич таълим олиш ҳуқуқига эга.
- Қамоқда сақланаётган бошпана изловчи шахсларга **бир марказдан иккинчисига тез-тез ўтказишга йўл қўймаслик лозим**, чунки бу ҳуқуқшунослардан фойдаланиш ва улар билан мулоқатда бўлиш имкониятига тўсқинлик қилади.
- **Шикоят беришнинг камситилмайдиган механизмини** таъминлаш зарур.
- Қамоқда сақланаётган шахслар билан иш олиб боровчилар **тегишли тайёргарликни**, шу жумладан бошпана тақдим этиш, шахвоний ва гендер билан боғлиқ зўрлаш, руҳий жароҳатланиш ва (ёки) зўриқши аломатларини аниқлаш масалалари, шу жумладан қочоқлар тўғрисидаги ва қамоқда сақланаётганларга нисбатан инсон ҳуқуқлари соҳасидаги стандартлар масалалари бўйича **зарур тайёргарлик** олишлари керак.
- **Хусусий пудратчиларга** келганда, уларга қонун томонидан қамоқда сақланаётган бошпана изловчи шахсларнинг хотиржамлигини эътиборга олиш мажбуриятини юклаш илғор амалиёт ҳисобланади. Чунки давлат маъмурулари ўз мажбуриятларидан воз кеча олмайдилар ва бунинг учун масъулдилар. Давлатлар хусусий пудратчилар устидан самарали назоратни таъминлашлари зарур.
- **Қамоқда сақланаётган жойларда туғилган болалар** халқаро стандартларга мувофиқ туғилиши биланок рўйхатга олиниши ва туғилиш тўғрисида гувоҳнома олишлари керак.

Бошпана излаётган шахслар муайян тоифаларининг алоҳида ҳолатлари

Бошпана излаётган шахслар муайян тоифаларининг алоҳида ҳолатларини бошпана изловчи шахсларнинг муайян тоифалари қамоқда сақланиши пайтида эътиборга олиниши талаб қилинадиганлар:

➤ Руҳий жароҳатланиш ёки қийноқлар жабрдийдалари

Бошпана изловчи шахсларнинг кўпинча қочишга сабаб бўлган бошпана излаш вазиятлари ва жароҳатланиш пайдо бўлишига депрессия, ташвишлик, агрессия ва бошқа жисмоний, руҳий ва эҳтиросли оқибатлар пайдо бўлиши мумкин. Қамоқда сақлашни баҳолашда ана шу омилларни ҳисобга олиш лозим. **Қийноқлар ва бошқа жисмоний, руҳий ёки шахвоний зўрлашнинг жиддий шакллари жабрдийдалари** алоҳида эътиборга муҳтож ва **қоида бўйича уларни қамоқда сақламаслик лозим**.

➤ Болалар

Қоида бўйича болаларни иммиграция билан боғлиқ сабаблар бўйича **қамоқда сақламаслик лозим**. Қамоқда сақлаш боланинг энг яхши манфаатларига ҳеч бир ҳолатда мувофиқ бўлмади.

[Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенцияга](#)

мувофиқ болаларга нисбатан халқаро-ҳуқуқий мажбуриятлар кўзда тутилади ва бошпана излаётган болаларни қамоқда сақлаш назарда тутилаётганда болаларни ҳимоя қилишга тааллуқли алоҳида долзарб бўлган қуйидаги қатор дастурамал принциплар ўрнатилади:

- ПБоланинг энг яхши манфаатлари, шу жумладан бошпана излаётган болалар ва қочоқ болалар принципи (Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенциянинг 3-моддаси 22-моддаси билан биргаликда);
- Камситишга йўл қўймаслик принципи (2-модда);
- Яшаш ҳуқуқи (6-модда);
- Оиласи билан бирлашиш ҳуқуқи (жумладан 5-, 8- ва 16-моддалар);

- Уларнинг хоҳишига қарамасдан ота-оналаридан ажралмаслик ҳуқуқи (9-модда); ва
- Қочоқ мақомини тақдим этиш учун мурожаат қилаётган ёки кузатиб келаётган шахслар борлигидан қатъи назар қочоқлар деб тан олинган болалар учун зарур ҳимоя ва ёрдам ҳуқуқи (22-модда).

” Ота-оналарининг миграция мақоми ёки ўзларининг миграция мақомига асосланган ҳолда болаларни қамоқда сақлаш вазиятидан қатъи назар боланинг энг яхши манфаатларига ҳеч бир жавоб бермайдиган бола ҳуқуқларининг бузилиши ҳисобланади ва оқланиши мумкин эмас”.

БМТнинг Бола ҳуқуқлари бўйича қўмитаси Халқаро миграция маъносида барча болалар ҳуқуқларига бағишланган умумий мунозара яқунлари бўйича маъруза, 2012 йил.

Бошпана излаётган болалар, шу жумладан оиладаги болалар билан ўзаро муносабатлар мажбурлаш билан эмас, балки боланинг энг яхши манфаатларига биринчи навбатдаги эътибор ажратилган ҳолда **парваришлаш этикаси** билан белгиланади. Боланинг ночорлиги миграция мақоми билан боғлиқ мулоҳазалар билан таққосланганда устувор аҳамиятга эгадир.

Болалар ота-оналари томонидан кузатиб келинаётган ҳолатларда қамоқда сақлаш болаларнинг ҳолатига, шу жумладан уларнинг жисмоний ва ақлий ривожланишига зарарли таъсири ҳужжатлар билан тасдиқланганлиги сабабли жойлаштиришнинг тегишли барча муқобил шаклларини кўриб чиқиш лозим. Болаларни ота-оналари ёки асосий васийлар билан қамоқда сақлаш умуман оилавий ва хусусий оила ҳаёти ҳуқуқи, қамоқда ушлаш марказларининг болалар учун яроқлиги, шунингдек боланинг энг яхши манфаатларини ҳисобга олган ҳолда амалга оширилади.

Кузатиб келинмаётган ёки оиласидан ажралган болалар бошпана мамлакатида оила аъзолари томонидан парвариш қилиниш учун берилишлари керак. Агар бунинг имконияти бўлмаса, васийлик ва парваришлашнинг тегишли органлари жойлаштиришнинг муқобил шакллари билан, масалан бола тегишли парвариш олишини таъминлаш учун уни тарбиялашга ёки интернетга беришдан фойдаланиш керак. Боланинг энг яхши манфаатларини таъминлаш асосий мақсад бўлиши керак.

Бошпана излаётган болалар **ёшини аниқ баҳолашни** таъминлаш инсон ҳуқуқлари соҳасидаги стандартларга амал қилинган ҳолда тегишли усуллардан фойдаланишни талаб қилади. Ёшни нотўғри баҳолашда катталар томонидан хато қилинганда бу болаларни қамашга олиб келиши мумкин.

Агар болалар қамоқда сақланаётган бўлса, улар катталар каби **тартиб кафолатларига**, шунингдек ўзларининг аниқ ҳолатига мослаштирилган қўшимча кафолатлар ҳуқуқига эгалар. Кузатиб келинмаётган ёки оиласидан ажралган болаларга дарҳол мустақил ва **малакали ҳомий, шунингдек ҳуқуқ бўйича маслаҳатчи** тайинланиши лозим.

Болалар, шу жумладан қамоқда сақланаётганлар энг мақбул ҳолатда қамоқда сақлаш марказлари бинолари ташқарисидан бўлган жойларда **таълим олиш ҳуқуқига** эгалар. Бундан ташқариуларнинг **дам олиши ва ўйнаши, шу жумладан бошқа болалар билан ўйнаши** учун шароит яратилиши керак.

Болаларни қамоқда сақлаш марказларидан озод қилиш ва уларни яхшироқ шароитларда жойлаштириш учун барча саъй-ҳаракатлар қилиниши, шу жумладан устувор тарзда бошпана тақдим этиш тўғрисидаги мурожаатни кўриб чиқиш керак.

➤ Аёллар

Қоида бўйича, ҳомиладор аёллар ва бола эмизадиган оналарни қамаш керак эмас.

Жойлаштиришнинг муқобил шароитларини кўриб чиқишда аёлларнинг алоҳида эҳтиёжларини, жумладан шахвоний ва гендер билан боғлиқ зўрлаш ҳамда экпулутация қилинишдан ҳимоя қилишни эътиборга олиш лозим.

Бошпана излаётган аёллар барибир қамоққа олинган ҳолатларда уларнинг шахсий гигиенага нисбатан ўзига хос эҳтиёжларини қондирадиган бино ва материалларни кўзда тутиш зарур. Аёлларни қоровуллар ва назоратчилар сифатида жалб этилишга кўмаклашиш лозим. Қамоқда сақланаётган аёллар билан ишлаш топширилган барча ходимлар гендер билан боғлиқ эҳтиёжлар ва аёлларга нисбатан инсон ҳуқуқлари масалалари бўйича тайёргарликдан ўтган бўлишлари керак. Айниқса аёллар ва (ёки) оилаларни алоҳида сақлашни таъминлашнинг имконияти бўлмаганда қамоқда сақлашнинг муқобилларини кўриб чиқиш зарур.

Қамоқда сақланаётган бошпана излаётган аёллар зўрлаш тўғрисида маълум қилганларида, уларни дарҳол ҳимоя қилиш, қўллаб-қувватлаш ва маслаҳат бериш таъминланиши зарур. Уларнинг аризаларига нисбатан тегишли мустақил органлар томонидан маҳфийликка тўла амал қилинган ҳолда суриштирув ўтказилиши керак. Ҳимоя қилиш чораларини, жумладан ўч олиш хавфини ҳисобга олиши керак.

Шахвоний зўрлашга дучор бўлган аёлларга, шу жамладан ҳомиладорлик пайдо бўлганда тегишли тиббий маслаҳатлар ҳамда тавсиялар берилиши ва жисмоний ҳамда руҳий парвариш, қўллаб-қувватлаш ва ҳуқуқий ёрдам таъминланиши зарур.

▶ [БМТнинг қамоққа олинган аёллар билан муомала қилиш ва озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган жиноятчи аёллар учун жазолаш чоралари бўйича қоидалар \(Бангкок қоидалари\)](#), БМТ Бош Ассамблеяси, 2010 йил.

▶ [БМТнинг маҳбуслар билан муомалага нисбатан энг кам стандартлари \(Нельсон Манделла қоидалари\)](#), БМТ Бош Ассамблеяси, 2016 йил.

➤ Одам савдосининг жабрдийдалари ва жабрдийда бўлишлари мумкинлар

Одам савдосининг жабрдийдалари ва жабрдийда бўлишлари мумкинлар, тақроран одам савдосижалб этилиши мумкинларни қамоқда сақлашнинг сабаби сифатида ишлатилиши керак эмас. Одам савдосига дучор бўлган одамлар – бу, биринчи навбатда, жабрдийдалардир ва уларни мамлакатга ноқонуний кириши ёки яшаши ёхуд ноқонуний ишда қай тарздадир иштирок этиши учун қамоққа олиш, айбаш ёки жавобгарликка тортиш керак эмас, чунки бу уларнинг одам савдоси жабрдийдалари сифатидаги вазиятларининг бевосита оқибати ҳисобланади. Ана шундай жабрдийдалар ёки жабрдийда бўлиши мумкинлар, шу жумладан болалар ва ўсмирларни баъзан қамоқда сақлашнинг муқобилларини таъминлаш, шу жумладан хавфсиз турар жой тақдим этиш ва жойлаштиришнинг бошқа шаклларида фойдаланиш зарур.

➤ Бошпана излаётган ногиронлиги бўлган шахслар

Бошпана излаётган ногиронлиги бўлган шахслар ҳеч бир камситишсиз мурожаат қилиш ҳуқуқига эгалар. Шу тарзда давлатлар ана шундай шахсларнинг алоҳида сўровлари ва эҳтиёжларини қондириш учун қамоқда сақлаш сиёсати ва амалиётига ўзгартиришлар киритишлари лозим. Ихтиёрий равишда қамоққа олишга йўл қўймаслик учун ана шундай шахсларни тизимли асосда аниқлаш ва рўйхатга олиш керак. Уларнинг ўзига хос эҳтиёжларини қондириш учун ҳар

қандай муқобил чоралар талаб этилиши мумкин. Қоида бўйича **сурункали, жисмоний, руҳий, интеллектуал ва сенсор бузилишлари бўлган бошпана изловчиларни қамоқда сақлаш лозим.**

➤ **Бошпана излаётган катта ёшдаги шахслар**

Бошпана излаётган катта ёшдагилар учун уларнинг ёши, ночорлиги, ҳаракатланишдаги чегараланишлари, руҳий ёки жисмоний саломатлиги ёхуд бошқа вазиятлар туфайли уларга махсус парвариш ва ёрдам талаб этилиши мумкин. Бундай парвариш ва ёрдамсиз қамоқда сақлаш ноқонуний бўлиши мумкин.

➤ **Бошпана излаётган лесбиянкалар, гейлар, бисексуаллар, трансгендерлар**

Бошпана излаётган лесбиянкалар, гейлар, бисексуаллар, трансгендерларни қамоқда сақлаш улар билан нотўғри муомалада бўлиш ёки жисмоний, руҳий ёхуд шахвоний зўрлаш хавфига дучор қилмаслик керак. Зарурат бўлган ҳолатларда уларга тегишли тиббий ёрдам ва маслаҳатдан фойдаланиш имконияти тақдим этилиши лозим. Қамоқда сақлаш марказларининг барча ходимлари инсон ҳуқуқлари халқаро стандартлари, тенглик принципи ва камситишга йўл қўймаслик, шу жумладан шахвоний мўлжали ёки гендерга нисбатан камситишга йўл қўймасликлари керак. Агар қамоқда сақлаш марказлари ана шу шахсларнинг хавфсизлигини таъминлай олмаса, қамоқда сақлашнинг муқобилларини кўриб чиқиш зарур. Айти пайтда уларнинг бир ўзини қамоқда сақлаш ана шундай шахсларнинг ҳимоясини таъминлаш учун мақбул қарор бўлмайди.

Қамоқда сақлашнинг муқобиллари

“Қамоқда сақлашнинг муқобиллари” – бу ҳуқуқий атама эмас. Бу бошқа ҳолатда қамоқда сақланиши керак бўлган одамларга муайян шартларга риоя этган ҳолда жамиятда яшаш имконини берадиган механизмларнинг лўнда таърифидир. Қамоқда сақлашнинг муқобилларини кўриб чиқиш – ҳисоб бериш талабларидан ташкиллаштирилган жамоат назорати ва (ёки) кузатиб бориш дастурларигача қамоқда сақлашнинг зарурати, мақсадга мувофиқлиги ва мутаносиблигини умумий баҳолаш доирасида амалга оширилади. Бошпана изловчининг аниқ ҳолатларини ҳисобга олган ҳолда шундай мақсадларга эришишнинг камроқ “инвазив” ёки мажбурий воситалари мавжуд эмаслиги исботланиши керак. Бундай қараб чиқиш бошпана излаётган шахсларни қамоқда сақлашдан фойдаланишни охириги чора сифатида кўриб чиқишни таъминлайди.

Энг яхши амалиёт қамоқда сақлашқуйидаги ҳолатларда энг самарали муқобили ҳисобланади:

- Бошпана тақдим этиш бутун тартиби давомида бошпанаизлаётган шахслар билан инсонпарварларча, уларнинг қадр-қимматини ҳурмат қилган ҳолда муомала қилиш;
- Бошпана изловчиларнинг энг дастлабки босқичларида қамоқда сақлашнинг муқобиллари билан боғлиқ ҳуқуқлари ва бурчлари,шунингдек уларга риоя қилмасликнинг оқибатлари тўғрисида аниқ ва лўнда хабардор қилинади;
- Бошпана излаётган шахсларга бошпана тақдим этиш бутун тартиби давомида ҳуқуқий ёрдамдан фойдаланиш имконияти тақдим этилади
- Ищущим убежища лицам предоставляют необходимую материальную поддержку, размещение и другие условия приема или доступ к средствам самообеспечения (в том числе право на труд); и
- Лица, ищущие убежища, могут воспользоваться индивидуальным сопровождением своего дела или консультационными услугами в связи с ходатайством о предоставлении убежища.

Қамоқда сақлашнинг муқобиллари: Нима назарда тутилади?

Қамоқда сақлашнинг муқобиллари:

- Мавжуд муқобилларни, улардан фойдаланиш мезонларини белгилайдиган **қонунлар ва норматив ҳужжатлар** билан тартибга солиниши, шунингдек уларни амалга ошириш ва рияоз этилишини таъминлаш учун орган (органлар);
- **Инсон ҳуқуқлари соҳасидаги стандартларга** мувофиқ бўлиши, шу жумладан шахсий ҳолатларни мустақил орган томонидан вақти-вақти билан қайта кўриб чиқишни кўзда тутиши ва вазиятга боғлиқ равишда шикоят беришнинг самарали механизмлари ва ҳуқуқий ҳимоя воситаларидан ўз вақтида фойдаланиш имконияти;
- Одатдаги очик қабул марказлари **ўрнига фойдаланилмаслиги керак**;
- **Энг кам аралаш** принципига рияоз этиш ва алоҳида ночор гуруҳларнинг аниқ вазиятларига алоҳида эътибор ажратилиши керак;
- Шахсларнинг аниқ вазиятларига боғлиқ равишда **турли шакллари** олиши, шу жумладан рўйхатга олиш ва (ёки) денонация қилиш/ҳужжатларни бериш, кафолат/гаров/ваколат тақдим этиш, ҳисобот шартлари, жамоат назорати остида белгиланган турар жойда яшашга озод қилиш, электрон мониторинг ёки уйда комендат соати;
- **Шахсий эркинлик ёки ҳаракатланиш эркинлигини катта ёки кичик чегаралашларни кўзда тутиши мумкин.** Телефон бўйича ҳисоботни ҳамда бошқа технологиялардан фойдаланишни илғор амалиёт сифатида кўриб чиқиши билан бирга, электрон мониторингни бошқа, масалан билакка ёки оёққа биллагузук тақилиши шафқатсиз амалиёт ҳисобланади. Имконияти бўлгунча улардан фойдаланишга йўл қўймаслик керак;
- Бошпана излаётган шахсларга зарур моддий қўллаб-қувватлаш, жойлаштириш ва қабул қилишнинг бошқа шароитларини ёхуд ўзини-ўзи таъминлаш воситаларидан фойдаланишини, шу жумладан меҳнат қилиш ҳуқуқини тақдим этишди; ва
- Бошпана излаётган шахслар бошпана тақдим этиш тўғрисидаги мурожаат муносабати билан ўз ишини шахсий равишда кузатилишидан ёки маслаҳат хизматларидан фойдаланишлари мумкин;

Ҳужжатларни бериш қамоқда сақлашнинг муқобил дастурларнинг зарур шarti ҳисобланади. У бошпана излаётган шахсларни (ва улар оилалари барча аъзоларини) ҳамжамиятда яшаш ҳуқуқининг далилларини таъминлаш учун йўналтирилган. Ҳужжатлар(Ю шунингдек (такроран) қамоққа олиш кафолатлари сифатида хизмат қилади ва бошпана изловчиларга турар жойни ижарага олиш, ишга жойлашиш, тиббий, таълим ва (ёки) вазиятга боғлиқ равишда бошқа хизматлардан фойдаланишга ёрдам беради.

Минтақавий амалиёт

Бошпана излаётган шахсларни қамоқда сақлаш энг охириги чора ҳисобланади.

[ЕИнинг Қайта кўриб чиқилган қабул шартлари тўғрисидаги директивасида](#) (2013 йил)

бошпана излаётган шахсларни қамоқда сақлаш фақат зарурат ҳолатларида, шахсий баҳолаш асосида қўллаш лозим бўлган охириги чора ҳисобланади. ЕИда иштирок этувчи давлатлар қамоққа олишдан олдин озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган барча муқобилларни ўрганиб чиқишлари керак. Улар зарур эҳтиёткорликни бошпана изловчиларнинг айби билан содир бўлмайдиган маъмурий тартибларнинг ушланиб қолиниши қамоқда сақлашни давом эттиришни оқлаши мумкин эмас.

Давлат амалиёти

Қамоқда сақлашнинг муқобили сифатида ҳисоб беришни талаб этиш. Швецияда

Миграция масалалари бўйича агентлик ёки Швеция полицияси шахс муайян вақтда ҳисобот бериши учун полицияга ёки ўзи яшаб турган жойга яқин бўлган Швециянинг Миграция масалалари бўйича агентлик бўлимига келиши юзасидан назорат тўғрисидаги қарор чиқаради. Бу одамга паспортини ёки шахсини тасдиқлайдиган бошқа гувоҳномани топширишни шарт қилиб қўйишлари мумкин. Назорат қилиш ёки қамоқда сақлаш тўғрисидаги қарор устидан хоҳлаган пайтда шикоят қилиш мумкин.

АҚШда бошпана излаётган шахслар учун ҳисоб бериш бўйича мажбурият телефонда ҳисоб бериш орқали бажарилиши мумкин. Шахслар ҳукуматнинг ёрдамчи пудратчиси

томонидан ишлаб чиқилган товушни биометрик таниш учун дастурли таъминотдан фойдаланган ҳолда иммиграция органларида “рўйхатга олинади”. Ҳисоб бериш учун телефон қилиш сони хавфни баҳолашга боғлиқ бўлади ва ва ҳар бир алоҳида аниқ ҳолат бўйича кўпайтирилиши ёки камайиридиши мумкин. Агар шахс телефон орқали ҳисоб бермайдиган бўлса, унинг ҳисоб бериш шартлари қатъийлаштирилиши ёки шахс қамоққа олинаши.

Давлатлар амалиёти

Давлат томонидан молиялаштирилаётган гаровни таъминлаш ва жамоатчилик назорати.

Канадада Чегара хизмати ушланган иммигрантлар, шу жумладан бошпана изловчилар ва чиқариб юборилишни кутаётган шахсларни қамоқдан озод қилишни кўллаб-қувватлайдиган, нотижорат ташкилоти бўлган Торонто гаров дастури (ТГД) билан шартнома тузди. ТГД дастури гаровни тўлаш учун оиласи ёки бошқа қафолатчилари бўлмаган шахсларнинг “қафолатчиси” сифатида иш кўради. Торонто гаров дастури гаров тўламайди; бошпана изловчи шахслар ТГД қафолатига асосланиб озод қилинади. Улар ТГД дастури билан ҳамкорлик қилишга ва барча иммиграция тартибларини, шу жумладан ТГД томонидан ўрнатилган ҳисобот бериш учун келиш шартларига ҳамда агар уларнинг бошпана тақдим этиш тўғрисидаги муурожаатлари узил-кесил рад этилган бўлса, Канадани тарк этишга рози бўлишади. Улар барча белгиланган учрашувларга келиш ва ТГДнинг манзили ўзгарган ҳолатда хабардор қилиш тўғрисидаги ТГДнинг шартномасини имзолашади. Торонто гаров дастури ҳисобот бериш учун келмаслик қамоқда сақлаш марказига қайтарилишига олиб келиши мумкинлигини тўғридан-тўғри кўрсатади. Ҳисобот билан келиш талаби, қоида бўйича ТГД ва қочоқ излаётган шахс ўртасида ишонч ўрнатилиши билан енгиллаштирилади. Бундан ташқари, ТГД бошпана излаётган шахс яшаш жойини кутилмаганда текшириш чораларини кўриши мумкин. 2012-2013 йилларда назоратда бўлган шахсларнинг рақами 95 фоизи дастур шартларини бажарди. ТГД муваффақияти қисман бошпана изловчилар ишларини кузатиб бориш, шу жумладан дастур бошида комплекс ахборот тақдим этиш билан боғлиқдир.

- ▶ [Conclusion No. 44 \(XXXVII\) Detention of refugees and asylum-seekers \(Қочоқлар ва бошпана излаётган шахсларни қамоқда сақлаш 44 \(XXXVII\)-хулосаси\)](#), БМТ ҚОКБ ижроия қўмитаси 1986 йил.
- ▶ [Бошпана излаётган шахсларни қамоқда сақлаш ва қамоқда сақлашнинг муқобиллариға нисбатан мезонлар ва стандартларни қўллаш бўйича қўлланма](#), БМТ ҚОКБ, 2012 йил.
- ▶ [General Comment No. 35, Article 9 \(liberty and security of person\) 35-умумий тартибдаги мулоҳазалар, 9-модда \(Инсоннинг эркинлиги ва хавфсизлиги БМТнинг инсон ҳуқуқлари қўмитаси \(HRC\), 2014 йил.](#) Ушбу ҳужжатда давлатларнинг ихтиёрий равишда қамоқда сақлашга йўл қўймаслик мажбурияти келтирилади.
- ▶ [Monitoring immigration detention: Practical manual \(Иммиграция билан боғлиқ сабаблар бўйича қамоқда сақлашнинг мониторинги: амалий қўлланма\)](#), БМТ ҚОКБ, Қийноқларнинг олдини олиш бўйича ассоциация(АПТ) ва ушланганларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича халқаро полиция (IDC), 2014 йил.
- ▶ [Alternative to detention \(Қамоқда сақлашнинг муқобили\)](#), Мажлислар зали ҳужжати, Мажлислар зали ҳужжати, БМТ ҚОКБ 2015 йил.

Парламент аъзоларига тавсияларнинг назорат рўйхати:

Ушлаш ва ушлаш муқобиллари / қамоқда сақлаш

Халқаро қонунчиликка ва инсон ҳуқуқлари соҳасидаги стандартларга амал қилинишини таъминлаш учун парламент аъзоларига қуйидагилар тавсия қилинади:

- ✔ ОҚонунчиликда қамоқда сақлашнинг белгиланиши, шунингдек аэропортлар ва денгиз портларининг транзит зоналарида, шу жумладан агар ана шу чегараланган зоналарни тарк этишнинг ягона имконияти мамлакат ҳудуди чегарасидан чиқиш бўлса, таъминлаш.
- ✔ Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги қонунчиликка мувофиқ ихтиёрий ушлаш ман этилганлиги учун ушлаш қонун билан кўзда тутилган ҳолатларда, зарурат бўлганда ҳуқуқий мақсадга эришиш ва бу бажариши керак бўлган вазифаларга мутаносиб бўлишини таъминлаш. Ушлашнинг зарурати ҳар бир аниқ ҳолатда муқобилларини кўриб чиқишдан кейин ўрнатилиши лозим.
- ✔ Бошпана излаётган шахслар ва қочоқлар фақат иммиграция билан боғлиқ сабаблар бўйича қамоқда сақланмаслиги кераклигининг умумий принципини қўллаб-қувватлаш.
- ✔ Бошпана излаётган шахслар ва қочоқларни қамоқда сақлашга рухсат берилиши кўзда тутилган қонунчиликни қабул қилаётганда БМТ ҚОКБ Ихроия кўмитасининг 44-хулосасида белгиланган доирадан ташқарига чиқмаслигини таъминлаш, яъни бевосита; шахсни текшириш учун; дастлабки суҳбатлашиш доирасида мурожаатнинг унсурларини кўриб чиқиш учун; ҳужжатларини йўқ қилган ёки ҳокимият органларини чалғитиш мақсадида қалбаки ҳужжатлардан фойдаланаётган бошпана изловчилар томонидан ҳамкорликни таъминлаш учун; шунингдек миллий хавфсизликни ҳимоя қилиш мақсадларида.
- ✔ Болалар, улар кузатиб келинмаётган, оиласидан ажралган ёки оиласи билан бирга бўлган болалар бўлмасин, уларни қамоқда сақлашни ман этишни илгари суриш ва қўллаб-қувватлаш. Агар бунинг имконияти бўлмаса, болаларни ноқонуний кирганлиги ёки турганлиги асосида қамашга қўл қўймаслик имкониятини берадиган ёки унга мувофиқ қамоқда сақлашдан олдин муқобил чораларни (масалан интернатларда жойлаштириш ёки патранаж тарбиясига бериш) кўриб чиқиш талаб қилинадиган ёндашувни қўллаб-қувватлаш.

Кафолатларнинг зарур тартиблари

- ✔ Қонунчиликка озодликдан маҳрум қилинган шахслар қамоқда сақланиш сабаблари тўғрисида кечиктирилмасдан улар тушунадиган тилда хабардор қилинишини таъминлаш.
- ✔ Қонунчиликка бошпана излаётган шахслар зарурат бўлганидан кўп қамоқда сақланмаслигини ёки маъмурий кўриб чиқилишини; агар қамоқда сақлаш қонуний бўлса, у вақти-вақти билан қайта кўриб чиқилиши кераклигини, шунингдек қамоқда сақлашнинг энг кўп муддати ўрнатилган қондалар киритилишини таъминлаш.
- ✔ Қонунчиликка қамоқда сақланаётган қочоқлар ва бошпана излаётган шахслар БМТ ҚОКБ билан боғланиш имкониятига эга бўлишини ёки БМТ ҚОКБ вакили йўқ бўлган ҳолатда қочоқларга ёрдам кўрсатиш бўйича миллий ташкилотлар билан боғланиш имкониятига эга бўлишини, БМТ ҚОКБ барча қамоқда сақланаётган қочоқлар ва бошпана излаётган шахслар билан учрашишларини тақдим этиш тўғрисидаги қондалар қонунчиликка киритилишини таъминлаш.

Қамоқда сақлаш шароитлари

- ✔ Қамоқда сақланаётган бошпана излаётган шахслар ва қочоқларга тааллуқли қонунлар ва норматив ҳужжатлар уларнинг инсоний қадр-қимматлари ҳимоя қилинишини кўзда тутишини таъминлаш.
- ✔ Бошпана излаётган шахслар ва қочоқлар жиноят содир этишда айбланаётганлар ёки жиноят содир этганлик учун ҳукм қилинганлар билан сақланмаслигини ёқлаб чиқиш.
- ✔ Қамоқда сақлаш марказларида бўлиш давомида қамоқда сақлаш шароитларининг мониторингини амалга ошириш ва (ёки) миллий ҳуқуқни ҳимоя қилиш муассасалари, бошқа муассасалар ёки ноҳукумат ташкилотларининг қамоқдаги шароитлар тўғрисидаги хабарлари юзасидан жавоб чоралари кўриш.
- ✔ Агар қамоқда сақлашнинг шароитлари қонунчиликда ўрнатилган бўлса, БМТ ҚОКБ ва (ёки) бошқа ташкилотлар (масалан, тегишли ҳолатларда Халқаро Қизил Ҳоч билан) ушбу қонунчилик мавжуд халқаро ва минтақавий стандартларига жавоб беришига ишонч ҳосил қилиш учун маслаҳатлашув ўтказиш.

5.4 Бошпана излаётганлар ва қочоқлар оммавий оқими вазиятига жавоб чораларини кўриш

Бошпана изловчи шахслар ва қочоқларнинг жуда катта миқдорининг келиши бирорта давлат энг яхши ниятлар билан ҳам мустақил ҳал қила олмайдиган инқирозга олиб келиши мумкин. 2016 йилнинг сентябрь ойида қабул қилинган [Қочоқлар ва мигрантлар тўғрисидаги Нью-Йорк декларациясида](#) БМТ Бош Ассамблеяси “бирорта давлат ана шундай кўчиб юришларни ўз кучи билан уйдасидан чиқа олмаслиги”ни таъкидлаган. Ана шундай вазиятларда халқаро ҳамкорликни йўлга қўйиш керак.

Шунга қарамасдан ҳимоялашнинг асосий принципларига амал қилишнинг талаблари, масалан чиқариб юборишга йўл қўймаслик принципи давлатнинг мустақил мажбурияти ҳисобланади ва унинг бажарилиши масъулияти тақсимлашга боғлиқ равишда бўлмаслиги керак. Катта кўламдаги қочоқларнинг оқимида тўғри жавоб чораларини кўриш – бу ҳаётларни қутқариш, минтақавий барқарорлик ва халқаро ҳамкорликка кўмаклашиш демакдир.

” Ижроия кўмита халқаро бирдамлик ва маъсулиятни тақсимлаш қочоқларни ҳимоя қилиш принципларини зарур даражада амалга оширишда бевосита аҳамиятга эга; шу муносабат билан бироқ бошпанадан фойдаланиш имконияти ва давлатларнинг ҳимоя қилиш бўйича мажбуриятларига амал қилиниши аввал қабул қилинган маъсулиятни тақсимлаш механизмларига боғлиқ бўлмаслиги, жумладан бу инсоннинг асосий ҳуқуқлари ва инсонпарварлик принципларига амал қилиш халқаро ҳамжамият барча аъзолари мажбуриятларининг принципи ҳисобланади”

БМТ ҚОКБ Ижроия кўмитасининг 95-хулосаси

БМТ ҚОКБ Ижроия кўмитаси бошпана излаётган шахслар ва қочоқлар оммавий оқими вазиятларида пайдо бўладиган муаммоларни тан олган ҳолда куйидаги масалалар бўйича тавсияларни ишлаб чиқди:

- Оммавий оқим вазиятларида муомила стандартлари ва
- Халқаро ҳамкорлик ва маъсулиятни тақсимлаш.

Оммавий оқим вазиятларда бошпана тақдим этиш тўғрисида шахсий тартибдаги муурожаатларни кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ бўлмаслиги ва имкониятсиз бўлиши мумкин. Асосий ҳимоя ва ёрдамни таъминлашнинг қатъий заруратини эҳтиомолга олган ҳолда қочоқ мақомини шахсий белгилашни тўхтатиб туриш талаб қилинади. Катта миқдордаги одамларнинг қочишлари вазиятлари гуруҳ аъзоларини қочоқ сифатида кўришга кўрсатилганида бошпана бериш мамлакати *prima facie* принципи бўйича мақоми гуруҳий белгилашни қўллаши мумкин. *Prima facie* принципи бўйича мақомни белгилаш ва вақтинча ҳимояни тақдим этиш тўғрисида батафсилроқ маълумот олиш учун қаранг: б.боб – Қочоқ мақомини белгилаш ва 6.7. боб – Халқаро ҳимоянинг ёрдамчи ва вақтинча шакллари.

- ▶ [Оммавий оқим вазиятларида бошпана изловчи шахсларни ҳимоя қилиш 22\(XXXII\) -хулосаси](#), БМТ ҚОКБ ижроия комитети 1981 йил.
- ▶ [Вақтинчалик ҳимоя ёки вақтинчалик бўлиш механизмларига нисбатан тавсиялар](#), БМТ ҚОКБ, 2014 йил.
- ▶ [Хавфсизлик ва кадр-қиммат шароитларида: қочоқлар ва мигрантларнинг катта гуруҳи кўчиб юриши муаммоларини ҳал этиш](#), БМТ Бош Ассамблеяси A/70/

Стандарты обращения в ситуациях массового притока: Что делать?

БМТ ҚОКБнинг Ижроия кўмитаси бошпана излаётган шахслар ва қочоқларнинг оммавий оқими вазиятида қўллаш лозим бўлган ҳимоя чоралари ва муомаланинг энг кам стандартларини келишган. [Қўмитанинг 22-хулосасида](#) қуйидаги тасдиқланади:

“Бошпана изловчи шахсларнинг оммавий оқими вазиятларида улар биринчи бор бошпана сўраётган давлатларга киритилиши керак ва агар ушбу давлат уларни узоқ муддат асосида қабул қила олмасалар, давлат ҳамиша уларни қабул қилиши ва ҳеч бўлмаганда вақтинча қабул қилиши ва уларга ҳимоя тақдим этиши керак...”

Барча ҳолатларда чиқариб юборишга йўл қўймаслик асосий принципи, шу жумладан чегарада рад этишга йўл қўймасликка қатъий амал этилиши керак.

Бундан ташқари, Хулосада катта миқдор таркибида келган ва уларнинг мақоми тез аниқлаш имкони бўлмаганда одамлар билан муомаланинг энг кам стандартлари баён этилган. Ушбу стандартлар қуйидагиларни қамраб олади:

- Ҳеч бир камситишсиз хавфсиз киритиш;
- Чиқариб юборишдан ҳимоялаш;
- Тегишли қабул пунктларини, шу жумладан дарҳол рўйхатга олишни таъминлаш;
- Бошпана мамлакатида вақтинча туриш ҳуқуқи;
- Энг кам инсонпарварлик стандартларига мувофиқ муомала қилиш, хусусан:
 - Бошпана билан таъминлаш;
 - Моддий ёрдам тақдим этиш ва ишга жойлашиш имкониятини бериш;
 - Асосий тиббий ёрдандан фойдаланиш; ва
 - Болалар учун таълим олишдан фойдаланиш;
- Асосий инсон ҳуқуқларига, шу жумладан одил судлов ва ҳаракатланиш эркинлигига амал этиш; ва
- Бошпана бериш бошқа мамлакатида бўлган оила аъзоларининг бирлашиш имконияти ва йўқолган оила аъзоларини қидиришни ташкил этиш.

Бошпана излаётган шахслар ва қочоқлар оммавий оқими вазиятларида халқаро ҳамкорлик, масъулиятни тақсимлаш

Ҳимояни таъминлаш – бу биринчи навбатда давлатнинг мажбурияти, аммо оммавий оқим вазиятларида мамлакатлар бу масъулиятни ҳамиша ҳам мустақил равишда зиммаларига ола олмайди. 1951 йилги Конвенция қабул қилинишида унинг муқаддимасида “бошпана ҳуқуқини тақдим этиш айрим мамлакатларга бениҳоя оғир юк бўлиши мумкинлиги ҳамда шунинг учун халқаро кўлами ва хусусияти Бирлашган Миллатлар Ташкилоти томонидан тан олинган муаммоларни халқаро ҳамкорликсиз қониқарли ҳал этиб бўлмаслиги” деб тан олинган эди.

[БМТ ҚОКБ Ижроия кўмитасининг 2004 йилда қабул қилинган қочоқларнинг оммавий оқими вазиятларида халқаро ҳамкорлик ва масъулиятни тақсимлаш тўғрисидаги 100\(LV\)-хулосасида](#) қўшимча тавсиялар мавжуд. Унда фавқулодда инсонпарварлик вазиятларини ҳал этишга самаралироқ ва адолатли ёрдам беришга йўналтирилган чоралар баён этилган, масъулиятни тақсимлаш бўйича комплекс режани ишлаб чиқиш учун, шу жумладан узоқ муддатли қарорларни кўриб чиқиш ва уларга эришиш бўйича халқаро маслаҳатлашувлар ўтказиш тавсия этилган.

Ана шундай вазиятларда халқаро ҳамкорликни зарурий принцип ва услубиёти деб тушуниш мақбул. Асосий принцип шундан иборатки, инсонпарварлик инқирозларига, шу жумладан аҳолининг оммавий кўчиб юриши билан боғлиқ инқирозларга жамоавий масъулият мавжуд ва инсон кадр-қимматини хурмат қилиб ҳамда халқаро бирдамликни намойиш қилиб иш кўриш керак.

Оммавий оқим вазиятларида жавоб чораларини кўриш соҳасида халқаро ҳамкорлик услубиёт сифатида турли шаклларни, шу жумладан моддий, техникавий ёки молиявий ёрдани, шунингдек бошпана излаётган шахслар ва қочоқларнинг кўчиб

юриши ёки жойлашиши ёхуд инқироз қамраб олган зонадан чиқариб юборишни кечиктириш шакллари олиши мумкин. Ана шундай ҳамкорликка инқирозли минтақадан узоқда бўлган мамлакат ҳам, шунингдек қўшни давлат ҳам жалб этилиши мумкин.

” Биз қочоқлар ва мигрантларнинг катта гуруҳлари кўчиб юришини тартибга солиш инсонпарварларча, ижтимоий йўналтирилган бўлиши ҳамда амалга оширилиши учун умумий масъулиятни англаймиз. Биз бунга ана шундай кўчиб юришларга жавоб чоралари кўрилиши учун бир хил имкониятлар ва ресурслар бўлмаслигини ҳисобга олган ҳолда халқаро ҳамкорлик доирасида эришамиз. Халқаро ҳамкорлик, жумладан келиб чиқиш ёки фуқаролиги мансуб, транзит ва бориш жойи мамлакатлари ўртасидаги ҳамкорлик ҳар қачонгидан катта аҳамиятга эга бўлмоқда; ана шу соҳада ўзаро манфаатли ҳамкорлик бутун инсоният учун жиддий ёрдам келтиради. Катта гуруҳлар таркибида кўчиб юрган қочоқлар ва мигрантларга ҳар тарафлама сиёсий қўллаб-қувватланиб, халқаро ҳуқуққа мувофиқ давлатларнинг мажбуриятларига мувофиқ ёрдам ва ҳимоя кўрсатиш керак”.

БМТ Бош Ассамблеясининг 71/1-резолүцияси, Қочоқлар ва мигрантлар тўғрисида Нью-Йорк декларацияси, 2016 йил.

Давлатлар амалиёти:

Инсонпарварлик инқироzi вазияларида чиқариб юборишни кечиктириш – Канадада чиқариб юборишни маъмурий кечиктириш бўйича билдирги бериш имконияти мавжуд. Бу имкониятдан агар инсонпарлик инқироzi оқибатида шахсни чиқариб юборишни ишлатиш имконияти бўлмайди, чунки ана шу ҳодисанинг таъсири хавфсизликнинг муайян даражаси тикланмагунча кимдир қайтариб юборишни тасаввур этиб бўлмайди. Ана шу шарт мамлакатга киритилиши мумкин бўлмаган ҳамда жиноят содир этиш, халқаро ҳуқуқни ёки инсон ҳуқуқларини бузиш, уюшган жиноятчиликда иштирок этиш асосида ёки хавфсизлик нуқтаи назаридан чиқариб юборилдиши керак бўлганларга қўлланилмайди.

- ▶ [Conclusion No. 100 \(LV\) on international cooperation and burden and responsibility sharing in mass influx situations](#) (Қочоқларнинг оммавий оқими масъулиятларида халқаро ҳамкорлик ва масъулиятни тақсимлаш тўғрисидаги 100-хулоса), БМТ ҚОКБ Ижроия қўмитаси, 2004 йил.
- ▶ [Expert meeting on international cooperation to share burdens and responsibilities](#) (Экспертларнинг халқаро ҳамкорлик масъулиятни тақсимлаш масалалари бўйича кенгаши), БМТ ҚОКБ, 2011 йил.
- ▶ [Conclusion No. 112 \(LXVII\) on international cooperation from a protection and solutions perspective](#) (Ҳимоя ва қарорлар нуқтаи назаридан халқаро ҳамкорлик тўғрисидаги 112-хулоса), БМТ ҚОКБ Ижроия қўмитаси 2016 йил.

Парламент аъзолари учун назорат рўйхати:

Қочоқлар ва бошпана излаётган шахсларнинг оммавий оқими вазиятига жавоб чораларини кўриш

Халқаро ҳуқуқ ва давлатларнинг амалиётига мувофиқ, оммавий оқим вазиятларига амалий ва самарали жавоб чоралари кўрилишини таъминлаш учун парламент аъзолари кўйидагиларни қилиши мумкин.

Қочоқлар ва бошпана излаётган шахслар оммавий оқимини қабул қиладиган мамлакатларда:

- ✔ Чикариб юборишга йўл кўймаслик принципига мувофиқ очиқ чегараларни таъминлаш чораларини кўллаб-қувватлаш..
- ✔ Янги келганлар ҳеч бўлмаганда БМТ ҚОКБ Ижроия қўмитасининг 22-хулосасида баён этилган стандартларга мувофиқ камида ҳимоя ва ёрдам олишларини таъминлаш чораларини кўллаб-қувватлаш.
- ✔ Оммавий оқим вазиятларига жавоб чоралари тартибларини ишлаб чиқишда бу чоралар қонунчилик ёки норматив ҳужжатларда баён этилишига кўмаклашиш. Энг мақбул ҳолатда ана шундай тартиблар оммавий оқим вазиятлари пайдо бўлгунга қадар ишлаб чиқилган бўлиши керак.

- ✔ Ҳуқуматга БМТ ҚОКБни (ва БМТнинг бошқа муассасаларини) ёрдам ва ҳимоя тақдим этишда маслаҳатлашув ва кўмаклашиш учун таклиф этишни тавсия этиш
- ✔ Ҳуқуматга қочоқлар ва бошпана излаётган шахслар оқимига жавоб чоралари кўриш учун масъулиятни тақсимлаш мақсадида тегишли жавоб чоралари ва комплекс ҳаракатлар режасини ишлаб чиқиш ташаббусини тавсия этиш

Бошқа мамлакатларда:

- ✔ Ўз ҳуқуматларига оммавий оқим вазиятларига жавоб чораларини кўриш масалалари бўйича халқаро даражада маслаҳатлашувлар ўтказишни тавсия этиш ва масъулиятни тақсимлаш мақсадида комплекс ҳаракатлар режасини ишлаб чиқиш учун ана шу маслаҳатлашувларда иштирок этиш, шунингдек ўз ҳуқуматини ёрдам кўрсатиш ва кўллаб-қувватлашга даъват этиш.
- ✔ Оммавий равишда келган шахсларни фақат ўз келиб чиқиш мамлакатига эмас, шунингдек инқироз ҳолатида бўлган мамлакатга қайтариб юборишдан тийилиб туришга йўналтирилган чораларни кўллаб-қувватлаш.
- ✔ Инқироздан жабр кўрган шахсларнинг хавфсизлигининг қонуний йўллари таъминлаш учун фавқулодда кўчириш, эвакуация қилиш/инсонпарварлик нуқтаи назаридан киритиш, оилани бирлаштириш ва (ёки) инсонпарварлик студентлар визасини тақдим этиш усулларида фойдаланишни ёқлаб чиқиш.

5.5 Фавқулодда ҳолатларда жавоб чораларини кўриш

Қочоқлар билан боғлиқ фавқулодда вазиятларда ҳаёт тикилган ҳамда ёрдам ва ҳимоя тақдим этиш зарурати ниҳоятда каттадир. Қочоқлар оч, касал, яраланган ёки қўрқувда бўлган катта миқдордаги одамларнинг келишини эплай олмайдиган мамлакатга келишлари мумкин. Бошпана берадиган мамлакат ёки мамлакатлар жуда катта босим остида қолишлари мумкин ва кўпинча оммавий ахборот воситалари томонидан мутассил назорат қилинишга дуч келишади.

Фавқулодда ҳолатларга жавоб чоралари кўришнинг мақсади – ўз вақтида одамларни ҳимоя қилишни таъминлаш ва ёрдам кўрсатишдир. Бошпана берадиган мамлакатлар ўз худудида қочоқларни ҳимоя қилиш ва хавфсизлигини таъминлаш ҳамда қонунчилик ва тартибни сақлаб туриш учун масъулдир. Кўпинча ҳуқуматлар масъулиятни тақсимлашда халқаро ҳамжамиятнинг ёрдамига умид қилади. БМТ ҚОКБ ҳуқумат ёки БМТ Бош котибининг илтимоси бўйича қочоқларга ёрдам кўрсатади. Қочоқлар билан боғлиқ фавқулодда вазиятларда БМТ тизими муассасалари ишини мувофиқлаштириш учун масъулият умумжаҳон озиқ овқат дастури, ЮНИСЕФ, БМТ Ривожланиш дастури ва бошқа ташкилотлар (масалан, халқаро қизил хоч қўмитаси) билан қалин ҳамкорликда ишлайдиган БМТ ҚОКБ зиммасига юкланади.

Қочоқ аёлнинг тарихи:

Қочоқларнинг тўрт авлоди

Паром Танзаниядаги Танганьик қўли соҳилидаги Кагун қишлоғи яқинида тўхтаганида олтмиш ёшли Фоиб Ндикумана унинг номи қачон айтилишини пойлаб, қум устида ўтирарди. У қўл соҳилидаги одамлар тўлиб кетган қишлоқни тарк этиб ва Бурундидан қочиш орқали қутилиб қолган оғир хотираларини ортада қолдиришга ташна эди.

У умрининг ярмини қувғинда ўтказди ва энди тўртинчи маротаба қочоқ аёл бўлди. Унинг саккиз фарзандидан фақат кенжасигина Бурундига туғилган.

Икки ҳафта илгари Фоиб оиласининг тўрт авлоди Кагун жанубидаги Бурундидан келишди. “Биз хавфсизлик мавжуд эмаслиги учун қочдик, - дейди у. – Сиёсий партиялар кампанияларини бошлашганда уларнинг айримлари “Биз сизларни ҳудди кийимни совун қуқунида ювгандек ювамиз” каби ифодалардан фойдаланишди. Биз аввалги уч маротаба ҳам қочиш билан қутқарилишимизга тўғри келгани учун жуда даҳшатда эдик”.

Фоиб биринчи марта Бурундини ўнлаб, эҳтимол юзлаб минг одам билан, шу жумладан унинг отаси ўлдирилган 1972 йилда тарк этди ва кейинги ўн етти йил давомида Танзанияда қувғинда бўлди. Бурундига 1989 йилдагина келди.

Бир неча йил ўтгач, 1993 йилда президент Мелхиора Ндадая ўлдирилгандан сўнг у яна Таазанияга қочди. Икки ойдан кейин уйга қайтди, бироқ тинчлик тез орада тугади. “Ўлдиришлар 1997 йилда яна бошланди,

- эслайди у. – Ўшанда эримни ўлдиришди, уни кўмилган жойидан топишди. Биз буни ким қилганини билмаймиз”. Шунинг учун Фоиб яна Танзаниядаги бошқа қочоқлар лагерига қочди. Беш йилдан кейин у ниҳоят уйига қайтиб кела олди, аммо 2015 йилда яна зўрлашлар авжига чиқди.

Фоиб ва унинг оиласи Каунгада жонини сақлаб қолишга уринишган эди, бироқ қутилмаганда қочоқлар оқимининг келиши аввал бошдан овқат биринчи марта болалар, ҳомиладор ва боласини эмизадиган аёлларга тегишини англаради. “Бу ер жуда машаққатли жой, - дейди у. – Лагерь одамлар билан тўлиб-тошган, ҳаммаёқ сасиб кетган. Овқат йўқ ва айрим одамлар жуда оч-аохор. Баъзилар беморлар ва ўлишмоқда. Биз ерда ухлаяпмиз”.

Каунгадаги оғир шароитларга қарамасдан у Танзаниядаги хавфсизликдан мамнун ва яқин орада Бурундига қайтиб боришга умид қилмайди.

Кўп ўтмай Фоиб ўз номини ёзиб олади ва оиласи билан кўлдан ўтиш учун паромга чиқади. Бу ердан улар қуруқлик орқали ўзларини бир мунча яхши ҳис этадиган қочоқларнинг бошқа лагерига йўл олишади.

“Бизни яхши қабул қилишди, - дейди Фоиб. - Бизга ҳордиқ чиқариш мумкин бўлган жойни кўрсатишди ва қарематлар беришди. Бу ерда Каунгага қараганда яхшироқ, аста-секин ишлар юриша бошламоқда. Бироқ биз қочоқ бўлавериб, жуда чарчадик. Биз бу тугаши учун Тангрига илтижо қилмоқдамиз”.

[Қочоқларнинг тўрт авлоди](#), БМТ ҚОКБ, 2015 йил.

Фавқулодда вазиятларда қочоқларга ёрдам кўрсатишда ноҳукумат ташкилотлари муҳим роль ўйнайди. Бошпана тақдим этадиган мамлакат, БМТ ҚОКБ ҳамда турли жалб этилган халқаро ва ноҳукумат ташкилотлари саъй-ҳаракатлари ҳамда ҳимоя ва ёрдам тақдим этишда камчиликларни такрорланишига йўл қўймаслик учун масъулиятни тақсимлашда иштирок этади.

Инқирозли вазият бир ташкилотнинг мандати ва имконияти доирасидан ташқарига чиққанда БМТнинг инсонпарварлик фаолиятини мувофиқлаштириш бўйича бошқармаси фаолиятни мувофиқлаштириш, сиёсат ва ахборот-тарғибот фаолиятини ишлаб чиқиш учун масъулиятни ўз зиммасига олиши мумкин

Қочоқлар билан боғлиқ фавқулодда вазият нима дегани?

БМТ ҚОКБ томонидан ишлатиладиган қочоқлар билан боғлиқ фақулодда вазиятнинг таърифи шундай:

“Агар шошилинч ва зарур чоралар кўрилмаса, қочоқларнинг ҳаёти ва хотиржамлиги таҳдид остида қоладиган ва ниҳоятда муҳим чоралар кўрилишини талаб этадиган ҳар қандай вазият”.

Бошпананинг фуқаролик ва инсонпарварлик хусусиятини сақлаб туриш: нима қилиш керак?

Қабул қилувчи давлатлар бошпананинг фуқаролик ва инсонпарварлик хусусиятини таъминлаш учун асосий масъулиятга эгалар. [БМТ ҚОҚБ Ижроия қўмитасининг 94\(LIII\)-хулосасида](#) бошпананинг фуқаролик ва инсонпарварлик хусусиятини қандай таъминлашга нисбатан тавсиялари мавжуд. Уларнинг энг муҳимларига қуйидагилар тааллуқлидир:

- Комбатантларни аниқлаш, қуролсизлантириш, айириш ва мажбурий ушлаш бўйича чораларни илжи борида эрта, энг мақбули кириш пунктида қўриш;
- Комбатантларни эрта аниқлаш ва айиришни синчиклаб текшириш қамраб оладиган янги келганларни рўйхатга олиш ёрдам беради;
- Қочоқларнинг лагерлари ва бадарга жойларида хавфсизлигини тегишли ташкил этиш қуролланган унсурларнинг суқилиб кирилишининг олдини олиш ва қонун ҳамда тартибни мустақамлашга ёрдам беради;
- Қочоқ комбатантларни аниқлаш, қуролсизлантириш ва айиришдан кейин уларни чегарадан хавфсиз мажбурий ушлаш жойига юбориш лозим;
- Агар қочоқ мақоми гуруҳий асосда аниқланадиган бўлса, комбаъантларнинг оилаларидаги фуқаро аъзоларини улар билан бирга чиқариб юбориш эмас, балки улар билан қочоқлардек муомала қилиш лозим;
- Комбатантлар улар ҳақиқатан ҳам ва бир умрга ҳарбий фаолиятдан воз кечганликларини аниқланмагунча маъмурлар томонидан оқилона муддат доирасида бошқача бошпана изловчи шахслар деб ҳисобланмаслиги керак. Бундай ҳолатда халқаро ҳимояга мутаносиб бўлмаганлар томонидан бошпана тақдим этиш тизимида суимстеъмолликларга йўл қўймаслик учун халқаро ҳимоя соҳасидан чиқаришга эҳтимол тутилган асосларга синчиклаб эътибор берган ҳолда қочоқ мақомини белгилашни шахсий асосда ўтказиш лозим.
- Собиқ аскар болаларга нисбатан ҳимоя ва ёрдамнинг, жумладан уларни демобилизация ва реабилитациясининг алоҳида чоралари қўлланилиши керак;
- Зарурат бўлган ҳолатларда қабул қилувчи давлатлар БМТ ҚОҚБ ёрдамида халқаро ҳимояга муносиб бўлмаган шахсларни қочоқ сифатида мақомини руҳий белгилаш маъносида амалий тавсиялар ишлаб чиқади.

Кейинги бўлимларда қуйидагиларни таъминлаш учун зарур бўлган жавоб чоралари қўриб чиқилади:

- Бошпананинг фуқаролик ва инсонпарварлик хусусиятини қўллаб-қувватлаш; ва
- Қочоқ болалар, қизлар ва хотинларни ҳимоя қилиш.

Қочоқларнинг фуқаролик ва инсонпарварлик хусусияти

Қочоқлар билан боғлиқ фавқулодда вазиятлар кўпинча келиб чиқиш мамлакатидеги қуролли зўравонликлар ва можаролар оқибатида пайдо бўлади. Қочиб қутқарилаётган одамлар ўртасида, афтидан, фақат фуқаро шахсларнигина эмас, вақтинча нафас ростлаш ёки қўшни мамлакатларда яшириниш имкониятини излаётган қуролли унсурлар ҳам бўлади. Бироқ лагерлар ва қочоқлар жойлари фақат фуқаролик ва инсонпарварлик хусусиятига эга бўлиши керак. Уларда ҳарбий ҳаракатлар иштирокчиларига (комбатантларга) жой йўқ; уларнинг мавжуд бўлиши можаролардан қочган фуқаро шахсларни ҳимоя қилишга зарар етказиши.

Бошпаналарнинг фуқаролик ва инсонпарварлик хусусиятини таъминлаш учун асосий масъулият давлатлар зиммасидадир. Ҳукуматлар бунга лагерлар ва жойларни чегардан оқилона масофада жойлаштириш, қонунийлик ва тартибни сақлаш, лагерлар ва бадарга жойларга қурол келиб қолмаслигининг олдини олиш ҳамда Ижроия қўмита томонидан қуйида баён этилган таклифларни амалга ошириш орқали қўмақлашишлари мумкин.

- ▶ [Бошпаналарнинг фуқаролик ва инсонпарварлик хусусияти тўғрисидаги 94\(LIII\)-хулоса](#), БМТ ҚОҚБ Ижроия қўмитаси, 2002 йил.
- ▶ [Maintaining the civilian and humanitarian character of asylum: Conclusions and preliminary issues raised \(Бошпаналарнинг фуқаролик ва инсонпарварлик хусусиятини сақлаб туриш: даъватлар ва даставвал кўтарилган саволлар\)](#), БМТ ҚОҚБ, 2004 йил.

- ▶ [Operational guidelines on maintaining the civilian and humanitarian character of Asylum \(Қочоқларнинг фуқаролик ва инсонпарварлик хусусиятини сақлаб туриш бўйича амалий тавсиялар\)](#), БМТ ҚОКБ, 2006 йил.

БМТ Бош Ассамблеяси:

” Давлатларни лагерлар ва қочоқ жойларининг фуқаролик ва инсонпарварлик хусусиятини, жумладан қуроли унсурларнинг суқилиб киришларининг олдини олиш бўйича самарали чоралар, ҳар қандай ана шундай қуроли унсурларни аниқлаш ва уларни қочоқлар гуруҳларидан айириш, қочоқларни хавфсиз жойларга жойлаштириш ҳамда Қочоқлар ишлари бўйича Олий комиссар Бошқармасига ва зарурат бўлган ҳолатларда бошқа инсонпарварлик ташкилотларига бошпана излаётган шахслар, қочоқлар ҳамда БМТ ҚОКБ ваколоти доирасига кирадиган бошқа шахсларга тезкор, тўсиқсиз ва хавфсиз кириш имкониятини беришга қатъиян даъват этади”.

БМТ Бош Ассамблеясининг 69/152-хулосаси, 2014 йил.

Парламент аъзоларига тавсияларнинг рўйхати:

Бошпананинг фуқаролик ва инсонпарварлик хусусияти

Бошпананинг фуқаролик ва инсонпарварлик хусусиятини кафолатлаш учун парламент аъзоларига қуйдагилар тавсия этилади:

- ✔ Давлатнинг комбатантларни аниқлаш, куросизлантириш ва қочоқлардан айириш ҳамда уларни хавфсиз, чегарадан узоқдаги бадар-а жойларга жўнатиш мажбуриятини кўзда тутадиган фавқулодда вазиятларга жавоб чоралари тартибини қўллаб-қувватлашни ёқлаб чиқиш.
- ✔ Аввал қуроли кучлар ва гуруҳлар билан боғлиқ бўлган болаларни ҳимоя қилиш ва ёрдам кўрсатиш, жумладан демобилизация ва реабилитацияга тааллуқли махсус чораларни қўллаб-қувватлашни ёқлаб чиқиш.
- ✔ Инсонпарварлик ходимларининг тез ва тўсиқсиз ўтишини, муҳтож фуқаро шахслар учун жиҳозлар ва ёрдамлар кўрсатишни энгиллаштириш имконини берадиган инсонпарварлик чораларини қўллаб-қувватлашни ёқлаб чиқиш.

Қочоқларнинг мақомини гуруҳий ва *prima facie* принципи бўйича аниқлаш юзасидан тавсиялар.
6.3-боб- Қочоқ мақомини белгилаш. Қочоқ мақомини *prima facie* принципи бўйича тан олиш.

Қочоқлар билан боғлиқ фавқулодда вазиятларда болаларни ҳимоя қилиш

Зўрлаш ва кўчиб юриш болаларнинг жисмоний ва руҳий ҳолатига чуқур таъсир кўрсатади. Оилавий муносабатлар ва жамоавий тузилмалар барбод бўлиши оқибатида болалар етим ёки ўз оилаларидан ажралган ҳолда бўлиб қолишлари мумкин. Бу уларни ҳукуматнинг қуроли кучлари ёки уюшган қуроли гуруҳлар томонидан ёллаши, шунингдек шахвоний эксплуатация қилиниши айниқса ночор қилади.

Фақулодда вазият пайдо бўлиши ҳолатида хавфга дучор бўлган болаларни аниқлаш мақсадида дарҳол рўйхатга олиш тартибини жорий қилиш ҳамда улар оилаларининг омон қолган аъзоларини излаш лозим. Қочоқ болалар учун хавфсиз шароитларни таъминлаш ҳамда уларга ҳимоя ва парваришни тақдим этишга йўналтирилган бошқа чоралар БМТ ҚОКБ Ижроия кўмитасининг 107(LVII)-хулосасида баён этилган. Ана шу Хулосада режалаштириш ва ҳамкорлик стратегияларида болаларнинг эҳтиёжлари ва ҳуқуқларини ҳисобга олиш нақадар муҳимлигига эътибор қаратилади.

Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенцияга мувофиқ, қочоқ болалар алоҳида ҳимоя ва муомала ҳуқуқига эга. Ушбу Конвенцияга учта Факультатив протоколдан бирига мувофиқ, давлатлар болаларни қуролли кучларга мажбурий чақиришга йўл қўймаслик ва 18 ёшга тўлмаган ҳарбий хизматчилар ҳарбий ҳаракатларда бевосита иштирок этмасликлари учун барча чораларни кўриш мажбуриятини зиммларига олганлар. Бундан ташқари, ушбу Факультатив протоколга мувофиқ, давлатлар болаларни қуролли гуруҳларга ёллаш ва болаларнинг ҳарбий ҳаракатларда иштирок этишининг олдини олиш учун барча зарур қонунчилик, маъмурий ва бошқа чораларни кўришлари зарур. Бу болаларни қуролли кучлар ёки гуруҳлар томонидан ноқонуний ёллаш ёки фойдаланишининг олдини олиш, шунингдек қуролли кучлар ёки гуруҳлар томонидан ноқонуний ёлланган фойдаланган болаларни сўзсиз озод қилиш ҳамда уларни ҳимоя қилиш ва реинтеграциялаш бўйича ишларни қамраб олади.

ПАИ Ассамблеяси:

” Парламентларни кузатиб келинмаётган ва оиласидан ажралган болаларни қуролли можароларга жалб этилиши алоҳида эҳтиёжларини қондиришга йўналтирилган, энг камида ҳуқуқ устунлиги принципларига мувофиқ аниқ тартибларни кўзда тутиши керак бўлган қонунчиликни қабул қилишга даъват этади ...”

ПАИ Ассамблеяси:

” Ҳукуматларни қуролли кучлар ёки гуруҳлар томонидан ноқонуний ёллашдан қочиш орқали қутилаётган кузатиб келинмаётган ва оиласидан ажралган болалар чегараларни кесиб ўтишлари ва ўзларининг бошпана тақдим этиш тўғрисидаги мурожаати билан мурожаат қилишдан фойдаланишлари ҳамда ана шу тоифадаги боладан биронтаси унинг ҳаёти ҳақиқатан хавф остида бўладиган давлат чегарасига қайтиб бормаслигига йўналтирилган чораларни кўришга қатъиян даъват этади”.

Парламентларнинг болалар ҳуқуқларини, айниқса кузатиб келинмаётган мигрант болалар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ҳамда ҳарбий можаролар вазиятида улар эксплуатация қилинишининг олдини олишда парламентларнинг роли тўғрисидаги резолюция, ПАИ 130-Ассамблеяси, Женева.

Фавқулдда вазиятларда қочоқ хотинлар ва қизларни ҳимоя қилиш

Ҳарбий можаролар ва мажбурий кўчиб юриш, айниқса хотинлар ва қизларга таъсир кўрсатади. Шаҳвоний ва гендер билан боғлиқ зўрлаш, шу жумладан номусига тегиш, одам савдоси, шаҳвоний куллик, қуролли гуруҳлар томонидан ўғирлаш ва мажбурий ёллаш, шунингдек жинсий йўл билан ўтадиган юқумли касалликларни қасддан тарқатиш ҳозирги даврдаги қуролли можаролар ва зўрлашларнинг хусусиятларидан бири ҳисобланади. Ана шу суиитеъмолликларга, биринчи навбатда, хотинлар ва қизлар дучор бўлади. Можаролар ва кўчиб юришлар пайтида аёллар ва болалар томонидан бошқариладиган уй хўжалиқларининг сони кўпаяди. Айниқса ўзларининг кичик ука ва сингиллари тўғрисида ғамхўрлик қилишга уринадиган ўсмир қизлар хавфга дучор бўлади ва тирикчилик ўтказиш учун шаҳвонийлик ўзини ва оиласини боқишнинг ягона имконияти бўлиши мумкин.

Халқаро инсонпарварлик ҳуқуқига мувофиқ, аёллар ва болалар “алоҳида ҳурмат қилиш объекти” бўлиши ва уларни “номусга тегиш, фоҳишабозлик ҳамда ҳар қандай бошқа нарсаларга мажбурлашдан ҳимоя қилишни” таъминлаш учун можаронинг барча томонлари жавобгардирлар. Ана шу принцип ҳам лагерларда, ҳам бадарга жойларда қўлланилади.

[БМТ ҚОКБ Ижроия қўмитаси ўзининг ноқонуний шахвоний хусусиятга эга ва шахвоний эксплуатация қилиш амалларидан ҳимоя қилиш тўғрисидаги 98-хулосасида](#) давлатларга куйидагиларни қатъиян тавсия этади:

- Ҳар бир инсоннинг шахси дахлсизлиги ҳуқуқини ва шахвоний муносабатлар ҳамда шахвоний эксплуатацияга мажбурлашдан ҳимоя қилишни кучайтиришни рағбатлантиришга йўналтирилган тайёрлаш дастурлари, тавсиялари ва бошқа чораларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш;
- Шахвоний зўрлаш ва эксплуатация қилиш тўғрисидаги муурожаатларга жавоб чораларини кўриш, шу жумладан зарурат бўлганда ҳуқуқий ҳимоя чораларини кўриш; ва
- Шикоят бериш ва адолатни тиклашнинг фойдаланиш имконияти бўлган ва махфий механизмларини яратиш.

Умуман қочоқ аёлларни рўйхатга олиш ва уларни шахс гувоҳномалари билан таъминлаш хизматлар ва ҳимояланишдан фойдаланишлари имкониятларини енгиллаштиради. Оила аъзоларини қидириш ва оилаларни бирлаштириш нормал ҳаётни тиклашга ёрдам беради. БМТ ҚОКБ Ижроия қўмитасининг Хавфли шароитда хотинлар ва қизлар тўғрисидаги 105(LVII)-хулосасида хотинлар ва қизларни ҳимоя қилиш учун зарур бўлган чоралар батафсилроқ баён этилган.

Қочоқлар билан боғлиқ фавқулодда вазият: Нима қилиш керак?

Қочоқлар хавфсизликни эга бўлишлари учун чегаралар билан очиқ қолишини таъминлаш

Фавқулодда вазиятлар пайдо бўлишдан олдин одамларда уларни киритиш ва қабул қилишнинг қонунчилик асосини ишлаб чиқиб, хавфсизликдан фойдалана олишларини таъминлаш. *Чиқариб юборишга йўл қўймаслик* принципа, шу жумладан чегарада киришга рад этишни қўлламаслиқни таъминлаш. Фавқулодда вазият пайдо бўлишида миллий норматив-ҳуқуқий базанинг ва амал қилаётган институционал тузилмаларнинг мавжудлиги самаралироқ жавоб чораларини кўришга кўмаклашади ва БМТ ҚОКБга халқаро қўллаб-қувватлашни самаралироқ сафарбар этишга ёрдам беради.

Ҳуқуқларга амал қилиш ва инсон қадр-қимматини ҳурмат қилишни таъминлайдиган муомала стандартларига амал қилиш

- Қочоқлар уларнинг мамлакатда бўлиши фақат ноқонуний деб ҳисобланиши учун жазоланиши ва улар билан номақбул муносабатда бўлиш керак эмас. Улар аҳоли саломатлигини ва жамоат тартибини ҳимоя қилиш манфаатлари учун зарур бўлганларидан ташқари эркин ҳаракат қилишнинг чегараланишига дучор қилинмасликлари керак.
- Қочоқлар халқаро даражада, жумладан Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияда баён этилган асосий фуқаролик ҳуқуқларидан фойдаланишлари керак.
- Қочоқлар барча зарур ёрдамни олишлари керак ва уларга яшаш учун барча зарур нарсалар, шу жумладан озик-овқат, турар жой ҳамда асосий санитария ва тиббиёт хизматлари тақдим этилиши керак. Шу муносабат билан халқаро ҳамжамият қочоқларнинг катта қисмини қабул қилар экан қўшни давлатларни қўллаб-қувватлаш халқаро бирдамлик руҳида ҳамкорлик қилиши керак.
- Қочоқлар шафқатсиз, ғайринсоний ёки қадр-қимматни камситадиган муомалага дучор қилинмасликлари керак.
- Ирқи, дини, сиёсий эътиқоди, фуқаролик мансублиги, келиб чиқиш мамлақати, жисмоний қодир эмаслиги ёки бошқа белгилар бўйича бирор камштига йўл қўйилмайди.

- Қочоқлар судга ёки бошқа ваколатли маъмурий органларга эркин мурожаат қилиш ҳуқуқига эга бўлган ҳуқуқ субъектлари сифатида кўрилиши керак.
- Қочоқларни жойлаштириш ҳам уларнинг хавфсизлиги хотиржамлигини, ҳам қабул қиладиган давлат хавфсизлиги талабларини ҳисобга олган ҳолда белгиланиши керак. Улар имконияти борича келиб чиқиш мамлакати чегарасидан оқилона масофада бўлишлари ўз келиб чиқиш мамлакати ёки ҳар қандай бошқа давлатга қарши кўпуровчилик фаолиятида иштирок этмасликлари керак.
- Оила бирлиги принципига амал қилиш ва қариндошларини қидиришда барча имконияти бўлган ёрдамни кўрсатиш лозим.
- Болаларни, шу жумладан кузатиб келинмаётган ва оиласидан ажралган болаларни ҳимоя қилиш, шунингдек уларнинг энг яхши манфаатларига амал қилинишини таъминлашга йўналтирилган зарур қоидаларни қабул қилиш лозим. Одатдаги почта ёки алоқа воситалари орқали муомала қилишга, шунингдек дўстлари ёки қариндошларидан моддий ёрдам олишга рухсат берилиши лозим.
- Тўғилиш, ўлим ва никоҳларни рўйхатга олиш учун тегишли чоралар қабул қилиниши лозим.

Қуролли можаро ва зўрлашлардан қочиб билан ўзларини қутқараётган шахсларга “қочоқ” белгиланишини қабул қилиш ҳамда зарурат бўлганида ҳимоянинг ёрдамчи ёки муваққат шаклларини кўзда тутиш

1951 йилги Конвенция, 1969 йилги АБТ Конвенцияси, Картархен декларациясида ҳамда кўпгина мамлакатларнинг миллий қонунчилигида мавжуд “қочоқ” белгиланиши фавқулодда вазиятларда қочоқлар билан боғлиқ бўлган ҳолатларда ҳимояни, шу жумладан қуролли можаролар ва зўрлашлардан қочиб билан ўзларини қутқараётган шахсларни ҳимоя қилиш учун ҳимоя тақдим этишга асосларни кўзда тутди.

Халқаро қўллаб-қувватлаш масъулиятни тақсимлашга даъват этиш

Парламент аъзолари жамоатчилик эътиборини қочоқларнинг эҳтиёжларига ва уларнинг мамлакат томонидан бошпана тақдим этиш ҳиссаларига эътиборни қаратиб, халқаро бирдамлик, масъулиятни тақсимлаш даъватини қўллаб-қувватлашлари, инсонпарварлик ташкилотларидан фойдаланиши таъминлашлари ҳамда иштирокчиларнинг кенг доирасини ишга солиш ва фавқулодда вазиятларга самаралироқ жавоб чораларини кўриши қўллаб- қувватлаш юзасидан комплекс ҳаракатлар

режасини ишлаб чиқиш бўйича халқаро маслаҳатлар ўтказишга даъват этишлари мумкин.

Ҳукуматларни қочоқларнинг лагерларида хавфсизликини таъминлашга ҳамда бошпаналарнинг фуқаролик ва инсонпарварлик хусусиятини қўллаб- қувватлашга даъват этиш

Парламент аъзолари ҳукуматнинг қочоқлар ҳамда миллий ва халқаро инсонпарварлик ходимларини ҳимоя қилиш учун имконияти бўлган ҳамма нарсани қилишга даъват этишлари мумкин. Жамоатчилик хавфсизлиги ва тартиби учун масъулият бошпана тақдим этган мамлакатга юкланади. Ана шу вазифани халқаро қўллаб-қувватлаш зарур бўлган ҳолатларда ҳукумат зарур ёрдамни олиш воситасини ўрганиши керак.

Инсонпарварлик ва ижтимоий оқибатлар: қочоқларни қўллаб-қувватлашни ёқлаб чиқиш

Фавқулодда вазиятларда парламент аъзолари қочоқлар билан муомала қилишга жиддий таъсир кўрсата олишлари мумкин. Парламент аъзолари мамлакатларини ўз халқаро инсонпарварлик мажбуриятларини бажаришга чақиришлари мумкин. Улар қочоқларнинг вазияти билан қизиқиб, қочоқлар лагерлари, бадарға жойларида ёки қамоқда сақлаш марказларида бўлиб, қочоқлар билан бирдамлигини намойиш қилишлари мумкин. Парламент аъзолари маҳаллий аҳолининг масалалари ва муаммоларини ҳам ҳал эта олишлари, маълумот йўқлиги, тушунмаслик сабабли пайдо бўлиши мумкин салбий муносабатни юмшатишлари мумкин.

Prima facie принципи бўйича қочоқ мақомини иан олиш тўғрисида батафсилроқ қаранг: 6.3-боб – *Prima facie* принципи бўйича қочоқ мақомини белгилаш. 1051 йилги Конвенцияни қуролли можаролар ва зўрлашдан қочиб қутилаётган шахсларга қўлланиши мумкинлиги тўғрисида ҳамда ҳимоянинг ёрдамчи ва вақтинчалик шаклларини тақдим этиш тўғрисида қаранг: 6.7-боб.

6-боб.

Халқаро ҳимояга муҳтож шахсларни аниқлаш

© UNHCR / Andrew McConnell

6.1 Кириш

Давлат қочоқларни ҳимоя қилиш учун улар ким эканлигини билиши керак. Миллий маъмурлар халқаро ҳимояга муҳтож одамларни аниқлашга ва уларни мамлакат ҳудудига киришга уринаётган бошқа шахслардан фарқлашга қодир бўлишлари керак. Халқаро ҳимояга муҳтож, шу жумладан қочоқ сифатидаги шахсларни аниқлаш механизмларини яратиш давлатларга инсоннинг 1951 йилги Конвенция ва инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро қонунчиликка мувофиқ бошпана излаш ва бошпанадан фойдаланиш, шунингдек ўзларининг мажбуриятларини бажариш ҳуқуқларига амал қилиниши имкониятини беради

Айрим давлатлар қочоқ мақомини белгилашга шахсий ёндашувни қабул қилдилар, бошқалари мақомни тан олиш учун гуруҳий асосда қўллашади, учинчилар – айрим тоифалар учун шахсий асосда қочоқ мақомини белгилашга ва бошқаларга *prima facie* принципи бўйича гуруҳий асосда тан олишни қўллайдиган гибритли ёндашувни қабул қилган. Қоида бўйича, гуруҳий ёндашув шахсий асосда белгилашнинг амалда имконияти бўлмаган, халқаро ҳимояга эҳтиёж равшан бўлган *prima facie* оммавий оқим вазиятларида қўлланилади. БМТ ҚОҚБ айрим мамлакатларда ўзининг манадатига мувофиқ қочоқ мақомини белгилайди ёки бошпана тақдим этишнинг тартибида бошқача тарзда иштирок этади.

БМТ ҚОКБ ва бошқа ташкилотлар томонидан келишилган ёндашувларни қўллашга қўмаклашишга қаратилган саъй-ҳаракатларга қарамасдан, ҳали ҳам турли минтақаларда ва ҳатто бир минтақадаги турли мамлакатларда халқаро ҳимояга эҳтиёжни белгилашда тафовутлар мавжуддир.

Ушбу бобда қуйидагиларга нисбатан миллий қонунлар ва сиёсатларни, шунингдек улар мазмунини ишлаб чиқиш бўйича тавсиялар келтирилган:

- Давлатларнинг қочоқ мақомини белгилаш учун масъулияти;
- Prima facie принципи бўйича ёки шахсий асосда бўлсин қочоқ мақомини аниқлаш;
- “Қочоқ” белгиланиши, шу жумладан “қочоқ” белгиланиши унсурлари ва алоҳида ҳолатлар, жумладан ёш ва гендер жиҳатларга тааллуқли, шунингдек турфалик хусусиятлари тааллуқли бўлган шахслар;
- Фаластин қочоқларини аҳволи;
- Қочоқ мақомида чиқарилиши керак бўлган шахслар; ва
- Халқаро ҳимоянинг ёрдамчи ва муваққат шакллари.

Қочоқ мақомини аниқлашга тааллуқли тартиб масалалари 7-бобда кўриб чиқилган.

6.2 Давлатнинг қочоқ мақомини аниқлаш учун масъулияти

Давлатлар учун норасмий ёки махсус механизмларга таянмасдан қочоқ мақомини белгилаш ва халқаро ҳимоянинг бошқа эҳтиёжларини аниқлаш бўйича миллий қонунчилик қабул қилиш муҳимдир. Бу давлатнинг қочоқларни ҳимоя қилиш учун масъулиятининг энг муҳим унсури бўлиб халқаро мажбуриятларга мувофиқ амалиётининг изчиллигини таъминлашга ёрдам беради.

1951 йилги Конвенцияда қочоқ мақомини аниқлаш учун амал қилиниш зарур бўлган тартиблар белгиланмаган. Парламент аъзолари қочоқларни ҳимоя қилиш ва инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро мажбуриятларга мувофиқ бўлган, айни пайтда давлатнинг аниқ конституциявий ва маъмурий тузилмасини, шунингдек бошқа миллий қонунчиликни ҳисобга оладиган қонунчиликни қабул қилишга қўмаклашиб, қочоқларни ҳимоя қилишга жиддий таъсир кўрсатишлари мумкин.

” Ижроия қўмита қочоқларни ҳимоя қилиш учун масъулият, биринчи навбатда, давлатлар зиммасида эканлигини ва БМТ ҚОКБнинг роли ушбу соҳадаги мандатига мувофиқ давлатлар томонидан самарали амаллар, сиёсий ирода ва ҳар тарафлама ҳамкорликни алмаштириши мумкин эмаслигини таъкидлайди”.

БМТ ҚОКБ Ижроия қўмитасининг 81-хулосаси, 1997 йил.

БМТ ҚОКБнинг қочоқ мақомини белгилаш маъносидаги кузатиш вазифаси

БМТ ҚОКБ 1951 йилги Конвенция ва 1967 йилги Протокол қоидалари қўлланилишини кузатиш ва қўллаб-қувватлаш бўйича ўзининг вазифаларини амалга ошириш доирасида давлатларга бошпана тизимини яратиш ва қочоқ мақомини белгилаш тартиблари сифатини ошириш бўйича ишда ёрдам беришга тайёр. БМТ ҚОКБнинг жойлардаги ваколатхоналари БМТ ҚОКБнинг иштирок этишининг турли шакллари бўйича маслаҳатлар тақдим этиши мумкин.

БМТ ҚОКБ ўзининг кузатиш вазифасига мувофиқ, шунингдек қочоқлар мақомини белгилашда давлатларга (ва ўзининг ходимларига) ёрдам кўрсатиш учун тавсиялар нашр этади. БМТ ҚОКБ томонидан Ижроия қўмита сўрови бўйича нашр этилган [Қочоқ мақомини белгилаш тартиблари ва мезонлари бўйича қўлланма](#) алоҳида аҳамиятга эга. бошқа ҳуқуқий ва сиёсий тавсиялар БМТ ҚОКБ томонидан нашр этилаётган мавзули Халқаро ҳимояни тақдим этиш бўйича тавсиялар ҳамда айрим мамлакатлардаги вазиятларга тааллуқли материалларда, шу жумладан ҳимоя тақдим этиш тўғрисидаги услубий тавсиялар ва қайтармаслик бўйича тавсияларда мавжуд.

1951 йилги Конвенция ва (ёки) 1967 йилги Протоколда иштирок этувчи давлатлар БМТ ҚОКБга қочоқлар ахволи тўғрисидаги ва қочоқларга тааллуқли қонунлар, норматив ҳужжатлар ҳамда декретларнинг қоидаларини амалга ошириши тўғрисидаги ахборот ва статистика маълумотларини тақдим этади. Баъзан БМТ ҚОКБ маслаҳатчи ёки кузатувчи ролини бажаради, ҳатто биринчи ёки иккинчи инстанцияда қарорлар қабул қилишда иштирок этади. Айрим ҳолатларда БМТ ҚОКБнинг судларда ёки трибуналлардаги жараёнларда иштирок этиши қонунда кўзда тутилган (БМТ ҚОКБнинг кузатиш вазифалари тўғрисидаги қўшимча умумий ахборотга қаранг: 2-боб - БМТ ҚОКБнинг мандати ва роли).

Қочоқ мақомини белгилаш тўғрисидаги қонунчилик: Қайси қоидалар киритилиши керак?

Қочоқларнинг мақомини белгилаш ва тегишли тартиблар тўғрисидаги миллий қонунчилик куйидаги қоидаларни қамраб олиши керак:

- Биринчи инстанцияда муурожаатларни кўриб чиқиш учун жавоб берадиган марказий орган белгиланади;
- Салбий қарорлар апелляция беришни хоҳлаган шахслар томонидан самарали шикоят қилиниши мумкин бўлган мустақил апелляция органи белгиланади;
- Ҳар икки инстанция ходимлари тегишли билимлар ва тажрибага, шу жумладан салоҳиятни ошириш, кадрларни тайёрлаш, келиб чиқиш мамлакати тўғрисида маълумот манбалари, шунингдек сифатни таъминлаш механизмларини яратиш қўллаб-қувватлаш учун молиялашни тақдим этиш ҳисобига таъминланади;
- 1951 йилги Конвенцияга ва қўлланса бўладиган минтақавий ҳужжатларга мувофиқ, “қочоқ” белгиланиши, шу жумладан кимни халқаро ҳимоя соҳасига киритиш лозимлиги ва кимни ундан чиқариш лозимлиги, шунингдек қўшимча ҳимоянинг қўлланса бўладиган шакллари қабул қиланади;
- Шахсий ёки гуруҳий асосда бўлсин қочоқ мақомини белгилашда рия қилиш зарур бўлган тартиблар ўрнатилди ҳамда самарли ва адолатли тартибларни, шу жумладан энг кам тартиб ва тегишли процессуал кафолатларни таъминлаш учун тегишли кафолатлар кўзда тутилади;
- Халқаро ҳимояга муҳтож шахсларга тақдим этиш лозим бўлган – қочоқ мақоми ёки халқаро ҳимоя шаклларида фойдаланиладиган шахслар мақоми ҳамда уларга тақдим этиладиган ҳуқуқлар белгиланади; ва
- Адолатли ва самарали тартибларни таъминлаш учун зарур ресурслар ажратилади.

Шунингдек қаранг: 3.3-боб - Давлат бошпана тизимини яратиш. Бошпана тақдим этишининг адолатли ва самарали тартибларини таъминлаш тўғрисидаги қўшимча маълумот 7-бобда мавжуд.

БМТ ҚОКБ айрим мамлакатларда қочоқлар мақомини белгилаш учун масъулиятни қабул қилишда давлатга ёрдам кўрсатиш жараёни давомида **ўзининг мандатига мувофиқ қочоқ мақомини белгилашни амалга оширади**. Жумладан, гап 1951 йилги Конвенция/1967 йилги Протоколга қўшилмаган, шунингдек 1951 йилги Конвенция/1967 йилги Протоколга қўшилган, лекин қочоқ мақомини белгилаш тартибини ўрнатмаган ёхуд мавжуд тартиблар тегишли бўлмаган давлатлар тўғрисида кетмоқда. Бундан ташқари, БМТ ҚОКБ кўчириш учун дастлабки шарт сифатида шахсий асосда қочоқ мақомини белгилашни амалга оширади.

БМТ ҚОКБ томонидан ўтказиладиган қочоқ мақомини белгилаш одатда ҳимояга нисбатан жиддий устунлик тақдим этади. У айрим қочоқларни чиқариб юборишдан ҳимоя қилиши ҳамда уларга ёрдамдан ва узоқ муддатли қарорлардан фойдаланиш имконини беради. Ҳолбуки, фақат давлатлар қочоқ мақомини белгилашни қонун устунлигининг янада кенгроқ доирасига киритиши мумкин. Шунинг учун **БМТ ҚОКБ давлатларни қочоқ мақомини белгилаш учун масъулиятни ўз зиммасига олишга даъват этади**.

Яқинда қочоқ мақомини белгилашга дуч келган давлатларда, афтидан ушбу жараён аста-секин бўлади ва БМТ ҚОКБ уларга доимий қўллаб-қувватлашга интилади. БМТ ҚОКБ тегишли қонунчилик ишлаб чиқаётган давлатларга техник ёрдам тақдим этиши мумкин бўлганида салоҳиятни кучайтириб, кузатишни амалга ошириб, шунингдек биргаликдаги ва муайян вақт давомида қочоқ мақомини параллел белгилаш тартибини ўтказиб ёки қарор қабул қилиш тартибида иштирок этиб ёхуд узоқ вақт давомида кузатиш вазифасини бажариб, ёрдам кўрсатади.

► [Providing for protection: Assisting States with the assumption of responsibility for refugee status determination – A preliminary review](#) [(Ҳимояни таъминлаш: Давлатларга қочоқ мақомини белгилаш учун масъулиятни қабул қилганида ёрдам кўрсатиш – Даствавалги таҳлил), БМТ ҚОКБ, 2014 йил.

6.3 Қочоқ мақомини аниқлаш

Қочоқ мақомини белгилаш 1951 йилги Конвенцияда баён этилган ва минтақавий ҳужжатларда қўлланиладиган мезонларга мувофиқ, моҳият бўйича халқаро ҳимояни тақдим этиш тўғрисидаги ҳар бир мурожаатни шахсий баҳолашни кўзда тутаяди. Мамлакатга келаётган ва бошпана излаётган одамларнинг сони ниҳоятда кўп бўлмаган кўпчилик ҳолатларда давлатлар шахсий асосда қочоқ мақомини тан олиш учун мувофиқ бўлган мезонларни аниқлайдиган қонунчилиқни қабул қилиш ва амалга оширишни маъқул топади.

Кўпгина давлатларда қочоқ мақомини ва бошпана излаётган шахсларнинг халқаро ҳимояга бошқа эҳтиёжларини белгилашнинг мураккаб тизимлари ишлаб чиқилган. Айрим давлатларда бир йўла қочоқ мақомини ва халқаро ҳимоянинг бошқа эҳтиёжларини тақдим этиш имкониятини кўриб чиқишнинг ягона тартиби қабул қилинган. Ҳолбуки, қочоқ мақомига мувофиқликни кўриб чиқиш устувор ҳисобланади, шундан кейингина бошқа қўшимча ҳимоя мақомига мувофиқлик баҳоланади.

Айрим ҳолатларда давлатлар гуруҳ асосида қочоқ мақомини тан олиш тўғрисидаги қонунчилик қоидаларини ва ана шундай ёндашувлар, шу жумладан келаётганларнинг сони ва муурожаатларнинг хусусиятидан келиб чиққан ҳолда асосли ҳисобланадиган ёндашувларни қўллашади.

Бундан кейин *prima facie* принципи бўйича қочоқ мақомини тан олиш кўриб чиқилади. Кейинги бўлимларда давлат даставвал қочоқ мақомини киритиш, шундан сўнг ана шу мақомдан чиқариш эҳтимолини аниқ белгилаш мумкин бўлиши учун қонунчиликка киритиш зарур бўлган ҳал қилувчи унсурлар баён этилади.

***Prima facie* принципи бўйича қочоқ мақомини тан олиш**

Одамларнинг катта миқдордаги сони қуролли зўравонликлар ва сожаролар ёки инсон ҳуқуқларининг бошқа оммавий бузилишлари ҳолатларида қочоқ мақомини шахсий тартибда тақдим этиш тўғрисидаги муурожаатларни кўриб чиқиш имконияти ва зарурати бўлмаслиги мумкин. Ана шундай вазиятларда давлатлар ва БМТ ҚОКБ гуруҳнинг барча аъзоларининг қочоқ мақомини тан олиш учун қарор қабул қилиши мумкин. Агар келиб чиқиш мамлакатда қочиш билан ўзларини қутқараётган одамлар зарар келтириладиган хавфга дучор бўлаётганлигини кўрсатаётган объектив ҳолатлар равшан пайдо бўлса, шу асосда мақомни тан олиш мақбул. Бунинг натижасида улар 1951 йилги Конвенция ёки АБТ Конвенцияси, шунингдек 1984 йилги Картаген декларацияси йўналишига мос тушади.

Гуруҳнинг ҳар бир аъзоси бунинг тескариси далили мавжуд бўлмаганда, яъни одам киритиш мезонларига тўғри келмаслиги далиллари мавжуд бўлганида ёки чиқариш тўғрисидаги қоидаларнинг бирортасига мос тушганида қочоқ ҳисобланади.

Prima facie принципига ёндашув кўп сонли бўлмаган ҳолда келаётган, лекин уларга зарар етказишнинг умумий хавфи таҳдид қилиши равшан бўлган ана шунга ўхшаш вазиятлардаги гуруҳларга нисбатан мақбулдир.

***Prima facie* принципи бўйича ёндашувни қўллаш: Гап нима тўғрисида кетмоқда?**

Prima facie принципи бўйича ёндашув:

- Давлатлар ёки БМТ ҚОКБ томонидан қочоқ мақомини келиб чиқиш мамлакатидagi равшан объектив вазиятлар асосида тан олишни англатади.
- Ана шундай ҳолатлардан қочиш билан ўзларини қутқараётган шахслар зарар етказиш хавфига дучор қилинаётганлиги, бунинг оқибатида улар 1951 йилги Конвенцияга, тегишли ҳолатларда АБТнинг қочоқлар тўғрисидаги конвенциясига, Картаген декларациясига (давлатлар учун ва БМТ ҚОКБ мандати амал этишига, БМТ ҚОКБ учун) мувофиқ “қочоқ” деб белгиланиши тан олади;
- Қочоқ мақомини белгилашнинг шахсий тартиблари доирасида қўлланилиши мумкин, бироқ кўпинча оммавий келиш мақомни шахсий белгилашни ноамалий, имконияти йўқ ёки зарур бўлмаган қилиши вазиятларида фойдаланилади;
- Фақат қочоқ мақомини тан олиш – муурожаатни рад этиш тўғрисидаги қарорни қабул қилиш шахсий кўриб чиқишни талаб қилганда қўлланилади;
- Ҳар бир қочоққа ўз мақомидан ўзи тақдим этилган мамлакатда фойдаланиш имконини беради, шунингдек тегишли конвенциялар/хужжатларда кўзда тутилган ҳуқуқлардан фойдаланиш имконини беради; ва
- Вақтинча ёки шартли мақом тақдим этишга олиб келмайди ва агар фақат мақомни тўхтатиш шартлари бажарилмаган ёки бу бекор қилинмаган бўлса кучда қолади (шунингдек қаранг: 7.13-боб, қочоқ мақомини бекор қилиш ва тўхтатиш)

Prima facie принципи бўйича ёндашувни қўллаш: Қандай ҳуқуқий асос зарур?

Prima facie принципи бўйича ёндашувни қўллаш бўйича қарор миллий норматив-ҳуқуқий асос га мувофиқ қабул қилиниши керак. Ана шу асосда турли мамлакатлар қочоқ мақомини тан олишининг турли воситаларини қўллайди.

Ижро этувчи ҳокимиятнинг, масалан тегишли вазирликлар, Вазирлар Маҳкамаси ёки Президентнинг қарори бўйича мақомни тан олиш энг тарқалган восита ҳисобланади. Парламент ёки бошпана мамлакатдаги қочоқлар ишлари бўйича маъмурий орган ҳам шундай қарор қабул қилиши мумкин. Ҳар бир бундай ҳолатда тегишли орган ана шундай қарор олиш учун қонуний ваколатга эга бўлиши керак.

Қарор расмий декларация, декрет ёки қарор шаклида бўлиши мумкин. Уларда қоида бўйича қуйидагилар кўрсатилиши керак:

- *Prima facie* принципи бўйича ёндашувни қўллаш тўғрисида эълон қилиш учун ваколат тақдим этадиган қўлланса бўладиган миллий қонунчилик;
- Қочоқ мақоми тақдим этилишига асос бўлган, шунингдек мақом тақдим этилиши билан боғлиқ ҳуқуқлар ва мажбуриятларга асос бўлган халқаро ёки минтақавий қонунчилик;
- Ана шундай қарорга асос бўлган келиб чиқиш мамлақати ёки аввал доимий яшаб келган мамлакатдаги воқеалар/ғолатларнинг баёни ёки мақоми ана ўнундай ёндашув қўлланиладиган шахслар тоифаларининг тавсифи; ва
- Ана шундай қарорни қўллашни вақти-вақти билан қайта кўриб чиқиш ва тўхтатиш шартлар.

Prima facie принципи бўйича қочоқ мақомини тан олиш олтмиш йилдан кўпроқ вақтдан бери ҳам давлатлар, ҳам БМТ ҚОКБ томонидан стандарт амалиёт сифатида фойдаланилади. Ривожланаётган минтақаларда жойлаштирилган кўпчилик қочоқларнинг мақоми қочоқларнинг оммавий оқими ва бошпана излаётган шахслар вазиятларида *prima facie* принципи бўйича гуруҳий белгилашга асосланиб тан олинган.

Айрим давлатлар БМТ ҚОКБ *prima facie* принципи бўйича ёндашувни шахсий тартиблар доирасида, масалан мурожаатлар алоҳида тоифаларининг равшан асосланган хусусиятига ёки кўшиш презумпциясига асосланган шахсий, масалан соддалаштирилган ёки тезлаштирилган жараёнлар тартиби доирасида *prima facie* принципи бўйича ёндашувда қўллашади. Бундай вазиятларда ана шу ёндашувга мувофиқ, бошпана излаётган шахсга муайян объектив далилларни қабул қилиш тарзида “исботлаш устунлиги” тақдим этилади. Қочоқ мақоми у олдиндан ўрнатилган “бенефициар тоифасига” мансублиги ҳамда бунинг тескариси исботи бўлмаганда, ана шуни исботлай оладиганларга тақдим этилади.

Қочоқлар билан боғлиқ фавқулодда вазиятларда жангарилар/комбатантларни эрта аниқлаш ва уларни синчиклаб текшириш орқали фуқаро шахслардан ажратиш тўғрисида батафсил маълумотга қаранг: 5.5-боб - Фавқулодда вазиятларда жавоб чоралари.

Давлатлар амалиёти:

Prima facie принципи бўйича қочоқ мақомини тан олишни кўзда тутадиган қонунчилик ёки норматив ҳужжатлар – Африкада бир неча мамлакатларда, шу жумладан [Бурунди](#), [Гамбия](#), [Кеня](#) ва [Руандада](#) қочоқлар тўғрисидаги қонунларда оммавий оқим вазиятларида *prima facie* принципи бўйича қочоқ мақомини белгилаш учун қоидалар мавжуд. [Аргентинан](#), [Боливи](#), [Венсуэла](#), [Костарика](#), [Мексика](#), [Перу](#), [Салвадор](#), [Чили](#) каби Латин Америкаси мамлакатларида оммавий оқим вазиятига жавоб чоралари кўриш бўйича қонунчилик ёки норматив ҳужжатлар мавжуд. Улар, қоида бўйича, БМТ ҚОКБ билан ҳамкорликда *prima facie* принципи бўйича ёки гуруҳий асосда қочоқ мақомини белгиланиш кўзда тулади.

Парламент аъзоларига тавсияларнинг назорат рўйхати:

Prima facie принципи бўйича қочоқ мақомини тан олиш

Қочоқларни тез ва самарали аниқлаш ва тан олиш жараёнига қўмаклашиш мақсадларида парламент аъзоларига қуйидагилар тавсия этилади:

- ✔ *Prima facie* принципи бўйича қочоқ мақомини тан олиш тўғрисида қонунчилик қабул қилинганда, ҳужжатга, у 1951 йилги Конвенция ёки минтақавий ҳужжат бўлсин, аниқ ҳавола мавжуд бўлган мақомни тан олиш ҳуқуқий асоси бўлган қондан қўллаб-қувватлаш.
- ✔ *Prima facie* принципи бўйича қочоқлар деб тан олинган шахслар қочоқ мақоми билан боғлиқ барча ҳуқуқларни олиши қонунчиликда кўзда тутилишини таъминлаш.
- ✔ Қонунчиликда қочоқлар билан жангарилар/комбатантлар ўртасида аниқ тафовут ўрнатилишини таъминлаш, бунда жангари/комбатантлар қочоқ сифатида ҳимоя ҳуқуқига эга бўлмайди. Жангарилар/комбатантлар оилаларининг фуқаро аъзолари *prima facie* принципи бўйича қочоқ мақоми бенифициарлари

бўлиши мумкин ва улар жангарилар/комбатантлар билан бирга чиқариб юборилмайди.

- ✔ Собиқ жангарилар/комбатантлар, агар улар ҳақиқатдан ҳам бир умр ҳарбий фаолиятдан воз кечганликлари ўрнатилмаган бўлса, қочоқ изловчилар деб ҳисобланмасликлари керак; бундай ҳолатда улар муурожаатини шахсан кўриб чиқиш одатда талаб қилинади (жумладан истиснога асосланган ишларда эҳтимол тутилган иштирок).
- ✔ Агар қонунчилик қоидалари маъмурларга *prima facie* принципи бўйича ёндашуви қўллаш тўғрисидаги қарор амал қилишини тўхтатиш имконини берса, бу фақат қарорни қайта кўриб чиқиш ёки ўзгартириш санасидан кейин келган бошпана излаётган шахсларга тааллуқли бўлишини таъминлаш. Қочоқлар деб тан олиб бўлинган гуруҳларнинг аъзолари мақоми ёки ҳуқуқини ҳар қандай қайта кўриб чиқиш қочоқ мақомини бекор қилиш ёки тўхтатиш тўғрисидаги қоидаларга мувофиқ ўтказилиши лозим (бу ҳақда батафсилроқ маълумотга 7.13-бобда қаранг)

Қочоқлар билан боғлиқ фавқулодда вазиятлар тўғрисида батафсилроқ 5.5-бобга қаранг.

Давлатларнинг амалиёти:

Prima facie принципи бўйича қочоқ мақомини тақдим этиш тўғрисидаги вазирлик қарори – Конго Демократик Республикасида 2013 йилги вазирлик қарорига мувофиқ 2010 ва 2012 йилларда Марказий Африка Республикасидан қочганлар *prima facie* принципи бўйича қочоқ мақоми тан олинган эди. 2015 йилда яна битта вазирлик қарори билан Бурундидаги тартибсизликлардан қочган шахслар *prima facie* принципи бўйича қочоқ мақоми тақдим этилди.

- ▶ [Халқаро ҳимоя бўйича 11-тавсиялар: prima facie принципи бўйича қочоқ мақомини тан олиш](#) БМТ ҚОКБ, 2015 йил, у принципи бўйича мақомни тан олишни қўллаш тўғрисидаги ва мақомни тўхтатиш тўғрисидаги намуналарни қамраб олади.

6.4 “Қочоқ” таърифи кимга тааллуқли бўлади?

Шахс қочоқ сифатида тан олинishi учун келиб чқиши ёки одатда яшайдиган мамлакатига қайтиб келган ҳолатда таъқиб жабрдийдаси бўлиши мумкинлигининг асосланган хавфсираши бўлиши керак. Ушбу хавфсирашлар 1951 йилги Конвенциянинг 1А(2)-моддасида кўрсатилган бешта асосдан биттаси: ирқи, дини, фуқаролиги, муайян ижтимоий гуруҳга ёки сиёсий эътиқодга мансублиги билан боғлиқ бўлиши керак.

1969 йилдаги АБТ Конвенцияси қўлланиладиган ёки миллий қонунчиликка Картахен декларацияси имплементация қилинган мамлакатларда ушбу ҳужжатларда келтирилдган “қочоқ”ни белгилашдан фойдаланилади (шунингдек қаранг: 1.3-боб - Қочоқлар тўғрисидаги минтақвий қонунчилик ва қочоқларни ҳимоя қилишнинг стандартлари.

“Таъқиб”: бу нима?

“Таъқиб” тушунчасининг умумэтироф этилган белгиланиши мавжуд эмас ва ушбу атама 1951 йилги Конвенцияда белгиланмаган. У инсон ҳуқуқларининг жиддий бузилишларини, шу жумладан ҳаёт ёки эркинликни, шунингдек жиддий зарар етказишнинг бошқа шаклларини қамраб олади, деб ҳисоблаш мумкин. Бундан ташқари, ана шундан камроқ зиддиятга эга зарарнинг шакллари жамланма ҳолда таъқибни ташкил этиши мумкин. Шунингдек, агар амалда бу чидаб бўлмайдиган ҳолатга олиб келса ёки бунинг давомида моҳият жиҳатидан тегишли шахсга зарар етказилса, камситиш таъқибга тенглаштирилади.

Таъқибнинг у ёки бу амаллари таъқибга тааллуқлилиги бошпана излаётган шахснинг шахсий ҳолатларига, шу жумладан унинг ёши, жинсига боғлиқлилиги, эътиқоди, ҳиссиёти ва руҳий ҳолатига боғлиқдир.

Таъқиб давлат маъмурларининг амаллари билан боғлиқ бўлиши мумкин, лекин у нодавлат агентларидан, масалан қуролли гуруҳлар, жиноятчи ёки уюшган бандалар, агар давлат ҳимоя тақдим эта олмайдиган ёки хоҳламайдиган бўлса, оила аъзолари ёки умуман жамиятдан келиб чиқиш мумкин.

“Асосланган хавфсираш”: Бу нимани англатади?

“Таъқиб жабрдийдаси бўлишининг асосланган хавфи” нима эканлиги ҳар бир аниқ ҳолатга боғлиқдир. Ушбу таъриф ҳам субъектив, шунингдек ҳам объектив унсурларни қамраб олади.

- Субъектив унсур хавфсираш бошпана тақдим этиш тўғрисидаги мурожаат беришининг асосий сабабини аниқлаш учун бошпана излаётганнинг таржимаи ҳоли, тавсифи ва тажрибаси далилларини баҳолашни ўтказишни талаб этади.
- Объектив унсур мавжуд маълумот маъносидан аризачи тасдиқлаётганларни кўриб чиқишни талаб этади. Келиб чиқиш мамлакатидоги вазият, бошпана изловчининг шахсий тажрибаси, шунингдек ана шундай вазиятда бўлган бошқа одамларнинг тажрибасини эътиборга олган ҳолда аризачининг хавфсираши асосли эканлигини аниқлаш.

Конвенция буйича бешта асоснинг биттаси ёки бир нечтаси сабаби буйича:

1951 йилги Конвенцияга мувофиқ, қочоқ деб ҳисобланиши учун шахс **ирқи, дини, фуқаролиги, муайян ижтимоий гуруҳ ёки сиёсий эътиқодга мансублиги** белгиси буйича таъқиб жабрдийдаси бўлишнинг асосланган хавфсирашини исботлаши керак (1А(2)-модда). Буни “алоқадорлик сабаби” деб аташади. Ишнинг амалдаги ҳолатини кўриб чиқишни ўтказаяётган орган ҳолатнинг амалий жиҳатларини текширар экан, қуйидагиларни ҳисобга олган ҳолда таъқибдан хавфсираш сабаби ёки сабабларини ўрнатиши керак:

- Кўпинча қисман бир бирига ўхшаш бўлган таъқибнинг бир ёки бир нечта сабаби ёхуд асоси бўлиши мумкинми;
- Конвенция буйича таъқибнинг асослиги инсон хавфсирашида муҳим роль ўйнаши мумкин, лекин у ягона ёки устун сабаб бўлмаслиги керак;
- Айрим ҳолатларда таъқибнинг ниятлари ёки сабаблари равшан бўлади. Таъқиб қилувчи бошпана излаётган шахсга Конвенция буйича ана шу “алоқадорлик” мавжудлиги тўғрисидаги талабини қондириши учун етарлидир.
- Бошқа ҳолатларда жиноятчининг ниятларини ўрнатишнинг имконияти бўлмайди. Бу мажбурий шарт ҳисобланмайди. Асосий эътибор бошпана излаётган шахснинг ушбу мамлакат умумий маъносида хавфли ҳолатига қаратилади;
- Агар таъқибчи нодавлат субъекти бўлса, алоқадорлик таъқибнинг сабаби давлат ҳимоя тақдим этадиган сабабдан қатъи назар ёхуд таъқиб сабаби 1951 йилги Конвенция буйича асослар билан боғлиқ бўлмаса, лекин давлат 1951 йилги Конвенция буйича асосларда ҳимоя тақдим эта олмаса ёки тақдим этишни хоҳламаса алоқадорлик ўрнатилиши мумкин.

Улар қочоқ мақоми ҳуқуқига эгами? Бир нечта алоҳида ҳолатлар

🔗 Аскар қочоқ бўлиши мумкинми?

Қочоқ деб фақат фуқаро шахслар тан олинishi мумкин. Қуролли ҳаракатларда иштирок этишда давом этаётган шахс қочоқ сифатида халқаро ҳимоя ҳуқуқига эга эмас (бошпананинг фуқаролик ва инсонпарварлик хусусияти тўғрисидаги батафсил маълумотга қarang: 5.5-боб - Фавқулудда вазиятларда жавоб чораларини кўриш).

🔗 Ҳарбий хизматни ўташдан бўйин товлаётган шахс қочоқ бўлиши мумкинми?

Ҳар бир мамлакат ўзининг ҳимояланиш ҳуқуқи доирасида фуқаролардан ҳарбий хизматни ўташни талаб қилиш ҳуқуқига эга. Шу билан бирга инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро қонунчиликда одамлар виждон мулоҳазалари буйича ана шундай хизматни ўташдан воз кечиш ҳуқуқига эгаллиги тан олинади. Айрим миллий қонунларда виждон мулоҳазалари буйича ҳарбий хизматни ўташдан воз кечадиган шахсларга нисбатан тегишли қоидалар – уларни ҳарбий хизматни ўташдан озод қилиш тўғрисидаги қоидалар кўзда тутилмаган. Ана шундай вазиятларда бошпана излаётган шахс, агар у умуман ҳарбий хизматни ўташдан воз кечиш учун номутаносиб ва ихтиёрий жазоланишга дуч келса ёки хизматни ўташ пайтида халқаро ҳуқуққа зид бўлган амалларда иштирок этишдан воз кечса, таъқиб жабрдийдаси бўлишдан асосланган хавфсирашини исботлаши мумкин.

🔗 Жиноят содир этган шахс қочоқ бўлиши мумкинми?

Қочоқлар тўғрисидаги халқаро қонунчилик жиноятчиларни уларнинг қилмишлари учун жавобгарликка жалб этилишдан ҳимоя қилишга мўлжалланмаган. Бу 1951 йилги Конвенцияга мувофиқ, қочоқ мақомига тегишли мезонларда ифодаланган. Қонуний асосда жиний жавобгарликка тортилишдан ёки жазоланишдан, аммо таъқибдан эмас,

Бироқ шахс сиёсий ёки бошқа ноқонуний сабабларга кўра жиноятни содир этишда айбланиши мумкин. Бу моҳият жиҳатидан таъқиб ҳисобланган қонун ёки сиёсатга асосланган жиний жавобгарликка тортишда бу таъқиб бўлади.

Айни пайтда қонуний равишда жиний жавобгарликка тортилган шахс унга нисбатан жиний сурштирув билан боғлиқ бўлмаган сабаблар буйича хавфга дучор бўлиши мумкин. Ана шундай таъқиб жабрдийдаси бўлишдан хавфсираш, шунингдек жиний ишларда эҳтимол тутилган иштирок белгилари бўлганида 1951 йилги Конвенция 1-моддасига мувофиқ истисно қоидаларидан бирини қўллаш учун асослар мавжудлиги тўғрисидаги масалани кўриб чиқиш лозим.

❗ Ҳарбий жиноятчи қочоқ бўлиши мумкинми?

Ҳарбий жиноятларни содир этишда иштирок этган шахс қочоқларга тақдим этиладиган ҳимоя ва ёрдамдан аниқ чиқарилади. Агар бошпана излаётган шахс ҳарбий жиноят содир этган ёки ана шундай жиноятни содир этишда иштирок этган бўлса, унга қочоқ сифатида ҳимоя тақдим этилиши мумкин эмас. Худди ана шу инсониятга қарши жиноятларни содир этишда ва инсон ҳуқуқларининг бошқа жиддий бузилишда, шу жумладан геноцид жиноятида жавобгар шахсларга тааллуқлидир (чиқариш тўғрисидаги батафсил маълумотга қаранг: бундан кейинги 6.6-боб - Қочоқ мақомидан ким чиқарилиши керак?).

❗ Фуқаролиги йўқ шахс қочоқ бўлиши мумкинми?

“Қочоқ” белгиланиши бевосита фуқароликка эга бўлган ва “ўзининг аввал одатда яшаган мамлакати” ташқарисида бўлган шахсларни қамраб олади. Бироқ фуқаролиги йўқ барча шахслар ҳам қочоқ ҳисобланмайди. Улар ўзларининг одатда яшаган мамлакати ташқарисида “қочоқ” белгиланишида кўрсатилган сабаблар бўйича бўлиши керак. Фуқаролиги йўқ шахслар ўз ҳуқуқлари бузилишига нисбатан, айниқса ночор бўлишлари мумкин. Улар ҳужжатларга эга бўлмасликлари, бошқа ҳуқуқлардан фойдалана олмасликлари ва оқибатда жиддий ва кумулятив камситиш кўринишларига дуч келишлари мумкин. Ана шундай муомала даражаси Конвенцияга мувофиқ таъқиб учун асослардан бири бўлиши мумкинлиги ҳар бир алоҳида ҳолатда аниқланади.

❗ Иқлим ўзгариши оқибатларидан қочиш билан қутқарилаётган шахс қочоқ бўлиши мумкинми?

Халқаро чегарадан иқлим ўзгариши оқибатларидан қутқарилаётганлар одатда “қочоқ” белгиланиши мезонларига мувофиқ бўлмайди. Аммо кўпинча вазият мураккаброқ бўлади. Масалан, иқлимнинг ўзгариши ҳаётий муҳим ресурсларнинг (сув, ер, озик-овқат маҳсулотлари кабилар) етишмаслигига олиб келиши мумкин. Ана шу камомад зўравонлик ва қуролли можароларни келтириб чиқариши ва бу одамларни бошқа мамлакатларга қочишга мажбур қилиши мумкин. Ана шундай шахслар агар улар, масалан ҳарбий ҳаракатлар давомида ҳужумга дучор бўлсалар ёки мамлакатнинг ҳукумати онгли равишда уларни жазолаш ёки 1951 йилги Конвенцияга мувофиқ асослардан бири бўйича маргиналлашиш учун ёрдам кўрсатишни рад этса ёки ёрдам кўрсатишга қаршилик кўрсатса, “қочоқ” белгиланиши мезонларига жавоб бериши мумкин. *Масалан, бутун бир этник ёки диний жамоалар озик-овқат хавфсизлиги мавжуд эмаслиги ёки можаро оқибатида очликка дучор бўлишлари мумкин. Бу 1951 йилги Конвенциянинг “қочоқ”ни йўналишида тилга олинган бир ёки бир нечта белгилари бўйича таъқиб жабрдийдалари бўлишининг асосланган хавфсирашини алоқадорлигини ўрнатади. Иқлим ўзгариши шароитларида чегарадан ташқарига ўзларини қутқараётган шахслар ҳам қочоқларга нисбатан минтақавий ҳужжатларга мувофиқ қочоқлар бўлиши мумкин. Масалан, 1969 йилги АБТ Конвенциясида “қочоқ” белгиланишининг кенгайтирилган мезонлари келтирилган. Жумладан 2-моддада “мамлакатнинг муайян қисми ёки бутун ҳудудида жамоат тартибини жиддий бузадиган ҳодисалар” оқибатида бошпана излашга мажбур бўлган шахсларни ҳимоя қилиниши кўрсатилган. Бу иқлимнинг ўзгариши оқибатлари можаро ёки зўравонликни кескинлаштирадиган вазиятларни қамраб олиши мумкин.*

- ▶ [1951 йилги Қочоқлар мақоми тўғрисидаги ва унга 1967 йилги Протоколга мувофиқ қочоқ мақоми белгилаш тартиблари ва мезонлари бўйича қўлланма ва тавсиялар](#), БМТ ҚОКБ, 1979 йил, 2011 йилда қайта нашр қилинган.
- ▶ [Қочоқлар мақоми тўғрисидаги 1951 йилги Конвенция 1-моддасининг талқини](#), БМТ ҚОКБ 2001 йил.
- ▶ [Халқаро ҳимоя тақдим этиш бўйича 10-тавсиялар: 1951 йилги Қочоқлар мақоми тўғрисидаги конвенция ва унга 1967 йилги Протокол 1А\(2\)-моддаси маъносида ҳарбий хизмат билан боғлиқ қочоқ мақоми тақдим этиш тўғрисида мурожаат](#), БМТ ҚОКБ, 2013 йил.
- ▶ [Legal Considerations on Refugee Protection for people fleeing conflict and famine affected countries \(Можаролар ва очлик сабабли мамлакатдан қочаётган одамларга қўлланиладиган қочоқларни ҳимоялаш бўйича ҳуқуқий мулоҳазалар\)](#), БМТ ҚОКБ, 2017 йил.
- ▶ [РХалқаро ҳимоя тақдим этиш бўйича 12-тавсиялар: 1951 йилги Қочоқлар мақоми тўғрисидаги конвенция ва унга 1967 йилги Протокол 1А\(2\)-моддаси маъносида қуролла можаролар ва зўрлаш муносабати билан боғлиқ қочоқ мақоми тақдим этиш тўғрисида мурожаат](#), БМТ ҚОКБ, 2013 йил.

Қуролли зўрлаш ва можародан қочаётган шахслар: 1951 йилги Конвенция қўлланиладими?

Бугун қочоқларнинг кўпчилиги қуролли зўрлаш ва можаролардан қочиб қўтилмоқдалар. 2016 йил охирига келиб БМТ ҚОКБ масъулияти соҳасига тааллуқли бўлган барча қочоқларнинг ярми можаро ҳолатида бўлган атиги тўрт мамлакат: Афғонистон, Сомали, Жанубий Судан, Сурия Араб Республикасида рўй берди.

1951 йилги Конвенция халқаро ёки ички қуролли можаро ҳамда зўрлашнинг бошқа ҳолатларидан қўтилаётган одамларни ҳимоя қилади. Кўпинча ана шундай ҳолатларнинг асоси ёки сабаби ирқ, этник мансублик, дин, сиёсий сабаблар, гендерга мансублик, муайян ижтимоий гуруҳга тааллуқли ҳисобланади ёки бу ҳолатлар ана шу сабаблар бўйича содир бўлиши мумкин. Ана шундай ҳолатларда айрим шахслар ёки бутун жамоалар Конвенция бўйича асослардан бири билан аниқ боғлиқ сабаблар бўйича таҳдидлар, ҳужумлар ва қувғин қилишларга дучор бўлишлари мумкин.

1951 йилги Конвенциянинг “қочоқ” белгиланишини қуролли можаролардан қочиш билан қўтилаётганларга қўллашга қуйидаги айрим далилларни ҳисобга олиш лозим:

- 1951 йилги Конвенция аниқ бир қочоқ таъқибга дучор бўлиши кераклигини кўзда тутмайди. Қочоқда кўпгина бошқа одамлар билан бир хил таъқиб жабрдийдаси бўлиш учун асосланган хавфсираш бўлиши мумкин.
- “Қочоқ”ни белгилаш мақсадлари учун таъқиб ҳаёт ёки эркинликка хавф, инсон ҳуқуқларининг жиддий бузилиши, шу жумладан қийноқлар ёки гайриинсоний ва қадр-қимматни камситадиган муомала, шунингдек тинч даврда, ҳарбий можаро шароитларида ёки зўрлашнинг вазиятларида зарар етказишнинг бошқа шакллари дир.
- Кўпинча можаро ва зўрлашларнинг сабаблари этник, диний, сиёсий ёки ижтимоий тафовулар ва (ёки) можаро ва зўрлаш одамларга этник, диний, сиёсий, ижтимоий ва гендер белгилари бўйича бўлади; ва
- Қарор қабул қиладиган шахслар бошлана излаётган шахсларнинг мамлакатларидаги вазиятлари тўғрисида юқори сифатли маълумотга эга бўлишлари муҳимдир.

Ёш ва гендер жиҳатларни, шунингдек турфаликнинг хусусиятларини ҳисобга оладиган қочоқ мақомини белгилашга ёндашувларни қабул қилиш

Кўп йиллар давомида “қочоқ”ни белгилаш асосан эркак жинсига мансуб катта ёшдаги шахслар тажрибаси доирасида талқин қилиб келинган. Оқибатда аёллар ва болалар, шунингдек айрим шахслар томонидан уларнинг шахвоний белгиланиши ёки гендерга мансублиги асосларида бошпана тақдим этиш тўғрисидаги кўпгина муурожаатлар нотўғри баҳоланиб келинган ёки умуман эътибордан четда қолган.

Аммо ҳозирги пайтда қочоқларни ҳимоя қилиш маъносида ёш ва гендер жиҳатларни, шунингдек турфаликнинг ўзига хослигини тадқиқ қилиш ва тушуниш жиддий равишда илгарилаб кетди. Юқориди санаб ўтилган омилларни кимдир қочоқлигини аниқлашда яхшироқ тушуниш ва эътиборга олиш умумэтироф этилди (қаранг: 7.11-боб - Қочоқ тақдим этиш тартибида алоҳида эҳтиёжга эга шахслар).

Ёш жиҳатларини ҳисобга олган ҳолда “қочоқ”ларни белгилашни талқин этишда болалар ўзларининг ёши, етуклик ва ривожланиш даражаси, шунингдек катталарга боғлиқлиги каби омиллар оқибатида таъқибни бошидан ўтказишлари эътиборга олинмоқда. Миллий қонунлар ва норматив ҳужжатлар болалар дучор бўладиган таъқибнинг аниқ шакллари ва кўринишларини ҳисобга олиши керак. Қариндошлар томонидан таъқиб қилиниш; вояга етмаганларни фоҳишабозлик мақсадида ёллаш; шахвоний эксплуатация ва аёллар жинсий органларига жароҳат етказадиган операциялар – буларнинг ҳаммаси қочоқ мақомини тан олиш учун асос бўлиб хизмат қиладиган болаларни таъқиб этишнинг хусусиятли шакллари ва кўринишларидир. Катта ёшдаги одамлар ҳам ўзларининг мавқеи, масалан жамоада оқсоқол бўлишлари муносабати билан таъқибга дучор этилишлари мумкин. Ёшроқ одамлар учун таъқиб даражасига етмайдиган муомала катта ёшдагилар учун уларнинг ожизлиги сабабли таъқиб бўлиши мумкин.

Гендерга мансублик “қочоқ”ни белгилашда аниқ тилга олинмиди. Бироқ у таъқиб ёки етказиладиган зарарнинг турини, шунингдек бундай муомала сабабини белгилашга таъсир кўрсатиши мумкинлиги кенг эътироф этилади. “Қочоқ”ни белгилашнинг тўғри талқин этилиши гендерга мансублик билан боғлиқ муурожаатларга тааллуқлидир. Бундай ҳолатларда таъқибдан хавфсираш Конвенцияда кўрсатилган асослардан бири бўйича содир бўлиши мумкин. Масалан, диний нормаларнинг бузилишига асосланган қочоқ мақомини тақдим этиш тўғрисидаги муурожаатни дин, сиёсий эътиқодлар ва (ёки) муайян ижтимоий гуруҳга мансублик нуқтаи назаридан таҳлил этиш мумкин.

Турфалик хусусиятини ҳисобга оладиган қочоқ мақомини белгилашга ёндашув қочоқлар тўғрисидаги қонунчиликда кўпинча ижтимоий ихоталашга тушиб қолган одамлар гуруҳи турларининг ҳаётий тажрибаси ва муаммоларини кўзда тутиш ва алоҳида ҳисобга олишни таъминлайди. Шунингдек, бундай қонунчиликни амалга оширадиган шахслар улардан хабардор бўлишлари ва бу масалаларга алоҳида эътибор қаратишлари кераклигини англатади. Одамларнинг бундай гуруҳларга ногиронлиги бўлган шахслар, лесбиянкалар, гейлар, бисексуаллар, трансгендерлар ва интерсексуаллар, шунингдек миллий ёки этник, дини ёки тил бўйича озчиликни ташкил қиладиганлар тааллуқлидир. Ана шундай ёндашув қуйидагиларни ҳисобга олиши керак: бошпана излаётган шахсларнинг шахсий ҳолатлари бошларидан ўтказган тажриба; қандайдир таъқиб оқибатида, шунингдек ҳар қандай жисмоний ва бошқа тўсиқлар, шу жумладан ўз муурожаатларини беришга ҳалақит бериши мумкин бўлган бошқа одамларнинг муносабатлари.

“Гендерга мансублик” ва у билан боғлиқ атамалар: Бу нимани англатади?

“Гендерга мансублик” атамаси ва у билан боғлиқ қатор атамалар ҳаммаша ҳам тўғри англамайди. Эълон қилинган БМТ ҚОКБнинг “БМТ - аёллар” таркиби ҳамда [Шахвоний белгилаш ва гендер ўхшашликка нисбатан инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро-ҳуқуқий нормаларни қўллашнинг Жокьякорт принципларидаги](#) белгилашга асосланиб ушбу атамалар қуйидаги тарзда белгилиниши мумкин.

Гендерга мансублик

“Жинс” биологик белгилаш бўлган бир пайтда “гендерга мансублик” ижтимоий ёки маданий белгиланган ва ўрнатилган айнанлик, шунингдек у ёки бу жинсга белгиланган мақом, роль ва мажбуриятларга асосланган аёллар ва эркекларнинг ўзаро муносабатларига тааллуқлидир. Гендерга мансублик муҳим ва туғма сифат ҳисобланмайди, лекин вақт ўтиши билан ижтимоий ёки маданий аҳамият касб этади. Гендерга мансублик кўпинча ҳар қандай шароитларда аёллар ва эркекларнинг кўпинча мажбуриятлари, масъулият соҳалари, чегаралашлари, имкониятлари ва имтиёзларини белгилайди.

Гендерга мансублик асосида таъқиб қилиш

“Гендерга мансублик асосида таъқиб қилиш” – бу қочоқ мақомини белгилашда муҳим омил бўлган гендерга мансублик қатор хусусиятларни қамраб оладиган, ҳуқуқий бўлмаган атамалар. Аёллар ҳам, эркеклар ҳам гендерга мансублик бўйича таъқиб қилинишга асосланиб муурожаат

қилишлари мумкин, лекин кўпинча муурожаатларни аёллар беради. Гендерга мансублик асосида таъқиб қилиш, қоида бўйича шахвоний зўрлаш, оилада/уйда зўрлаш, оилани мажбурий режалаш, аёллар жинсий органларини жароҳатлайдиган операциялар ва бошқа анъанавий амалиётни қамраб олади (бирок ана шу санаб ўтилганлар билан чегараланмайди)

Шахвоний белгилаш

“Шахвоний белгилаш” у ёки бу одамнинг ўз жинсилиги, бошқа жинсга ёки ҳар икки жинслига чуқур эҳтироси, ҳаёлот ва шахвоний майлини ҳис этишини, шунингдек ана шундай шахслар билан жинсий алоқага киришиш қобилиятини англатади.

Гендер айнанлик

“Гендер айнанлик” у ёки бу одам томонидан туғилиш пайтидаги жинсига бир хил бўлиши ёки бўлмаслиги, шу жумладан ўз шахсий танасини ва гендерга мансубликнинг бошқа кўринишларини, шу жумладан ўзини тутиши, кийиниш ва гапириш хусусияти намоён бўлишини чуқур ҳис этишини англатади

” Ижроия қўмита” “давлатлар томонидан бошпана тақдим этишда сиёсат, норматив ҳужжатлар ва амалиётда ҳисобга олиш бўйича кўрилатган алоҳида саъй-ҳаракатларни мамнуният билан таъкидлайди; давлатларни, БМТ ҚОКБ ва бошқа тегишли манфаатдор томонларни ҳимоя тақдим этиш мезонларининг янада кенгроқ қабул қилиниши ва таъқиб гендерга мансублик ёки шахвоний зўрлаш билан боғлиқ бўлишини киритишга кўмаклашишга даъват этади”.

[БМТ ҚОКБ Ижроия қўмитасининг 87-хулосаси](#), 1999 йил.

Улар қочоқ мақоми ҳуқуқига эгами? Ёш ва гендер билан боғлиқ бир неча ҳолатлар

❶ Аскар бола қочоқ бўла оладими?

НХалқаро ва минтақавий қонунчиликда аскар болаларидан фойдаланиш тақиқланганига қарамадан бу ҳолат сақланиб қолмоқда. БМТ ҚОҚБ фикрича, давлат ёки нодавлат қуролланган гуруҳ томонидан 18 ёшгача бўлган болани ёллаш таъқибга тенглаштирилади.

Ҳам ўғил, ҳам қиз болалар мажбуран ёлланган бўлиши мумкин ва фақат аскар бўлибгина эмас, шунингдек ошпаз, ҳаммоллар, алоқачилар ва жосуслар бўлиб ҳам хизмат қилиши мумкин. Қизларни ҳарбий ёки қуролланган гуруҳлар аъзолари билан шахвоний муносабатларда бўлишга мажбурлашлари мумкин. Шу тарзда аскар болалар ўзлари дучор бўлган муомала ёки ҳар икки сабаб бўйича иштирок этишлари мавжуд бўлган амаллар оқибатида таъқиб жабрдийдалари бўлишга асосланган хавфсирашлари бўлиши мумкин. Бу болалар ўзининг келиб чиқиш мамлакатидagi ўзининг жамоасига қайтиб келгандан кейин камситиш, тақдоран ёллаш ёки ўч олишга дучор бўлиши мумкин.

Агар бошпана излаётган бола юқорида баён этилган тоифалардан бирига мансуб бўлса, у қочоқ деб тан олинishi керак.

Принцип жиҳатидан аскар болалар оғир жиноятлар содир этган ҳолатда қочоқ мақомидан чиқарилиши мумкин. Шунга қарамадан, болаларни ҳар қандай эҳтимол тутилган чиқаришни баҳолашда, бола ҳам жабрдийда, ҳам жиноятчи бўлиши ҳамда эҳтимол бошпана мамлакатида ўрнатилган жиний жавобгарлик ёшига етмаган бўлиши учун жуда эҳтиёткорона иш кўриш лозим. Агар ҳатто қочоқ мақомидан чиқариш тўғрисидаги қоида қўлланилган бўлса ҳам собиқ аскар болаларни фуқаролик ҳаётига қайта интеграция қилишга ёрдам кўрсатиш устувор вазифа ҳисобланади (чиқариш тўғрисида батафсилроқ қаранг: 6-боб - Қочоқ мақомидан ким чиқарилиши керак?)

❷ Одам савдоси жабрдийдаси қочоқ бўлиши мумкинми?

Одам савдосининг барча жабрдийдалари қочоқлар эмас, лекин айримлари шундай бўлишлари мумкин. Агар одам савдоси жабрдийдаси ўзининг келиб чиқиш мамлакатига қайтишига нисбатан хавфсирайдиган бўлса, етказилган зарардан хавфсираш у одам савдосига дучор бўлганлигининг оқибатини баҳолаш ва уни таъқиб этишга тенглаштириш лозим. Маъмурлар оила ва

жамият томонидан камситиш ёки жазолаш кўрқинчини баҳолашлари, давлат томонидан ҳимоя мавжуд эмаслиги учун яна одам савдоси жабрдийдаси бўлиши хавфи, шунингдек одам савдоси жиноятларини текшираётган ва одам савдогарларини жавобгарликка тортаётганлар билан ҳамкорлик қилиш учун жабрдийда бўлиши хавфини ҳисобга олиш керак. Айрим ҳолатларда одам савдоси жабрдийдалари шу қадар шафқатсиз муомалага дучор бўлишлари мумкинки, бу ўз-ўзидан таъқибга тенглаштирилади ва уларни қайтариш бу шахсларга ниҳоятда оғир жароҳат етказиши мумкин. Бундай баҳолашда гендер ва ёш жиҳатлари алоҳида аҳамиятга эга бўлиши мумкин. Кўпгина мамлакатларда судлар одам савдоси жабрдийдалари ва жабрдийда бўлишлари мумкинларни уларнинг қайтарилиши хавфига нисбатан “муайян ижтимоий гуруҳ аъзолари” сифатида кўриб чиқиш мумкин. Аниқ ҳолатга боғлиқ равишда қочоқ мақомини тан олиш учун бошқа асосларни ҳам қўллаш мумкин.

❸ Ўзларини жинсий органларида жароҳатлайдиган операциялар ўтказишга мажбурлашдан хавфсирайдиган хотин ёки қиз қочоқ бўлиши мумкинми?

Аёллар жинсий органларида жароҳат етказадиган операцияларнинг барча турлари зарар етказиш ва инсоннинг қатор ҳуқуқларини бузиш деб ҳисобланади. Бу халқаро ҳамда миллий ҳуқуқий амалиёт ва ҳуқуқий доктрина томонидан тасдиқланади. Кўпгина юрисдикцияларда таъқибга тенглаштирилдиган оғир зарар етказишни қамраб олишини ва қонун ташқарисидалигини тан олинган ушбу амалиёт қизларга номутаносиб тааллуқли бўлганлиги учун болани таъқиб этишнинг ўзига хос шакли ва (ёки) гендерга мансублиги таъқиб сифатида кўриб чиқиш мумкин. 1951 йилги Конвенцияда кўрсатилган асослар билан алоқадорлик сиёсий эътиқодлар, дин ва (ёки) муайян ижтимоий гуруҳга мансублик белгилари бўйича кўпинча таъқибни белгилайди.

❹ Аёл ижтимоий ёки диний нормаларга риоя қилишдан воз кечаётганлиги учун қочоқ бўлиши мумкинми?

Жамиятда амал қиладиган қатъий ижтимоий ёки диний нормаларга риоя этмаслик учун таъқибга тенглаштирилдиган зўрлаш, шафқатсиз камситиш ёки бошқа жиддий зарардан ўзини қутқараётган аёл қочоқ мақомини олиш ҳуқуқига эга бўлиши мумкин. Шахвоний зўрлаш, жумладан номусга тегиш, қоида бўйича, таъқибга тенглаштирилади. Таъқиб аёлнинг ирқи ёки унинг муайян ижтимоий гуруҳга мансублигига асосланган сиёсий, этник ёки диний сабаблар бўйича амалга оширилиши

мумкин. Таъқиб давлат томонидан тегишли ҳимоя мавжуд бўлмаганида, давлат органидан ёки нодавлат субъект томонидан бўлиши мумкин.

❗ Уйдаги зўрлашдан хавфсирайдиган аёл қочоқ бўлиши мумкинми?

Уйдаги зўрлашга дучор бўладиган аёллар автомат тарзда қочоқ мақомига олмайдилар, лекин уларнинг айримлари оғир зўрлаш ва маъмурлар томонидан ҳимоядан фойдаланиш имконияти бўлмаганида, бундай ҳуқуққа эга бўлишлари мумкин. Ҳар бир ҳолат моҳият бўйича унинг ўзига хос маданий, диний ва сиёсий маъносига кўриб чиқишлири керак. Баҳолаш жараёнида куйидаги саволларни кўриб чиқиш лозим. Етказилаётган зарарлар нақадар жиддий ва доимий ҳамда у таъқибга тенглаштриладими? Агар таъқибдан хавфсираш асосланган бўлса, Конвенцияда кўрсатилган бир ёки бир неча асосларга алоқадорлиги борми? Бошпана изловчиларга қонунчилик ва амалиётга мувофиқ қандай ҳимоя тақдим этилади? Маъмурлар онгли равишда таъқибга ёрдам берадиларми? Маъмурлар ҳимояни таклиф эта олмайдими ёки хоҳламайдими?

❗ Ўзининг шахвоний йўналиши бўйича қочиш билан ўзини қутқараётган одам қочоқ бўладими?

Кўпгина мамлакатларда одамларни амалда ёки эҳтимол тутилган шахвоний йўналиши ва (ёки) гендер ўхшашлиги бўйича инсон ҳуқуқининг жиддий бузилишлари ва таъқибнинг бошқа шакллари мавжуд. Ана шундай одамлар қочоқ мақоми мезонларига мувофиқ бўлиши мумкин. Шахвоний йўналиши ва гендер ўхшашлиги инсоннинг ўхшашлигининг асосий жиҳатларидир. Одамни ўзининг шахвоний йўналиши ва (ёки) гендер ўхшашлигидан воз кечиш ёки бунга яширишга мажбурлаш мумкин эмас. Шунинг учун 1951 йилги Конвенцияга мувофиқ, бошпана излаётган лесбиянкалар, гейлар, бисексуаллар, трансгедер шахслар ёки интерсексуалларни (ЛГБТИ) қочоқлар деб ҳисоблаш учун тегишли таҳлил этишни одамлар жамиятда қандай бўлсалар, шундай яшашлари ҳуқуқига эга эканликлари ва бунга яшириш керакмаслигидан бошлаш лозим.

ЛГБТИга таллуқли бўлган бошпана изловчилар кўпинча шафқатсиз муомаланинг оғир турлари, шу жумладан номусга тегиш ҳамда жисмоний, руҳий ва шахвоний зўрлашнинг бошқа шаклларига дучор бўлади. Айрим мамлакатларда уларни ихтисослаштирилган муассасаларга мажбурий жойлаштиришга, жинсни ўзгартириш бўйича операциялар уларнинг шахвоний йўналишини ўзгартиришга мўлжалланган электр ва дори терапияларига дучор қилишлари мумкин.

Агар бошпана изловчи ЛГБТИлар ихтиёрий бир жинсли муносабатлар жиноятлаштирилган мамлакатдан бўлсалар, ўз-ўзидан таъқиб бўладиган жазолаш оғирлигини, шунингдек ана шу қонунларга амал этиши даражасини баҳолаш керак. Ҳатто камдан-кам қўлланиладиган бир жинсли муносабатларни ман этадиган жиноят қонунлари тоқатсизлик муҳитини яратиши ёки бунинг ҳосил бўлишига ёрдамлашиши мумкин. Бу ҳамжамият вакиллари таъқиб муносабати билан зарар етказишга олиб келиши мумкин. Бундан ташқари умумий амал этиш хусусиятига эга қонунлар, масалан жамоат, никоҳ ёки шахвоний хизматлар тўғрисидаги қонунларга нисбатан номутаносиб қўлланиши мумкин.

Қочоқ тарихи:

Босқинчиларнинг таҳдидидан қутилиш учун сальвадорлик кўр эр-хотин ўзларини ўлик деб кўрсатдилар

Қуролланган каллакасарлар тўдаси уларнинг Эл-Сальвадордаги уйини ўққа туттишганида кўр эр-хотин Росорё ва Виктор ўзларининг 10 ёшли қизларини қучоқлаб полга йиқилдилар.

Икки дақиқа ўтгач, улар кўра олмайдиган бир неча киши уйларига бостириб киришди ва полга ёпишиб ётганликлари учун устиларидан қарашди “Мен қарахт бўлганлдим, бутун танам қотиб қолганди, - дейди Росорё. - Кейин биз улар полициячилар эканлигини тушундик ва мен яна нафас ола бошладим”.

Оиланинг эр-хотинга тегишли иккита уқалаш клиникаси учун “ижара ҳақини тўлашни” талаб қилаётган тўда таъқиб қилар эди. Босқинчилар ўзларининг ҳақ тўлаш талабларини икки баробарга оширганларидан кейин улар бизнесларини ёпишди ва тўда босқинчилардан яшириниш учун бир неча жойга кўчиб юришди

Уларни сариқ ҳассаларидан осон таниш мумкин эди ва тўда ҳар сафар уларни топарди. Полиция уларнинг ночорлигини тани олиб, оилани уйдан яшрин олиб чиқишнинг даҳшатли воситасини ўйлаб топишди. Улар ўзларини ўлик мурдалар сифатида кўрсатишлари керак эди.

Полициячилар оила аъзоларини оқ матога ўраб, уйларидан биттама-битта олиб чиқишди ва бу томоша ишонарли бўлиши учун суд патолог анатоми кузатишида кўчаларидан олиб ўтишди.

Эл-Сальвадордаги оиланинг ҳаёти ниҳоясига етганлиги тушунарли эди. Улар бу жойни тарк этиб, Марказий Америкада “мара” деб аташадиган кўча тўдаларидан қочиш билан ўзларини қутқараётган минглаб одамларга қўшилишди. Тўданинг жинойи ишлари ўлдиришлар, номулга тегиш, пора олиш, наркотиклар билан савдо қилиш, одамларни ўғирлаш ва сотишдан иборат эди

Полиция Росорё ва Викторни Гватемала чегарасига олиб боришди ва Наталий васийлигида қолдиришди. “Биз хавфсизликда эдик, аммо бизда кийимдан бошқа ҳеч нарса йўқ эди”, - хотирлайди Виктор. — Биз Гватемала чегарасини кесиб ўтаётганда бир неча долларни қарзга олдик, қизимиз йўлбошловчимиз бўлди.

У ерда улар икки кунни кўчада овқатсиз ўтказишди. Ниҳоят юк машинасининг ҳайдовчиси оиланинг оғир аҳволини пайқаб, чегара орқали уларни Мексикага олиб ўтди. Бу ерда улар ёрдам сўраб мигрантлар учун бошпанага мурожаат қилишди. БМТ ҚОКБ ёрдамида оилани ногиронлар учун яхшироқ шароитлар яратилган Мексикадаги бошқа бошпанага ўтказишди

Эр-хотин Мексикада бошпана сўради, ниҳоят улар жойлашиб олишди ва бироз хотиржам бўлишди. Росарё ва Виктор яна ўз уқалаш бизнесини очишни хоҳлашарди. Аммо ҳамон халқаро даражада иш кўраётган тўдалардан хавфсирашарди.

[Босқинчиларнинг таҳдидидан қутилиш учун сальвадорлик кўр эр-хотин ўзларини ўлик деб кўрсатдилар](#), БМТ ҚОКБ, 2016 йил.

” (Инсон ҳуқуқлари бўйича) Олий комиссар давлатларга (уларнинг гендер шахвоний йўналиши ва гендер ўхшашлиги сабаби бўйича шахсларга нисбатан) зўрлаш муаммосини ҳал қилишни ... шахвоний йўналиши ёки гендер ўхшашлиги сабаби бўйича таъқибдан қочиш билан ўзларини қутқараётган бирорта одам унинг ҳаёти ёки эркинлигига хавф туғдирадиган ҳудудга қайтиб бормасликлари ҳамда бошпана соҳасидаги қонунлар ва сиёсат шахвоний йўналиши ва гендер ўхшашлиги белгиси бўйича таъқиб қилиниш бошпана тақдим этиш тўғрисида мурожаат учун муҳим асос бўлиши мумкин; шунингдек бошпана изловчиларни шахвоний тарихи тўғрисида номутаносиб савол қўйишни бартараф этиш ва қочоқлар билан ишлаш бўйича ва бошпана масалалари бўйича органлар ходимлари хабардорлигини ошириш”.

БМТнинг Инсон ҳуқуқлари бўйича Олий комиссари Бошқармасининг “Шахвоний йўналиши ва гендер ўхшашлиги сабаблари бўйича шахсларга нисбатан камситиш ва зўрлаш” маърузаси.

Давлатларнинг амалиёти

Миллий қонунчиликда таъқиб гендерга мансублик билан боғлиқ бўлиши мумкинлиги тўғрисида кўрсатилиши – кўпгина давлатлар қонунчиликда гендерга мансублик асосида таъқиб қилиш қочоқ мақомини тақдим этиш учун асос бўлиб хизмат қилиши мумкинлигини кўрсатишга қарор қилдилар. Ҳолбуки, ана шундай қоидаларни қонунчиликка киритиш давлатларга кимнидир гендерга мансублик билан боғлиқ сабаблар бўйича қочоқ сифатида тан олиш имонини бериш учун зарурат ҳисобланмайди. [Марказий ва Лотин Америкасида](#) ана шундай ёндашув **Аргентина, Венесуэла, Гватемала, Гондурасе, Коста-Рика, Мексика, Никарагуа, Панама, Парагвае, Сальвадор, Уругвай ва Чили томонидан танланган танловдир. Европада Европа Иттифоқи қайта ишланган Малака директивасида (2011 йил). таъқиб гендер билан боғлиқ хусусиятга эга амалларни қамраб олишини ўрнатган. Тегишли қонунлар ЕИГА аъзо кўпгина мамлакатларда, шунингдек ЕИГА кирмаган қўшни мамлакатлар, шу жумладан [Собик Югославия Республикаси, Македония, Молдова](#) ва [Норвегияда](#) қабул қилинган. Бундан ташқари [Жанубий Судан](#) ва [Уганданинг](#) қонунчилиги гендер белгиси бўйича камситиш амалиётини таъқибнинг таркибий қисми эканлигига ҳавола қилади.**

Давлатлар амалиёти

Қонунчиликда шахвоний йўналиши ва (ёки) гендер ўхшашлиги учун таъқиб этиш тўғрисида тилга олиниши – ЕИнинг қайта ишланган Малака директивасида “алоҳида ижтимоий гуруҳ” тушунчаси “шахвоний йўналиш ёки гендер ўхшашлик умумий хусусиятига асосланган гуруҳ”ни қамраб олиши мумкин. [Жанубий Африка, Финляндия](#) ва [Швециянинг](#) қонунчилигида ҳам муайян “шахвоний йўналиш” шахслари муайян ижтимоий гуруҳ ташкил этиши мумкинлиги алоҳида тилга олинади.

Минтақавий амалиёт

[Европа Иттифоқи томонидан қабул қилинган Аёлларга нисбатан зўрлаш ва маиший зўрлашнинг олдини олиш йўл қўймаслик тўғрисидаги конвенцияси](#). 2014 йилда кучга кирган Конвенциянинг 60-моддасига мувофиқ, иштирок этувчи давлатлар аёлларга нисбатан гендер билан боғлиқ зўравонлик 1951 йилги Қочоқлар мақоми тўғрисидаги конвенция 1А(2)-моддаси маъносида ҳам таъқиб этиш шакли ва қўшимча/ёрдамчи ҳимоя тақдим этиш заруратини туғдирадиган жиддий зарар шакли сифатида тан олиши мумкинлигини таъминлаш учун қонунчилик ёки бошқа зарур чоралар кўришлари шарт.

- ▶ [Халқаро ҳимоя тақдим этиш бўйича 1-тавсиялар: 1951 йилги Қочоқлар мақоми тўғрисидаги конвенция 1А\(2\)-моддаси ва/ёки унга 1967 йилги Протоколга мувофиқ, гендерга мансублик асосида таъқиб қилиш](#), БМТ ҚОКБ, 2002 йилг.
- ▶ [Халқаро ҳимоя тақдим этиш бўйича 2-тавсиялар: 1951 йилги Қочоқлар мақоми тўғрисидаги конвенция 1А\(2\)-моддаси ва/ёки унга 1967 йилги Протоколга мувофиқ, “муайян ижтимоий гуруҳга мансублик”](#), БМТ ҚОКБ, 2002 йил.
- ▶ [Халқаро ҳимоя тақдим этиш бўйича 7-тавсиялар: 1951 йилги Қочоқлар мақоми тўғрисидаги конвенция 1А\(2\)-моддаси ва/ёки унга 1967 йилги Протоколга мувофиқ гендерга мансублик асосида таъқиб қилиш](#), БМТ ҚОКБ, 2002 йил.
- ▶ [Халқаро ҳимоя тақдим этиш бўйича 8-тавсиялар: 1951 йилги Қочоқлар мақоми тўғрисидаги конвенция 1А\(2\)-моддаси ва/ёки унга 1967 йилги Протоколга мувофиқ болаларнинг бошпана тақдим этиш тўғрисидаги муурожаати](#), БМТ ҚОКБ, 2006 йил.

- ▶ [Халқаро ҳимоя тақдим этиш бўйича 9-тавсиялар: 1951 йилги Қочоқлар мақоми тўғрисидаги конвенция 1A\(2\)-моддаси ва/ёки унга 1967 йилги Протоколга мувофиқ гендер йўналиши ва гендер ўхшашлиги муносабати билан қочоқ мақомини бериш тўғрисидаги мурожаат](#), БМТ ҚОКБ, 2002 йил.
- ▶ [Аёллар жинсий органларини жароҳатлайдиган операцияларни ўтказиш амалиёти билан боғлиқ қочоқлар мақомини тақдим этиш тўғрисидаги мурожаатни кўриб чиқишга нисбатан тушунтириш маълумоти](#), БМТ ҚОКБ, 2009 йил.
- ▶ [Умумий тартибдаги 6-мулоҳазалар \(2005 йил\): Кузатиб келинмаётган ва оиласидан ажралган болалар билан ўз келиб чиқиш мамлакати ташқарисида муомала](#), БМТнинг Бола ҳуқуқлари бўйича қўмитаси, 2005 йил.
- ▶ [Қочоқ мақомининг гендер жиҳатлари, бошпана, фуқаролик ва аёлларнинг фуқаросизлиги тўғрисидаги 32-умумий тавсия](#), БМТнинг Хотин-қизларга нисбатан камситишга барҳам бериш бўйича қўмитаси, 2014 йил.

Давлатлар қочоқ мақомини белгилашнинг ўз мезонларини қабул қилишлари мумкинми?

Давлатлар 1951 йилги Конвенцияда мавжуд ёки 1969 йилги АБТ Конвенцияси ва Картахен декларациясида белгиланишлардан анча кенгроқ мезонларни қабул қилишлари мумкин.

Бироқ тегишли халқаро ҳужжатни имзолаган давлат 1951 йилги Конвенцияда белгиланган ёки 1969 йилги АБТ Конвенциясини имзолаганида “қочоқ”ни белгилашни торайтирадиган чегаралаш мезонларини қўллашлари мумкин эмас. Гап, масалан ногиронлиги бор шахсларни ёки ОТИВ билан касалланганлар, ёки муайян мамлакатлар шахслари, ёки муайян динга мансуб шахсларни қочоқ сифатида тан олишни рад этиш тўғрисида кетмоқда. Агар ана шу одамлар “қочоқ” йўналиши мезонларига жавоб берадиган бўлса, уларга ҳимоя тақдим этилиши керак. Улар учун тегишли ёрдам ва қарорларни бошпана берган мамлакатда излаш ёки шошинч ёхуд жиддий ҳолатларда уларни бошпана берадиган бошқа мамлакатга кўчириш лозим.

- ▶ [Халқаро ҳимоя тақдим этиш бўйича 4-тавсиялар: 1951 йилги Қочоқ мақоми тўғрисидаги конвенция 1A\(2\)-моддасига мувофиқ “қочиб ёки мамлакат ичида кўчиб юриш муқобили”](#), БМТ ҚОКБ, 2003 йил.

Қочиш ёки мамлакат ичида кўчиб юришга муқобиллик: Бу нима?

Айрим юрисдикцияларда қочоқ мақомини тақдим этиш тўғрисидаги муурожаатларни кўриб чиқишда қочиш ёки мамлакат ичида кўчиб юриш муқобили концепцияси қўлланилади. Бунда таъқиб жабрдийдаси бўлишга асосланган хавфсираш учун асос бўлмаган ва бунда одам аниқ вазиятни ҳисобга олган ҳолда жойлашиши ва нормал ҳаёт кечиришига кутишга асос бўлиши мумкинлиги назарда тутилмоқда.

Агар қочиш ёки мамлакат ичкарасида кўчиб юриш имконияти қочоқ мақомини белгилаш маъносида кўриб чиқиладиган бўлса, **аниқ минтақани белгилаш ва бошпана излаётган шахсга ана шунга жавоб чораларининг тегишли имкониятини тақдим этиш зарур.**

Қочоқ мақомини тақдим этиш тўғрисидаги муурожаатни яхлит баҳолаш доирасида Ковенцияда кўрсатилган сабаблардан бири бўйича келиб чиқиш мамлакатининг бир қисмида таъқиб жабрдийдаси бўлишига асосланган хавфсираш мавжудлиги ўрнатилганда, қочоқ учун мамлакат доирасида аниқ муқобил жойга кўчиб ўтиш долзарб ва мақсадга мувофиқ ҳисобланишини баҳолаш зарур.

Долзарбликни баҳолашда кўчиш назарда тутилган минтақа амалда хавфсиз ва қонуний фойдаланиш имконияти бўлиши ҳамда қочоқ таъқиб қилиниш ёки бошқа жиддий зарар етказиш хавфига дучор бўлмаслиги масаласини кўриб чиқиш лозим. Таъқиб этиш хавфи давлат томонидан бўлган ҳолатда қочиш ёки мамлакат ичкарасида кўчиб юришга муқобиллик долзарб эмас.

Мақсадга мувофиқликни таҳлил этиш бошпана излаётган шахснинг шахсий вазиятларини, шу жумладан ўтмишда бўлган таъқиб, хавфсизлик ва ҳимояланганлик, инсон ҳуқуқларига амал қилиш ва иқтисодий жиҳатдан тирикчилик ўтказиш имкониятини ҳисобга оладиган ортиқча қийинчиликсиз таклиф этиладиган минтақада яшаш имкониятини баҳолашни қамраб олади.

Ушбу концепция 1969 йилги АБТ Конвенциясида иштирок этувчи давлатларда ёки Картаген декларациясининг “ташқи агрессия, босиб олиш, чет эл ҳукмронлиги ёки жамоат тартибини жиддий бузадиган воқеалар оқибатида” маъносида қочиш билан қутилаётган шахсларга нисбатан қўлланилмайди. Ушбу ҳужжатларда ана шундай ҳолатларда қочоқ мақоми таъқибдан хавфсираш мамлакатнинг бир қисми ёки бутун мамлакатда мавжудлигидан қатъи назар тақдим этилиши кўрсатилган.

Парламент аъзолари учун назорат рўйхати:

Халқаро ҳимоя соҳасига киритиш

Халқаро-ҳуқуқий стандартларга мувофиқ, қочоқ мақомини тан олишни таъминлаш учун парламент аъзоларига куйидагилар тавсия этилади:

- ❖ Миллий қонунчиликда, шу жумладан 1951 йилги Конвенцияда мавжуд барча унсурларни қамраб олган “қочоқ” белгилашни таъминлаш, бундай белгилашда 1951 йилги Конвенция 1(А)2-моддаси ва унга 1967 йилги Протоколга (тегишли ҳолатларда 1969 йилги АБТ Конвенцияси I моддаси 1-банди ёки Картаген декларациясига) ҳавола бўлиши керак.
- ❖ Агар сизнинг мамлакатингиз 1969 йилги АБТ Конвенциясининг иштирокчиси бўлса, “қочоқ” белгиланиши ушбу Конвенциянинг 1 моддаси 2-бандида кўрсатилган қўшимча унсурларни қамраб олишни таъминлаш.
- ❖ Агар миллий қонунчиликка 1984 йилги Картаген декларациясининг қоидалари имплементация қилинган бўлса, “қочоқ” ни белгилашда 1 моддаси 3-бандида баён этилган қўшимча унсурларни қамраб олишни таъминлаш.
- ❖ Агар сизнинг давлатингиз 1951 йилги Конвенция, 1967 йилги Протокол ёки 1969 йилги АБТ Конвенциясига ҳали қўшилмаган бўлса, ҳар бир алоҳида вазиятда (ad hoc basis) шахслар ёки шахслар гуруҳини қочоқ деб тан олинишига йўл қўйиладиган амалий чораларни қўллаб-қувватлаш ва ана шундай ҳимояни янада тизимлироқ асосда келажақда бошқа қочоқларга нисбатан қўллашга даъват этиш
- ❖ Қонун лойиҳасида “қочоқ” йўналишининг аниқ жиҳатларини тартибга солиш таклиф этиладиган ҳолатларда мўлжал сифатида миллий қонунчиликка белгилашни зарур тарзда киритишни таъминлаш учун БМТ ҚОКБнинг *Қочоқ мақомини белгилаш тартиблари ва мезонлари бўйича қўлланма* ҳамда [Халқаро ҳимояни тақдим этиш бўйича тавсиялардан](#) мўлжал сифатида фойдаланиш.

6.5 Фаластинлик қочоқлар вазияти тўғрисида

1951 йилги Конвенциянинг 1D-моддасида Конвенция БМТнинг бошқа органлари ёки муассасаларидан ҳимоя ёки ёрдам олаётган шахсларга нисбатан қўлланилмаслиги айтилган. Амалда бу 1948 ёки 1967 йиллардаги Араб-Исроил можаролари оқибатида қочоқ бўлган ҳамда Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Фаластинлик қочоқлар ва ишларни ташкил этишдан (БАПОР) ҳимоя ёки ёрдамни олаётган фаластинликларни истисно этади. БАПОР Иордания, Ливан, Сурия, Иордан дарёсининг Ғарбий қирғоғи ва Газа секторида фаолият олиб боради (шунингдек қаранг: 2.5-боб - БМТ ҚОКБнинг БМТ муассасалари ва бошқа ташкилотлари билан шериклик муносабатлари ва фаластинликларнинг алоҳида ҳолати).

Шунга қарамасдан, бу фаластинлик қочоқлар ҳеч бир ҳолатда 1951 йилги Конвенциянинг ҳимоясидан фойдалана олмасликларини аниқламайди. Конвенциянинг 1D -моддаси БМТ бошқа органлари ёки муассасаларининг ҳимояси ёки ёрдами “қандайдир сабаблар бўйича тўхтатилган бўлса” ва шахснинг ҳолати БМТ Бош Ассамблеясининг тегишли резолюцияларига мувофиқ узил-кесил тартибга солинмаган бўлса, бу шахс “автомат тарзда ушбу Конвенциядан келиб чиқадиган ҳуқуқларни олади” деб кўрсатилган. Фаластинликлар БАПОР иш олиб борадиган минтақалар ташқарисида бўлиб, ўзларини қочоқлар деб тан олиш тўғрисида муурожаат қилганларида кўпинча “қайсидир сабаблар бўйича тўхтатилган” ибораси маъноси тўғрисидаги масала пайдо бўлади. Бу иборани чегаралаган ҳолда талқин этиш керак. БАПОРнинг ҳимояси ва ёрдами бир ёки бир нечта объектив сабаблар бўйича тўхтатилганлиги ва шахс БАПОР фаолияти зонасини унинг ҳаётига, жисмоний дахлсизлиги, хавфсизлиги ёки эркинлигига таҳдил солган аниқ хавф сабабли тарк этганлиги ёки ҳимояга тааллуқли бошқа жиддий сабабларга кўра, шунингдек аввалги қабул қилувчи мамлакатга қайтиб келиш имконини бермайдиган амалий, ҳуқуқий тўсиқликлар ва (ёки) ҳимоя (мавжуд эмаслиги) билан боғлиқ ва яна БАПОРнинг хизмати ёки ёрдамидан фойдаланишга тўсиқликлар аҳамиятга эгадир.

БАПОР томонидан ҳимоя ёки ёрдам тўхтатилган ҳолатда ва 1C-, 1E- ва 1F-моддаларининг қоидалари қўлланилмаётган бўлса, ана шу шахс автомат тарзда 1951 йилги Конвенциядан келиб чиқадиган ҳуқуқларни олади. Шу тарзда 1951 йилги Конвенция БАПОР ва БМТ ҚОКБ ваколати соҳасини такрорлашга йўл қўймаслиги имкониятини беради ва БМТ ҚОКБ Устави билан биргаликда фаластинлик қочоқларга зарурат бўлган ҳолатларда ҳимоя ва ёрдамнинг узлуксизлигини таъминлайди.

► [БМТ ҚОКБнинг Европа Иттифоқи Судига Эль-Кот ва бошқаларнинг Венгрияга қарши иши бўйича ёзма тақдимоти \(El Kott and Others v. Hungary\)](#), БМТ ҚОКБ, 2011 йил.

6.6 Ким қочоқ мақомидан чиқарилиши керак?

1951 йилги Конвенциянинг 1-моддасида бир нечта қоидалар мавжуд бўлиб, уларга нисбатан “қочоқ”ни белгилашда “кириштиш” мезонларига жавоб берадиган шахслар шунга қарамасдан халқаро ҳимоя ҳуқуқига эга эмас. Эҳтимол, юқорида тушунтирилгандек, улар БМТ ҚОКБдан эмас, балки БМТ бошқа муассасаларидан ҳимоя ёки ёрдам олаётган бўлишлари мумкин (юқорида кўриб чиқилган 1D-моддасининг биринчи хатбошисига мувофиқ). Аммо шунингдек бошқа сабаблар бўйича халқаро ҳимояга муҳтож эмас ёки халқаро ҳимояга муносиб эмас. “Чиқариш” тўғрисидаги ушбу қоидалар 1951 йилги 1E- ва 1F-моддаларида мавжуд.

Ҳимояга муносиб бўлмаган шахслар тўғрисида

1951 йилги Конвенциянинг 1F-моддасига мувофиқ, агар шахс қочоқ сифатида ҳимояланиш ҳуқуқига эга бўлмаса, агар унга қуйдагиларга нисбатан жиддий асослар бор бўлса:

- Тинчликка қарши жиноятлар, ҳарбий жиноятлар, инсониятга қарши жиноятлар содир этган бўлса;
- Ўзига бошпана берган мамлакатга қочоқ сифатида киритулгунга қадар ушбу мамлакат ташқарисида носийсий хусусиятга эга жиддий жиноят содир этган бўлса; ёки
- Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг мақсадлари ва принципларига зид бўлган қилмишларни содир этишда айбдорлар.

Чиқариш тўғрисидаги қоидалар иккилама асосга эга. Биринчидан, айрим амаллар шу қадар жиддийки, жиноятчи қочоқ сифатида ҳимояга муносиб эмас. Иккинчидан, қочоқларнинг ҳимоя қилишнинг ҳуқуқий асоси оғир жиноят содир этган жиноятчиларни судга жалб этиш учун тўқсинлик қилмаслиги керак.

Миллий қонунчиликда 1F-модданинг таърифини сўзма-сўз ишлатиш лозим, чунки унда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти мақсадлари ва принципларига зид бўлган жиноий иш тутиши ёки бундай ишларга дахлдорлигидан келиб чиқадиган чиқариш учун асослар тўлиқ санаб ўтилган. Чиқариш учун ушбу асосларни 1951 йилги Конвенция 33(2)-моддасида баён этилган) ва қочоқ қабул қиладиган давлатнинг хавфсизлиги ёки жамоат тартибига хавф туғдирадиган вазиятларга тааллуқли чиқаришга йўл қўймаслик (*non-refoulement*. билан чалкаштирмаслик керак.

БМТ ҚОКБнинг Ижроия қўмитаси давлатларни бошпана институти яхлитлигини ҳимоя қилиш мақсадларида чиқариш

1E-моддага мувофиқ, шахс яшаётган мамлакат маъмурлари уни мамлакат фуқароларидек ҳуқуқ ва бурчларга эга деб тан оладиган бўлсалар, бу одам Конвенцияга мувофиқ ҳимоядан фойдаланиши мумкин эмас. Ана шу шахслар ҳақиқатан ҳам қочоқ сифатида ҳимояга муҳтож эмас, чунки у ҳукумат ҳимоясидан фойдаланиб келаётган бўлади.

1F-моддаси қочоқлар сифатида ҳимояга муносиб бўлмаган анча мураккаброқ муаммога тааллуқлидир.

- ▶ [Халқаро ҳимоя тақдим этиш бўйича 5-тавсиялар: 1951 йилги Қочоқлар тўғрисидаги конвенциянинг 1F-моддасига мувофиқ чиқариш тўғрисидаги қоидаларнинг қўлланиши](#), БМТ ҚОКБ, 2003 йил.
- ▶ [1951 йилги Қочоқлар тўғрисидаги конвенцияси 1F-моддасининг чиқариш тўғрисидаги қоидаларни қўллаш тўғрисидаги расмий: маълумот](#), БМТ ҚОКБ, 2003 йил.

тўғрисидаги “**қоидаларни синчковлик билан қўллашга**” даъват этади ([82\(XLIII-хулоса\)](#)). 1F-модданинг чиқариш тўғрисидаги қоидаларини тўғри қўллаш, шунингдек терроризм билан боғлиқ жиноят содир этган шахслар қочоқ мақомини олиш ҳуқуқига эга бўлмаслигини кафолатлайди (шунингдек қаранг: 4.3-боб - Хавфсизлики таъминлаш ва қочоқларни ҳимоя қилиш). Чиқариш инсон учун жиддий оқибатлар келтириши мумкин, шунинг учун чиқариш тўғрисидаги қоидаларни чегаралаган ҳолда ва фақат ишнинг шахсий ҳолатларини тўла баҳолаганда қўллаш муҳимдир.

Чиқаришни қўллаш асосланган бўлиши учун аниқ ва ишонарли далиллардан келиб чиққан ҳолда тегишли шахс 1F-моддада кўрсатилган уч тоифадан бири ёки бир нечасига тааллуқли амаллар учун шахсан жавобгарлиги учун жиддий асослар мавжудлигини ўрнатиш керак. Ана шундай **тахлил мураккаб**, тезлаштирилган ёки соддалаштирилган тартиблар учун тўғри келмайди. Холбуки, эҳтимол ана шундай ҳолатларни, масалан улар экстрадиция тартиблари маъносида пайдо бўлганида устувор тарзда кўриб чиқиш мақсадга мувофиқдир (экстрадиция тўғрисидаги тўлиқ маълумотга қаранг: 4.2-боб - Ҳудудга киритиш ва *чиқариб юборишга йўл қўймаслик* бўйича мажбуриятлар ҳажми).

1969 йилги АБТ Конвенциясида 1951 йилги Конвенциянинг 1F-моддасидаги таърифи 1(5)-моддасида келтирилади, шунингдек 1(5)(с)-моддасида Африка Бирлиги Ташкилоти (ҳозирги пайтда Африка Иттифоқи) мақсадлари ва принципларига зид бўлган амалларни содир этишда айбдор шахслар тилга олинади. Ушбу иборани 1951 йилги Конвенциянинг 1F(с)-моддасига тааллуқли сифатида ўқиш лозим, бунда АБТнинг Конвенцияси Африка Иттифоқи мақсадларининг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти билан қалин алоқасини эътиборга олганда 1951 йилги Конвенцияни тўлдиради

Парламент аъзоларига тавсияларнинг назорат рўйхати:

Халқаро ҳимоя соҳасидан чиқариш

Қочоқлар сифатида ҳимояга муносиб бўлмаган шахсларга адолатли равишда чиқариш қоидалари қўлланилишини кафолатлаш учун парламент аъзоларига қуйидагилар тавсия этилади:

- ✔ Миллий қонунчиликда 1951 йилги Конвенциянинг, ва тегишли ҳолатларда 1969 йилги АБТ Конвенциясининг чиқариш тўғрисидаги қоидаларининг аниқ таърифини миллий қонунчиликда фойдаланилишини қўллаб-қувватлаш. Чиқариш учун қандайдир қўшимча асосларни қўшишга қарши чиқиш
- ✔ Чиқариш тўғрисидаги масалани соддалаштирилган ёки тезлаштирилган тартиблар доирасида кўриб чиқишга қарши чиқиш. Худди шу тарзда қўлланилган мурожаат маъносида эҳтимол тутилган чиқаришни кўриб чиқишга қарши чиқиш. Чиқариш – мураккаб масала бўлиб, тўла ўрганишни талаб қилади.
- ✔ Миллий қонунчиликда бошпана изловчи қабул қилган мамлакатда сиёсий хусусиятга эга бўлмаган оғир жиноятни содир этганлиги асосида қочоқ мақомидан чиқариш тўғрисидаги қоидалар бўлмаслигини таъминлаш, чунки 1F(b)-моддада киритиш пайтигача, яъни мамлакатга киришгача содир этилган жиноятлар тўғрисида гапирилади. Қабул қилувчи мамлакатда жиноят содир этилишида шубҳа қилинаётган шахслар жиноят қонунчилиги мувофиқ кўриб чиқилиши керак.
- ✔ Агар ички қонунчиликда “жиноятнинг оғирлиги” ва “сиёсий хусусиятга бўлмаган жиноят” атамаларининг белгиланиши мавжуд бўлса, БМТ ҚОКБнинг Чиқариш тўғрисидаги қоидаларни қўллашга нисбатан халқаро ҳимоя тақдим этиш бўйича тавсияларнинг 14-15-бандлари, шунингдек Маълумот хатига мувофиқ бўлган 37-43-бандларида баён этилган мулоҳазаларни эътиборга олиш.

► БМТ ҚОКБнинг 1951 йилги Қочоқлар мақоми тўғрисидаги конвенцияси 1F-моддасини талқин этиш шарҳлари, БМТ ҚОКБ, 2009 йил.

6.7 Халқаро ҳимоянинг ёрдамчи ва вақтинчалик шакллари

1951 йилги Конвенция ва унга 1967 йилги Протокол халқаро чегаралар орқали мажбуран кўчиб юрган одамларни ҳимоя қилишни таъминлашга даъват этилган асосий халқаро ҳужжатлар бўлиб қолмоқда. Ушбу ҳужжатлар қочоқлар тўғрисидаги минтақавий ҳужжатларни, жумладан 1969 йилги АБТ Конвенцияси, 1984 йилги Картахен декларациясини тўлдирди. АБТ Конвенцияси ва Картахен декларациясида “қочоқ”ни белгилашнинг кенгайтирилган таърифи келтирилган. У ўз мамлакатини зўрлв ш ёки инқирозли вазиятлар оқибатида тарк этишга мажбур бўлган шахсларга нисбатан қўлланилади. Шунга қарамасдан бошқа минтақаларда ана шу шахслар ҳамиша ҳам қочоқлар деб тан олинмаслиги мумкин. Ҳолбуки, улар узоқ муддатли ёки вақтинчалик асосида халқаро ҳимоя тақдим этиш тўғрисида мурожаат қилишлари мумкин. Ушбу муаммони ҳал этиш учун ёрдамчи ва ҳимоя шакллари ишлаб чиқилди.

Ҳимоянинг ёрдамчи шакллари

Айрим давлатлар халқаро ёки минтақавий ҳуқуқ нормаларига мувофиқ, қочоқ мақоми мезонларига мувофиқ бўлмаган шахсларга ҳимоянинг ёрдамчи шаклларини тақдим этади. Шунга қарамасдан, уларга келиб чиқиш мамлакатда жиддий зарар етказилиши хавфи бўлади ва улар ҳимояланмаган бўлади. Ҳимоянинг ёрдамчи шакллари миллий қонунчилик билан тартибга солинади. Баъзан улар ўз мамлакатларига амалий мулоҳазалар бўйича, шу жумладан табиий ёки экологик ҳалокатлар ёхуд инсонпарварлик мулоҳазалари билан қайтиб боришлари мумкин эмас.

Ҳимоянинг ана шундай шакллари ҳақиқатан ёрдамчи ҳимоя бўлиши керак ва қочоқларни ҳимоя қилишга зарар сифатида тақдим этилмаслиги зарур. 1951 йилги Қочоқлар тўғрисидаги конвенцияга мувофиқ, қочоқ мақомини белгилаш мезонларига, ёки қочоқлар тўғрисидаги минтақавий ҳужжатларга киритилган янада кенгроқ мезонларга мувофиқ бошпана излаётган шахсларга қочоқ мақоми тақдим этилиши керак.

Ёрдамчи ҳимоянинг шаклларида фойда олувчиларга тақдим этиладиган ҳуқуқлар турли мамлакатларда жиддий равишда фарқ қилади. Айрим давлатлар фойда олувчиларга одатда қочоқларга тақдим этиладиган барча ҳуқуқларни тақдим этишади, айна пайтда бошқалари уларга чиқариб юборишдан ҳимоя қилишдан биров кўпроқ ҳажмдаги ҳимоянигина тақдим этишади. Таҷриба шундан далолат берадики, ҳимоянинг ёрдамчи шакллари муҳтож одамлар қочоқлар каби узоқ йиллар давомида уйларига қайтиб бориш имкониятига эга бўлмасликлари мумкин. Шунга қарамасдан, улар муносиб турмуш кечириш имкониятига эга бўлишлари учун уларга кафолатланган ҳуқуқий мақом, меҳнат бозорига кириш имконияти, шахс гувоҳномаси ва йўл ҳужжатлари ҳамда шунингдек оила аъзолари билан бирлашиш ва бошқа ҳуқуқлар зарур.

- ▶ [Conclusion No. 103 \(LVI\) on the provision of international protection including through complementary forms of protection \(Халқаро ҳимояни, шу жумладан ҳимоянинг ёрдамчи шакллари ёрдамида таъминлаш тўғрисида 10-хулоса\)](#), БМТ ҚОҚБ Ижроия қўмитаси, 2005 йил.

Вақтинчалик ҳимоя ёки вақтинчалик бўлиш

БМТ ҚОҚБ Ижроия қўмитаси вақтинчалик ҳимоя, жумладан қочоқларнинг оммавий оқими ва бошпана изловчи шахслар вазиятларида ҳамда шунингдек бошқа инсонпарварлик инқирузи шароитларида ҳимоянинг вақтинчалик чораларини таъминлаш мумкинлигини тан олди

Ҳимоянинг ёрдамчи шакллари: Дастурамал принциплар

[БМТ ҚОҚБ Ижроия қўмитасининг Халқаро ҳимояни, шу жумладан ҳимоянинг ёрдамчи шакллари ёрдамида таъминлаш тўғрисидаги 103-хулосасида](#) ушбу масала бўйича қатор дастурамал принциплар баён этилган, яъни бевосита:

- Ҳимоянинг ёрдамчи шакллари *чиқариб юборишдан* ҳимояланиш ҳуқуқига эга бўлган, лекин 1951 йилги Конвенция ва 1967 йилги Протоколга ёки қочоқлар тўғрисидаги минтақавий қонунчиликка мувофиқ “қочоқ”ни белгилаш мезонларига жавоб бермайдиган шахсларни халқаро ҳимоя билан таъминлаши мумкин.
- 1951 йилги Конвенция ва 1967 йилги Протоколда кўрсатилган қочоқ мақомини белгилаш мезонлари ана шу мезонларга жавоб берадиган барча шахслар тан олинган бўлиниши ва ана шу ҳужжатларга мувофиқ қочоқ сифатида ҳимоянинг қандайдир ёрдамчи шакллари эмас, ҳимояни олишлари керак.
- Давлатлар ҳимоянинг ёрдамчи шакллари тақдим этиб, мақомга эга шахсларга уларнинг инсон ҳуқуқларига амал қилишини таъминлаб ва ҳеч бир камситишсиз асосий ҳуқуқлари ва асосий эркинликларини таъминлаган ҳолда шу жумладан оила бирлиги принципи ва боланинг энг яхши манфаатларига амал қилишлари зарур эътибор қаратиб, иложи борича барқарорлик ва аниқлик даражасини тақдим этишга интилишлари керак.
- Марказий эксперт органи томонидан амалга ошириладиган ягона комплекс тартиб қочоқ мақоми мезонларига мувофиқликни, шундан сўнг халқаро ҳимояга бошқа эҳтиёжларини аниқлаш имконини беради. Бу халқаро ҳимояга барча эҳтиёжларни қочоқларни ҳимоя қилиш учун зарар келтирмасдан қўриб чиқишни таъминлаш имконини беради.

Парламент аъзоларига тавсияларнинг назорат рўйхати:

Ёрдамчи ҳимоя

Халқаро ҳимояга муҳтож барча шахслар уни халқаро-ҳуқуқий стандартларга ва давлатлар амалиётига мувофиқ олишларини кафолатлаш учун парламент аъзоларига қуйидагилар тавсия этилади:

- ✔ 1969 йилги АБТ Конвенцияси ёки 1984 йилги Картахен декларациясига қўшилмаган мамлакатларда ўз мамлакатларини зўрлаш ҳолатларида ёки инқирозли вазиятлар оқибатида тарқ этишга мажбур бўлган шахсларнинг ҳимояга эҳтиёжларини қондиришнинг амалий воситаси сифатида ҳимоянинг ёрдамчи шаклларини жорий этишни қўллаб-қувватлаш.
- ✔ Ҳимоянинг ёрдамчи шакллари тўғрисидаги ички қонунчилик қочоқларни ҳимоя қилиш тартибига зарар етказмаслиги учун қонунда аввал бошпана излаётган шахс қочоқ эканлигини аниқлаш, шундан сўнг у ҳимоянинг қўшимча шаклини олиш ҳуқуқига эгалигини тушунтирилиши тўғрисида ғамхўрлик кўрсатиш.
- ✔ Қонунчиликка ҳимоянинг қўшимча шаклини олиш ҳуқуқига эга шахсларнинг кафолатланган ҳуқуқий мақомини таъминлайдиган қоидаларни киритишга қўмаклашиш.
- ✔ Ички қонунчилик ҳимоянинг қўшимча шаклларини қўлламасликини кўзда тутадиган ҳолатларда ана шу мезонлар 1951 йилги Конвенция 1F-моддасида ҳам қўлланилишига ишонч ҳосил қилиш, чунки чиқариш учун асослар қочоқлар ҳисобланган шахсларга тааллуқли бўлиши мумкин. Қочоқлар ва ҳимоянинг қўшимча шакллари мақомига эга шахслар билан тенг муомалани таъминлайдиган қоидаларни қабул қилишга қўмаклашиш

Вақтинчалик ҳимоя қочоқларни ҳимоя қилиш ёки ҳимоянинг бошқа ёрдамчи шакллари ўрнида ишлатилмаслиги керак. Вақтинчалик ҳимоя давлатлар халқаро ҳимоянинг бошқа шаклларини қўллаш имкониятини баҳолай олмаётганларида ва бунинг яна имконияти пайдо бўлгунча фойдали бўлиши мумкин

Вақтинчалик ҳимоя ёки вақтинчалик бўлиш механизмлари давлатларнинг ўз мажбуриятларига содиқлигини ва қочиб билан ўзларини қутқараётган ёки инсонпарварлик инқирозларидан жабрланган одамларга бошпана тақдим этиш мажбуриятлари ва амалиётига содиқлигини аниқлатади.

- ▶ [UNHCR Guidelines on Temporary Protection or Stay Arrangements \(БМТ ҚОКБ, Вақтинчалик ҳимоя ёки вақтинчалик бўлиш механизмларига нисбатан тавсиялар\)](#), 2014 йил, февраль.

Давлатларнинг амалиёти

Вақтинча ҳимояланган мақом – АҚШ маъмурлари муайян мамлакат фуқароларига, агар ушбу мамлакатдаги шароитлар ватанига хавфсиз қайтиб бориш имконини бермайдиган бўлса уларга вақтинчалик ҳимоя мақоми (TPS) бериши мумкин. Бунда гап ҳарбий зўрлаш ва можаролар, табиий офатлар ёки эпидемиялар ёхуд фавқулодда ва вақтинчалик вазиятлар тўғрисида кетмоқда. Муваққат ҳимоя мақомидан фойдаланаётган шахс ишлашга, шунингдек АҚШдан чиқиб кетиши ва киришига рухсат олиши мумкин. Шунга қарамасдан бу қонуний асосда доимий яшаш имконини бермайдиган камситувчи ва вақтинчалик ҳуқуқ ҳисрбланади.

- ▶ [Вақтинчалик ҳимояланиш ёки вақтинчалик бўлиш механизмларига нисбатан тавсиялар](#), БМТ ҚОКБ, 2014 йил.

Давлатлар тажрибаси

Табиий офатлар оқибаотида кўчирилган шахсларнинг инсонпарварлик ва вақтинчалик ҳимояси.

Қатор мамлакатлар табиий офатлар ёки экология ҳалокатлари оқибаотида кўчирилган шахсларни инсонпарварлик ёки вақтинчалик ҳимоясини таъминлайди. Масалан, 2010 йилда Гаитидаги zilзиладан сўнг давлатлар табиий офатдан қочган ёки zilзила пайтида мамлакат ташқарисида бўлган ва уйларига қайтиб келмаётган гаиталикларга инсонпарварлик ёрдам кўрсатишга турлича ёндашилди. Масалан, **Бразилияда** қатор “норматив қарорлар” маъмурларга аввал zilзила оқибатларидан қочган гаиталикларга беш йиллик инсонпарварлик визасини, кейин эса ҳам Бразилия ҳудудида бўлган гаиталикларга, шунингдек Бразилиянинг Порт-о-Пренсдаги элчихонаси ёрдамида доимий яшаш учун минглаб визалар бера бошладилар.

Аргентинанинг миграция қоидалари киритишнинг одатдаги шартларига мувофиқ бўлмаган шахсларга инсонпарварлик асосида мамлакатга вақтинча киришга рухсат беради. Аргентинада, шунингдек техноген табиий ёки экологик ҳалокатлардан ўзларини қутқараётган шахслар “вақтинчалик яшовчилар” алоҳида миграция мақоми олишлари мумкин. Европада **Финляндиянинг** қонунчилигида қочқо ёки кўшимча ҳимоя мақоми мезонларига жавоб бермайдиган шахслар, агар улар ўз келиб чиқиш мамлакатларига, шу жумладан “экологияҳалокати оқибаотида” қайтиб бора олмайдиганлар инсонпарварлик ҳимоясини олишлари мумкинлиги кўзда тутилади. Шунингдек, бошпана излаётган шахслар ва қочқоқларнинг оммавий оқими вазиятларида вақтинчалик ҳимоя тақдим этилиши кўзда тутилади. Швециянинг қонунчилигида “келиб чиқиш мамлакатига экология кулфати оқибаотида келиб чиқиш мамлакатига қайтиб бора олмайдиган шахсларни ҳимояга муҳтожлар сифатида белгилаш мавжуд ва уларга яшаш учун рухсат берилиши кўзда тутилади”.

Вақтинчалик ҳимоя: Бу нима?

Вақтинчалик ҳимоя:

- Бу одамларнинг оммавий кўчиб юришлари ҳолатларида қўлланиладиган фавқулдда чора бўлиб, инқирозлар ёки кулфатлар оқибатларидан дарҳол ҳимоя қилиш ва муомаланинг энг кам стандартларини таъминлаш имкониятини беради.
- 1951 йилги Конвенциянинг, қочқоқлар тўғрисидаги минтақавий ҳужжатларнинг ва ҳимоянинг ёрдамчи шакллари амал қилиши шахсларидан анча кенгроқ шахслар тоифасини ҳимоя қилиш учун фойдаланиши мумкин.
- Вақт ўтиши билан, шу жумладан инсонпарварлик инқирозлари ҳамда аҳолининг мураккаб ва аралаш трансгеаравий кўчиб юришларига жавоб чоралари кўриш . сифатида шаклланган ҳамда кўп томонли ҳамкорлик ва масъулиятни адолатли тақсимлашга асосланган.
- Ҳимояга эҳтиёж ёки беқарор вазиятларда ҳеч бўлмаганда аввал бошдан шошилиш жавоб чораларини талаб этадиган беқарор вазиятларда фойдаланиши мумкин.
- Инқирозлар ёки офатларга етарли даражада тез жавоб чораси кўриш учун эгилувчан бўлган ва ҳимоянинг энг кам даражасини таъминлайдиган бўлиши керак.
- Ҳеч бўлмаганда [БМТ ҚОҚБ Ижроия қўмитасининг Оммавий оқим вазиятларида бошпана изловчи шахсларни ҳимоя қилиш тўғрисидаги 22-хулосасида](#) (қаранг: 5.4-боб - Оммавий оқим вазиятларида муомала стандартлари. Нима қилиш керак?) баён этилган муомала стандартларини, шунингдек кафолатланган ҳуқуқий мақом, зўрлаш, шахвоний ва гендер билан боғлиқ зўрлашдан бевоСИТА ҳимоя қилиш ва муайян одамлар гуруҳларини Ю масалан ногиронлиги бўлган одамларни алоҳида ҳимоя қилишни таъминлаши керак.
- Қоида бўйича, анчадан бери давом этаётган мижралар ёки воқеалар туб сабаби туфайли келиб чиқиш мамлакатига қисқа муддатли истиқболда қайтиб бориш эҳтимоли кам бўлган вазиятларда мақсадга мувофиқ; ва
- Аниқ бир вазиятда ҳимоя воситасининг бундан буён мақсадга мувофиқлиги доимий мониторингини амалга оширишини талаб қилади.

- ▶ [Legal Considerations on Refugee Protection for people fleeing conflict and famine affected countries \(Можаролар ва очлик мавжуд бўлган мамлакатлардан қочиш билан қутқарилаётган одамларга нисбатан қочоқларни ҳимоя қилиш бўйича ҳуқуқий мулоҳазалар\)](#), БМТ, ҚОКБ, 2017 йил.
- ▶ [Key Concepts on Climate Change and Disaster Displacement \(Иқлим ўзгариши ва табиий офатлар соҳасида ҳал қилувчи концепциялар\)](#), БМТ ҚОКБ, 2017 йил.

Табиий офатлар ва иқлим ўзгаришидан қочиш билан қутқарилаётган одамлар тўғрисида нима дейиш мумкин?

Табиий офатлар оқибатида одамларнинг кўчиб юриши, шу жумладан халқаро чегаралардан ўтиши жаҳоннинг турли минтақаларида ҳақиқат бўлиб қолди. Афтидан, бу кучайиб боради, чунки иқлим ўзгаришлари оқибатида ана шундай офатларнинг кўлами ортиб, улар обора тез-тез рўй беради.

Афтидан одамларнинг кўпчилиги мамлакат ҳудуди доирасида кўчиб юрадиган бўлади яъни ички кўчиб юрувчи шахсларга айланади. **Давлатларга**, бунинг имконияти бўлса, кўчиб юришларнинг олдини олишнинг **асосий масъулияти** ва агар кўчиб юришга йўл қўйишнинг имконияти бўлмаса, кўчиб юраётган одамларни ҳимоя қилиш, шунингдек ана шу шахсларни кўчиб юриш масаласининг узоқ мuddатли қарорларни излаш масъулияти **юкланади**.

Мавжуд халқаро ва минтақавий механизмларда, қонунчилик ва сиёсатда

табиий офатлар маъносида трансчегаравий кўчиб юришлар муаммоси **етарлича кўриб чиқилмаган**. Табиий ўзгаришлар оқибатида чегаралардан ўтаётган одамларни ҳимоя қилиш бўйича халқаро ҳужжат мавжуд эмас. Қочоқлар тўғрисидаги халқаро қонунчиликка мувофиқ, иқлим ўзгариши билан содир бўлган вазиятдан қутқарилаётган одамлар одатда қочоқ мақоми мезонларига мувофиқ бўлади (қаранг: 6.4-боб - “Қочоқ” деб белгиланиши кимга тааллуқли. Иқлим ўзгариши оқибатида қочиш билан қутқарилаётган шахс қочоқ бўлиши мумкинми?)

Шунга қарамасдан, табиий офатдан жабрланган ва давлатлар чегарасидан ўтган одамларни ҳимоя қилиш учун **фойдаланиш мумкин бўлган чораларнинг кенг доираси** мавжуддир. Ана шундай чораларга инсонпарварлик визасини бериш, депортация қилишни кечиктириш, истисно ҳолатларда қочоқ мақомини тақдим этиш шахсларнинг эркин кўчиб юриши тўғрисида икки томонлама ёки минтақавий ахдлашувлар, миграциянинг нормал каналларига кўмаклашиш ёки ишлашга рухсат бериш киради. Шунга қарамасдан, ҳозирга қадар

давлатларнинг ёндашувлари асосан вазиятга қараб ва мувофиқлаштирилмаган бўларди.

Нансен ташаббуси ва табиий офатлар ҳолатида кўчиб юриш масаласи бўйича платформа

2012 йилда Швейцария ва Норвегия табиий офатлар ва иқлим ўзгариши оқибатида чегаралардан кўчиб ўтаётган одамларнинг эҳтиёжини қондиришга йўналтирилган ҳимоянинг кун тартибига нисбатан келишувга эришиш учун **Нансен ташаббуси** билан чиқди. Ушбу жараён ҳукумат ва фуқаролик жамияти институтлари, шу жумладан Тинч океани минтақаси, Африка, Марказий Америка, Жанубий-Шарқий ва Жанубий Осиё билан минтақавий маслаҳатлашувларни қамраб олган эди.

2015 йилда ушбу саъй-ҳаракатлар 109 давлатнинг **Табиий офатлар ва иқлим ўзгариши маъносида кўчиб ўтган шахсларнинг трансчегаравий ҳимояси кун тартибини** қўллаб-қувватлади. Нансен ташаббусининг ҳимояси бўйича кун тартибиде давлатларга табиий офатлар муносабати билан кўчиб ўтишларнинг олдини олишни яхшилаш ва уларга тайёргарлик кўриш бўйича амалий тавсиялар тақдим этилган. Бундан ташқари, табиий офатлар ёки иқлим ўзгариши оқибатида қочиш билан қутқарилишига мажбур бўлган шахслар эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда ҳимоя қилишни таъминлаш ва жавоб чоралари кўриш кўзда тутилган. Кун тартиби чегарадан ўтаётган одамларни ҳимоя қилишга йўналтирилган кенг қамровли ҳужжат ҳисобланади. Ушбу кун тартибиде яна бир халқаро ҳужжатни ишлаб чиқишга асосий эътибор қаратилиб, давлатлар ва минтақавий ташкилотлар самарали амалиётини улар ўзларининг норматив-ҳуқуқий базасига аниқ вазият ва муаммоларга мувофиқ интеграциялаш бўйича ёндашув қўллаб-қувватланади.

2016 йилда Нансен ташаббуси трансчегаравий ҳимоя кун тартибини муваффақиятли қабул қилишга олиб келган жараёни БМТ ҚОКБ қўллаб-қувватлаётган **Табиий офатлар оқибатида кўчиб юриш масалалари бўйича платформа (PDD)** давом эттирди. Платформанинг мақсади Нансен ташаббусининг трансчегаравий ҳимояси бўйича кун тартиби тавсияларини амалга оширишни таъминлашдир.

Парламент аъзоларига тавсияларнинг назорат рўйхати:

Вақтинчалик ҳимоя ёки вақтинчалик бўлиш

Вақтинчалик ҳимоя ёки вақтинчалик бўлиш орқали халқаро ҳимоя эҳтиёжларини қондириш учун тегишли ҳолатларда халқаро ҳуқуқ ва давлатлар амалиётига мувофиқ парламенти аъзоларига қуйидагилар тавсия этилади:

- ✓ Агар миллий қонунчиликда вақтинчалик ҳимоя тақдим этилиши кўзда тутилаётган бўлса, бошпана излаётганларнинг оммавий оқими ва инсонпарварлик инқирози шароитларида вақтинчалик ҳимоя чоралари сифатида вақтинчалик ҳимоя тақдим этилиши кўзда тутилган бўлса, ундан фойдаланишга кўмаклашиш.
- ✓ Вақтинчалик ҳимоя ёки вақтинчалик бўлиш ҳуқуқини олган шахсларга расман ҳуқуқий мақом тақдим этилишини қўллаб-қувватлаш. Энг мақбул ҳолатда мақомни даставвал бир йил муддатга тақдим этиб, уни уч йилгача узайтириш имконияти бериш.
- ✓ Вақтинчалик ҳимоя ёки вақтинчалик бўлиш ҳуқуқини олган шахсларга энг камида *чиқариб юборишдан* ҳимоя қилиш тақдим этилиши ҳамда **БМТ ҚОҚБ** **Ижроия қўмитасининг 2-хўласасида** баён этилган инсон ҳуқуқлари соҳасидаги асосий стандартлар ва амалдаги инсон ҳуқуқлари бўйича халқаро минтақавий қонунчилик мувофиқ муомала қилиш (шунингдек

қаранг: 5.4-боб – Оммавий оқим вазиятларида жавоб чоралари кўриш. Оммавий оқим вазиятларида муомила стандартлари: Нима қилиш керак?).

- ✓ Вақтинчалик ҳимоя ёки вақтинчалик бўлиш мақомидан фойдаланаётган шахслар бошпана тақдим этиш тартибидан фойдаланиш имкониятига эга бўлишларини ва бошпана тақдим этиш тартибларидан фойдаланиш имконияти вақтинчалик ҳимоя тартиби амал қилиш муддати тугаши билан тўхтатиб қўйилмаслигини таъминлаш.
- ✓ Табиий офатлар ва иқлим ўзгариши оқибатларидан ўзларини қутқараётган ва 1951 йилги Конвенциянинг “қочоқ” мақомига белгиланишига мувофиқ бўлмаган шахсларнинг ҳимоя эҳтиёжларида жавоб чоралари кўриш учун вақтинчалик ёки инсонпарварлик мақомини тақдим этиш имкониятини ўрганиш.
- ✓ Табиий офатлар ва иқлим ўзгариши оқибатидаги трансчегаравий кўчиб ўтишлар бўйича ўзаро англашувга эришиш ва умумий ёндашувларни ўрнатиш учун минтақавий ва (ёки) икки томонлама майдондан фойдаланиш. Буни одамларнинг эркин кўчиб юриши, миграциянинг нормал каналларига кўмаклашиш ёки ишлашга рухсат бериш тўғрисидаги икки томонлама ёки минтақавий ахдлашувлардан фойдаланган ҳолда инсонпарварлик визаларини бериш, депортацияни кечиктириш, истисно ҳолатларида қочоқ мақомини тақдим этиш.

7-боб.

Бошпана тақдим этиш тартибларининг адолатлилиги ва самарадорлигини таъминлаш

© UNHCR / Bassam Diab

7.1 Кириш

1951 йилги Конвенцияга қўшилган ҳар бир давлат қочоқ мақомини белгилаш ва халқаро ҳимоянинг бошқа эҳтиёжларининг энг мақбул тартибларини мустақил ўрнатишлари керак. Қабул қилинган тартиблар ҳам қочоқларни ҳимоя қилиш бўйича халқаро мажбуриятларга, шунингдек инсон ҳуқуқлари соҳасидаги мажбуриятларга мувофиқ бўлишга, шунингдек мамлакатнинг аниқ конституциявий ва маъмурий тузилмаси ҳисобга олиниши керак.

Ушбу бобда қочоқларни ҳимоя қилишнинг халқаро принципларига мувофиқ бошпана тақдим этишнинг адолатли ва самарали тартибларини таъминлаш учун зарур бўлган асосий унсурлар ва тартиб стандартлари баён этилган. Унда шунингдек мурожаатларни кўриб чиқишни тезлаштириш учун қўлланиладиган қатор воситалар кўрсатилган. Кўпгина ҳолатларда ягона тартиб энг адолатли ва самарали бўлиши мумкин.

Катта ресурсларга, турли маъмурий ва ҳуқуқий анъаналарга эга мамлакатлар ва (ёки) одамлар катта миқдорда кириб келаётган мамлакатларда ишлаб чиқилган шартларга боғлиқ равишдаги механизмлар бошқа мамлакатлар учун долзарб бўлмаслиги мумкин. Шунинг учун ушбу бобда кўриб чиқилган масалаларнинг кўпчилиги фақат айрим юрисдикцияларда қўлланилиши мумкин.

Бошпана тақдим этиш тартибларида энг кам тартиб кафолатлари ва инсон ҳуқуқлари соҳасидаги шартномавий мажбуриятларни бутун жаҳонда акс эттирадиган тегишли ҳуқуқий тартиблар, принциплари ва маъмурий ҳуқуқ тизимлари қўлланилиши керак.

Ушбу бобда қуйидаги масалалар кўриб чиқилади:

- Бошпана тақдим этишнинг адолатли ва самарали тартиблари;
- Энг кам тартиб кафолатлари;
- Маълумотларни ҳимоя қилиш принциплари ва стандартларига боғлиқ равишда махфийлигини таъминлаш;
- Мурожаатларни, шу жумладан чегаралар ва аэропортларда рўйхатга олиш ва кўриб чиқиш;
- Айрим мамлакатларда ана шу босқичда қўлланиладиган бошпана тақдим этиш тўғрисидаги мурожаатларнинг кўриб чиқиш учун масъулиятни тақсимлаш тўғрисидаги шартномалар, шу жумладан “биринчи бошпана мамлакати”, “хавфсиз учинчи мамлакат” қўлланилиши мумкинлиги тўғрисидаги қарорлар;
- Биринчи инстанцияда суҳбат ўтказиш ва қарор қабул қилиш жараёни, шу жумладан ишонарликни баҳолаш;
- Тезлаштирилган тартиблар, шу жумладан уларни мурожаатлар аниқ асосланмаган ҳолатда қўллаш;
- Такроран мурожаат, мурожаатдан воз кечиш ёки мурожаатни қайтариб олиш;
- Апелляциялар ва ҳуқуқий ҳимоянинг самарали воситалари;
- Бошпана тақдим этиш тартибида алоҳида эҳтиёжга эга шахслар, шу жумладан болалар, кузатиб келинмаётган ва оиласидан ажралган болалар, аёллар, оилалар, зўрлаш ва қийноқларни бошидан ўтказганлар, руҳий жароҳатланганлар, лесбиянкалар, гейлар, диссексуаллар, трансгендер шахслар, интерсексуаллар ва ногиронлиги бўлган шахслар;
- Қочоқ мақомини тан олиш, шу жумладан кафолатланган ва узоқ мақомли қонуний яшаш мақомини тақдим этиш ҳамда шахсни тасдиқлайдиган ҳужжатлар ва йўл ҳужжатларини бериш;
- Қочоқ мақомини бекор қилиш ва тўхтатиш; ва
- Халқаро ҳимояга муҳтож эмас деб тан олинган шахслар, шунингдек уларни қайтариб юбориш.

Қочоқ сифатида тан олинган шахслар ёки бошқа сабабларга кўра халқаро ҳимояга муҳтож деб тан олинганлар, шу жумладан 1951 йил Конвенцияда кўзда тутилган ҳуқуқлар ва янада кенгрок маънода инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро қонунчиликда кўзда тутилган ҳуқуқлар 8-бобда кўриб чиқилган.

Бошпана тақдим этишнинг адолатли ва самарали тартибларини амалга оширишнинг таъминлайдиган тузилмалар: Улар қандай?

Ҳам биринчи, шунингдек апелляция инстанциясида қочоқ мақомини аниқлаш билан шуғулланадиган тегишли тузилмаларни ташкил этишни таъминлаш парламент аъзолари қуйидагиларни қилишлари кераклигини аниқлатади:

- Бошпана тақдим этиш тўғрисида мурожаатларни рўйхатга олиш учун масъул бўлган орган/органларни белгилаш; бу биринчи инстанцияда мурожаат бўйича қарор қабул қиладиган ўша орган ёки алоҳида орган бўлиши мумкин;
- Бошпана излаётган шахсларнинг мурожаатларини қабул қилиш ва халқаро Ҳимояга эҳтиёжларини аниқлаш учун масъул бўлган, шу жумладан чегарадаги тартибларнинг ва агар бу кўзда тутилган бўлса, тезлаштирилган тартибларнинг мақбуллигини белгилаш учун масъул бўлган органини аниқлаш;
- Биринчи инстанцияда салбий қарор қабул қилинган ҳолатда ҳуқуқий Ҳимоянинг самарали воситаларини таъминлаш учун апелляцияни кўриб чиқиш учун масъул бўлган мустақил трибунал ёки бошқа эксперт органини белгилаш;
- Миллий қонунчиликда ушбу органларнинг мажбуриятларини ва ҳолислик ҳамда зарур малака учун талабларни белгилаш; ва
- Ушбу органларга салоҳиятни кучайтириш имконини берадиган кадрлар ва ресурсларни ажратиш, қочоқлар ва инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро қонунчилик қоидаларини қўллашга ўргатишни, шунингдек зарур усулларда суҳбат ўтказишни ва бу билан мансабдор шахслар томонидан ўз мажбуриятларини тезкор ва адолатли бажарилишини таъминлаш.

7.2 Бошпана тақдим этишнинг адолатли ва самарали тартиблари

Бошпана тақдим этишнинг адолатли ва самарали тартиблари 1951 йилги Конвенцияни тўлиқ ва кенг ҳажмда қўллашнинг муҳим унсурлари ҳисобланади. Бу давлатларга 1951 йилги Конвенцияга боғлиқ қочоқ бўлган шахсларни, халқаро Ҳимоя талаб қилиши мумкин бўлган бошқа шахсларни, шунингдек Ҳимояга муҳтожларни аниқлаш имконини беради. Адолатли стандартлар ва қарорларни келишилган ҳолда қабул қилишга асосланган тартиблар давлатларнинг қонун устуниги принципига асосланган бошпана тизимлари яхлитлиги учун принципиал аҳамиятга эгадир.

Парламент аъзолари бошпана изловчиларга бошпана тақдим этишнинг тартибларидан амалда фойдалана олишларини, шунингдек давлатлар томонидан ўз халқаро мажбуриятлари бажарилишини таъминлай олишлари учун улар мақомни белгилаш билан шуғулланадиган тегишли тузилмаларни яратишни; тегишли органларнинг мажбуриятлари миллий қонунчиликда аниқ баён этилишини; тартиблар, шу жумладан чегарадаги тартиблар аниқ бўлишини; шунингдек энг кам тартиб кафолатлари тақдим этилган ва уларга риоя этилишини таъминлашлари зарур.

Халқаро Ҳимоянинг барча эҳтиёжларини баҳолашнинг **ягона тартибини** таъсис этиш бир жараён доирасида мурожаатни тўлалигича –1951 йилги Конвенция/минтакавий “қочоқ” белгиланишига мувофиқлигига нисбатан, шунингдек ёрдамчи / қўшимча Ҳимояни тақдим этиш эҳтиёжларига нисбатан кўриб чиқиш имкониятини беради. Кўп ҳолатларда ягона тартиб халқаро Ҳимояга муҳтож шахсларни аниқлашнинг энг равшан ва тез воситаси ҳисобланади. Бошпана тақдим этиш тўғрисида нисбатан кам мурожаат кўриб чиқиладиган мамлакатларда қарор қабул қилишнинг ягона тезкор ва самарали тартиби, эҳтимол энг самарали ва мақсадга мувофиқ ёндашув бўлади.

Биринчи инстанцияда қарор қабул қилиш

сифатини ошириш бўйича чораларга инвестиция киритиш – тўғри қарор қабул қилишни қўллаб-қувватлаши, апелляция органларига босимни ва қарорлар бекор қилиш ҳолатларини камайтиришни қўллаб-қувватлаши мумкин бўлган яна бир стратегиядир. Бундай чоралар доимий баҳолаш, қарор қабул қилиш сифатини текшириш ва таъминлашнинг доимий механизмини яратишни кўзда тутлади.

Агар давлатлар ишлар ниҳоятда кўплиги ва уларнинг жуда кўп миқдорда тўпланиб қолиниши муаммоларига дуч келадиган бўлсалар, бошпана излаётган шахсларнинг халқаро ҳимояга эҳтиёжларини соддалаштирилган ва тезлаштирилган тарзда белгилашга кўмаклашиш учун ишларни тартибли кузатиш услубидан фойдаланиш ёки шундай услубни ишлаб чиқиш мумкин. Бундайларга мурожаатларни бирлаштирилган ҳолда рўйхатга олиш ҳамда соддалаштирилган тарзда ёки гуруҳий қайта ишлаш, масалан мақомни тан олиш эҳтимоли бўлган мамлакатлардан бўлган шахсларнинг мурожаати учун, тезлаштирилган тартиблар (улар 7.8-боб – Тезлаштирилган тартибларда батафсилроқ кўриб чиқилади), шундай усуллар тартиб кафолатларини тўлиқ таъминлаш ҳамда юқори сифат стандартларига амал қилинган ҳолда қўлланилиши керак.

Адолатли ва самарали тартиблар: Улар қандай ишлайди?

Бошпана тақдим этишнинг адолатли ва самарали тартиблари:

- Қочоқлар манфаатларига жавоб беради, чунки улар қисқа вақт ичида қарор қабул қилиш, хавфсиз бўлишларига ишонч ҳосил қилиш ва ўз ҳаётларини тиклай олишлари учун жавоб беради.
- Ҳукуматнинг манфаатларига жавоб беради, чунки мурожаатлар тезкор ва иқтисодий жиҳатдан самарали, инсон ҳуқуқларига зарур тарзда амал қилинган ҳолда ишлатилади;
- Қабул тизимининг умумий эҳтиёжларини камайтиради, бошпана тақдим этиш тизимида суиистъемоликларнинг олдини олади ҳамда бошпана излаётган шахслар учун мавҳумлик узок муддат давом этишига йўл қўймайди;
- Давлатларнинг фуқаролар бўлмаган шахслар кириб келишини бошқаришни мустаҳкамлашга муҳим ҳисса қўшади;
- Жамоатчилик қочоқларни ҳимоя қилишни кўпроқ хуш кўришига ёрдам беради, чунки миллий маъмурлар бошпана излаётган шахслар мавҳудлигига жавоб чоралари кўраётганлиги равшандир; ва
- Халқаро ҳимояланиш ҳуқуқига эга бўлмаган шахсларни ўз вақтида аниқлашга ёрдам беради.

- ▶ [1951 йилги Қочоқлар мақоми тўғрисидаги конвенция ва унга 1967 йилги унга Протоколга мувофиқ бошпана мақомини белгилашнинг тартиблари ва мезонлари бўйича қўлланма ва тавсиялар](#), БМТ ҚОКБ, 1979 йил, 2011 йилда қайта ишланган..
- ▶ [Global consultations on international protection/Third track: Asylum processes \(Fair and efficient asylum procedures\) \(Халқаро ҳимоя бўйича глобал маслаҳатлашувлар/Учинчи босқич: Бошпана тақдим этиш жараёнлари \(Бошпана тақдим этишнинг адолатли ва самарали тартиблари\)\)](#), БМТ ҚОКБ, 2021 йил.
- ▶ [БМТ ҚОКБ мандати доирасида қочоқлар мақомини белгилашнинг тартиб стандартлари](#), БМТ ҚОКБ, 2003.

Парламент аъзоларига тавсияларнинг назорат рўйхати:

Бошпана тақдим этишнинг адолатли ва самарали тартиблари

Халқаро ҳуқуқ ва илғор амалиётга мувофиқ бошпана тақдим этишнинг адолатли ва самарали тартибларини ишлаб чиқиш ва унинг амал этишига қўмаклашиш мақсадларида парламент аъзоларига қуйидагилар тавсия этилади:

- ✔ Қонунчиликда қочоқ мақомини тақдим этиш тўғрисидаги мурожаатни кўриб чиқиш ҳамда биринчи инстанцияда қарор қабул қилиш, шу жумладан мақбуллиги, агар булар кўзда тутилган бўлса, чегарадаги тартиблар ва тезлаштирилган тартиблар бўйича қарорлар қабул қилишни таъминлаш. Мамлакатда мавжуд ҳуқуқий тизимга мувофиқ, ана шундай орган маъмурий ёки квазисуд бўлиши мумкин. Ана шу органнинг ўз мажбуриятларини самарали бажаришлари учун етарли ресурслар, шу жумладан малакали ва ўқитилган ходимлар ҳамда келиб чиқиш мамлакатлари тўғрисидаги ахборот хизматлари талаб этилади (батафсилроқ қаранг: 7.7-боб - Сўхбатлашиш ўтказиш ва биринчи инстанцияда қарор қабул қилиш жараёни).
- ✔ Миллий қонунчиликда биринчи инстанцияда салбий қарор қабул қилиниши ҳолатида самарали ҳуқуқий ҳимоя воситасини таъминлаш учун трибунал ёки апелляцияни кўриб чиқиш учун масъул бўлган бошқа мустақил эксперт орган тўғрисидаги қондалар кўзда тутилган бўлишини таъминлаш (батафсилроқ қаранг: 7.10-боб - Апелляциялар ва ҳуқуқий ҳимоянинг самарали воситалари).

- ✔ Агар миллий қонунчилик томонидан қочоқ мақомидан ташқари халқаро ҳимоянинг бошқа шакллари кўзда тутилган бўлса, ҳар бир иш тўлалигича бир орган томонидан кўриб чиқиладиган халқаро ҳимояга эҳтиёжни аниқлашнинг ягона тартибини жорий этишни қўллаб-қувватлаш.
- ✔ Миллий қонунчилик ва сиёсат энг кам тартиб стандартларини, тегишли ҳолатларда кейинги бўлимларда батафсил баён этиладиган бошқа унсурларни қамраб олишини таъминлаш.
- ✔ Қуйидагиларни таъминлаш учун етарли молиялаштиришни ва ресурсларни ажратиш орқали адолатли ва самарали қарор қабул қилинишини қўллаб-қувватлаш:
 - Мансабдор шахслар, шу жумладан чегарада ишлайдиган, мурожаатларни рўйхатга оладиган ва улар бўйича қарор қабул қиладиганлар зарур малакага эга бўлишлари, шу жумладан малакали ходимларни ёллаш ва уларни жорий ўқитишга учун етарлича ресурслар ажратиш; ва
 - Келиб чиқиш мамлакатлари ахборот хизматлари ва бошқа ахборот хизматларидар ҳар бир иш маълумотлари ва уларни аниқ баҳолашни бажарадиган бошпана масалалари бўйича органлар фойдалана олишлари; шунингдек бундай хизматлар келиб чиқиш мамлакатида ёки бошпана изловчи шахс одатда яшайдиган мамлакатдаги аниқ, ҳолис ва долзарб маълумотни, унинг қонунларини ва уларнинг амалиётда қўлланилишини тақдим этиш.

7.3 Тартибнинг энг кам кафолатлари

Бошпана изловчи шахснинг қочоқ мақомини белгилаш имконияти ва тан олиш учун тартиблар ҳуқуқий аъналар, миллий шартларда ва ресурслар мавжудлиги турфалигини акс эттирган ҳолда жаҳондаги турли мамлакатларда бир-биридан фарқ қиладди. Аниқ амал қилаётган тизимдан қатъи назар, тартибнинг энг кам стандартлари ёки тегишли ҳуқуқий тартиб стандартлари ва кафолатлари барча мурожаатлар, шу жумладан ҳамда мақбул, тезлаштирилган ёки бошқа тарзда соддалаштирилган тартиблар, агар шулар қўлланилса, кафолатланган бўлишлари керак.

Бошпана излаётган шахс тегишли ҳуқуқий тартиб кафолатларини ҳисобга олган ҳолда **эшитилиш** ҳуқуқига аввал қонун томонидан тузилган биринчи инстанция ягона марказий ихтисослашган органи, апелляция инстанциясида эса – биринчи инстанция органидан фарқ қиладиган ва унга боғлиқ бўлмайдиган трибунал томонидан эшитилиши керак

Тартибнинг энг кам кафолатлари ёки тегишли ҳуқуқий тартибнинг кафолатлари: улар қандай?

БМТ ҚОКБ Ижроия кўмитасининг Хулосасига ва инсон ҳуқуқлари халқаро стандартларига, жумладан эшитиш ҳуқуқи ва ҳуқуқий ҳимоянинг самарали воситаси ҳуқуқига асосланиб, қонунчилик ва ижроия норматив ҳужжатларида қуйидаги қуйидаги энг кам тартиб кафолатлари / тегишли ҳуқуқий тартибни акс эттириш зарур:

- **Бошпана излаётган шахс давлатнинг чегараси ёки худудида мурожаат қилаётган мансабдор шахс** чиқариб юборишга йўл қўймаслик **принципига мувофиқ иш кўриши шарт.** У кимдир қайтариб юборишга нисбатан хавфсираш билдираётган ҳолатда қандай иш кўриши кераклиги тўғрисида аниқ йўриқномаларга эга бўлиши ва ана шундай ишларни бошпана тақдим этиш тўғрисидаги мурожаатларни кўриб чиқиш учун масъул бўлган ягона марказий ихтисослаштирилган органга шундай ишларни кўриб чиқиш ва қарор қабул қилиш учун юбориши шарт.
- **Бошпана излаётган шахс** амал этиши керак бўлган тартибга нисбатан **зарур маълумот ва маслаҳатни** ўзи тушунадиган тилда ва шаклда **олиши керак.**
- **Мурожаат махсус ўрнатилган тартиблар доирасида аниқ белгилаб қўйилган орган ҳамда зарур билимлар ва тажрибага эга бўлган,** шунингдек бошпана изловчининг алоҳида ночорлиги, қийинчиликлари ва эҳтиёжларини тушунадиган **малакали ходимлар** томонидан кўриб чиқилиши керак.
- **Бошпана тақдим этиш тартиби барча босқичларида маълумотларни ҳимоя этиш ва махфийлик принципларига риоя қилиш талаб қилинади** (шунингдек қаранг: 7.4-боб - Маълумотларни ҳимоя қилиш принциплари ва стандартларига мувофиқ махфийлиكنи таъминлаш).
- **Бошпана излаётган шахсга** тегишли органга мурожаатнома бериш учун **зарур ёрдам шу жумладан малакали таржимоннинг хизмати ҳамда ҳуқуқий маслаҳатлар ва ваколатхоналардан** фойдаланиш имконияти тақдим этилиши керак. Агар бепул ҳуқуқий ёрдам кўзда тутилган бўлса, бошпана изловчи шахслар зарурат бўлганда ундан фойдаланиши керак. Бундан ташқари, бошпана изловчи шахсларга улар тегишли равишда хабардор қилинган **БМТ ҚОКБ вакилига** мурожаат қилиш имконияти тақдим этилиши керак.
- **Бошпана изловчи шахсга** тушунмасликларига йўл қўймаслик ва зиддиятларни аниқлаш учун **шахсан суҳбат ўтказилганлиги тўғрисидаги хисобот билан танишиш** учун уни тақдим этиш ва уни **ҳисобот мазмунини тасдиқлашни** сўраш лозим (шунингдек қаранг: 7.7-боб, - Суҳбат ўтказиш ва биринчи инстанцияда қарор қабул қилиш жараёни).
- **Исбот қилиш масъулияти принцип жиҳатидан бошпана изловчи шахс зиммасига юкланишига қарамасдан, барча тегишли далилларни ўрнатиш ва баҳолаш мажбурияти бошпана излаётган шахс билан кўриб чиқишни ўтказаетган орган ўртасида тақсимланади.** Бошпана изловчи иложчи борица тўла мурожаат ва мавжуд исботланган далилларни тақдим этиши керак. Кўриб чиқишни ўтказаетган орган мурожаатга тааллуқли маълумотларни тўплаш учун масъулдир (шунингдек қаранг: 7.7-боб - Суҳбатлашиш ўтказиш ва биринчи даражада қарор қабул қилиш жараёни).
- **Қочоқ мақомини тақдим этишни рад этишининг амалий ва ҳуқуқий сабаблари қарорда кўрсатилиши керак.** Бундай маълумот бошпана излаётган шахсга ёзма тарзда ва бу апелляцияни ўз вақтида тайёрлаш ва бериш учун зарурлиги туфайли иложчи борица тезроқ тақдим этилиши керак. Бошпана излаётган шахс маълумотни ўзи тушунадиган тилда оғзаки тарзда, ушбу қарор қабул қилинишининг сабаблари ўзининг салбий қарорга шикоят қилиш ҳуқуқи, шунингдек апелляция беришининг қўлланиладиган муддати ва тартиблари тўғрисидаги маълумотларни олиши керак (шунингдек қаранг: 7.7.-боб - Суҳбат ўтказиш ва биринчи инстанцияда қарор қабул қилиш жараёни).
- Агар бошпана излаётган шахс қочоқ сифатида тан олинмаган бўлса, **унга қарорни расмий равишда қайта кўриб чиқиш тўғрисидаги апелляцияни алоҳида мустақил органга** (маъмурий ёки суд) апелляция бериш учун **оқилона вақт тақдим этилиши лозим.** Ҳуқуқий ҳимоянинг бундай воситаси самарали бўлиши учун у мурожаатни суд ёки трибунал томонидан қайта кўриб чиқишни кўзда тутиши ҳамда долзарб маълумот асосида ишнинг ҳам ҳуқуқий, ҳам амалий ҳолатларини албатта кўриб чиқиши керак. Бошпана излаётган шахсга жуда чегараланган айрим ҳолатларни истисно этган ҳолда мурожаат бўйича узил-кесил қарор қабул қилингунча давлат худудида қолишга ружсат берилиши керак (қаранг: 7.10-боб, Апелляциялар ва ҳуқуқий ҳимоянинг самарали воситалари).

Парламент аъзоларига тавсияларнинг назорат рўйхати:

Тартибнинг энг кам кафолатлари

Халқаро стандартларнинг тартибнинг энг кам кафолатларига нисбатан таъминланиши учун парламент аъзоларига қуйдагилар тавсия этилади:

- ✔ Қонунчиликка ва (ёки) ижроия норматив ҳужжатларига тегишли ҳуқуқий тартиблар ва кафолатлар тартибнинг энг кам стандартлари/тегишли ҳуқуқий тартиблара ва кафолатлар мавжуд бўлиши учун юқорида санаб ўтилган барча кафолатлар киритилишини, шу жумладан қуйдагиларни киритишни таъминлаш:
 - Тегишли органлар ва ушбу органлар ходимларининг зарур маълумот ва тавсияларга тааллуқли, шунингдек қочоқлар тўғрисидаги халқаро қонунчиликка мувофиқ амаллар, шу жумладан чиқариб юборишга йўл қўймаслик принципига амал қилишга тааллуқли мажбуриятларини аниқ белгилаш;
 - Бошпана тақдим этишнинг махсус тартибларини жорий этиш ва бунга малакали ходимларни жалб этиш;
 - Бошпана изловчи шахснинг ҳуқуқий маслаҳатлар олиш ва ваколатхоналардан, малакали таржимоннинг хизматидан фойдаланиш ва БМТ ҚОКБга мурожаат қилиш ҳуқуқини кўзда тутиш, тегишли органлар зиммасига бошпана изловчи шахсларни ана шу ҳуқуқлардан хабардор қилиш ҳамда зарурат бўлганда уларни бепул ҳуқуқий ёрдам (агар бу мавжуд бўлса) билан таъминлаш масъулиятини юклаш;
 - Бошпана изловчи шахсларни шахсий сўхбат ўтказилганлиги тўғрисидаги ҳисобот билан таништириш ва қўшимча сўхбат давомида аниқ номувофиқликларни тушунтиришни кўзда тутиш;

- Мурожаатни бошпана излайдиган шахс тақдим этиши кераклигига қарамасдан, тегишли далилларни ўрнатиш ва баҳолаш учун мажбуриятни бошпана изловчи ва қўриб чиқишни ўтказадиган орган ўртасида тақсимлашни кўзда тутиш;
- Қочоқ мақоми тақдим этишнинг амалий ва ҳуқуқий сабаблари келтирилган мурожаат бўйича салбий қарор қабул қилинганлиги тўғрисидаги ёзма ҳужжатни тегишли орган тақдим этиш кераклиги талабини кўзда тутиш ва ундан иложи борича тезроқ бошпана изловчига ёзма тарзда хабардор қилиш, чунки бу апелляцияни ўз вақтида тайёрлаш ва бериш учун зарурдир;
- Бошпана изловчилар у тушундиган тилда оғзаки равишда қарор сабаблари, унинг салбий қарор устидан шикоят қилиш ҳуқуқи, шунингдек апелляция беришнинг қўлланиладиган муддатлари ва тартиблари тўғрисида хабардор қилиш талабини кўзда тутиш;
- Бошпана излаётган шахс ўзини қочоқ деб тан олмаганлиги учун дастлабки қарорни қабул қилган органдан алоҳида ва мустақил бўлган ҳамда долзарб маълумот асосида иш хусусиятини ҳам ҳуқуқий, ҳам амалий хусусиятларини қўриб чиқиши керак бўлган орган, суд ёки трибуналга расмий равишда қўриб чиқиш тўғрисида мурожаатнома бериши учун оқилона вақт ўрнатиш. Бошпана излаётган шахсга жуда чегараланган ҳолатларни истисноэтган ҳолда мурожаат бўйича узил-кесил қарор қабул қилингувча мамлакатда бўлишига рухсат берилиши лозим (бу қўйида 7.10-бобда баён этилган).

- ✔ Ана шу кафолатларна амал этилиши учун етарли ресурслар ажратилишини таъминлаш.

Эшитилиш ҳуқуқи бошпана изловчиларга ваколатли органга бошпана тақдим этиш тўғрисида мурожаат қилиши миконияти бўлишини тақдим этилишини талаб қилади, бу даставвал унга хавфсизлик ва чиқвриб юборилишдан ҳимояланиш, шу жумладан чегарада мамлакатга киришни рад этишга йўл қўймаслик ҳамда билвосита чиқариб юборишдан ҳимояланишни назарда тутати. Бошпана излаётган шахс шунингдек унинг асосий ҳуқуқларини бузадиган ҳаракатлардан самарали ҳимояланиш ҳуқуқига ҳам эгадир.

▶ [Conclusion No. 8 \(XXVIII\) Determination of refugee status \[№8 \(XXVIII хулосаси\) Қочоқ мақомини белгилаш\]](#), БМТ ҚОКБнинг ижроия қўмитаси, 1977 йил.

▶ [БМТ ҚОКБ мандати доирасида қочоқ мақомини аниқлашнинг тартиб стандартлари](#), БМТ ҚОКБ, 2003 йил.

7.4 Маълумотларни ҳимоя қилиш принциплари ва стандартларига мувофиқ махфийликни таъминлаш

Тартибнинг барча босқичларида бошпана тақдим этиш тўғрисидаги мурожаатларнинг барча жиҳатларини, шу жумладан бошпана излаётган шахснинг мурожаат берганлиги тўғрисида ҳам махфийликни сақлаш зарур. Махфийликни таъминлаш хавфсизлик ва ишонч вазиятини яратиш учун муҳим аҳамиятга эга. Бу мурожаатга тегишли ва аниқ баҳолашгатааллуқли барча маълумотларнинг яширин бўлиши учун зарурдир.

Маълумотларни ҳимоя қилишнинг принципи ва инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги қонунчиликни стандартлари шахсий маълумотлар махфийлигига риоя этишни ҳамда тегишли шахснинг хабардор бўлган розилигисиз уларни учинчи шахслар учун ошкор қилишга йўл қўймасликни талаб қилади. Ана шундай ошкор қилиш ҳар бир ҳолатда зарур ҳамда аниқ ва қонуний мақсадларга мутаносиб бўлиши керак.

Қоида бўйича давлатлар шахснинг – у бошпана изловчи ёки қочоқ бўлсин - мақоми тўғрисидаги ҳар қандай маълумотни ошкор қилишдан тийилиб туришлари керак. Бунда ана шундай маълумотни тақдим этиш тўғрисида тегишли шахснинг бевосита розилиги олинмаган бўлса, бу маълумотни сўраётган давлат қочоқнинг келиб чиқиш мамлакати бўлганда айниқса долзарбдир. Махфийликка амал қилиш талаби қочоқнинг шахсий маълумотларига, шунингдек унинг бошпана тақдим этиш тўғрисидаги мурожаатига, шу жумладан бошпана тақдим этиш тўғрисида мурожаат қилинганлигига нисбатан қўлланилади.

Ана шундай маълумотни ошкор қилиш тегишли шахс ва (ёки) унинг оиласи аъзолари ёхуд яқин одамларини жиддий хавф остига қўйишига ва (ёки) ҳимоя нуқтаи назаридан қўшимча хавфларнинг пайдо бўлишига олиб келади. Бундай хавф уларнинг қайтиб боришига тўсқинлик қилади. Қонуний асосиз маълумотларни ошкор қилиш ёки аниқ мақсад учун зарур бўлган маълумотларни батафсилроқ тақдим этиш қочоқ шахсий ҳаёти дахлсизлиги ҳуқуқининг бузилиши ҳисобланади.

Бироқ бошпана излаётган шахсга дахлдор бўлиши мумкин маълумотларни ҳимоя қилиш принципидан истиснолар мавжуддир. Масалан, БМТ ҚОКБнинг Ижроия қўмитаси айрим шахсий маълумотлар билан тегишли равишда айрибошлаш давлатларга фирибгарлик билан курашиш, қочоқлар ва бошпана изловчиларнинг доимий бўлмаган ҳаракат қилишлари муаммоларини ҳал этиш, шунингдек ҳалқаро ҳимоя ҳуқуқига эга бўлмаган шахсларни аниқлаш имкониятини беришини тан олган. Бу инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги ҳалқаро қонунчиликка кўра маълумотларни ҳимоя қилиш принципи ва мажбуриятларига мувофиқдир.

Ана шу принциплар ва мажбуриятлар шахсий маълумотлар фақат миллий ҳуқуқни ҳимоя қилиш ёки суд органларига куйидаги ҳолатларда берилишини талаб этади:

- Агар бу оғир жиноятни аниқлаш, олдини олиш, текшириш ёки буни содир этганлиги учун жавобгарликка тортиш, жумладан инсон ёки жамият хавфсизлигига дарҳол ва жиддий хавфга йўл қўймаслик мақсадлари учун зарур бўлса;
- Агар маълумотла сўраётган ҳуқуқни ҳимоя қилиш ёки суд органининг ёхуд ваколати соҳасига ушбу жиноятни аниқлаш, олдини олиш, текшириш ёки буни содир этганлик учун жавобгарликка тортиш кирса;
- Агар маълумотларни бериш ҳуқуқни ҳимоя қилиш ёки суд органига ана шу мақсадларга эришишга жиддий ёрдам берадиган, шахсий маълумотлар эса қандайдир йўл билан бошқа манбалардан олиниши мумкин бўлмаса; ва
- Агар маълумотларни бериш бошпана излаётган шахс, қочоқ ана шундай шахснинг оиласи аъзолари ёки яқин одамнинг шахсий ҳаёти дахлсизлиги ёки бошқа ҳуқуқларга номутаносиб равишда таъсир кўрсатадиган бўлса.

Парламент аъзоларига тавсияларнинг назорат рўйҳати:

Маълумотларни ҳимоя қилиш принциплари ва стандартларига мувофиқ махфийликни таъминлаш

Маълумотларни ҳимоя қилишнинг махфийлигини таъминлаш, шунингдек бунинг принциплари ва стандартларига амал қилиш мақсадида парламент аъзоларига қуйдагилар тавсия этилади:

- ✔ Бошпана излаётган шахс ёки қочоқнинг эҳтимол тутилган хавфсираниши эътиборга олган ҳолда қонунчиликка бошпана излаётган шахс ва қочоқнинг шахсий маълумотларига тааллуқли маълумотларни, шу жумладан бармоқ излари ва биометрия маълумотларини кафолатлайдиган қоидаларни киритиш.
- ✔ Агар маълумотларни ҳимоя қилиш тўғрисидаги миллий қонунчилик зарур даражада ишлаб чиқилмаган бўлса, бошпана тақдим этиш тўғрисидаги қонунчиликда махфийликни таъминлаш ваколатларининг тегишли қоидаларини киритиш тўғрисидаги масалани кўриб чиқиш.
- ✔ Бошқа давлатдан бошпана излаётган ёки қочоқ тўғрисида маълумот тақдим этиш юзасидан сўров олган ҳолатда инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги ҳалқаро қонунчиликка мувофиқ маълумотларни ҳимоя қилишга амал қилиши, шунингдек шахсий маълумотлар фақат миллий ҳуқуқни ҳимоя қилиш ва суд органларига юқорида қайд қилинган мезонлар бажарилиши шarti билан берилиши қонунчиликдааниқ ўрнатилишини таъминлаш.

- ✔ Барча ходимлар, шу жумладан чегара хизматлари ходимлари ва хавфсизлик хизмати ходимлари, қабул марказининг ходимлари, маслаҳатчилар, таржимонлар, ҳуқуқ буйича маслаҳатчилар ва тиббиёт ходимлари, бошпана излаётган шахслар ва қочоқлар билан ишлайдиганларбошпана излаётганлар ёки қочоқлардан олинган ёки улар тўғрисидаги маълумотларнинг махфийлигини таъминлашлари шарт эканлиги норматив ҳужжатларда аниқ кўрсатилишини таъминлаш.
- ✔ Агар қонунчиликда ҳуқуқни ҳимоя қилиш органларининг бошпана тақдим этиш тўғрисидаги маълумотлардан фойдаланишлари мумкинлиги кўзда тутилаётганлиги тақлиф этилаётган бўлса, бу билан боғлиқ хавфлар: жиноят содир этганликда шубҳа пайдо бўлиши, ундан бошпана излаш жиноят эмаслигини; бошпана билан жиноят ўртасидаги боғлиқлик ҳақидаги тасаввурларнинг, ксенофобия ва тоқатсизликни тиқштириш хато эканлигини шакллантиришга кўмаклашиш;
- ✔ Қонунчиликдаги маъмурларга тақдим этилаётган таъбиқ қилинувчидан бошпана тақдим этиш тўғрисидаги муурожаатни баҳолаш учун зарур бўлган маълумотни сўраш рухсат этилиши қоидаларига қарши чиқиш, чунки бу бошпана излаётган шахс, унинг оиласи аъзолари ва боқимандаларини ҳимоя қилиш нуқтаи назаридан кўшимча хавфларга олиб келиши ёки хали ҳам келиб чиқиш мамлакатда яшаётган оиласи аъзолари ёки яқин одамларининг эркинлиги ва хавфсизлигини хавф остига қўйиши мумкин.

Жабрдийдалар ва гувоҳларнинг маълумотларига келганда, маълумотларни бериш учун ҳамма вақт уларнинг розилигини олиш керак (экстрадиция маъносида махфийлик мулоҳазалари тўғрисида қаранг: 4.2-боб- Худудга киритишга рухсат бериш ва чиқариб юборишга йўл қўймаслик мажбурияти хажми. Экстрадиция кириш тартиби).

Айрим мамлакатларда ҳуқуқ-тартибот органларига бошпана тақдим этиш тўғрисидаги маълумотлардан фойдаланишга рухсат этилади. Бироқ шуни ётда тутиш керакки, бошпана изловчилар катта эҳтимоллик билан аҳолининг бошқа вакилларига нисбатан жиноят содир этишда шубҳа туғдиришлари мумкин, бу эса камситишга йўл қўймаслик принципини бузиши мумкин. Бундан ташқари, бу бошпана билан жиноят ўртасидаги алоқадорликнинг хато тасаввурларига хизмат қилиши ҳамда ксенофобия ва тоқатсизликни кучайтириши мумкин. Миграция оқимларини самарали бошқариш ва ижтимоий тангликнинг олдини олиш нуқтаи назаридан ана шундай ёндашув самарасиз бўлиши мумкин.

- ▶ [Policy on the protection of personal data of persons of concern to UNHCR](#) (БМТ ҚОКБ ваколати соҳасига кирадиган шахслар шахсий маълумотларни ҳимоялашга нисбатан сиёсат), БМТ ҚОКБ, 2015 йил.

7.5 Мурожаатларни рўйхатга олиш ва кўриб чиқиш

Бошпана излаётган, давлатнинг юрисдикциясида қай тарзда ҳам бўлган барча шахслар ўзларининг мурожаатларига мувофиқ масалаларни кўриб чиқишнинг адолатли ва камситилмаган тартибларидан фойдаланиш имкониятига эга бўлишлари керак.

БМТ ҚОКБ Ижроия кўмитаси ўзининг [Қочоқлар ва бошпана излаётган шахсларни рўйхатга олиш](#) тўғрисидаги 9 (LII)-хулосасида бу жараёнга нисбатан қуйидаги тавсияларни келтиради.

- Рўйхатга олиш жараёни кўрқитмасдан, таҳдид солмасдан, ҳолис амалга оширилиши ҳамда қочоқларнинг хавфсизлигига зарур даражада амал қилган ва кадр-қимматларига ҳурмат қўлган ҳолда амалга оширилиши керак;
- Рўйхатга олиш жараёни махфийликнинг асосий принципларига риоя этилган ҳолда амалга оширилиши керак;
- Рўйхатга олиш жараёнига кириш осон бўлиши ва хавфсиз ҳамда мустақкам жойларда амалга оширилиши керак;
- Рўйхатга олиш жараёни зарур тарзда тайёрланган персонал томонидан амалга оширилиши, унинг таркибида етарли миқдорда аёллар бўлиши ва улар рўйхатга олиш тартиблари ҳамда талабларига нисбатан аниқ кўрсатмаларга эга бўлишлари керак; ва
- Бошпана излаётган шахсларни рўйхатга олиш жараёнида принцип жиҳатидан уларни шахсий асосда рўйхатга олиш лозим.

Чегарада, шу жумладан **аэропортларда** бошпана тақдим этиш тўғрисида бериладиган мурожаатлар алоҳида саволлар тўғрида, чунки бошпана излаётган шахслар одатда чегара/аэропортда ушланиб қолади ҳамда худудга фақат бошпана тақдим этиш тартибидан фойдаланиш имкониятини олгандагина кира олади. Бундай вазиятларда давлатлар тушунарли сабабларга кўра халқаро ҳимояга муҳтож бўлмаган шахслар ишларини кечиктирмасдан кўриб чиқишни таъминлашдан манфаатдорлар ҳамда зарурат бўлганда қайтариб юборишни кечиктирилмасдан амалга оширишади. Бироқ қуруқликдаги чегаралардаги чегарачилар кенг ваколатларга эга, мурожаатни моҳияти бўйича баҳолашни қамраб оладиган бўлганда бундай ҳолатларда муаммолар пайдо бўлиши мумкин, аммо бунда бошпана тақдим этиш масалаларида умуман тажрибага эга бўлмасликлари ёки бундай тажриба жуда кам бўлишимумкин. Чегарада:

- Бошпана излаётган шахслар мамлакат худудига киритилиши ва уларда шахсни тасдиқлайдиган гувоҳномалар ёки йўл ҳужжатлари мавжудлиги ёки мавжуд эмаслигидан қатъи назар бошпана тақдим этиш тўғрисидаги мурожаат бўйича узил-кесил қарор қабул қилингунга қадар вақтинча бўлиш ҳуқуқини олишлари керак. Агар уларда шахсни тасдиқлайдиган гувоҳнома бўлмаса бу гувоҳномани 1951 йилги Конвенциянинг 27-моддасига мувофиқ бериш лозим.
- Чегара хизматларининг ходимлари бошпана тақдим этиш тўғрисидаги мурожаатлар бўйича қарор қабул қилмасликлари керак. Аксинча улар *чиқариб юборишга йўл қўймаслик* принципига мувофиқ (*чиқариб юборишга йўл қўймаслик* тўғрисидаги батафсил маълумотга 4.2-бобда қаранг) худудга киритиш ва чиқариб юборишга йўл қўймасликлари ва бошпана излаётган шахсларни тегишли органларга жўнатишлари керак.
- Агар шахс мамлакатга киришга уринаётган бўлса, бошпанага нисбатан масала кўтарилади, унга бошпана тақдим этиш жараёни ва тартиблари тўғрисидаги маълумотни тақдим этиш ҳамда уни бошпана тақдим этиш тартибларидан фойдаланиш мақбуллиги бўйича қабул қиладиган қарор учун бошпана тақдим этишга масъул марказий органга йўналтирилиши керак.

Парламент аъзоларига тавсияларнинг назорат рўйхати

Мурожаатларни рўйхатга олиш ва кўриб чиқиш

Бошпана излаётган шахсларнинг мурожаатларини адолатли ва самарали рўйхатга олишни самарали кўриб чиқишни таъминлаш учун халқаро стандартларга мувофиқ парламент аъзоларига куйидаги қадамларни кўйиш тавсия этилади:

✔ Бошпана тақдим этиш тўғрисидаги мурожаатни рўйхатга олиш ва баҳолаш учун орган (органлар), ваколатга эга(эга бўлганлар)ни қонунчиликда белгилашни таъминлаш, бунда ана шундай масъулият чегара хизматлари ходимлари зиммасига юкланмаслигини таъминлаш, лекин уларнинг бошпана излаётган шахсларни ана шундай ваколатли органга юбориш мажбуриятини кўзда тутиш.

✔ Қонунчиликда бошпана тақдим этиш тўғрисидаги барча мурожаатлар буни ифода этиш воситасидан қатъи назар рўйхатга олиниши кераклигини белгилашни таъминлаш; бунда бошпана излаётган шахсни белгилашга расмий мурожаат берилганлиги ёки берилмаганлигидан қатъи назар бошпана олишни хоҳлашни билдирган ҳар қандай одамни қамраб олишни белгилаш, шунингдек қонунчиликда қамоқда сақланаётган, шу жумладан иммиграция сабаблари билан боғлиқлик бўйича қамоқда сақланаётган шахсларнинг бошпана тақдим этиш тўғрисидаги мурожаатларини бериш учун бевосита ёки билвосита тўсиқлар бўлмаслиги керак.

✔ Бошпана излаётган шахс ҳамда уни кузатиб келаётган оиласи аъзолари рўйхатга олинишларини таъминлаш ҳамда уларнинг бошпана излаётган шахслар бошпана тақдим этиш мурожаатлар бўйича узил-кесил қарор қабул қилинганга қадар ҳақиқий бўлган мақомини тасдиқлайдиган тегишли шахсий ҳужжатларини олишларини таъминлаш.

Чегарада бериладиган мурожаатлар

✔ Қонунчиликда чегарада бошпана тақдим этиш тўғрисида мурожаат берадиган бошпана излаётган шахслар мамлакат ҳудудига киритилиши ва уларга ўзларидан шахсни тасдиқлайдиган гувоҳнома ёки йўл ҳужжатлари бўлиши ёки бўлмаслигидан қатъи назар мурожаат бўйича узил-кесил қарор қабул қилинганга қадар вақтинчалик бўлиш ҳуқуқи тақдим этилиши керак.

✔ Қонунчиликда чегарада, шу жумладан аэропортларда бошпана излаётганлар одатда кириш жойида ушланиб турилиши кўзда тутилган махсус чегара тартибига асосан мурожаатни баҳолашни ўтказиш кўзда тутилиши мақсадга мувофиқлиги (миллий шароитларга боғлиқ равишда) тўғрисидаги маслани кўриб чиқиш. Агар бундай ёндашув қабул қилинадиган бўлса, тегишли ҳуқуқий тартиблар талаблари ана шундай ҳолатларда мамлакат ҳудудидан берилган мурожаатларга нисбатан амал қилинишига ишонч ҳосил қилиш керак.

8.2-бобидаги камситишга йўл қўймаслик принципида баён этилган камситишга йўл қўймаслик принципга мувофиқ барча бошпана излаётган шахслар уларнинг чегарада ёки мамлакат ҳудудидан бошпана тақдим этиш тўғрисида мурожаат қилганликларидан қатъи назар бу шахсларнинг ҳам асосий принципларда фойдаланишлари талаб этилади.

✔ Агар қонунчиликда бошпана излаётган шахслар томонидан бошпана тақдим этишни чегарада тақдим этган шахсларга ҳудудга киришни рад этиш кўзда тутилган бўлса, ана шу қоида фақат аниқ асосланмаган ёки суистеъмоллик хусусиятига эга бўлган шахсларга нисбатан амал қилинишини таъминлаш ёки икки томонлама ёки кўп томонлама битимларга асосан бошқа давлат ваколатида бўлса бошпана тақдим этиш тўғрисидаги мурожаатни кўриб чиқиш (қаранг: 7.6-боб - Мақбулликни белгилаш тартиблари), шунингдек, ана шундай тартиблар учун энг кам тартиб кафолатлари кўзда тутилиши керак. Қонунчиликда ҳатто ана шундай ҳолатларда ҳам алоҳида ночор бошпана изловчилар — оиласидан ажралган болалар, катта ёшдагилар, ногиронлиги бўлган шахслар, бемор шахслар ва руҳий жароҳатни бошидан ўтказган шахсларни ҳудудга киритиш лозим. Уларнинг мурожаатларини эса одатдаги тартиб доирасида кўриб чиқиш керак (шунингдек қаранг: 7.1-боб. Бошпана тақдим этиш тартибида алоҳида эҳтиёжларга эга шахслар).

✔ Ҳудудга кириш ва бошпана тақдим этиш тартиби самарадорлигини мониторинг қилиш учун чегарага бориш имкониятини кўриб чиқиш ёхуд ана шундай мониторинг ўтказишни Инсон ҳуқуқлари бўйича миллий комиссия ёки омбудсман ўтказишини тавсия этиш.

Чегара/аэропортда қарор қабул қилиш муурожаатнинг моҳияти бўйича масалалар билан боғлиқ бўлганлиги учун ва баъзан бу жуда қисқа муддатда содир бўлиши сабабли нотўғри қарор чиқарилиши эҳтимоли юқоридир. Шу тарзда қуйидагиларга риоя этиш жуда муҳим:

- Тегишли тартиб кафолатлари, энг камида бошқалар билан бўлган ҳолатдаги каби “қирғоқ”даги тезлаштирилган тартиблар кўзда тутилиши;
- Қарор, бу маъмурий сабаблар бўйича бўлсин ёки муурожаатнинг моҳияти юзасидан сабаблар бўйича бўлсин, белгиланган муддатда қабул қилишнинг имконияти бўлмаса, бошпана излаётган шахсга худудга киришга рухсат берилиши ва уни одатдаги тартиблардан фойдаланишига рухсат берилиши керак; ва
- Ҳам чегарадан, ҳам аэропортнинг транзит зоналарида ҳуқуқий маслаҳатчилар, БМТ ҚОКБ, БМТ ҚОКБ номидан иш кўраётган ноҳуқумат ташкилотларига муурожаат қилиш имконияти таъминланиши керак.

Муурожаатни кўриб чиқиш бўйича батафсилроқ маълумотга қаранг 7.7-боб - Сухбат ўтказиш ва биринчи инстанцияда қарор қабул қилиш жараёни ва апелляция тўғрисида; 7.10-боб - Апелляция ва ҳуқуқий ҳимоянинг самарали воситалари. Қийноқлар жабрдийдалари, аёллар, болалар, жумладан оиласидан ажралган болалар алоҳида эҳтиёжлари тўғрисида батафсил маълумотга қаранг: 7.11-боб - Бошпана тақдим этиш тартибида алоҳида эҳтиёжга эга шахслар.

► [Conclusion No. 91 \(LI\) on registration of refugees and asylum-seekers \(Қочоқлар ва бошпана излаётган шахсларни рўйхатга олиш тўғрисида 9-хулоса\)](#), БМТ ҚОКБ Ижроия кўмитаси, 2001 йил.

7.6 Мақбулликни аниқлаш тартиблари

Халқаро ҳимояни тақдим этишнинг асосий масъулияти бошпана сўралаётган давлат зиммасида бўлади. Шу тарзда бошпана изловчилар ва қочоқлар билан худудига келган ёки бошқа сабабларга кўра юрисдикциясига мос тушадиган давлат шугулланиши керак ва уларга ана шу давлат худудида ҳимоя тақдим этилиши зарур.

Шунга қарамасдан, қатор давлатлар ўзларининг бошпана тақдим этиш тартибларига муурожаатни моҳият бўйича кўриб чиқиш лозимлигини ўрнатишнинг мақбуллигини аниқлаш босқичини киритдилар. Ана шу босқич муурожаат моҳиятини кўриб чиқиш учун бошқа давлат жавоб беришини белгилаш мақсадида фойдаланиши мумкин. Ҳолбуки, бошпана тақдим этиш тўғрисидаги муурожаатни ва даставвалги сухбат ўтказишни бошпана тақдим этиш бўйича марказий орган эмас, балки бошқа орган ўтказиши мумкин (масалан, чегара хизматининг мансабдор шахси). Шунга қарамасдан, мақбуллик тўғрисидаги қарор марказий органга йўналтирилмасдан қабул қилинмаслиги керак.

Мақбулликни белгилаш тартибидан фойдаланиш ҳолатларида бошпана излаётган шахсни муурожаат бериладиган мамлакатда моҳият бўйича муурожаатни кўриб чиқиш тартибига қуйидаги ҳолатларда рухсат берилмаслиги мумкин:

- Агар мазкур бошпана излаётган шахсга бошқа мамлакатда (“бошпананинг биринчи мамлакатиди”) аввал ана шу шахсга самарали ҳимоя тақдим этилган бўлса, ҳолбуки ана шу асосда муурожаат мақбул эмас деб фақат тегишли мамлакатда ҳимоя ҳақиқатдан ҳам тақдим этилган ва тегишли шахс ундан фойдаланиш имкониятига эга бўлган ҳолатда; ёки
- Бошпана тақдим этиш тўғрисида аниқ муурожаатни моҳият бўйича кўриб чиқиш учун масъулиятни бошпана излаётган шахс киритадиган учинчи мамлакат ўз зиммасига олса ва

Бошпананинг биринчи мамлакати: Бу нима?

“Бошпананинг биринчи мамлакати” тушунчаси бошпана излаётган шахсга бошқа мамлакатда ҳимоя тақдим этилган бўлса ва у ўша ерга қайтиб бориши ва тақдим этилган ҳимоядан фойдаланиши мумкин бўлган ҳолатларда фойдаланилади.

Агар давлат бошпана излаётган шахсни биринчи бошпана давлатига қайтариши ниятида бўлса у куйида кўрсатилган давлатга такроран киритилиши ва бу ерда ҳимоядан фойдалана олиши шахсан баҳоланган бўлиши керак. Бундан ташқари бошпана излаётган шахсга биринчи бошпана мамлакатига ҳимояланган бўлиши эҳтимолини амалда рад этиш имконияти тақдим этилган бўлиши керак.

бу мамлакатда у чиқариб юборишдан ҳимоя қилинадиган ва қабул қилинган халқаро стандартларга мувофиқ бошпана излаш ва бошпанадан фойдаланиш имкониятини (“хавфсиз учинчи мамлакат”) олса.

Қарор қабул қилиш натижасида мурожаат мақбул деб эълон қилинса, бу ҳолатда мурожаатни моҳияти бўйича кўриб чиқиш тегишли мамлакатда амалга оширилади. Ёки мурожаат номақбул деб топилса – бу ҳолатда қарорда мурожаат моҳият бўйича кўриб чиқилмаганлиги ва у учинчи мамлакатда кўриб чиқилиши кераклиги аниқ кўрсатилиши керак.

Давлатлар ана шу тушунчаларни қўллайдиган ҳолатларда улар миллий қонунчиликда белгилаб қўйилган бўлиши, миллий судларда кўриб чиқилиши ва мажбуран ижро этилиши керак, шунингдек қуйида баён этилган стандартларга мувофиқ бўлиши керак.

Ана шу жараёнлар ўз ўзидан қочоқларни ҳимоя қилиш халқаро принципларига зид эмас, лекин қатор талабларга амал қилиш ва тартиб кафолатларини таъминлаш зарур. Жумладан, қочоқ биринчи бошпана мамлакатига такроран киритилиши мумкинлиги ҳамда унга нисбатан 1951 йилги Конвенциянинг тегишли қоидалари ва инсон ҳуқуқлари соҳасидаги халқаро стандартлар, шу жумладан муҳим ҳисобланган *чиқариб юборишдан* ҳимоя қилиш қўлланилишини шахсий равишда баҳолашни ўтказиш лозим. Мамлакатда бўлишнинг қонуний ҳуқуқи муҳим аҳамиятга эгадир.

Тегишли халқаро ва минтақавий ҳужжатларга қўшилиш ҳимоя мавжудлиги ва ҳуқуқларга амал қилиниши белгиси ҳисобланишига қарамасдан, ана шундай ҳимоя мавжудлигини аниқлашда давлатларнинг ҳақиқий амалиёти ва уларнинг ўз мажбуриятларига изчил амал қилишлари ҳал қилувчи аҳамиятга эгадир. БМТ ҚОКБ манадатига мувофиқ, қочоқ мақомини белгилаш билан шуғулланадиган мамлакатларни принцип жиҳатидан бошпананинг биринчи мамлакатлари сифатида кўрилиши керак эмас. БМТ ҚОКБ давлат 1951 йилги Конвенция иштирокчиси ва (ёки) унга 1967 йилги Протокол иштирокчиси бўлмаганлиги учун қочоқ мақомини белгилаш ёки самарали ҳимояни таъминлаш учун имкониятга эга бўлмаслиги сабабли ана шу вазифаларни ўз зиммасига олади.

Бундан ташқари ҳар бир қочоқда тартиб доирасида ва унинг аниқ вазиятларда “бошпана биринчи мамлакати”да ҳимояланиши мумкинлиги тахминини рад этадиган аниқ вазиятларга асосланган имконият бўлиши керак.

Агар ҳатто юқориди қайд этилган мезонларга амал қилинадиган бўлса ҳам бошпана излаётган шахс учун масъулиятга эга бўлган “бошпананинг биринчи мамлакати” белгиланган ҳисобланадиган давлат асосида мурожаатни рад этиш куйидаги ҳолатларда мақсадга мувофиқ бўлмаслиги мумкин, масалан: бошпана биринчи мамлакатига қонун устунлиги ва (ёки) инсон ҳуқуқлари соҳасидаги қоидалар хавфсизликни ва муносиб қайтиб боришни истисно этса; агар қочоқ ҳозир бўлиб турган давлат билан алоқага эга бўлса (кенгайтирилган оилавий алоқалар, аввал яшаганлик ёки узок муддатли сафарлар, маданий ёки бошқа алоқалар); агар инсонпарварлик хусусиятига эга бошқа муҳим сабаблар қўлланилса.

Бундан ташқари давлатлар ўртасида халқаро ҳамкорлик, бирдамлик ва масъулиятни тақсимлаш принципларига мувофиқ, бундан буён кўчиб юрган қочоқларни тан олган ва ҳимоясини таъминлаган, зиддиятли вазият, жумладан агар аввалги давлат бошпана излаётган шахсларнинг оммавий оқимида дуч келиб, уни қабул қилиш ва ҳимоя қилишда қийинчиликларга дуч келган бўлса, бошпана изловчининг ҳимоя олиш учун мурожаат қилишни ва ҳимоядан фойдаланишни истаётган мамлакатда нисбатан иложи борида ҳисобга олиниши керак.

Бундай ҳолатларда тартиб тегишли мамлакат хавфсизлигини шахсий баҳолашни талаб этади ва шахсни қайтариш у берилганга қадар ана шундай берилишнинг мақсадга мувофиқлиги тегишли тартиб қафолатлари билан тартиб доирасида шахсий баҳолаш бажрилганлигини аниқ кўзда тутиши керак. Берилгунга қадар даставвалги баҳолаш ночор гуруҳлар, шу жумладан кузатиб келинмаётган ва оиласидан ажралган болалар учун жуда муҳимдир. Биринчи навбатда боланинг энг яхши манфаатларини ҳисобга олиниши керак. Беришни амалга ошириш учун қуйидагилар ўрнатилган бўлиши керак:

- Бошпана излаётган шахс таклиф этилган қабул қилаётган давлат ҳудудига такроран киритилиши, бу ерда унга бошпана тақдим этилиши бутун тартиби давомида қонуний асосда бўлишга рухсат берилиши;
- Бошпана излаётган шахс *чиқариб юборилишдан* ҳимояланган бўлиши;
- Бошпана изловчи шахс бошпана мақомини белгилашнинг ва (ёки) халқаро ҳимоянинг бошқа шакллари адолатли ва самарали тартибларидан фойдаланиш имкониятларига эга бўлади;
- Бошпана излаётган шахс билан халқаро стандартларда қабул қилинганга мувофиқ муомала қилинади (масалан, тегишли ташкил этиш ва қабул қилишни, тиббий, таълим ва асосий хизматлардан фойдаланиш имконияти, ихтиёрий равишда қамоқда сақланишга нисбатан қафолатлар; алоҳида эҳтиёжга муҳтож шахсларни аниқлаш ва уларга ёрдам кўрсатиш); ва
- Бошпана излаётган шахсни халқаро ҳимояга муҳтож деб тан олинган ҳолатда у бошпанадан фойдаланиши ва узоқ муддатли қароридан фойдалана олиниши мумкин.

Тегишли халқаро ва минтақавий ҳужжатларга қўшилиш ҳимоя мавжудлиги ва ҳуқуқларга амал қилинишининг белгиси ҳисобланишига қарамасдан, ана шундай ҳимоя мавжудлигини белгилашда давлатларнинг ҳақиқий амалиёти, шу жумладан адолатли ва самарали бошпана тақдим этиш тартибларини жорий этиш ва амалга ошириш, шунингдек ушбу давлат томонидан ўз мажбуриятларига изчил амал қилиш ҳал қилувчи аҳамиятга эгадир.

Учинчи хавфсиз мамлакат: Бу нима?

“Учинчи хавфсиз мамлакат” тушунчаси бошпана излаётган шахс унинг учун хавфсиз бўлган мамлакатда бошпана тақдим этиш тўғрисида мурожаат қилиши мумкин ва зарур бўлган, бошпана тақдим этиш тўғрисида мурожаат қиладиган давлат томон йўлда бўлганда фойдаланади. Шу тарзда давлат мурожаатни, агар аввалги давлат, яъни учинчи давлат шундай шахсни реадмиссия қилишга ва унинг мурожаатини бошпана тақдим этишнинг адолатли ва самарали тартиби доирасида моҳияти бўйича қўриб чиқишга рози бўлган, шунингдек агар шахсга шундай деб тан олинганда қочоқ мақоми тақдим этилиши мумкин бўлган мамлакатдир.

Агар давлат “учинчи хавфсиз мамлакат” тушунчасини қўллашга уринаётган бўлса, бошпана излаётган аниқ шахс учун хавфсиз учинчи мамлакатни исботлаш масъулияти бошпана излаётган шахс учун мамлакат хавфсиз эканлигини шахсий баҳолашлари керак. Бошпана излаётган шахсга, шунингдек хавфсизлик тўғрисидаги тахминни рад этишнинг амалий имконияти тақдим этиш лозим.

Бошпана излаётган шахс бўлиб турган мамлакат билан қалин алоқада бўлса, уни эътиборга олиш лозим. БМТ ҚОКБ бундай алоқаларга оилавий алоқаларни, бўлиб турган давлатда олдин олган ҳуқуқлари, масалан аввал яшаганлиги ёки ана шу мамлакатга узоқ муддатли сафарлари, тил, маданий ёки бошқа шу каби алоқалар тааллуқлидир. БМТ ҚОКБ ана шундай алоқалар мавжудлигига кўшимча равишда “учинчи хавфсиз мамлакат” тушунчасини фақат бошпана излаётган шахсга аввалги давлатга, шу жумладан ўрнатилган алоқаларини ҳисобга олган ҳолда қайтиб бориш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблайди.

Бундан ташқари бошпана излаётган шахсдан тартиб доирасида ёки аниқ вазиятларга асосланиб хавфсизлик тахминини рад этиш, шунингдек зарурат бўлганида бошпана ёки ҳимоя тақдим этиш адолатли ва самарали тартибларидан фойдаланиш имкониятига эга бўлиши лозим.

Ҳатто агар юқорида қайд этилган мезонларга риоя этилган бўлса ҳам аввалги давлат “учинчи хавфсиз мамлакат” бошпана излаётган шахс учун масъулият зиммасида бўлганлиги асосида мурожаатни рад этиш турли сабабларга кўра мақсадга мувофиқ бўлмаслиги мумкин. Жумладан, аввалги давлатда агар хавфсизлик, қонун устунлиги ва (ёки) инсон ҳуқуқлари соҳасидаги аҳвол хавфсиз ва муносиб қайтишни истисно этса ёки агар инсонпарварлик хусусиятига эга бошқа муҳим сабаблар мавжуд бўлса. Бундан ташқари, “биринчи бошпана мамлакати” тушунчаси билан бўлган ҳолатдаги каби давлатлар ўртасида халқаро ҳамкорлик, бирдамлик ва масъулиятни тақсимлаш принципига мувофиқ, давлат тигиз вазият, жумладан агар аввалги давлат бошпана изловчи шахсларнинг катта оқимига дуч келиб, унинг қочоқларни қабул қилиш ва ҳимоя қилиш салоҳиятига қийинчилик туғдирган бўлса, кўчиб юрган қочоқларни тан олиш ва ҳимоясини таъминлаш зарур бўлиши мумкин. Бошпана изловчининг у ҳимоя олиш учун мурожаат қилишни хошлаётган мамлакатга нисбатан ниятлари имконият даражада ҳисобга олиниши керак. Аввалги давлат худудидан кўчиб ўтаётган бошпана изловчи шахслар учун масъулият уларнинг аввал бўлган давлати зиммасига бўлади.

Ҳамкорликдан воз кечаётган ёки ҳужжатлари бўлмаган бошпана изалётган шахслар

Бошпана излаётган шахсларнинг бошқа тоифалари, масалан ҳамкорлик қилишдан воз кечаётган шахслар, мамлакатга ноқонуний кирган ёки сохта ҳужжатлардан фойдаланиб кирган шахслар ёхуд ўз ҳужжатларини йўқ қилган шахсларни фақат ана шу асосларда бошпана тақдим этиш тартибларидан фойдаланиш имкониятидан маҳрум этилмаслиги керак. Ана шундай қилмишлар ўз-ўзидан мурожаатни суиистеъмоллик ёки алдамчилик хусусиятига эга қилмайди ва ҳар қандай суиистеъмоллик эҳтимолларини унинг асослилигини ўрнатиш учун ўрганиш лозим.

Даставвалги ҳамкорликнинг мавжуд эмаслиги муомаладаги қийинчиликлар, чарчаш ва (ёки) кўрқинч билан боғлиқ бўлиши мумкин. Шахсни ўрнатиш масалаларида ҳамкорлик қилишни рад этаётган ва (бир неча бор илтимос қилинганига қарамасдан мурожаатга тааллуқли маълумотни тақдим этишни рад этаётганлар мурожаатни зарур даражада кўриб чиқишга жиддий тўсқинлик кўрсатади)

Муддатлар

Бошпана излаётган шахсларга мурожаатни моҳият бўйича баҳолашни рад этиш учун бошпана тақдим этиш тўғрисида мурожаатни бериш сўнги муддатини ўрнатиш лозим эмас. Шахс муайян муддат давомида бошпана тақдим этиш тўғрисида мурожаатни бермаганлиги ёки бошқа расмий талабларни бажармаганлиги ўз-ўзидан мурожаатни кўриб чиқишни истисно этишга олиб келмаслиги керак, ammo муайян вазиятларда мурожаатни кеч берилиши унинг ишонарлиги баҳолашга таъсир қилиши мумкин.

Агар миллий қонунчиликка мувофиқ, бошпана тақдим этиш тўғрисидаги мурожаат “дарҳол” ёки “кечиктирилмасдан” берилиши кераклиги кўзда тутилган бўлса, ана шундай талабларни жуда қатъий талқин этмаслик лозим. Аризачи ҳатто унинг халқаро ёрдам тақдим этиш тўғрисидаги мурожаати қисқа муддатда берилмаган бўлса ҳам у қочоқ бўлиши мумкин. Аризачи аъзо давлатга келган заҳоти давлат маъмурларига мурожаат қилмаганлиги ва дарҳол ҳуқуқий тартиблардан ўтмаганлигининг жуда кўп, мурожаат асосланганлиги ишонарлиги билан боғлиқ бўлмаган ва тушунтира олинмаган муҳим сабаблари бўлиши мумкин. Ана шу сабаблар аввал ҳуқуқшунос билан маслаҳатлашишнинг аниқланган заруратини қамраб олади ёки руҳий жароҳатланиш, маданий ёки гендер муаммоларининг оқибати ҳисобланади.

Агар бошпана излаётган шахслар ўз мурожаатларини шахсан топширишлари керак бўлса, мурожаатни шахсан ўзи бера олмаслиги ҳолатларида (масалан, бошпана излаётган шахс қамоқда сақланаётган бўлса) унинг вакили орқали ёки ёзма тарзда бериш имкониятини таъминлаш учун тегишли қоидаларни кўзда тутиш зарур.

Бундан ташқари, келгандан сўнг хоҳлаган пайтда бошпана тақдим этиш тўғрисида мурожаатни бериш имконияти қочоқлар томонидан “жойида тан олинмиш” тўғрисидаги мурожаатни бериш имконияти учун муҳим аҳамиятга эгадир. Масалан, агар келиб чиқиш мамлакатидagi вазиятлар одам йўқ бўлган пайтида ўзгарган ёки унинг ҳаракатлари оқибатида, бу халқаро ҳимояга эҳтиёж пайдо бўлганлигига олиб келган бўлиши мумкин.

- ▶ [Summary conclusions on the concept of «effective protection» in the context of secondary movements of refugees and asylum-seekers \(Lisbon expert roundtable, 9-10 December 2002\)](#) (Қочоқлар ва бошпана изловчиларнинг иккиламчи кўчиб юришлари маъносида “самарали ҳимоя” концепцияси тўғрисидаги яқунловчи хулосалар (Экспертларнинг давра суҳбати. Лиссабон, 2002 йил 9-10 декабрь), БМТ ҚОКБ, 2003 йил.
- ▶ [Бошпана изловчи шахсларни бериш тўғрисида икки томонлама ва \(ёки\) кўп томонлама битимлар бўйича тушунтириш маълумоти](#), БМТ ҚОКБ, 2013 йил.

Парламент аъзолари учун тавсияларнинг назорат рўйхати:

Мақбуллик тўғрисида қарорлар

- ✔ Таъқибдан бошпана излаш ва фойдаланиш ҳуқуқига амал этилишини таъминлаш учун парламент аъзоларига қуйидагиларнинг томонини олиш ва таъминлаш тавсия этилади:
 - Қонунчиликда “биринчи бошпана мамлакати” ва “учинчи хавфсиз мамлакат” тушунчаларини қўллаш ҳолатларидан ташқари моҳият бўйича бошпана тақдим этиш тўғрисидаги муурожаатни кўриб чиқишга автомат тарздаги тўсиқлар ушбу бўлимда баён этилган тегишли кафолатлар мавжудлиги таркибида бўлмаслиги;
 - Ҳокимиятнинг тегишли органларига бошпана тақдим этиш тўғрисидаги муурожаат бериш учун қатъий чоралар мавжуд бўлмаслиги;
 - Қонунчиликда мақбуллик асосида муурожаатни рад этиш муурожаатни қондиришни рад этишга эмас, балки “мақбул эмас” деб эълон қилинишига олиб келиши мақбуллик кўзда тутилиши. Бундай табақалаш мақбуллик муносабати билан муурожаатни рад этиш муурожаатни моҳият бўйича кўриб чиқишга асосланмаганлигини тегишли акс эттириш учун зарур.

Биринчи бошпана мамлакати

- ✔ Агар қонунчиликда “биринчи бошпана мамлакати” тушунчасини қўллаш кўзда тутилган бўлса, қонунчиликда шунингдек бошқа мамлакатда ҳимоянинг ҳақиқий “фойдаланиш имконияти”ни шахсий баҳолаш яъни аниқ шахс учун фойдаланиш имконияти зарурати тўғрисидаги қондан киритишни ёқлаб чиқиш.

Учинчи хавфсиз мамлакат

- ✔ Қонунчиликда одатда транзит ёки шахснинг аввал бўлган мамлакати ҳисобланган учинчи мамлакат зиммасидалиги (“учинчи хавфсиз мамлакат”) тушунчаси мақбул эмаслиги муурожаатини эълон қилиш эҳтимоли тўғрисидаги қондалар бўлишига қарши чиқиш. Бунинг ўрнига масъулиятни тақсимлаш бўйича икки томонлама ва кўп томонлама битимлар тузиш тўғрисида музокаралар ўтказишни ёқлаб чиқиш.

- ✔ Если в законопроекте остается понятие «безопасная третья страна», выступать за следующие условия:
 - Бошпана излаётган шахсни унинг муурожаатини кўриб чиқиш учун учинчи мамлакатга юборилишининг хавфсизлигини шахсий баҳолашни бажариш зарурати; аризачига хавфсизлик тўғрисидаги эҳтимолни рад этишнинг самарали имконияти тақдим этилган бўлиши керак.
 - “Учинчи хавфсиз мамлакат” деб бошпана излаётган шахс *чиқариб юборилишдан*, таъқибдан ва зарар келтиришнинг бошқа хавфларидан ҳимояланган бўлиши керак мамлакат сифатида тан олиниши керак.
 - Бошпана излаётган шахсга қабул қилинган халқаро стандартларга мувофиқ унинг ҳуқуқларига ҳурмат билан муносабатда бўладилар;
 - Бошпана излаётган шахсларнинг учинчи мамлакат билан алоқалари ёки қалин алоқалари мавжуд бўлиши керак, яъни у ана шу мамлакатда бошпана сўраши адолатли ва мақсадга мувофиқ бўлишини унга билдириш;
 - Учинчи мамлакат равшан равишда бошпана излаётган шахсни ўз мамлакатига киритишга ва унга бошпана тақдим этиш бутун тартиби давомида қонуний асосда қолишга рухсат беришга рози бўлиши керак;
 - Учинчи мамлакат равшан адолатли ва самарали тартиб доирасида моҳият бўйича бошпана тақдим этиш бўйича муурожаатни кўриб чиқишга рози бўлади ва 1951 йилги Конвенция/1967 йилги Протоколда баён этилган қочоқни бошпана изловчи шахс деб тан олиш ҳолатида бошпана тақдим этиш бўйича муурожаатни адолатли ва самарали тартиб доирасида моҳият бўйича кўриб чиқишга рози бўлади.
 - Учинчи мамлакатнинг хавфсиз эканлиги ўрнатилганида бошпана изловчи шахслар учун исботлаш масъулияти уни ўз худуди чегарасидан чиқариб юборишни излаётган ҳокимият зиммасига юкланади.

Бошпана тақдим этиш тўғрисидаги мурожаатни кўриб чиқиш учун масъулиятни тақсимлаш тўғрисидаги ахдлашувлар

Бошпана тақдим этиш тўғрисидаги мурожаат бошпана излаётган шахслар келаётган давлатнинг худудида ёки бошқа тарзда, шу жумладан ушлаш шароитларида юрисдикциясига кирадиган давлат худудида одатда кўриб чиқилиши керак. Қоида бўйича, бу қабул марказлари ва бошпана тақдим этишнинг адолатли ва самарали тартибларига (ҳимоя жиҳатларини ҳисобга оладиган ҳар қандай кириш тизими асосий таркибий қисмлари) фойдаланиш имкониятини энг амалий воситаси, шунингдек инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишни таъминлаш бўлади.

Бошпана излаётган шахслар биринчи аниқ имконият бўлганда бошпана излашга мажбур эмасликларига қарамасдан, шу билан бирга уларда бошпана мамлакатини танлашнинг чегараланмаган ҳуқуқи йўқ. Бироқ имконияти бўлганча бошпана изловчи шахснинг ниятлари эътиборга олиниши керак.

Бошпана тақдим этиш тўғрисидаги мурожаатларни кўриб чиқиш учун масъулиятни тақсимлаш тўғрисидаги ахдлашувлар, шу жумладан мурожаатни баҳолаш учун масъул бўлган мамлакатни белгилайдиган икки томонлама ёки кўп томонлама битимлар бошпана тақдим этиш тўғрисидаги мурожаатни кўриб чиқишга нисбатан масъулиятни учинчи давлатга юклаш тўғрисидаги давлатларнинг бир томонлама қарорларидан мақбулроқдир. Энг юқори самарадорлик ва барқарорликка эришиш учун ана шу механизмлар бошпана излаётган шахсларнинг ҳуқуқларига амал қилинишини таъминлаши, шунингдек мурожаат бўйича қарор қабул қилиш бўйича масъулиятни ўз зиммасига оладиган ва ҳимояни таъминлайдиган давлат тўғрисидаги ниятларини эътиборга олиши керак.

Муайян вазиятларда “мамлакат ичкарисида” тартиблари стандартларига муқобили сифатида ушлашни амалга оширадиган давлат худуди ташқарисида халқаро ҳимоя тақдим этиш тўғрисидаги мурожаатни кўриб чиқиш имконияти бўлиши мумкин. Бу асосан масъулиятни адолатлироқ тақсимлаш ва ҳимоянинг фойдаланиш имконияти бўлган худудни кенгайтириш учун масъулиятни тақсимлаш механизмини амалга ошириш доирасида фойдаланиладиган эксхудудий кўриб чиқиш ҳолатида бўлиши мумкин.

Мурожаатни ана шундай кўриб чиқиш икки томонлама ёки кўп томонлама битимлар асосида бир ёки бир неча давлат бошпана излаётган шахслар келаётган бошқа давлат худудида қочоқ мақомини тақдим этиш тўғрисидаги мурожаат кўриб чиқиш мажбурияти олинган, шунингдек мақом тан олинган заҳоти қочоқлар деб тан олганларни ва улар оиласини ўз худудига кўчириб киришни таъминлаш. Ҳар қандай эксхудудий қабулни ташкил этишнинг кўриб чиқиш тартиблари ва чоралари қуйида қайд қилинган халқаро ҳамда минтақавий ҳуқуқий стандартларга, биринчи навбатда, қочоқлар тўғрисидаги ва инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро қонунларга мувофиқ кўлланишига мувофиқ бўлиши керак.

- ▶ [Бошпана излаётган шахсларни бериш тўғрисидаги икки томонлама ва \(ёки\) кўп томонлама битимлар бўйича тушунтириш маълумоти](#), БМТ ҚОКБ 2013 йил.
- ▶ [Protection policy paper: Maritime interception operations and processing of international protection claims: Legal standards and policy considerations with respect to extraterritorial processing \(Ҳимоя сиёсати тўғрисидаги ҳужжат: денгизда ушлаш бўйича операциялар ва халқаро ҳимоя тақдим этиш бўйича мурожаатни кўриб чиқиш: эксхудудий кўриб чиқиш бўйича ҳуқуқий стандартлар ва сиёсий мулоҳазалар\)](#), БМТ ҚОКБ 2010 йил.

Бошпана тақдим этиш бўйича муружаатларни кўриб чиқиш учун масъулиятни тақсимлаш тўғрисидаги ахдлашувлар: Уларнинг мазмуни қандай бўлиши керак?

Бошпана тақдим этиш бўйича муружаатларни кўриб чиқиш учун масъулиятни тақсимлаш тўғрисидаги ахдлашувларни энг яхшиси ҳуқуқий жиҳатдан мажбурий бўлган ҳужжат билан тартибга солиш керак. Ушбу ахдлашувлар ҳимояга муҳтож шахслар учун ўз муружаатларини адолатли кўриб чиқиш имкониятини бериши, шунингдек муружаат бўйича қарорлар қабул қилиш учун ва ҳимоя тақдим этиш учун масъулият кимнинг зиммасида бўлиши тўғрисида бўлишига нисбатан давлатлар ўртасида келишувга эришишга кўмаклашади.

Ана шундай ахдлашувлар ҳам давлатлар, ҳам бошпана изловчи шахслар учун фойдали бўлиши мумкин, агар:

- Қочоқлар ва инсон ҳуқуқларига тааллуқли қўлланиладиган стандартларга, шу жумладан қандайдир бўлмасин беришнинг мақсадга мувофиқлигини шахсий даставвал баҳолаш, шунингдек ҳудудга киритиш, чиқариб юборишдан ҳимояланиш ва халқаро стандартларни қабул қилинганига нисбатан муомала кафолатларига тааллуқли қўлланиладиган стандартларга амал этилса;
 - Ахдлашув муайян ва оқилона мезонлар асосида халқаро ҳимоя тақдим этиш тўғрисидаги муружаатлар бўйича қарор қабул қилиш учун масъулиятни тақсимлашни кўзда тутадиган бўлса;
 - Асосий кафолатлар ва стандартларга мувофиқ ҳимоялаш бўйича мажбуриятларни қабул қилиш ва бажаришнинг аниқ мажбуриятлари бўлса;
 - Ахдлашувларда ҳар бир давлатнинг ҳуқуқлари ва мажбуриятлари, шунингдек бошпана излаётган ҳуқуқлари ва мажбуриятлари аниқ белгилаб қўйилган бўлса.
- Ҳимоя бўйича асосий ҳуқуқ ва мажбуриятларга рияз этган ҳолда уларни амалга оширишни таъминлаш учун уларга кафолатлар ва суд назорати, шу жумладан бошпана изловчининг беришнинг қонунийлигини судда ёки трибуналда кўриб чиқишни киритиш.
 - Қочоқ мақомини белгилаш ва (ёки) халқаро ҳимояга эҳтиёжга тааллуқли бошқача кўриб чиқиш адолатли ва самарали амалга оширилади.
 - Бошпанадан фойдаланиш, шу жумладан 1951 йилги Конвенцияга мувофиқ улар ҳуқуқларини амалга ошириш имконияти қочоқлар деб тан олинган шахсларга берилади.
 - Ҳимоя ва узоқ муддатли қарорлардан фойдаланиш имконияти қочоқлар ва халқаро ҳимояга муҳтож деб тан олинган бошқа шахсларга оқилона муддатларда тақдим этилади;
 - Ахдлашув қабул қиладиган давлатда, бераётган давлатда ва (ёки) умуман минтақада ҳимоя ҳудудини кенгайтиради.

Агар санаб ўтилган кафолатларга келишиш ва уларни бажариш имконияти бўлмаса, бериш тегишлича бўлмайди.

Агар 1951 йилги Конвенцияда иштирок этаётган давлатнинг тўлалигича ёки қисман мажбуриятларини ўзидан халос қилишга уриниши бўлса, шунингдек мақбул эмас ёки ана шундай ахдлашувлар қочоқлар тўғрисидаги халқаро қонунчиликка ва инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги қонунга мувофиқ юрисдикцияси ва масъулиятдан воз кечиш ёки юрисдикциясини чегаралаш учун баҳона сифатида фойдаланган бўлса, ана шундай ахдлашувлар ҳам мақбул эмас.

Парламент аъзоларига тавсияларнинг назорат рўйхати:

Бошпана тақдим этиш тўғрисида муружаатларни кўриб чиқиш учун масъулиятни тақсимлаш тўғрисидаги ахдлашувлар

- ✓ Агар сизнинг ҳукуматингиз бошпана тақдим этиш тўғрисидаги муружаатларни кўриб чиқиш учун масъулиятни бериш тўғрисида таққосланадиган ҳимоя тизимлари мавжуд бўлган бошқа давлатлар билан битим имзоланишга ҳоҳлаётган бўлса, юқорида умумлаштирилган ва БМТ ҚОКБнинг [Тушунтириш маълумотида](#) ушбу масала бўйича батафсилроқ баён этилган тегишли кафолатлар мавжудлиги заруратини эътиборга олган ҳолда ушбу имкониятни кўриб чиқиш.

7.7 Биринчи инстанцияда суҳбат ўтказиш ва қарор қабул қилиш жараёни

Биринчи инстанцияда бошпана тақдим этиш тўғрисида юқори сифатли қарор қабул қилиш бошпана тақдим этишнинг адолатли ва самарали тизимига, шу жумладан апелляция тизимига ишонч даражасини оширади. Қуйида суҳбатлашиш ва қарорлар қабул қилиш жараёнининг айрим ҳал қилувчи унсурлари келтирилади. Миллий шартларга боғлиқ равишда улар қонунчиликда ёки ижроия норматив ҳужжатларида баён этилиши мумкин.

Агар парламент аъзолари ушбу унсурлар билан танишиб чиқсалар, бу уларга мазкур унсурларни қарорлар қабул қилиш тўғрисидаги қоидаларга киритишни таъминлаш ва шу тарзда бошпана тақдим этишнинг адолатли ва самарали тизимини мустаҳкамлашга кўмаклашарди (алоҳида эҳтиёжга эга бошпана изловчилар ҳолати тўғрисида батафсилроқ қаранг: 7.1-боб - Бошпана тақдим этиш тартибда алоҳида эҳтиёжга эга шахслар).

Бошпана излаётган шахсларга биринчи имконият пайдо бўлганидаёқ **муружаатни тайёрлаш ва бериш учун ёрдам, вақт ва зарур воситалар** тақдим этиш зарур. Гап, шунингдек зарурат бўлганида таржимон хизмати, ҳуқуқий маслаҳатлар ва ваколатхоналар тақдим этиш, шунингдек юқорида: 7.3-боб - Тартибнинг энг кам кафолатлари баён этилган бошва масалалар тўғрисида кетмоқда.

Қочоқ мақомини тақдим этиш бўйича муружаатни кўриб чиқиш, биринчи навбатда, биринчи инстанцияда бошпана тақдим этиш бўйича қарор қабул қилиш учун масъул бўлган органнинг **малакали ва ҳолис мансабдор шахс** томонидан шахсий суҳбат ўтказиш имкониятини таъминлаши керак. Суҳбатдан фақат асосий аризаچи эмас, балки бошпана излаётган барча катта ёшдагилар ўтиши керак, чунки эр-хотин ёки оиланинг бошқа аъзоларида бошпана олиш ҳуқуқига эга бўладиган мустақил асослар бўлиши мумкин. Агар дастлабки суҳбатни чегара хизмати ходимлари ўтказадиган бўлса, бошпана излаётган шахс муружаати рад этилиши мумкин эмаслиги ёки унга муружаатсиз марказда бўлиш рад этилмаслиги, шунингдек у муружаатни шахсан марказий органга бериши мумкинлиги тўғрисидаги қоидалар бўлиши керак. Жуда равшан асосланган ҳолатларда, агар ижобий қарор қабул қилиниши кутилётган бўлса, суҳбат ўтказишнинг ҳамisha ҳам зарурати бўлмаслиги мумкин.

Суҳбат ўтказиш длавомида **бошпана излаётган шахсга муружаат берилиши сабабани тўлиқ тушунтириш имконияти тақдим этилиши** ҳамда шахсий ҳолати ва келиб чиқиш мамлакатадаги шароитлар маълумотлари ва далилларини тақдим этиш имконияти берилиши керак. Суҳбатни шахсан, объектив ва ҳолис қарор қабул қилиш ҳуқуқига эга бўлган малакали мансабдор шахс ўтказиши керак. Бошпана излаётган шахсга ана шундай имкониятни тақдим этиш халқаро ҳимояни тақдим этиш тўғрисидаги муружаатларни адолатли ва самарали кўриб чиқиш тартибларининг энг муҳим таркибий қисми ҳисобланади.

Бошпана излаётган шахс бошпана мамлакатадаги маъмурлар билан **ҳамкорлик қилиши шарт**. Муружаатнинг асослашнинг мажбурияти “принцип жиҳатидан” бошпана изловчи шахс зиммасига юкаланиди. Бироқ бошпана тақдим этиш шартларида аризаچининг ночор ҳолатида исботлаш масъулияти у ва давлат ўртасида тақсимланади. Шу тарзда қарор қабул қилиш учун масъул бўлган орган маълумот тўплаш жараёнини енгиллаштириш муружаат учун муҳим бўлган барча унсурларни аниқлашни таъминлашга, шунингдек **бошпана изловчи шахс билан ҳамкорлик қилиши шарт**. Бошпана тақдим этиш тартибларида ана шу ҳар икки омил ўз ифодасини топиши керак.

Ҳақиқатлилигини баҳолаш: Асосий принциплар ва стандартлар

Бошпана тақдим этиш мурожаатини кўриб чиқишнинг асосий қисми унинг ҳақиқийлигини баҳолаш ҳисобланади. Агар қонунчиликда ва (ёки) ижроия норматив ҳужжатларида қарор қабул қилиш жараёни тўғрисида қондалар бўлса, улар қуйидагиларни қамраб олиш муҳимдир:

- Ҳақиқийлигини баҳолашни бошпана излаётган шахс шахсий вазиятлари ва ҳолатини ҳисобга олган ҳолда **шахсийлик асосида** ўтказиши лозим. Баҳолаш бошпана изловчи шахснинг унинг мажбурияти жиҳатларига тааллуқли баёнотлари жиҳатларига алоҳида эътибор берган ҳолда объектив, янглишмасдан, далилларга асосланган ҳолда баҳолашни керак. Бу халқаро ҳимояни тақдим этиш мезонларига мувофиқлики ўрнатиш учун муҳим сифатида белгиланган.
- Бошпана изловчи шахс баёнотларининг ишонарлигининг ҳар бир муҳим унсурга нисбатан қуйидаги ишонарли кўрсаткичларига мувофиқ баҳолашни керак: тафсилотларнинг аниқлиги ва етарлиги; бошпана изловчи шахснинг оғзаки ва ёзма баёнотлари ўртасидаги мувофиқлик; мурожаатни қўллаб-қувватлашга тақдим этилган; оила аъзолари ёки гувоҳлардан олинган маълумотларнинг келиб чиқиш мамлакат ва бошқа ишонарли маълумотлар тўғрисидаги ахборот.
- Бошпана изловчи ҳақиқийлигини **баҳолашнинг салбий натижаларга олиб келиши мумкин барча жиҳатларни аниқлаш ва (ёки) тушунтиришни тақдим этиш имкониятига эга бўлиши керак**. Ана шу принцип асосида тингланши ҳуқуқи ётади.

- Ҳаққонийликни баҳолаш бошпана изловчи шахс томонидан тақдим этилган ва қарор қабул қиладиган орган томонидан ўз воситаларидан фойдаланилган, шу жумладан кўшимча тушунтиришлар бошпана изловчи шахс томонидан тақдим этилган ҳужжатли ёки **бошқа исботлашлардан фойдаланган ҳолда релевант исботларга асосланган** бўлиши керак.
- Бошпана излаётган шахс исбототларининг ишонарлигини баҳолаш **жуда синчиклаб ва пухталиги** амалга оширилиши керак.
- **Шубҳаларни бошпана излаётган шахс томонига талқин қилиш** принципи мурожаатни тақиқлаш исботларини олиш ва тақдим этиш билан дуч келадиган жиддий қийинчиликларни тан олишни эҳтимол тутилган жиддий оқибатларига олиб келади. **Шубҳаларни бошпана изловчи фойдасига талқин қилиш** принципини қўллаш қарор қабул қиладиган ходимга муайян вазиятларда ва шубҳа унсурлари мавжуд бўлганида бошпана изловчи шахснинг мурожаатининг жиддий унсурларини ҳақиқийлигига тааллуқли баёнотларини қабул қилиш тўғрисида яқдил хулосага келиш.
- Қарор қабул қиладиган ходим **бошпана изловчи шахс баёнотининг ишонарлиги тўғрисида мурожаатнинг жиддий унсурларига нисбатан аниқ хулосага келиши** ва тўғридан-тўғри улар ишонарли ёки ишонарли эмаслигини қабул қилинишини кўрсатиши керак. Ишонарлики баҳолашга **таркибий ёндашув** юқорида санаб ўтилган стандартларни тегишли равишда қўллашга ёрдам беради

Бошпана изловчи шахс тушунмовчиликларга йўл қўймаслик ва зиддиятларни аниқлаши учун **унга шахсий суҳбат ўтказилганлиги тўғрисидаги ҳисобот билан танишишни тақдим этиш ва унинг ҳисобот мазмунини тасдиқлашини сўраш лозим**. Ҳар қандай аниқланган номуносивликларга аниқлик киритиш ва ҳар қандай зиддиятларни ҳал этиш, шунингдек муҳим далилларни ҳар қандай ўзгартириш ёки яширишга тушунтиришлар топиш учун эҳтимол кўшимча суҳбат ўтказиш талаб қилиниши мумкин.

Бошпана излаётган шахснинг ўз кўрсаткичлари кўпгина ҳолатларда асосий, ҳатто ягона исботлар манбаи ҳисобланади. Шу тарзда шахсий суҳбатлашиш қарор қабул қиладиган органга бошпана изловчи мурожаатининг муҳим унсурларини аниқлаш имконияти бўлганча ана шундай жиддий унсурларга тааллуқли барча зарур маълумотларни тўплаш ва унинг муҳим унсурларига нисбатан баёнотлари ишонарлиги текширилиши ҳал қилувчи аҳамиятга эгадир. Қочоқ мақомини тан олиш қандайдир аниқ расмий исботларни тақдим этилишига боғлиқ эмас ва бошпана излаётган

шахснинг фақат кўрсаткичларига яъни мурожаат бўйича қарор қабул қилиш учун аҳамиятга эга бўлган ва ишонарли сифатида баҳоланган баёнотларига асосланиши мумкин.

Далилларни ўрнатиш жараёни, қоида бўйича, тегишли маълумотларни, мурожаатнинг муҳим унсурларини аниқлашни ва бошпана изловчи шахс баёнотлари ишонарлигининг барча мавжуд исботларини ҳисобга олган ҳолда баҳолашни қамраб олади. Агар мурожаатнинг айрим жиҳатларига тааллуқли баёнотларга нисбатан шубҳа сақланиб қолаётган бўлса, ана шу баёнотларга нисбатан мурожаат умуман ишонарлиги шarti билан шубҳалар “бошпана изловчи шахс фойдасига талқин қилиниши керак”.

Халқаро ҳимоя тақдим этиш тўғрисидаги мурожаатлар бўйича қарорлар қатор объектив манбалардан олинган **келиб чиқиш мамлакати тўғрисидаги** (КЧМ) ишонарли ва аниқ долзарб **маълумотларга** асосланган ҳолда қабул қилиниши керак. БМТ ҚОКБ давтаввал танланган манбалар орасидан КЧМ ҳужжатлари ҳар куни киритиладиган КЧМ маълумотлар базасини (Refworld (<http://www.refworld.org.ru>) қўллаб-қувватлайди. Келиб чиқиш мамлакати тўғрисидаги Австриянинг ахборот маркази, - ACCORD ҳам ҳамма фойдаланса бўладиган КЧМнинг маълумотлар базасини (www.ecoi.net) қўллаб-қувватлаб туради. Кўпгина бошпана мамлакатлари қарор қабул қиладиган шахсларга ва судьяларга бошпана мамлакати тилида тақдим этиладиган ўзларининг ихтисослаштирилган эксперт марказларини ташкил этдилар.

Қарор қабул қиладиган шахслар маданиятлараро суҳбатлашишларни ўтказиш, шу жумладан руҳий жароҳатланишни аниқлаш ва унга тегишли муносабатда бўлиш кўникмаларини, таржимонлар ишлай олишлари, шунингдек қўлланиладиган қонунчилик бўйича қочоқлар ва бошпаналарга тааллуқли масалалар бўйича зарур билимларга эга бўлишлари керак. Бошпана изловчи шахсларга малакали ва ҳолис **таржимонларнинг** хизматлари, шунингдек зарурат бўлган ҳолатларда агар ана шундай вазиятларда бепул ҳуқуқий ёрдам мамлакат фуқароларига тақдим этиладиган бўлса, бепул **ҳуқуқий маслаҳатлардан** фойдаланиш имкониятига эга бўлишлари керак.

Қарорларга келганда, қарор қабул қиладиган орган бошпана изловчи шахс баёнотларига асосланган ҳолда аниқланган мурожаатнинг барча муҳим далилларини, шунингдек ҳар қандай бошқа релевант маълумотни келиб чиқиш мамлакати тўғрисидаги тегишли маълумотларни ҳисобга олган ҳолда ва бошпана изловчининг бошпана мақомини тан олиш мезонларига ёки бошпана мамлакатига кўзда тутилган ҳимоя тақдим этишнинг бошқа мезонларига мувофиқлиги тўғрисида қарор қабул қилиши керак. 1951 йилги Конвенцияга мувофиқ “қочоқ”ни белгилашга мувофиқлик учун таъқибнинг асосланган имкониятини исботлаш лозим.

Қонунчиликда бошпана изловчи барча шахслар автомат равишда, бу мақбуллиги ёки мурожаат моҳияти бўйича бўлсин, ёзма тарздаги қарорни олишлари керак. Агар мурожаат рад этилган ёки мақбул эмас деб тан олинган бўлса, қарор асосланган бўлиши, бошпана излаётган шахсни эса унинг апелляция бериш ҳуқуқи тўғрисида хабардор қилиш, шунингдек рад этишнинг амалий ва ҳуқуқий сабаблари тўғрисида етарлича маълумот бўлиши керак. Мурожаатни рад этиш тўғрисидаги қарорда ҳам рад этишнинг амалий ва ҳуқуқий сабаблари тўғрисида етарлича маълумот бўлиши керак. Бу қочоқ излаётган шахсга апелляция беришнинг мақсадга мувофиқлигига нисбатан асосланган қарор қабул қилиш имкониятини беради. Яхши асосланган қарор – ижобий ёки салбий бўлсин, қарор қабул қилиш жараёнининг шаффофлиги ва изчиллигига кўмаклашади

Парламент аъзолари учун тавсияларнинг назорат рўйхати:

Биринчи инстанцияда суҳбатлашиш ўтказиш ва қарор қабул қилиш жараёни

- ✔ Агар қонунчиликда ва (ёки) ижроия норматив ҳужжатларида қарор қабул қилиш жараёни тўғрисидаги қоидалар бўлса, парламент аъзолари қуйидагиларга нисбатан қоидалар киритилишини қўллаб-қувватлашлари тавсия этилади:
 - Ҳар бир бошпана изловчи катта ёшдаги шахс билан қарор қабул қилишга ваколат берилган, биринчи инстанцияда бошпана тақдим этиш тўғрисидаги муурожаатни қўриб чиқиш учун масъул бўлган малакали, ҳолис орган ходими томонидан шахсий суҳбат ўтказиш кафолатланади. Бошпана изловчи шахснинг ушбу жараёнда қарор қабул қилиш учун масъул бўлган орган билан ҳамкорлик қилиш мажбурияти ўрнатилади;
 - Иботлаш масъулияти бошпана излаётган шахс билан қарор қабул қилиш учун масъул бўлган орган ўртасида бўлиши белгилаб қўйилади;
 - Ҳақиқийликни баҳолашда бошпана излаётган шахс шахсий вазиятлари ва ҳолатларини эътиборга олиш, бошпана изловчи шахснинг халқаро ҳимоя тақдим этиш мезонларига мувофиқлигини ўрнатиш учун муҳимлиги белгиланган, шубҳа мавжуд бўлганида “умуман муурожаат ишонарлиги шарти билан ушбу аниқ унсур бўйича бошпана изловчининг баёноти фойдасига шубҳани талқин қилиш” принципи қўлланилиши кўрсатилади;
 - Бошпана изловчи шахсни таъқиб жабрдийдаси бўлишнинг асосланган хавфи мавжудлигини баҳолашда қарор қабул қиладиган шахслар таъқиб асосланган бўлиши мумкинлигини аниқлаш кераклиги кўрсатилади;
 - Бошпана масалалари бўйича марказий орган қарор қабул қилувчи шахсларга муурожаатни баҳолаш, шунингдек қарор қабул қиладиган шахсларни бошланғич ва жорий зарур кўникмаларга ўқитишни ва суҳбат ўтказиш учун билимлар ҳамда қарор қабул қилиш, шунингдек бошпана тақдим этиш тўғрисидаги қонунчилик масалалари бўйича ўқитиш мажбуриятини олади;
 - Бошпана изловчи шахсларга муурожаатнинг мақбуллиги ёки моҳияти бўйича ёзма қарор тақдим этиш таъминланади; ва
 - Муурожаатнинг рад этилиши ёки мақбул эмаслиги белгиланишида бошпана масалалари бўйича марказий орган амалдаги ва ҳуқуқий сабабларни баён этган ҳолда ёзма тарзда қарор тақдим этиш мажбуриятини олади ҳамда бошпана изловчини барвақт унинг апелляция бериш ҳуқуқи, шунингдек қўлланиладиган муддатлар ва тартиблар тўғрисида барвақт хабардор қилади. Бу апелляцияни ўз вақтида тайёрлаш ва бериш имконини беради.

- ▶ [Conclusion No. 8 \(XXVIII\) Determination of refugee status \(XXVIII\) \(8\(XXVIII\)-хулоса. Қочоқ мақомини аниқлаш\)](#), БМТ ҚОКБ Ижроия қўмитаси, 1977 йил.
- ▶ [Summary of deliberations on credibility assessment in asylum procedures, Expert Roundtable, Budapest, Hungary](#) (Бошпана тақдим этиш тартибларида ишонарликни баҳолаш масалалари бўйича кенгаш хулосаси. Экспертларнинг давра суҳбати, Будапешт, Венгрия), БМТ ҚОКБ, 2015 йил.
- ▶ [Исботлар доираси ташқарисида: ЕИ мамлакатларида бошпана тақдим этиш тизимларида ишонарликни баҳолаш. Маърузанинг қисқа ҳолати](#), БМТ ҚОКБ, 2013 йил.
- ▶ [Болаларнинг бошпана тақдим этиш тўғрисидаги Европа Иттифоқи муурожаатлари ҳолатларида ишонарликни баҳолаш](#), БМТ ҚОКБ, 2014 йил.

7.8 Тезлаштирилган тартиблар

Кўпгина давлатлар равшан равишда суиистеъмолик хусусиятига эга ёки аниқ асосланмаган мурожаатларни кўриб чиқиш учун тезлаштирилган тартибларни жорий этдилар, акс ҳолда бу ҳимоя олиш учун муҳим асосларга эга бўлган мурожаатларга зарар келтирган ҳолда бошпана тақдим этиш тартибларини қийинлаштириб юборган бўларди. БМТ ҚОКБнинг Ижроия кўмитаси қочоқ мақомини ёки бошпана тақдим этиш мурожаатларида аниқ асосланмаган ёки суиистеъмолик хусусияти тўғрисида 30-хулосасида бу масалаларни кўриб чиқди. Бундан ташқари, тезлаштирилган тартиблар ҳимоя тақдим этиш учун ишонарли сабаблар мавжуд бўлган ҳолатларда ёки аниқ асосланган ҳолатларда кўриб чиқишни тезлаштириш мақсадларида фойдаланиши мумкин.

“Тезлаштирилган тартиблар” атамаси одатда моҳият бўйича қочоқ мақомини тақдим этиш тўғрисидаги тартибни, лекин ушбу жараённинг барча ёки айрим муддатларини қисқартиришни қамраб оладиган тартибларни белгилаш учун ишлатилади. Бу рўйхатга олиш, суҳбатлашиш ва қарор чиқариш ўртасида қисқароқ вақт оралигини англатиши мумкин. Тезлаштирилган тартиблар соддалаштирилган тартиблар билан биргаликда ўтказилиши мумкин. Бироқ тезлаштирилган тартиблар моҳияти бўйича ёки бевосита тартиб бўйича кўриб чиқиш жиҳатларини соддалаштиришни, шунингдек адолатга тааллуқли кафолатлар тартибни қисқартиришни назарда тутмайди. Агар аниқ суиистеъмолик хусусиятига эга бўлган ёки аниқ асосланмаган бўлган ва агар тегшли кафолатлар кўзда тутилган бўлса, бундай мурожаатларни аниқлаш ва чегаралаш имконияти бўлса, ана шундай ёндашув фойдали восита бўлиб хизмат қилиши мумкин.

Тезлаштирилган тартиблар: Улардан қачон фойдаланиш мумкин?

Тезлаштирилган тартибларни **қуйидагиларга нисбатан** ишлатиш мумкин:

- Ҳимоя олиш учун ишонарли сабаблар келтирилган, масалан аниқ асосланган ҳолатларда ва/ёки қиритиш призмупцияси қўлланилиши ҳолатларида, бу бошпана тақдим этиш мурожаати бўйича тез ижобий қарор қабул қилиш имконини беради.
- БМТ ҚОКБ Ижроия кўмитасининг белгиланишига мувофиқ, “аниқ асосланмаган” ёки аниқ “суиистеъмолик хусусиятига эга мурожаатлар”, яъни аниқ фирибгарлик ҳисобланган ёки 1951 йилги Конвенцияда баён этилган қочоқ мақоми тақдим этиш мезонларига алоқаси бўлмаган, бошпана тақдим этишнинг ҳар қандай бошқа мезонларига жавоб бермаган; ва
- “Келиб чиқиши хавфсиз” деб аталадиган мамлакатлардаги шахслар томонидан берилган мурожаатлар бироқ фақат агар бошпана излаётган шахс ўзининг аниқ ҳолатида мамлакат хавфсизлиги тўғрисидаги тахминни самарали имкониятига эга бўлса (батафсилроқ маълумотга қаранг: Келиб чиқишнинг хавфсиз мамлакат: Уни қандай белгилаш лозим?)

БМТ ҚОКБ Ижроия кўмитасининг 30-хулосасида баён этилган **қуйидаги тартиб кафолатларини қўллаш шарти билан...**

- Барча мурожаатларни кўриб чиқишда бўлгани каби бошпана тақдим этиш тўғрисида бошпана изловчи билан бевосита шахсий суҳбат юқори малакали мансабдор шахс, имконият бўлса қочоқ мақомини белгилаш ваколатига эга органнинг мансабдор шахси билан ўтказилиши керак (бу тезлаштирилган тартибни мақбуллини баҳолаш босқичида қўллаш мақсадга мувофиқ эмаслигини англатади)
- Мурожаатнинг аниқ асосланмаган хусусияти ёки мурожаат суиистеъмолик қилиш хусусиятига эгаллигини қочоқ мақомини белгилашга ваколати бўлган орган томонидаг ўрнатилиши керак; ва
- Мурожаат бўйича салбий қарор қабул қилинган бошпана изловчи шахсга чегарада киришни рад этишни олгунга қадар ёки давлат ҳудуди чегарасидан мажбурий чиқариб юборилгунга қадар қарорни қайта кўриб чиқиш имконияти бўлиши керак. Қайта кўриб чиқиш асосланмаган ёки суиистеъмолик хусусиятига эга мурожаатларни рад этишга нисбатан амалдаги механизм билан таққосланганда соддалаштирилган механизм томонидан амалга оширилади.

... ва қачон қилмаслик керак?

Тезлаштирилган тартибларни қуйидаги ҳолатларда **ишлатмаслик лозим:**

- Фақат бошпана изловчи шахсда шахс гувоҳномаси ёки йўл ҳужжатлари йўқлиги ёхуд у сохта ҳужжатлардан фойдаланганлиги учун, чунки бу ўз-ўзидан мурожаатни суиистеъмол қилиш ёки у фирибгарлик хусусиятига эгаллигини билдирмайди, унинг ўрнига суиистеъмол қилиниши тўғрисидаги барча тахминларни уларнинг асосланганлигини аниқлаш учун ўрнатиш (шахсни тасдиқлайдиган ҳужжатни қасддан йўқ қилиш, маъмурлар билан ҳамкорлик қилишдан воз кечиш унинг мурожаати ишонарлигини шубҳа остига олиши мумкин);
- Чиқариш ёки эҳтимол тутилган қочишга муқобиллик ёхуд мамлакат ичида кўчиб юриш масалалари бўлганида – ана шундай ҳолларда ишнинг моҳияти бўйича тўла амалий ва ҳуқуқий баҳолашни ўтказишни талаб қиладиган мурраккаб саволлар пайдо бўлади, демак уларни одатдаги тартиблар доирасида кўриб чиқиш лозим; ёки
- Агар бошпана изловчи шахс кузатиб келинмаётган ёки оиласидан ажралган, жароҳат олган бола бўлса ёки бошқа сабабларга кўра алоҳида ночор ҳолатда бўлса – уларнинг мурожаатини моҳият бўйича устувор тартибда одатдаги тартиб доирасида кўриб чиқиш лозим.

Хавфсиз келиб чиқиш мамлакати: Буни қандай белгилаш мумкин?

“Хавфсиз келиб чиқиш мамлакати” тушунчаси қарор қабул қилишнинг самарали воситаси сифатида фойдаланилиши

мумкин, лекин келиб чиқиш мамлакатини хавфсиз сифатида умумий баҳолаш учун қуйидагилар зарур:

- Қатор манабалардан олинган аниқ, ишонарли ҳолис ва долзарб маълумотга асосланганлиги;
- Ратификация қилинган халқаро ҳужжатлар ва ушбу мамлакатда тегишли қабул қилинган қонунчилик, шунингдек инсон ҳуқуқларига амал қилиш амалдаги даражаси ва қонун устуңлиги принципи, одамлар мамлакатни қочоқ сифатида тарк этмаслиги тўғрисидаги маълумотлар, ушбу мамлакат томонидан инсон ҳуқуқлари ҳужжатларига амал қилиниши ва унинг инсон ҳуқуқлари аҳолини текшириш мақсадида мустақил миллий ёки халқаро ташкилотлар учун очиқлиги;
- Келиб чиқиш мамлакатидagi ўзгараётган ҳолатлар ва вазиятларни ҳисобга олиш учун тезкорлик билан тузатишлар киритиш, яъни мамлакатни ана шундай рўйхатга киритиш ёки ундан чиқариш эгилувчан ва шаффоф бўлиши керак; ва
- Ҳар бир бошпана изловчига унинг аниқ вазиятларига асосланган хавфсизлик тўғрисидаги ҳар қандай умумий тахминларни самарали инкор этиш, шунингдек унинг мурожаатини одатдаги тартибга ва тўла ҳажмда кўриб чиқиш учун қайта йўналтиришнинг самарали имконияти. Масалан, давлат умуман хавфсиз бўлиши мумкин, шунга қарамадан муайян эътиқоди ёки этник келиб чиқиши бўйича эркаклар ва (ёки) аёлларга хавфсиз бўлмаслиги, қизларга жинсий органларида жароҳатлайдиган операциялар (FGM) хавфи таҳдид қилиши, лесбиянкалар, гейлар, бисексуаллар, трансгендер шахслар ёки интерсексуаллар (ЛГСТИ), бошқа одам савдоси жабрдийдалари ва бошқа шахслар учун ҳам хавфсиз бўлмаслиги мумкин.

Мурожаатларнинг камроқ миқдори келиб тушиши ҳолатларида, афтидан ягона тартибга мувофиқ қарор қабул қилишнинг тез ва сифатли саъй-ҳаракатларни қилиш самаралироқ бўларди.

- ▶ [Conclusion No. 30 \(XXXIV\) The problem of manifestly unfounded or abusive applications for refugee status or asylum \(Қочоқ ёки бошпана мақоми тақдим этиш тўғрисидаги аниқ асосланмаган ёки суиистеъмол хусусиятига эга мурожаатлар муаммоси бўйича 30\(XXXIV\)-хулоса\)](#), БМТ ҚОКБ Ижроия қўмитаси, 1983 йил.
- ▶ [Guidelines on human rights protection in the context of accelerated asylum procedures \(Бошпана тақдим этишнинг тезлаштирилган тартибларни ўтказишда инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишга нисбатан тавсиялар\)](#), Европа Кенгаши Вазирлар қўмитаси, 2009 йил.

Парламент аъзоларига тавсияларнинг назорат рўйхати:

Моҳияти бўйича муурожаатларни кўриб чиқиш учун тезлаштирилган тартиблар

✔ Агар қонунчиликда тезлаштирилган тартиблар тўғрисидаги қоидалар бўлса, парламент аъзоларига қуйидагилар тавсия этилади:

- Ушбу тартиблар доирасида кўриб чиқиши мумкин муурожаатларнинг аниқ белгиланган чегараланган турлари ўрнатилишига мувофиқ қоидаларни киритишни қўллаб-қувватлаш, яъни уларни аниқ асосланган ҳолда кўриб чиқишда қўллаш лозим.
- Аниқ асосланмаган ёки суистеъмоллик хусусиятига эга деб ҳисобланадиган муурожаатлар рўйхати юқорида қайд қилинган БМТ ҚОКБ Ижроия қўмитасининг 30-хулосасида келтирилганлар билан чегараланишни таъминлаш.
- Ана шу тартиблар учун ўрнатилган муддатларнинг давомийлиги бошпана изловчи шахсга муурожаатни самарали топшириш, қарор қабул қилувчи органга эса ушбу муурожаатни тегишлича ва тўла кўриб чиқишни амалга ошириш учун етарли муддат ўрнатилишини таъминлаш;
- Қонунчиликда чиқариш ёки мамлакат ичкарисида қочишга муқобил масалалар бўйича қарор қабул қилиш учун тезлаштирилган тартиблардан фойдаланишга йўл қўймаслик белгиланишини

таъминлаш. Улар ишни моҳияти бўйича амалда ва ҳуқуқий баҳолашни ёки кузатиб келинмаётган ёхуд оиласидан ажралган болалар, руҳий жароҳатларни бошидан ўтказган шахслар ёхуд алоҳида ночор аҳволда бўлган бошқа шахслар томонидан берилган муурожаатларни кўриб чиқиш учун талаб қилинади.

✔ Агар қонунчиликда ва (ёки) ижроия норматив ҳужжатларида келиб чиқиш малакати хавфсиз бўлган бошпана изловчилар муурожаатларини кўриб чиқиш тўғрисидаги қоидалар мавжуд бўлса, унда:

- Тезлаштирилган тартибларга мувофиқ ана шундай қоидалар ҳар бир бошпана изловчида ўзининг алоҳида ҳолатида мамлакат хавфсизлигига эътироз билдиришининг самарали имконияти кўзда тутилиши қоидаларини таъминлаш, шунингдек унинг муурожаатини одатдаги тартибга мувофиқ кўриб чиқиш учун қайта йўналтириш;
- Келиб чиқиш мамлакатини хавфсиз сифатида умумий баҳолаш тартибиде фақат ратификация қилинган халқаро ҳужжатлар ва қабул қилинган қарорларнигина эмас, шунингдек уларнинг амалиётда амалга оширилиши ва келиб чиқиш мамлакатиде ўзгараётган вазиятларни ҳисобга олган ҳолда баҳолаш;
- “Хавфсиз келиб чиқиш мамлакатини” тушунчаси бошпана тақдим этиш тартибидан фойдаланишни чегаралаш мақсадида ишлатилмаслигини таъминлаш.

7.9 Такрорий муурожаат, муурожаатни рад этиш ёки чақириб олиш

Бошпана тизимида суистеъмолликларни олдини олиш мақсадларида қонунчилик тартибларида моҳият бўйича муурожаат узил-кесил рад этилгандан кейин берилган **такрорий муурожаатлар** тезлаштирилган ва (ёки) соддалаштирилган тартибда кўриб чиқиши кераклигини кўзда тутиш мумкин.

Агар иш зарур тарзда ва моҳияти бўйича юрисдикциясида кўриб чиқилган ва масалан, мақбул эмаслигига асосланиб рад этилмаган ёки аввалги мажбуриятнинг тахминан чақириб олинмагандан кейин оддий маъмурий қарор муурожаатни кўриб чиқиш учун қабул қилмаслик, балки муурожаатни такроран кўриб чиқмаслик принципига мувофиқ бўлади. Бу ишни моҳияти бўйича кўриб чиқилгандан сўнг ва узил-кесил қарор чиқарилгандан кейин қоида бўйича такроран судда кўриб чиқилмайди.

Парламент аъзолари учун тавсияларнинг назорат рўйхати:

Такроран мурожаат, мурожаатдан воз кечиш ёки мурожаатни чақириб олиш

- ✓ Агар қонунчиликда такроран мурожаат бериш тезлаштирилган тартибларга мувофиқ кўриб чиқиши кўзда тутилган бўлса, парламент аъзоларига ушбу қоида моҳият жиҳатидан тўлиқ кўриб чиқилган ишлар учун қўлланилиши ва ана шундай ишлар мурожаатни моҳият жиҳатидан қайта кўриб чиқиш учун асос бўлиб хизмат қилиши мумкин. Янги унсурлар ёки янги далилларнинг пайдо бўлиши муносабати билан ишни шахсий баҳолаш учун дастлабки кўриб чиқиши кераклигини кўзда тутиш
- ✓ Агар мурожаатни чақириб олиш ёки ундан воз кечиш масаласи тартибга солинган бўлса, парламент аъзоларига чақириб олиш фақат тартибни тўхтатиш ва ишни ёпишга олиб келиши кераклиги, шунингдек мурожаатни кўриб чиқишга яна киришиш муддат бўйича ҳеч бир чегаралашсиз амалга оширилиши мумкинлиги тўғрисидаги қоидаларни қўллаб-қувватлаш тавсия қилинади.

Шунга қарамасдан бундай ҳолатларда тегишли ҳуқуқий тартиб, шунингдек “қочоқ”ни белгилашнинг декларатив ва истиқболли хусусияти давлатлардан бошпана изловчи шахснинг шахсий ҳолатини баҳолаш учун қуйидагиларни белгилашни талаб этади:

- Бошпана изловчи шахснинг шахсий ҳолатида ва (ёки) келиб чиқиш мамлакатининг вазиятида “жойида” мурожаат беришга олиб келиши мумкин бўлган қандайдир жиддий ўзгаришлар содир этилганлиги, ва
- Дастлабки мурожаатга тааллуқли бўлган янги далиллар борлигини, улар шахсни қўллаб-қувватлаши ҳамда янги мурожаатни моҳияти жиҳатидан кўриб чиқиш ёки дастлабки мурожаатни кўриб чиқишни янгидан бошлаш учун асос бўлиб хизмат қилиши.

Бошпана изловчи шахс дастлабки мурожаатдаги тегишли далилларни очиши мумкин бўлган ҳужум сабаблар (шахвоний зўрлаш, руҳий жароҳат ва (ёки) чалғитиш) бўлиши мумкин.

Ана шундай вазият агар бошпана тақдим этиш тўғрисида мурожаат берганида депортацияга дуч келганида ёки мурожаат тегишли равишда кўриб чиқилмаган ва у бўйича қарор қабул қилинмаганда чиқариб юборилишга дуч келганида пайдо бўлади. Агар шахс депортация ёки чиқариб юборишга бошқа сабаблар бўйича дуч келса ва бошпана тақдим этиш тўғрисида биринчи марта мурожаат бераётган бўлса, ана шундай мурожаатни мурожаат хусусиятига боғлиқ равишда одатдаги ёки тезлаштирилган тартибга мувофиқ кўриб чиқиш керак.

Мурожаатни чақириб олган ёки ундан воз кечган бошпана излаётган шахсларга келганда, одам расмий мажбуриятларни бажармаганлиги, масалан қабул қилиш марказида қолиш талабини бажармаган ёки муайян вақтда ҳокимият органига келмаганлиги учунгина бошпана тақдим этиш тўғрисидаги мурожаатни рад этиш керак эмас.

- Қочоқ мақомини тақдим этиш тўғрисидаги мурожаат қатор сабабларга, ҳимояга эҳтиёж йўқлиги билан албатта боғлиқ бўлмаган қатор сабабларга кўра аниқ ёки эҳтимолӣ чақириб олиниши мумкин. Бошпана излаётган шахс ўзига боғлиқ бўлмаган сабабларга кўра тартиб талабларини бажара олмаслиги ёки унинг ўзини тутишини оқилона тушунадиган бошқа сабаблар бўлиши мумкин.
- Бундай вазиятларда мурожаатни кўриб чиқишни бошлаш ёки мурожаатни рад этиш муддатларини чегаралаш ҳимояга эҳтиёж мавжудлиги кўриб чиқилмаслиги ва тан олинмаслиги хавфи билан боғлиқ бўлади.

7.10 Апелляциялар ва ҳуқуқий ҳимоянинг самарали воситалари

Тегишли ҳуқуқий тартиблар стандартлари биринчи инстанция қарори сифатида бошпана тақдим этиш тартибининг адолатли амал этишини таъминлаш учун апелляция ёки қайта кўриб чиқиш механизми мавжуд бўлишини талаб қилади. Шу тарзда бошпана излаётган барча шахслар апелляция бериш ёки, шу жумладан мурожаатнинг мақбуллиги тўғрисидаги салбий қарорни

Ҳуқуқий ҳимоянинг самарали воситалари: Бу нима?

Бошпана изловчи шахслар инсон ҳуқуқлари соҳасида халқаро стандартларга мувофиқ бўлган апелляция ишида ҳуқуқий ҳимоянинг самарали воситаси бошпана излаётган шахсда бўлишини таъминлаш учун қуйидаги кафолатларни кўзда тутиш зарур:

- Апелляцияни дастлабки қарорни қабул қилгандан фарқланадиган ва мустақил орган, суд ёки трибунал кўриб чиқиши керак.
- Бошпана изловчи шахсга кечиктирмасдан таржимонларнинг хизматидан фойдаланиш имкониятини ва тартиблар тўғрисидаги маълумотни, шунингдек агар бепул ҳуқуқий ёрдам худди шундай ҳолатда бўлган мамлакат фуқаролари томонидан бепул фойдаланиладиган бўлса, бепул тақдим этиш зарурати бўлган ҳолда ҳуқуқий маслаҳатдан фойдаланиш имкониятини таъминлаш.
- Ҳуқуқий ҳимоя воситаларидан ҳам амалда, шунингдек қонун бўйича ҳам фойдаланиш имконияти бўлиши керак, бу масалан апелляция берувчида апелляцияни тайёрлаш ва бериш учун етарли вақт бўлиши ёки у апелляцияни ҳатто қамоқда бўлса ҳам бериши мумкинлигини аниқлатади.
- Апелляция ишини кўришда ишонарли, аниқ ва долзарб маълумот асосида ишнинг ҳам амалий, шунингдек ҳуқуқий ҳолатларини кўриб чиқишга йўл қўйилиши керак;
- Қоида бўйича бошпана изловчи шахсга далилларни тақдим этиш, шунингдек уни апелляция босқичида тақдим этган далиллари бўйича сўроқ қилиш имкониятини тақдим этиш, апелляция бўйича суҳбат ўтказиш ёки эшитиш ўтказилиши керак. Агар мурожаат равшан асосланмаган ёки суиистеъмоллик хусусиятига эга деб ҳисобланадиган бўлса ва шахсан суҳбатлашиш юқори малакали мансабдор шахс томонидан ўтказилган бўлса, суҳбатлашиш камроқ аҳамиятга эга бўлади.
- Шунга қарамасдан, агар биринчи инстанцияда қабул қилинган салбий қарор суҳбатлашиш пайтида зарур тарзда кўриб чиқилмаган ёки ёзма баҳолаш, бошпана

излаётган шахс томонидан тақдим этилган ва мурожаатни кўриб чиқиш учун аҳамиятга эга бўлган далиллар биринчи инстанцияда суҳбатлашиш давомида зарур тарзда кўриб чиқилмаган бўлса ёки ёзма баҳоланмаган, дастлабки мурожаатни тасдиқлайдиган янги далиллар тақдим этилган бўлса, биринчи инстанцияда адолатли тартиб бузилган (масалан, тегишли бўлмаган талқин, тасдиқлайдиган далилларни тақдим этиш имкониятини беришни рад этиш, маъқул бўлмаган сўраш, махфийлик мулоҳазалари ва ҳаказолар) бўлса, апелляция бўйича суҳбатлашиш керак.

- Агар апелляцияни автомат тарзда ўтказиш кўзда тутилмаган бўлса, аризаچи апелляция бўйича оғзаки эшитишни сўраш имкониятига эга бўлиши, апелляция органи эса бошпана изловчи шахснинг мумкин
- Апелляция принцип жиҳатидан “тўхтатадиган амал” га эга бўлиши яъни бошпана излаётган шахсга апелляция бўйича узил-кесил қарор қабул қилинган ҳудудда қолишга рухсат берилиши лозим. Биринчи инстанцияда қабул қилинган хато қарорнинг эҳтимол тутилган жиддий оқибатларини ҳисобга олган ҳолда бошпана тақдим этишни рад этиш чиқариб юборишга йўл қўймаслик принципига амал қилинишини муҳим кафолати ҳисобланади.
- Апелляциянинг тўхтатиб турадиган амали автомат тарзда бўлиши керак. Истиснолар фақат БМТ ҚОҚБнинг Ижроия қўмитасининг 30-хулосасида белгилаб қўйилганидек, мурожаатнинг равшан асосланмаганлиги ёки суиистеъмоллик хусусиятига эга ҳолатларидангина мумкин (юқоридаги 7.8-бобга қаранг - Такрорий ишларнинг тезлаштирилган тартиблари), (юқоридаги 7.9-бобга қаранг - Такрорий мурожаатлар, мурожаатлардан воз кечиш ёки мурожаатни чақириб олиш) ва икки томонлама ёки қўп томонлама битимларга мувофиқ бошпана тақдим этиш тўғрисидаги мурожаатларни кўриб чиқиш учун масъулиятни тақсимлаш бўйича қарорлар (қаранг: 7.6-боб - Мақбулликни белгилаш тартиблари). Ҳатто ана шундай ҳолатларда ҳам апелляция берувчида даставвалги қарор амал қилишини тўхтатиб туришида мурожаат қилишнинг самарали имконияти бўлиши керак.

Парламент аъзолари учун тавсияларнинг назорат рўйхати:

Апелляциялар ва ҳуқуқий ҳимоянинг самарали воситалари

- ✔ **Парламент аъзоларига халқаро стандартларга амал қилиш мақсадларида апелляция шикоятни бериш тўғрисидаги қонунчиликда куйидагилар бўлишини таъминлаш тавсия этилади:**
 - Мурожаати биринчи инстанцияда рад этилган бошпана излаётган шахслар учун ҳуқуқий ҳимоянинг самарали воситаларидан фойдаланиш имкониятини кўзда тутиши;
 - Қайта кўриб чиқиш ишонарли, аниқ ва долзарб маълумот асосида суд ёки бошқа мустақил орган томонидан кўриб чиқилиши ва ишнинг ҳам амалий, ҳам ҳуқуқий ҳолатларини қамраб олиши кўрсатилиши кераклиги;
 - Бошпана изловчи шахсларга апелляцияни бериш ва кўриб чиқиш тартиблари тўғрисидаги маълумотни, ишларини расмий кўриб чиқиш тўғрисида етарлича вақт берилиши ва уларга апелляция иши босқичида янги далилларни тақдим этиш ман этилмаслиги кераклиги;
 - Бошпана изловчи шахсларга улар узил-кесил қарорни кутаётган пайтда мамлакат ҳудудида қолишларига рухсат берилиши кераклиги; ва
 - Апелляцияни тўхтатиб қўядиган амали автомат тарзда бўлмаса, бу фақат БМТ ҚОКБ Ижроия қўмитасининг 30-хулосасида белгилаб қўйилганига мувофиқ, фақат равшан асосланган бўлмаган, эҳтимолик хусусиятига эга мурожаатларга тааллуқлидир ва икки томонлама ёки кўп томонлама битимлар асосан бошпана тақдим этиш тўғрисидаги мурожаатларни масъулиятни тақсмилаш бўйича қарорлар, шунингдек ҳатто ана шундай ҳолатларда шахсий иш бўйича даставвалги қарор амал этишини тўхтатиб туриш тўғрисидаги мурожаат қилиш имконияти бўлиши.

воёга етмаган болалари бор ёлғиз ота-оналар, одам савдосининг жабрдийдалари, ноанъанавий шахвоний ва фарқланадиган гендер мансублигига эга шахслар, жисмоний ва руҳий ногиронлиги бўлган одамлар, фуқаролиги йўқ шахслар, этник ва диний озчиликни ташкил қилувчи туб халқлар вакиллари, қийноқлар, номусга тегиш ёки руҳий, жисмоний ёхуд шахвоний зўравонликнинг бошқа жиддий шакллари ва руҳий жароҳатни бошидан ўтказган шахсларни киритиш лозим. Бундай одамларнинг бошпана тақдим этиш тартиби пайтида алоҳида эҳтиёжлари бўлиши мумкин ва бошпана масалалари бўйича орган ходимлари мурожаатни кўриб чиқиш пайтида буни билишлари ва ҳисобга олишлари керак.

дастлабки қарор қабул қилган органдан мустақил ва алоҳида орган, суд ёки трибунал томонидан қарорни қайта кўриб чиқиш ҳуқуқига эга бўлишлари керак.

Бошпана изловчи, принцип жиҳатидан, бошпана мамлақати ҳудудида қолиш ҳуқуқига эга ва иш бўйича ёки ишни кўриб чиқиш масъулияти бўйича узил-кесил қарор қабул қилинмагунча чиқариб юборилмаслиги ва депортация қилинмаслиги керак.

Апелляция ва қайта кўриб чиқиш ишларининг хусусияти мамлакатда амал қилаётган маъмурий ҳуқуқ номаларига мувофиқ жиддий равишда фарқ қилиши мумкин. Кўпчилик юрисдикцияларда, шунингдек фақат ҳуқуқ масалалари кўриб чиқилиши ва мамлакатдан чиқиб кетиш талаби билан чегараланиши мумкин.

7.11 Бошпана тақдим этиш тартибида алоҳида эҳтиёжга эга шахслар

Инсон ҳуқуқлари бўйича Европа суди [бошпана изловчиларни алоҳида ҳимояга муҳтож аҳолининг алоҳида ночор гуруҳи](#) деб тан олди. Бундан ташқари бошпана изловчи шахслар ўртасида ёши, гендерга мансублиги ёки бошқа хусусиятлари ёхуд келиб чиқиш мамлакатида уоар томонидан бошидан ўтказган жароҳатли тажрибаси ёхуд ана шу омилларнинг қўшилиши сабабли янада ночор одамлар бор.

Алоҳида ночор бошпана изловчиларга кузатилмай келинаётган ва оиласидан ажралган болалар, болалар/ўсмирлар, катта ёшдагилар, ҳомиладор хотинлар ёки қизлар,

Бошпана тақдим этиш тартибида ночор шахслар: Нима қилиш керак?

Бошпана изловчи шахслар бошидан ўтказганлари ёки келиб чиқиш мамлакатларига қайтиб бориш ҳолатларида ўзларига нима хавф туғилишини билмасликлари мумкин бўлиб, эҳтимол ана шу қочоқ мақомини олиш учун асос ҳисобланади. Улар аввалгидек мансабдорлардан и ёки оиласи ва (ёки) жамоаси томонидан ўзларни қабул қилмасликларидан хавфсирашлари мумкин.

Юқорида тилга олинганлар бошқа бошпана изловчиларга ҳам адолатли бўлиши мумкин. Аммо бу айниқса ўзининг ёши, гендерга мансублиги, ижтимоий аҳволи, таълими даражаси, ногиронлиги ёки бошқа ҳолатлари бўйича ноқулай ҳолатга тушиб қолганларга тааллуқлидир. Агар бошпана излаётган шахс томонидан бошидан ўтказгани таъқиб этишининг анъанавий шаклига мувофиқ бўлмаса ва (ёки) у руҳий жароҳат олган бўлса янада эҳтимолдан ҳоли эмас. Ёши ёки гендер белгиси бўйича таъқиб қилинаётган бошпана изловчи шахслар, яъни аёллар, болалар ва ноанъанавий шахвоний йўналиши ва/ёки гендер ўхшашлиги билан фарқ қиладиган бошпана изловчи шахслар ўзлари билан рўй берганидан уялишни ва (ёки) салбий ҳолатни ҳис этишлари мумкин.

Барча ана шу омиллар куйидагиларни англатади:

- Бошпана излаётган алоҳида эҳтиёжга муҳтож шахсларга **ўзлари тушунадиган тилда мақомни белгилаш жараёни ва тартиби тўғрисида, уларнинг ана шу тартибларидан фойдаланиш ҳуқуқи тўғрисида** маълумот, шунингдек улар тушунадиган тилда ва шаклда, уларнинг ҳолатига, шу жумладан ёши, гендерга мансублиги, таълим даражаси, маданий ва ижтимоий мансублиги ҳамда тушуниш қобилиятига мослаштирилган ҳуқуқий маслаҳат бериш.
- Гендерга мансублик билан боғлиқ бошпана тақдим этиш тўғрисидаги муносабатлар маъносидан (масалан, аёллар ёки ноанъанавий шахвоний йўналиши ва/ёки фарқ қиладиган гендерга ўхшашлик), айниқса

очиқ ва ўзига тортадиган вазият муҳим. Бу ҳолатда бошпана изловчи ўзининг муносабатига, (шу жумладан оиланинг бошқа аъзолари томонидан берилган) тааллуқли **махфийликда қатъий риоя этилишига** ишончи комил бўлиши мумкин.

- Бошпана излаётган шахсларга **ўзларининг жинсига мансуб ходимлар ва таржимонлар билан суҳбат ўтказиш** тўғрисида муносабат қилиш имкониятини тақдим этиш керак ва маъмурлар имконияти борида муносабатларни ҳисобга олган ҳолада ана шу имкониятларни қондиришлари зарур. Ана шу гендерга мансублиги билан боғлиқ бошпана тақдим этиш тўғрисидаги муносабатлардаги шахсий ахборотни тўла очишга ёрдам бериши мумкин ва шу тарзда адолатли ва самарали қарорлар қабул қилишга кўмаклашади. Худди шу тарзда гендер ва маданий жиҳатларни ҳисобга оладиган суҳбат ўтказишининг техникаси муҳим аҳамиятга эгадир.
- Ишонарли муносабатларни ўрнатиш ва барча зарур маълумотни олиш учун, айниқса шахвоний ва гендер билан боғлиқ зўрлаш жабрдийдалари ёки руҳий жароҳатларнинг бошқа шакллари жабрдийдалари, шунингдек болалар билан эҳтимол **бир нечта суҳбатлашиш ўтказилиши мумкин**. Шу муносабат билан суҳбатни ўтказиётган ходимлар аризачиларнинг руҳий жароҳатлари ва ҳиссиётларини ҳисобга олишлари ҳамда бу бошпана изловчи шахслар учун азобли бўлаётган бўлса, суҳбатни тўхтатишлари керак.
- **Маълумотнинг тўлиқ очилмаслиги ёки маълумотни кечки босқичларда очишга**, шу жумладан бошпана тақдим этишининг такроран муносабатларидаги тегишли маълумотга келганда, бу ишонарлик муносабат эмаслиги тўғрисида ҳамма ҳам гувоҳлик бермаслиги мумкин, балки бошпана изловчи шахснинг бошидан ўтказган таъқиб ёки қўрқуви ва (ёки) унинг тажрибаси қочоқ мақоми учун асос бўлишини тушуниб етмаганлиги оқибати бўлиши мумкин.
- Барча ҳолатларда бошпана излаётган барча шахсларнинг **инсоний қадр-қимматларини** ҳурмат қилиш асосий принцип бўлиши керак.

Қонунчиликда ва ижроия норматив ҳужжатларида ана шу эҳтиёжларни ажратиб кўрсатиш ва уларни эътиборига олиши учун зарур чораларни баён этиш мақсадга мувофиқдир.

Интервью оладиганлар ва таржимонларнинг бошпана изловчи шахсларнинг ночорлиги ва алоҳида эҳтиёжлари масалалари бўйича хабардорлигини, шунингдек уларнинг қўлланиладиган ҳуқуқий ва тартиб масалалари бўйича хабардорлигини ошириш учун **махсус тайёргарликдан** ўтказиш зарур. Ана шундай тайёргарликдан ўтказиш бошпана излаётган ночор шахсларнинг алоҳида эҳтиёжларини ҳисобга олишга ёрдам беради.

Мансабдор шахслар маданий ёки диний ҳужжатларни ёхуд шахсий омиллари, масалан ёш, гендерга мансублик, ижтимоий-иқтисодий ҳолат ва таълим даражасини тушунишлари ва ҳисобга олишлари учун ўқитиш ва тажриба зарурдир. Бундан ташқари қарор қабул қиладиган ходимлар суҳбат ўтказадиганлар, таржимонлар, адвокатлар ва ноанъанавий шахвоний йўналиши ва/ёки фарқланадиган гендер ўхшашлигига асосланган қочоқлар мақоми тақдим этиш тўғрисидаги муурожаатларнинг аниқ жиҳатларини ихтисослаштириб тайёрлаш муҳимдир.

Ана шундай шахслар томонидан бериладиган муурожаатларни зарур тарзда баҳолаш учун **келиб чиқиш мамлакати** тўғрисидаги маълумотда кўпроқ катта ёшдаги эркакларнинг тажрибаси эмас, балки ёш ва гендер жиҳатлари ҳисобга олиниши керак. Шу муносабат билан қонунчилик ва амалиётдаги вазият тўғрисида, шунингдек аёллар, болалар, ноанъанавий шахвоний йшналиши ва фарқ қиладиган гендер ўхшашлиги ва шахсларнинг тажрибаси тўғрисида ана шундай маълумотнинг мавжуд эмаслиги таъкиб мавжуд эмаслигини англамайди.

Ана шу умумийроқ масалаларга кўшимча равишда куйидаги бўлимларда асосий этибор бошпана излаётган шахсларнинг куйидаги аниқ эҳтиёжларига қаратилади:

- Болалар, шу жумладан кузатиб келинмаётган ва оиласидан ажралган болалар;
- Аёллар;
- Бошпана излаётган оилалар;
- Қийноқлар жабрдийдалари ва руҳий жароҳатни бошидан ўтказган шахслар;
- Ноанъанавий шахвоний йўналиш ва фарқланадиган гендер ўхшашликка эга шахслари; ва
- Ногиронлиги бўлган шахслар.

Парламент аъзолари бошпана масалалари бўйича органларни ташкил этиш тўғрисидаги қонунчилик ёки норматив ҳужжатларни муҳокама қиладиган ва тасдиқлаётганда ҳамда доирасида ўзлари иш кўрадиган ҳуқуқий асосни, бошпана излаётган алоҳида ночор шахсларнинг ўзига хос эҳтиёжларини ҳисобга олишни таъминлаш ва ушбу органларга ўз вазифаларини бажаришлари учун етарли бўлган ресурслар ажратишни таъминлашлари керак.

Болалар, шу жумладан кузатиб келинмаётган ва оиласидан ажралган болалар

Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенциянинг 22-моддасига мувофиқ, давлатлар бола кузатиб келинаётган, кузатиб келинмаётган ёки оиласидан ажралган бўлмасин, қочоқ мақомини тақдим этиш тўғрисида муурожаат қилганда тегишли ҳимоя олишни таъминлаш учун зарур чоралар кўришлари шарт.

Бу бошпана излаётган болаларнинг ҳам таснифларга нисбатан, ҳам моҳият бўйича аниқ вазиятини этиборга олишга қодир бўлган бошпанани яратишни назарда тутди. Жумладан, кузатиб келинмаётган ва оиласидан ажралган болалар билан зарур тарзда муомала қилишга тааллуқли қонунчиликни қабул қилиш, Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенция, инсон ҳуқуқлари соҳасида ва қочоқларнинг ҳимоя қилиш бўйича халқаро ҳужжатлар ёки инсонпарварлик битимларига мувофиқ салоҳиятни ошириш ва уни амалга ошириш учун зарур бўлган ресурсларни тақдим этиш зарур.

Бошпана тақдим этиш тартибидаги болалар: Нима қилиш керак?

Мурожаатлари бўйича қочоқ мақомини белгилаш тўғрисидаги адолатли қарор қабул қилишни таъминлаш учун ёшлари боғлиқликлари ва нисбатан етуқ эмасликлари сабаблари бўйича болаларга муайян тартиб ва исботлаш кафолатлари тақдим этилиши керак.

Бошпана тақдим этиш тартиби пайтида болалар билан муомала қилишнинг энг кам стандартлари қуйидагиларни қамраб олади:

- Бошпана излаётган болалар, улар кузатиб келинаётган ёки кузатиб келинмаётган бўлмасин, **мурожаат беришларида одатдаги тартиб доирасида устувор равишда**, аммо бошпана тақдим этиш тартиби ҳар бир босқичида, даврни қисқартирган ҳолда кўриб чиқиши лозим. Қарорни тез ва адолатли қабул қилиш учун саъй-ҳаракатлар қилиш лозим, чунки болаларда ҳимоя ва ёрдамга кўпинча махсус эҳтиёжлар бўлади.
- Тартиб бошланишидан олдин болаларга улар учун тўғри келадиган шаклда маълумот, шунингдек уларнинг васийлари ва бошқа мутахассислар билан ишонарли муносабатларни ўрнатиш ҳамда болалар ўзларини хавфсиз ҳис этишлари учун бошларидан ўтказганларини айтиб беришга **тайёргарлик кўришлари ва ўйлашларига етарлича вақт ажратиш** зарур.
- Бошпана тақдим этиш тартибида асосий аризачилар бўлган болалар уларга бутун тартиб давомида ёрдам кўрсатишга қодир бўлган зарур тарзда тайёрланган **ҳуқуқшунос вакилга** эга бўлиш ҳуқуқига эгадир.

- Болалар **ўз қарашларини ифода этиш** ва тартибда онгли иштирок этиш ҳуқуқига эгалар: уларнинг бошидан ўтказганлари тўғрисидаги ҳикоялари ҳимояга шахсий эҳтиёжларини аниқлаш учун муҳим аҳамиятга эга.
- Кўпгина ҳолатларда бола ана шундай маълумотнинг ягона манбаи бўлади. Бошпана тақдим этиш жараёни барча босқичларида ишончли шакллантирадиган ва болаларга танлашнинг вариантлари тўғрисидаги барча зарур маълумотни тақдим этишни таъминлайдиган **хавфсиз ва бола учун тўғри келадиган тартиб шароитларини** яратиш ҳамда бундан келиб чиқадиган оқибатлари болалар тушунадиган тилда ва шаклда тақдим этиш керак.
- Тартибнинг турли босқичларида боланинг ёши, гендерга мансублиги, маданий келиб чиқиши, етуқлик даражаси ва ривожланиши, шунингдек қочиб ҳолатлари ва келиш воситаларини ҳисобга олиш керак бўлган **алоқа қилишнинг тегишли усуллари ва суҳбат ўтказишнинг техникасидан** фойдаланиш зарур.
- **Суҳбат ўтказадиган ходимлар суҳбатни ўтказиш ва бола ҳикоясининг ишонарлиги ва муҳимлигини тўғри баҳолаш учун зарур тайёргарлик ва кўникмаларга** эга бўлишлари керак.
- **Қарорни болалар тушуна оладиган тилда ва усулда маълум қилиш лозим.** Болаларни васий, қонуний вакил ва (ёки) болани қўллаб-қувватлайдиган бошқа шахс ҳозир бўлганида шахсан ўзига мақбул ва хавф туғдирмайдиган муҳитда маълум қилиш керак. Агар салбий қарор қабул қилинган бўлса, болага буни маълум қилиш ва унинг эҳтиمول тутилган кейинги ишларини тушуниришда руҳий зўриқишга йўл қўймаслик ёки зарар келтирмаслик ёхуд уларни иложи борича камайтириш учун алоҳида эҳтиёткорлик кўриш керак.

Боланинг энг яхши манфаатларини таъминлашда биринчи даражали эътибор қаратилади.

Болага мамлакатга киришни рад этиш мумкин эмас ёки кириш нуқтасига қайтариш ёхуд кириш нуқтасида иммиграция органлари томонидан батафсил суҳбат ўтказиш мумкин эмас.

Кузатилмай келинган ёки оиласидан ажралган бола аниқланган заҳоти унга барча босқичларда ёрдам кўрсатиш учун мустақил малакали вакил ёки **васий** бепул тайинланиши лозим. Бу ота-оналари ёки оиласининг бошқа аъзоларини хавфга қўядиган ёки бу боланинг энг яхши манфаатларига жавоб бермайдиган ҳолатлар истисно этилганда, иложи борича тезроқ боланинг ота-оналари ёки оиласининг бошқа аъзолари билан излаш ва қўшилишига кириши керак.

Агар боланинг ёши шубҳа туғдираётган бўлса ҳар қандай **ёшни баҳолашни** хавфсиз усулда бола ва гендер хусусиятини ҳисобга олиб, шунингдек ҳам ташқи кўринишни шунингдек боланинг руҳий етуқлигини ҳисобга оладиган яхлит баҳолаш доирасида инсон қадр-қимматига зарур ҳурмат билан ўтказиш лозим. Ноаниқ натижа олинган ҳолатда баҳоланаётган шахсни бола деб ҳисоблаш

керак. Ўзларини бола деб тасдиқлаётган шахслар билан ёшни баҳолашга ўтказгунга қадар ана шундайлар каби муомала қилиниши керак.

” Давлатлар, БМТ ҚОКБ ва бошқа муассасалар ҳамда шериклар қалин ҳамкорликда ишлаб... имконияти бўлганида бола ва гендер хусусиятини ҳисобга олган ҳолда бошпана тақдим этиш миллий тартибини ишлаб чиқишлари, ...мослаштирилган тартиблар, шу жумладан кузатиб келинмаётган ва оиласидан ажралган бошпана излаётган болалар ишларининг исботларига нисбатан тегишли талабларни, устувор ишлаб чиқишни, кузатиб келинмаётган ва оиласидан ажралган бола манфаатларини малакали бепул ҳуқуқий ёки бошқача тақдим этиш ҳамда 1951 йилги Конвенцияни болалар учун ўзига хос бўлган таъқибнинг, шу жумладан вояга етмаганларни ёллаш, бола савдоси ва аёлларнинг жинсий органларига жароҳат етказадиган операциялар кўринишлари ва шакллари тан олиш орқали қўллаш имкониятини кўриб чиқиш”.

БМТ ҚОКБ Ижроия кўмитасининг 107-хулосаси, 2007 йил.

- ▶ Умумий тартибдаги 6(2005)-мулоҳаза: кузатиб келинмаётган ва оиласидан ажралган болалар билан келиб чиқиш мамлакати ташқарисида муомала қилиш, БМТнинг Бола ҳуқуқлари бўйича кўмитаси, 2005 йил
- ▶ Умумий тартибдаги 14(2013)-мулоҳаза: боланинг энг яхши манфаатларига биринчи даражали эътибор берилиши ҳуқуқи тўғрисида (3-модда, 1-банд), БМТнинг Инсон ҳуқуқлари бўйича кўмитаси, 2013 йил
- ▶ Халқаро ёрдам тақдим этиш бўйича 8-тавсиялар: 1951 йилги Конвенция 1A(2)- ва 1-моддаларига ва/ёки унга 1967 йилги Протоколга мувофиқ болаларнинг бошпана тақдим этиш тўғрисидаги мурожаати, БМТ ҚОКБ, 2009 йил, жумладан 65-77-бандлар.
- ▶ The heart of the matter – Assessing credibility when children apply for asylum in the European Union (Масала моҳияти - Европа Иттифоқида болаларнинг бошпана тақдим этиш тўғрисидаги мурожаатлари ҳолатларида ҳаққонийликни баҳолаш), БМТ ҚОКБ, 2014 йил.

Аёллар

Бошпана тақдим этиш тартибларидан эркаклар ва аёлларнинг тенг фойдаланишини таъминлаш ва халқаро ҳимояга эҳтиёжни аниқлаш имконияти мақсадларида давлатлар бошпана тақдим этиш тартиблари гендер жиҳатларини ҳисобга олишни таъминлашлари зарур. Бундан ташқари, гендерга мансублик асосида тартибларнинг шакллари қочоқ мақомини тан олиниши учун асос бўлиб хизмат қилиши мумкинлигини тан олиш (қаранг: 6.4-боб - “Қочоқ” белгиланиши кимга тааллуқлидир? Ёш ва гендер жиҳатларини, шунингдек турфалик хусусиятларини қочоқ мақомини белгилашда ҳисобга оладиган ёндашувни қабул қилиш), бошпана излаётган аёллар ўзларининг мурожаатларини самарали тақдим эта олишлари учун гендер жиҳатларини ҳисобга оладиган бошпана тақдим этиш тартибларини ишлаб чиқиш ва жорий этиш лозим.

Агар бошпана излаётган аёллар эркак қариндошлари томонидан кузатиб келинаётган бўлса, уларни шахсан ва ўзлари тушунадиган шаклда ўзларида мурожаат бериш учун муҳим асослари бўлиши мумкинлиги ва уларда бошпана тақдим этиш тартибининг хоҳлаган босқичида мустақил мурожаат бериши ҳуқуқи борлигидан хабардор қилиш лозим.

Бошпана масалалари бўйича орган бошпана излаётган аёллар билан улар ўзларининг ишларини тақдим этишлари имкониятини таъминлаш учун эркак жинсига мансуб оила аъзолари иштирок этмаган ҳолда шахсий суҳбат ўтказиши керак. Гендер ва маданий жиҳатларни ҳисобга олган ҳолда суҳбатни ўтказиш кўникмалари маълумотни очиқлаш, таъқибни аниқлаш ва шундай муурожаатларни аниқ баҳоланишини таъминлаш учун ҳал қилувчи ҳисобланади.

Ижроия кўмита давлатларни қуйидагиларга қатъиян даъват этади:

”Зарурат бўлганида қочоқ мақомини белгилаш бўйича тартиблар давомида суҳбатлашиш ўтказиш учун малакали ходимларни тайинлаш ва бошпана излаётган аёлларга ҳатто уларни эркак бўлган оила аъзолари кузатиб келаётганда ана шу тартиблардан тегишлича фойдаланишни таъминлаш”.

БМТ ҚОКБ Ижроия кўмитасининг 64-хулосаси.

► [Халқаро ҳимоя бўйича 1-тавсиялар: 1951 йилги Қочоқлар мақоми тўғрисидаги конвенция 1A\(2\)-моддаси ва/ёки унга 1967 йилги Протоколга мувофиқ гендерга мансублиги асосида таъқиб, БМТ ҚОКБ, 2002 йил, жумладан, 35-36-бандлар.](#)

Бошпана излаётган оилалар

Бошпана излаётган оилалар агар бошпанани оила излаётган бўлса, оиланинг бир неча аъзолари – улар ота, она, бола ёки кузатиб келаётган қариндошлари ёхуд боқимандалар бўлсин, қочоқ мақоми тақдим этиш тўғрисида мустақил асосланган муурожаат беришлари мумкин. Шунинг учун, қоида бўйича, оила аъзолари ва бошқа боқимандаларнинг аризалари асосий аризага қочоқ деб тан олинганидан қатъи назар моҳияти бўйича ҳамиша баҳоланиши керак.

Агар асосий аризага қочоқ сифатида ҳимоя тақдим этилаётган бўлса, шахс оиласи бирлигини сақлаш манфаатларида нуклер оиласининг бошқа аъзолари ва боқимандаларга принцип жиҳатидан худди ана шундай мақом тақдим этилиши керак. Асосий аризага қочоқларни ҳимоя қилиш соҳасидан чиқарилган бўлиши оила аъзоларининг улар муурожаатларининг моҳияти бўйича баҳоланишига таъсир кўрсатмайди.

”Ижроия кўмита... шаҳвоний зўрлаш жабрдийдалари бўлган қочоқларга ва уларнинг оилаларига тегишли тиббий ва ижтимоий-психологик ёрдам кўрсатиш, шу жумладан маданий хусусиятларни ҳисобга оладиган маслаҳат хизматлари ва, қоида бўйича, уларни давлат ва БМТ ҚОКБ томонидан ёрдам ва узоқ муддатли қарорларни излашга нисбатан алоҳида ғамхўрликка муҳтожлар деб ҳисоблашларини тавсия этади”.

БМТ ҚОКБ Ижроия кўмитасининг 73-хулосаси.

Зўрлаш, қийноқ, руҳий жароҳатларни бошидан ўтказган шахслар

Юқорида қайд қилинган умумий жиҳатларга қўшимча равишда зўрлаш, қийноқлар ёки бошқа жароҳат етказадиган воқеаларни бошидан ўтказган жабрдийдалар/шахслар учун ижтимоий-психологик маслаҳат бериш ва бошқа қўшимча хизматлар кўрсатишга йўналтирилган механизмларни кўзда тутиш лозим. Ана шундай шахсларга ёрдам кўрсатиш учун энг яхши амалиёт сифатида бошпана тақдим этиш бутун жараёнини давомида малакали ижтимоий-психологик маслаҳатчиларни жалб этиш лозим.

Турли шахвоний йўналишли ва/ёки гендер ўхшашликли шахслар

Турли шахвоний йўналиш ва/ёки гендер ўхшашликка эга бошпана изловчи шахсларга келганда, юқорида қайд этилган ҳолатлардан ташқари суҳбат ўтказаетган ва қарор қабул қиладиган шахслар объектив ёндашувни сақлаб туришлари яъни анъанавий шахвоний йўналиш ва фарқланадиган гендер ўхшашликка эга шахслар тўғрисида қолипни, адолатсиз ёки ноўрин тасаввурлар асосида хулоса чиқармасликлари керак.

Суҳбат ўтказаетган шахслар ва таржимонлар бошпана изловчи шахснинг шахвоний йўналиши, гендер ўхшашлиги, шахвоний феъл-атвори ёки муносабатлар модели тўғрисида оғзаки тарзда ёки белгилар билан ифода этишдан қочилари керак. Улар ҳақоратли бўлмаган сўзлардан фойдаланишлари ва шахвоний йўналиш ва гендер ўхшашликка ижобий муносабатни намоиш этишлари керак. Номувофиқ атамалардан фойдаланиш бошпана изловчиларга ўз хавфларининг аниқ табиатларини тушунтиришга ҳалақит қилиши мумкин.

Агар шахс бошпанани бир жинсдагиларнинг муносабати жиноят ҳисобланган мамлакатда излаётган бўлса, ушбу қонунлар унинг бошпана тақдим этиш тартибларидан фойдаланишга тўсқинлик қилиши ёки мақомни белгилаш учун суҳбатлашиш давомида ўзларининг шахвоний йўналиши ёки гендер ўхшашлигини тилга олишга имкон бермайди. Ана шундай вазиятларда ишда БМТ ҚОКБнинг, шу жамладан, ташкилот мандатига мувофиқ равишда қочоқ мақомини аниқлашда бевосита иштирок этиш зарурати пайдо бўлиши мумкин.

▶ [Халқаро ҳимоя тақдим этиш бўйича 9-тавсиялар: 1951 йилги Қочоқлар мақоми тўғрисидаги конвенция 1A\(2\)-моддаси ва \(ёки\) унга 1967 йилги Протоколга мувофиқ шахвоний йўналиш ва \(ёки\) гендер ўхшашлиги муносабати билан қочоқ мақоми тўғрисидаги мурожаатлар](#), БМТ ҚОКБ, 2012 йил, жумладан 58-61-бандлар.

Имконияти чегараланган шахслар

Ногиронлиги бўлган шахслар томонидан бериладиган бошпана тақдим этиш тўғрисидаги мурожаатларни кўриб чиқадиган органлар ана шундай шахслар кадр-қиммати ва шахсий мустақиллигини зарур даражада ҳурмат қилишлари, шунингдек [Ногиронларнинг ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенцияда](#) баён этилган камситишга йўл қўймастик ва иштирок этиш принципларига амал қилишлари керак.

Бу бошпана тақдим этиш тартибларида бошпана излаётган ногиронлиги бўлган шахслар тегишли ҳуқуқий маслаҳатлашув ва қўллаб-қувватлашни олишлари, шунингдек заруратга қараб ўз мурожаатларини самарали беришлари ва тақдим этишлари учун биноларга жисмонан кириш енгиллаштирилиши керак. Рухий ногирон ёки руҳий касалланишдан жабрланаётган шахслар учун, эҳтимол тайинланган васий ёки вакил (ҳуқуқий вакилдан ташқари) кузатиб келиши талаб қилиниши ва улар тиббий ёки ижтимоий психологик ёрдамга муҳтож бўлишлари мумкин. Бошпана излаётган болалар билан бўлган ҳолатдаги каби ана шундай шахслар қоида бўйича қарор қабул қиладиган, тайёрланган ва тажрибали шахслар томонидан устувор равишда кўриб чиқилиши керак.

”Ижроия қўмита... давлатлар ва БМТ ҚОКБга зарурат бўлганда қочоқ мақомини белгилашнинг тартиблари ва барча бошқа тегишли тартиблар ногиронлиги бўлган шахслар фойдалана олишлари ва уларга зарур бўлган қўллаб-қувватлаш билан мурожаатларини тўла ҳажмда ва адолатли асосда кўриб чиқишни тавсия этади”.

БМТ ҚОКБ Ижроия қўмитасининг 110-хулосаси. Ногиронлиги бўлган қочоқлар.

Парламент аъзоларига тавсияларнинг назорат рўйхати:

Бошпана тақдим этиш тартибда алоҳида эҳтиёжга эга шахслар

- ✔ Парламент аъзоларига бошпана излаётган алоҳида ночор шахсларнинг, шу жумладан бошпана излаётган аёллар, зўрлаш, қийноқлар, руҳий жароҳатларни бошидан ўтказганларни, бошпана излаётган ЛГБТИ вакиллари ва бошқа шахсларнинг эҳтиёжларини қондиришга йўналтирилган аниқ чоралар кўрилишига кўмаклашиш тавсия этилади. Ана шундай чораларга бошпана изловчи шахсларнинг бошпана тақдим этиш жараёнлари ва тартиблари, уларнинг ана шундай тартиблардан фойдаланиш имконияти тўғрисидаги маълумотларни, шунингдек ўзлари тушунадиган шакл ва тилда, ҳолатларига, шу жумладан ёшлари, таълим даражалари ва қандайдир чегараланган имкониятларига мослаштирилган ҳуқуқий маслаҳатлар тақдим этиш; бошпана излаётган аёлларга тажрибали, аёл жинсига мансуб ходимлар ва таржимонлар билан суҳбат ўтказишни тақдим этиш, шунингдек асосий аризачиларнинг оиласи аъзолари ва боқимандаларига бошпана тақдим этиш тўғрисида мустақил муурожаат бериш ҳамда тегишли ҳолатларда ўзларининг қочоқ сифатида тан олиниши кирди.
- ✔ Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенция 22-моддасига мувофиқ, парламент аъзоларига қонунчиликда қуйидагиларни таъминлаш тавсия этилади:
 - Бошпана излаётган болалар, шу жумладан кузатиб келинмаётган ва оиласидан ажралган болаларнинг вазияти кўриб чиқилиши, бола эҳтиёжларига мувофиқ кафолат тартиблари кўзда тутилиши ва аниқ “боланинг энг яхши манфаатлари” принципи кўрсатилиши;
 - Кузатиб келинмаётган ва оиласидан ажралган бола аниқланганидан кейин ана шу болага ёрдам кўрсатилиши учун дарҳол малакали васий ёки маслаҳатчи бепул тайинлиниши кўзда тутилиши;
 - Бошпана тақдим этишнинг барча босқичларида кузатиб келинмаётган ва оиласидан ажралган болаларда уларга бошпана тақдим этиш тўғрисида муурожаат беришда ёрдам кўрсатиш учун етарлича малакага эга бўлган ҳуқуқий вакил бўлиши кўзда тутилиши лозим. Болага ҳуқуқий вакил хизматлари бепул кўрсатилиши керак;
- Ёшни баҳолаш (агар қонунчиликда ёшни аниқлаш тартиби кўзда тутилган бўлса) фақат боланинг ёшига нисбатан шубҳа туғилганида, унинг ҳам ташқи кўриниши, шунингдек руҳий етуқлиги ихтиёрий асосда, бола ва гендер ўзига хослигини ҳисобга олиб, тегишли тажрибага эга мустақил мутахассис томонидан ўтказилиши белгиланган ва шубҳа туғилган ҳолатда шахсни бола деб ҳисоблаш лозим.
- ✔ Агар асосий аризачи қочоқни аниқлаш мезонларига жавоб берса, оила бирлиги принципига мувофиқ, қочоқ деб тан олинган шахслар уларнинг нуклеар оиласи аъзолари ва боқимандаларига, оила аъзоси ёки боқиманданинг шахсий ҳуқуқий мақоми мутаносиб бўлмаган (масалан, эр-хотиндан бири бошпа мамлакатининг фуқароси бўлганида) ҳолатлар истисно этилиб, одатда худди шундай мақом берилиши кераклиги қоидаларини киритишни ёқлаб чиқиш;
- ✔ Қонунчиликка мувофиқ, асосий аризачининг, айниқса гендер мансублиги асосида таъйиб қилиниши ва болаларга тааллуқли бўлган зарар етказилиши шаклини ҳисобга олиш зарурати сабабли алоҳида ва мустақил муурожаат бериши ман этилмаслигини таъминлаш;
- ✔ Бошпана излаётган алоҳида эҳтиёжлари, шунингдек уларнинг ёш ва гендер жиҳатлари ҳамда турфалиги хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда қарор қабул қилиш учун зарур бўлган келиб чиқиш мамлакати тўғрисидаги тегишли маълумотлар олиш ва бошқа хизматларга, шахсларнинг масалалари бўйича органлар ходимларини ихтисослаштирилган тарзда тайёрлаш учун етарлича ресурслар ажратиш;
- ✔ Бошпана масалалари бўйича органини, зарурат бўлганида, тавсиялар, масалан, тартиб кафолатлари, болалар, аёллар, қийноқлар, руҳий жароҳатни бошидан ўтказган жабрдийдалар, ЛГБТИ вакиллари ва бошқа ночор шахслар билан суҳбат ўтказиш техникаси ва берадиган муурожаатларини баҳолаш тўғрисидаги тавсияларни нар этишга даъват қилиш.

7.12 Қочоқ мақомини тан олиш

Бошпана излаётган шахс қочоқ деб тан олинганида, унга мамлакатда бўлишнинг кафолатланган қонуний мақоми тақдим этилиши керак. Қочоқлар, бошпана изловчи шахслар каби шахсни тасдиқлайдиган ҳужжат олиш ҳуқуқига эгалар. Қочоқ деб тан олинган шахслар, қўшитмча йўл ҳужжатлари олиш ҳуқуқига эгалар.

Мамлакатда қонуний бўлишнинг кафолатланган ва узоқ муддатли мақоми

Қочоқларга агар доимий яшаш ҳуқуқи берилмаса ҳам, камида қонуний бўлиш ҳуқуқининг тақдим этилиши давлатнинг 1951 йилги Конвенцияга мувофиқ ўз мажбуриятларининг бажариши, қочоқларга эса ушбу Конвенцияга мувофиқ уларга тақдим этилган ҳуқуқлардан фойдаланиш имконини берадиган зарур чорадир.

Бўлишнинг кафолатланган мақоми давлатлар қочоқларни интерациялашишига, уларнинг узил-кесил ва доимий уйига эга бўлиш истиқболига ҳамда уларни тўлақонли ва тенг ҳуқуқли жамият аъзолари сифатида қабул қилишга ёрдам бериши мумкин бўлган энг самарали чоралардан биридир. Агар қонунчиликка мувофиқ, давлатлар вақт бўйича чегараланган, тақдоран олиш мумкин бўлган мақом тақдим этишга қарор қиладиган бўлсалар, қочоқ мақоми тан олинганидан кейин тақдим этиладиган қонуний бўлиш мақоми пировард натижада натураллаштириш учун зарур бўлган яшаш шаклига мутаносиб бўлиши керак.

Бу агар қочоқ деб тан олинган шахсларга доимий яшаш ҳуқуқи берилмаган бўлса, уларга камида натураллаштириш тўғрисида мурожаат бергунича доимий яшаш ҳуқуқи олиш тўғрисида мурожаат бериш имконини берадиган мақом тақдим этилиши керак. Парламент аъзолари шуни назарда тутишлари керакки, қочоқ мақомини кейинчалик қайта кўриб чиқиладиган чегараланган йилларга тан олиш қочоқларнинг мақоми билан боғлиқ вазиятни беқарорроқ қилибгина қолмасдан, жиддий равишда маъмурий ва молиявий ресурсларни талаб этади.

Шахсни тасдиқлайдиган ҳужжатлар

1951 йилги Конвенцияда иштирок этувчи давлатлар ҳудудларида бўлган барча қочоқларга шахсни тасдиқлайдиган гувоҳномалар беришлари шарт (27-модда). Қочоқларга улар мақомини тасдиқлайдиган гувоҳномаларнинг берилиши уларга бошқа хизматлар ва ҳуқуқлардан фойдаланиш имконини бериши ҳамда ўзларини жабрланиш ва чиқариб юборишдан ҳимоялаши мумкин. Ана шундай ҳужжатлар барча катта ёшдагилар, шунингдек кузатиб келинмаётган ва оиласидан ажралган болаларга берилади, чунки бу ҳимояланиш ва ҳуқуқладан фойдаланиш имконини беради (Қочоқлар каби шахсни тасдиқлайдиган ҳужжатлар олиш ҳуқуқига эга бошпана изловчи шахслар тўғрисидаги маълумотга қаранг: 5.2-боб – Бошпана излаётган шахсларни қабул қилиш ва улар билан муомала қилиш. Бошпана излаётган шахслар ва қочоқларни рўйхатга олиш ва айнанлаштириш).

Йўл ҳужжатлари

1951 йилги Конвенцияда иштирок этувчи давлатлар агар миллий хавфсизлик ёки жамао тартибини муҳофаза қилишнинг муҳим мулоҳазалари тўсқинлик қилмайдиган бўлса мамлакатда қонуний асосда турган қочоқларга мамлакат ҳудудидан ташқарига чиқиш учун йўл ҳужжатлари беришлари шарт (28-модда) Конвенцияга қўшимчада йўл ҳужжатлари тўғрисида қўшимча маълумотлар, конвенцияга Иловада эса конвенцияда кўзда тутилган йўл ҳужжатининг намунаси келтирилади.

Конвенцияда кўзда тутилган қочоққа бериладиган, йўл ҳужжатлари деб аталадиган ҳужжатлар уларга ўзларининг асосий ҳуқуқи – ҳар қандай мамлакатни шу жумладан қабул қилган мамлакатни тарк этишни амалга оширишга ёрдам беради. Бу қочоққа фуқароликни тақдим этишни аналтмайди аммо ана шундай ҳужжатлар бошқа давлатлар томонидан тан олинishi учун уларга чет элга сафарга чиқишга, шу жумладан ўқишга, иш излашга, даволанишга ёки кўчиб бориш учун сафарга чиқишга имконият беради.

Ҳозирги халқаро стандартларда Халқаро фуқаро авиацияси ташкилоти томонидан Халқаро фуқаро авиацияси конвенциясининг (Чикаго конвенцияси) 9-иловасида белгиланганидек электрон ўқиладиган йўл ҳужжатларига устунлик берилади. Электрон ўқиладиган йўл ҳужжатлари қочоқларнинг халқаро сафарларини енгиллаштиради ва кўпроқ ҳимояланган ва ўзгартирилиши ёки сохталаштирилиши қийин бўлган ҳисобланади. Электрон ёки биометрия йўл ҳужжатлари хавфсизликнинг янада юқорироқ стандартларини таъминлайди.

2016 йилдан бошлаб ИКАО стандартлари барча йўл ҳужжатлари учун мажбурийдир. БМТ ҚОКБ ва ИКАО ҳамкорликда қочоқлар ва фуқаролиги йўқ шахсларга машинада ўқиладиган йўл ҳужжатлари бериш бўйича қўлланмани нашр этдилар.

БМТ ҚОКБ ва ИКАО давлатларга ўзларининг бошпана, қочоқлар, иммиграция ва (ёки) фуқаролик тўғрисидаги миллий қонунларига ҳудудларда қонуний турган қочоқларга машинада ўқиладиган йўл ҳужжатлари олиш шахсий ҳуқуқи ўзларининг миллий қонунчилигига киритилишини давлатларга тавсия этадилар. Кўп давлатлар ҳозирнинг ўзида буни қилдилар. Энг мақбул ҳолатда ана шундай ҳуқуқ миллий парламентнинг ҳужжатларида бўлиши керак. Стандартлар ва тартиб масалалари тўғрисидаги батафсилроқ қоидалар маъмурий ҳуқуқий ҳужжатларда кўриб чиқиши мумкин. Тартибга солишни талаб этадиган масалалар БМТ ҚОКБ/ИКАОнинг қўшма ҳужжатларида баён этилган.

Иштирок этувчи давлатлар шунингдек ўзларининг мақомига кўра ўзларининг миллий ҳокимият органларида олишлари мумкин бўлмаган ҳужжатлар ёки гувоҳномалар беришлари шарт (25-модда). Барча ўзаро йиғинлар ана шундай хизматлар учун мамлакат фуқароларидан олинadиган йиғинларга мутаносиб ва кам ҳарж бўлиши керак. Туғилиш, никоҳлар ва ажралишларни ўз вақтида рўйхатга олиш, шунингдек шу билан боғлиқ ҳужжатларни бериш қочоқ бўлган аёллар ва болалар ҳуқуқлари учун алоҳида аҳамиятга эгадир.

- ▶ [Conclusions No. 35 \(XXXV\) Identity documents for refugees](#) и [No. 49 \(XXXVIII\) Travel documents for refugees](#), (49-хулоса. Қочоқлар учун йўл ҳужжатлари) шунингдек БМТ ҚОКБ Ижроия кўмитаси, 1984 йил, 1987 йил ва 2017 йил.
- ▶ [Қочоқлар ва фуқаролиги йўқ шахсларга 1951 йилги Конвенцияда кўзда тутилган машинада ўқиладиган йўл ҳужжатларини бериш бўйича қўлланма](#), БМТ ҚОКБ ва Халқаро фуқаро авиацияси ташкилоти (ИКАО, 2017 йил).

Парламент аъзоларига тавсияларнинг назорат рўйхати:

Бошпана тақдим этиш жараёнида алоҳида эҳтиёжга эга шахслар

Қочоқ мақомини тан олиш қонунчиликда қочоқ деб тан олинган шахсларга мамлакатда қонуний бўлиш ҳуқуқи тақдим этилиши, шахсни тасдиқлайдиган ҳужжатлар берилиши, шунингдек бошпана излаётган шахсларга ҳам, шунингдек йўл ҳужжатлари берилиши кўзда тутилиши керак. Шу мақсадда парламент аъзоларига қуйидагилар тавсия этилади:

✔ Қонуний бўлиш мақомига келганда қуйидагини таъминлаш:

- Бошпана излаётган шахснинг қочоқ деб тан олингандан кейин унга бўлиш, маъқулроғи доимий қонуний бўлиш кафолатланган мақоми тақдим этилиши; ва қочоқларга доимий яшаш ҳуқуқи тақдим этилмайдиган бўлса уларга ҳеч бўлмаганда натураллаштириш тўғрисида мурожаат бергунга қадар доимий яшаш ҳуқуқини олиш тўғрисида мурожаат қилиши мумкин бўлган мақом тақдим этилиши керак.

✔ Шахсни тасдиқлайдиган ҳужжатларга келганда, қуйидагиларни таъминлаш:

- бошпана излаётган шахслар ва қочоқларга улар мақомини тасдиқлайдиган шахсий гувоҳномалар бериш тўғрисидаги қоидалар бўлиши. Қочоқ деб тан олинган шахсларга нисбатан буни 1951 йилги Конвенциянинг 27-моддасига мувофиқ барча қочоқларга йўл ҳужжатларини бериш орқали амалга ошириш мумкин.
- Шахсни тасдиқлайдиган ана шундай ҳужжатлар шунингдек қочоқ деб тан олинган оила аъзоларига ихтиёрий мақом асосида (ёки бошпана излаётган шахслар билан бўлган ҳолатда, асосий аризачи оиласи аъзоларига);
- Ҳужжатларнинг фойдаланиладиган шакли суистеъмолликка йўл қўймаслиги ва тегишли органларга ушбу ҳужжатдан фойдаланилаётган шахс у берилган одам эканлигига ишонч ҳосил қилиши қочоқларга бериладиган ҳужжатлар илғор амалиёт сифатида шакли ва амал этиш муддати бўйича доимий аҳолига бериладиганга ўхшаш бўлиши керак. Чунки бу кўпинча хизматлар ва ҳуқуқлардан фойдаланишни энгиллаштиради

✔ Йўл ҳужжатларига келганда қуйидагиларни таъминлаш:

- 1951 йилги Конвенция 28-моддасига мувофиқ қочоқлар сифатида тан олинган шахсларга йўл ҳужжатларини бериш тўғрисидаги қоидаларнинг (шу жумладан мақом асосида бўлиши). 1951 йилги Конвенциянинг иловасида келтирилган, конвенцияда кўзда тутилган йўл ҳужжатлари бериш, амал қилиш муддати ва қайтадан беришни тартибга соладиган қоидалар.
- Ҳужжатларни бериш учун олинмайдиган қайсидир йиғинлар миллий паспорт берилиши учун йиғинлар энг кам миқдордан ортмаслиги учун (қаранг: 1951 йилги Конвенцияга Қўшимча, 3-банд). Маъмурий тартибларни камситишнинг воситаларидан бири ва йўл ҳужжатларини тайёрлаш қиймати шундан иборатки ҳужжатларни узокроқ муддатга кўзда тутишдир; ва
- Бошпана, қочоқлар иммиграция ва (ёки) фуқаролик тўғрисидаги миллий қонунлар мамлакатда қонуний асосда турган қочоқларга беришни таъминлаш учун мослаштирилган бўлиши (агар бу ҳал қилинмаган бўлса) учун машинада ўқиладиган йўл қоидалари умум қабул қилинган стандартларга мувофиқ бўлиши ва қочоқларга эркин ҳаракат қилишдан фойдаланиш имконини беради.

7.13 Қочоқ мақомини бекор қилиш, ундан маҳрум этиш ва уни тўхтатиш

Қочоқ деб тан олинган шахс (бу 1951 йилги Конвенция ва (ёки) БМТ ҚОКБ мандатли қочоқ сифатида) фақат муайян шароитларда қочоқ мақомини йўқотиши мумкин. Қочоқ мақоми фақат унинг бекор қилиниши, маҳрум этилиши ёки қочоқ мақомини тўхтатиш учун шартлар бажарилиши бўйича чақириб олиниши мумкин.

Қочоқ мақомини бекор қилиш ва бундан маҳрум этиш

Қочоқ мақомини бекор қилиш шахс ўша пайтда қочоқ мақоми мезонларига жавоб бермаган бўлса ҳам қочоқ деб тан олинганлиги маълум бўлганида оқланган ҳисобланади. Бу киритиш мезонлари бажарилмаганда ёки чиқариш тўғрисидаги қоидалар қўлланилиши лозим бўлганида рўй бериши мумкин бўлади. Қочоқ мақоми тақдим этилиши тўғрисидаги қарор хато бўлиши мумкин, чунки шахс қочоқ мақомини олиш мақсадида муҳим маълумотларни қасддан ўзгартирган ёки яширган, шунингдек қонуний бўлмаган ишлар, масалан порахўрлик ёки қарор қабул қиладиган органнинг хатоси туфайли бўлиши мумкин. Кўпгина ҳуқуқ тизимларида – бу фуқаролик тизимлари ёки умумий ҳуқуқ тизимлари бўлсин – умуман маъмурий қонунчиликда узил-кесил бўлган қарорни қайта кўриб чиқиш шартлари кўзда тутилади. Хато қарор чиқарилишининг сабабларига боғлиқ равишда вақт доиралари чегараланган бўлиши мумкин. Шунингдек кўпинча чораларнинг мутаносиблигини кўриб чиқиш ва “олинган ҳуқуқлар”га амал қилиш уни кўриб чиқиш зарур бўлган умумий ҳуқуқий принциплар қўлланилса бўлади.

Бу 1951 йилги Конвенцияда бевосита кўзда тутилмаган бўлса ҳам тегишли кафолатларни кўзда тутадиган тартиблар доирасида дастлабки қарорни қабул қилиш пайтида тегишли шахс қочоқ мақоми мезонларига жавоб бермаганлиги ўрнатилганда тегишли кафолатларни кўзда тутадиган тартиблар доирасида қочоқлар тўғрисидаги халқаро қонунчилик билан мувофиқ бўлади.

Ана шундай ҳолатларда давтаввал қочоқ мақоми тан олинган пайтда малака мезонларига номувофиқлик муносабати билан қочоқ мақоми бекор қилинган шахс бундай ҳолатларда 1951 йилги Конвенцияда кўрсатилган асослар бўйича бекор қилиш тартиби пайтида таъқиб жабрдийдаси бўлишининг асосланган хавфига эга бўлиши мумкин. Шунинг учун мазкур шахсга у ҳозирги пайтда амал қилаётган ҳуқуқий тизимга боғлиқ равишда алоҳида тартиблар доирасида ёки бекор қилиш тартиби доирасида қочоқ мақомини мезонларига мувофиқлигини белгилаш тартибидан фойдаланиш имконияти тақдим этилиши керак.

Қочоқ мақомидан маҳрум этиш агар қочоқ деб тан олинган шахс 1951 йилги Конвенциянинг 1(а)- ёки 1(с)-моддалари амал қилишига мос тушадиган амалларни содир этишда иштирок этганида мақбул бўлади. Бунда чиқариш тўғрисидаги бир ёки икки қоидаларни қўллаш учун барча мезонлар бажарилиши шarti билан.

Бекор қилиш, маҳрум қилиш: фарқи нимада?

Бекор қилиш – БМТ ҚОКБ томонидан давтаввал тақдим этилиши керак бўлмаган қочоқ мақоми тан олиниши ҳақиқий эмаслиги тўғрисидаги қарорни белгилаш учун фойдаланиладиган атамадир. Бекор қилиш узил-кесил қарорларга, яъни бундан бўён шикоят қилиш ёки қайта кўриб чиқишга йўл қўйилмайдиганларга тааллуқлидир. Қочоқ мақомини бекор қилиш оқибатида бу давтаввалли қарор қабул қилинган пайтдан (бошидан ёки ўша пайтдан) ҳақиқий бўлмайди.

Маҳрум этиш – шахс қочоқ деб тан олингандан кейин 1951 йилги Конвенциянинг 1(а)- ёки (с)-моддалари амал қилиши доирасига кирадиган қилмишлар содир этишда иштирок этадиган шахсларнинг қочоқ мақомини чақириб олишдир.

Бекор қилиш ёки маҳрум этиш: Зарур тартиб кафолатлари

Қочоқ мақомини бекор қилиш ёки маҳрум этиш тўғрисидаги қонун фақат шахсий асосда қабул қилинади. Мақоми бекор қилиниши ёки уни мақомдан маҳрум этилиши мумкин бўлган қочоқ қуйидагиларни қилиши лозим:

- Мақомни бекор қилиш ёки мақомдан маҳрум этиш кўзда тутилаётган суриштирув хусусиятлари ва исботлари тўғрисидаги маълумотни тақдим этиш;
- Ҳокимият органлари томонидан эълон қилинган ҳар қандай фирибгарлик ёки бошқа ноқонуний амаллар тўғрисидаги тасдиқларни бекор қилиш имкониятини тақдим этиш;
- Зарурат бўлса таржимон ёрдами тақдим этиш ва ҳуқуқий маслаҳатчи хизматларидан фойдаланиш; ва
- Даставвалги қарорни апелляция иши давомида қабул қилингандан бошқа тартибдаги бошқа шахс ёки коллегия томонидан ана шундай апелляцияни ёки қайта кўриб чиқиш ҳуқуқини тақдим этиш. Бунда ишнинг

ҳам ҳуқуқий, ҳам амаий фаолиятларини баҳолаш имконияти бўлиши керак. Апелляция ёки қайта кўриб чиқиш тўхтатилиб туришига эга бўлиши керак. Қочоқ мақоми мақомни бекор қилиш ёки мақомдан маҳрум этиш тўғрисида узил-кесил қарор қабул қилинганча сақланиб қолинади.

- Апелляция бериш ёки ана шу қарорни бошқа шахс ёки бошқа тартибдаги хайъат томонидан кўриб чиқиш ҳуқуқини тақдим этиш. Зарурат бўлган ҳолатда таржимон ёрдами тақдим этиш ҳамда ҳуқуқий маслаҳатчи хизматларидан фойдаланишга руҳсат бериш.

Даставвалги қарорни апелляция иши давомида қабул қилингандан бошқа тартибдаги бошқа шахс ёки коллегия томонидан ана шундай апелляцияга ёки қайта кўриб чиқиш ҳуқуқини тақдим этиш. Бунда ишнинг ҳам ҳуқуқий ҳам амаий фаолиятларини баҳолаш имконияти бўлиши керак. Апелляция ёки қайта кўриб чиқишни тўхтатиб туришига эга бўлиши керак.

Парламент аъзоларига тавсияларнинг назорат рўйхати:

Қочоқ мақомини бекор қилиш ва маҳрум этиш

✔ Агар қонунчиликка мувофиқ маъмурлар томонидан қочоқ мақомини бекор қилишни кўриб чиқишга йўл қўйилган бўлса парламент аъзоларига қуйидагиларни таъминлаш тавсия этилади:

- Бекор қилиш учун муҳим асослар қочоқлар тўғрисидаги халқаро қонунчиликка мувофиқ бўлиши бекор қилиш тартибда юқорида қайд қилинган тартиб кафолатлари кўзда тутилиши, ҳам мутаносиблик, шунингдек аниқ қочоқнинг аввал олган ҳуқуқи, шу жумладан қочоқ томонидан ушбу мамлакатда аниқланган алоқалари эътиборга олиниши;
- Қочоқ мақоми бекор қилинаётган шахсга у ҳозирги пайтда қочоқ мақоми мезонларига мувофиқлигини аниқлаш тартибидан фойдаланиш тақдим этилиши даставвал қарор қабул қилишдан фарқ қиладиган

тартиблар доирасида – апелляция ёки қайта кўриб чиқиш давомида ишнинг ҳам ҳуқуқий ҳам амаий ҳолатларини баҳолаш имконияти бўлиши.

- ✔ Қонунчиликда қочоқ сифатида тан олингандан кейин муайян амалларни содир этган шахсларни қочоқ мақомидан маҳрум қилиш тўғрисидаги қоидалар бўлса, қочоқ мақомини ана шундай маҳрум қилиш фақат 1951 йилги Конвенциянинг 1(а) ёки 1(с)-моддалари амал қилиши соҳасига тушадиган амалларни содир этишда иштирок этадиган ва Конвенциянинг 33(1)-моддаси ёки 33(2)-моддасида амалларни қамраб олмаса, шунингдек шахсни мақомдан маҳрум этиш унинг оиласи аъзолари қочоқ мақомига таъсир қилмаслиги.
- ✔ Қонунчиликка мувофиқ қочоқни мақомдан бекор қилиш ёки мақомдан маҳрум қилиш сабаби тўғрисида хабардор қилиниш талаб этилишини ва бу қарорни иложи борича қочоқ мақомини белгилаш учун масъул бўлган органда имконияти кўзда тутилиши, тўхтатиб туриш кучига эга бўлган апелляция юқори органига бериш имконияти.

▶ Қочоқ мақомини бекор қилиш масаласи бўйича шарҳ, БМТ ҚОКБ, 2004 йил.

Қочоқ мақомини тўхтатиш

Қочоқ мақомини тан олиш вақт бўйича чегараланмайди. Қочоқ мақоми фақат 1951 йилги Конвенциянинг 1С-моддасига ва 1969 йилги АБТ Конвенциясининг 4(А)-(Е)-бандларига мувофиқ Африкадаги қочоқларнинг муаммоларининг аниқ жиҳатлари бўйича.

Тўхтатиш тўғрисидаги қоидалардан қочоқ бўлмай қолиши шартлари баён этилган, улар халқаро ҳимоя бундан кейин керак бўлмаган ёки оқланмаган ҳолатда халқаро ҳимояни қўллаб қувватламаслиги керак бўлмаган мулоҳазаларга асосланган.

Шу тартибда қочоқ мақоми агар фақат қочоқ тўхтатиш тўғрисидаги қоидалардан бирига тўғри келмаганида сақланиб туриши керак. У қочоқларга уларнинг мақоми вақтинчалик ўзгаришлар (туб хусусиятга эга бўлмаган вазиятларда доимий кўриб чиқишга дучор бўлмаслиги кафолатини тақдим этиш зарурати билан боғлиқдир)

Агар давлат тўхтатиш шартлари тўғрисидаги қоидани қўллашни хоҳлайдиган бўлса бошпана мамлакатига мамлакатда туб барқарор ва узоқ давом этаётган ўзгаришлар содир бўлганлиги ва 1С(5) ёки (6) моддасини қўллаш мақбуллиги мажбурияти юкланади. Айрим ҳолатларда қочоқларнинг муайян гуруҳлари тўхтатиш тўғрисидаги умумий қоидаларни қўллаш соҳасидан истисно этилишлари керак, чунки улар аввалгидек таъқиб хавфига дучор бўлишади.

” Давлатлар фуқаролиги мансуб ёки келиб чиқиш мамлакатига туб хусусиятга эга ўзгаришларни, шу жумладан инсон ҳуқуқлари соҳасидаги умумий вазиятларни, шунингдек таъқиб этиш хавфларининг аниқ сабабларини объектив ва текшириш мумкин бўлган йўл билан қочоқ мақомини тақдим этишга асос бўлган вазият бундан буён мавжуд эмаслигига ишонч ҳосил қилиш... ана шу баҳолашни ўтказаяётган давлатни энг муҳим унсури ўзгаришларни туб, барқарор ва узоқ муддатли хусусиятга эгаллигини ва бунда тегишли ихтисослаштирилган органлардан, шу жумладан БМТ ҚОКБдан олинаётган тегишли маълумотлардан фойдаланиш лозим”.

БМТ ҚОКБ Ижроия қўмитасининг 6-хулосаси. Мақомни тўхтатиш. 1992 йил (6)-банд.

Агар ҳатто бундан буён қочоқ мақоми зарурати йўқлиги даражасида ўзгарган бўлса ҳам айрим ҳолатларнинг аниқ вазиятлари халқаро ҳимояни давом эттириш учун асос бўлиши мумкин. Шунинг учун мақомни умумий тўхтатишга тааллуқли бўлган барча қочоқларда улар ишида ана шундай

Қочоқ мақоми: у қачон бекор қилинади?

1951 йилги Конвенция 1С-моддасига мувофиқ қочоқ мақоми қочоқ амаллари оқибаотида (1-4-кичик бандларида кўрсатилган) ёки қочоқ мақоми тан олишга асосланган келиб чиқиш мамлакатига объектив ҳолатларнинг тубдан ўзгариши оқибаотида (5- ва 6-кичик бандлари) тўхтатилиши мумкин.

Тўхтатиш тўғрисидаги олти қоидадан биринчи тўрттаси қочоқ оқибаотидаги шахсий вазиятлар ўзгаришини акс эттиради, улар қуйидагилардир:

1. Ихтиёрий равишда ўз фуқаролиги мансуб мамлакат ҳимоясидан такрорий фойдаланса;
2. Ихтиёрий такроран ўз фуқаролигини олса;
3. Янги фуқароликни олса; ва
4. Ихтиёрий яна тақиб қилишдан хавфсиз раган мамлакатга жойлашса.

Кейинги икки тўхтатиш тўғрисидаги 1С(5)- ва (6)-модда шахс тақибдан хавфсиз раган мамлакатдаги ўзгаришлар муносабати билан халқаро ҳимоя бундан буён ўзини оқламаслигига асосланган, чунки бундан буён ана шу шахс қочоқ бўлган сабаблар мавжуд эмас. Ана шу қоидалар “тўхтатиш шартлари тўғрисидаги қоидалар” деб аталади.

Парламент аъзоларига тавсияларнинг назорат рўйхати:

Қочоқ мақомини тўхтатиш

- ✔ 1951 йилги Конвенциянинг 1С-моддаси, Африкадаг қочоқлар муаммоларининг аниқ жиҳатлари бўйича 1969 йилги АБТ Конвенцияси 1-моддаси 4(а)- бандида санаб ўтилган тўхатиш учун асосларнинг мукамаллиги сабабли қочоқ мақомини тўхатишга нисбатан ҳалқаро-ҳуқуқий стандартларга амал қилишни таъминлаш учун парламент аъзоларига 1951 йилги Конвенциянинг тегишли ҳолатларда 1969 йилги АБТ Конвенциясининг тўхатиш тўғрисидаги таърифларни аниқ келтириш, шунингдек қонунчиликка тўхатиш учун қўшимча асослар киритилмаслигини таъминлаш тавсия этилади.
- ✔ Агар қочоқ мақомини тўхатиш АБТ Конвенцияси I(4) (g)-моддасига асосланган ҳолда кўзда тутилган бўлса, II(2) моддаси маъносида кўпарувчилик фаолияти билан шуғулланувчи шахслар 1951 йилги Конвенция 1F-моддаси доирасида талқин этилган бўлиши ва ана шу ҳодаларга нисбатан ўша стандартлар қўлланиши керак.

Халқаро стандартларга мувофиқ парламент аъзоларига, шунингдек қуйидагилар тавсия этилади:

- ✔ Қонунчиликда ўз фуқаролиги мансуб ёки аввал одатда яшаб турган мамлакатига қайтиб бориш рад этилганлиги учун аввалги таъқиблардан келиб

чиқадиган асосли сабаблар келтириши мумкин бўлган қочоқлар мақомини тўхатиш тўғрисидаги ҳодаларини қўлламаслик кўзда тутилишини таъминлаш.

- ✔ “Ишонарли сабаблар”га тааллуқли 1С(5)- ва 1С(6)-моддалари иккинчи хатбошиси шунингдек 1А(2)-моддасига мувофиқ қочоқларга ҳам қўлланилишини таъминлаш, чунки ҳозирги пайтда давлатларнинг амалиётида чуқур мустаҳкамланган умумий инсонпарварлик принципи эканлигидир.
- ✔ Қонунчиликка мувофиқ қочоқни унинг мақоми тўхатилиши сабаблари тўғрисида хабардор қилиш ва унга ушбу қарорни қочоқ мақомини белгилаш учун масъул бўлган органда шикоят қилиш, юқори органга тўхатадиган кучга эга бўлган апелляция бериш имкониятини таъминлаш.
- ✔ Агар ички қонунчиликда ҳимоянинг ёрдамчи шакллари тўхатиш учун асослар кўзда тутилмаган бўлса, ушбу ҳодалар моҳият жиҳатидан 1951 йилги Конвенциянинг 1С-моддаси кўрсаткичларига, шу жумладан 1951 йилги Конвенциянинг 1С(5)- ва (6)-моддаларидаги ишонарли сабабларга кўра чиқаришга нисбатан таъминлаш.
- ✔ Қонунчиликда тўхатиш тўғрисидаги ҳодаларни кўриб чиқиш ҳолатларида маъмурлар БМТ ҚОКБ билан маслаҳатлашиши кераклиги тўғрисидаги ҳодалар қонунчиликка киритилишини ёқлаб чиқиш.

муружаатни қайта кўриб чиқиш асослари учун уларнинг шахсий ишига аҳамиятли бўлган халқаро ҳимоя тақдим этиш

Тўхатиш шартлари тўғрисидаги ҳар икки ҳолада қочоққа “аввалги таъқибдан келиб чиқадиган ишонарли сабабларга” ҳавола қилган ҳолда келиб чиқиш мамлакатига ҳимоясидан яна фойдаланишдан воз кечиш имкониятини беради. Бу истисно қочоқлар ёки улар оилаларининг аъзолари таъқиб этишнинг шафқатсиз шаклларида жабр чеккан ва шунинг учун уларнинг келиб чиқиш ёки одатда аввал яшаб келган мамлакатига қайтиб боришини кутиш мумкин бўлмаган ҳолатларга тааллуқлидир.

Бундан ташқари БМТ ҚОКБнинг Ижроия қўмитаси 69-хулосасида давлатлар улардан бошпана мамлакатидан бу ерда узоқ вақт давомида бўлганликлари ва бу мустаҳкам оилавий, ижтимоий-иқтисодий алоқалар ўрнатишга олиб келганлигига нисбатан давлатлар “зарур чоралар тўғрисидаги масалани кўриб чиқишни тавсия этади”.

► [Conclusion No. 69 \(XLIII\) Cessation of status \(Мақомни тўхтатиш 69\(XLIII\)-хулосаси\)](#), БМТ ҚОКБ ижроия қўмитаси, 1992 йил.

► [Халқаро ҳимоя тақдим этиш тўғрисида 3-тавсиялар: 1951 йилги Қочоқлар мақоми тўғрисидаги конвенция 1-моддаси 5-, 6-бандарига мувофиқ қочоқ мақомини тўхтатиш \("тўхтатиш шартлари тўғрисида" қоидалар\)](#), БМТ ҚОКБ, 2003 йил.

7.14 Халқаро ҳимояга муҳтож эмас деб тан олинган шахслар

Адолатли тартиб доирасида бошпана излаётган шахс халқаро ҳимояга муҳтож эканлиги тўғрисида узил-кесил қарор қабул қилиниши доирасида ва унда қабул қилувчи мамлакатда қолиши учун ишонарли инсонпарварлик сабаблари йўқ бўлганида, ана шундай шахслардан келиб чиқиш мамлакатига қайтиб боришнинг икки варианты мавжуд: келиб чиқиш мамлакатига қайтиб бориш, ёки қонуний миграциянинг муқобил имкониятларини излаш, масалан мақомни тартибга солиш. Бу иккинчи вариантдан, қоида бўйича, муайян тоифадаги шахслар фойдалана олишлари учун ёки миллий қонунчиликка боғлиқ равишда муайян вазиятларида бўлиши мумкинлиги сабабли асосий эътибор қайтаришга қаратилади.

Ихтиёрий қаратишга қўмаклашиш: Нима қилиш керак?

Агар қабул қилувчи мамлакатда қолиш ҳуқуқига эга бўлмаган шахслар ихтиёрий равишда уйига қайтиши мумкин бўлса, катта эҳтимол билан қайтиш барқарор бўлишини кутиш мумкин. Ихтиёрилик қайтараётган давлат томонидан харажатлар нуқтаи назаридан янада самаралироқ бўлиб, хавфсиз ва муносиб қайтишни таъминлашга ёрдам беради.

Ихтиёрий ва барқарор қайтишни рағбатлантириш ва қўллаб-қувватлашнинг илғор тажрибаси қайтиш вариантлари ва келиб чиқиш мамлакатидagi вазиятлар бўйича ахборот тақдим этиш ва маслаҳат беришни, транспорт тақдим этишни, қайта интеграциялаш ва (ёки) қайтгандан кейин ёрдам бериш, шунингдек қайтгандан кейин вазиятни мониторинг қилишни қамраб олади.

Қайтишнинг барча ҳолатларида чиқариб юборишга йўл қўймаслик принципига амал қилиш лозим. Шунинг учун янги ёки ўрганилмаган хавфларни, масалан қайтиш тартибда бўлган шахс бошпана тақдим этиш тартибларидан фойдалана олмаган, шунингдек бундай фойдаланиш имконияти бўлган, бироқ келиб чиқиш мамлакатидa янги хавфлар пайдо бўлган вазиятларда тегишли кафолатларнинг бўлиши зарур. Ана шу кафолатларни таъминлаш учун давлатлар икки турлича ёндашувни: бошпана тақдим этиш тартибига тақроран юбориш ёки

қайтариш тартиби доирасида хавфларни ўрганиш учун алоҳида жараёни ташкил этишни қабул қилишди. Масалан, **Канадада** чиқариб юборишга хавфни баҳолаш ўтказилади (куйида қаранг). Айрим репатриантлар қабул қиладиган давлатда бўлишларини узайтириш учун ана шундай жараёни суиистеъмол қилишлари мумкин. Шундай ҳолатда бунинг энг яхшиси- ишларни кузатиш самарали тартиблари механизмларидан фойдаланишдир.

Алоҳида эҳтиёжга эга шахслар билан бўлган ҳолатда қайтиш ва қайта интеграциялаш жараёнида улар учун тегишли ёрдамдан фойдаланиш имконияти мавжудлигини аниқлаш зарур. Ана шундай ёрдамдан фойдаланиш имконияти йўқлиги шахсни келиб чиқиш мамлакатига қайтиши учун тўсқинлик қилиши мумкин. Халқаро ҳимояга муҳтож эмас деб тан олинган, одам савдоси жабрдийдалари бўлган шахслар, масалан тақроран одам савдоси жабрдийдалари бўлиб қолмасликлари учун аввалгидек тиббий ва психологик ёрдамга ва махсус қўллаб-қувватлашга муҳтож бўлишлари мумкин. Фуқаролиги йўқ шахсларга одатда яшаб келган мамлакатга қайтиб бориш рухсат берилган ҳолатларда уларга қайта интеграциялашда ёрдам талаб этилиши мумкин.

Халқаро миграция ташкилоти ихтиёрий қайтиш ва қайта интеграциялашга (AVRR) ёрдам кўрсатиш дастурларига нисбатан ҳукуматларнинг муҳим шериги бўлиши мумкин.

Мажбурий қайтаришга тааллуқли йигирмата дастурамал принциплар

Европа Кенгашининг Вазирлар қўмитаси 2005 йилда чет элликларни қайтариш учун масъул бўлган миллий ҳокимият органлари амал қилиши керак бўлган [Twenty guidelines on forced return \(Мажбурий қайтаришга тааллуқли йигирмата дастурамал принциплар\)](#) ни қабул қилди. Қисқа тарзда улар маъмулларни қуйидагиларни амалга оширишга даъват этади:

- 1. Иштиёрий қайтаришга қўмаклашиш**, бунда унга мажбурий қайтаришга нисбатан устунлик бериш.
- 2. Чиқариб юбориш тўғрисида қарор қабул қилиш.** Бунда фақат қонунга мувофиқ чиқарилган ва қабул қилишида барча фойдаланиши мумкин бўлган тегишли маълумот кўриб чиқилган, қайтариш чиқариб юборишга йўл қўймаслик принципини бузмайдиган, қайтариш мутаносиб ва қонуний мақсадни кўзлайдиган ҳамда бола билан бўлган ҳолатда боланинг энг яхши манфаати ҳисобга олиниши белгиланган ва қабул қилувчи давлатнинг маъмуллари болани оила аъзосига, тайинланган васийга ёки қайтариш давлатидаги тегишли қабул марказига қайтарилишига ишончлари комиллиги, қайтариш давлати репатриантга такроран киришга йўл қўйиши ва унга агар қайтариш давлатига такроран кириш рухсат берилмаган бўлса, қабул қиладиган давлат уни қайтадан қабул қилиши белгиланган.
- 3. Жамоавий чиқариб юбориш** бўйича чиқариб юбориш тўғрисидаги қарорни қабул қилишга йўл қўймаслик, фақат буни ҳар бир ишнинг аниқ ҳолатини ҳисобга олган ҳолда, ҳар бир одам ишини асосланган ва объектив кўриб чиқиш натижалари бўйича амалга ошириш.
- 4. Тегисли шахсни чиқариб юбориш тўғрисидаги қарор қабул қилиниши** бўйича бевосита ушбу шахсни ёки у ваколат берган вакили ҳисобланган тегишли шахс орқали ёзма тарзда **хабардор қилиш** ва тушунадиган тилда қарорни тушунтириш. Қарорда амалий ва ҳуқуқий асослар кўрсатилган, ҳам тўхтатиб туриш кучига эга, ҳам эга бўлмаган, фойдаланиш мумкин бўлган ҳуқуқий ҳимоя, шунингдек ана шундай ҳимоя воситаларидан фойдаланиш имкониятлари кўрсатилган бўлиши керак.
- 5. Чиқариб юбориш тўғрисидаги қарорга нисбатан ҳуқуқий ҳимоянинг самарали воситасини** етарли малакага эга бўлган, ҳолис ва мустақил муассасани ёки чиқариб юбориш тўғрисидаги қарорни қайта кўриб чиқиш учун, шу жумладан унинг

ижросини вақтинча тўхтатиб туриш имкониятига эга бўлган органини кўзда тутиш, шунингдек тегишли тартиб кафолатларини таъминлашни кўзда тутиш.

- 6. Чиқариб юбориш тўғрисидаги қарорни бажариш мақсадида чиқариб юборишни кутиш пайтида** қамоқда сақлаш тўғрисидаги қарор фақат агар бу қарорда кўзда тутилган тартибга мувофиқ қилинаётган бўлса ва озодликдан маҳрум қилиш заруратини синчиклаб кўриб чиқишдан кейин қабул қилувчи давлатнинг маъмуллари ҳар бир шахс билан бўлган ҳолатда чиқариб юбориш тўғрисидаги қарорни озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган чораларни самарали қўллашда уни таъминлай олмаслиги ҳулосасига келган бўлсагина қабул қилинади.
- 7. Агар чиқариб юбориш механизмлари тўхтатилган** ёки зарур эҳтиёткорлик билан бажарилмаган бўлса, **репатриантни озод қилиш лозим.**
- 8. Чиқариб юборишни кутишда қамоқда сақлаш энг кам давр** бўлишини таъминлаш ва оқилона вақтда қамоқда сақлаш заруратини қайта кўриб чиқиш.
- 9. Қамоқда сақлашга нисбатан ҳуқуқий суд воситасидан** фойдаланиши таъминлаш ундан фойдаланиш ҳуқуқий ёрдам бўлиши, суд эса шахсни қамоқда сақлашнинг қонунийлигини тез белгилайдиган ва агар шикоят натижасида ушлаш ноқонуний деб топилган бўлса, у дарҳол озод қилинишини таъминлаши керак.
- 10. Чиқариб юборишни кутиш пайтида қамоқда сақлаш шароитлари** ана шу мақсад учун маҳсус мўлжалланган муассасаларда, тегишли малакага эга ходимлар бўлган тегишли моддий шароитлар билан таъминланган ҳамда адвокатлар, врачлар, ноҳуқумат ташкилотлари, оила аъзолари ва БМТ ҚОҚБдан фойдаланиш имкониятларига эга бўлиши таъминлаш.
- 11. Болаларни қамоқда сақлашга фақат энг охириги чора сифатида ҳамда тегишли вақтнинг энг кам муддатида йўл қўйилади.**
- 12. Қабул қиладиган давлатдан ноқонуний турган чет элликларни қайтаришга қўмаклашиш мақсадларида бошқа давлатлар билан реадмиссия масаласи бўйича ҳамкорлик қилиш**, шу билан бирга қабул қиладиган давлат ва қайтараётган давлат органлари ўртасида маълумот алмашиш репатриантга ёки унинг

қариндошларига қайтиб келгандан кейин хавф туғдир-маслиги, жумладан бошпана тақдим этиш тўғрисидаги мурожаатга тааллуқли маълумот берилмаслигини таъминлаш (маҳфийликни таъминлашнинг қўлланиши мумкин бўлган стандартлари ва принциплари тўғрисидаги қўшимча маълумотга қаранг: 7.4-боб – Маълумотларни ҳимоя қилиш принциплари ва стандартларга мувофиқ маҳфийликни таъминлаш).

13. Давлатлар томонидан ўз мажбуриятлари,

шу жумладан келиб чиқиш давлатларининг ўз фуқаролари реадмиссияга нисбатан халқаро ҳуқуққа мувофиқ расмийликсиз, чўзилтирилмасдан ёки тўсиқларсиз амал этилишини таъминлаш.

14. Шахсни ихтиёрий равишда фуқароликка мансублигидан

махрум этмаслик, жумладан бу **фуқароликсиз** ҳолатига олиб келишда йўл қўймаслик.

15. Репатриантлар билан ўзининг мамлакатни тарк этиш

бўйича мажбуриятини бажариш юзасидан чиқариб юбориш жараёнининг барча босқичларида куч қўллашни чегаралашга, жумладан барвақт чиқариб юбориш механизмлари тўғрисида маълумот тақдим этиб ҳамда қайтариш мамлакатни маъмурлари томонидан тақдим этилган маълумотни хабар қилиш бўйича **репатриантлар билан ҳамкорлик қилишга** интилиш. Бунда шахсга қабул қиладиган давлатда ва қайтарилаётган давлатда зарур алоқани ўрнатиш, шунингдек зарурат бўлганда шахсий буюмларини олиш имкониятини бериш. Бу муносиб қайтишга кўмаклашади.

16. Барча репатриантларнинг чиқариб юборишдан олдин

йўлга чиқишга тайёрлигига ишонч ҳосил қилиш ва агар уларнинг касалликлари маълум бўлса ҳамда

уларга даволаш талаб қилинса ёки агар ушлаб туриш усулларида фойдаланиш кўзда тутилган бўлса **тиббий кўриқдан ўтказиш**. Шахслар саломатлигининг ҳолати бўйича йўлга чиқиш учун тайёр бўлмагунларича улар чиқариб юборилмайди.

17. Репатриантларнинг **қадр-қиммати**ни ҳурмат қилиш,

айни пайтда бошқа йўловчилар, экипаж аъзолари ёки репатриантнинг ўзини **хавфсизлигини** таъминлаш. Репатриантларни чиқариб юбориш, агар буни давом эттириш хавфсизликка таҳдид туғдирса, тўхтатилиши мумкин.

18. Кузатиб борадиган **ходимлар** синчиклаб танлаб

олинганлиги, тегишли тайёргарликдан, шу жумладан тўхтатиб туришнинг усулларида тегишли фойдаланиш тайёргарлигидан ўтганлигига ишонч ҳосил қилиш.

19. Фақат репатриант устидан назоратни таъминлаш

мақсадида амалда ёки оқилона кутилаётган қаршилиқ кўрсатишига қатъий муносоиб бўлган **ушлаб туриш воситаларидан** фойдаланиш. Қўллаш нафас олиш йўллари қисман ёки тўла беркитишга олиб келадиган ёки репатриантларни улар асфиксия хавфига дучор қилинадиган ҳолатда мажбурий ушлаб туришларни қўлламаслик.

20. **Мажбурий қайтаришнинг самарали**

мониторинг тизимини жорий этиш ҳамда мажбурий қайтариш операцияларини, жумладан ҳар қандай муҳим ҳодисаларни ёки операция давомида фойдаланилган ҳар қандай ушлаб туриш усуллари тўла ҳамда ҳужжатлаштириш. Агар репатриант операция пайтидаги эҳтимол тутилган шафқатсиз муомала бўйича шикоят берган бўлса, оқилона муддатда самарали ва мустақил суриштирув ўтказилишини таъминлаш.

Қочоқлар ҳисобланмаган ва халқаро ҳимоянинг бошқа шаклларида ҳуқуқи бўлмаган шахслар самарали ва таъсирчан чиқишини таъминлаш миллий бошпана тизимларининг яхлитлигини таъминлаш учун энг муҳим вазифа ҳисобланади. Бу, шунингдек бошпана тизимига жамоатчилик ишончли қўллаб-қувватлаш, ноқонуний миграция устидан назорат ўрнатиш ҳамда мигрантларни ноқонуний олиб келиниши ва одам савдосининг олдини олиш учун ҳам муҳимдир.

Агар давлатлар реадмиссия тўғрисида битимлар имзоладиган бўлсалар, бу давлатларнинг қочоқлар тўғрисидаги халқаро қонунчилиги ва инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро қонунчилигига мувофиқ давлатлар мурожаатларига мувофиқ ишлаб чиқилган ва амалга оширилган бўлиши керак. Бу, масалан ана шундай битимлардан чиқариб юборишга йўл қўймаслик принципига амал қилиниши шарти билан амалга оширилиши ҳамда бошпана излаётган шахсларга нисбатан қўлланилмаслиги тўғридан-тўғри тасдиқланишини кўзда тутади. Ана шундай битимларда, шунингдек қайтиб бориши режаланилаётган ҳар бир одамга нисбатан оила бирлиги,

айрим шахсларнинг алоҳида эҳтиёжлари, биринчи навбатда боланинг энг яхши манфаатлари зарурлигини ҳисобга олган ҳолда реадмиссиянинг қонунийлиги ва ўринлигини шахсан баҳолаш ўтказилиши керак. Бундан ташқари реадмиссия тўғрисидаги битимлар тартиб кафолатларини, шу жумладан чегара хизматлари ходимлари учун аниқ йўриқномаларни кўзда тутиши ҳамда чегарада таржимонлар хизматидан фойдаланишни таъминлаши керак.

” Бошпана тақдим этиш тўғрисидаги мурожаатлари тўлиқ ва адолатли эшитилишдан кейин рад этилган шахслар, шунингдек ноқонуний мигрантларнинг қайтарилиши чиқариб юборишга йўл қўймаслик тўғрисидаги принцип ҳамда қийноқлар ва шафқатсиз, ғайриинсоний ёки қадр-қимматни камситадиган муомала ёхуд жазолашни ман этиш принципига мувофиқ бўлиши, шунингдек боланинг энг яхши манфаатларига ва шахсий ҳамда оилавий ҳаётни хурмат қилинишига риоя этилган ҳолда амалга оширилиши керак”.

ПАИ 133-Ассамблеясининг Янада адолатлироқ, одилона ва инсонпарварлик миграцияси қатъиян заруратлиги тўғрисидаги умумий музокаралар натижалари бўйича декларация, Женева, 2015 йил.

” Ижроия қўмита...халқаро ҳимояга муҳтож эмас деб тан олинган шахсларни қайтариш инсон ҳуқуқларига тўла ҳурмат қилиниши ва инсон қадр-қиммати инсонпарварлик асосида амалга оширилиши ҳамда куч, агар у талаб қилинса, инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги қонунчиликка мувофиқ тарзда қўлланилиши ва заруратга мутаносиб бўлиши; шунингдек болаларга нисбатан кўрилган барча амалларда боланинг энг яхши манфаатларини таъминлашга биринчи даражали эътибор қаратилиши кераклигини яна тасдиқлайди”.

БМТ ҚОКБ Ижроия Қўмитасининг халқаро ҳимояга муҳтож эмас деб тан олинган шахсларни қайтариш тўғрисидаги 96(LIV)-хулосаси, йил, (с)-банди.

Давлатларнинг амалиёти:

Қайтаришгача чиқариб юбориш хавфини баҳолаш. Канадада муайян тоифага тегишли шахслар мамлакатдан чиқариб юборилишига қадар мамлакатнинг *чиқариб юборишга йўл қўймаслик* бўйича мажбурияти бажарилишини таъминлаш учун уларни чиқариб юбориш хавфини (PRRA) баҳолайди. Ўзига нисбатан чиқариб юбориш тўғрисидаги қарор қабул қилинган ҳар бир одам, шу жумладан бошпана тақдим этилмаган ва қайтиб боргандан кейин таъқиб қилинишидан хавфсирайдиган бошпана изловчилар PRRAгаилтимос билан мурожаат қилишлари мумкин. Бунда таъқиб қилиниш хавфи, қийноқ қўлланиши хавфи, ҳаётга таҳдид ёки шафқатсиз ва ностандарт муомала ёки жазолашга дучор бўлиниш баҳоланади.

- ▶ Conclusion No. 96 (LIV) on the return of persons found not to be in need of international protection (Халқаро ҳимояга муҳтож эмас деб тан олинган шахсларни қайтариш тўғрисидаги 96(LIV)-хулоса), БМТ ҚОКБ Ижроия қўмитаси, 2003 йил.
- ▶ Twenty guidelines on forced return (Мажбурий қайтаришга тааллуқли йигирмата дастурамал принциплар), Европа Кенгаши Вазирлар қўмитаси, 2005 йил.

Парламент аъзорларига тавсияларнинг назорат рўйхати:

Халқаро ҳимояга муҳтож эмас деб тан олинган шахсларни қайтариш

Қочоқ деб тан олинмаган шахсларга нисбатан халқаро ҳуқуқ стандартларига ва инсон ҳуқуқлари соҳасидаги стандартларга доимий асосда рияз этилишини таъминлаш учун парламент аъзоларига қуйидагилар тавсия этилади:

- ✔ Уларга нисбатан адолатли тартиб натижалари бўйича халқаро ҳимояга муҳтож эмас деб узил-кесил қарор чиқарилган, мамлакатда қолиш учун ишонарли инсонпарварлик сабаблари мавжуд бўлмаган шахсларни мажбурий эмас, кўпроқ ихтиёрий қайтаришни қўллаб-қувватлаш, шу жумладан ҳар бир одамга келиб чиқиш мамлакатига қайтиб бориш вариантлари ҳамда мамлакатдаги вазиятларига тааллуқли маълумотларни тақдим этиш ва маслаҳат беришни таъминлаш; транспорт, реинтеграция бўйича ёрдам тақдим этиш учун маблағ ажратиш, шунингдек ёрдам кўрсатиш ва қайтиб боргандан кейин мониторинг ўтказиш.
- ✔ Қайтариш давомида *чиқариб юбориш йўл қўймаслик* принципига амал қилинишини таъминлаш учун қонунчиликка ана шу бошпана тақдим этиш тартибига тақдоран юбориш ёки қайтариш тартиблари доирасида ана шу хавфларни ўрганиш учун алоҳида жараён ташкил этилишидан қатъи назар янги ёки ўрганилмаган хавфларни баҳолаш учун тегишли кафолатларни киритиш. Қайтиб келаётган одамлар дуч келаётган алоҳида эҳтиёжлар зарур тарзда ҳисобга олинганлигини таъминлаш учун қонунчиликда ана

шундай эҳтиёжларни баҳолаш ҳамда қайтариш зарур тарздаги мослаштирилган ёрдам мавжуд бўлмаганида амалга оширилмаслигини кўзда тутиш.

- ✔ Рeadмиссия тўғрисидаги битимларга уларни амалга ошириш қочоқлар тўғрисидаги халқаро қонунчилик ва инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро қонунчиликка, жумладан бошпана изловчиларга нисбатан *чиқариб юборишга йўл қўймаслик* принципига ва уларни бошпана изловчиларга нисбатан қўлламасликни тўғридан-тўғри киритилишига кўмаклашиш. Бундан ташқари битимларда қайтарилиши кезалаштиралаётган ҳар бир одамга нисбатан оила бирлиги принципи, алоҳида шахсларнинг алоҳида эҳтиёжлари ва боланинг энг яхши манфаатларини биринчи навбатда таъминлаш заруратини ҳисобга олган ҳолда реадмиссиянинг қонунийлиги ва ўринлигини шахсан баҳолаш ўтказилиши керак. Ана шундай битимларда тартиб кафолатлари, шу жумладан чегара хизматлари ходимлари учун аниқ йўриқномалар ва чегарада таржимонлар хизматидан фойдаланишни таъминлашни кўзда тутиш лозим.
- ✔ Агар уларга нисбатан адолатли тартиб давомида халқаро ҳимояга муҳтож эмас деб узил-кесил қарор чиқарилган бўлса ва уларни мажбуран қайтариш кўзда тутилаётган бўлса, бу шахсларни ихтиёрий қайтаришининг имконияти бўлмаса, юқорида кўрсатилган кафолатларнинг мавжуд бўлиши ва уларга амал қилинишини таъминлаш.
- ✔ Рeadмиссия жараёнини инсонпарварликча, тартибли ва муносиб амалга оширишни таъминлаш учун қайтарилган шахсларнинг реадмиссияси мониторингини амалга оширишга кўмаклашиш.

8-боб.

Қочоқлар ҳуқуқларига амал қилиш ва уларнинг қадр-қимматини ҳурмат қилиш

© UNHCR / Adam Dean

8.1 Кириш

БҚочоқлар фақат чиқариб юборишдан ҳимояланишг ҳуқуқигина эга эмаслар. 1951 йилги Конвенцияга мувофиқ ва халқаро инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро қонунчиликка мувофиқ қатор бошқа ҳуқуқларга ҳам эгалар. Бироқ қочоқлар ҳуқуқларини улар яшаётган шароитларни ҳисобга олмаган ҳолда кўриб чиқиш мумкин эмас. Айрим қочоқларга расмий равишда бошпана ёки кўчиб келиш ҳамда қабул қилаётган мамлакат фуқаролари билан тенг ҳуқуқлардан кенг фойдаланиш тақдим этилади. Бошқа қочоқлар йиллар ёки ўнлаб йиллар лагерларда ёки худудларнинг қишлоқлари ва шаҳарларидаги бадарға жойларида бўладилар, расмий тан олинган мақомларга эга бўлмасдан, чегараланган ҳуқуқлар ва ўзларининг камбағаллик ҳолатига нисбатан узоқ муддатли қарор қабул қилинишининг жуда кам имкониятига эга бўлади.

Ҳеч шубҳасиз қочоқларнинг мавжуд бўлиши қабул қилаётган ҳамжамиятга, айниқса ўзлари иқтисодий ва ижтимоий зўриқиш ҳолатида бўлсалар, сезиларли босим ўтказилади. Кўпинча ана шундай босим қочоқларнинг ҳуқуқларидан фойдаланишини чегаралаш тўғрисидаги сиёсий қарорлар қабул қилишга олиб келади, бу, ўз навбатида, қочоқларга нисбатан ирқчилик ва

ксенофобияни авж олдиришига ва ҳатто жисмоний хусусиятга эга хужум қилишга туртки бўлиши мумкин. Бу муаммони ҳал қилиш қочоқларни маргиналлаштириш эмас, балки ўзлари бирга яшаётган жамиятнинг фойдали аъзоси бўлиш имкониятини тақдим этишдир.

Ушбу бобда қочоқлар ва қўшимча ҳимояланиш мақомига эга шахсларнинг ҳуқуқларига амал қилинишига кўмаклашишга йўналтирилган чоралар ва сиёсат кўриб чиқилади. Алоҳида эътибор қуйидаги масалаларга қаратилади:

- Ҳар қандай ташаббусларда камситишга йўл қўймаслик принципига амал қилиш;
- Қочоқларнинг ҳуқуқлари ва барча қочоқларнинг қабул қилаётган мамлакат қонунларига амал қилиши бурчи;
- Ҳимоянинг ёрдамчи шаклларида фойдаланаётган шахсларнинг ҳуқуқлари;
- Ирқчилик ва ксенофобия билан курашиш;
- Қочоқларни ҳимоя қилиш учун БМТнинг инсон ҳуқуқлари соҳасидаги механизмлардан фойдаланиш.

8.2. Камситишга йўл қўймаслик принципи

Камситишга йўл қўймаслик халқаро ҳуқуқнинг асосий принципи ҳисобланади ва инсон ҳуқуқларига тааллуқли барча шартномаларнинг асосига қўйилган. Ирқи, танасининг ранги, жинси, тили, дини, сиёсий ва бошқа эътиқодлари, миллий ёки ижтимоий келиб чиқиши, мулкий ҳолати, туғилиши ва бошқа белгилар бўйича камситиш ман этилади. 1951 йилги Конвенциянинг 3-моддаси иштирок этувчи давлатлар зиммасига қочоқларга нисбатан Конвенциянинг қоидаларини ирқи, дини ёки келиб чиқиш мамлакати белгилари бўйича ҳеч бир камситишсиз қўллаш мажбуриятини юклайди. АБТ Конвенциясининг қочоқлар тўғрисидаги II моддасида худди шундай таърифлар мавжуд ва, бундан ташқари, унда муайян ижтимоий гуруҳга мансублингги белгиси бўйича камситишга йўл қўйилмаслиги кўрсатилган.

Парламент аъзолари қочоқларга тааллуқли қонунчилик қоидалари ҳеч бир камситишсиз таърифланиши қўлланилиши учун имконияти бўлган ҳамма нарсани қилишлари керак.

8.3. Қочоқларнинг мажбуриятлари ва ҳуқуқлари

Қабул қиладиган мамлакатнинг қочоқларга нисбатан мажбуриятлари 1951 йилги Конвенциянинг 2-моддасида баён этилган. Қочоқларнинг ҳуқуқлари ушбу Конвенциянинг 3-34-моддаларида санаб утилган. Айрим ҳуқуқлар қочоқ ёки бошпана излаётган шахс давлатнинг ҳудудига кирганда ёки қайсидир тарзда унинг юрисдикциясига тушиши биланоқ тақдим этилади. Бошқалар эса бу ҳуқуқларга бошпана тақдим этиш тўғрисида мурожаат берганида ёки қочоқ мақоми тақдим этилганидан кейин ёхуд муайян муддатда яшаганидан сўнг эга бўлади. Қочоқларга умумэтироф этилган инсон ҳуқуқлари мажбурий тарзда тааллуқлидир

1951 йилги Конвенцияга мувофиқ қочоқларнинг қандай мажбуриятлари бор?

Ҳар бир қочоқда уни қочоқ сифатида қабул қилган мамлакат олдида мажбуриятлари бор. Қочоқлар амалдаги қонунлар ва норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга ҳамда шунингдек маъмурлар томонидан жамоат тартибини сақлаш учун кўраётган чораларга (2-модда) бўйсунилари шарт.

... ва уларнинг қандай ҳуқуқлари бор?

1951 йилги Конвенциянинг 31-33-моддаларида кўзда тутилган кафолатларда ташқари аввал муҳокама қилингандан (ноқонуний кириш, ҳайдаб юбориш ва чиқариб юбориш (refoulement) ташқари Конвенцияда қочоқлар ўзининг бошпана мамлакатни билан алоқаси даражасига боғлиқ равишда бошқа ҳуқуқларга ҳам эга бўлишлари кўзда тутилади. Асосий принцип шундан иборатки, қочоқ бошпана мамлакатидан қанча кўп турса, у шунча кўп ҳуқуққа эга бўлади.

Барча бошпана излаётган шахслар ва қочоқларнинг мақоми ва мамлакатда бўлиши давомийлигидан қатъи назар ҳуқуқлари

- Ўз динига эътиқод қилиш ва диний таълим (4-модда, қўшитмча шартларга йўл қўйилмайди, ўз фуқаролигига бўлгани каби қулай шароитни тақдим этиш);
- Кўчар ва кўчмас мулкка эга бўлиш (13-модда, иложи борича қулайроқ, ҳар қандай ҳолатда одатда чет элликлар фойдаланадигандан кам бўлмаган шароитни, тақдим этиш);
- Судга мурожаат қилиш ва ҳуқуқий ёрдам олиш ҳуқуқи (16-модда, қўшитмча шартларга йўл қўйилмайди, ўз фуқаролигига бўлгани каби шароитни тақдим этиш);
- Бошланғич таълим (22(1)-модда, ўз фуқаролигига бўлгани каби ҳуқуқий шароитни тақдим этиш);
- Ўрта ва олий таълим (22(2)-модда, иложи борича қулайроқ, ҳар қандай ҳолатда одатда чет элликлар фойдаланадигандан кам бўлмаган шароитни, тақдим этиш);
- Шахсни тасдиқлайдиган гувоҳнома олиш (27-модда).

Мамлакатда қонуний турган бошпана излаётган шахслар ва қочоқларнинг ҳуқуқлари (қочоқ мақомми тақдим этиш тўғрисида мурожаат берилган пайтдан бошлаб)

- Мустақил бандлик (18-модда, иложи борича қулайроқ, ҳар қандай ҳолатда одатда чет элликлар фойдаланадигандан кам бўлмаган шароитни, тақдим этиш);

- Мамлакат ҳудуди доирасида яшаш жойини танлаш ва гаракатланиш эркинлиги (26-модда, иложи борича қулайроқ, ҳар қандай ҳолатда одатда чет элликлар фойдаланадигандан кам бўлмаган шароитни, тақдим этиш);

Мамлакатда қонуний асосда турган қочоқларнинг ҳуқуқлари

- Ассоциацияларга ҳуқуқи (15-модда, иложи борича қулайроқ, чет эл фуқароларниқига мувофиқ шароитни, тақдим этиш);
- Ёлланиб ишлаш (17-модда, иложи борича қулайроқ, чет эл фуқароларниқига мувофиқ шароитни, тақдим этиш);
- Эркин касблар (19-модда, иложи борича қулайроқ, ҳар қандай ҳолатда одатда чет элликлар фойдаланадигандан кам бўлмаган шароитни, тақдим этиш);
- Турар жой (21-модда, иложи борича қулайроқ, ҳар қандай ҳолатда одатда чет элликлар фойдаланадигандан кам бўлмаган шароитни, тақдим этиш);
- Давлат ёрдами ва ижтимоий таъминот (23-, 24-моддалар, ўз фуқароларига бўлгани каби ҳуқуқий шароитни тақдим этиш);
- Йўл ҳужжатлари (28-модда)

Мамлакатда одатда турган қочоқларнинг ҳуқуқлари

- Муаллифлик ва саноат ҳуқуқлари (14-модда, ўз фуқаролигига бўлгани каби ҳуқуқий шароитни тақдим этиш);

Парламент аъзолари учун тавсияларнинг назорат рўйхати:

Қочоқларнинг мажбуриятлари

- ✓ 1951 йилги Конвенциянинг 2-моддасига мувофиқ парламент аъзоларига қонунчиликка ҳар бир қочоқнинг қабул қилувчи мамлакатнинг қонунлари ва норматив ҳужжатларига амал қилиш мажбуриятларини юклайдиган қоидаларни киритишга қўмақлашиш тавсия этилади.

Контрольные списки рекомендаций в отношении конкретных прав беженцев приведены ниже в соответствующих подразделах.

Кейинги бўлимларда қочоқларнинг қуйдаги ҳуқуқлари тўғрисида батафсилроқ маълумот мавжуд:

- Ҳаркатланиш эркинлиги;
- Оилавий ҳаёт кечиришга, шу жумладан оиланинг бирлигига ҳуқуқи;
- Меҳнат қилиш ҳуқуқи;
- Таълим олиш ҳуқуқи;
- Судга мурожаат қилиш ҳуқуқи;
- Ижтимоий таъминот ва тиббий хизмат кўрсатишга ҳуқуқ; ва
- Бошқа ҳуқуқлар.

Ушбу бобда асосий эътибор қочоқлар ҳуқуқига қаратилади. Бошпана излаётган шахслар – улар эса қочоқ мақомларини тан олиш тўғрисида мурожаат берган бўлиб, аммо ҳали ўзларининг мурожаатлари буйича узил-кесил қарор олмаган одамлардир. Уларга мамлакат худудига қонуний асосда келган қочоқлар каби ҳуқуқлар тақдим этилади (уларни қабул қилиш шартларида бошпана изловчи шахсларнинг ҳуқуқлари тўғрисида батафсилроқ маълумотга қаранг: 5.2-боб – Бошпана излаётган шахслар ҳуқуқлари ва улар билан муомала).

Ҳаркатланиш эркинлиги ҳуқуқи

1951 йилги Конвенциянинг 26-моддасига мувофиқ, унда иштирок этувчи давлатлардан улар худудларига қонуний асосда келадиган қочоқларга яшаш жойини танлаш ва одатда чет элликларга нисбатан қўлланиладиган шартларда худудлари доирасида эркин ҳаркатланиш ҳуқуқи берилиши талаб қилинади. Бу иштирок этувчи давлатлар фақат қочоқларга нисбатан қўлланиладиган чегаралашларни жорий этмасликларини, балки камситишга йўл қўймастик принципига амал қилишлари кераклигини англатади (қамоқда сақлашга тенглаштириладиган эркин ҳаркатланишни чегаралаш тўғрисидаги маълумотга 5.3-бобда қаранг).

Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро қонунчилик худудга қонуний келаётган шахсларга яшаш жойини танлаш ва

Шаҳар туманларидаги қочоқлар: Энди улар кўпчилик

Одамлар қочоқлар ҳақида ўйлаганида кўпинча уларни инсонпарварлик ёрдамига боғлиқ бўлган олимпдаги қишлоқ туманларидаги лагерлар аҳолиси сифатида тасаввур этишади. Ҳақиқатан ҳам қабул қиладиган мамлакатнинг ҳукумати кўпинча жамоат тартибини ёки хавфсизликни ҳимоя қилиш ёхуд қочоқлар билан фуқаролар ўртасида рақобатга йўл қўймастик мулоҳазалари билан кўпинча қочоқлар учун лагерлар ташкил этишга ҳаракат қилишади. Бироқ кейинги йилларда шаҳар туманларидаги қочоқлар сони мутассил ортиб бормоқда ва ҳозирги пайтда ҳар ўнта қочоқдан ўртача олититаси даромад даражаси ўртача бўлган мамлакатлар ёки ривожланаётган мамлакатларнинг шаҳарларида яшайди.

Қочоқлар лагерлар ташқарисида нисбатан шахсий эркинликни мақбул кўришларига ажабланиш керак эмас. Қочоқлар лагерлари турлича ташкил этилган бўлишига қарамаздан, уларнинг асосий хусусияти қочоқларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини муйаян даражада чегаралашдан иборат бўлиб қолади. Шунинг учун улар ўз турмушларини онгли равишда танлашларида чегараланади. Қочоқлар ўзларининг жисмоний ва моддий хавфсизлиги хавф остида бўлиши ёки оиласи аъзолари билан бирлашиш, тиббий ёрдам кўрсатиш учун мурожаат қилиш мақсадларида ёхуд ўрта ёки олий таълим муассасалари мавжуд эмаслиги сабаби билан ёхуд шунчаки уларда тирикчилик ўтказиш имкониятларидан фойдаланиш мавжуд эмаслиги муносабатлари билан лагерни тарк этишга уринишлари мумкин.

Қабул қилувчи ҳамжамиятда қочоқларга эркин ва қонуний асосда яшаш – бу қишлоқ ёки шаҳар бўлсин – имкониятини тақдим этиш ўзларини ўзлари таъминлашга ва шахсий масъулиятга кўмаклашга, ёрдам тақдим этишга боғлиқлик шаклланишининг олдини олади, ташқи таъсирларга қодирликка ва қочоққа қарор қабул қилишга тайёргарлик кўриш учун ёрдам беради. Ана шу фалсафа БМТ ҚОКБ томонидан 2014 йилда қабул қилинган у [Policy on alternatives to camps](#) (Қочоқлар лагерларига муқобилликка нисбатан нуқтаи назар) ҳужжатининг асосини ташкил этади.

Парламент аъзоларига тавсияларнинг назорат рўйхати:

Ҳаракатланиш эркинлиги ҳуқуқ

Халқаро ҳуқуқ стандартларига мувофиқ, қочоқлар ҳуқуқларига амал қилинишни таъминлаш учун парламент аъзоларига қуйидагилар тавсия этилади:

✔ Қочоқларга мамлакат ҳудуди доирасида яшаш жойини танлаш ва ҳаракатланиш эркинлиги имкониятини берадиган ёндашуви рағбатлантириш;

✔ Қочоқлар лагерларини ёки муайян туманлар ёхуд бадарга жойларини ташкил этиш масаласини кўриб чиқишда ана шундай ёндашув қочоқларнинг ўз ҳуқуқлари, шу жумладан хавфсизликларини таъминлашга ёрдам беришини ҳисобга олиш.

✔ Агар қочоқни лагерлар ёки бадарга жойларига юборишадиган бўлса,

- Қочоқларнинг лагерлари ва бадарга жойларини чегарадан оқилона масофада жойлаштиришни таъминлаб, уларда ҳуқуқ-тартиботни сақлаб туриш, қочоқларнинг лагерлари ва бадарга жойларига қурол-яроқ олишнинг олдини олиш, қочоқлар лагерларини қамоққа олинган ҳарбий асирлар учун фойдаланишга йўл қўймаслик, қуролланган унсурларни қуролсизлантириш ва қамоққа олинган комбатантларни аниқлаб, улар ажратишини таъминлаш (шунингдек қаранг: 5.5-боб – Фавқулудда ҳолатларга чора кўриш. Бошпаналарнинг фуқаролик ва инсонпарварлик хусусияти);
- Қочоқларнинг жисмоний ва моддий хавфсизлигини таъминлаш, қочоқлар оилалари бирлашишга кўмаклашиш, қочоқларга тиббий ёрдам, ўрта, олий ва касб таълимини олиш, шунингдек тегишли

тирикчилик ўтказиш имкониятларини яхшилашни қўллаб-қувватлаш; ва

- Қочоқларнинг ҳаракатланиш эркинлигини, жумладан уларга ҳуқуқлар ва хизматлардан фойдаланишни таъминлаш, ҳаракатланиш эркинлиги чегараланадиган лагерлар ташкил этиш сиёсатини тўхтатишга йўналтирилган ишни олиб боришни қўллаб-қувватлаш.

✔ Агар қочоқлар лагерлар ташқарисида яшайдиган бўлса

- Қочоқларни самарали ва аниқ рўйхатга олишни таъминлаш мақсадларида ресурслар ажратиш ва ҳужжатлар бериш;
- Асосий тиббий, таълим ва ижтимоий таъминот хизматлари учун масъул бўлган вазирликларнинг, шунингдек қочоқларнинг эҳтиёжлари ва ҳуқуқлари тўғрисидаги хабардорликни ошириш мақсадида миллий, муниципал даражада ва туманлар даражасидаги ҳокимият органларининг саъй-ҳаракатларини бирлаштириш бўйича ташаббусларини; қочоқларни қабул қиладиган шаҳарлардаги ҳамжамиятларда умумий хавфсизлик ва ҳимояланишни мустаҳкамлаш бўйича, шунингдек қочоқлар ва қабул қиладиган ҳамжамиятларни қўллаб-қувватлашни таъминлаш бўйича ташаббусларини мувофиқлаштиришни қўллаб-қувватлаш; ва
- Ана шу ҳокимият органларининг тирикчилик ўтказишни таъминлаш, масалан, савдо палаталари, кўча сотувчилари ва туман гуруҳлари билан боғлиқ тажрибага эга бўлган фуқаролик жамияти ташкилотлари билан шерикчилик муносабатларини ҳамда қочоқлар ва қабул қилаётган жамоаларнинг тирикчилик ўтказиш ва ўзини-ўзи таъминлаш воситаларини ишлаб топиш имкониятларини кенгайтиришни қўллаб-қувватлаш.

ҳаракатланиш эркинлигини кафолатлайди (Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактнинг 12-моддаси). Ушбу модданинг амал этиши қочоқларга ҳам тааллуқлидир. Ҳар қандай чегаралашлар қонуний асосга эга бўлиши ва жамоат хавфсизлиги, жамоат тартиби ва аҳоли саломатлиги каби қонуний манфаатларни ҳимоя қилиш учун зарур бўлиши керак.

Инсон ҳуқуқлари соҳасидаги стандартларга қарамасдан, кўпгина мамлакатлар қочоқларнинг ҳаракатланиш эркинлигини чегаралайди. Шунга қарамасдан, қочоқларни лагерларда ушлаб туриш ёки яшаш жойини чегаралашнинг бошқа воситалари сиёсати қочоқлар ҳаётларининг кўпгина жиҳатларига шу жумладан, меҳнат қилишдан, таълим ва соғлиқни сақлашдан фойдаланишга салбий таъсир кўрсатади (Қочоқларнинг йўл ҳужжатларини олиш ҳуқуқи 7.12-боб – Қочоқ мақомини тан олиш. Йўл ҳужжатларида кўриб чиқилади).

Давлатлар амалиёти:

Ҳаракатланиш эркинлиги. Угандада [2006 йилда қабул қилинган 2006 Refugee Act \(Қочоқлар тўғрисидаги қонун\)](#) ва тегишли норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қочоқларни ёрдам олувчилар деб тасаввур қилишдан уларнинг ўз тақдири учун масъулиятни зиммаларига олган иқтисодий субъектлар сифатида кўришга ўтишнинг далолати бўлди. Қонун қочоқлар деб тан олинган шахсларга нисбатан ҳаракатланиш эркинлиги, меҳнат қилиш ҳуқуқи ва ўз бизнесини яратиш, шунингдек, Уганданинг ижтимоий хизматларидан фойдаланишни тақдим этади. Муайян аҳоли пунктларида қочоқларга фойдаланиш учун ер берилади (лекин шахсий мулк сифатида эмас). Ердан мустаҳкам бўлмаган уй қуриш ва деҳқончилик қилиш ёки ўтлоқ сифатида фойдаланиш мумкин. Ана шундай новаторларча ёндашув ижтимоий жиқслашни кучайтиради ва интеграциялашни энгиллаштиради, шунингдек қочоқлар ва қабул қиладиган ҳамжамиятнинг биргаликда тинч-тотув яшашни имкониятини беради.

- ▶ [БМТ ҚОКБнинг қочоқларни ҳимоя қилиш ва шаҳар туманларидаги фуқароларга нисбатан нуқтаи назари](#), БМТ ҚОКБ, 2009 йил.
- ▶ [UNHCR policy on alternatives to camps \(БМТ ҚОКБнинг қочоқларнинг лагерларига муқобилларга нисбатан нуқтаи назари\)](#), БМТ ҚОКБ, 2014 йил.
- ▶ [Good practices for urban refugees, Database for professionals working with urban refugees](#), (Шаҳарларда яшайдиган қочоқлар билан иш олиб боришнинг илғор амалиёти. Шаҳарларда яшайдиган қочоқлар билан иш олиб борадиган мутахассислар учун маълумотлар базаси)

Оила бирлиги: Ушбу ҳуқуққа қандай амал қилиш керак?

БМТ ҚОКБнинг Ижроия кўмитаси қочоқлар оилалари бирлигини ҳимоя қилиш заруратини, шу жумладан қуйидагилар орқали таъкидлайди:

- Оила ажралишининг олдини олишга йўналтирилган ва қабул қилиш ташкилотлари мамлакат ҳудудида бўлган оилаларга биргаликда қолиш имконини беришга йўналтирилган тартибларни жорий этиш;
- Оилани ижобий ва инсонпарварлик руҳида, асоссиз кечиктирилмасдан ва қочоқ оила аъзоларидан ким мамлакатга киритилиши мумкинлиги тўғрисида қарор қабул қилишнинг либерал мезонлари асосида бирлаштириш тўғрисидаги муурожаатларини кўриб чиқиш;
- Агар асосий аризачи шундай деб тан олинган бўлса, оиланинг барча аъзоларини қочоқ деб тан олиш ва оиланинг ҳар бир аъзосига уларда бошпана тақдим этишга тааллуқли бўлиши мумкин ҳар қандай талабларни алоҳида беришга рухсат бериш;
- Қочоқларга ёрдам кўрсатиш бўйича барча операцияларнинг дастлабки босқичларида устувор вазифа сифатида оила бирлигини, шу жумладан қариндошларни излашда иложи бўлган барча ёрдамни кўрсатиш орқали таъминлаш;
- Кузатиб келинмаётган ва оиласидан ажралган болаларни аниқлаш, оила аъзоларини қидириш ва боланинг энг яхши манфаатларига мувофиқ, оила аъзолари билан бирлашишга кўмаклашишга биринчи даражадаги эътибор бериш;
- Оиланинг боқиманда бўлган шахсларини қўллаб-қувватлашга қобилиятини ошириш ва қочоқлар оилаларини тез интеграциялашга кўмаклашиш учун оила катта аъзоларининг мустақил бўлишларига кўмаклашиш; ва
- Иختиёрий репатриация вақтида ва ундан кейин турли миллатга мансуб эр-хотин ва оила аъзолари оила сифатида биргаликда қолишларига ёрдам кўрсатиш.

Оилавий ҳаётга, шу жумладан оила бирлигига бўлган ҳуқуқ

Таъқиб ёки можароларнинг алғов-далғов вазияти ва қочилган кўпгина қочоқлар ўз оиласи аъзолари билан ажралиб қолади. Айрилиш оиланинг барча аъзолари, айниқса зурланиши ва эксплуатация қилиниши мумкин бўлган аёллар ва болалар, ўзларини ҳимоя қилишга қурби етмай ва зарур ёрдам олмасдан хўжалик юритишни ҳамда ука ва сингиллари учун масъулиятни ўз зиммаларига олишга мажбур бўладилар. Ажралиш қочоқлар оилалари барча аъзоларининг бардамлиги ва ҳаётларини тиклашга қодирлигига вайрон қилувчи оқибатларга олиб келиши мумкин.

Оила: Оила таркибига ким киради?

Яқин қариндошлар (кўпинча нуклеар оила деб аталадиганлар) – одатда куйидагилар улар ҳисобланади

- Эр-хотин – фақат қонуний тан олинган эр-хотингина эмас, шу жумладан бир жинсли эр-хотин, балки фотиҳа қилинган ёки одатдаги (ёки “умумий ҳуқуқ”) нормаларига мувофиқ никоҳда яшайдиганлар, жумладан бир жинслилар;
- Боқиманда бўлган вояга етмаган ёки эрга тегмаган/ уйланмаган болалар, шунингдек, вояга етмаган ака-укалар ва опа-сингиллар, шу жумладан, бу қонун бўйича ёки одатга мувофиқ бўлсин асраб олинган ва қабул қилинган болалар;
- Қочоқ ҳолатида бўлганида 18 ёшдан ёш бўлганида яқин қариндошларига унинг ота-оналари ёки асосий қонуний васийлари ёхуд одатга мувофиқ васийлари, катта ёшдаги ота-она боқимандасида бўлган ҳар қандай бошқа шахслар ёки васийлар, шунингдек, унинг вояга етмаган ака-укалари ва опа-сингиллари киради;

Оилани бирлаштиришга тааллуқли қарорларда

боғлиқлик унсурига тегишли аҳамият берилиши лозим.

- Боғлиқлик ижтимоий, ҳиссиётли ва (ёки) иқтисодий бўлиши мумкин муносабатларини назарда тутати. Одатда тегишли шахслар ўртасида кучли, узилмас ва етарли даражада давом этадиган алоқа ўрнатилади.
- Боғлиқлик муносабатлари мавжудлигини аниқлашда ҳисобга олиш лозим бўлган, лекин ҳал қилувчи ҳисобланмаган энг муҳими одамларнинг бир уй ҳўжалигида яшаши ҳисобланади.

Бошпана мамлакатида оиланинг бирлашиши қочоқнинг оила бирлигини ҳимоя қилишнинг ягона воситаси бўлиши мумкин, чунки ана шу одам келиб чиқиш ёки одатда яшаб келган мамлакатига қайтиб бориши мумкин эмас.

Оила нима деб ҳисобланиши тўғрисида яқдил, универсал ва келишилган белгилаш мавжуд эмас. Маданий жиҳатларни ҳисобга оладиган ва аъъанавий “нуклеар оила” доирасидан чиқшишни ҳисобга оладиган ёндашувни қабул қилиш муҳимдир. Кўпгина жамиятларда “оила” тушунчаси қалин боғлиқлик ўзаро муносабатларида бўлган кенгайтирилган оила аъзоларини қамраб олади.

” Бошпана мамлакатлари оилани ҳар тарафлама бирлашишига кўмаклашиш учун мамлакатга киритилиши мумкин бўлган оила аъзоларини аниқлаш либерал мезонларини қўллашлари назарда тутилади”.

[БМТ ҚОКБ Ижроия қўмитасининг 24\(XXXIII\)-хулосаси. Оилани бирлаштириш, 1981 йил.](#)

► [UNHCR Note on DNA testing to establish family relationships in the refugee context \(БМТ ҚОКБнинг Қочоқлар билан ишлаш маъносида қариндошлик алоқаларини ўрнатиш учун ДНК тестини ўтказишга тааллуқли шарҳ\), БМТ ҚОКБ, 2008 йил.](#)

Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро қонунчиликка мувофиқ, оила деб жамият ва давлат томонидан ҳимоя қилиниш ҳуқуқига эга бўлган жамиятнинг асосий ҳужайраси сифатида тан олинади. 1951 йилги Конвенцияни қабул қилган Ваколатли вакилларнинг конференцияси қочоқларнинг “энг муҳим ҳуқуқларидан бири” деб оила бирлиги ҳуқуқи ҳисобланишини тасдиқлади.

« Конференция жамиятнинг табиий ва асосий ҳужайраси бўлган оила бирлиги қочоқларнинг энг муҳим ҳуқуқларидан бири ҳисобланиши ва ана шундай birlik доим хавф остида бўлишини эътиборга олиб”.

[Ваколатли вакилларнинг конференциясининг Қочоқлар ва Фуқаролиги йўқ шахслар мақоми тўғрисидаги масала бўйича ақунловчи ҳужжати, 1951 йилда БМТ томонидан қақирилган.](#)

Деярли барча давлатлар ратификация қилган Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенцияда “Боланинг ёки унинг ота-онасининг оилани бирлаштириш мақсадида иштирок этувчи давлатга кириш ёки ундан чиқиш тўғрисидаги мурожаати иштирок этувчи давлатлар томонидан ижобий, инсонпарварлик ва тезкор тарзда кўриб чиқиши керак” (10-модда) деб белгиланган. Ушбу қоида давлат 1951 йилги Конвенция иштирокчиси ҳисобланишидан қатъи назар қўлланилади.

Парламент аъзоларига тавсияларнинг назорат рўйхати:

Оила бирлиги ҳуқуқи

Қонуншунослар қўйидаги амалларни бажариш орқали қочоқлар оилалари бирлигини ҳимоя қилиш устида иш олиб боришлари мумкин:

- ✔ Оила бирлиги, шу жумладан мамлакат ҳудудига вақтинча киритилган қочоқларнинг оила бирлиги ҳуқуқини қонуний тан олинишини таъминлаш;
- ✔ Оиланинг фақат қонуний никоҳда бўлган эр-хотин ва вояга етмаган болаларнигина эмас, шунингдек, одатдаги ва умумий ҳуқуққа мувофиқ никоҳда яшаётган ва чинакам ҳамда барқарор оила ҳужайрасини ташкил этадиган, шунингдек, ижтимоий, иқтисодий ёки ҳиссиётли боғлиқлик муносабатларида бўлган бошқа шахсларни ҳам ташкил этадиган оила тушунчасини талқин этишни ёқлаб чиқиш.
- ✔ Оила ҳолатининг ўзгариши ёки никоҳ, ажралиш ёхуд суд қарори бўйича оила аъзоларининг алоҳида яшаши, оила бошлигининг вафоти ёки балоғат ёшига етиш ҳолатларида тўхтатиш тўғрисидаги қоидаларидан бири қўлланилганидан бошқа ғолатларда қочоқ мақомига таъсир кўрсатмаслигини таъминлаш (қочоқ мақомини тўхтатиш тўғрисида батафсилроқ қаранг: 7.13-боб – Қочоқ мақомини бекор қилиш, ундан маҳрум қилиш ва тўхтатиш);
- ✔ Қонунчилик қочоқлар деб тан олинган шахслар оилаларининг аъзоларига бошпана мамлакатига қўшилиши ва асосий аризачи каби яшаш ҳуқуқини олишини таъминлаш. Қонунчиликка оилани бирлаштириш тўғрисидаги мурожаатни рад этиш тўғрисидаги қарорга нисбатан ҳуқуқий ҳимоянинг самарали воситалари кўзда тутилиши керак.
- ✔ Қонунчиликда ва амалиётда қочоқларнинг келиб чиқиш мамлакатига оилани бирилиши тартибини бошлаш учун уларнинг келиб чиқиш мамлакатига қайтариб юбориш тўғрисидаги талаб бўлмаслигини таъминлаш;
- ✔ Қочоқларнинг аъзолари ажралган оилалар тез бирилиши имкониятини, жумладан қочоқларнинг ўз оиласини олиб келиш ҳуқуқини олгунга қадар мамлакат ҳудудига муайян вақт давомида яшаш тўғрисидаги талаб бўлмаслигини таъминлаш, шунингдек, оилани бирилиши тўғрисидаги мурожаатни ижобий ва тез кўриб чиқишни қўллаб-қувватлашни ёқлаб чиқиш (Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенциянинг 10-моддаси).
- ✔ Қочоқларнинг оила аъзоларини таъминлашга қодирлигини исботлашга тааллуқли талаблардан, масалан, жойлашиш шароитларига мувофиқ бўлган иқтисодий ресурсларнинг мавжудлигини, касаллик ҳолатида сўғурталашга исботларни тақдим этишга нисбатан талаблардан озод қилиш;
- ✔ Ҳужжатли далиллар мавжуд бўлмаганида муқобил ёндашувларга йўл қўйиладиган оилавий муносабатларни исботлашнинг эгилувчан воситаларини қабул қилиш, шунингдек қариндошлик алоқаларини аниқлаш учун мунтазам равишда ДНК ўтказишни рағбатлантириш;
- ✔ Агар қариндошликни тасдиқлаш учун ДНК тести ўтказиладиган бўлса, UNHCR’s Note on DNA testing to establish family relationships in the refugee context (БМТ ҚОКБнинг қочоқлар билан ишлаш маъносида қариндошлик алоқаларини ўрнатиш учун ДНК ўтказишга тааллуқли шарҳлар) ҳужжатида кўрсатилган кўрсатмаларга амал қилиш; ва
- ✔ Оила аъзоларини, айниқса кузатиб келинмаётган ва оиласидан ажралган болаларни, бу боланинг энг яхши манфаатларига жавоб берганида излашни кўзда тутиш.

▶ [Conclusions No. 24 on family reunification \(Оилани бирлаштириш тўғрисидаги 24-хулоса\), No. 85 on international protection \(Халқаро ҳимоя тўғрисидаги 85-хулоса\) ва No. 88 on the protection of the refugee’s family \(Қочоқлар оилаоларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги 88-хулоса\)](#), БМТ ҚОКБ Ижроия кўмитаси 1981, 1998 ва 1999 йиллар.

▶ [New York Declaration for Refugees and Migrants \(Қочоқлар ва мигрантлар тўғрисидаги Нью-Йорк декларацияси\)](#), 57-ва 59-бандлар, 1-Илова (Қочоқларга нисбатан комплекс чоралар тизими, 5(а)-ва 14 (с)-бандлар).

Меҳнат қилиш ҳуқуқи

1951 йилги Конвенцияда қочоқларнинг ижтимоий-иқтисодий ҳуқуқлари муҳимлиги бевосита тан олинади. Унда меҳнат қилишдан фойдаланиш ва меҳнат соҳасидаги ҳуқуқлар тўғрисидаги тўртта модда: пул тўланадиган ёлланиб ишлаш ҳуқуқи (17-модда), мустақил бандлик ҳуқуқи (18-модда),

Меҳнат қилиш имконияти: Унинг аҳамияти қандай?

Меҳнат қилиш имконияти қочоқларнинг нормал турмуш кечириши ва қабул қилган ҳамжамиятида иштирок этиш қобилияти учун улкан аҳамиятга эгадир. Бу узоқ муддатли қарорларни амалга оширишнинг дастлабки муҳим жиҳатидир. Қочоқларнинг меҳнат қилиш имкониятини, ўзининг кўникмаларини ривожлантириш қобилияти ва уларни самарали қўллашни таъминлаш:

- Инсоннинг бошқа ҳуқуқларини амалга ошириш ва инсоний кадр-қимматини сақлаш учун ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Бу нормал ҳаёт кечиришни ва ўзининг аҳамиятлилиги ҳиссиётини тиклаш учун ҳал қилувчи қадам бўлиб, тирикчилик ўтказиш учун шахвоний муомала каби мослашишнинг салбий стратегияларидан фойдаланишнинг олдини олишга ёрдам беради;
- Алоҳида шахслар ва оилаларга даромад топиш имкониятини беради, тегишли турмуш даражасига эришишда ҳал қилувчи роль ўйнайди, давлатнинг ижтимоий таъминот ва қўллаб-қувватлаш учун харажатларини камайтиради;
- Қочоқларга ташқи таъсирларга барқарорроқ бўлишни ҳамда улар инсонпарварлик ёрдамига умид қилишга мажбур бўлганга қараганда келажақдаги қийинчиликларни енгиб ўтишга яхшироқ тайёр бўлиш имкониятини беради;
- Қочоқларга ўз тадбиркорлик ва меҳнат фаолиятини амалга ошириш, шунингдек, солиқ тўлаш орқали ўз ҳамжамиятларининг ривожланишига ҳисса қўшиши имкониятини беради;
- Қочоқлар ва қабул қилган ҳамжамият ўртасидаги ўзаро муносабатлар натижасида жамиятда кучлироқ жипслашишга эришишга кўмаклашиши мумкин; ва
- Қочоқларга ҳар қандай узоқ муддатли қарорларга яхшироқ тайёргарлик кўриш имкониятини беради

эркин касблар билан шуғулланиш ҳуқуқи (19-модда), меҳнат қонунчилигида кўзда тутилган кафолатларга ҳуқуқи (24-модда) мавжуд.

Қочоқ деб тан олинган шахсларга меҳнат бозорига кириш ва пул тўланадиган ёлғаниб ишлаш ҳуқуқи, мустақил фаолият олиб бориш ёки эркин касблар билан шуғулланиш рухсат берилган бўлиши керак (бошпана излаётган шахсларга тааллуқли қаранг: 5.2-боб – Бошпана излаётган шахсларни қабул қилиш ва улар билан муомала қилиш, Бошпана излаётган шахсларнинг меҳнат қилиш имконияти).

Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро қонунчиликка мувофиқ ҳам “Ҳар бир одамнинг ихтиёрий танлаган ёки ихтиёрий рози бўлган меҳнат қилиш билан тирикчилик ўтказиш учун меҳнат қилиб турмуши учун пул топиш ҳуқуқи (Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт, 6-модда) тан олинади. Қочоқларга ўз ҳамжамияти ҳаётида ёлғаниб ишлаш ва тадбиркорлик билан иштирок этишга рухсат берилиши уларга қайтарилишлари ёки кўчирилишлари ҳолатларида фойдаланишлари мумкин бўлган кўникмаларни эгаллаш, мустаҳкамлаш ва сақлаш имконини беради.

Қочоқларга ишлашга рухсат берилмаслиги ёки уларнинг ишлаш учун рухсат олиши қиммат тушиши, тилни билишга талаблар ёки малакаларини тан олинмаслиги каби амалий хусусиятга эга тўсиқларга дуч келганларида уларда норасмий секторда ишлашдан бошқа танлови бўлмайди. Ана шундай шароитларда улар эксплуатация, камситиш ва шафқатсиз муомала жабрдийдалари бўлиш хавфига дуч келишади, кўпинча уларга мамлакат фуқароларига қараганда кам ҳақ тўлашади ёки уларнинг иш вақти давомийлиги узунроқ ёхуд иш шароитлари хавфлироқ бўлади.

” Иқтисодийёт ва жамият манфаатларида бошпана излаётган шахсларга ишлашга рухсат бериш ва қочоқларга меҳнат бозорини очиб бериш мақсадга мувофиқдир. Агар қочоқлар ёки бошпана излаётган шахслар давлатнинг қўллаб-қувватлашлариغا умид қилган ҳолда ишлаш имкониятини олсалар, давлатлар, сўзсиз, камроқ харажат қилишади. Бундан ташқари, меҳнат билан бандлик қочоқлар, бошпана изловчи шахслар ва маҳаллий ҳамжамиятлар ўртасидаги муносабатларни рағбатлантириб ва яхшилаб, жамият жипслигига кўмаклашади”.

Европа Кенгашининг Парламент Ассамблеяси 1944-резолюцияси (2014). Қочоқлар ва уларнинг меҳнат қилиш ҳуқуқи.

Қочоқ тарихи:

Ҳаётларини ўзгартирадиган инсон

Бир инсон кўпгина одамларнинг ҳаётини ўзгартириши мумкин. Буни Туркиянинг Измирга яқин шаҳардаги суриялик қочоқ Левент Топсудан сўранг. Уларга фақат номи билан таниш бўлган Левент чарм буюмлари ишлаб чиқарадиган, 60 ходими ишлайдиган Туркия компаниясининг бош менежеридир.

У эҳтиёжманд одамларга, шу жумладан Туркияда бўлган 2,7 миллион Суриялик қочоқларнинг айримларига ёрдам кўрсатиш уюшмасини ташкил этган Фейсбукдаги дўстлар гуруҳига қиради. Левент ва унинг дўстлари БМТ ҚОҚБнинг муайян ёрдами билан 100 нафардан кўпроқ одамнинг ҳаётини ўзгартиришди.

Унинг гуруҳи бир неча оила жойлашиши мумкин бўлган ташландиқ бинони таъмирлади. Шундан кейин Левент қочоқлар ишлаётган дала бўйлаб тизилган ночор бошпана ва палаткалар томон йўл олди. “Левент бизни топди, – дейди бир йил аввал ўзининг Алеппо яқинидаги қишлоқдан қочган, ўн боланинг отаси бўлган 32 ёшли суриялик. – Сиз биз нимларни ҳис қилганимизни тасаввур эта олмаймиз. Ниҳоят биз ўзимиз тўғримизда ғамхўрлик қиладиган одамни топдик”.

2016 йилда Туркияда қочоқларга ишлашга рухсат олиш ҳуқуқи бериладиган янги қонун қучга кирганидан

кейин Левент ва унинг уюшмаси тезкор иш кўришди. Илгари урушдан қочган сурияликлар ва юзлаб, минглаб бошқа қочоқлар қонуний меҳнат қилишга ҳуқуқига эга эмасдилар.

Левент БМТ ҚОҚБдан маслаҳатлар ва ёрдам олиб, қонунни ҳаётга тадбиқ этишга киришди. У икки сурияликни топиб, ҳужжатларни тўплади ва олти ҳафта давомида барча бюрократик тўсиқларни енгиб ўтди. Ҳозир ўша эркаклар минтақада қочоқларнинг ишга ёллайдиган биринчи фабрикада ишлашмоқда. Улар туркиялик ҳаммасблари қанча ишлаб пул топаётган бўлса, шунча пул топмоқдалар. Кўп ўтмай компанияда суриялик олти қочоқ ишлайдиган бўлади.

“Бу яхши иш ва бунинг учун Аллоҳдан миннатдорман, – дейди дастлабки икки ишчидан бири бўлган Муҳаммад. – Менинг мақсадим – уйимга оилам билан қайтиш. Мен ҳеч қачон Европа тўғрисида ўйламаганман. Шунинг учун бу ерда қолдим ва энди ишламоқдаман”.

Левент бунинг сабаблари жўн эканлигини айтади. “Бу одамлар – менинг ака-ука ва опа-сингилларимдир. Ҳаммамизда биттагина ҳаёт бор ва биз бир-биримизга ёрдам беришимиз шарт... Қурьонда муҳтож одамларга ёрдам бериш – сиз севган бирор нарсадир дейилади”.

“Ҳаётларини ўзгартирадиган одам”, БМТ ҚОҚБ, 2016 йил.

Давлатлар амалиёти

Миллий қонунчиликда меҳнат қилиш ҳуқуқи. Кўпчилик мамлакатларнинг қонунчилигида қочоқ меҳнат қилиш ҳуқуқига эгаллиги кўрсатилган. Эквадорнинг Конституциясида (2008 йил) фуқаролар ва фуқаросизликларга тенг ҳуқуқлар, шу жумладан меҳнат бозорига кириш, меҳнат соҳасидаги ҳуқуқлар ва ижтимоий таъминотдан тўла фойдаланиш кўзда тутилган; 2012 йилдан бошлаб қочоқлар ишлаш учун рухсат олишлари шарт эмас. [Лотин Америкасининг](#) бошқа мамлакатлари миллий қонунчилигида қочоқларнинг пул тўланадиган ёлланиб ишлаш ҳуқуқи тан олинади. **Угандада** [Қочоқлар тўғрисидаги низомига](#) (2010 йил) мувофиқ, қочоқ деб тан олинган шахсларга даромад келтирадиган машғулот билан шуғулланишга ёки пул тўланадиган ёлланиб ишлашга рухсат берилади ҳамда мамлакатда яшаётган чет элликлар каби қулай шароитлар тақдим этилади. **Европа Иттифоқида** қайта ишланган Малака директивасига (2011 йил) мувофиқ, иштирок этувчи давлатлар халқаро ҳимояланиш мақомига эга бўлган шахсларга ёлланиб ишлаш бўйича меҳнат фаолияти билан шуғулланиш ёки уларга ҳимоя тақдим этилиши биланоқ мустақил фаолият билан шуғулланиш рухсат этилади.

Давлатлар амалиёти

Меҳнат бозорига енгил кириш. Турли мамлакатларда амалга оширилаётган кўп сонли лойиҳалар орасида **Швециянинг** Давлат бандлик хизмати (*Arbetsförmedlingen*) томонидан қочоқлар учун интеграциялаш дастурини тилга олиш лозим. У қочоқларнинг шахсий вазияти,

Парламент аъзоларига тавсияларнинг назорат рўйхати:

Меҳнат қилиш ҳуқуқи

Меҳнат қилиш ҳуқуқига нисбатан халқаро стандартларга мувофиқ парламент аъзоларига қуйидагилар тавсия этилади:

- ✔ Қочоқлар деб тан олинган шахсларга мамлакат фуқароларига ёлланиб ишлаш, ўзини-ўзи банд қилиш ва эркин касбларига нисбатан мамлакат фуқароларига бўлгани каби ҳолат тақдим этилиши тўғрисидаги қонунчиликни қўллаб-қувватлаш. Акс ҳолда тенг қоидалар, ҳеч бўлмаганда 1951 йилги Конвенциянинг 17- ва 18-моддаларига мувофиқ, ёлланиб ишлаш ва мустақил банд бўлишга нисбатан тенг қоидалар бўлишини ёқлаб чиқиш.
- ✔ Академик, касбий ва касбий-техник таълим тўғрисидаги ҳужжатларни тан олишни таъминлаш бўйича чораларни қўллаб-қувватлаш, шунингдек, агар ҳужжатлар қабул қилинмайдиган ҳолатларда касб малакасини тасдиқлаш имконини берадиган тестлар ўтказиш учун пул олишдан воз кечишни, шунингдек, тестга нисбатан ёрдам тақдим этишни ёқлаб чиқиш.
- ✔ Қочоқлар ишга жойлашиш учун тегишли талабларга жавоб беришини адолатли ва тезкор баҳолаш учун эгилувчан чораларни, масалан, қасамёд остидаги баёнотга асосланган малакани дастлаб тан олиш ёки қочоқ мавжудлиги тўғрисида билдирган малака даражасини текшириш учун махсус имтиҳонлардан фойдаланишни қўллаб-қувватлаш.
- ✔ Қочоқларнинг ишга жойлашишини энгиллаштириш учун уларнинг касбий таълим ва тилни ўрганишдан фойдаланиш имкониятларини қўллаб-қувватлаш.

хам муаммолар мавжуддир. Қочоқларга таълим беришни қўшимча қўллаб-қувватлашсиз улар ўз ҳаётларини ва мамлакатларини тиклаш учун зарур бўлган кўникмаларини ривожлантира олмайди.

БМТ ҚОКБнинг Ижроия кўмитаси давлатларни барча қочоқ болалар учун қониқарли даражада бошланғич таълимни таъминлаш, шунингдек қочоқларга ўрта, касбий ва олий таълимдан, саводсизликка барҳам бериш курсларидан, касбий ва касбий-техник тайёргарликдан фойдаланишларини таъминлашга даъват этади. Бундан ташқари Кўмита таълим билан узоқ муддатли қарорлар ўртасида алоқадорлик борлигини тан олди.

тажрибаси ва эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда ишлаб чиқилган. Бундай дастурлар тилга ўргатиш, меҳнат фаолиятига тайёрлаш (масалан, касбий тажрибани эгаллаш ҳамда тегишли таълим ва касбий тайёргарликка мувофиқликни тасдиқлаш), шунингдек швед жамияти тўғрисида асосий билимларни тақдим этиш учун фуқаролик ҳуқуқи бўйича таништириш хусусиятига эга машғулларни қамраб олади. Хизмат, шунингдек қочоқларни ёллашни истаётган иш берувчиларни топади ҳамда улар билан инвестиция киритиш ва меҳнат кўникмаларини ривожлантириш тўғрисида музокаралар олиб боради.

- ▶ [The Michigan guidelines on the right to work \(Меҳнат қилиш ҳуқуқига тааллуқли Мичиган тавсиялари\)](#), Мичиган университетининг Ҳуқуқ мактаби, 2010 йил”.
- ▶ [Livelihoods and self-reliance \(Тирикчилик ўтказиш ва ўзини-ўзи таъминлаш воситалари\)](#), БМТ ҚОКБ, 2016 йил.

Таълим олиш ҳуқуқи

Таълимдан ҳеч бир камситишсиз фойдаланиш инсоннинг асосий ҳуқуқларидан бири ҳисобланади ва бу бошқа ҳуқуқларни амалга оширишда ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Саводсизлик сабабли шафқатсиз муомала, болалар меҳнатини эксплуатация қилиш, эрта никоҳлар ва қуролли гуруҳлар томонидан ёллаш содир бўлади.

Жаҳондаги қочоқларнинг ярмидан кўпроғи – болалардир. Улардан ҳар иккитасидан биттасигина бошланғич мактабга боради, ҳар тўртасидан биттаси ўрта таълим мактабида ўқийди. Шунингдек хавфсиз мактаб муҳитини яратиш, гендер тенглигини таъминлаш ҳамда фавқулодда вазиятларда таълим беришда

Қочоқ тарихи:

Ўсмир қиз қизлар таълим олиши учун курашмоқда

Мазун оиласи Суриядан 2013 йил бошида қочган эди. Мазун ҳаётида таълим ҳамиша муҳим ўрин тугган эди. Унинг ота-онаси, шунингдек, холаси ва тоғаси ўқитувчи бўлишган эди. “Менга таълим нақадар муҳим эканлигини айтиш талаб этилмасди. Мен буни ҳамиша ҳис этардим, - тушунтиради у. – Бизнинг уй муҳандис томонидан қурилган эди. Касал бўлганимда врачга мурожаат қилдим. Таълим бу – ҳаётда ҳамма нарса дегани”.

Энди таълимнинг муҳимлигига чуқур ишонч ҳосил қилган у 17 ёшдалигида қувғиндаги Мазун ҳаётининг ҳал қилувчи хусусияти бўлиб қолди. У фақат Иорданияда таълим олишни давом эттирибгина қолмасдан, суриялик қочоқлар, айниқса ёш аёллар ва қизлар ўртасида таълимнинг фаол ва тобора машҳур бўлаётган тарғиботчисига айланди.

У Иорданиянинг Затаридаги қочоқлар лагерига келгандан кейин ўзининг энг катта кўрқинчи – мактабнинг йўқлиги тез йўқолди. У 9-синфга имтиҳон топширишдан аввал Иорданиядаги янги ўқув дастури билан танишиш учун ёзги машғулотларга киришди.

Мазун таълим олишни давом эттирар экан, кўпгина синфдошлари, асосан унинг ёшидаги қизлар машғулотларга бормай қўйганини билди. У ўқишни ташлаган қизлардан бирининг ўз дасликларини сотишга уринганлигини эшитди. Мазун бу қизни қидириб топди ва

уни ўқишга қайтишга ишонтира олди. Шу тарзда курашчи ва фаол туғилди.

“Шундан сўнг мен таълим учун хоҳлаган пайтда ва хоҳлаган жойда ташвиқот қила бошладим. Дўстларим ва уларнинг ота-оналари, қўшниларини ва ҳатто кўчада дуч келадиган қизларни ҳам ана шунга ташвиқот қилдим, - дейди Мазун”. Шундан сўнг у лагерда одатга айланган эрта турмушга чиқиш ёш қочоқ қизлар келажagini таъминлашнинг энг яхши воситаси эканлиги тўғрисидаги эътиқодларига қарши кураш олиб борди.

“Мен ўз қизларини мактабга юбормаётган ёки жуда эрта эрга бераётган одамлар тўғрисида эшитганида ғазабим келади, - дейди у. - Таълим – бу сени ҳаётда ҳимоя қиладиган қалқондир. Агар таълим олмай турмушга чиқсанг, ўз муаммоларингни ҳал қила олмайсан ёки болаларингни тарбиялай олмайсан”.

Мазун ёшлиги ва оғир вазиятларига қарамасдан кўп нарсага эришди. “Бошимдан ўтганидан ижобий тажриба олишга уриниб кўраман, албатта, – дейди у. – Сенинг қочоқ бўлганинг ҳаётингни пароканда қилиши керак эмас. Муваффақиятга эришган жуда кўп одамлар бошларидан оғир даврларини ўтказган”.

Таълим қувғиндаги Мазун ҳаётининг янги мақсадини белгилаб берди. Унинг жаҳонга соддагина номаси – бу ҳар бир ёш қочоққа тенг равишда тааллуқли бўлиши мумкинлиги ва зарурлигидан иборатдир.

Ўсмир қиз қизларнинг таълими учун курашмоқда.
БМТ ҚОКБ 2015 йил.

” **Ижроия кўмита... давлатлар, БМТ ҚОКБ ва бошқа тегишли муассасалар ҳамда шериклар қуйидаги ... чораларни кўришларини тавсия этади ... Барча болаларни таълим дастурларига жалб қилиш ва болалар имкониятларини кўчиб юришнинг барча босқичларида ва фуқаросизлик вазиятларида қиз ва ўғил болаларнинг зўрлашга ундамасдан, жаҳон маданияти ва мулоқотини тарғиб этишга кўмаклашадиган сифатли таълим олишда тенг имкониятга эга бўлишларини таъминлаш; машғулотлар ва мактабда ўқиш учун хавфсиз шароитларни таъминлашга кўмаклашиш; лагерлар ва шаҳар шароитларида болалар учун қулай бўлган ҳудудларни ажратиш; иложи бўлганда ва мақсадга мувофиқлигида бошланғич таълим тугалланганидан сўнг ундан кейинги таълимдан фойдаланиш имкониятини таъминлаш, ўсмирлар томонидан мустақиллик кўникмаларини эгаллашни рағбатлантириш, уларнинг касбий таълим олишига кўмаклашиш ҳамда бўш вақтни ташкил этиш, спорт тадбирлари, ўйинлар ва маданий фаолиятни қўллаб-қувватлашни тавсия этади”.**

Парламент аъзоларига тавсияларнинг назорат рўйхати:

Таълим олиш ҳуқуқи

Миллий қонунчиликда таълим соҳасида халқаро стандартларни ифода этиш учун парламент аъзоларига қуйдагиларни таъминлаш тавсия этилади:

- ❖ Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенциянинг 28-моддасига мувофиқ, барча болалар, шу жумладан қочоқ болаларга, улар мамлакатда қонуний асосда туришлари ва турмасликларидан қатъи назар, бепул ва мажбурий бошланғич таълимни таъминлаш;
- ❖ Хавфсиз мактаб муҳитини таъминлаш, шунингдек қочоқлар бўлган қиз ва ўғил болалардан мактабга қабул қилинганларнинг сонини кўпайтириш ҳамда мактабни тарқ этганлар сонини камайитириш ташаббусларини қўллаб-қувватлаш;
- ❖ Ўрта ва олий таълимдан фойдаланишга келганда, қочоқларга ўз фуқароларидан кам бўлмаган имконият, шу жумладан таълим учун пул тўлашда ҳам шундай шароитни тақдим этиш. 1951 йилги Конвенциянинг 22-моддасида кўзда тутилганидек, қочоқларга энг камида мамлакатда қонуний яшаётган чет элликларникидек муносабатда бўлиш лозим;
- ❖ Қочоқ олий таълим олиш учун тегишли талабларга жавоб беришини адолатли ва тезкор аниқлаш учун эгилувчан чоралардан, масалан, қасамёд остида қилинган баёнотига ёки махсус имтиҳон асосида таълим даражасини дастлабки тан олинишидан фойдаланишни қўллаб-қувватлаш.

« Биз жиддий ташвиш билан шуни таъкидлаймизки, бугунги кунда аҳолининг мактабга қатнамаётган гуруҳларининг салмоқли қисми можаро рўй бераётган ҳудудларда яшаётганлигини ва инқирозлар, зўрлаш ҳамда таълим муассасаларига ҳужумлар, шунингдек, табиий офатлар ва пандемиялар бутун жаҳонда таълимнинг ривожланишини қўпоришни давом эттирмоқда. Биз ана шундай шароитларда яшаётган болалар, ёшлар ва катта ёшдагилар, шу жумладан, ичкарига кўчирлиган шахслар ва қочоқларнинг эҳтиёжларини қондириш учун янада инклюзив, эгилувчан ва барқарор тизимларни ривожлантириш мажбуриятини оламиз. Биз зўрлашдан ҳолис бўлган хавфсиз, қулай ва соғлом муҳитда таълим тақдим этиш заруратини таъкидлаймиз. Биз фавқулодда жавоб чораларини қамраб оладиган инқирозларга зарур чораларни ишлаб чиқишни, шунингдек тиклаш ва реконструкция қилишни, ана шу чораларни миллий, минтақавий ва жаҳон даражасида мувофиқлаштириш самарадорлигини ошириш, шунингдек можаролар, фавқулодда ва можаролардан кейинги ҳолатларда ҳамда тиклашнинг бошланғич босқичларида таълим узлуксизлигини таъминлаш учун хавфларнинг камайитириш бўйича комплекс чоралар салоҳиятини ривожлантиришни тавсия этади».

ЮНЕСКО, “Инчixon декларацияси”, Таълим -2030; ялли инклюзив ва адолатли сифатли таълим ва бутун ҳаёт давомида ўқитишни таъминлаш. Умумжаҳон таълим форуми, 2015, Инчixon, Корея Республикаси, 2015 йил.

- ▶ Қочоқ болалар учун таълимдан фойдаланиш муҳимлиги тўғрисидаги масала бўйича қаранг: Қочоқлар ва мигрантлар тўғрисидаги Нью-Йорк декларацияси 81-83-бандлар, шунингдек 1-Илова (қочоқларга нисбатан комплекс чоралар тизими), 6(б), 13(б) ва 14(а)-бандлари.

Судга мурожаат қилиш ҳуқуқи

1951 йилги Конвенциянинг 16-моддасида қочоқлар судга эркин мурожаат қилиш ҳуқуқи ва мамлакат фуқароларига бўлган шароитлардагидек ҳуқуқий ёрдамдан фойдаланиш ҳуқуқи кўзда тутилади.

Парламент аъзоларига тавсияларнинг назорат рўйхати:

Судга муурожаат қилиш ҳуқуқи

Тартиб адолатлилиги ва одил судловдан фойдаланишга нисбатан халқро стандартларга амал қилишини таъминлаш учун парламент аъзоларига қуйидагилар тавсия этилади:

- ✓ Қонунчиликка мувофиқ қочоқларга судда муурожаат қилиш ҳуқуқи кафолатланишига ишонч қилиш (1951 йилиги Конвенциянинг 16-моддаси);
- ✓ Зарур қўллаб-қувватлашни, жумладан оғзаки ёки ёзма таржима хизматлари, ҳаражатлар ва йигиларни тўлаш ёки уларни тўлашдан озод қилиш, шунингдек мамлакат

фуқароларига тақдим этиладигандек бепул ҳуқуқий ёрдам кўзда тутилади.

- ✓ Қочоқлар гуруҳларининг ҳуқуқлари бузилган ҳолатларда, шу жумладан шахвоний ва гендер билан боғлиқ зўравонлик ҳамда аёллар ва болалар ҳуқуқларининг бошқа бузилишлари ҳолатларида ҳуқуқий ҳимоя воситаларидан фойдаланишга бўлган хабардорликларини оширишга йўналтирилган ташаббусларни қўллаб-қувватлаш.
- ✓ Ҳуқуқ-тартибот органлари ҳамда расмий ва норасмий ёки одил судловнинг анъанавий механизмлари камситишга йўл қўймасликка йўналтирилган ҳолатини қучайтариш бўйича ташаббусларини қўллаб-қувватлаш.

Амалиётда қочоқлар кўпинча камбағаллиги, маргиналлашгани ва камситилиши сабаблари бўйича тўсиқларга дуч келишади. Одил судловдан самарали фойдаланишни таъминлаш ҳуқуқ устунлигига принципига асосланган қочоқларни ҳимоя қилиш тизими учун ҳал қилувчи аҳамиятга эгадир (шунингдек қаранг: Қочоқлар ва мигрантлар тўғрисидаги Нью-Йорк декларацияси 39-банд).

Ижтимоий таъминот ва тиббий хизматга ҳуқуқ

[Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг](#) 25-моддасида ҳар бир одам **саломатлиги ва бардамлигини қўллаб-қувватлаш учун етарли бўлган турмуш даражаси**, шу жумладан овқат, кийим, турар-жой, тиббий хизмат ва зарур ижтимоий таъминотга эга бўлиш ҳуқуқига эгаллигини тасдиқлайди. Ушбу ҳуқуқ кўп сонли бошқа ҳуқуқлар билан боғлиқ бўлиб, улар каситилмаслик асосида тақдим этилиши кераклиги ва улар саломатлиқнинг омилларини асосий белгилайдиган, жумладан хавфсиз ичимлик сув ва санитария шароитларининг тегишли даражаси, таълим ва саломатликка тааллуқли маълумотлар, шу жумладан шахвоний ва репродуктив саломатлик масалалари бўйича маълумотлардан фойдаданишни назарда тутати (шунингдек қаранг: 5.2-боб – Бошпана излаётган шахсларни қабул қилиш ва улар билан муомала. Бошпана излаётган шахсларнинг тиббий хизматдан фойдаланиш имконияти).

Қочоқлар ижтимоий ёрдам ва ижтимоий таъминот ҳуқуқига эга. 1951 йилги Конвенциянинг 24-моддаси (меҳнат қонунчилиги ва ижтимоий таъминот) 23-модда (давлат ёрдами) биргаликда кўриб чиқиладиган ижтимоий суғуртлалаш (жамғариш дастурлари) ва ижтимоий ёрдам (бадал тўланмасдан) олишнинг ҳуқуқий асосларини ташкил этиб, мамлакатда қонуний асосда яшайдиган қочоқлар учун ҳуқуқий асос яратади. Ана шу моддаларда қочоқлар тирикчилик ўтказиш учун пул ишлаб топиш имкониятлари бўлмаган вазиятлар ҳисобга олинади.

Кўпгина давлатлар бадаллар тўлашга ижтимоий таъминотнинг асосий манбаи сифатида қарайди. Аммо шундай вазиятлар бўладиган, қочоқлар катта эҳтимол билан иқтисодийнинг норасмий секторидан ишлайдиган ёки хавфсиз бўлмаган кам пул тўланадиган иш жойларини эгаллайди ёхуд ишсиз бўлиб қолишади. Ана шундай шароитларда улар эҳтимол ижтимоий суғуртага бадал тўлай олмасликлари, ишсизлик ва касалланиш нафақаси ёки пенсия олишлари мумкин. Ана шу муаммо номуносиб равишда вазибалари болаларни парвариш қилиш бўлган, улар уйдан ташқарида ишламаган ёки улар ишни тарк этишларига тўғри келган ёхуд эркакларга нисбатан кам иш ҳақи оладиган хотинларга тегишли бўлиши мумкин.

Парламент аъзоларига тавсияларнинг назорат рўйхати:

Ижтимоий таъминот ва тиббий хизматга ҳуқуқ

Ижтимоий ҳуқуқларга амал қилишини таъминлаш учун парламент аъзоларига қуйидаги чораларни кўриш тавсия этилади:

- ✔ Мамлакатда қонуний асосда бўлган қочоқларга ижтимоий таъминотга, масалан, касалланиш, оналик,

ногиронлик, ишсизлик бўйича таътиллер ва пенсия дастурларига нисбатан **ижтимоий таъминотга** нисбатан мамлакат фуқароларига бўлганидек қоидалар тақдим этадиган қонунчиликни ёқлаб чиқиш (1951 йил Конвенциясининг 24-(1)-моддаси).

- ✔ Мамлакатда қонуний асосда турган қочоқларга мамлакат фуқаролари фойдаланадигандек давлат ёрдами ва қўллаб-қувватлашдан, шу жумладан тиббий суғуртадан фойдаланиш тақдим этиладиган қонунчиликни ёқлаб чиқиш (1951 йил Конвенциясининг 23-моддаси).

Шу тарзда қочоқлар ҳам қабул қилдадиган мамлакатнинг ижтимоий таъминот тизимидан фойдалана олишлари мумкин бўлиши муҳимдир. 1951 йилги Конвенциянинг 23-моддаси қочоқлар фуқаролар фойдаланаётгандек ижтимоий ёрдамдан фойдалана олишларини таъминлашга йўналтирилган эди. Шунингдек қаранг: қочоқлар ва мигрантлар тўғрисидаги Нью-Йорк декларацияси, 39-банд, 1-Илова (Қочоқларга нисбатан комплекс чоралар тизими) 7(б)-банд.

Бошқа ҳуқуқлар

Сиёсий ҳуқуқларга келанида, қочоқларга, қоида бўйича, бошпана мамлакатада сайловларда овоз беришга ёки ўз номзодларини кўрсатишга мамлакатнинг фуқаролигини олмагунга қадар руҳсат берилмайди. Шунга қарамасдан уларга нисбатан носийсий ва нотижорат ассоциациялари ва касб уюшмаларида аъзолик ва фаолиятларига нисбатан чет эл фуқароларига мутаносиб бўлган энг қулай қоидаларни тақдим этиши лозим (1951 йилги Конвенциясининг 15-моддаси). Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро қонунчиликка мувофиқ ҳар бир одамга шунингдек бирлашиш эркинлиги ҳуқуқи тақдим этилади ([Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пакт](#), 22-модда).

Қочоқларнинг келиб чиқиш мамлакатларидаги сайловларида иштирок этишига келганида, Фуқаролик ва сиёсий ҳуқуқлар тўғрисидаги халқаро пактнинг 25-моддасида ҳар бир фуқаро “асосланмаган чегаралашларсиз” эркин сайловларда сайлаш ва сайланиш ҳуқуқига эгаллиги кўрсатилган. Худди шу каби қоидалар Африка ва Шимолий ва Жанубий Америкада инсон ҳуқуқлари бўйича минтақавий ҳужжатларда мавжуддир. Қочоқларнинг сайловларда иштирок этиши тинчлик ва ишончни мустаҳкамлаш бўйича чораларга муҳим тарзда кўмаклашиши, шунингдек бақарор иштирок қайтиш шароитларини яратишга ёрдам бериши мумкин. Агар қочоқлар ўзларининг фуқаролиги мансуб мамлакатдаги сайловларда иштирок этишга интилаётган бўлсалар, ана шундай иштирок этиш қочоқларнинг махфийликка амал қилиш ва мажбурлашсиз иштирок этиши ва хабардор розилигига асосланишини таъминлаш учун ҳам келиб чиқиш мамлаката, шунингдек бошқа бошпана мамлакатини ишга солиш зарур. Бунда уларнинг рўйхатга олиши ва иштирок этишига ҳар қандай тўсиқлар бартараф этилган бўлиши ва сайловларда иштирок этаётган қочоқлар ўзларининг фуқаролиги мансуб мамлакат ҳимоясидан такроран фойдаланган деб қаралмаслиги ҳамда бунинг оқибатида қочоқ мақомини йўқотиш хавфига дучор қилинмаслиги керак.

1951 йилги Конвенциянинг 13- ва 21-моддаларига мувофиқ, кўчар ва кўчмас мулк олиш ва **турар-жойдан фойдаланишга** нисбатан чет эл фуқаролари одатда фойдаланиладигандан кам қулай бўлмаган, иложи борица қулайроқ ҳуқуқий қоидалар тақдим этилади. Шунга қарамасдан, тегишли турар-жойга ҳуқуқни амалга оширишда қочоқлар кўпинча камситиш оқибатида муаммоларга

Парламент аъзоларига тавсияларнинг назорат рўйхати:

Бошқа ҳуқуқлар

- ✔ Қонунчиликка мувофиқ қочоқларнинг сиёсий ҳуқуқлари чегараланиши мумкинлигига қарамасдан, парламент аъзоларига қочоқларга носийёсий ва нотижорат ассоциацияларга ва қасаба уюшмаларига кириш ҳуқуқига нисбатан одатда чет элликлар фойдаланадигандан кам бўлмаган ҳар ҳолда қулай ҳуқуқий қондалар тақдим этилишини таъминлаш тавсия этилади (1951 йил Конвенциясининг 15-моддаси). Бундан ташқари қуйидагилар тавсия этилади:
- ✔ Агар қочоқлар келиб чиқиш мамлакатига сайловларда иштирок этиш ниятини билдираётган бўлса, ҳар қандай шундай иштирок этиш маъфийликка амал қилинган ва мажбурламасдан ихтиёрий ва хабардор розилигига асосланган бўлишини таъминлашга даъват этилганлар;; Бунда иштирок этишини рўйхатга олиш йўлидаги тўсиқлар бартараф этилиши ва ана шундай иштирок фуқаролиги мансуб мамлакат ҳимоясидан такроран фойдаланиш сифатида қаралмаслиги ва қочоқ мақомини йўқотишга олиб келмаслиги керак.
- ✔ Қочоқларга чет эл фуқаролигига бўлгани каби асосда кўчар ва кўчмас мулкка эга бўлиш рухсат этиладиган қонунчиликни қўллаб-қувватлаш (1951 йил Конвенциясининг 13-моддаси), уларни мамлакат фуқаролигига тенглаштирадиган қулайроқ стандартлар ўрнатилишига имконияти борича кўмаклашиш.
- ✔ Болаларни ҳимоя қилиш тўғрисидаги миллий қонунчилик амал қилиши соҳаларини белгилашда барча қочоқ болаларнинг болаларни ҳимоя қилиш миллий тизимидан фойдаланишига ёрдам бериш.

дуч келадилар (ихтиёрий репатриация маъносидан турар-жой, ер ва мулкни қайтариш тўғрисида батафсилроқ қаранг: 9.3-боб - Ихтиёрий репатриация).

Болаларга келганида, Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенцияга мувофиқ, “Иштирокчи-давлатлар қочқин мақомини олишни истаган ёки қочқин ҳисобланган болани қўлланиладиган халқаро ёки ички ҳуқуқ ва тартиб-русулларга мувофиқ равишда, ҳам унга ҳамроҳ бўлаётган ва бўлмаётган ота-онаси ёки тегишли равишда ҳимоя қиладиган ва инсонпарварлик ёрдами кўрсатадиган ҳар қандай бошқа шахсни ушбу Конвенцияда ва инсон ҳуқуқлари бўйича бошқа халқаро ҳужжатларда ёки ҳужжатларда баён қилинган қўлланиши мумкин бўлган ҳуқуқлардан фойдаланишини иштирокчилари ҳисобланадиган кўрсатиб ўтилган давлатлар таъминлаши учун зарур чораларни кўрадилар” (22-модда). Худди шу тарзда БМТ ҚОКБ Ижроия кўмитаси давлатларни **болани ҳимоя қилиш тизимини** ишлаб чиқиш ва жорий этишга даъват этди. Унга кўра давлатларнинг юрисдикциясида бўлган барча болалар, шу жумладан бошпана излаётган ва қочоқларнинг болалари ҳеч бир камситишсиз фойдаланиш имкониятига эга бўлишлари керак (107-хулоса)

8.4 Ёрдамчи ҳимоя шаклларида фойдаланаётган шахсларнинг ҳуқуқлари

Айрим ҳолатларда ҳимоянинг ёрдамчи шакллари баъзи мамлакатларда қочоқларга тақдим этиладиган ҳуқуқлар ҳажмидан камроқ бўлади; айрим ҳолатларда ушбу ҳимоя чиқариб юборишдан ҳимоя билан чегараланади.

Шунга қарамасдан ҳимоянинг ёрдамчи шаклларида фойдаланаётган шахслар учун 1951 йил Конвенцияга мувофиқ, қочоқларни ҳимоя қилиш эҳтиёжлари камроқ вақт сақланади ёки одамларнинг ана шу икки гуруҳининг инсонпарварлик вазияти сезиларли равишда фарқ қилади. БМТ ҚОКБ ана шу сабаблар бўйича давлатларга ёрдамчи ҳимоя тақдим этилган шахсларга ҳуқуқ ва кафолатларни қочоқларнинг ҳуқуқ ва кафолатлари билан мувофиқлаштиришни тавсия этади.

Қўшимча ёрдам мақомига эга шахсларнинг ҳуқуқлари: Улар қандай бўлишлари керак?

- Қўшимча ҳимоя шаклларида фойдаланадиган шахсларга ва уларнинг оила аъзоларига шахсни тасдиқлайдиган гувоҳнома берилиши керак. Акс ҳолда ўзлари ҳуқуққа эга бўлган ҳуқуқ кафолатлардан фойдаланишда қийинчиликларга дуч келишлари мумкин.
- Агар қўшимча ёрдам мақомига эга шахслар ва улар оиласининг аъзолари миллий паспорт олишлари мумкин бўлмаса, уларга йўл ҳужжатлари берилиши керак. Миллий паспортни олиш имконияти йўқлигини исботлаш масъулияти жуда мураккаб бўлмаслиги керак.
- Барча шахслар каби қўшимча ҳимоя мақомига эга шахслар қочоқларга ўхшаш оилавий турмуш ҳуқуқига эгалар. Ана шу ҳуқуқларидан келиб чиқиш ёки одатда яшаган мамлакатда фойдалана олмайди. Шу тарзда уларга 1951 йил Конвенция бўйича қочоқларга қараганда оила билан бирлашиш ҳуқуқига нисбатан бошқа қондани тақдим этиш асосланмаган эмас.
- Қўшимча ҳимоя мақомига эга шахслар қочоқларга бўлгани кабилек шартлар билан ишлашга рухсат берилиши ва ана шу шартларда касбий таълим ва ишга жойлашиш билан боғлиқ бошқа таълим имкониятларидан фойдаланишлари мумкин. Уларга меҳнат бозорига киришнинг тақдим этилиши давлат ва ижтимоий ёрдам институтларига босимни камайтиради, қўшимча ҳимоя мақомига эга шахсларни интеграциясига ёрдам бериши мумкин.

Парламент аъзоларига тавсияларнинг назорат рўйхати:

Ҳимоянинг ёрдамчи шаклларида фойдаланадиган шахсларнинг ҳуқуқлари ва кафолатлари

- ✓ Парламент аъзоларига ҳимоянинг ёрдамчи шаклларида фойдаланаётган шахсларнинг ҳуқуқлари ва кафолатларини қочоқларнинг ҳуқуқ ва имтиёзларига, шу жумладан ана шундай шахсларга ва улар оиласининг аъзоларига (уларнинг миллий паспорт олиш имкониятлари йўқлиги ҳолатида) йўл ҳужжатлари беришга нисбатан ҳуқуқлари ва имтиёзлари билан мувофиқлаштиришга олиб келадиган қонунчиликни қўллаб-қувватлаш тавсия этилади, меҳнат бозорига кириш, интеграция ва ижтимоий имтиёзларни, шунингдек оилани бирлашиш ҳуқуқини қўллаб-қувватлаш.

” Ижроия қўмита... ҳимоянинг ёрдамчи шаклларида муҳтож бўлган шахсларга ана шу ёрдамни тақдим этишда инсон ҳуқуқларини ва ана шундай шахсларнинг асосий ҳуқуқларини ҳеч бир камситишсиз, тегишли халқаро ҳужжатларнинг қоидаларини ҳисобга олиб ва болаларнинг энг яхши манфаатлари ва оила бирлиги принципларини эътиборга олган ҳолда иложи борича барқарорлик ва энг катта аниқликда қўллаб-қувватлашга даъват этади”.

[103-хулоса. БМТ ҚОҚБ Ижроия қўмитаси. Халқаро ҳимояни, шу жумладан ҳимоянинг ёрдамчи шакллари ёрдамида таъминлаш, 2005 йил.](#)

Минтақавий амалиёт

Европа Иттифоқида ҳимоянинг ёрдамчи шаклларида фойдаланаётган шахсларнинг қайта ишланган Малака директивасидаги ҳуқуқлари асосан қочоқлар ва қўшимча ҳимоя мақомига эга шахсларнинг ҳуқуқлари, шу жумладан, оиланинг бирлашиши, таълим, малакани тан олиш тартиблари, турар-жой ва ҳаракат эркинлиги бир хил бўлишини кўзда тутди. Қўшимча ҳимоя мақомига эга кузатиб келинмаётган болаларга улар билан тенгдош қочоқларга бўлгани каби кафолатлар тақдим этилади. Бунда тафовутлар қўшимча ҳимоя мақомига эга бўлган шахсларга дастлабки икки йилда такроран бўладиган, амал этиш муддати бир йилдан кам бўлмаган муддатда яшашга рухсат бериш тақдим этилади. Қочоқларнинг яшашига такроран муддат камида уч йил бўлгандан фарқли равишда қўшимча ҳимояга эга шахсларга йўл ҳужжатлари (лекин қочоқларнинг йўл ҳужжатлари эмас) берилиши керак. Ижтимоий таъминотдан фойдаланиш мамлакат фуқароларига тақдим этиладиган даражада ва асослардаги асосий имтиёзлар чегараланган бўлиши мумкин.

8.5 Ирқчилик, камситиш ва ксенофобияга қарши курашиш

Ирқий камситиш ва ксенофобия кайфиятлари ва популизм сиёсати фақат қочиш сабабларидан бири бўлибгина қолмасдан, шунингдек бошпана сифатига ҳам таъсир кўрсатиши мумкин. Ирқчилик ва ксенофобия қабул қиладиган ҳамжамиятда қочоқларнинг интеграциялашга тўсқинлик қилиши ва агар ана шундай воситалар тинчлик бўйича, ирқий ёки этник тизими юқори бўлган мамлакатларда мавжуд бўлса, уларнинг қайтиб келиш имкониятини камайтириши мумкин.

Кўпинча ирқчилик ва камситиш асосида номаълум – “бошқа” нарса олдидаги қўрқув ётади. Тўсатдан миграция оқимларининг ортиши, иқтисодий ўсишнинг камайиши, ишсизликнинг ва урбанизациянинг ортиши бунинг бошқа омиллари бўлиши мумкин. Агар қочоқларни нотўғри равишда жиноятчилар, “неъматларни навбатсиз оладиган” ноқонуний мигрантлар ёки ҳатто террорчилар сифатида кўрилишида муаммо янада абгорлашади. Бу ҳамжамиятнинг қочоқларга муносабатини тақсимлаши ва ирқчилик ҳамда тоқатсизлик пайдо бўлиши хавфини кучайтириши мумкин.

Муаммони ҳал этиш учун уни белгилашга ёндашув жуда муҳимдир. Агар **қочоқлар тўғрисидаги масала инсонпарварлик хусусиятига эга муаммо ва инсоннинг асосий ҳуқуқлари тўғрисидаги масала сифатида кўриладиган бўлса, бу ҳимоя ҳудудини яратишга** кўмаклашади. Агар унга моҳият бўйича иммиграция муаммоси сифатида қараладиган бўлса, бу муҳтож бўлганларни ҳимоя қилишни кўпинча рад этишга олиб келади. Қабул қиладиган мамлакат аҳолисининг ҳар қандай хавфи ва қарашини бартафат этиш учун очиқликни таъминлаш саъй-ҳаракатларини ва имконияти бўлган ҳамма нарсани қилиш зарур. Ушбу масалани инсон ҳуқуқларидан бири сифатида муҳофизат қилиш барча одамларга қўлланса бўладиган, шунингдек англашув ва тоқатлиликни чуқурлаштирадиган универсал қадриятларни шакллантиришга кўмаклашиши мумкин.

Ирқчилик, камситиш ва қочоқлар

Ирқчилик ва камситиш қочоқларнинг кўчиб юриши ҳар бири босқичида уларга таъсир кўрсатиши мумкин.

- Этник, ирқий ва диний кескинлик кўпинча **қочоқлар оқими пайдо бўлишининг сабаби** ҳисобланади. Этник ёки диний гуруҳларни камситиш сиёсий стратегиянинг натижаси ёки унинг ажралмас қисми бўлиши мумкин. Этник ўхшашлик мамлакат хусусиятини белгилашга айланадиган бўлса, озчиликни ташкил қилувчи гуруҳлар ижтимоий жипслашишига ёки миллатни шакллантиришга эришишга тўсқин сифатида кўрилиши мумкин. Агар давлатлар ўзининг воситачи ролини бажаришни хоҳламаса ёки ўзи этник можароларининг иштирокчиси бўлса, бу “этник тозалаш”га ёки таъқиб этишнинг бошқа шаклларига олиб келиши мумкин.
- Атрофда қочоқлар хавфсиз бўлишга уринган одамларни ўз ҳаётларини бузадиганлар деб ҳисоблайдиганлар бўлиши мумкин. Қочоқларнинг келиши бошпана мамлакатига, айниқса гап оммавий оқим тўғрисида кетганда, жиддий таъсир кўрсатиши мумкин. Айрим қабул қилувчи ҳамжамиятлар қочоқларни чегараланган ресурслар учун курашда рақиблар, ўзларининг ҳаёт тарзи ёки маданияти ёхуд ҳатто миллий хавфсизлик ва барқарорликка хавф сифатида кўришлари мумкин. Бунинг оқибатида, бу очик зўрлаш тарзида ёки анча нозик шаклларда бўлсин, камситишга олиб келиши мумкин.
- Қочоқлар ҳатто **репатриацияни** танлашганида ҳам камситиш нормал ҳаётга қайтишларига бўлган умидни бузиши мумкин. Репатриация кўпинча жуда ҳам энг мақбул вазиятда бўлмайди, баъзан давом этаётган можаро ва хавфсизлик мавжуд бўлмаган шароитларда рўй беради. Катта миқдордаги қочоқларни қайтиб келиши, айниқса этник гуруҳлар ўртасидаги нисбатларни ўзгартирганида, маҳаллий ресурсларни камайтириши ва тикланишга тўсқинлик қилиши мумкин. Бу ўз навбатида қайтиб келаётган қочоқларни камситишга олиб келиши, улар мақбул бўлмаган иқтисодий, ҳарбий ёки сиёсий оқибатларнинг сабаби деб ҳисобланиши мумкин.

Қочоқлар тарихи:

Қочоқларга нисбатан сохта фикрлар билан курашиш

“Мен қочоқларга ёрдам беришни хоҳлайман” – у Латвиянинг пойтахти Ригадаги ўйинчоқлар магазинининг эгалари бўлган эр-хотиннинг Фейсбукда ташкил этган гуруҳининг номидир. Кўнгиллилар гуруҳи Латвияда қочоқлар билан жиддий вазиятлар бўлмаслигига қарамасдан, қочоқлар билан боғлиқ сиёсий инқироз пайдо бўлган Европадаги миграция инқирозига мослашишга уринаётган мамлакатлар қочоқларининг ҳуқуқларини ёқлаб чиқётган кўнгиллилар гуруҳидир.

Шунинг учун гуруҳ вазиятни инсонларча муомала даражасига олиб чиқишга интилади. Гуруҳ аъзолари таом байрамлари, Ироқ, Сурия, Афғонистон ва бошқа мамлакатлардан келаётган одамлар учрашишлари мумкин бўлган маданий марказда кўнгилчорлик каби тадбирларни ташкил этишади. “Жуда кўп сабабларга кўра жуда кўп хавфсирашлар мавжуд, - дейди кўнгиллилардан бири. – Одамлар мавҳумликдан қўрқишади. Бу бизнинг ҳаммамиз учун қандайдир янгиликдир”.

Маҳаллий аҳоли хайр-эҳсон кўрсатиб, шу жумладан овқат ва кийим келтириб жуд саҳийлик кўрсатишди. Қабул

марказида турган бошпана излаётган шахслар гуруҳ ишидан миннатдорлар, бундай тадбирлар болалар учун эсда қоладиган ғодисалар эканлигини таъкидлашади.

“Биз яхшироқ ҳаёт кечириш учун таваккалчилик қилмадик ва бу ерга пул олиш учун келмадик, бу нотўғри, - деди суриялик студент. – Сурияда бтз яхши ҳаёт кечирардик, бироқ ана шу уруш ҳамма нарсани ўзгартирди. Биз мамлакатимиздан пул топиш учун қочмадик, биз фақатгина тинч яшамоқчимиз, ана шу ҳолос”.

Гуруҳ асосчиси қочоқлар муаммоси латишларни жипслаштиришга ёрдам бериб, бирдамлик айрилишдан нақадар муҳимлигини намоён этишига умид қилади. “Агар биз миллат сифатида яқдил бўлсак, барча ушбу этник гуруҳлар шу қадар кучлироқ ишончлироқ ва кўпроқ бир-бирига ёрдам беришга тайёр бўладилар”, - деди у.

Ҳозирги пайтда гуруҳ ноҳукумат ташилот сифатида рўйхатга олинган. У бошпана излаётган шахсларни ва қочоқларни Латвия оммавий ахборот воситаларидан фойдаланган ҳолда аҳолини қочоқлар ҳолати билан хабардорлигини ошириш учун бошпана излаётган шахсларни қўллаб-қувватлашни кенгайтирмоқда.

[Латвиялик кўнгиллилар сохта фикрлар билан курашмоқда](#). БМТ ҚОКБ, 2016 йил.

Қочоқлар ўз ҳаётлари ва ўз оилалари аъзоларининг ҳаёти учун хавфсирайди. Кўпинча улар бошпана тақдим этиш тўғрисида мурожаат қилишлари мумкин бўлган мамлакатга етиб боргунларича жуда азоб чекадилар. Улар, шунингдек собитқадамлар ва тадбиркорлар ҳамда новаторларнинг сафларини тўлдиради, кўпинча таваккалчилик қилишади ва бошпана мамлакатга сезиларли ҳисса қўшишади.

Қочоқлар ҳамма одамлар каби эканликларини ёдда тутиш ниҳоятда муҳимдир. Уларни фақат ҳар бир жамият манфаатлари сифатидагина эмас, шунингдек одам бўлиш нима эканлигини тушуниш учун яхши қабул қилиш ниҳоятда муҳимдир. **Инсонийликнинг умумий ҳиссиёти таркиби бўйича турфа бўлган жамиятларда яшайдиган одамларни бирлаштиришга кўмаклашади.**

” Биз ирқчилик, ирқчилик камситилишини, ксенофобия ва улар билан боғлиқ равишда қочоқлар ва мигрантларга нисбатан тоқатсизликни, шунингдек кўпинча уларга нисбатан қўлланиладиган қолипларни, шу жумладан дин ёки этниқодга асосланган қолипларни қатъиян қоралаймиз. Турфалик ҳар қандай жамиятни бойишади ва ижтимоий жипслашишга ёрдам беради. Қочоқлар ёки мигрантларнинг салбий образини шакллантириш қадр-қимматни ва барча одамлар тенглигини ҳурмат қиладиган, биз ўзимиз унга содиқ бўлган кадриятларга кескин зиддир”.

[БМТ Бош Ассамблеясининг 71/1-резолуцияси. Қочоқлар ва мигрантлар тўғрисидаги Нью-Йорк декларацияси, 2016 йил.](#)

Ирқчилик ва ксенофобия: Нима қилиш керак?

Қочоқларни ирқчилик, камситиш, ксенофобия ва тоқатсизликдан ҳимоя қилиш сиёсий ирода ва етакчилик мавжуд бўлишини талаб қилади. Маҳаллий аҳоли хавфсизликни ҳис қилганларида, уларнинг қўрқишлари масъулиятсиз оммавий ахборот воситалари томонидан кучайтирилиши ёки сиёсий мақсадларда ишлатилиши мумкин. Жамиятда зиддиятни кучайтиришга йўналтирилган мулоҳазалар қочоқлар ҳаётига бузғунчилик таъсирини кўрсатиши мумкин, натижада улар нишон бўлишлари ва ана шундай мулоҳазалар пировард натижада қабул қиладиган ҳамжамиятга салбий таъсир кўрсатади.

Парламент аъзолари вазиятни мураккаблаштиришга йўл қўймаслик ва инсонпарварлик, моҳият жиҳатидан қочоқларни ҳимоя қилиш вазифасини носийлаштириш ҳамда жамият томонидан қочоқларни яхши тушунишга кўмаклашиш, шунингдек таъқиб қилинишдан бошпана излаш ва бошпанадан фойдаланиш ҳуқуқлари учун масъулдирлар.

Одамларнинг бирорта гуруҳи ва бирорта дин бошқаларга қараганда устун эмас. Барча давлатлар камситишдан ҳимоя қилишни таъминлаш ҳамда англаш, тоқатлилик ҳамда миллатлар, ирқий ва диний гуруҳлар ўртасида дўстликка кўмаклашадиган таълимга ёрдам бериш учун масъулдирлар (Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг 26 (2)-моддаси). Ана шу мажбуриятни бажариш барча одамлар ўзларини хавфсиз деб ҳис қиладиган, ўз фикрини билдириш ҳуқуқига эга бўлган ва ҳамкорликка ёрдам берадиган таркиби бўйича турфа ва тоқатли жамиятни барпо этишга ёрдам беради.

Ирқчилик ва камситишни, шу жумладан қочоқларга нисбатан олдини олиш учун барча даражаларда қуйдаги чораларни кўриш зарур:

- Давлатлар ирқий бўлиниш ва можаролар, шу жумладан “хорижликлар” ёки “беғоналар” деб қабул қилинадиган шахсларга нисбатан ирқчилик билан курашиш бўйича келишилган чораларни кўришни рағбатлантириши лозим;

- Миллий ва маҳаллий ҳокимият органларига ирқчилик ва ксенофобиянинг туб сабабларини бартараф этиш, шунингдек ноҳукумат ташкилотлари, диний ва бошқа ташкилотлар маданиятлараро фаолиятига кўмаклашиш учун ресурслар ажратиш ва савъ-ҳаракатлар қилишлари керак;
- Жамиятнинг барча даражаларидаги институтлар – оила, мактаб, иш жойида, масжидларда тоқатлиқни тарбиялашда иштирок этишлари керак; ва
- Давлатлар, ноҳукумат ташкилотлари, БМТ муассасалари ва оммавий ахборот воситаларига ирқчилик ва камситиш тўғрисида хабардорликни ошириш ҳамда ижобий ижтимоий ўзгаришларга кўмаклашиш учун ҳурмат қилиш ва тоқатлиқни рағбатлантиришга йўналтирилган барча савъ-ҳаракатларни қилишлари керак.

Ирқчилик ва ксенофобия : Парламент аъзоларининг ҳал қилувчи роли

Парламент аъзолари жамоатчилик фикрининг етакчилари сифатида қуйдаги имкониятларга эгалар:

- Қочоқларга нисбатан ҳурмат қилиш ва тоқатлиқка кўмаклашишда ҳал қилувчи роль ўйнаш;
- Қочоқлар ва мигрантлар ўртасидаги фарқи акс эттирадиган тўғри атамаларни ишлатган ҳолда қочоқларга нисбатан қолипчи ёки нотўғри тавсифларни ишлатмаслик;
- Қочоқлар масаласини инсонпарварлик муаммоси сифатида кўрсатиб, бошпана мамлақати уни ҳал қилишда эшикларни можаролардан ва таъқибдан ўзини қутқараётган одамларга очган ҳолда энг яхши сифатларини ва инсон ҳуқуқларини ҳурмат қилишни намойиш этишлари мумкин; ва
- Миллий даражада фуқаро бўлмаганлар – улар қочоқлар, мигрантлар ёки бошқа шахслар бўлсин - масаласини муҳокама қилишда бу ҳиссиётларга эмас, балки оқилона ва асосланган далилларга асосланилишини таъминлаш.

” Ижроия қўмита... давлатларни тоқатсизлик, ирқчилик ва ксенофобия билан курашиш ҳамда ошқора баёнотлар, тегишли қонунчилик ва айниқса қочоқлар ҳамда бошпана излаётган шахслар алоҳида ҳолатига нисбатан ижтимоий сиёсат ёрдамида ҳамдардлик ва тушуниш пайдо бўлишига кўмаклашишга даъват этади”.

77(XLVI)-хулоса. БМТ ҚОКБ Ижроия қўмитаси, 1995 йил.

Қочоқларнинг қадр-қимматини сақлаш: Буни қандай амалга ошириш керак

Парламент аъзолари қочоқларнинг қадр-қимматини ҳимоя қилишни таъминлаш учун турли воситалардан, шу жумладан куйдагилардан фойдаланишлари мумкин:

Хурмат қилишга даъват этиш

- Қочоқлар ҳеч қандай камситишсиз 1951 йилги Конвенцияда баён этилган ҳуқуқлардан фойдаланишлари мумкинлигини тушунтириш. Бундан ташқари, қочоқлар инсон ҳуқуқлари соҳасида халқаро ва минтақавий қонунчиликлар билан ҳамда тегишли ҳолатларда халқаро инсонпарварлик ҳуқуқи билан ҳимоя қилинган.
- Миллий қонунчиликда тилга олинган ҳимоя чоралари, шу жумладан қочоқ мақомини белгилаш тартиби, қочоқларни қабул қилиш ҳамда ижтимоий ва иқтисодий ҳуқуқлари ҳимоя қилиниши маъносида ҳимояланишни таъминлаш.
- 1969 йилги АБТ Конвенцияси ва Картахен декларациясида кўзда тутилганидек, қуроли зўравонлик ва можаролардан қутқарилаётган шахсларни ҳам қамраб оладиган “қочоқ”ни белгилашни кенгайтирилган тарзда талқин этишни қўлаб-қувватлаш. Энг камида халқаро ҳимояга муҳтож бўлган, бироқ белгиланганидек 1951 йилги Конвенциянинг белгиланишида тўғри келмайдиган барча одамларга ҳимоянинг ёрдамчи шакллари тақдим этилиши, муайян ҳуқуқий мақом белгиланиши ва иложи борича кўпроқ ҳуқуқлар тақдим этилишини ёқлаб чиқиш.
- Қочоқлар ўз ҳуқуқларидан хабардор бўлишини таъминлаш учун зарур чоралар курилишини ёқлаб чиқиш.
- Мактаблар ва ҳамжамиятларда қочоқлар тўғрисидаги масалалар юзасидан жамоатчилиқни хабардор қилиш бўйича компаниялар ўтказиш, шунингдек қочоқларнинг иқтисодиёт ва жамиятга ижобий ҳиссасидан хабардорлиқни оширишга кўмаклашиш.

Ирқчилик ва ксенофобия кўринишлари ва амалларидан қочоқларни ҳимоя қилиш

- Ирқчилик ва ксенофобия амалларининг нишони бўлган қочоқларга, бошқа шахслар каби ҳуқуқий ҳимоя тақдим этилган бўлиши, ана шундай жиноятларда айбдорлар эса очиқ ҳукм қилиниши ва самарали жазоланиши керак.
- Суд ҳокимияти жиноий одил судлов масалаларини кўриб чиқиш учун масъул бўлган пайтда парламент аъзолари ирқийлик асосида ҳужумларга ва “жазоланмаслик маданиятини” ривожлантиришга йўл қўймаслик асосида ҳужумнинг жиноят эканлигини таъминлаш учун норматив-ҳуқуқий асосни қабул қилишлари мумкин.

- Чегарадаги мансабдор шахслар, масалан, чегара хизматлари, иммиграция хизматлари ва полиция ходимларининг ирқчилик, ирқий камситиш, ксенофобия ва улар билан боғлиқ тоқатсизликка тааллуқли хабардорлигини ошириш мақсадида ўқитиш учун ресурслар ажратиш, шунингдек уларнинг ўз мажбуриятларини ҳеч бир камситишсиз бажаришларини таъминлаш муҳимдир.
- Шунингдек ҳуқуқ-тартибот органлари ходимлари, таржимонлар, адвокатлар, хизматлар кўрсатадиган шахслар ва судьялар каби бошқа шахсларни ўқитиш учун ресурслар ажратиш ҳам муҳимдир. Бу шахслар қочоқлар ва бошпана излаётган шахслар билан муомалада бўлишлари сабабли уларнинг ирқчилик, ирқий камситиш, ксенофобия ва улар билан боғлиқ тоқатсизликка тааллуқли хабардорлигини ошириш, шунингдек мажбуриятлари тўғрисида хабардор қилиш муҳимдир.

Қочоқлар номидан иш кўриш ва уларга қулоқ солиш

- Қонуншунослар ва ҳукуматдаги халқ овози сифатида парламент аъзолари қочоқлар халқаро ҳимояга ҳамда ўзларининг ночор аҳволларига тааллуқли қарорлардан фойдалана олишлари учун инсон ҳуқуқларига амал қилиш ва ҳуқуқ устуңлиги принципини таъминлашдан алоҳида манфаатдорлар.
- Парламент аъзолари мамлакат қочоқларнинг келишига тегишли тарзда чоралар кўришлари, ҳимояга муҳтож шахсларнинг ҳимоясини таъминлаш, пировард натижада уларнинг ихтиёрий қайтиб кетишларига, маҳаллий интеграциялашларига ёки бошқа бошпана давлатига кўчиб ўтишларига кўмаклашишларини таъминлашга йўналтирилган қонунлар ва тартиблар қабул қилинишини таъминлаш ташаббусини ўз зиммаларига олишлари керак.
- Парламент аъзолари қочоқларнинг муаммоларини яшироққ тушуниш учун ўз сайлов округларида қочоқлар билан суҳбатлашувлар ўтказадилар ҳамда қабул марказлари ёки қочоқларнинг бадарға жойлари, шунингдек қочоқларнинг болалари ўқийдиган мактабларда бўлиб, уларнинг фикрлари ва мулоҳазаларига қулоқ соладилар. Улар янги кўчирилган қочоқлар билан учрашишлари ва қочоқлар сифатида келган шахсларнинг фуқаролиқни олиш маросимларида бўлишлари мумкин.

Етакчилик салоҳиятини намойиш этиш

- Парламент аъзолари қочоқлар ва бошпана масалаларида жамоатчиликнинг қочоқлар тўғрисида хавф манбаи эмас, балки ўзлари хавф остида бўлган одамлар сифатида к

хабардорлигини ошириб, етакчиликни намойиш этиш улкан имкониятига эгалар.

- Парламент аъзолари жамиятда қочоқлар тўғрисидаги халқаро қонунчилик билимларини ёйишга кўмаклашишлари ҳамда ҳукумат ва сайловчиларга ўз мамлакатларининг саҳий, барқарор ва халқаро ҳимоянинг изчил тизими сифатида мавжуд бўлишдан манфаатдорликларини тушуниб этишларига ёрдам беришлари мумкин.
- Парламент аъзолари миграция ва қочоқларни ҳимоя қилиш муаммоларини аниқ табақалаштирган ҳолда, ирқчилик ва ксенофобияни қоралаб ҳамда қолиплардан қочган ҳолда мутаносиб мунозарани қўллаб-қувватлашлари мумкин. Улар одамлар, воқеалар ва тарихни объектив ва мутаносиб тасаввур этишларини рағбатлантиришлари керак. Улар кўпгина мамлакатларнинг муайян босқичларида одамлар бу ватанларини қочоқ сифатида тарк этганликларини ёдга солишлари мумкин.

Минтақавий ва халқаро ташаббусларга кўмаклашиш

- Пировард натижада парламент аъзолари қочоқларни ҳурмат қилиш ва улар ҳуқуқларини ҳимоя қилишни таъминлашга йўналтирилган минтақавий ва халқаро ташаббусларни амалга ошириш учун бошқа мамлакатлардаги ўз ҳамкасбларига мурожаат қилишлари мумкин.

” Дурбан жараёнининг шарҳи бўйича конференция ирқчилик, ирқий камситиш, ксенофобия ва улар билан боғлиқ тоқатсизликка қарши умумжаҳон конференциясида белгиланган мақсадларга эришишдаги тараққиётни баҳолаб, давлатларни “фуқаро бўлмаганларга нисбатан ксенофобия кўринишлари тўхтамаётганлиги ва уларни салбий қолипда тасаввур этиш, шу жумладан сиёсатчилар ва ҳуқуқ-тартибот органлари ҳамда иммиграция хизматлари ходимлари, шунингдек оммавий ахборот воситалари томонидан салбий қолипда тасаввур мигрантлар, қочоқлар ва бошпана изловчи шахсларни ксенофобия асосида зўрлаш, ўлдириш ва таъқиб этишга олиб келиши билан курашиш бўйича чоралар кўришга қатъиян даъват этади”.

Дурбан жараёнининг шарҳи бўйича конференция. Ирқчилик, ирқий камситиш ва ксенофобия ҳамда улар билан боғлиқ тоқатсизлик бўйича умумжаҳон конференцияси, Женева, 2009 йил.

Парламент аъзоларига тавсияларнинг назорат рўйхати:

Ирқчилик ва ксенофобия билан курашиш

Юқорида умумийроқ хусусиятга эга бўлган амалларга нисбатан баён этилганларга қўшимча равишда парламент аъзолари қочоқларнинг кадр-қимматини ҳурмат қилишга ёрдам берадиган ва ирқчилик, ирқий камситиш, ксенофобия ҳамда улар билан боғлиқ тоқатсизликка қарши курашга йўналтиришда куйидагиларни қилишлари мумкин:

- ✔ Ирқчилик, ирқий камситиш, ксенофобия ва улар билан боғлиқ тоқатсизликка, шу жумладан қочоқларга нисбатан, курашишга йўналтирилган қонунчиликни қабул қилиш ва амалиётда қўллашни таъминлаш. Ана шундай қонунчилик ирқий ва ксенофобия, шунингдек нафратни кучайтирадиган барча шаклларидаги, шу жумладан ивгогарликни жиноятлаштиришни кўзда тутиш керак.
- ✔ Ирқий камситишга барҳам бериш бўйича кўмитанинг 2-умумий тавсияларини эътиборга олган ҳолда давлат томонидан фуқаролиги ёки иммиграция мақоми белгиси бўйича камситишнинг ана шу, айниқса миллий шароитларда мақсадга мувофиқ бўлган олдини олиш ва чораларни кўришни ёқлаб чиқиш.
- ✔ Жамият турфалигининг ижобий жиҳатларини, шунингдек қочоқлар, маҳаллий аҳоли ва фуқаролик жамияти институтлари ўртасида ўзаро ҳамкорликни шакллантиришга йўналтирилган сиёсатни ишлаб чиқиш ва амалга оширишни қўллаб-қувватлаш.
- ✔ Ирқчилик, ирқий камситиш, ксенофобия ва улар билан боғлиқ тоқатсизликка қарши кураш бўйича миллий ҳаракат режасини ишлаб чиқишга кўмаклашиш, унинг манфаатдор томонлар билан ҳамкорлик қилган ҳолда амалга оширилишини назорат қилиш, шунингдек барча одамларнинг ҳеч бир камситишсиз асосий ижтимоий хизматлардан фойдаланишларини энгиллаштирадиган миллий дастурларни яратиш.
- ✔ Ирқчилик ва ксенофобия асосида зўрлаш жиноятларини содир этган шахслар судларда, инсон ҳуқуқлари бўйича комиссиялар ва омбудсман идораларида, шунингдек парламентда муҳокама довомида ошқора қораланишини таъминлаш.

Давлатлар амалиёти

Ксенофобия билан курашишга йўналтирилган ташаббуслар. 2015 йилда **Жанубий Африкада** ксенофобия асосида жиноятлар, шу жумладан қочоқларга ҳужум қилиш оқибатида ўлим ва жиддий жароҳатларга, шунингдек кўчиб юриш бошланишига олиб келган ҳодисалар кучайди. Жанубий Африканинг полиция хизмати, БМТ ҚОКБнинг Жанубий Африка Маҳаллий ўзини-ўзи бошқариш ассоциацияси (SALGA), ноҳукумат ташкилотлари, диний ташкилотлар ва университетлар ушбу муаммони ҳал этишга интиланган ҳолда жамоалар даражасида мулоқотларни қўллаб-қувватлаш ва ижтимоий жипсликни мустаҳкамлаш учун шериклик муносабатларини ўрнатдилар. Ички ишлар департаменти, халқаро муносабатлар ва химоя департаменти ҳамда БМТ ҚОКБ ҳамкорликда қочоқларнинг ҳуқуқлари тўғрисидаги ҳамда қочоқлар, мигрантлар ва маҳаллий жамоаларнинг қочоқлар ҳуқуқлари тўғрисидаги хабардорлигини ошириш учун биргаликда иш олиб бордилар. БМТ ҚОКБ, шунингдек SAPS билан қалин ҳамкорлик муносабатларини, шу жумладан “ксенофобия кўринишлари масалалари бўйича шошилиш линия” орқали мамлакатдаги қочоқларга нисбатан зўрлаш ҳолатларининг кучайиб кетишининг олдини олиш учун полициянинг тезкор ва қатъий чора кўришига кўмаклашишни қўллаб-қувватдамоқда.

- ▶ [General recommendation No. 30 Discrimination against non-citizens \(30-умумий тавсия. Фуқаро бўлмаганларга нисбатан камситиш\)](#), БМТнинг Ирқий камситишга барҳам бериш бўйича кўмитаси (CERD), 2002 йил.

8.6 Бошпана излаётган шахслар ва қочоқларни ҳимоя қилиш учун БМТнинг инсон ҳуқуқлари соҳасидаги механизмларидан фойдаланиш

Қочоқларни ҳимоя қилишнинг халқаро тартиби асосига қочоқларни ҳимоя қилиш давлат тизимини ишлаб чиқишда муҳим манба ҳисобланадиган инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро қонунчилик қўйилган. БМТ ҚОКБнинг Ижроия қўмитаси шу муносабат билан “инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва қочоқлар муаммоларининг олдини олиш ўртасидаги қалин алоқадорликни”, шунингдек қочоқларни қабул қилишдан бошлаб қарор қабул қилингунча бўлган сиёсатнинг ахборот таъминоти учун инсон ҳуқуқлари соҳасидаги стандартлар аҳамиятини тан олди.

БМТнинг ҳар бир одамнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш учун ташкил этилган инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш соҳасидаги механизмлари қочоқларни ҳимоя қилишни кучайтиришда муҳим воситалар ҳисобланади. Ушбу бобда қочоқлар ҳуқуқларига амал қилинишини таъминлаш учун бу механизмлардан қандай фойдаланиш мумкинлиги кўриб чиқилади. Жумладан, қуйидаги тартиб жараёнлари кўриб чиқилади:

- Универсал даврий шарҳ;
- БМТнинг махсус тартиблари; ва
- БМТнинг инсон ҳуқуқлари соҳасидаги шартномалари бажарилишни назорат қиладиган органлар;

БМТнинг инсон ҳуқуқлари соҳасидаги шартномалари бажарилишини назорат қиладиган органлари билан ўзаро ҳамкорлик

Инсон ҳуқуқлари бўйича ўнта шартнома органи мавжуд бўлиб, уларнинг ҳар бири ижро этилиши назорат қилинадиган инсон ҳуқуқлари бўйича шартнома қоидаларига мувофиқ равишда ташкил этилган. Ушбу органлар мустақил экспертлар қўмиталаридан иборатдир. Тўққизта шартнома органи инсон ҳуқуқлари соҳасидаги асосий халқаро шартномалар бажарилишини назорат қилади. Ўнинчиси – Қийноқларга қарши конвенцияга Факультатив протоколга мувофиқ ташкил этилган Қийноқларнинг олдини олиш бўйича кичик қўмита бўлиб, у Факультатив протоколга иштирок этувчи давлатларда қамоқда сақлаш жойларининг мониторингини амалга оширади.

Шартнома органлари инсон ҳуқуқларини, шу жумладан бошпана излаётган шахслар ва қочоқларнинг инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишни мустаҳкамлаш учун миллий даражада кўрилатган саъй-ҳаракатларни қўллаб-қувватлашда муҳим роль ўйнайди. Давлатлар шартнома органларига инсон ҳуқуқлари соҳасидаги асосий шартномаларга мувофиқ ўз вазифалари ва мажбуриятларини бажаришга тааллуқли маърузалар тақдим этади, шартнома органлари эса ўз навбатида, давлатларга шартнома мажбуриятларини, шу жумладан

БМТнинг шартнома органлари: Рўйхат

Инсон ҳуқуқлари бўйича ўнта шартнома органи мавжуд бўлиб, улар инсон ҳуқуқлари соҳасидаги асосий халқаро шартномалар бажарилишини назорат қилади:

- [Инсон ҳуқуқлари бўйича қўмита \(CCPR\)](#);
- [Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар бўйича қўмита \(CESCR\)](#);
- [Ирқий камситишга барҳам бериш бўйича қўмита \(CERD\)](#);
- [Хотин-қизларга нисбатан камситишга барҳам бериш бўйича қўмита \(CEDAW\)](#);
- [Қийноқларга қарши қўмита \(CAT\)](#);
- [Қийноқларнинг олдини олиш бўйича кичик қўмита \(SPT\)](#);
- [Бола ҳуқуқлари бўйича қўмита \(CRC\)](#);
- [Меҳнаткаш мигрантлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича қўмита \(CMW\)](#);
- [Ногиронлар ҳуқуқлари бўйича қўмита \(CRPD\)](#); и
- [Зўрлаш орқали йўқолиш бўйича қўмита \(CED\)](#).

халқаро ҳимояга тааллуқли тавсияларни энг самарали бажарилишини таъминлашда тавсиялар ва ёрдам тақдим этади. Қатор шартномавий органлар бошпана излаётган шахслар ва қочоқларга тааллуқли масалалар бўйича Умумий хусусиятга эга саволлар ёки Тавсиялар эълон қилдилар.

Муайян вазиятларда шартнома органлари, шунингдек алоҳида шахсларнинг ўз ҳуқуқлари бузилишига тааллуқли шикоятларини кўриб чиқади. Ҳар бир одам давлат тегишли шартноманинг иштирокчиси бўлса ва кўмитанинг шахсий шикоятларни кўриб чиқиш ваколатини тан олган бўлиши шарти билан кўмимага давлатга нисбатан шикоят бериши мумкин. Учинчи шахслар ёзма розилик берган жисмоний шахслар номидан шикоят беришлари мумкин. Аmmo, масалан одам қамоқда бўлса ва ташқи дунё билан ҳеч бир алоқага эга бўлмаса ёхуд зўрлаш оқибатида йўқолган жабрдийда ҳисобланса, ана шундай розилик талаб этилмайди.

Бошпана излаётган шахслар ёки қочоқлар шахсий шикоятларини кўриб чиқиш тартибларидан фойдаланишлари мумкин. Ушбу тартиблар 1951 йилги Конвенция ёки 1967 йилги Протоколнинг иштирокчилари бўлмаган мамлакатдаги бошпана излаётган шахслар ёки қочоқлар учун алоҳида муҳимдир. Тартиблар ҳуқуқлари ICCPR, CAT, CEDAW, ICERD ёки CRPD халқаро ҳужжатларда кўзда тутилган – масалан, чиқариб юборишнинг олдини олиш (CATнинг 3-моддаси ёки ICCPRнинг 7-моддасига мувофиқ); шахвоний эксплуатация учун (CEDAWнинг 6-моддаси) одам савдоси жабрдийдаси бўлиш хавфи муносабати билан берилган бошпана тақдим этилиши тўғрисидаги мурожаат рад этилган ҳолатда ёки фуқароликни олишда этник келиб чиқиши белгиси бўйича камситилганида қўлланилган.

”Ижроия кўмитаси... қочоқлар тўғрисидаги ва инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро қонунчиликнинг ўзаро бир-бирини тўлдирадиган хусусиятларини, шунингдек ана шу соҳада Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ҳуқуқни ҳимоя қилиш механизмларининг эҳтимол тутилган ролини таъкидлайди, ва шу муносабат билан давлатларни зарурат бўйича Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг шартномаларини бажаришини назорат қиладиган органлари ўз маърузаларида мажбуран кўчирилган шахслар аҳволи тўғрисидаги масалани кўриб чиқиш, шунингдек ушбу органларга, ўз навбатида ўз мандатлари доирасида мажбурий кўчиб юришнинг ҳуқуқни ҳимоя қилиш жиҳатларига манфаатдорлик билдириш ва кўриб чиқишга даъват этади”.

95-Умумий хулоса. БМТ ҚОКБнинг халқаро ҳимоя тўғрисидаги масала бўйича Ижроия кўмитаси, 2003 йил.

- ▶ Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг инсон ҳуқуқлари соҳасидаги шартномалари тизими. Далилларнинг баён этилиши, 30/1-таҳрир, ҚОКБ, 2012 йил.
- ▶ Refworld, инсон ҳуқуқлари бўйича маълумотдан қуйидаги ҳавола орқали фойдаланиш мумкин: <http://www.refworld.org/humanrights.html>

БМТнинг махсус тартиблардан фойдаланиш

“**Махсус тартиблар**” – Инсон ҳуқуқлари бўйича кенгаш шафелигида амал қиладиган механизмларнинг умумий номланиши бўлиб, улар алоҳида мамлакатдаги вазиятларни ёки мавзули масалаларни ўрганиш учун мўлжалланганлар. Махсус тартибларни бажариш учун жисмоний шахслар – Махсус маърузачи ёки Мустақил эксперт ёхуд Ишчи гуруҳи тайинланади. Мандатарлар (ваколатли шахслар) кенгашга ўзларининг хулосалари ва тавсиялари билан маърузаларини тақдим этади; кўпгина ҳолатларда маърузалар БМТнинг Бош Ассамблеясига тақдим этилади. 2017 йилнинг август ойи ҳолати бўйича 56 та махсус тартиб (44 та мавзу мандати ва 12 та алоҳида мамлакатлар ёки ҳудудлар билан боғлиқ мандат) мавжуд бўлиб, уларнинг кўпчилиги қочоқлар муаммоларига аниқ тааллуқли эдилар.

Қочоқлар муаммолари бўйича мавзули мандатга эга махсус маърузачилар

- Қочоқлар муаммолари бўйича мавзули мандатга эга махсус маърузачилар бошпана излаётган шахслар ва қочоқларга тааллуқлидирлар. Махсус маърузачилар куйидаги масалалар бўйича бўлади: етарли турмуш даражаси ҳуқуқининг таркиби ва ушбу маънода камситишга йўл қўймаслик ҳуқуқи тўғрисидаги таркибий қисмининг [турар-жой етарлиги](#) тўғрисида; [ногиронлар](#) ҳуқуқлар тўғрисида; [таълимга](#) ҳуқуқ тўғрисида; ҳавфсизлик, тоза, соғлом ва [барқарор атроф](#) муҳит билан боғлиқ инсон ҳуқуқлари соҳасидаги мажбуриятлар тўғрисида; [нихоятда қашшоқлик ва инсон ҳуқуқлари](#) тўғрисида; [овқатланиш](#) ҳуқуқи тўғрисида; [эркин фикрлаш](#) ва [эркин ифода этиш](#) ҳуқуқини рағбатлантириш тўғрисида; [дин ва эътиқод эркинлиги](#) тўғрисида; ҳар бир одамнинг эришиши мумкин бўлган энг олий жисмоний ва руҳий [саломатлигига](#) ҳуқуқи тўғрисида; [ҳуқуқ ҳимоячилари](#) низоми тўғрисида; [туб халқларнинг](#) ҳуқуқи тўғрисида; [ички кўчиб юрган шахсларнинг](#) ҳуқуқлари тўғрисида; [мигрантларнинг](#) ҳуқуқлари тўғрисида; [озчиликни ташкил қилувчилар](#) масалалари бўйича; ирқчилик, ирқий камситиш, ксенофобия ва улар билан боғлиқ тоқатсизликнинг замонавий шакллари тўғрисида; [болалар](#) саводси тўғрисида; болалар фоҳишабозлиги ва болалар порнографияси тўғрисида; замонавий [қуллик](#) шакллари, шу жумладан унинг сабаблари ва оқибатлари тўғрисида; терроризм билан курашиш шароитларида инсон ҳуқуқларини рағбатлантириш ва ҳимоя қилиш тўғрисида; [қийноқлар](#) ва муомала ёки жазолашнинг бошқа шафқатсиз, ғайриинсоний ёки қадр-қимматни камситадиган турлари тўғрисида; [одам савдоси](#), айниқса аёллар ва болалар савдоси масаласи бўйича; одамнинг ҳавфсиз ичимлик [сувиға](#) ва санитария хизматлари ҳуқуқи тўғрисида; [аёлларга](#) нисбатан зўрлаш тўғрисидаги масала бўйича, унинг сабаблари ва оқибатлари.

- Бошпана излаётган шахслар ва қочоқларни ҳимоя қилиш учун алоҳида долзарб бўлган масалалар бўйича **ишчи гуруҳлари**: [келиб чиқиши африкалик бўлган](#) шахсларнинг муаммолари бўйича; [ихтиёрий ушлаш](#) масаласи бўйича; [зўрлаш ёки ихтиёрий бўлмаган йўқолишлар](#) тўғрисидаги масала бўйича; [қонунчиликда ва амалиётда](#) аёлларга нисбатан камситиш тўғрисидаги масала бўйича; ва инсон ҳуқуқлари ҳамда трансмилий корпорациялар ва бошқа [корхоналар](#) масаласи
- Бошпана излаётган шахслар ва қочоқларга бевосита алоқадор бўлган масалалар бўйича мустақил экспертлар: албинизмдан жабр чекадиган шахсларнинг инсон ҳуқуқларини амалга ошириш тўғрисида; [катта ёшдаги одамларнинг](#) инсон барча ҳуқуқларини амалга ошириш бўйича; инсон ҳуқуқлари ва халқаро [бирдамлик](#) тўғрисида; ва, [шаҳвоний йўналиши ва гендер ўхшашлиги](#) белгиси бўйича зўрлаш ва камситишдан ҳимоя қилиш тўғрисида.

Қочоқлар фойдаланиши мумкин ёки қочоқларни қўллаб-қувватлайдиган БМТнинг махсус тартиблари

Айрим махсус тартибларга қатъиян инсонпарварлик асосида шошилиш даъват билан мурожаат қилиш мумкин. Махсус маърузачи ёки ишчи гуруҳи бошпана излаётган шахслар ёки қочоқларнинг қўйилган **инсон ҳуқуқлари бузилишининг** олдини олишга ёрдам бериш учун ҳукумат билан биргаликда иш кўриши мумкин ёки ана шундай бузилиш мавжудлиги тўғрисидаги тартибларга чора кўриши мумкин.

Ҳақ **чиқариб юборишга йўл қўймаслик принципи** бузилиши тўғрисида кетаётганда муайян ҳолатларда **БМТнинг қийноқлар масаласи бўйича махсус маърузачиси** ва **БМТнинг тегишли суд суриштирувсиз қатл этилиш масаласи бўйича** БМТнинг махсус маърузачиси ёки **БМТнинг мажбурлаш оқибатида йўқолиш ишчи гуруҳига** мурожаат қилиш мақсадга мувофиқдир.

Махсус тартибларнинг мандатарлари мунтазам равишда **мамлакатларга боришади** ва бу ерда бўлишлари давомида мандатларига боғлиқ равишда чегара олди ҳудудлари, қочоқлар лагерлари, қабул марказлари, қамқоқ сақлаш марказлари ёки бошпана изловчи шахслар маъмурий сақлаш тартибидаги жойларда бўлади. Улар ана шу жойларда бўлганида мандатларига тааллуқли бўлган, бошпана излаётган шахслар ва қочоқларга тегишли масалалар бўйича маълумот олиш учун вазирликлар, парламент органлари, суд органлари, иммигранция хизматининг мансабдор шахслари, чегара хизмати ходимлари, БМТ ташкилотлари, шу жумладан БМТ ҚОКБ, фуқаролик жамияти институтлари вакиллари ва бошқа субъектлар билан маслаҳатлашувлар ўтказишади.

Бундан ташқари махсус тартиблар қочоқларни ҳимоя қилишга алоқадор бўлган **мавзули тадқиқотлар**, масалан, терроризмга қарши чоралар асосида ёки энг оғир қашшоқлик ва инсон ҳуқуқлари масалалари бўйича дастурамал принциплар лойиҳалари юзасидан тадқиқотлар нашр

Универсал даврий шарҳ: Парламентларнинг ҳал қилувчи роли

Парламентлар универсал даврий шарҳ жараёнида муҳим роль ўйнайди. Парламентлараро иттифоқ Инсон ҳуқуқлари бўйича Олий комиссар Бошқармаси билан халқаро ва минтақавий даражада парламентларнинг фаолроқ иштирок этишига кўмаклашиш мақсадида ҳамкорлик қилади. Миллий парламентлар:

- Миллий маъруза тайёрланиши ва тасдиқланишидан олдинги миллий маслаҳатлашувларда иштирок этишлари керак;
- Улар билан тавсиялар қабул қилиш жараёнида маслаҳатлашиш лозим;
- Улар тавсияларни, шу жумладан қонунчилик чоралари кўришни талаб этадиган тавсияларни бажаришда ҳал қилувчи роль ўйнайди.

этишлари мумкин. Мандатарлар, шунингдек кенг таркибий хусусиятга эга бўлган **алоҳида ҳолатларнинг муаммолари** билан шуғулланиб, эҳтимол тутилган ҳуқуқбузарликлар тўғрисида хабардлар келадиган давлатларга бу масалаларга эътибор қаратишни билдиришади.

Баъзан **махсус тартиблар** инсон ҳуқуқларининг муайян муаммоси тўғрисида халқаро ҳамжамиятни огоҳлантиришга қодир бўлган ягона механизм ҳисобланади. Чунки улар **жаҳоннинг хоҳлаган қисмида вазиятни тартибга солиш билан шуғулланишлари** мумкин. Бунинг учун мамлакат томонидан инсон ҳуқуқлари бўйича **аниқ ҳужжатни ратификация қилиш ҳам, мамлакатнинг аниқ шартнома органи юрисдикциясига бўйсуннишга розилиги ҳам талаб қилинмайди.**

Давлатларнинг Универсал даврий шарҳ доирасидаги ўзаро ҳамкорлиги

[Универсал даврий шарҳ](#) (УДШ) – бу 2006 йилда БМТнинг Бош Ассамблеяси томонидан БМТнинг Инсон ҳуқуқлари бўйича кенгаши давлатларнинг инсон ҳуқуқлари соҳасидаги фаолиятини кўриб чиқиши мумкин бўлган восита сифатида ташкил этилган давлатлараро механизмдир. Ушбу механизм давлатлар ўртасида интерфаол мулоқотга асосланган бўлиб, унга кўра улар томонидан миллий маъруза тақдим этилгандан кейин аъзо давлатлар ва у Инсон ҳуқуқлари бўйича кенгаш кузатилади ва томонидан шарҳ тайёрланади.

Универсал даврий шарҳ ҳар бир давлатга ўзининг юрисдикциясида бўлган барча шахслар, шу жумладан қочоқларга нисбатан инсон ҳуқуқлари соҳасидаги мажбуриятларининг бажарилиши бўйича кўрилган чаралар тўғрисида ахборот бериш имкониятини тақдим этади.

Жараён бир неча босқичдан иборат: шарҳ тайёрланишига асос бўладиган ҳужжатларни тайёрлаш, шарҳнинг ўзини тузиш ва тавсияларнинг бажарилиши устидан кузатув. Биринчи туркумда (2008-2011 йилларда) БМТга аъзо бўлган барча 193 давлат томонидан инсон ҳуқуқлари соҳасидаги мажбуриятлари ва вазифалари бажарилиши кўриб чиқилган. Иккинчи (2012-2016 йиллар) ва бундан кейинги туркумларда асосий эътибор давлатларга барча туркумларда берилган тавсияларнинг бажарилишига асосий эътибор қаратилади, шунингдек бу давлатларда инсон ҳуқуқлари вазиятининг янада ривожлантириш жараёнда фуқаролик жамияти ташкилотлари, миллий ҳуқуқ муассасалари (МХМ) ва БМТ муассасалари, шу жумладан БМТ ҚОКБ фаол иштирок этади.

Парламент аъзоларига тавсияларнинг назорат рўйхати:

Инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш соҳасидаги механизмлардан фойдаланиш

Парламент аъзолари халқаро стандартларга амал қилинишига кўмаклашиш учун инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш соҳасидаги механизмлардан фойдаланиш учун қуйидаги чораларни кўришлари мумкин:

✔ Парламент универсал даврий шарҳ ва бошпана излаётган шахслар ҳамда қочоқларга тааллуқли бўлган масалаларни кўриб чиқишда, универсал даврий шарҳ учун миллий маърузаларни тайёрлаш ва тасдиқлашда ёки БМТ бошқа механизмларида, шунингдек ушбу маърузаларга, жумладан БМТнинг инсон ҳуқуқлари соҳасидаги шартномалар бажарилишини назорат қиладиган Якунловчи хулосалар ва Тавсиялар органларида шу жумладан қонунчилик ташаббуслари орқали амалга оширишга кўмаклашиш йўли билан фаол иштирок этишлари мумкин. Тегишли масалаларга 1951 йилги Конвенция/1967 йилги Протоколга кўшилиш; бошпана тақдим этиш тўғрисидаги миллий қонунчиликни ислоҳ қилиш; қочоқларни қабул қилиш

шароитлари; қочоқ мақомини аниқлаш сифатли тартиблари, ҳуқуқий ёрдам, ҳужжатлар ва бошқа ҳуқуқлардан фойдаланиш; алоҳида эҳтиёжга эга шахслар аҳволи ва ирқий камситиш тааллуқдир.

- ✔ Қочоқлар ва бошпана изловчи шахсларнинг аҳволини ва уларга тааллуқли бўлган муаммоларни ўрганаётган Махсус маърузачилар ёки ишчи гуруҳларга маълумот тақдим этиш. Парламент иш кўришни талаб этадиган тавсияларни бажариш.
- ✔ Махсус маърузачи ёки ишчи гуруҳи мамлакатда бўлганида брифинг ўтказиш тўғрисида сўров юбориш. Ўз ҳукуматларига маълумот тақдим этиш тўғрисида сўров олинганда ёки махсус тартибларга мувофиқ нашр этилган шошилинч мурожаатларни олишда чора кўрилиши учун ўз ҳукуматига мурожаат қилиш.
- ✔ Универсал даврий шарҳ ва Якунловчи хулосалар ҳамда умумий хусусиятга эга мулоҳазаларнинг бошпана излаётган шахслар ва қочоқларга тааллуқли шартномалар бажарилишини назорат қиладиган органлар томонидан тақдим этилган тавсияларини эътиборга олиш ва тавсия этилган чораларни бажаришни ёқлаб чиқиш.

УДШда иштирок этувчи давлатлар мажбурий кўчирилиш ва фуқаросизлик масалалари инсон ҳуқуқлари соҳасидаги ҳуқуқий асос доирасида эканлигини тан олдилар ва демак ушбу механизм ваколатида давлатларга йўналтирилган тавсиялар чиқариб юборишга йўл қўймаслик принципига амал қилиш 1951 йилги Конвенция/1967 йилги Протоколга қўшилиш, қочоқ мақомини белгилаш тартиби, одам савдоси жабрдийдаларига бошпана тақдим этиш тартиблари, шахвоний жабрдийдалар ва гендер билан боғлиқ зўравонликларга учраганларни қўллаб-қувватлаш, қамоқдаги бошпана излаётган шахсларнинг сақланиши, шунингдек камситишга барҳам бериш учун, шунингдек бошпана излаётган шахслар ва қочоқларга нисбатан зарур чораларни белгилайди.

9-боб.

Узоқ муддатли қарорлар қабул қилинишига эришиш

© UNHCR / Annie Sakkab

9.1 Кириш

Узоқ муддатли қарорларни қабул қилиш қочоқлар билан боғлиқ ҳар бир вазиятда муҳим роль ўйнайди ва ҳар бир қочоқни ташвишлантирадиган асосий муаммо ҳисобланади. БМТ ҚОКБ ташкил этилгандан сўнг ана шу ташкилотга қочоқлар муаммоларининг “доимий қарорлари”ни излаш вазифаси юклатилган эди. Бугунги кунда тобора кўпроқ “узоқ муддатли қарор” атамаси ишлатилади.

Узоқ муддатли қарорларга эришиш қочоқларга улар ҳуқуқларини узоқ муддатли асосда амалга ошириш кафолатлантириладиган ҳуқуқий мақом олганларида таъминланади. Узоқ муддатли қарорлар қочоқларни келиб чиқиш мамлакатига ихтиёрий репатриация қилиш орқали, бошпана изловчи мамлакатда қочоқлар томонидан мустақил амалга ошириладиган жойлашиш ва интеграциялаш орқали ёхуд ташкилий кўчирилиш орқали амалга оширилади. БМТ ҚОКБ Уставида ҳал қилишнинг ушбу йўллари кенгроқ маънода – қочоқларнинг ихтиёрий репатриация қилиш тўғрисида ва янги миллий ҳамжамиятда уларнинг ассимиляцияси қоидаларида тилга олинади.

БМТ ҚОҚБ қочоқлар гуруҳлари, баъзан эса битта қочоқ учун қарорга эришишга тўсқинлик қиладиган ҳолатларини аниқлаш ва бартараф этиш учун давлатлар ва фуқаролик жамияти институтлари билан ҳамкорлик қилади. Агар қарорларни режалаш қочоқлар муаммоси пайдо бўлиши биланоқ бошланса ва агар қочоқлар инсонпарварлик ёрдамидан олувчи нофаоллар бўлмасдан фаол бўлиб ҳамда ўзини мустақил таъминлай оладиган одам бўлиш имкониятини олса, шунингдек ана шунга рағбатлантирилса, ушбу вазифани соддалаштириш мумкин.

Қочоқлар муаммоларини ҳал этишга қаратилаётган кучли эътиборга қарамадан, жаҳондаги кўпгина, эҳтимол ҳатто кўпчилик қочоқлар ҳеч бир узоқ муддатли қарорсиз ва баъзан бутун умри давомида қолади. Бутун жаҳон бўйича қочоқлар билан чўзилиб кетган вазиятларнинг сони ва кўлами қочоқлар оқимлари пайдо бўлиши асосий сабабларини ҳал этишда халқаро ҳамжамият дуч келаётган қийинчиликлардан гувоҳлик беради. Парламент аъзолари қочоқлар учун, айниқса бир неча авлодга тааллуқли бўлаётган узоқ муддатли кўчиб юришлар муносабати билан, узоқ муддатли қарорларни топишнинг ўта заруратидан оширилган хабардорлигига кўмаклашишлари мумкин.

Ушбу бобда қарорларга эришиш йўллари ва улар билан боғлиқ қуйидаги масалалар кўриб чиқилади:

- Узоқ муддатли қарорларга эришиш учун имконият яратиш: Тизимли ёндашув
- Ихтиёрий репатриация
- Маҳаллий интеграция: қабул қиладиган ҳамжамиятда жойлашиш
- Кўчириш
- Кўчиришда инновацион ёндашувлар ва миграциянинг муқобил йўналишлари
- Натураллаштириш
- Қочоқлар билан боғлиқ чўзилиш хусусиятига эга вазиятларни ҳал этишга комплекс ёндашувлар

9.2. Қарорлар қабул қилинишига эришиш учун замин яратиш: тизимли ёндашув

Ҳар қандай узоқ муддатли қарорларга эришиш имконияти қочоқларни миллий тизимларга киритиш ва хизматлардан фойдаланишни тақдим этиш ҳисобланади. Зарурат бўлган ҳолатларда халқаро ҳамжамият томонидан кўшимча қўллаб-қувватлашиш мумкин. Миллий мувофиқлаштириш ва таълим муассасалари учун янгидан келаётган шахслар ва уларнинг эҳтимол тутилган алоҳида эҳтиёжларига боғлиқ равишда маҳаллий ҳокимият органлари ва фуқаролик жамияти институтларининг хизматлар ва тизимларни кенгайтириш ҳамда мослаштиришга тайёрлигини таъминлаш ҳисобланади. Ана шундай тайёргарлик кўришда (ва агар имконияти бўлган халқаро қўллаб-қувватлашга эҳтиёж барвақт аниқланган бўлса) яна келаётган шахсларнинг ҳатто кўпроқ сонини қабул қилиш мумкин бўлади. Агар ҳатто дастлаб хизматларнинг сифати чегараланган бўлса, параллел тизимларни ташкил этиш ўрнига қабул қиладиган давлатларнинг мавжуд тизимларига инвестиция киритиш ҳам қочоқлар учун, шунингдек қабул қиладиган ҳамжамият учун жиддий ижобий самара келтириши мумкин.

Ҳам бошпана мамлакатларида, шунингдек келиб чиқиш мамлакатига қайтиб келинганида катта миқдордаги одамларга хизматларни тақдим этиш учун, масалан соғлиқни сақлаш ва таълим соҳаларида таркибий ўзгартиришлар талаб этилиши мумкин.

Янгидан келган шахсларни маъмурий, суд ва бошқарув тизимларига киритиш мураккаб вазифа бўлиши мумкин. Бироқ ўзини қабул қиладиган ҳамжамиятнинг бир қисми сифатида ҳис қилиш имконияти қочоқлар (ёки репатриантлар) учун узоқ муддатли ҳар қандай қарорнинг асосида ётади. Қочоқлар ташқи таъсирларга нақадар ўз барқарорликларини намоён этишга, ўзини-ўзи

таъминлашга қобилияти қанчалик юқори бўлса, уларнинг имкониятлар пайдо бўлишига кўра қарорларни муваффақиятли амалга ошириш имкониятлари шунчалик кўп бўлади.

Зарурат бўлганда миллий ёки маҳаллий ҳокимият органлари ва муассасалари янгидан келаётганлар ёки репатриантларни қабул қилиш учун ўзларининг миллий тизимларини кенгайтиришга молиявий ёки техникавий ёрдам сўрашлари мумкин. БМТ ҚОКБнинг Ижроия кўмитаси ўзининг ҳимоя қарорлари нуқтаи назаридан халқаро ҳамкорлик тўғрисидаги 112-хулосасида буни тан олди.

9.3. Ихтиёрий репатриация

Бутун жаҳондаги миллионлаб қочоқлар атиги уйларига қайтиб боришни хоҳлайдилар, холос. Қочоқларнинг хавфсизлик шароитларида ва инсоний кадр-қимматларини ҳурмат қилиб ихтиёрий репатриацияси келиб чиқиш мамлакатидан ўз одамларини қайта интеграция қилишга тўлиқ содиқлигини ва уларни миллий ҳимоя қилишнинг самарали тикланишини таъминлашни талаб этади. Ватанларига қайтишга қарор қилган шахслар ўз турмушларини барқарор вазиятда тиклашлари учун, шунингдек, айниқса қонун устунлигини таъминлаш мўрт ҳолатда қолаётган можародан чиқиш мамлакатларидаги қочоқларни қайтаришда халқаро ҳамжамиятнинг қўллаб-қувватлаши талаб қилинади.

Қайтиш тўғрисидаги қарор қабул қилиш қийин бўлиши мумкин. Ана шундай қарор, бу кўпинча ачинарли воқелик бўлиб қолаётганига қарамасдан, бошпана мамлакатада ҳимоя ва ёрдам ҳажми камайиши туфайли бўлмаслиги керак. Оқибатда қочоқлар беқарор тинчлик ўрнатилган ва эндигина тикланиш ва сулҳ тузиш ташаббусини амалга ошириш бошланган минтақаларга қайтиб келадилар. Улар ватанларида иқтисодий, ҳуқуқий ва ижтимоий муаммолар, шу жумладан ўз мулкларини қайтариш ёки йўқотилган мулк учун реституция олиш муаммолари билан тўқнаш келишлари мумкин.

Кейинги йилларда қочоқларнинг репатриацияси даражаси паст бўлди, бу чўзилиб кетган ва яна бошланган можароларнинг юқори даражасини, шунингдек қочоқларнинг келиб чиқиш кўпгина мамлакатлари дуч келаётган сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий қийинчиликларини акс эттиради. Оқибатида чўзилиш хусусиятини олган қувғинда аввалгиларига қараганда тобора кўпроқ қочоқлар қолмоқда.

Давлатлар ва халқаро ҳамжамият ихтиёрий бўлган ҳамда хавфсизлик шароитларида, қочоқларнинг кадр-қиммати ҳурмат қилинган, етарли ҳимоя тақдим этилган, шунингдек репатриация жараёни ва ватанига қайтиб келганидан кейин қўллаб-қувватланадиган репатриацияни таъминлашдан манфаатдордирлар. Қайта интеграциялаш ва қонун устунлигини тиклаш учун масъул бўлган миллий муассасаларни қўллаб-қувватлаш мақсадларида уларни тиклаш ва ривожлантириш чоралари билан мустаҳкамланганида қайтиб келиш бақарор бўлишининг эҳтимоли каттадир.

БМТ ҚОКБ Ижроия кўмитаси қайтиб келаётган қочоқлар дуч келиши мумкин бўлган муаммоларни тан олди. [Conclusion No. 101 \(LV\) on legal safety issues in the context of voluntary repatriation of refugees](#) (Қочоқларнинг ихтиёрий репатриацияси шароитларида ҳуқуқий хавфсизлик муаммолари тўғрисидаги 101-хулоса) хужжатида репатриацияни ихтиёрий ёки хавфсиз, муносиб ва барқарор таъминлаш учун ҳал қилиш керак бўлган масалалар баён этилади. Қуйида парламент аъзоларига тавсияларнинг қуйида келтирилган назорат рўйхатида тилга олинган Хулосанинг асосий тавсиялари мавжуддир.

Хавфсизлик шароитларида ва қочоқларнинг кадр-қимматини ҳурмат қилиб ихтиёрий репатриация: Нима қилиш керак?

Қочоқларнинг репатриацияси ихтиёрий бўлиши ҳамда хавфсизлик ва инсон кадр-қимматини ҳурмат қилган ҳолда амалга оширилиши учун:

- Ҳар бир қочоқ қайтишга нисбатан **эркин ва онгли равишда танлаш** имкониятига эга бўлиши керак. Бунинг учун қочоқларга келиб чиқиш мамлакатидagi вазият, шу жумладан жисмоний, моддий ва ҳуқуқий хавфсизлик тўғрисидаги аниқ маълумот керак. Энг мақбул ҳолатда қочоқлар жамоаси вакилларининг эҳтимол тутилган қайтиш жойига “ганишиш” сафарини амалга оширишлари имкониятини таъминлаши зарур;
- Бошпана мамлакатлари **қочоқларни таҳдид ва сиқштиришлардан**, шу жумладан келиб чиқиш мамлакатидagi вазият тўғрисидаги маълумотдан фойдаланишларига тўсқинлик қилишга ёки уларнинг қайтишга нисбатан эркин танловини амалга оширишга тўсқинлик қилишга уриниши мумкин бўлган гуруҳлар ёки алоҳида шахслардан ҳимоя қилишлари керак;
- Принцип жиҳатидан қочоқлар инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро қонуқчиликда кўзда тутилган чегаралашларга амал қилган ҳолда келиб **чиқиш жойига ёки танлагани бўйича бошқа жойга қайтиб келиш** имкониятига эга бўлишлари керак. Қочоқларнинг қайтиб келганларидан кейин ички кўчирилган шахслар бўлиб қолишларига нисбатан эҳтимолни камайтириш учун барча саъй-ҳаракатлар қилиниши зарур;
- Қочоқларнинг қайтиб келиши пайтида ва шундан сўнг **оила бирлиги принципига** амал қилиниши лозим, шу жумладан зарурат бўлганда турли миллатга мансуб оила аъзолари бир оила сифатида биргаликда қолишлари мумкинлигига ишонч ҳосил қилиш лозим.
- Қочоқлар қайтиб келаётган ҳамжамиятлар вакиллари, шунингдек қочоқларнинг ўзлари билан маслаҳатлашувлар давомида қайтиб келаётган **қочоқларнинг алоҳида эҳтиёжлари**, масалан, уй ҳужалиқларини бошқарадиган аёллар, катта ёшдаги одамлар, ногиронлиги бўлган одамлар ва бошқа шахсларнинг алоҳида эҳтиёжларини белгилаш ва кўриб чиқиш керак.

- Ватанига қайтишни ҳолаётган кузатиб келинмаётган ёки оиласидан ажралган **болалар ҳолатида қайтиб бориш боланинг энг яхши манфаатларига** мувофиқ бўлишига ишонч ҳосил қилиш лозим. Улар қайтиб боргунларича оила аъзоларини қидириш бўйича тадбирлар ниҳоясига етган бўлиши ҳамда қайтиб бориш тегишли қабул ва жойлашишни таъминлаш бўйича тегишли чоралар кўрилгандан кейингина амалга оширилиши керак.
- Давлатлар **БМТ ҚОКБга** қайтиб келаётган қочоқлар билан муомала стандартларига тааллуқли халқаро стандартларга амал қилиниши мониторингини ўтказиш мақсадида қайтиб келаётган қочоқлар билан **тўсиқсиз учрашишни**, шу жумладан қочоқлар қайтиб келишига асосланган афв этиш ва бошқа кафолатларни тақдим этишлари керак.
- Барча қайтиб келаётган қочоқлар қувгин қилиш ёки қочишлари пайтида ноқонуний, камситилган ёки ихтиёрий равишда **турар-жойлари, ерлари ёки мулкдан маҳрум қилинганлик учун компенсация олиш ёки мулк ҳукмини тиклаш ҳуқуқига** эга бўлишлари керак. Ана шу масалалар бўйича қўлланмани [Pinheiro Principles “Пинейро принципи”](#) да ва [Handbook on housing and property restitution for refugees and displaced persons \(Қочоқлар ва кўчирилган шахслар турар-жойи ва мулкнинг реституция масалалари бўйича маълумотномаси\)](#) топиш мумкин.
- Келиб чиқиш мамлакатлари қочоқларнинг **қайтиб келиши учун ҳуқуқий, маъмурий ва бошқа тўсиқларни** бартараф этиш мақсадида БМТ ҚОКБ ва БМТнинг бошқа муассасалари, халқаро ва ноҳуқумат ташкилотлари, жумладан ҳуқуқ устунлиги, ривожлантириш ва тинч қурилиш масалалари бўйича экспертлар билан ҳамкорлик қилишлари керак; ва
- Халқаро ҳамжамият қочоқлар қайтиб келаётган мамлакатларни, айниқса можаро ҳолатидан чиқаётган мамлакатларни аввал доимий яшаб келган мамлакатларидagi уйларга қайтишга интилаётган фуқаролар ва шахсларнинг миллий ҳимоя қилинишини тиклашга ёрдам бериш учун **тегишли ва барқарор қўллаб-қувватлаш** чораларини сафарбар этиши керак.

”Ижроия қўмита... қочоқларнинг репатриацияси ихтиёрий хусусиятини ва қочоқларнинг ўз мамлакатларига қайтиб келиши ҳуқуқини, шунингдек ихтиёрий репатриация маъносида келиб чиқиш мамлакатида қатъий саъй-ҳаракатлар қилиш муҳимлигини, шу жумладан қочоқларнинг ихтиёрий, хавфсиз ва муносиб қайтиб келиши ҳамда барқарор қайта интеграциялаши, шунингдек миллий ҳимоя қилишни тиклашни таъминлаш учун ёрдам бериш зарурлигини ёдга солади”.

Парламент аъзоларига тавсияларнинг назорат рўйхати:

Ихтиёрий репатриация

Хавфсизлик шароитларида ва қочоқларнинг кадр-қимматини ҳурмат қилиб ихтиёрий репатриация орқали узоқ муддатли қарорга эришишга кўмаклашиш мақсадларида парламент аъзоларига қуйидагилар тавсия этилади:

Бошпана мамлакатида ва келиб чиқиш мамлакатида

- ✔ Ихтиёрий репатриация ва репантриантлар томонидан ўз ҳуқуқларини ҳар тарафлама амалга оширишлари учун ҳар қандай ҳуқуқий ва маъмурий тўсиқларни бошланғич босқичда аниқлаш ва бартараф этиш.
- ✔ Хавфсизлик вазиятларида кадр-қимматни ҳурмат қилиш билан амалга оширилиши мумкин ва барқарор бўлган ихтиёрий репатриация ҳуқуқий асосини таъминлаш тўғрисида бошпана мамлакати, келиб чиқиш мамлакати ва БМТ ҚОКБ ўртасида уч томонлама битимни имзолашни қўллаб-қувватлаш. Ана шу битимларда ихтиёрий репатриациянинг шартлари тегишли мамлакатлар роли ва масъулияти соҳаси, шунингдек давлатларнинг қайтиб келаётган қочоқларга нисбатан мажбуриятлари кўрсатилган бўлиши керак.
- ✔ Репатриация механизми қочоқларнинг қайтиб келиш пайтида ва шундан сўнг оила бирлиги принципига амал қилинишини, шу жумладан заруратга қараб турли миллатли оилалар эр-хотин ва аъзолари бир оила сифатида қолишлари мумкинлигини кўзда тутиш.
- ✔ Репатриация механизми давомида қайтиб келаётган қочоқлар, шу жумладан аёллар, болалар, катта ёшдаги одамлар, ногиронлиги бўлган шахслар ва бошқа алоҳида муаммолари бўлган шахсларнинг алоҳида эҳтиёжлари аниқланиши ва ҳисобга олинишини таъминлаш.
- ✔ Қузатиб келинмаётган ёки оиласидан ажралган болалар, фақат улар оиласи аъзолари ёнига қайтиб келаётган бўлсалар ёки агар тегишли қабул қилиш ва жойлашининг бошқа аниқ ғамда тегишли чоралари кўрилганидагина репатриация қилинишини таъминлаш. Оила аъзоларини қидириш болалар қайтиб келгунга қадар яқунлинишини таъминлаш.
- ✔ Можародан кейинги вазиятларда ярашининг мураккаб муаммолари мавжуд бўлишини тан олиш ва

зарурат бўлганида ихтиёрий репатриация ва барқарор ҳамда қайта интеграциялашга ёрдам берадиган шароитларни яратишга ёрдам бериш учун ўсиш даври одил судлови механизмларидан фойдаланиш.

Бошпана мамлакатида

- ✔ Қочоқлар келиб чиқиш мамлакатидagi вазиятлар, шу жумладан ҳар бир қочоқ қайтиб бориш тўғрисида эркин ва онгли равишда қарор қабул қила олиши учун жисмоний, моддий ва ҳуқуқий хавфсизлик масалалари бўйича тўлиқ, ишонarli ва ҳаққоний маълумотдан фойдалана олишларига ишонч ҳосил қилиш. Қочоқлар вакилларининг кўзда тутилаётган қайтиб бориш жойларига “танишиш” сафарларини амалга ошириш учун маъмурларнинг рухсат тақдим этишини рағбатлантириш.
- ✔ Қочоқларнинг қайтиб боришлари ҳуқуқларини амалга оширишга тўсқинлик қилаётганлар томонидан уларни таҳдидлардан ҳимоя қилиш учун чоралар кўрилишини таъминлаш.

Келиб чиқиш мамлакатида

- ✔ Ҳукумат ўзининг фуқаролари реадмиссияси мажбуриятини тан олишини ва уларнинг амалда қайтиб келишини, шу жумладан зарурат бўлган ҳолатларда йўл ҳужжатлари бериш орқали енгиллаштиришини таъминлаш. Фуқаро бўлмаган, аммо ана шу мамлакатда яшаган қочоқлар, шу жумладан фуқаролиги йўқ шахслар қабул қилинишига ишонч ҳосил қилиш.
- ✔ Ихтиёрий репатриацияга кўмаклашиш бўйича чораларни, шу жумладан қайтиб келаётган қочоқлар мамлакатни тарк этганликлари учун жавобгарликка жалб қилинмасликларини қўллаб-қувватлаш. Шунга қарамадан, бундай халқаро инсонпарварлик ҳуқуқ, инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро қонунчиликни жиддий бузишда ёки ўлимга ёхуд жиддий тан жароҳатларига олиб келган ҳамда мамлакатдан қочиш ёки қувғин қилиш пайтида содир этилган жиноятларда айбланаётган қайтиб келаётган қочоқларга тааллуқли бўлмаслиги керак.
- ✔ Миллий қонунчиликка мувофиқ, қайтиб келаётган қочоқларнинг фуқаролик ҳолати, шу жумладан қувғин пайтида содир бўлганларни (туғилиш, ўлим, асраб олиш, никоҳ ва ажралиш), шунингдек бошпана мамлакати ваколатли органлари ёки бошқа мамлакат томонидан берилган ҳужжатлар тан олинишини

таъминлаш. Қонунчилик фуқаролик ҳолатини тасдиқлайдиган ҳужжатлари бўлмаслиги мумкин қайтиб келаётган қочоқ аёлларнинг алоҳида ҳолатларини ҳисобга олиш керак.

- ✔ Қайтиб келаётган қочоқларга мамлакатдан қочишгача ёки қувғин пайтида ноқонуний, камситилган ёхуд ихтиёрғи йўл билан маҳрум қилинган турар-жойлари, ери ёки мулкни қайтариб бериш имконини берадиган реституция механизмларини яратишни қўллаб-қувватлаш. Қайтиб келаётган аёлларга уларнинг мулк ҳуқуқларини амалга оширишларига тўсқинлик қилинмаслигини таъминлаш. Тиклаб бўлмайдиган мулк учун адолатли ва тегишли компенсация тақдим этиш, шунингдек қочоқ мулкни эгаллаб туриши мумкин бўлган шахслар вазиятини эътиборга олиш.
- ✔ Репатриация механизми қайтиб келаётган уйсиз қочоқларга зарурат бўлган ҳолатларда ердан фойдаланишни ва (ёки) маҳаллий стандартларга таққосласа бўладиган тегишли турар-жой шароитларидан фойдаланишларини таъминлаш. Репатриация механизми чет элда олинган бошланғич ва ўрта таълим мувофиқлигини тан олиш ҳамда қайтиб келаётган қочоқларнинг чет элда олган академик таълими ёки касбий малакасини ҳеч бир камситишсиз мутаносиблигини тан олиш тартибларидан фойдаланишларини таъминлаш.
- ✔ Қайтиб келаётган қочоқларнинг улар билан муомалаларнинг халқаро стандартларига амал қилиниши мониторингини амалга ошириш мақсадида БМТ ҚОКБнинг бу шахслар билан эркин ва тўсиқсиз учрашишларини таъминлаш.

Донор мамлакатларида

- ✔ Қочоқлар қайтиб келаётган мамлакатларга, жумладан можаро ҳолатидан чиқаётган мамлакатларга молиявий ва техник ёрдам тақдим этилишини рағбатлантириш. Муваффақиятли репатриация учун зарур бўлган ташаббусларнинг кенг – миналарни тозалаш дастурларидан бошлаб даромад манбаларини топиш ва ривожланиш соҳасида узоқ муддатли тадбирларга ёрдам берадиган лойиҳаларгача бўлган ташаббусларни қўллаб-қувватлаш тақдим этилиши мумкин.

- ▶ [Conclusion No. 101 \(LV\) on Legal Safety Issues in the Context of Voluntary Repatriation of Refugees, UNHCR Executive Committee, 2004 \(Қочоқларнинг ихтиёрғи репатриацияси муносабати билан ҳуқуқий хавфсизлик муаммолари тўғрисида 10-хулоса\)](#), БМТ ҚОКБ Ижроия қўмитаси, 2014 йил.
- ▶ Қочоқлар ва кўчирилган шахсларнинг турар-жойлари ва мулкни реституцияси масалалари бўйича принциплари. БМТнинг Инсон ҳуқуқларини рағбатлантириш ва ҳимоя қилиш бўйича кичик комиссияси, 2005 йил.
- ▶ [Handbook on housing and property restitution for refugees and displaced persons. Implementing the “Pinheiro Principles”, UNHCR, Food and Agriculture Agency \(FAO\), Norwegian Refugee Council \(NRC\), Inter-Agency Internal Displacement Division \(IDD\), Office of the UN High Commissioner for Human Rights \(OHCHR\), UN-HABITAT, 2007 Қочоқлар ва кўчирилган шахсларнинг турар-жой ва мулк реституциясининг масалалари бўйича маълумотнома: “Пинейро принциплари”ни амалга ошириш](#), БМТ ҚОКБ, БМТнинг Озиқ-овқат ва қишлоқ ҳужалиги ташкилоти (FAO), Норвегиянинг қочоқлар ишлари бўйича кенгаши (NRC), Ички кўчиб юриш масалалари бўйича идоралараро бўлим (IDD), БМТ Инсон ҳуқуқлари бўйича Олий комиссари Бошқармаси (ИХОКБ) БМТ – Хабита, 2007 йил.

Интеграция: кўп қиррали, икки томонлама жараён

БМТ ҚОКБнинг Ижроия кўмитаси [104-хулосасида](#) интеграция ҳам қочоқлар, шунингдек қабул қилаётган ҳамжамиятлар иштирок этаётган жўшқин жараён бўлиб, унинг асосида турфалик, камситишга йўл қўймаслик ва бағрикенглик ётиши кераклигини эканлигини тан олди. Интеграция қуйидагиларни талаб этади:

- Қочоқлар томонидан – қабул қилаётган ҳамжамиятнинг шароитлари ва маданий нормаларига мослашишга тайёр бўлиш ва ўзининг маданий айнанлигини йўқотмасдан ушбу ҳамжамият кадриятларини ҳурмат қилиш; ва
- Қабул қилаётган ҳамжамият ва ижтимоий институтлар томонидан – қочоқларни қўллаб-қувватлашга тегишли тайёргарлик кўриш, уларни ижтимоий-маданий ҳудудга қабул қилиш ва аҳоли гуруҳлари турфалиги эҳтиёжини қондириш.

Интеграция жараёни ҳуқуқий, иқтисодий, ижтимоий ва маданий жиҳатларга эга. Уларнинг ҳаммаси қочоқларнинг муваффақиятли интеграциялаши учун муҳимдир.

- **Ҳуқуқий жиҳат** қабул қилаётган давлат томонидан кафолатланган ҳуқуқий мақомни ва умуман ўзининг фуқаролари фойдаланаётгани билан мутаносиб бўлган ҳуқуқларнинг кенг доирасини қамраб олиб, вақт ўтиши билан фуқароликни олиш имконияти тақдим этилишини кўзда тутати.
- Маҳаллий интеграциянинг **иқтисодий жиҳати** қочоқлар томонидан ўзини-ўзи таъминлашда тобора кўпроқ ютуққа эришиши ва улар томонидан маҳаллий иқтисодиётга ҳисса қўшишини кўзда тутати. Бунинг учун фақат ишга жойлашиш имкониятигина эмас, шунингдек маъмурий ва ҳуқуқий жараёнларда фойдаланиш имконияти талаб қилинади.
- **Ижтимоий ва маданий жиҳатлар** бир-бирига ён босишни ҳамда қабул қилаётган ҳамжамиятлар ва қочоқлар томонидан маданиятлар этиқодлар ва ижтимоий нормалар турфалигини қабул қилишни кўзда тутати.

9.4 Маҳаллий интеграция: қабул қилаётган ҳамжамиятда жойлашиш

Ихтиёрий репатриация мақбул бўлмаган вариант бўлса, узоқ муддатли қарорни бошпана мамлакатида маҳаллий ҳамжамиятга интеграциялаш орқали таъминлаш мумкин. Маҳаллий интеграция бошпана тақдим этиш шахсий тартиби доирасида қочоқ мақоми тан олинганидан ёки гуруҳий асосда ёхуд *prima facie* принципи бўйича тан олингандан кейин амалга оширилиши мумкин. Интеграциялашнинг яна бир йўли қуйида кўриб чиқиладиган қочоқларни кўчириш ҳисобланади.

Интеграция турли қўламли, айна пайтда ўзаро боғлиқ ҳуқуқий, иқтисодий, ижтимоий ва маданий жиҳатларнинг мураккаб ва босқичма-босқич жараёнидир. Интеграция ўз ўзидан рўй бермайди, балки қочоқлар ва қабул қилаётган ҳамжамиятлар томонидан келишилган саъй-ҳаракатларни талаб этади. Агар қочоқлар миллий хизматлар ва тизимлардан фойдалана олсалар, энгил кечади. Бу уларга маҳаллий нормаларни тушуниш ва мослашишга ёрдам беради ҳамда янада қалин ижтимоий ва маданий алоқаларни ўрнатишга кўмаклашади. Агар қочоқларда қабул қилаётган ҳамжамият билан этник ва маданий ёки тил алоқадорлиги бўлса, интеграция содалашади, бироқ ана шундай алоқаларнинг бўлиши талаб бўлмаслиги керак.

1951 йилги Конвенцияда иштирок этадиган давлатлар давлат ҳудудига қочоқларнинг бўлиши давомийлигига боғлиқ равишда ҳуқуқларнинг янада кенгрок қондаларини тақдим этишинигина эмас, шунингдек Конвенциянинг 34-моддасига мувофиқ, уларни интеграциялаш ва натураллаштиришга кўмаклашиш мажбуриятини ҳам олганлар. Қочоқларга жамиятнинг тўла ҳуқуқли ва фойдали аъзоси бўлишига ёрдам бериш учун барча даражадаги (марказий, минтақавий, маҳаллий) ҳокимият органларининг, шунингдек турар-жой масалалари ва бандлик бўйича масалалар хизматлари, мактаблар, тиббий хизмат тақдим этадиган хизматлар, оммавий ахборот воситалари, ноҳукумат ташкилотлари, иш берувчилар, касаба уюшмалар, спорт

Қочоқ тарихи:

Янги уй ва ёрдам қўли

Шарқ жанубидаги уйқузираган фермерлар қишлоғи бўлган Дилинлалда афтидан вақт тўхтаб қолганга ўхшайди. Бироқ кўпчилик маҳаллий аҳоли, шу жумладан 40 ёшли Николас учун ҳаёт бир умр ўзгармоқда.

Марказий Африка Республикасини вайрон қилаётган зўравонлик вазияти бир йил аввал Дилинлални қишлоқдан 50 километр узоқликда қамраб олди. Энди Николасниқда уйлари ёқиб юборилган, чорва моллари ва мулки ўғрилган қочоқлар оиласи яшайди. “Марказий Африкадаги одамлар – бизнинг оғаларимиз, - дейди у. – Улар мамлакатимиз жанг қилаётганида бизга бошпана берди. Биз уларга меҳмондўстлик кўрсатишимиз шарт”.

Николас ўзининг саккиз хужайрасидан бирини қочоқлар оиласи – Иаков, унинг икки хотини, 15 та боласи ва онасига берди. Улар ўзларининг янги ҳаётини Николас ва бошқа маҳаллий аҳоли, БМТ ҚОҚБ ва унинг шериклари ёрдамида бошлашмоқда. “Биз иккита буқа, омоч ва арава, бир нечта болта ва ўроқ олдик. Ёмғир мавсумида далаларимизни ҳайдаш учун буқалардан навбат билан фойдаланамиз”.

Моллар ва жиҳозлар қарз сифатида тақдим этилди. Иаков ва унинг оиласи аъзолари даромад ола

бошлашлари билан бу қарзни тўлай бошлашлари керак. Даромад келтирадиган фаолият қочоқларга ўзларини ўзлари таъминлашларига ёрдам беришига умид қилишни хоҳлардик – бу можаро чўзилиб кетаётган ва уйга қайтишнинг имконияти бўлган шароитда зарурдир.

Қочоқларни ва уларни қабул қиладиган ҳамжамиятни қўллаб-қувватлайдиган дастур одамларнинг икки гуруҳи ўртасидаги келишмовчилик пайдо бўлишини олдини олишда ёрдам беради. Қочоқлар ва маҳаллий аҳоли кичик бизнесни бошлаш учун кредит, шунингдек қурилиш материаллари олдилар. БМТ ҚОҚБ ва унинг шериклари бўлган ноҳукумат ташкилотлари ҳожатхоналар, ҳаммомлар ва мактаблар қуриб беришди.

БМТ ҚОҚБ ижтимоий уйғунликни таъминлаш учун сони аҳоли вакилларининг учдан бирини ташкил этадиган қочоқларни қишлоқларда жойлаштиради. Ҳар бир ҳамжамиятда қочоқлар сонини чегаралаш табиий ресурсларга таъсирни камайтиришга ёрдам беради. Бу, айниқса ўтин камомоди муаммосига тааллуқлидир. Қадимдан маданий ўхшашлик муваффақиятли интеграцияга ёрдам бермоқда. Делинлалнинг бош майдонида манго дарахтлари соясида бозор энг авжига чиққан пайт “У Марказий Африкаликлар келганларидан олдингига қараганда анча жўшқин”, дейди чол.

[Янги уй ва ёрдам қўли](#), БМТ ҚОҚБ, 2015 йил.

клублари, диний ташкилотлар, қўшнилари, синфдошлар, ҳамкасблар ва ҳамжамият кўпгина бошқа аъзоларининг иштирок этиши талаб этилади. Уларнинг катта ва кичик хиссалари ўз ҳамжамиятларидан маҳрум бўлган масъуллик ҳиссини йўқотган ва янги жойда бошқатдан ҳаётини бошлаётган қочоқлар вазиятини ўзгариши учун бирлашади.

Давлатлар амалиёти

Узоқ вақт давомида Замбияга келаётган қочоқлар учун доимий яшашга рухсат. 2012 йилда **Замбия** ҳукумати Анголадан келган собиқ қочоқлардан 10 минг нафар одамга доимий яшаш рухсатини бериш дастурини амалга оширишга киришди. Маҳаллий интеграциялаш учун талабларга жавоб берадиган ана шу қочоқлар муддати ўртача ўн йил бўлган вақт давомида фуқароликни олиш ҳуқуқига эга бўладилар ва бу яшаш учун рухсат турига боғлиқ бўлади ҳамда шунингдек, иқтисодий ва ижтимоий жиҳатдан умуман интеграциялашишлари учун собиқ қочоқларга ер олиш имкониятини тақдим этди. 2014 йилда [Strategic Framework for the Local Integration of Former Refugees in Zambia \(Замбияда собиқ қочоқларнинг маҳаллий интеграциялашишларининг стратегик дастури\)](#) амалга киритилди. Дастурни амалга оширишда Замбия ва Ангола ҳукуматларининг қалин ҳамкорлиги, шунингдек БМТ ҚОҚБ ва донор мамлакатлар ҳукуматларининг қўллаб-қувватлаши жуда катта ёрдам берди.

Парламент аъзоларига тавсияларнинг назорат рўйхати:

Маҳаллий интеграция

Маҳаллий интеграцияга кўмаклашиш мақсадларида, агар бу халқаро стандартларга мувофиқ мақбул вариант бўлса, парламент аъзоларига қуйидагилар тавсия этилади:

- ✔ Қонунчиликда қочоқ деб тан олинган шахсларга қафолатланган ҳуқуқий мақомни ўз вақтида тақдим этишни кўзда тутилишини таъминлаш. Энг мақбул ҳолатда бу доимий яшаш ҳуқуқи дарҳол ёки энг кечибилан даставвалги рухсат берилган муддат тугаши билан тақдим этилишини англатади.
- ✔ 1951 йилги Конвенция 34-моддасига амал қилган ҳолда қочоқларнинг қабул қиладиган давлатлар интеграциялаши ва эҳтимол тутилган натураллаштирилишига кўмаклашишга йўналтирилган бошқа чораларни қабул қилишни қўллаб-қувватлаш.
- ✔ Интеграция ҳуқуқий жиҳатини қўллаб-қувватлаш:
 - 1951 йилги Конвенция ва унга 1967 йилги Протоколнинг, шунингдек инсон ҳуқуқлари бўйича бошқа тегишли ҳужжатларнинг интеграциялаш жараёнини бошқариш учун асос сифатида қўллашни қўллаб-қувватлаш; ва
 - Қочоқлар томонидан ҳуқуқлар ва хизматлардан кенг фойдаланишни таъминлаш мақсадларида зарурат бўлганда миллий ҳуқуқий ва маъмурий асосни мослаштириш ва қайта кўриб чиқишни ёқлаб чиқиш.
 - Миллий қонунчилик ва сиёсатда қочоқларнинг асосий фуқаролик, иқтисодий ва ижтимоий ҳуқуқлари, шу жумладан ҳаракатланиш эркинлиги ҳуқуқи ва даромад келтирадиган фаолият билан шуғулланиш ҳуқуқига амал қилинишини таъминлаш.
 - Агар чет элликлар тўғрисида миллий қонунчиликда интеграциялаш бўйича мажбуриятларни бажармаслик, масалан тил тестидан ўтишга тайёр бўлмаслик учун яшашга рухсатни бекор қилиш кўзда тутилган бўлса, ана шундай жазолар қочоқларга қўлланилмаслиги керак, чунки бундай қоидалар уларнинг ҳуқуқларига зарар келтириши мумкин.

✔ Интеграциялашнинг иқтисодий жиҳатларига ёрдам бериш

- Қочоқларнинг мамлакатнинг иқтисодий ҳаётида, шу жумладан таълим олиш ва кўникмаларни ривожлантириш орқали иштирокини фаоллаштириш воситаларини кўриб чиқишга кўмаклашиш.
- Қочоқларнинг ишга жойлашишларига тўқсонлик қиладиган қоидаларни аниқлаш ва бартараф этиш мақсадида амалдаги қонулар ва амалиётни ўрганиш.
- Тегишли ҳолатларда қочоқларга ўзини-ўзи таъминлаш имкониятини кенгайтириш ҳамда қочоқлар ва маҳаллий аҳоли озиқ-овқат хавфсизлигини ошириш учун қочоқларнинг қишлоқ ҳўжалигига ажратилган ерларда фойдаланишни енгиллаштириш.
- Қочоқлар томонидан келиб чиқиш мамлакатига олинган академик, касбий ва касбий-техник таълим тўғрисидаги дипломлар ва гувоҳномаларни тан олиш бўйича чораларни қўллаб-қувватлаш.
- Миллий ривожланиш режалари доирасида қочоқларни жойлаштириш учун зоналар ташкил этишни кўзда тутиш.

✔ Маҳаллий интеграциялашнинг ижтимоий ва маданий жиҳатларини қўллаб-қувватлаш.

- Камситиш билан курашишга йўналтирилган сиёсат ва амалларни қўллаб-қувватлаш; ўз таркиби бўйича жамиятнинг турфалиги ижобий жиҳатларига эътиборни қаратиш.
- Қочоқларнинг қабул қиლაётган мамлакатдаги фуқаролик, иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳаётида тўла тарзда иштирок этишига имконият берадиган қонулар ва сиёсатни ёқлаб чиқиш.
- Қочоқларнинг таълим, шу жумладан катталар учун таълим, шунингдек касбий тайёргарликдан фойдаланиш имкониятларига кўмаклашиш; оила аъзоларининг мавжуд бўлиши қочоқларни ижтимоий қўллаб-қувватлаш тизимини мустаҳкамлаши ва бу билан улар оилаларининг интеграциялашишга кўмаклашишини тан олган ҳолда қочоқлар оилаларининг бирлашишга йўналтирилган чораларни қўллаб-қувватлаш.

Минтақавий амалиёт

Марказий ва Лотин Америкасидаги бирдамлик шаҳарлари. “Бирдамлик шаҳарлари” ташаббуси Картаген декларацияси 20 йиллиги муносабати билан қабул қилинган Мексика декларацияси ва 2000 йилги Ҳаракат режасининг таркибий қисми эди. Ана шу ташаббус доирасида **Аргентина, Бразилия, Венесуэла, Коста-Рика, Уругвай, Чили ва Эквадорнинг** шаҳарлари қочоқларнинг маҳаллий интеграциялашишига кўмаклашиш мажбуриятини олдилар. Ҳам қочоқлар, шунингдек қабул қиладиган ҳамжамиятлар қочоқ сифатидаги турмушлари шароити ва имкониятларини яхшилаш ташаббуси муваффақият қозонишининг калити ҳисобланади. Маҳаллий ҳокимият органларининг мансабдор шахслари ва муниципал маъмурлар томонидан ташаббусга содиқлик муҳим роль ўйнайди. Уларнинг роли эҳтиёжларни баҳолашни ўтказиш ва уларни қондириш учун ҳаракат режаларини ишлаб чиқишдан иборатдир. Бу турар-жой, таълим, иш жойлари ва касб тайёргарлиги, тиббий ва ижтимоий хизматлар тақдим этиш, корхоналар ёки кредит иттифоқларини ташкил этиш дастурларини қамраб олиши мумкин. Аниқ мисоллар сифатида бошланғич мактабларнинг қўшимча синфларини, янги жамоат хожатхоналарини, янги болалар майдончаларини қуриш ҳамда уйда зўрлаш жабрдийдалари бўлган аёллар учун ёрдам кўрсатишни келтириш мумкин.

Давлатлар амалиёти

Қочоқлар интеграциясини қўллаб-қувватлаш: **Австрияда** қочоқларни қўллаб-қувватлаш лойиҳаларидан бири «[Interface Vienna](#)» деб айтилади. Европа Иттифоқи ва мамлакат ҳукумати томонидан молиялаштирилаётган ушбу хизмат турар-жой олиш, болаларни парвариш қилиш, ишга жойлаштириш, таълим ва тил ўрганиш курслари масалалари бўйича шахсий маслаҳат беришни таклиф этади, шунингдек қочоқларнинг бошланғич барқарорлаштириш ва мустақиллигини мустаҳкамлашга алоҳида эътибор қаратади. 2008 йилдан бери хизмат қўшимча ҳимоя мақомига эга бўлган тахминан ўн мингтадан кўпроқ қочоқлар ва шахсларга ёрдам кўрсатди.

- ▶ [Conclusion No. 104 \(LVI\) on Local integration \(Маҳаллий интеграциялаш тўғрисида 104-хулоса\)](#), БМТ ҚОКБ Ижроия қўмитаси, 2005 йил.
- ▶ [A new beginning: Refugee integration in Europe \(Янги бошланиш: Европада қочоқларни интеграциялаш\)](#), БМТ ҚОКБ 2013 йил.

9.5 Кўчириш

Кўчириш қочоқларни улар бошлана излаган биринчи мамлакатдан бу шахсларни қочоқлар сифатида тан олишга розилик берган, уларга доимий яшаш ва пировард натижада фуқаролик ҳуқуқини олиш имконияти ҳуқуқини тақдим этадиган бошқа мамлакатга кўчиришни назарда тутди. Кўчириш қочоқларнинг ҳуқуқлари ҳисобланмайди ва давлатлар кўчириш учун қочоқларни қабул қилишлари шарт эмас. Шунга қарамасдан, кўчириш – ҳимоянинг қудратли воситаси ва халқаро бирдамликнинг муҳим белгисидир. Кўчирилган қочоқлар ўзларининг иккинчи ватанига келшишлари биланоқ интеграциялашиш йўлида бўлади.

Қочоқларни кўчириш дастурларида нисбатан кам сонли мамлакатлар иштирок этади. Мутлақ ифодаланадиган бўлса, иккинчи жаҳон урушидан кейин кўчирилган қочоқларнинг энг кўп сонини АҚШ қабул қилиб олган. Аммо аҳоли жон боошига ҳисобланганда бунга бошқа мамлакатлар, шу жумладан Австралия, Канада ва Шимолий Европанинг мамлакатлари сезиларли ҳисса қўшмоқда. Шунга қарамасдан, 2016 йилда жаҳондаги қочоқлар умумий сонининг бир фойздан ҳам камроғи - 189 300 қочоқ 37 мамлакатга кўчирилган эди.

Кўчириш: Улар қайси вазифани бажаради?

Кўчириш қуйидаги уч параллел вазифани бажаради:

- Кўчириш – бу **халқаро ҳимояни тақдим этиш** ҳамда ҳаёти, эркинлиги, хавфсизлиги, саломатлиги ёки бошқа асосий ҳуқуқлари ўзлари бошпана излаган мамлакатда хавфга дуч келётган қочоқлар алоҳида эҳтиёжларини қондириш воситасидир.
- Кўчириш – ихтиёрий репатриация билан бирга қўлланиладиган қочоқлар учун **узоқ муддатли** қарор қабул қилиш ва биринчи бошланғич мамлакатда маҳаллий интеграциялашдир.
- Кўчириш **халқаро бирдамликнинг аниқ ифодаси** ва қочоқларнинг энг кўп оқими келган бошпана мамлакатлари билан **қочоқларни ҳимоя қилиш учун масъулиятни бўлишиш** воситасидир.

Баъзан кўчиришдан кўчирилаётган қочоқлардан учун мўлжалланганига қўшимча равишда манфаат топиш учун стратегик мақсадларда қўлланилиши мумкин. Масалан, кўчириш бошқа қарорларни ечишга ёрдам бериши ва ундан қабул қилаётган мамлакатни бошқа қочоқлар учун шароитларни яхшилашга даъват қилиш мақсадида фойдаланилиши мумкин.

Кўчириш дастурлари амал қилаётган мамлакатлар

2017 йилда қуйидаги мамлакатлар кўчирилган қочоқлар учун жой таклиф этдилар: Австралия, Австрия, Аргентина, Беларусь, Бельгия, Болгария, Бразилия, Буюк Британия, Венгрия, Германия, Дания, Исландия, Испания, Ирландия, Италия, Канада, Корея Республикаси, Латвия, Литва, Лихтенштейн, Люксембург, Нидерландлар, Янги Зеландия, Норвегия, Португалия, Румыния, АҚШ, Уругвай, Финляндия, Франция, Чех Республикаси, Чили, Швеция, Швейцария, Япония.

БМТ ҚОКБ кўчириш мамлакатлари кўчириш учун номзодларни танлашда мезонларнинг интеграциялаган салоҳиятига, масалан ёши, оила таркибининг сони, саломатлигининг ҳолати, таълим даражаси ёки бошқа сабаблар бўйича камситиш ҳисобланган мезонларга асослаб эмас, балки номзодларнинг ҳимояга эҳтиёжларини ҳисобга олган ҳолда эътибор қаратишга даъват этади.

Давлатлар амалиёти:

Непалдан 100 000 Бутан қочоқларини кўчириш. Саккиз йил давомида [Бутандан 100 000 қочоқ](#), [Непал лагерларидан](#) учинчи мамлакатларга кўчирилди. 1990 йил бошларида Непалдан қочган Бутандаги қочоқлар билан боғлиқ чўзилиш хусусиятини олган вазиятни тартибга солиш тўғрисида

« **Биз ҳали кўчириш дастурларини ишлаб чиқмаган давлатларга буни биринчи имконият пайдо бўлган-даёқ кўриб чиқишга қатъиян даъват этамиз. Ана шундай дастурлар ҳозир мавжуд бўлган давлатларга уларни кенгайтириш имкониятини кўриб чиқишни тавсия этамиз. Бизнинг мақсадимиз – кўчириш учун жой ва БМТнинг Қочоқлар ишлари бўйича Олий комиссари Бошқармаси томонидан аниқланган, кўчириш билан боғлиқ бўлган ҳар йилги эҳтиёжни қондириш имконини берадиган кўламларда бошқа қонуний йўللари топишни таъминлашдир.**»

[БМТ Бош Ассамблеяси 71/1-резолуцияси: қочоқлар ва мигрантлар тўғрисидаги Нью-Йорк декларацияси, 2016.](#)

Кўчирилаётган кўпчилик мамлакатлар кўчириш учун қочоқларни танлашда БМТ ҚОКБ мезонларига амал қилади. БМТ ҚОКБ мандатига мувофиқ қочоқлар деб тан олинган шахсларни кўчириш масаласида қўллаб-қувватлашни амалга оширади. Ҳуқуқий ва жисмоний ҳимояга энг кескин эҳтиёжларга эга бўлган қочоқлар; қийноқлар ва зўрлашларни бошидан ўтказган шахслар; тиббий ёрдамга муҳтож шахслар; хавфга дучор бўлаётган аёллар ва болалар, шунингдек оиласи билан бирлашиш мақсадида кўчаётганларга устунлик берилади. БМТ ҚОКБ кўчириш учун бўлган жойлар сони имкон беришича бошқа узоқ муддатли қарорлар учун истиқболи бўлмаган шахслар учун кўчиришдан фойдаланишга ёрдам беришга интилади.

Кочоқ тарихи:

Бир том остидаги хавфсизлик

Венага яқин бўлган Австриядаги кичик шаҳарчада Амин ал Дайуба ва унинг хотини Издигар тўққиз фарзанди билан бомба портлашлари ва ўқ отилишлар тинчлигини бузган жойдан узоқда янги уй опишди ва илқ қабул қилиниши.

“Суриянинг Хомс шаҳрида урушдан олдин қирқ одамдан иборат катта оила уч қаватли араб уйида яшарди”, - дейди 39 ёшли Амин. У мактаб автобуси ҳайдовчиси бўлиб ишларди, бироқ афсуски ўша бахтли кунлар ортада қолди. – Хомс ажойиб шаҳар эди. “Биз ҳеч қачон алабитлар, шиатар, суннитлар ёки христианлар ўртасида фарқ қилмасдик, тушунтиради у. - Аммо Суриядаги бундай ҳаёт бир умрга тугади”.

2001 йилда урушнинг даҳшати уч яшар қизи Турайда ҳаёт учун хавfli бўлган юрак ҳасталиги аниқланганидан кейин янада абгорлашди. Шундан кейин уларнинг тумани вайрон қилинди, қариндошини эса отиб ташлашди.

Амин ва Издигар нарсаларини таксига ортиб, ўзларининг тўққиз боласи билан бирга қочибди. Бу Суриядаги уруш тугайли азобларнинг бошланиши бўлди. Даставвал оила Хомсдаги лагерда бошпана излади, бироқ у ердаги шароит бошидан ўтказганларидан яхши эмасди, кўп ўтмай эса лагердаги вазиат жадал жанглр оқибатида янада абгорлашди.

Пировард натижада улар Иорданиянинг чегарасидан кўчиб ўтишга муваффақ бўлишди. Ўша ерда Тураининг аҳволи ҳисобга олинган ҳолда Австрияга кўчиб ўтиш учун танловдан ўтишди.

Улар 2014 йилнинг ўрталарида Вена аэропортига келиб тушдилар. Олти ҳафта ўтгандан кейин Тураининг муваффақиятли операция қилишди.

Даставвал бугун оила уч хонали квартирада яшашди, шундан кейин улар боғи бўлган оилавий уйга кўчиб ўтишди. Улар кўнгиллилар ўзларига кўрсатган самимий ёрдамни ёдга олаётганларида оила аъзоларининг чеҳралари ёришиб кетади. “Биз ҳатто Сурияда ҳам ана шундай ёрдам ва меҳмондўстликни кўрмаган эдик”, - дейди Издигар.

Улар учун аввал бошдан жуда илқ қабул қилиниш ҳақиқатан ҳам ниҳоятда муҳим эди. Улар ёрдам ва доимий қўллаб-қувватлаш, шу жумладан немис тилини ва кундалик ҳаётга ўрганишда ёрдам олишарди. Шунингдек, кимлардир билан гаплашиш имкониятига ҳам эга эдилар.

Эндиликда оила аъзоларининг биринчи даражали вазифаси немис тилини ўрганишдир. Кичик ёшдаги бешта болалари мактабга қатнашади, катта ёшдаги учта болалари ва ота Австриянинг Давлат бандлик хизмати томонидан таклиф этиладиган курсга боришади. Маҳаллий кўнгиллилар уй вазифаларини бажаришга ёрдамлашиш ва немис тилидан кўшимча дарс ўтказиш учун келишади.

Уларнинг кўшнилари бирор нарсада оилани айблаётмайдилар. “Улар тўғрисида мутлақо бирор ёмон нарса айта олмайдилар”, - дейди кўшнилardan бири.

Амин ўз миннатдорчилигини Австрияга ишонтириш ниятида немисчада яхшироқ гаплашишга ўрганиб олиши биланоқ Қизил Хоч ёки эҳтимол хатто маҳаллий ёнгиндан сақлаш командасида кўнгилли бўлиб ишлашга умид қилади. “Австрия биз учун ўз уйимиз бўлиб қолди”, - бахтиёрлик билан дейди у.

[Бир том остидаги хавфсизлик](#), БМТ ҚОКБ, 2016 йил.

2007 йилда битимга эришилгандан сўнг учинчи мамлакатларга кўчириш имконияти туғилди. Бу кўчиришнинг саккиз мамлакати – **Австралия, Буюк Британия, Дания, Канада, Нидерландлар, Янги Зеландия, Норвегия ва АҚШ** иштирок этган энг йирик ва энг муваффақиятли дастур бўлди. Непалда фақат қочоқларнинг ўндан биригина қолди ва ҳали ҳам улар учун узоқ муддатли қарорларга эришиш юзасидан саъй-ҳаракатлар қилинмоқда.

- ▶ [UNHCR Resettlement Handbook \(Кўчириш бўйича БМТ ҚОКБнинг қўлланмаси\)](#), БМТ ҚОКБ, 2011 йил.
- ▶ [Paving the way: A Handbook on the reception and integration of resettled refugees, International Catholic Migration Commission \(Йўл очиш: кўчирилаётган қочоқларни қабул қилиш ва интеграциялаш бўйича қўлланма\)](#), Миграция масалалари бўйича халқаро католик комиссияси 2011 йил.

Парламент аъзоларига тавсияларнинг назорат рўйхати:

Кўчириш

Агар мамлакат кўчириш дастурида иштирок этаётган бўлса, парламент аъзоларига қуйидагилар тавсия этилади:

- ✔ Кўчиришни кўзда тутадиган самарали ҳуқуқий асосни таъминлаш учун кўчириш мамлакатларида тартиблар, сиёсат ва дастурларни ишлаб чиқиш ва жорий этишни таъминлаш. Бу кўчирилган қочоқларга ўзларини мустақил таъминлай олишларига, интеграциялашишларига ва барқарорликка эга бўлишларига имконият яратади.
- ✔ Хавфга энг кўп дучор бўлаётган одамлар ҳимоя ва хавфсизлик топишлари учун интеграция салоҳиятига эмас, балки ҳимояга эҳтиёжга асосланган кўчириш мезонларидан фойдаланишни ёқлаб чиқиш. Танлашнинг ирк, дин, таълим даражаси, тилни билиш ёки бошқа кўникмалар мавжудлиги каби камситиш деб ҳисоблаш мумкин бўлган танлаш мезонларидан фойдаланишдан воз кечиш.

- ✔ Ҳимоялаш, узоқ муддатли қарорга эришиш ва масъулиятни тақсимлаш учун кўчиришнинг аҳамиятини тан олган ҳолда жорий эҳтиёжларга мувофиқ фойдаланиш мумкин бўлган кўчириш жойлари сонини кўпайтиришни ёқлаб чиқиш.

- ✔ Қочоқларга чиқариб юбориш хавф солаётган ёки уларнинг жисмоний хавфсизлиги бошқа сабабларга кўра ўзлари бошқа излаган мамлакатда хавф остида бўлган фавқулудда ёки шошилич ҳолатларда кўчириш учун жой ажратилишига қўмаклашиш.

Агар давлат ҳали қочоқларни кўчириш дастурларида иштирок этаётган бўлса, парламент аъзоларига бундан ташқари улар қуйидагиларни қилишлари мумкин:

- ✔ Кўчириш дастурини яратиш тўғрисида мунозаралар ўтказишга қўмаклашиш ва синов дастурини амалга ошириш имкониятини кўриб чиқиш.
- ✔ Кўчиришнинг яхши йўлга қўйилган тартибларига эга мамлакатлар билан маълумотлар ва тажриба алмашишга қўмаклашиш.

9.6 Кўчиришга инновацион ёндашувлар ва миграциянинг муқобил йўллари

Аҳоли кўчиб юриш кўламлари ортган ва қочоқларни кўчириш имкониятлари чегараланган шароитларда кўчириш учун имкониятларни кенгайтиришга янгича ёндашиш ҳамда анъанавий кўчириш дастурларини тўлдириш имконини бериши ва қочоқларнинг хавфли мунтазам бўлмаган кўчиб юришларига муқобил бўлиши мумкин.

” Биз инсонпарварлик мулоҳазалари бўйича қабул қилишнинг мавжуд дастурларини кенгайтириш, вақтинча эвакуация қилиш, шу жумладан тиббий кўрсаткичлар, оилани бирлаштиришга қўмаклашиш учун эгиловчан тартиблар, айрим қочоқларга нисбатан хусусий ҳомийлик ҳамда қочоқлар учун, шу жумладан иқтисодийнинг хусусий сектори вакиллари билан шериклик муносабатлари доирасида меҳнат ресурсларининг ҳаракатчанлигини таъминлаш имконияти эҳтимол тутилган вақтинчалик шунингдек, таълим (масалан, студентлар визаси учун степендиялар тақдим этиш) дастурлар тўғрисидаги масалаларни кўриб чиқамиз”.

БМТ Бош Ассамблеясининг 71/1-резолүцияси. Қочоқлар ва мигрантлар тўғрисидаги Нью-Йорк декларацияси, 2016 йил.

Кўчиришнинг анъанавий дастурларини тўлдириш учун қандай янги ёндашувлардан фойдаланиш мумкин?

Инсонпарварлик мулоҳазалари бўйича мавжуд кўчириш дастурлари ва қабул қилиш дастурларини тўлдириш ва кенгайтириш учун фойдаланиш мумкин бўлган қонуний имкониятлар:

- **Хусусий ҳомийлик** механизмлари қочоқларга хусусий шахслар, ноҳукумат ташкилотлари, диний гуруҳлар, университетлар ва корхоналар қўллаб-қувватлаши натижасида бошқа мамлакатга кўчиб ўтиш имкониятини беради. Канадада бир неча йилдан бери амал қиладиган дастур каби ҳомийликнинг хусусий дастурлари мамлакатнинг кўчириш дастурлари бўйича қабул қиладиган қочоқларнинг умумий сонини кўпайтиришга ҳамда қочоқлар ва қабул қиладиган ҳамжамиятлар ўртасида интеграциялаш жараёнини енгилаштирадиган алоқалар яратишга ёрдам беради. Хусусий ҳомийлик қабул қиладиган мамлакатларнинг кўпинча тор мезонлари доирасидан чиқадиган қочоқлар оилаларини бирлаштириш учун механизмларни таъминлаши мумкин.
- Кейинги йилларда, шу жумладан Суриядаги инқирозга жавоб сифатида бир неча мамлакат қочоқлар вақтинча ёки доимий бўлишлариغا тезлаштирилган имкониятни таъминлаш учун **инсонпарварлик мулоҳазалари бўйича қабул дастурларини** жорий этдилар. Инсонпарварлик мулоҳазалари бўйича қабул қилиш схемалари хусусий ҳомийликнинг белгиларини, масалан агар улар қочоқлар ва кўчириш мамлакатида жойлашиб олган бошқа шахслар тақдим этилиши учун фойдаланган бўлса, ўзлари баъзи қўллаб-қувватлашларни амалга оширишлари мумкин бўлган қариндошларини таклиф этиш бўйича мурожаат қилиш имкониятини яратади.
- **Инсонпарварлик визалари** халқаро ҳимояга муҳтож бўлган одамларга ўзлари бошпана сўраши мумкин бўлган учинчи мамлакатга кўчиб ўтиш имконини беради. Масалан, **Аргентина ва Бразилияда** (қуйида қочоқ тарихига қаранг) мамлакат ҳудудига кириш ҳуқуқини берадиган одамларга инсонпарварлик визаларини бериш амал қилади. Улар келганидан сўнг мақомлари қочоқ ёки бошпана тақдим этиш тadbирларидан фойдаланиш имкониятига эга бўлган бошпана излаётган шахсларга ўзгартирилади. Инсонпарварлик визалари, шунингдек қочоқлар ва оила билан бирлашиш учун қўшимча ҳимоя мақомига эга бўлган шахслар, масалан кенгайтирилган оиланинг аъзолари мамлакатга оилани бирлаштириш тўғрисидаги одатдаги қоидаларга мувофиқ кира олмайдиган ҳолатларда фойдаланилиши мумкин.
- **Кенгайтирилган оиланинг бирлашиши:** оилани белгилашга янада эгилувчан ёндашувни қабул қилиш ва

қочоқлар оилаларини бирлаштиришни тезлаштиришнинг узоқ муддатли қарорига эришишга катта ҳисса қўиши ва мунтазам бўлмаган ҳаракатлинишнинг олдини олиши мумкин.

- **Академик степендиялар** қочоқларга таълим олишни давом эттириш имкониятини беради. Ана шундай ташаббусларда фуқаролик жамиятининг вакиллари, университетлар ва ривожланиш мақсадларида ҳамкорлик қиладиган давлат субъектлари ҳамда академик степендияларни молиялаштирадиган ҳамда сафарлар, яшаш ва таълим олишни таъминлаш мақсадларида ҳамкорлик қиладиган давлат субъектлари иштирок этишлари мумкин. Улар ўқувчиларга тегишли йўл ҳужжатлари ва таълим олиш пайтида визалар тақдим этилишини таъминлайди; ушбу ташаббуслар ўқувчиларни тилга ўргатиш, маданий йўналиш ва ижтимоий-руҳий қўллаб-қувватлашни қамраб олиши мумкин. Энг мақбул ҳолатда студентларга таълим олиш тугаганидан кейин яшаш учун рухсатни узайтириш тўғрисида ёки мақомларни кўпроқ ҳимояланган мақомга эга бўлишга ёки бошпана тақдим этишга рухсат берилади.
- **Меҳнат ресурсларининг ҳаракатлиниши:** қочоқларни ҳимоя қилиш иқтисодий сабаблар бўйича миграциядан фарқ қилади. Аммо меҳнат миграциясида қочоқлар манфаатлари бўйича узоқ муддатли қарорлар қабул қилишга кўмаклашиш учун салоҳият мавжуддир. Бу содир бўлиши учун икки аниқ восита: қочоқларга ҳаракатлиниш эркинлиги тўғрисидаги минтақавий протоколлар масалан, Ғарбий Африка давлатларининг Иқтисодий ҳамжамияти ёки МЕРКОСУР мамлакатлари протоколлари билан фойдаланиш орқали қочоқларга меҳнат миграциясининг мавжуд дастурлари томон йўл очади.

Янгича ёндашувлар: Зарур унсурлар

Янгича ёндашувлар халқаро ҳимоя принципларига мувофиқ бўлишлари учун улар қуйидагиларни назарда тутиши керак:

- Зарурат бўлганида бошпана тақдим этиш тўғрисида мурожаат бериш ҳуқуқини таъминлаш;
- **Чиқариб юборишдан** ҳимояланишни кафолатлаш;
- Тегишли ҳуқуқий мақом ёки ҳужжатлар тақдим этиш.
- Одамларни ҳуқуқ субъекти сифатида асосий фуқаролик ҳуқуқлари ва кадр-қимматларини тан олиш;
- Асосий хизматлардан, шунингдек зарурат бўлганида ижтимоий-психологик ва тиббий ёрдамдан фойдаланиш таъминлаш;
- Ўзини ўзи таъминлаш имкониятини тақдим этиш; ва
- Қочоқларнинг бирдамлигини таъминладиган жойларда тегишли жойлаштиришни кафолатлаш.

Қочоқ тарихи:

Сурияликлар ҳаётларини Бразилияда янгидан бошлашмоқда

Ўн икки ёшли Ханан Дакининг оиласи урушдан хавфсираб, Суриядан қочди. Улар океан орқасида, Бразилиянинг Сан-Паулу шаҳрида яна бахт ва умид топишди. “Менга Бразилия ёқмоқда, - дейди Ханан. – Мен бу ерда бўлганимдан бахтлиман. Бу ерда дўстларим бор ва менинг ўқитувчим ҳаммадан яхши”.

Ханам, унинг отаси Халид, онаси Юсра, акаси ва синглиси тўрт йил давом этган уруш ва саргардонликдан кейин Иорданиядаги Затари қочоқлар лагерига Бразилиянинг инсонпарварлик визасини тақдим этиш дастури доирасида Сан-Паулуга кўчиб келдилар. Бу Суриядаги можароли вазиятдан қочиш билан ўзларини қутқараётган одамларга ҳаётларини янгидан бошлаш имкониятини бермоқда.

Бразилиянинг Яқин Шарқдаги консуллиги 2013 йилдан бошлаб урушдан омон қолганларни Бразилияга кўчиб келиб, бошпана тақдим этиш тўғрисида мурожаат қилишлари мумкин бўлган соддатлаштирилган тартиб бўйича махсус инсонпарварлик визаларини беради.

Бразилия жўғрофик жиҳатдан олис бўлганлигига қарамадсан, урушдан қочган кўпчилик одамларга

ҳаётларини янгидан бошлаш имкониятини бериш учун “очиқ эшиклар” сиёсатини яна икки йилга узайтирди.

Бразилиянинг адлия вазири ва Қочоқлар ишлари бўйича миллий кўмита президенти Бето Васконселоснинг айтишича, махсус виза дастури уруш вайрон қилган Сурияда инсон ҳуқуқлари жиддий бузилиши муносабати билан ишлаб чиқилган. У ушбу дастур инсонпарварлик сабаблари бўйича ҳимоя қилиш мақсадга мувофиқ ва можаро ҳудудларидаги қийинчиликларни ҳисобга олади.

Оиланинг барча аъзолари Бразилиянинг яхши кўришларини ва бу ерда бир умрга қолишларини режалаётганликларини айтишмоқда, чунки Сурияда урушнинг лҳри кўринмаяпти. “Сен Бразилияга келганингда, яна одам бўлиб қоласан, - дейди Халид. - Мен ҳеч қачон ҳозиргидек ўзимни яхши ҳис этмаётган эдим”

[Сурияликлар ҳаётларини Бразилияда янгидан бошлашмоқда](#), БМТ ҚОҚБ, 2016 йил.

ИЗОҲ: [2013 йилда қабул қилинган 17-норматив қарор](#), Сурия Араб Республикасидаги қуролли можаро оқибатида жабрланган, Бразилияда бошпана топишни хоҳлаётган шахсларга инсонпарварлик визасини беришга рухсат беради. 2015 йилда дастур яна икки йилга узайтирилди. 2016 йил март ойига келиб тахминан 8500 махсус инсонпарварлик визалари берилди ва 2250 Сурияликка бошпана тақдим этилди.

Давлатлар амалиёти

[Канадада хусусий ҳомийлик](#): 2015 йилнинг охирида Канада ҳукумати яқин ойлар ичида 25000 суриялик қочоқларни кўчириб келиш тўғрисида эълон қилганида улар Канада фуқароларига ёрдам сўраб мурожаат қилишди. Канадада хусусий ҳомийлик дастурлари 1978 йилда Вьетнам қочоқлари – “қайиқлардаги одамлар” инқирозига жавоб сифатида амал қила бошлади ва ўша пайтдан бери қочоқларни Канадага кўчириш дастурининг таркибий қисми ҳисобланади. Фуқаролар гуруҳлари, ноҳукумат ташкилотлари, жамоатчилик вакилларининг гуруҳлари ва хусусий шахсларнинг бошқа гуруҳлари янги келганларга Канадада бўлишларининг биринчи йили давомида уларга ёрдам кўрсатиш масъулиятини ўз зиммасига олишади. Канадада дастлабки кўчирилган 25000 суриялик қочоқнинг деярли ярмига ёрдам хусусий маблағлар ҳисобидан тақдим этилди. Тадқиқотлар натижалари хусусий ҳомийлик интеграциялашни енгиллаштиришини кўрсатди. Чунки қочоқлар бу ерга келганларидан кейиноқ қўллаб-қувватлайдиганларнинг маҳаллий гуруҳларига эга бўлишади.

Практика ҳосударств

[МЕРКОСУРда иштирок этувчи давлатлар ва ассоциялашган иштирок этувчи давлатлар фуқаролари учун яшашга рухсат беришга тааллуқли битим](#). Битимга мувофиқ, 2009 йилдан бошлаб юқорида кўрсатилган давлатларнинг фуқаролари яшаш учун соддалаштирилган тартибда рухсат сўраб мурожаат қилишлари мумкин. Жумладан, Жанубий Американинг бошқа

мамлакатларида жойлашган колумбиялик қочоқлар ва (ёки) МЕРКОСУРнинг бошқа давлатларига миграция қилишни хоҳлаганлар соддалаштирилган тартибдан фойдаланишлари мумкин. Уларга яшаш учун рухсат қабул қиладиган фуқаролари эга бўлган ижтимоий, маданий ва иқтисодий ҳуқуқларни, шу жумладан меҳнат қилиш, оиласи билан бирлашиш ҳуқуқидан ҳамда ижтимоий таъминотдан фойдаланишни тақдим этади.

- ▶ [Solutions strategies \(Қарорлар стратегиялари\)](#), БМТ ҚОКБ, 2015 йил.
- ▶ [Legal avenues to safety and protection through other forms of admission \(Фойдаланишнинг бошқа шакллари орқали хавфсизлик ва ҳимояланишнинг қонуний йўллари\)](#), БМТ ҚОКБ, 2014 йил.
- ▶ [Global strategy for livelihoods: A UNHCR strategy 2014-2018 \(Яшаш воситаларини таъминлаш соҳасида глобал стратегия: БМТ ҚОКБнинг 2014-2018 йилларга стратегияси\)](#), БМТ ҚОКБ, 2014 йил.
- ▶ [Labour mobility for refugees: Workshop in Geneva, 11-12 September 2012 – Summary conclusions \(Қочоқлар учун меҳнат ресурсларининг ҳаракатланиши: Женевада 2012 йил 11-12 сентябрдаги амалий кенгаш – қонуний ҳулосалар\)](#), БМТ ҚОКБ, 2012 йил.

9.7 Натураллаштириш

Қочоқлар ўзларининг янги бошпана мамлакатига фуқароликни олиш имкониятига эга бўлишлари билан интеграциялаш ниҳоясига етади. 1951 йилги Конвенция 34-моддасига мувофиқ Конвенцияда иштирок этувчи давлатлар қочоқларни натураллаштиришга йўмаклашишлари, шу жумладан “ улар натураллаштириш ишини тезлаштириш ва у билан боғлиқ йўғинлар ва харажатларни камайтириш учун қўлларидан келган ҳамма нарсани қилишлари” керак.

Миллий қонунчиликка боғлиқ равишда фуқаролик муайян давр мобайнида доимий яшагандан, тилни билишга нисбатан талаблар ва интеграциялашнинг бошқа шартлари бажарилгандан сўнг тақдим этилиши мумкин. Айрим мамлакатларда, жумладан **Бельгия, Канада ва АҚШда** қочоқларнинг кўпчилиги нисбатан қисқа муддатда доимий яшаганларидан сўнг фуқароликни оладилар. Бошқа мамлакатларда натураллаштириш чўзилиши мумкин, чунки муайян вақт давомида қочоқлар ижтимоий таъминот тизимидан мустақил бўлиш талабини бажаришлари мураккаб бўлиши мумкин.

Парламент аъзоларига тавсияларнинг назорат рўйхати:

Кўчириш учун инновациявий ёндашувлар ва миграциянинг муқобил йўллари

Узоқ муддатли қарорларга эришиш учун имкониятларни кенгайтириш мақсадида парламент аъзолари қуйидагиларни қилишлари мумкин:

- ✔ Қочоқларни кўчиришда ёрдам кўрсатиш учун хусусий ҳомийлик механизmlарини ишлаб чиқишда кўмаклашиш.
- ✔ Аниқ вазиятларда, жумладан оммавий кўчиб юриш вазиятларида зарур эҳтиёжларига чора кўришнинг эгилувчан воситаси сифатида инсонпарварлик мулоҳазалари билан қабул қилиш дастурларидан фойдаланишни кўриб чиқиш, ammo ана шундай дастурлар кўчиришнинг мавжуд дастурларини қисқартиришга олиб келмаслиги керак.
- ✔ Қочоқларни киритиш ва жойлаштиришнинг бошқа шаклларида, шу жумладан оилани бирлаштириш ва таълим олиш учун инсонпарварлик визаларини беришдан фойдаланишни қўллаб-қувватлаш.
- ✔ Агар мамлакатда меҳнат миграцияси дастурлари амал қилаётган бўлса, улардан қочоқлар ҳам фойдалана олишларига ҳаракат қилиш.
- ✔ Агар минтақавий ҳуқуқий асослар давлатлар ўртасида меҳнат ресурсларининг ҳаракатланишини кўзда тутадиган бўлса, қочоқлар ана шундай ташаббуслардан фойдаланиш имкониятига эга бўлишларини таъминлаш.

Парламент аъзоларига тавсияларнинг назорат рўйхати:

Натураллаштириш

Қочоқларга нисбатан узоқ муддатли қарорларга эришишга кўмаклашиш мақсадларида парламент аъзоларига қуйдагилар тавсия этилади:

- ✓ Қочоқлар учун мамлакатингизда фуқаролиқ олишга енгиллаштириш қоидаларини қабул қилишни қўллаб-қувватлаш учун, масалан:
 - Мамлакатда қочоқларга талаб қилинадиган яшаш муддатини камайтириш ҳамда натураллаштириш тартибларидан ўтиш учун йигинлар ва ҳаражатларни камайтириш;
 - Тилни билиш, саводхонлик ва фуқаро ҳуқуқи асосларини билишга юмшоқроқ талаблар қўллаш;
 - Агар қочоқ мамлакат фуқаролигидан воз кечish талабларини бажара олмайдиган бўлса, бу талабларни бекор қилиш;
 - Аниқ вазиятни ҳисобга олган ҳолда қочоқлар тўқнаш келадиган натураллаштириш йўлидаги ҳар қандай бошқа тўсиқларни эътиборга олиш.

Натураллашган қочоқларнинг сони тўғрисидаги маълумот чегараланган, чунки фақат айрим мамлакатлардагина қочоқларнинг натураллаштирилиши ва бошқа янги фуқаролар тўғрисидаги статистика маълумотлари ажратиб кўрсатилади.

Давлатлар амалиёти

Танзанияда нутураллаштириш. 2014 йилда Танзания Бирлашган Республикасининг ҳукумати 1972 йилда ўз мамлакатидан қочган Бурунди Республикаси қочоқларига фуқаролигини тақдим этди. Улар ўн йиллар давомида ўзларини-ўзлари мустақкам таъминлаб келди ва жамиятнинг бошқа аъзолари каби солиқлар тўлашди. 2016 йилда Бурунди Республикасининг собиқ 151 000 қочоғига фуқаролик тўғрисидаги гувоҳнома берилди. Янги фуқароларни тўла интеграциялаш тўғрисида **янги стратегия** қабул қилиниши натижасида қочоқларнинг кўпчилиги ўзини-ўзи таъминлашнинг юқори даражасига эришди ва уларга ҳам қочоқлар, шунингдек қабул қилаётган жамиятларнинг манфаатлари учун ижтимоий-иқтисодий ташаббуслар таклиф этилди. Илгарироқ, 1982 йилда Танзания Бирлашган Республикасида Руанданинг 32 нафарга яқин фуқароси натураллаштирилган эди. 2014 йилда эса 1991 йилда Сомалидан қочган уч минг нафарга яқин Сомали бантулари натураллаштрилди.

9.8 Қочоқлар билан боғлиқ чўзилиш хусусиятига эга вазиятларни ҳал қилишга комплекс ёндашув

Кўпгина қочоқлар йиллар давомида бошпана мамлакатида интеграциялаш, баъзан мамлакат худуди доирасида ҳаракатланиш эркинлигига, уйига хавфсиз қайтиш имкониятига эга бўлмасдан мавҳумлик ҳолатида яшашади. Ана шундай ҳолат қочоқларнинг жисмоний ва руҳий бардамлигига ниҳоятда салбий таъсир кўрсатади. Бундан ташқари, қочоқлар билан боғлиқ чўзилиш хусусиятига эга вазиятлар қабул қилаётган мамлакатнинг, жумладан ресурслари чегараланган мамлакатнинг зиммасига оғир юк бўлади.

Қочоқлар билан боғлиқ чўзилиш хусусиятига эга вазиятларни тартибга солиш томонларнинг сиёсий иродаси бўлишини талаб қиладиган мураккаб жараёндир. Бундай ҳар бир вазият ўзига хос ноёб. Айрим ҳолатларда асосий эътибор қочоқдан қочишни бартараф этиш ҳамда қочоқларнинг келиб чиқиш мамлакатида адолатга ва тинчликка эришиш учун зарур бўлган норматив ва институционал асосларни яратишга қаратилади. Бошқа ҳолатларда қочиш сабабаларини бартараф этишнинг деярли имконияти бўлмаганида бутун эътиборни қарорни излашда маҳаллий интеграциялашга ва учинчи мамлакатларга кўчиришга қаратиш керак. Бироқ кўпгина ҳолатларда комплекс ёндашув талаб қилинади. Улар узоқ муддатли қарорларнинг узаро уйғун уч вариантдан

иборат бўлиши мумкин, яъни: келиб чиқиш, бошпана ва кўчириш мамлакатлари ҳукуматлари, шунингдек қочоқлар, ривожланиш жараёни иштирокчилари, қабул қиладиган ҳамжамиятлар ва бошқа манфаатдор томонлар ўртасида ҳамкорлик қилишдир.

” Ижроия қўмитаси... давлатлар ва барча бошқа тегишли томонларни халқаро бирдамлик ва масъулиятни тақсимлаш руҳида иш кўриб, қочоқлар билан боғлиқ чўзилиш хусусиятига эга туб сабабларни бартараф этиш бўйича кенг қамровли, кўп томонли ва секторлараро ҳамкорлик ва саъй-ҳаракатларга ўзларининг содиқликларини, одамлар, энг аввало бошқа жойларда хавфсизликни излаш учун келиб чиқиш мамлакатларини тарк этишга мажбур бўлмасликларини, ана шу тегишли шахслар ҳуқуқларига тўла амал қилган ҳолда таъминлашга даъват этади”.

[БМТ ҚОКБ Ижроия қўмитасининг Қочоқлар билан боғлиқ чўзилиш хусусиятига эга вазиятлар тўғрисидаги 109-хулосаси](#), 2009 йил.

Қочоқлар билан боғлиқ чўзилиш хусусиятига эга вазиятлар: Улар нимадан иборат?

Қочоқлар билан боғлиқ чўзилиш хусусиятига эга вазиятлар – бу қочоқлар маъмуллик ҳолати сифатида таърифлаш мумкин бўлган шароитларда яшаш вазиятидир. Бунда қочоқларнинг ҳаёти хавфга дучор бўлмаслиги, аммо асосий ҳуқуқлари ҳамда иқтисодий, ижтимоий ва руҳий эҳтиёжлари ҳамон қондилмай келаётган бўлиши мумкин. Ана шундай вазиятда қочоқлар кўпинча ўзини-ўзи таъминлай олмайди ва инсонпарварлик ёрдамига боғлиқ бўлиб қолаверади.

БМТ ҚОКБ статистикани олиб бориш учун қочоқлар билан боғлиқ чўзилиш хусусиятига эга вазиятни 25 000 ва ундан кўпроқ қочоқлар гуруҳлари муайян бошпана мамлакатида 5 йил ёки ундан кўпроқ қувғинда яшаш вазияти сифатида белгиланган. Ана шу белгилашдан келиб чиққан ҳолда 2016 йил охирида БМТ ҚОКБ баҳолаши бўйича, 11,6 миллион қочоқ (БМТ ҚОКБнинг ваколати доирасига кирадиган қочоқларнинг деярли 70 фоизи) чўзилиш хусусиятига эга бўлган вазиятда яшаган. Бу қочоқлар 27 та қабул қиладиган мамлакатда яшаган, умуман эса бу чўзилиш хусусиятига эга 32 вазиятни ташкил этади.

Давлатлар амалиёти

Ўзини-ўзи таъминлашнинг ва ташқи таъсирларга қодирликни оширишнинг минтақавий дастурлари. Угандада қочоқлар билан боғлиқ чўзилиш хусусиятига эга вазиятга жавобан ҳукумат, БМТ мувофиқлаштирувчисининг резиденти, БМТ ҚОКБ ва бошқа манфаатдор томонлар қочоқларга қабул қиладиган ҳамжамиятлар ҳаётига ижобий ҳисса кўшиши имкониятини тақдим этиш учун ўзини-ўзи таъминлаш ва ташқи таъсирларга қодирликни ошириш бўйича минтақавий дастурларни амалга оширмоқда. Бу стратегия ўзини-ўзи озик-овқат билан таъминлаш даражасини ошириш, касбий таълимни ташкил этиш, ижтимоий хизматлар тақдим этилишини мувофиқлаштириш ва маҳаллий маъмурларнинг асосий хизматларини тақдим этиш имкониятларини қўллаб-қувватлашга йўналтирилган. Қочоқлар муаммоларини ҳал этиш ва уларни ҳимоя қилиш Уганданинг миллий ривожланиш режасига, шунингдек БМТнинг ривожланиш мақсадларида ёрдам кўрсатиш бўйича дастурга киритилган. Ана шундай комплекс режалаштириш узоқ муддатли қарорларга эришиш сари муҳим қадам ҳисобланди.

- ▶ [Conclusion No. 109 on protracted refugee situations \(Қочоқлар билан боғлиқ чўзилиш хусусиятига эга вазиятлар тўғрисидаги 109-хулоса\)](#), БМТ ҚОКБ Ижроия қўмитаси 2009 йил.
- ▶ [Livelihoods and self-reliance \(Тирикчилик ўтказиш воситалари ва ўзини-ўзи таъминлаш\)](#), БМТ ҚОКБ 2016 йил.

Парламент аъзоларига тавсияларнинг назорат рўйхати:

Қочоқлар билан боғлиқ чўзилиш хусусиятига эга вазитлар

Парламент аъзоларига ўз мамлакатлари ҳукуматларини кўчиб юриш билан боғлиқ чўзилиш хусусиятига эга вазиятларни комплекс ҳал этишни таъминлашга кўмаклашиш учун даъват этиш, шунингдек кўп йиллар давомида қочоқлар билан боғлиқ мавжуд вазиятларни ҳал этиш учун ва уларни ҳал этиш учун барча имконият бор нарсаларни қилиш тавсия этилади. Жумладан қуйидагилар:

Келиб чиқиш мамлакатиди

- ✔ Ўз фуқароларининг чўзилиб кетган кўчиб юришларига барҳам бериш учун аниқ сиёсий иродани намойиш этган ҳолда ҳукуматларга мурожаат қилиш.
- ✔ Қочоқларга ўз ватанига таъқиб қилинишдан хавфсирамасадан ва зарар кўрмасдан қайтиб келишлари, шунингдек фуқаролар сифатида ўз ҳуқуқларини тиклаш имконини берадиган чораларни ўрганиш ва уларни қабул қилишни ёқлаб чиқиш.
- ✔ Қочоқларнинг барқарор қайтиб келишини таъминлайдиган ва улар қайта интеграциялашишига кўмаклашишни таъминлайдиган сиёсий-иқтисодий чораларни қўллаб-қувватлаш.

Бошпана мамлакатларида

- ✔ Қочоқларнинг ўзини-ўзи таъминлашга ёрдам берадиган, бу билан келажакдаги узоқ муддатли қарорларга инвестиция киритиладиган чораларни қўллаб-қувватлаш.

- ✔ Имконият бўлганида қабул қиладиган ҳамжамиятлар ва қочоқларнинг эҳтиёжлари ва фикрларини ҳисобга олган ҳолда маҳаллий интеграциялашни қўллаб-қувватлаш.

Кўчиб бориш мамлакатлари ва донор мамлакатларида

- ✔ Чўзилиш хусусиятига эга бўлган вазиятларда кўчиришнинг миллий мезонлари билан қочоқларнинг аниқ эҳтиёжлари ва ҳолатлари ўртасидаги эҳтимол тутилган номувофиқликни бартараф этиш мақсадларида миллий қонунчилик ва норматив ҳужжатларга мувофиқ бўлган янада эгилувчанроқ ёндашувларни ўрганган ҳолда кўчиришни босимни ва масъулиятни тақсимлаш воситаси сифатида стратегик жиҳатдан фойдаланишни қўллаб-қувватлаш.
- ✔ Иштироқчи репатриация амалга оширилаётган ёки амалга оширилиши режаланаётган мамлакатларни ривожлантириш, шунингдек қўллаб-қувватлашнинг бошқа шакллари инсонпарварлик ёрдами ва ёрдам сифатида тақдим этишни қўллаб-қувватлаш.
- ✔ Агар маҳаллий интеграциялаш мақсадга мувофиқ бўлса ва уни амалга оширилиши мумкин бўлса, ривожланиш мақсадларида, қабул қиладиган ҳамжамиятлардаги қочоқлар манфаатларида молиявий ёрдам ва қўллаб-қувватлашнинг бошқа шакллари тақдим этиш. Шунингдек қабул қиладиган мамлакатдан қайтиб келаётган қочоқларнинг қочоқлар жойлаштирилган ҳудудларини тиклаш бўйича қўллаб-қувватлашни фаоллаштириш.

Иловалар

1-илова.

1951 йилги Қочоқлар мақоми тўғрисидаги конвенцияга қўшилиш учун намунали ҳужжат

1951 йилги Қочоқлар мақоми тўғрисидаги Конвенцияга қўшилиш тўғрисидаги намунавий ҳужжат

Қочоқлар мақомига тааллуқли конвенция Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг қочоқлар ва апатридлар мақоми тўғрисидаги масала бўйича ваколатли вакиллари томонидан бир минг тўққиз юз эллик бир йилнинг 25 июлида қабул қилинганлигини ва Конвенциянинг 39-моддасига мувофиқ қўшилиш учун очиқлигини **ЭЪТИБОРГА ОЛИБ**;

ва кўрсатилган 39-модданинг 3-бўлимида Конвенцияга қўшилиш Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош котиби хузурида қўшилиш тўғрисидаги ҳужжатни депонация қилиш орқали амалга оширилишини **ЭЪТИБОРГА ОЛИБ**;

БУНИ ТАСДИҚЛАШ УЧУН куйида имзолаган (Давлат раҳбари, Ҳукумат раҳбари ёки Ташқи ишлар вазири) ушбу билан (давлатнинг номланиши) юқорида кўрсатилган Конвенцияга қўшилаётганлигини маълум қилади ва (давлатнинг номланиши) ўзи учун Конвенциянинг 1B(1)-моддаси (b)га муқобил таъриф, яъни “1951 йил 1 январга қадар Европада ёки бошқа жойларда содир бўлган воқеалар” ўзлари учун мажбурий деб ҳисоблашини баён қилади.

ИМЗОЛАНДИ мен томонидан _____ кун ва ой _____ икки минг _____ йил.

[Давлат муҳри ва талаб қилинса, мансабдор шахснинг имзоси]

[Давлат раҳбари, Ҳукумат раҳбари, Ташқи ишлар вазири]

2-илова.

1967 йилги Қочоқлар мақоми тўғрисидаги протоколга қўшилиш учун намунали ҳужжат

1967 йилги Қочоқлар мақоми тўғрисидаги протоколга қўшилиш тўғрисидаги намунавий ҳужжат

Қочоқлар мақомига тааллуқли протокол Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош Ассамблеяси томонидан бир минг тўққиз юз олтмиш етти йилнинг 16 декабрида қабул қилинганлигини ва Протоколнинг V моддасига мувофиқ қўшилиш учун очиқлигини **ЭЪТИБОРГА ОЛИБ**;

ва V моддада Кўрсатилган 39-модданинг 3-бўлимида Протоколга қўшилиш Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Бош котиби ҳузурида қўшилиш тўғрисидаги ҳужжатни депонация қилиш орқали амалга оширилишини **ЭЪТИБОРГА ОЛИБ**;

БУНИ ТАСДИҚЛАШ УЧУН қуйида имзолаган (Давлат раҳбари, Ҳукумат раҳбари ёки Ташқи ишлар вазири) ушбу билан (давлатнинг номланиши) юқорида кўрсатилган Протоколга қўшилаётганлигини маълум қилади.

ИМЗОЛАНДИ мен томонимдан _____ кун ва ой _____ икки минг _____ йил.

[Давлат муҳри ва талаб қилинса, мансабдор шахснинг имзоси]

[Давлат раҳбари, Ҳукумат раҳбари, Ташқи ишлар вазири]

3-илова.

1951 йилги Қочоқлар мақоми тўғрисидаги конвенцияга нисбатан ҳуқуқ мерослиги тўғрисидаги намунали ҳужжат

1951 йилги Қочоқлар мақоми тўғрисидаги Конвенцияга нисбатан ҳуқуқ мерослиги тўғрисидаги намунавий ҳужжат

Қочоқларга тааллуқли конвенция Женевада 1951 йил 25 июлда (собиқ иштирок этувчи давлат томонидан) ратификация қилинганлигини **ЭЪТИБОРГА ОЛИБ**;

ва (меросчи давлат) ҳукумат кўрсатилган Конвенцияни ўрганлигини **ЭЪТИБОРГА ОЛИБ**;

(Меросчи давлат) **ҲУКУМАТИ** у кўрсатилган Конвенцияни (меросчи давлат) учун кучда қолади деб ҳисоблайди ва бу билан Конвенцияга нисбатан меросчи бўлиб қолади;

БУНИ ТАСДИҚЛАШ УЧУН қуйида имзолаган (Давлат раҳбари, Ҳукумат раҳбари ёки Ташқи ишлар вазири) ушбу билан (давлатнинг номланиши) кўрсатилган Конвенциянинг ҳуқуқ мерослигини маълум қилади ва (давлатнинг номланиши) ўзи учун Конвенциянинг 1В(1)-моддаси (b)га муқобил таъриф, яъни “1951 йил 1 январга қадар Европада ёки бошқа жойларда содир бўлган воқеалар” ўзлари учун мажбурий деб ҳисоблашини баён қилади..

ИМЗОЛАНДИ мен томонимдан _____ кун ва ой _____ икки минг _____ йил.

[Давлат муҳри ва талаб қилинса, мансабдор шахснинг имзоси]

[Давлат раҳбари, Ҳукумат раҳбари, Ташқи ишлар вазири]

4-илова.

1951 йилги Қочоқлар мақоми тўғрисидаги конвенцияга нисбатан ҳуқуқ мерослиги тўғрисидаги намунали ҳужжат

1951 йилги Қочоқлар мақоми тўғрисидаги Конвенцияга нисбатан ҳуқуқ мерослиги тўғрисидаги намунавий ҳужжат

Қочоқларга тааллуқли конвенция Женевада 1951 йил 25 июлда (собиқ иштирок этувчи давлат томонидан) ратификация қилинганлигини **ЭЪТИБОРГА ОЛИБ**;

ва (меросчи давлат) ҳукумат кўрсатилган Конвенцияни ўрганлигини **ЭЪТИБОРГА ОЛИБ**;

(Меросчи давлат) **ҲУКУМАТИ** у кўрсатилган Конвенцияни (меросчи давлат) учун кучда қолади деб ҳисоблайди ва бу билан Конвенцияга нисбатан меросчи бўлиб қолади;

БУНИ ТАСДИҚЛАШ УЧУН қуйида имзолаган (Давлат раҳбари, Ҳукумат раҳбари ёки Ташқи ишлар вазири) ушбу билан (давлатнинг номланиши) кўрсатилган Конвенциянинг ҳуқуқ мерослигини маълум қилади ва (давлатнинг номланиши) ўзи учун Конвенциянинг 1В(1)-моддаси (b)га муқобил таъриф, яъни “1951 йил 1 январга қадар Европада ёки бошқа жойларда содир бўлган воқеалар” ўзлари учун мажбурий деб ҳисоблашини баён қилади.

ИМЗОЛАНДИ мен томонимдан _____ кун ва ой _____ икки минг _____ йил.

[Давлат муҳри ва талаб қилинса, мансабдор шахснинг имзоси]

[Давлат раҳбари, Ҳукумат раҳбари, Ташқи ишлар вазири]

5-илова.

Қочоқларни ҳимоя қилишни таъминлаш соҳасида асосий атамаларнинг глоссарийи

1967 йилги Қочоқлар мақоми тўғрисидаги протокол

Protocol relating to the Status of Refugees

1951 йилги Қочоқлар мақоми тўғрисидаги конвенцияга 1967 йилда тасдиқланган Протокол. Протоколга мувофиқ, Конвенцияда ўрнатилган вақтинчалик ва жўғрофий чегаралар бекор қилинади ҳамда 1951 йилги Конвенция кўпчилик моддаларининг (2-34-моддалари) Протоколда келтирилган “қочоқ” белгиланиши билан қамраб олинган барча шахсларга нисбатан қўлланилиши таъминланади. Қаранг: *Қочоқлар мақоми тўғрисидаги конвенция.*

Аёллар жинсий органларини жароҳатлайдиган операциялар

Female genital mutilation, FGM

Аёлларнинг жинсий органларига тиббий булмаган сабаблар буйича қисман ёки тўла олиб ташлаш ёки аёллар органларига жароҳат етказишни кўзда тутадиган амалиёт. Аёллар жинсий органларига жароҳат етказадиган операцияларнинг тўрт тури ажратилиб кўрсатилади, ана шундай амалиётни баъзан аёлларни кесиш деб аташади.

Алоҳида эҳтиёжлар

Specific needs

Қаранг: *Алоҳида эҳтиёжга эга шахслар*

Алоҳида эҳтиёжга эга шахс

Person with specific (special) needs

Барча инсон ҳуқуқларидан фойдаланиш учун алоҳида ёрдамга муҳтож бўлган шахс. Кўпинча алоҳида эҳтиёжлари бўлган шахслар гуруҳи: болалар (айниқса кузатиб келинмаётган ёки оиласидан ажралганлар), одам савдоси жабрдийдалари, хавфга дучор бўлган аёллар, катта ёшдаги кишилар ва ногиронлиги бўлган кишилардир.

Аскар бола

Child soldier

18 ёшдан кичик бўлган, ҳозирги пайтда ёки аввал Қуролли кучлар ёки қуролли гуруҳлар ҳар қандай тарзда, шу жумладан (лекин санаб ўтиладиган билан чегараланмасдан) жангчи, ошпаз, ҳаммол, алоқачи, жосус ёки шахвоний мақсадлар учун фойдаланадиган болалар, ўғил ва қиз болалар. Ушбу тушунча фақат бевосита ҳарбий ҳаракатларда иштирок этган болаларгагина тааллуқли эмас.

Африкадаги қочоқлар муаммолари аниқ жиҳатларини тартибга соладиган АБТ (Африка Бирлиги Ташкилоти) конвенцияси

OUA (Organization of African Unity) Convention Governing the Specific Aspect of Refugee Problems in Africa

1969 йилда қабул қилинган, 1951 йилги Конвенцияни тўлдирадиган минтақавий ҳужжат. АБТнинг Конвенциясида 1951 йилдаги Конвенциядаги “қочоқ” белгиланиши такрорланади, аммо шунингдек унга мамлакатини “чет эл агрессияси, босиб олиши, чет эл ҳукмронлиги ёхуд мамлакатнинг ҳар қандай қисмида ёки келиб чиқиш мамлакатининг бутун ҳудудидида ёхуд ушбу шахсларнинг фуқаролигига масъул мамлакатда жамоат тартибини жиддий бузадиган ҳодисалар оқибаотида ўз мамлакатини тарк этишга мажбур бўлган шахслар” киритилади. АБТ ҳозирги пайтда “Африка иттифоқи” номига эга.

Балоғат ёшига етмаган

Minor

Қаранг: *Бола.*

Бирдамлик

Solidarity

Қаранг: *Халқаро ҳамкорлик ва бирдамлик*

Биринчи бошпана мамлакати

First country of asylum

Бошпана изловчига у бошқа мамлакатда ҳимоя олганлиги ва унга қайтиб бориши мумкинлиги ҳамда тақдим этилган ҳимоядан фойдаланиши мумкинлигига асосланган ҳолда моҳият бўйича муҳофизатни қўриб чиқиш рад этилишига нисбатан белгилаш тартиблари доирасидаги қарорларга тааллуқли тушунча. Қаранг: *Мақбулликни белгилаш тартиби ва Хавфсиз учинчи мамлакат.*

БМТнинг махсус тартиблари

UN special procedures

Инсон ҳуқуқлари бўйича комиссия томонидан тузилган, алоҳида мамлакатлардаги вазиятларни ўрганиш ёки бутун жаҳондаги мавзули масалаларни ўрганиш учун мўлжалланган, Инсон ҳуқуқлари бўйича кенгашга берилган механизмларнинг умумий номланиши. Махсус тартиблар – бу шахслар (махсус маърузачи ёки мустақил эксперт) ёки ишчи гуруҳидир. Улар буюк мустақил экспертлар бўлиб, кўнгилли асосида ишлашади ва Инсон ҳуқуқлари бўйича кенгаш томонидан тайинланган.

БМТ ҚОКБ ваколоти доирасига кирадиган шахслар

Persons of concern to UNHCR

БМТ ҚОКБ ёрдам тақдим этиш ва ҳимоя қилиш ваколотига эга бўлган барча шахслар. Атама қочоқлар, бошпана излаётган шахслар, репатриантлар, фуқаролиги йўқ шахслар ва кўпгина ҳолатларда ички кўчирилган шахслардир (ИКШ). БМТ ҚОКБнинг унинг ваколоти доирасига кирадиган, аммо қочоқлар бўлмаган шахслар манфаатларида иш кўриш ваколоти БМТ Бош Ассамблеяси ҳамда Иқтисодий ва ижтимоий кенгаши (ECOSOC) турли резолюцияларида белгиланган. Қаранг: *Бошпана излаётган шахслар, Ички кўчирилган шахслар, Қочоқ, Фуқаролиги йўқ шахс ва БМТ ҚОКБ мандати.*

БМТ ҚОКБ мандати

UNHCR mandate

БМТ ҚОКБнинг роли ва вазифалари БМТ ҚОКБ Устави, 1951 йилги Конвенция, АБТнинг Қочоқлар тўғрисидаги конвенцияси,

Картахен декларацияси ҳамда БМТ Бош Ассамблеяси ҳамда Иқтисодий ва ижтимоий кенгаш (ECOSOC) резолюцияларида белгиланганидек қочоқларга халқаро ҳимояни тақдим этиш ҳамда ҳукуматлар билан биргаликда қочоқлар муаммоларини ҳал этишни излашдан иборатдир. БМТ ҚОКБда 1951 йилги Конвенция Бош Ассамблеясининг репатриантларга нисбатан тегишли резолюцияларига мувофиқ фуқаро-сизликни камайтириш тўғрисидаги ҳамда кўпчилик ҳолатларда ички кўчирилган шахслар (ИКШ) бўйича БМТнинг қўшимча мандатлари бо. Қаранг: *Ички кўчирилган шахслар, БМТ ҚОКБ ваколоти доирасига кирадиган шахслар, Фуқаролиги йўқ шахслар ва БМТнинг Қочоқлар ишлари бўйича Олий комиссари Бошқармаси Устави*

БМТ ҚОКБнинг кузатиш вазифаси

Supervisory role of UNHCR

Бу вазифа БМТ ҚОКБга Устави, 1951 йилги Конвенция ва унга 1967 йилги Протоколга мувофиқ юклатилган бўлиб қочоқларга тааллуқли халқаро ҳужжатларнинг бажарилишини кузатишни амалга оширишдан иборатдир

БМТнинг инсон ҳуқуқлари соҳасидаги шартномалари бажарилишини назорат қиладиган органлар

UN human rights treaty monitoring bodies

Иштирок этувчи давлатлар томонидан инсон ҳуқуқлари соҳасидаги шартномалар бажарилишини назорат қилишни амалга ошириш учун тайинланган мустақил экспертлар кўмиталари. Уларни “Шартномавий органлар” деб аташади, чунки уларнинг ҳар бири ижроси назорат қилинадиган шартнома қоидаларига мувофиқ ташкил этилади. Кўпгина муҳим жиҳатларда шартномавий органлар БМТ Котибияти томонидан қўллаб-қувватланадиган ва БМТ Бош Ассамблеясига ҳисоб беришига қарамасдан БМТ тизимидан мустақилдирлар.

БМТнинг Қочоқлар ишлари бўйича Олий комиссари Бошқармаси Устави (БМТ ҚОКБ Устави)

UNHCR Statute

1951 йилда БМТ Бош Ассамблеяси томонидан қабул қилинган, БМТ ҚОКБнинг мандати ва таркиби урнатилган, шунингдек

БМТ ҚОҚБ ваколоти доирасига кирадиган шахсларни аниқлаш мезонларини кўзда тутадиган ҳужжат. БМТ ҚОҚБ мандати кейинчалик Қочоқлар мақоми тўғрисидаги конвенция ва БМТ Бош Ассамблеяси резолюциялари билан кенгайтирилди. Қаранг: *БМТ ҚОҚБ мандати*.

Бола **Child**

Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенция 1-моддасида келтирилган белгилашга мувофиқ, “18 ёшга тўлмаган ҳар бир инсон зоти, агар болага нисбатан қўлланиладиган қонун бўйича у эртароқ балоғатга етмаган бўлса, бола ҳисобланади”. Ушбу атама ўсмирларни ҳам қамраб олади ва бу “балоғатга етмаганлар” атамасидан мақбулроқдир. Шунингдек қаранг: *Боланинг энг яхши манфаатлари*.

Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенция **Convention on the Rights of the Child, CRC**

1989 йилдаги Конвенцияда болалар ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг ялпи қамровли стандартлари ўрнатилган. Конвенция барча болаларга нисбатан ҳеч бир камситишсиз қўлланилади (2-модда). Шу тарзда Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенцияда ўрнатилган стандартлар қочоқ болаларга ҳам тааллуқлидир.

Боланинг энг яхши манфаатлари **принципи**

Best interests principle

Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги Конвенциянинг 3-моддасида баён этилган қуйидаги принцип - “Болаларга нисбатан барча хатти-ҳаракатларда, улар ижтимоий таъминот масалалари билан шуғулланувчи давлат ёки хусусий муассасалар, судлар, маъмурий ёки қонун чиқарувчи органлар томонидан содир этиладими-йўқми, бундан қатъий назар, боланинг манфаатлари яхшироқ таъминланишига биринчи даражали эътибор берилади”. Боланинг энг яхши манфаатларининг турли шахсий ҳолатлари, масалан, боланинг ёши ва етуқлик даражаси, ота-оналари борлиги ёки йўқлиги, болани ўраб турганлар ва ҳаётини тажрибаси билан белгиланади.

Бошпана

Asylum

Давлат томонидан ўз худудиди фуқаролиги мансуб ёки одатда яшаб келган мамлакат ташқарисиди бўлган таъқибдан ёки жиддий зарар етказишдан ёхуд бошқа сабабларга кўра қочишдан қутқарилаётган шахсларга давлат ҳимоясини тақдим этиш. “Бошпана” тушунчаси турли унсурларни, шу жумладан чиқариб юборишга йўл қўймаслик (*non-refoulement*), бошпана мамлақати худудиди қолишга рухсат берилиши, муомаланинг инсонпарварлик стандартлари ва пировард натижаларда узоқ муддатли қарорларни қамраб олади.

Бошпана излаётган шахс

Asylum-seeker

Халқаро ҳимояга эга бўлган шахс. Шахсий тартиблар қўлланиладиган мамлакатларда бошпана излаётган шахс – бу мурожаати бўйича ўзи ушбу мурожаатни берган мамлакатда ҳали узил-кесил қарор чиқарилмаган одам. Атама, шунингдек ҳали мурожаат бермаган, аммо халқаро ҳимояга эҳтиёж сезаётган одамга нисбатан ҳам ишлатилиши мумкин. Бошпана излаётган ҳамма шахслар ҳам пировард натижада қочоқлар деб тан олинмайди, лекин ана шундай мамлакатларда ҳар бир қочоқ даставвалдан қочоқ излаётган шахс ҳисобланади.

Бошпана излаётган шахсларни рўйхатга олиш

Registration of asylum-seekers

Мақсади ҳимоя, ҳужжатлар бериш ва узоқ муддатли қарорларни амалга оширишни тақдим этишдан иборат бўлган бошпана излаётган шахслар тўғрисидаги маълумотларни текшириш ва янгилаш жараёни.

Бошпананинг Умумевропа тизими

Common European asylum system

Европа Иттифоқида иштирок этувчи давлатлар билан келишилган, “Женева конвенциясини тўла ва кенг қамровли қўллаш” асосида бошпана тақдим этиш соҳасидаги сиёсат ва амалиётни уйғунлаштиришга йўналтирилган стандартлардир. Қабул қилинган ҳал қилувчи ҳужжатларга Вақтинчалик ҳимоя

тўғрисидаги, бошпана изловчиларни қабул қилиш шартлари тўғрисидаги директивалари, қочоқ мақомининг тегишли мезонлари ёки “қўшимча ҳимоя”, бошпана тақдим этиш тартиблари стандартлари тўғрисидаги директивалар, шунингдек “Дублин-III” Регламенти тааллуқлидир.

Бошпананинг фуқаролик ва инсонпарварлик хусусияти
Civilian and humanitarian character of asylum

Қочоқларнинг лагерлари ва бадарға жойларига нисбатан илгари суриладиган талаблар, чунки бошпана тақдим этиш бошқа давлат томонидан нодўстона амал сифатида қаралиши керак бўлмаган тинч ва инсонпарварлик хусусиятига эга бўлган амалдир. Бошпананинг фуқаролик ва инсонпарварлик хусусиятини таъминлаш учун асосий масъулият давлат зиммасига юкланади. Бу лагерлар ва бадарға жойларини чегарадан оқилона масофада жойлаштиришни; ҳуқуқ-тартиботни сақлаб туришни; қочоқлар лагерлари ва бадарға жойларига қурол киритилишинг олдини олиш; улардан ҳарбий асирлар қуролсизлантирилган унсурларни қувиш учун фойдаланишга йўл қўймасликни; шунингдек комбатантларни аниқлаш, уларни шахсларнинг бошқа гуруҳларидан ажратиш ва чиқаришни назарда тутати.

Бундан кейинги кўчиб юриш
Onward movement

Қочоқлар ёки бошпана излаётган шахсларнинг биринчи қабул қилган мамлакатдан ҳимоя ва қарор излаш бошқа мамлакатига расмий рухсатсиз кўчиш

Вақтинчалик ҳимоя
Temporary protection

Давлатлар томонидан қуролли можаролар ва зўравонликлар ҳудудларидан оммавий келаётган шахсларни даставвал шахсий асосда мақоми аниқланмасдан вақтинчалик ҳимоя тақдим этиш учун давлатлар томонидан ишлаб чиқилган битим ёки механизм. Вақтинчалик ҳимоя асосан санаоти ривожланган давлатларда қўлланилади.

Гендер айнанлик
Gender identity

У ёки бу одам томонидан гендерга мансубликнинг ички ёки шахсий хусусиятларини чуқур англаш. Бу туғилганидаги жинсига тўғри келиши ёки тўғри келмаслиги, шу жумладан ўз танасини шахсий ҳис қилиши ҳамда феъл-атвори, кийиниши ва гапириши хусусиятлари каби гендерга мансубликнинг боша кўринишлари. Қаранг: *Гендерга мансублик асосида таъқиб қилиш, лесбиянкалар, гейлар, бисексуаллар, трансгендер шахслар ва интерсексуаллар (ЛГБТИ) ва Шаҳвоний йўналиш.*

Гендерга мансублик
Gender

Ижтимоий ёки маданий боғлиқликка ва ва ўрнатилган айнанликка асосланган, шунингдек у ёки бу шахсга тааллуқли деб ҳисобланадиган мақом, роллар ва мажбуриятларга асосланган аёллар ва эркекларнинг ўзаро муносабатлари. Жинс – бу биологик белгидир. Гендерга мансублик доимий бўлмайди, вақт ўтиши билан ижтимоий ва маданий боғлиқлик аҳамиятини олади. Гендерга мансублик кўпинча ҳар қандай шароитлар аёллар ва эркекларнинг кўпинча мажбуриятлари, масъулияти соҳалари, чегаралашлар, имкониятлар ва имтиёзларни белгилайди

Гендерга мансублик асосида таъқиб
Gender-related persecution

Бу ҳуқуқий атама бўлмасдан, кўриб чиқилишида қочоқ мақомини белгилашда муҳим омил бўлган гендерга мансубликни қамраб олади. Аёллар ҳам, эркеклар ҳам гендерга мансублик асосида мурожаат қилишлари мумкин, бироқ кўпинча буни аёллар қилади. Гендерга мансублик асосидаги таъқиблик, қоида бўйича, шаҳвоний зўрлаш, оилавий/уйдаги зўрлаш, оилани мажбурий режалаштириш, аёлларнинг жинсий органларини жароҳатлайдиган операция, жамият ахлоқини бузиш учун жазолаш ва шаҳвоний йўналиш ёки гендер ўхшашлик белгилари бўйича камситишни қамраб олади (лекин ана шу санаб ўтилганлар билан чегараланмаган). Қаранг: *Аёлларнинг жинсий органларини жароҳатлайдиган операциялар, Гендер ўхшашлик ва Шаҳвоний йўналиш.*

Ёрдам

Assistance

БМТ ҚОКБ ваколоти доирасига кирадиган шахсларнинг жисмоний, моддий ва ҳуқуқий эҳтиёжларини қондириш учун тақдим этиладиган ёрдам. Бу озиқ-овқат маҳсулотлари, дори-дармон, кийим, бошпана, уруғлар ва асбоблар, шунингдек инфратузилма, масалан мактаб ва йўллар яратиш бўлиши мумкин. БМТ ҚОКБ амалиётида ёрдам кўрсатиш ҳимоя мақсадларига эришишга кўмаклашади ва уларнинг бажарилиши бўйича савъ-ҳаракатларига қўшимча бўлади.

Sur place (“жойида”) қочоқлар

Refugees sur place

Келиб чиқиш мамлакатини тарк этганларида қочоқлар бўлмаган, лекин рўй берган ҳодисалар сабабли кейинчалик қочоқ бўлган шахслар. “Жойидаги” қочоқ келиб чиқиш мамлакатидagi вазият ўзгариши, масалан давлат тўнтарилиши (*coup d'état*) муносабати билан ёки бошпана мамлакатида виждонан (*bona fide*) сиёсий, диний ёки бошқа фаолиятни амалга ошириш муносабати билан таъқибдан хавфсирашлари мумкин бўлган қочоқлардир.

Ижроия қўмитанинг халқаро ҳимоя масалалари бўйича хулосаси

Executive Committee Conclusions

on International Protect

Бу БМТ ҚОКБ Ижроия қўмитаси аъзоларининг муҳокама жараёнида халқаро ҳимоя масалалари бўйича умумий бир фикрга келишларидир. Ижроия қўмитанинг хулосалари мажбурий кучга эга ҳужжатлар бўлмаса ҳам улар қочоқлар масалалари бўйича жамоавий халқаро тажрибани, шу жумладан ҳуқуқий тажрибани фода этади. Уларда ҳимоя соҳасидаги кўпгина қарорлар баён этилади ва стандартлар ўрнатилади, улар ўзаро англашувга эришишга ёрдам беради ҳамда халқаро ҳимоя тартибини янада ривожлантиришнинг воситаларидан бири ҳисобланади.

Инсонпарварлик мулоҳазалари бўйича

қабул қилиш дастурлари

Humanitarian admission

Кечиктириб бўлмайдиган эҳтиёжга эга қочоқларга учинчи мамлакатда ҳимоя

тақдим этишнинг тезлаштирилган жараёни. Инсонпарварлик мулоҳазалари бўйича қочоқларни қабул қилишда яшаш учун рухсат берилиши давлат қонунчилигига боғлиқ равишда доимий ёки вақтинчалик бўлиши мумкин. Инсонпарварлик мулоҳазалари бўйича қабул қилиш дастурлари ночор шахслар, катта оилалар аъзолари ёки тиббий ёрдамга муҳтож шахслар каби қочоқларнинг муайян тоифаларига нисбатан қўлланилиши мумкин.

Инсон ҳуқуқлари

Human rights

Инсонга мансуб бўлган қадр-қиммат ҳамда ҳар бир одамга унинг ирқи, танасининг ранги, жинси, тили, дини, сиёсий ёки бошқа эътиқодлари, миллий ёки ижтимоий келиб чиқиши, мулки, туғилиши ёхуд бошқа белгилари бўйича тан олинадиган ва ҳимоя қилинадиган келишилган халқаро стандартлар. Улар одатдаги халқаро ҳуқуқнинг бир қисмини ташкил этиши ва (ёки) турли миллий, минтақавий ва халқаро ҳуқуқий ҳужжатларда бўлиши мумкин. Қаранг: *Одатдаги халқаро ҳуқуқ ва Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро қонунчилик*.

Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро

қонунчилик

International refugee law

Инсон ҳуқуқлари тан олинадиган ва ҳимоя қилинадиган одатдаги халқаро ҳуқуқ ва ҳуқуқни ҳимоя қилиш ҳужжатларининг жамланмаси. Қочоқлар тўғрисидаги қонунчилик ва инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги қонунчилик бир-бирини тўлдиреди. Қаранг: *Инсон ҳуқуқлари ва Одатдаги халқаро ҳуқуқ*.

Ирқий камситиш

Racial discrimination

Ирқий камситишнинг барча шакллари бартараф этиш тўғрисидаги Конвенцияда белгиланишига мувофиқ – мақсади ёки оқибати тан олишни йўқ қилиш ёки камайтириш бўлган ирқи, танасининг ранги, насли, миллий ёки этник келиб чиқиши бўйича ҳар қандай фарқлаш истисно этиш, чегаралаш ёки мақбул топиш, тенглик асосида инсон ҳуқуқлари ва сиёсий,

иқтисодий, ижтимоий, маданий ёхуд ҳар қандай бошқа ижтимоий ҳаёт соҳаларида асосий эркинликларни амалга ошириш.

Ички кўчирилган шахслар (ИКШ)

Internally displaced persons, IDPs

Ўз уйлари ёки одатда яшаган жойларини “қуролли можаро”, ялпи зўравонлик вазиятлари, инсон ҳуқуқлари бузилиши, табиий офатлар ёки техноген ҳалокатлар оқибатларида ёки бу оқибатларга дучор бўлмаслик учун ташлаб кетишга мажбур қилинган ва *Мамлакат ичкарсида шахсларнинг кўчиб юриши тўғрисидаги масала бўйича дастурамал принциплар* ҳужжатида мавжуд белгиланишига мувофиқ халқаро тан олинган чегараларни кесиб ўтган шахслар.

Ихтиёрий репатриация

Voluntary repatriation

Қочоқларни келиб чиқиш мамлакатига хавфсизлик шароитларида ва қадр-қимматларини ҳурмат қилган ҳолда эркин ва англаган тарзда қайтариш. Ихтиёри репатриация ташкиллаштирилган бўлиши (яъни маънафатдор давлатларнинг ва (ёки) БМТ ҚОКБнинг ёрдами билан бўлиши) ёки кутилмаганда (яъни қочоқлар ўз ватанларига ўз кучлари билан қайтишади ва ана шу жараёнда давлатлар ҳокимият органлари ёки БМТ ҚОКБ иштирок этмайди ёки деярли иштирок этмайди). Қаранг: *Узоқ муддатли қарорлар ва Қайта интеграциялаш*

Иқлим ўзгариши оқибатидаги кўчиб юриш

Climate change displacement

Тошқин, денгиз сатҳи ортиши, қурғоқчилик ва бошқа қулфатлар оқибатидаги кўчиб юришлар.

Камситиш

Discrimination

Қаранг: *Камситишга йўл қўймаслик*

Камситишга йўл қўймаслик

Non-discrimination

Мақсади барча шахсларни ҳар қандай ирқи, танасининг ранги, жинси, тили, дини, сиёсий ёки бошқа эътиқодлари, миллий ёки ижтимоий келиб чиқиши, мулкӣ ҳолати, туғилиши ёки бошқа белгилари бўйича ҳеч бир тафовутсиз қонун

томонидан тенг ҳимояланиш ҳуқуқини таъминлаш ҳисобланган ёндашув. “Аксилкамситиш” атамаси камситиш сабаблари ва оқибатларини ҳал қилишга фаолроқ ёндашувни назарда тутди.

Конвенция

Convention

Қаранг: *Шартнома*

Конвенция бўйича қочоқлар

Convention refugee

Содир бўлган ҳодисалар оқибатида ва ирқи, эътиқоди, фуқаролиги, муайян ижтимоий гуруҳ ёки сиёсий эътиқоди белгилари бўйича таъқиб қилиниш жабрдийдаси бўлишининг жуда асосли хавфи сабабли фуқароси бўлган мамлакат ташқарисидан бўлган ҳамда ушбу мамлакат ҳимоясидан фойдалана олмайдиган ёхуд ана шундай хавф оқибатида фойдаланишни хоҳламайдиган; ёки муайян фуқароликка эга бўлмаган ва шу каби ҳодисалар оқибатида ўзи аввал одатда яшаб келган мамлакат ташқарисидан бўлгани ҳолда ана шундай хавфлар оқибатида қайтиб кела олмайдиган ёхуд қайтиб келишнги хоҳламайдиган ва бошқа сабаблар бўйича “қочоқ” деб белгиланишдан чиқарилмаган шахс. Шунингдек қаранг: *Мандатли қочоқ, prima facie принципи бўйича мақом олган қочоқ ва Қочоқ.*

Кузатиб келинмаётган бола

Unaccompanied child

Ота-онасидан ва бошқа қариндошларидан ажралган ҳамда қонун ёки одат бўйича бунинг учун масъул бўлган катта ёшдаги одам ҳимоясидан маҳрум бўлган бола. Қаранг: *Оиласидан ажралган бола*

Кўчиш мамлакати

Resettlement country

Қочоқларнинг кўчиб бориши ва доимий жойлашиши учун имконият тақдим этадиган мамлакат. Қаранг: *Узоқ муддатли қарор, Натураллаштириш, Кўчириш ва Кўчириш учун қочоқларни танлаш мезонлари*

Кўчириш

Resettlement

Қочоқлар мурожаат қилган давлатдан уларни қочоқ сифатида қабул қилиб,

доимий яшаш мақомини тақдим этиш-га розилик берган учинчи мамлакатга кўчириш учун танлаш ва кўчириш. Тақдим этилган мақом чиқариб юборишдан ҳимоя қилишни таъминлайди ҳамда кўчирилган қочоқ ва унинг оиласи аъзоларига ёки боқимандаларга давлат фуқаролари фойдаланадиган ҳуқуқлардан фойдаланишни тақдим этади. Кўчириш пировард натижада кўчирилган мамлакатнинг натураллашган фуқароси бўлиш имкониятини таъминлайди. Шу тарзда кўчириш қочоқларни ҳимоя қилиш, узоқ муддатли қарор қабул қилиш ҳамда юк ва масъулиятни тақсимлашни ифода этади. Қаранг: *Узоқ муддатли қарор, Натураллаштириш, Кўчириш мамлакати ва Кўчириш учун қочоқларни танлаш мезонлари.*

Кўчириш учун қочоқларни танлаш мезонлари

Resettlement selection criteria

БМТ ҚОКБ ва кўчириш мамлакатларининг кўчириш учун номзодларни танлаш мезонлари. БМТ ҚОКБ ёрдамида кўчириш аввалгидек халқаро ҳимояга муҳтож бўлган ҳамда БМТ ҚОКБнинг қочоқларни кўчириш бўйича қўлланмасида кўрсатилган мезонларга мувофиқ бўлган фақат мандатли қочоқларга қўлланилади. Ҳар бир мамлакатда кўчириш учун турлича мезонлар қўлланилади. Қаранг: *Узоқ муддатли қарор, Натураллаштириш, Кўчириш, Кўчириш мамлакати ва Хавфга дучор бўлган аёллар.*

Лесбиянкалар, гейлар, бисексуаллар, трансгендер шахслар ва интерсексуаллар (ЛГБТИ)

Lesbian, gay, bisexual, transgender and intersex (LGBTI)

Кўпгина ҳамжамиятларда мавжуд бўлган, эркаклар ва аёлларнинг гендер роллари тўғрисидаги анъанавий тасаввурга мувофиқ бўлмаган турлича гуруҳлар ёки ҳамжамиятларни ифодалаш учун фойдаланиладиган йиғма атамалар. Қаранг: *Гендер айнанлик, Гендерга мансублик асосида таъқиб ва Шаҳвоний йўналиш.*

Мамлакат ичкарасида қочишнинг муқобили (ёки мамлакат ичкарасида кўчиб юриш принципи)

Internal flight alternative (or “internals relocation principle”)

Ушбу Концепция агар Конвенцияда кўрсатилган асосларидан бири бўйича таъқиб жабрдийдаси бўлишнинг асосланган хавфсираши мавжуд бўлган келиб чиқиш мамлакатининг бирорта минтақасида ўрнатилганда кўзда тутилади. Бунда эҳтимол мамлакатнинг муайян минтақасида таъқиб жабрдийдаси бўлишнинг асосланган хавфсираши мавжуд бўлмайди ва аризачи ишининг аниқ ҳолатини ҳисобга олган ҳолда асосли равишда аризачи ўша ерда жойлашиши ва нормал ҳаёт кечиришини кутиш мумкин. Агар давлат ушбу концепцияни қочоқ мақомини тақдим этиш тўғрисидаги мурожаатни яхлит баҳолаш доирасида қўллашни хоҳлайдиган бўлса, қочоқнинг мамлакат ичкарасидаги аниқ муқобил жойига кўчиб ўтишининг ҳам долзарблиги, ҳам мақсадга мувофиқлигини баҳолаш зарур.

Мандатлиэга қочоқ UNHCR mandate

БМТ ҚОКБ томонидан Устави билан тақдим этилган амалдаги ваколатлар ва БМТ Бош Ассамблеяси ҳамда Иқтисодий ва ижтимоий кенгашининг тегишли резолюциялари томонидан қочоқ деб тан олинган шахс. Мандатли қочоқ мақоми 1951 йилги Конвенция ва унга 1967 йилги Протоколга ҳали қўшилмаган давлатлар учун алоҳида аҳамиятга эгадир. Қаранг: *Конвенция бўйича қочоқ, Prima facie, принципи бўйича мақом олган қочоқ, БМТ ҚОКБ қочоғи ва мандати.*

Мақбуллиқни белгилаш тартиби Admissibility procedure

Айрим давлатларда бошпана тақдим этиш тўғрисидаги мурожаатни моҳияти бўйича у берилган мамлакатда кўриб чиқилиши лозимлиги ёки мурожаатни бошқа давлат кўриб чиқиши шартлигини аниқлаш учун қўлланиладиган тартиб. Мақбуллиқ тартиблари давомида қуйидагилар баҳоланади: аризачи бошқа мамлакатда самарали ҳимоя олганлиги, шунингдек аризачи чиқариб юборишдан ҳимояланган ва бошпана

излаш имкониятини оладиган ҳамда қабул қилинган халқаро стандартларга мувофиқ бошпанадан фойдаланиши мумкин бўлган учинчи мамлакатда бошпана тақдим этиш тўғрисидаги аниқ муурожаат моҳият бўйича баҳоланиши учун масъулиятга эгаллиги. Шунингдек қаранг: *Биринчи бошпана мамлакати ва Хавфсиз учинчи мамлакат.*

Маҳаллий интеграция

Қочоқларнинг бошпана мамлакатада доимий жойлашишни кўзда тутадиган уларнинг муаммоларини узоқ муддатли ҳал қилиш. Маҳаллий интеграция – бу мураккаб ва босқичма-босқич жараён бўлиб? урта турлича лекин ўзаро боғлиқ қуйидаги жиҳатларни қамраб олади: ҳуқуқий, иқтисодий ва ижтимоий, маданий. Ушбу жараён кўпинча қочоқни натураллаштириш билан якунига етади. Қаранг: *Натураллаштириш.*

Махфийлик

Confidentiality

Ваколат берилмаган шахслар ёки ташкилотлар томонидан шахсга тааллуқли бўлган ва ундан ишончли муносабатлар доирасида олинган маълумотни эълон қилмаслик ёки бошқа тарзда билдирмаслик мажбурияти. Уни даставвал берилган рухсатсиз маълумотни даставвал очиш тушунчасига мувофиқ бўлмаган ҳолда фойдаланмаслик.

Мигрант

Migrant

“Мигрант” тушунчасининг умумқабул қилинган белгиланиши мавжуд эмас. Одатда “мигрант” атамаси таъқиб жабрдийдаси бўлишининг бевосита хавфи мавжудлиги ёки ўз ҳаётидан хавфсираши учун эмас, балки ўз шароитини яхшилаш, иш топиш ёки таълим олиш? оиласи билан бирлашиб ёки бошқа сабабларга кўра кўчиб ўтиш тўғрисида қарор қабул қилган инсонни англатади. Мигрант қочоқдан фарқли равишда ҳатто чет элда бўлган пайта ҳам ўз ҳукуматининг ҳимоясидан фойдаланиши давом эттиради ва қайтиб келганида улар аввалгидек ҳимоя олади. Мигрантлар 1951 йилги Конвенцияда кўрсатилган ёки “қочоқ” тушунчасининг

минтақавий белгиланишидаги белгиларидан бири бўйича хавфсираши билдирмагунча мигрант бўлиб қолади, улар қочоқ сифатида ҳимояланиш ҳуқуқига эга бўлмайди. Мигрантлар қочоқлар каби инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги қонунчилик нормалари билан ҳимояланган.

Мигрантларни ноқонуний олиб кириш

Smuggling of migrants

Ҳар қандай шахсининг қайсидир бир давлатга унинг фуқароси бўлмасдан ёки ҳудудида доимий яшамасдан қандайдир молиявий ёки бошқа моддий манфаатни бевосита ёки билвосита олиш мақсадида ноқонуний киришини таъминлаш. Қаранг: *Одам савдоси.*

Миллий ҳуқуқни ҳимоя қилиш

муассасалари (МХҲМ)

National human rights institutions

Инсон ҳуқуқлари бўйича комиссия ёки инсон ҳуқуқларини рағбатлантириш ва ҳимоялаш соҳасида иш олиб борадиган ҳамда миллий даражада инсон ҳуқуқлари халқаро стандартларини самарали жорий этишга кўмаклашишда ҳамда ана шу жараён мониторингини амалга оширишда ҳал қилувчи роль ўйнаши мумкин бўлган омбудсманлар.

Муайян ижтимоий гуруҳ (мансублик...)

Particular social group (membership of a ...)

1951 йилги Конвенциянинг 1А(2)-моддасида кўрсатилган беш асосдан бирибўлиб, унга мувофиқ шахсни қочоқ деб тан олиш мақсадида бошпана излаётган шахсининг таъқиб қилинишини ўрнатиш мумкин. Муайян ижтимоий гуруҳ – бу таъқибга дучор бўлиш хавфи ёки жамият томонидан гуруҳ деб қабул қилинадиганлардан ташқари умумий хусусиятга эга бўлган шахслар гуруҳидир. Гуруҳнинг умумий хусусияти кўпинча ўхшашлик, англаш ёки гуруҳ аъзолари томонидан инсон ҳуқуқларини амалга ошириш учун туғма, ўзгармас ёки асосий аҳамиятга эгадир. Қаранг: *Таъқиб ва Таъқиб жабрдийдаси бўлишининг асосланган хавфсираши.*

Муайян тоифаларга киритиш

Profiling

Қаранг: *Текшириш.*

Натураллаштириш

Naturalization

Кўчирилгандан кейин бу биринчи бошпана мамлакати ёки бошқа мамлакат бўлсин, маҳаллий интеграциялаш жараёнининг якунланиши. Бу қочоқлар томонидан бошпана мамлакати фуқаролигини олишни ҳам қамраб олади. 1951 йилги Конвенциянинг 34-моддасига мувофиқ, иштирок этувчи давлатлар имконияти даражасида қочоқларни натураллаштиришни енгиллаштиришлари ва шу жумладан “натураллаштириш тартибларини тезлаштириш ва шу билан боғлиқ харажатлар ва йиғинларни камайтириш учун ўзларига боғлиқ ҳамма нарсани қилишлари керак”. Қаранг: *Узоқ муддатли қарор, Маҳаллий интеграция ва Кўчириш.*

Ногиронлиги бўлган шахслар

Persons with disabilities

Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенцияда белгиланишига мувофиқ, “турли тўсиқлар билан ўзаро муносабатда уларнинг бошқалар билан тенг ҳолда жамият ҳаётида тўла ва самарали иштирок этишига ҳалақит берадиган барқарор жисмоний, психик, интеллектуал ёки сенсор бузилишлари бўлган шахслардир”.

Ногиронлик

Disability

Қаранг: *Ногиронлиги бўлган шахслар*

Ноқонуний кириш

Illegal entry

Қаранг: *Ноқонуний кириш учун жазоламаслик.*

Ноқонуний кириш учун жазоламаслик

Non-penalization for illegal entry

Ноқонуний кириш учун жазоламаслик. 1951 йилги Конвенциянинг 31-моддасига мувофиқ, давлатлар ҳаётларига ёки эркинликларига хавф туғдирган ҳудуддан келиб, ўзларининг ҳудудларига ноқонуний кирганлари ёки ҳудудларида ноқонуний турганлари, рухсатсиз бу давлатларнинг ҳудудларига кирганлари ёки бўлишлари учун улар кечиктирмасдан ўзлари маъмурлар олдига боришлари ва ноқонуний кирганликлари ёки бўлишларини қониқарли тушунтириб беришлари шарт билан жазо чоралари қўлламайдилар.

Ноҳукумат ташкилоти

Non-governmental organization, NGO

Вазифаси бўйича мустақил бўлган ва ҳукумат ёки давлат томонидан иш кўрмайдиган ташкилот. Ушбу атамадан фойдаланиш БМТ Уставининг 7-моддасидаги БМТ Иқтисодий ва ижтимоий кенгашига (ECOSOC) ўз аниқ ваколати соҳасида тан олинган, қароргоҳига, демократик тарзда қабул қилинган уставига эга бўлган, ўз аъзолари номидан иш кўриш ваколатига, ваколатхона тузилмасига, ўз аъзоларига ҳисоб беришнинг тегишли механизмларига эга бўлиб, бу ташкилот сийёсати ва фаолиятини ҳамда асосан кўнгилли бадаллардан оладиган ресурсларни самарали назорат қилиши керак бўлган шартлар билан халқаро, минтақавий, субминтақавий ва миллий ноҳукумат ташкилотлари номидан иш кўрадиган ташкилот.

Одам савдоси

Trafficking in person

Эксплуатация қилиш мақсадида ёллаш, ўтказиш, бериш, яшириш ёки одамларни куч ишлатиш таҳдиди ёки уни қўллаш ёхуд мажбурлашнинг бошқа шакллари орқали одамларни қабул қилиш, ўғрилаш, фирибгарлик, алдаш, ҳокимиятни суиистеъмол қилиш ёхуд ҳолатининг ночорлиги ёки бошқа шахсни назорат қилаётганнинг розилигини олиш учун ҳақ ёки манфаат олиш. Бундай эксплуатация энг камда бошқа шахсларни фоҳишабозликни эксплуатация қилишни ва шахвоний эксплуатациянинг бошқа шакллари, мажбурий меҳнат ва хизматни, қўлчилик ёки қўлчиликка ўхшаш амалиётни, қўл қилишни, ёки органларни олишни қамраб олади. Қаранг: *Мигрантларни ноқонуний олиб кириш.*

Одатдаги халқаро ҳуқуқ

Customary international law

Обрўси шартномада ёки ҳуқуқий ҳужжатда расмий ифода бўлмасдан давлатнинг амалиётида доим ва изчил қўлланилиши билан боғлиқ бўлган халқаро нормалар. Давлатнинг амалиёти одатдаги халқаро ҳуқуқни шакллантиришга ёрдам бериши учун ана шу амалиёт ҳуқуқий мажбурийат маъносиде амалга оширилиши керак. Одатдаги халқаро ҳуқуқ нормаларига амал қилиш “қатъиян эътироз билдираётган

давлатлар” истисно этилган ҳолда давлатларнинг қайсидир тегишли шартномани ратификация қилишларидан қатъи назар барча давлатлар учун мажбурий ҳисобланади. Қаранг: *Шартнома*.

Оила аъзоларини қидириш

Family tracing

Қочоқларни ҳимоя қилиш маъносида – оила аъзолари ёки БМТ ҚОКБ ваколоти доирасига кирадиган шахсларнинг яқин қариндошларининг турар-жойларини аниқлаш бўйича чоралар. Қидириш узоқ муддатли қарорларни амалга ошириш ёки шунчаки оила аъзолари ўртасида алоқаларни ўрнатишга кўмаклашиш мақсадида оилани бирлаштириш мақсадида ўтказилиши мумкин. Халқаро Қизил Хоч кўмитаси ана шу соҳада алоҳида ваколатга эга бўлган Қидириш бўйича марказий агентлик фаолиятини таъминлайди.

Оиланинг бирлашиши

Family reunification

Оила аъзоларини, айниқса боқиманда бўлган болалар ва катта ёшдаги одамларнинг оиласи билан ёки аввалги васийси билан узоқ муддатли васийликни ўрнатиш ёки тиклаш мақсадларида бирлашиш жараёни.

Оила бирлиги

Family unity

Оилавий турмуш ва оила бирлигига ҳуқуқ оилани жамиятнинг асосий ҳужайраси сифатида ялпи тан олишдан ажралмасдир. Оила бирли ҳуқуқини ҳурмат қилиш давлатларга оилани ажралишига олиб келиши мумкин бўлган ҳаракатлардан тийилиб туриш ва оила бирлигини қўллаб-қувватлаш бўйича чоралар кўриш ҳамда ажралган оила аъзоларини бирлаштириш мажбуриятини юклайди.

Оиласидан ажралган бола

Separated child

Ота-онасидан ёки аввалги, қонун ёки одат бўйича асосий васийи, бироқ албатта бошқа қариндошлари эмас, ажралган бола. Шу тарзда ана шу тоифага оиланинг бошқа катта ёшдаги аъзолари томонидан кузатиб келинаётган бола тааллуқли бўлиши мумкин. Қаранг: *Кузатиб келинмаётган бола*.

Олий комиссар дастурининг Ижроия кўмитаси

Executive Committee of the High Commissioner's Programme, ExCom

Олий комиссарга унинг томонидан ўз вазифаларини бажариш ҳамда бошқарма молиялари ва маъмуриятини назорат қилиш бўйича тавсиялар беришга ваколат берилган кўмита. 2016 йилнинг ўртасидаги ҳолат бўйича Ижроия кўмита таркибига қочоқларга таллуқли масалаларни ҳал этишдан манфаатдор бўлган 98 та иштирок этувчи давлатлар вакиллари кирган. Бундан ташқари қатор халқаро, ҳукуматлараро ва ноҳукумат ташкилотлари Ижроия кўмитада кузатувчи мақомига эгалар.

Prima facie принципи бўйича мақом олган қочоқ

Оммавий оқим

Mass influx

Бошқалар қатори айрим ёки барча кўрсатилган хусусиятларга эга вазиятлар: халқаро чегарага келаётган катта миқдордаги одамлар; келишнинг тез суръатлари; қабул қиладиган давлатларда, айниқса фавқулодда вазиятларда қабул қилиш ёки чора кўриш учун етарлича имкониятлар бўлмаслиги; бошпана тақдим этишнинг шахсий таркиблари доираларида(агар улар мавжуд бўлса), келаётгаларнинг ана шу кўп миқдорини баҳолашни уддалай олмаслик.

Протокол

Protocol

Қаранг: *Шартнома*

Prima facie refugee

Давлат ёки БМТ ҚОКБ мазкур шахснинг келиб чиқиш мамлакатадаги вазиятлар билан боғлиқ объектив мезонларга ва ушбу шахс қочоқ белгилашини қўллаш мезонларига мувофиқ бўлган асосларда қочоқ деб тан олинган шахс. *Prima facie* принципи бўйича тан олинган шахс шахсий асосда қочоқ деб тан олинган шахс каби бир хил мақомга эгадир. Қаранг: *Конвенция бўйича қочоқ, манадтли қочоқ, принципи бўйича ёндашув ва Қочоқ*

Prima facie принципи бўйича ёндашув

Prima facie approach

Қочоқ мақомини келиб чиқиш мамлакатдаги равшан ва объектив вазиятлар асосида ёки бошпана излаётган фуқаролиги йўқ шахслар шахслар ҳолатида аввал одатда яшаган мамлакатида тан олиш. *Prima facie* принципи бўйича ёндашув ана шундай ҳолатлардан қочиш билан қутқарилаётган шахслар зарар етказиш хавфига дуч келади, бунинг оқибатида улар “қочоқ”ни белгилаш учун қўлланиладиган *prima facie* принципи бўйича ёндашув қочоқнинг мақомини шахсий асосда аниқлаш тартиби доирасида қўлланилиши мумкин бўлса ҳам кўпинча ундан қочоқни шахсий белгилашнинг имконияти бўлмаган ёки мақсадга мувофиқ бўлмаган гуруҳ бўлиб қочиш ҳолатларида фойдаланилади. Қаранг: *Prima facie* принципи бўйича мақом олган қочоқ.

Ратификация

Ratification

Ана шу амал орқали давлат шартномага амал қилиш мажбурийлигига розилигини ифода этади. Кўпгина халқаро шартномалар давлат томонидан шартномани имзолаб, ушбу шартномани ратификация қилиш, қабул қилиш ёки тасдиқлаш шарт билан унинг мажбурийлигига ўзининг розилигини ифода этишини кўзда туттади. Ратификациялаш ва шундан сўнг имзолаш зарурлиги тўғрисидаги қоидалар давлатларга шартномани миллий даражада тасдиқлаш ва халқаро даражада шартноманинг ҳуқуқий мажбуриятларини ўз зиммасига олгунга қадар мамлакатда шартномани имплементация қилиш учун зарур бўлган қонунлар қабул қилишга вақт тақдим этади. Ратификациядан сўнг шартнома ҳуқуқий кучга эга бўлади ва давлат томонидан бажариш учун мажбурий бўлади. Қаранг: *Қўшилиш, Одатдаги халқаро ҳуқуқ, Қўшимча шарт, Ҳуқуқ мерослиги ва Шартнома.*

Репатриация

Repatriation

Қаранг: *Ихтиёрий репатриация*

Таъқиб

Persecution

1951 йилги Конвенцияда “таъқиб”нинг аниқ белгиланиши йўқ. Инсон ҳуқуқларининг жиддий равишда бузилиши, шу жумладан ҳаёт ва эркинликка хавф, шунингдек жиддий зарар етказишнинг бошқа шакллари “таъқиб” деб ҳисобланиши мумкин. Оғир бўлмаган зарар етказишлар биргаликда таъқибга тенглаштирилиши мумкин. Таъқибга нима тенглаштирилиши ишнинг аниқ ҳолатлари, шу жумладан ёш, гендерга мансублиги, қарашлари, ҳиссиётлари, ва аризачининг руҳий ҳолатига боғлиқ бўлиши мумкин. Таъқиб одатда давлат маъмурларининг амаллари билан боғлиқдир. У, шунингдек нодавлат агентлари, масалан оила аъзолари ёки умуман жамиятдан келиб чиқиши мумкин. Қаранг: *Таъқиб жабрдийдаси бўлишнинг асосланган хавфи.*

Таъқиб жабрдийдаси бўлишнинг асосланган хавфи

Well-founded fear of persecution

1951 йилги Конвенцияда “қочоқ”ни белгилашдаги ҳал қилувчи ифода. Унинг “таъқиб жабрдийдаси бўлишнинг асосланган хавфсираши” ишнинг аниқ ҳолатига боғлиқ бўлади. 1951 йилги Конвенциянинг талабларига мувофиқ, таъқиб жабрдийдаси бўлишнинг асосланган хавфсираши бешта муайян асослар: ирқ, дин, фуқаролик, муайян ижтимоий гуруҳга мансублик ва сиёсий эътиқодлардан бири билан ёки бир нечтаси билан боғлиқ бўлиши керак. Қаранг: *Таъқиб ва муайян ижтимоий гуруҳ (мансублик...).*

Тезлаштрилган тартиблар

Accelerated procedures

Мурожаатни рўйхатга олиш, суҳбатлашишни ўтказиш ва қарор қабул қилиш ўртасидаги кам вақт ичида, баъзан мажбуриятни соддалаштирган тарзда кўриб чиқиладиган мурожаатни устувор кўриб чиқишдир. Айрим давлатлар тезлаштирилган тартибларни равшан равишда суистеъмоллик хусусиятига эга бўлган ёки асосланмаган мурожаатлар, шунингдек равшан асосланган мурожаатлар бўйича ишлатишади. Шунингдек қаранг: *Хавфсиз келиб чиқиш мамлакат.*

Текшириш

Screening

Асосан аралаш миграция оқимларини бошқариш шароитларида ва шахслар тоифалари ўртасидаги тафовутларни, шу жумладан ана шундай оқимлар таркибида кўчиб юрган бошпана изловчилар ўртасидаги тафовутни аниқлашга йўналтирилган. Мақомни белгилаш расмий тартибларидан аввалги мажбурий бўлмаган жараёнлар. Шунингдек, муайян тоифаларга киритиш, моҳияти бўйича, ҳуқуқий мажбурий натижа-ни белгилаш тартиби бўлмасдан ишларни бошқариш воситасига киритиш тарзида тилга олинади.

Тирикчилик кўриш учун воситалар

Livelihoods

Ҳаётни таъминлаш учун фойдаланиладиган ресурслар ва кўрилдадиган амаллар жамланмаси. Ресурсларга шахсий кўникмалар ва қобилиятлар (инсон капитали), ер, жамғармалар ва жиҳозлар (тегишли равишда табиий, молиявий ва жисмоний капитал), шунингдек қўллаб-қувватладиган расмий гуруҳлар ва амалга ошириладиган фаолиятда ёрдам бераётган норасмий тармоқлар (ижтимоий капитал) тааллуқлидир. Қаранг: *Ўзини ўзи таъминлаш ва Қайта интеграциялаш*.

Тўхтатиш тўғрисидаги қоида

Cessation clauses

У бундан буён керак эмаслиги ёки оқлан-маслиги сабабли қочоқ мақомини тўхта-тиш шартини ўрнатиладиган ҳуқуқий қоида. Мақомни тўхтатиш тўғрисидаги қоидалар 1951 йилги Конвенциянинг 1(С)-моддаси ва 1969 йилги АБТ Конвенциясининг 1(4)-мод-дасида Африкадаги қочоқларнинг аниқ жиҳатлари бўйича келтирилган.

Универсал даврий шарҳ

Universal periodic review

2006 йилда Бирлашган Миллатлар Таш-килоти томонидан БМТ Инсон ҳуқуқла-ри бўйича кенгашининг тартибларидан бири сифатида барча давлатларда инсон ҳуқуқларини таъминлаш соҳасидаги вазиятларнинг шарҳи учун ташкил этилган давлатлараро ҳамкорлик механизми. Меха-низм кўриб чиқиладиган давлатнинг инсон ҳуқуқлари бўйича кенгашнинг аъзолари

ва кузатувчилари бўлган мамлакатлар ўр-тасида интерфаол мулоҳазага асосланган (у 2006 йилда БМТнинг Инсон ҳуқуқлари бўйича комиссияси ўрнини эгаллади).

Ушлаш

Interception

Айрим давлатларнинг ноқонуний келишнинг олдини олиш учун ўз ҳудуди ёки ҳудудий сув чегаралари ташқарисида чегара назорати чораларини кенгайтириш амалиёти. Бироқ давлатлар, шу жумладан улар қаерда ва қандай қилиб ўз юрисдикцияларини ўрнатишдан қатъи назар, чиқариб юборишга йўл қўймастик (*non-refoulement*) принципига нисбатан халқаро ҳуқуқларга мувофиқ ўз мажбуриятлари билан боғлиқдирлар.

Фуқаролиги йўқ шахслар

Stateless person

Қонун бўйича қайсидир давлат фуқароси сифатида кўрилмайдиган, ёки ушбу шахсда ҳеч қачон фуқаролик бўлмаган ёхуд янги фуқаролик олмасдан фуқаролигини йўқотган шахс.

Хавфга дучор бўладиган аёллар

Women-at-risk

Ҳимояга алоҳида эҳтиёжга эга, шу жумладан БМТ ҚОКБнинг кўчириш учун қочоқларни танлаш мезонларига мувофиқ кўчиришга муҳтож бўлган қочоқ аёллар. Қаранг: *Алоҳида эҳтиёжга эга шахслар ва Кўчириш учун қочоқларни танлаш мезонлари*.

Хавфсиз келиб чиқиш мамлакати

Safe country of origin

Қочоқ мақомини белгилашда қўлланила-диган тушунча, бунда бошпана излаётган шахс мурожаати бўйича қарор одамлар хавфсиз бўлган келиб чиқиш мамлака-тидан келишаётганлигига асосланган ҳолда тезлаштрилган тартиб қўлланилиши мумкин бўлгандаги қочоқ мақомини бел-гилашда қўлланиладиган тушунча. Мам-лакатни хавфсиз сифатида баҳолаш қатор турли манбалардан олинган аниқ, ишо-нарли, объектив ва долзарб маълумотга асосланган бўлиши керак; фақат шунчаки ратификация қилинган халқаро ҳужжатлар ва қабул қилинган қонунларгагина эмас,

шунингдек мамлакат томонидан амалиётда инсон ҳуқуқлари ва ҳуқуқ устунлиги принципага риоя қилиниши эътиборга олинади, бундан ташқари ўзгараётган вазиятни ҳисобга олиш учун мамлакатни баҳолаш натижаларини тезкор тўғрилаш имконияти бўлиши керак. Қаранг: *Тезлаштирилган тартиблар, Хавфсиз учинчи мамлакат*

Халқаро жиноий ҳуқуқ **International criminal law**

Халқаро жиноий суд томонидан унинг Устави асосида, шунингдек бошқа халқаро судлар, шу жумладан собиқ Югославия ва Руанда бўйича халқаро трибунал томонидан ишлаб чиқилган халқаро ҳуқуқ нормаларининг жамланмаси. Халқаро ҳамкорлик ва бирдамлик. Уларсиз қочоқлар билан бўлган вазиятда қониқарли қарорга эришиш мумкин бўлмаган инсонпарварлик инқирозлари ва аҳолининг комплекс кўчиб юришига жамоавий масъулият принципи. Ана шундай вазиятлар кўпинча бир давлат томонидан мустақил ҳал этилиши мумкин бўлмаса ҳам жамоавий чоралар кўриш давлатларнинг халқаро ҳуқуққа мувофиқ, шу жумладан чиқариб юборишга йўл қўймасликка (*non-refoulement*) нисбатан давлатларнинг мажбуриятлари ўрнини босмайди.

Чегарада киришни рад этиш **Rejection at the border**

Қочоқларга нисбатан, бошпана излаётган шахсларга таҳмин қилинаётган бошпана мамлакатига киришни рад этиш. Чегарада киришга рад этиш чиқариб юборишга йўл қўймаслик (*non-refoulement*) принципини бузишга олиб келиши мумкин.

Чиқариб юборишга йўл қўймаслик **Non-refoulement**

Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро қонунчилик ва қочоқлар тўғрисидаги қонунчиликнинг асосий принципи бўлиб, унга мувофиқ давлатларга қайсидир бир тарзда бўлмасин ўзларига таъқиб қилиш, қийноққа солиш ёки жиддий ёхуд ўрнини тўлдириб бўлмайдиган зарар келтиришнинг бошқа шакллари мавжуд бўлган ҳудудларга одамларни қайтариш ман этилади. Қочоқлар тўғрисидаги халқаро қонунчиликдаги *non-refoulement*

принципининг энг ёрқин кўрсаткичи 1951 йилги Конвенциянинг 33(1)-моддаси ҳисобланади. Принцип шунингдек одатдаги халқаро ҳуқуқнинг бир қисми ҳисобланади. Қаранг: *Қочоқлар мақоми тўғрисидаги конвенция ва Одатдаги халқаро ҳуқуқ.*

Чиқариш тўғрисидаги қоидалар **Exclusion clauses**

Бошқа ҳолатда қочоқ мақоми мезонлари-га мувофиқ бўлиши мумкин шахсларнинг халқаро ҳимоядан фойдаланиш маҳрум этиладиган ҳуқуқий қоида. 1951 йилги Конвенцияда чиқариш тўғрисидаги қоидалар 1-моддаларда келтирилган. Ушбу қоидалар шахсларнинг қуйидаги тоифаларига қўлланилади: БМТнинг БМТ ҚОКБдан бошқа муассасаларининг ҳимояси ёки ёрдамидан фойдаланадиган шахслар; яшаш мамлакатларидаги фуқаролиги билан боғлиқ ҳуқуқлар ва бурчларга эга бўлган шахслар; ва улар тинчликка қарши жиноят, ҳарбий жиноят, инсониятга қарши жиноят, носий хусусиятга эга жиноят ёхуд Бирлашган Миллатлар Ташкилоти мақсадлари ва принципларига зид бўлган амаллар содир этган деб ҳисоблашга жиддий асослар бўлган шахслар.

Турфалик **Diversity**

Турли қадриятлар, муносабатлар, маданий жиҳатлар, эътиқодлар, этник ва фуқароликка мансублик, шахвоний йўналиш, гендер ўхшашлик, қобилиятлар, саломатлик, ижтимоий мақом, кўникмалар ва бошқа аниқ шахсий хусусиятлар. Қочоқларни ҳимоя қилишни таъминлаш бўйича ташаббуслар БМТ ҚОКБ ваколати доирасига кирадиган шахслар турфалиги хусусиятларини, шунингдек кўпинча ижтимоий ифолаш билан дуч келадиган одамлар гуруҳларининг турли тажрибаси ва муаммоларини ҳисобга олиш керак. Шунингдек қаранг: *Гендер ўхшашлик, Ногиронлиги бўлган шахслар, Алоҳида эҳтиёжга эга шахслар, Шахвоний йўналиш.*

Узоқ муддатли қарорлар **Durable solutions**

БМТ ҚОКБ ваколати доирасига кирадиган шахсларнинг муаммоларини қониқарли

ёки узил-кесил қарорни ёрдамидаги топиш мумкин бўлган восита бўлиб, бу уларга нормал ҳаёт кечириш имконини беради. Қочоқлар билан бўлган ҳолатда, қоида бўйича, келиб чиқиш мамлакатига ихтиёрий репатриацияни, бошпана мамлакатига маҳаллий интеграциялашни ёки бошқа мамлакатга кўчиришни назарда тутати. Бунда кейинги икки ҳолатда ана шу натураллаштиришга олиб келади. Шунингдек қаранг: *Маҳаллий интеграция, Натураллаштириш, Қайта кўчириш ва Ихтиёрий репатриация.*

Ушлаш/Қамоқда сақлаш

Detention

Одатда мажбурий қамаш орқали ҳаракатланиш эркинлигини чегаралаш қочоқлар тўғрисидаги ва инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро қонунчиликка, шунингдек инсон ҳуқуқлари соҳасидаги стандартларга мувофиқ қоида бўйича бошпана излаётган шахсларни қамоқда сақлашга йўл қўймаслик ва ана шундай амалларнинг энг охирилари сифатида қараш лозим. Шунингдек қаранг: *Қамоқда сақлашга муқобиллар.*

Фуқаро

Citizen

Қаранг: *Фуқаро (National).*

Фуқаро

National

Қонунга мувофиқ, давлат билан ҳуқуқий алоқа мақомига эга сифатида тан олинган шахс. Ана шу ҳуқуқий алоқани белгилаш учун “фуқаролик” атамасидан фойдаланади, у айрим мамлакатларда «nationality», бошқаларида «citizenship» деб белгиланади.. Қаранг: *Фуқаролик*

Фуқаролик

Nationality

Инсон ва давлат ўртасидаги ҳуқуқий алоқадорлик. Қоида бўйича, фуқаролик одам туғилиш жойида туғилганида (*ius soli*) ва (ёки) қариндошлиги (*ius sanguinis*) ёхуд натураллаштириш орқали олинганлигида ўрнатилиши мумкин. Айрим миллий юрисдикцияларда бу тушунча «citizenship». сифатида белгиланади.

Хавфсиз учинчи мамлакат

Safe third country

Бошпана излаётган шахс бошпана тақдим этиш тўғрисида мурожаат қилиш мамлакатига бўлган йўлдаги мамлакатда унинг учун хавфсиз бошпана тақдим этиш тўғрисида мурожаат қилиши мумкин ёки керак бўлган бошпана излаётган шахснинг мақбуллиги тартиблари доирасида белгиланишига тааллуқли тушунча. Ана шундай вазиятларда давлат шахснинг реадмиссиясига ва унинг мурожаати бўйича бошпана тақдим этишнинг адолатли ва самарали тартиблари давомида кўриб чиқишга рози бўлаётган учинчи мамлакат, шунингдек агар шахсга уни шундай деб тан олиш ҳолатида қочоқ мақоми тақдим этилиши мумкин бўлса. Қаранг: *Мақбулликни белгилаш тартиби ва биринчи бошпана мамлакат.*

Халқаро инсонпарварлик ҳуқуқи (ёки қуроли моjarолар ҳуқуқи)

International humanitarian law (or the law of armed conflict)

Халқаро ёки халқаро бўлмаган қуроли моjarолар вазиятини тартибга соладиган қонунлар норматив ҳужжатлар ва принципларнинг жамланмаси. Халқаро инсонпарварлик ҳуқуқининг асосий ҳужжатлари 1949 йил 12 августдаги тўртта Женева Конвенцияси ва 1977 йил 8 июндаги уларга иккита Қўшимча Протокол ҳисобланади. Амалда барча давлатлар 1949 йилги Женева Конвенциясининг иштирокчилари ҳисобланади.

Қочоқлар тўғрисидаги халқаро қонунчилик

Қочоқларни ҳимоя қилиш стандартларини ўрнатадиган одатдаги халқаро ҳуқуқ ва халқаро ҳужжатлар қоидаларининг жамланмаси. Қочоқлар тўғрисидаги қонунчиликнинг энг муҳими 1951 йилги Қочоқлар тўғрисидаги Конвенция ва унга 1967 йилги Протокол ҳисобланади. Қаранг: *Одатдаги халқаро ҳуқуқ.*

Халқаро ҳимоя

International protection

Тегишли ҳуқуқий нормалар жамланмасига (шу жумладан халқаро инсонпарварлик ҳуқуқи, инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги

қонунчилик ва қочоқлар тўғрисидаги қонунчилик) мувофиқ, БМТ ҚОКБ ваколоти доирасига қирадиган аёллар ва хотинлар, эркаклар, қизлар ва болаларнинг ҳуқуқларга тенг эгаллиги ва улардан фойдаланиши таъминлашга йўналтирилган барча амаллар. Халқаро ҳимоя давлатлар ёки БМТ ҚОКБнинг бошпана излаётган шахсларнинг манфаатларида уларнинг хавфсизлиги ва бардамлигини халқаро стандартларга мувофиқ тан олиниши ҳамда кафолатланишини таъминлаш мақсадларидаги амалларни қамраб олади. Бундай амалларга чиқариб юборишга йўл қўймаслик (*non-refoulement*) принципига амал қилинишини таъминлаш, қочоқ мақомини белгилашнинг адолатли тартиблари хавфсизлиги ва уларга эга бўлишни таъминлаш; муомаланинг инсонпарварлик стандартлари; ва узоқ муддатли қарорларни амалга ошириш. БМТ ҚОКБ глобал даражада қочоқларни ҳимоя қилишни таъминлаш мандатига эга бўлган БМТнинг ягона муассасаси ҳисобланади. Қаранг: *Ҳимоя*

Чиқариб юбориш

Refoulemen

Қаранг: *Non-Refoulement* (чиқариб юборишга йўл қўймаслик принципи)

Шартнома

Treaty

Давлатлар ёки шартномалар имзолаш ваколатларга эга бўлган ва халқаро ҳуқуқ билан тартибга соладиган халқаро ташкилотлар ўртасида имзоланадиган мажбурий хусусиятга эга. Халқаро битим бунда ана шундай битим бир ҳужжатдан ёки аниқ номланишидан қатъи назар икки ёки бир нечта ўзаро боғлиқ ҳужжатларда мавжуд бўлиши мумкин. Тегишли равишда конвенциялар, битимлар, протоколлар ва мактублар ёки ноталар билан айрибошлаш шартномалар бўлиши мумкин. Ана шундай битим ёзма тарзда тузилмаганлиги унинг ҳуқуқий кучига таъсир кўрсатмайди. Қаранг: *Қўшилиш, Одатдаги халқаро ҳуқуқ, Ратификация, Қўшимча шартлар ва Ҳуқуқ мерослиги.*

Шаҳвоний йўналиш

Sexual orientation

У ёки бу шахснинг ўз жинси, бошқа жинси ёки ҳар икки жинсга ҳиссий ва шаҳвоний, шунингдек ана шундай шахслар билан шаҳвоний муносабатларга кириш. Қаранг: *Гендер ўхшашлик, Гендер ўхшашлик асосидаги таъқиб ҳамда Лесбиянкалар, гейлар, биосексуаллар, трансгендер шахслар ва интерсексуаллар (ЛГБТИ)*

Шаҳвоний ва гендер билан боғлиқ зўрлаш

Sexual and gender-based violence, SGBV

Одамларнинг ўзларининг жинси ёки гендерга мансублиги асосида жисмоний, шаҳвоний ёки руҳий зарар келтириши ёхуд азобланиши, шу жумладан ана шундай қилмишларни содир этиш таҳдиди, бу ижтимоий ва хусусий ҳаётда бўлмасин, эркинликдан маҳрум қилишга мажбурлаш ёки ихтиёрий маҳрум қилишга олиб келадиган ҳар қандай зўрлаш. Атама куйидаги амалларни (лекин улар билан чегараланмайди) қамраб олади: оилада зўрлаш, шу жумладан калтаклаш, оилада қизларга нисбатан шаҳвоний хусусиятга эга ҳуқуққа зид амаллар, никоҳда номусга тегиш, аёлларнинг жинсий органларига жароҳат етказадиган операциялар ва аёлларга нисбатан бошқа аъъанавий амалиёт, эр-хотин ёки шериклар бўлмаган шахслар томонидан зўрлаш ва эксплуатация билан боғлиқ зўрлаш; жамиятда зўрлаш, шу жумладан шаҳвоний хусусиятга эга қонунга зид амаллар, шаҳвоний интилиш ҳамда ишда, таълим муассасасарида ва бошқа жойларда кўрқитиш, аёллар билан савдо ва мажбурий фоҳишабозлик, давлат томонидан ёки у томонидан қаерда бўлмасин содир этиладиган зўрлаш.

Экстрадиция

Extradition

Расмий жараён бўлиб унинг доирасида бир давлат (“сўралаётган давлат”) расмий органи томонидан иккинчи давлат (“сўраётган давлат”) жинсий жавобгарликка жалб этиш ёки суд ҳукмини ижро этиш мақсадида шахсни бериш амалга оширилади. Агар экстрадицияси сўралаётган (“қидирилаётган”) шахс қочоқ ёки бошпана излаётган шахс бўлса, унинг ҳимояга аниқ эҳтиёжлари ҳисобга олиниши керак.

Ялли зўрлаш вазияти

Generalized violence

Қаранг: *Ҳарбий зўрлаш ва ҳарбий можаро*

Ўзини-ўзи таъминлаш

Self-reliance

Одам, оила ёки ҳамжамиятнинг кадр-қиммат билан ва узоқ муддатли асосда аоссий эҳтиёжларини қондириш ва ижтимоий ҳамда иқтисодий ҳуқуқлардан фойдаланишга қодирлиги. Қочоқлар ва кўчирилган шахслар ўзларини мустақил таъминлай оладиган одамлар бўлиб, фаол ва тўлақонли турмуш кечиришади ҳамда қабул қиладиган ҳамжамият билан қалин ижтимоий, иқтисодий ва маданий алоқаларни ўрнатишга қодир бўлади. Ўзини-ўзи таъминлаш ўзларининг фуқаролик, маданий, иқтисодий, сиёсий ва ижтимоий ҳуқуқларини ҳимоя қилишга қодирликларини мустаҳкамлаши туфайли БМТ ҚОКБ ваколати доирасига кирадиган шахсларни яхшироқ ҳимоя қилишни таъминлашга кўмаклашиши мумкин.

Қаранг: *Тирикчилик ўтказиш воситалари.*

Қабул қилиш маркази

Reception centre

Янги келган бошпана излаётган шахслар ёки қочоқларнинг шошилиш эҳтиёжларини қондириш ва зарур тартибларни ўтказиш учун шароитлар мавжуд бўлган жой.

Қайта интеграциялаш

Reintegration

Репатриятларга турмуш кечириш, кадр-қимматларининг ҳурмат қилиниши ҳамда яшаш учун воситаларни таъминлашга зарур бўлган, пировард натижада ўзлари ва ватандошлари ўртасидаги сезиларли тафовут йўқ бўлишига олиб келадиган жараён. Қаранг: *Тирикчилик воситалари ва Ихтиёрий репатриация.*

Қамокда сақлашнинг муқобиллари

Alternatives to detention

Бошпана излаётган шахсларга уларнинг мақоми тўғрисидаги масалани ҳал қилиш пайтида қатор шартларга ёки ҳаракатланиш эркинлигига амал қилганда ҳамжамиятда яшаш имконини берадиган барча қонунлар, сиёсат ёки амалиёт. Шунингдек қаранг: *Ушлаш/қамокда сақлаш.*

Қийноқларга қарши конвенция

Convention against Torture

Қийноқлар ва шафқатсиз, ғайриинсоний ёки кадр-қимматни камситадиган муомала ва жазолашнинг бошқа шаклларига қарши конвенция 1984 йилда қабул қилинган эди. У қочоқлар тўғрисидаги халқаро қонунчиликда алоҳида аҳамиятга эга, чунки қийноқларга дучор бўлишнинг жиддий хавфи мавжуд бўлган вазиятларда чиқариб юбориш (*refoulement*) ёки мажбурий қайтариш тўғрисидаги халқаро қонунчиликда алоҳида аҳамиятга эгадир.

Қочоқ мақомини бекор қилиш

Cancellation of refugee status

БМТ ҚОКБ томонидан қочоқнинг даставвал тақдим этилиши керак бўлмаган мақомининг ҳақиқий эмаслигининг тан олиш тўғрисидаги қарорини англатиш учун фойдаланиладиган атама. Бекор қилиш узил-кесил қарорга тааллуқлидир, яъни бундан кейин шикоят қилиш ёки қайта кўриб чиқиши мумкин эмас. Қочоқ мақомини бекор қилиш оқибатида дастлабки қарор қабул қилинган пайтдан бошлаб ҳақиқий бўлмай қолади. Шунингдек қаранг: *Маҳрум қилиш.*

Қочоқ

Refugee

1951 йилги Конвенциянинг 1А(2)-моддаси белгилашига мувофиқ – бу “содир бўлган ҳодисалар оқибатида ва ирқи, эътиқоди, фуқаролиги, муайян ижтимоий гуруҳ ёки сиёсий эътиқоди белгилари бўйича таъкиб қилиниш жабрдийдаси бўлишининг жуда асосли хавфи сабабли фуқароси бўлган мамлакат ташқарисида бўлган ҳамда ушбу мамлакат ҳимоясидан фойдалана олмайдиган ёхуд ана шундай хавф оқибатида фойдаланишни хохламайдиган; ёки муайян фуқароликка эга бўлмаган ва шу каби ҳодисалар оқибатида ўзи аввал одатда яшаб келган мамлакат ташқарисида бўлгани ҳолда ана шундай хавфлар оқибатида қайтиб кела олмайдиган ёхуд қайтиб келишга хохламайдиган” шахс бўлиб ва у бошқа сабаблар бўйича қочоқ мақомидан чиқарилмаган. 1969 йилги АБТ Конвенцияси ва Картаген декларациясига мувофиқ, қочоқлар – бу ўз келиб чиқиш мамлақати ёки одатда яшаб келган жойи

чегарисидан ташқарида бўлган ва ҳаёти ёки эркинлигига умумий зўрлаш ёки жамоат тартибини жиддий бузилишга олиб келган воқеалар хавфсизлиги ёки эркинлигига хавф туғдирган шахслардир. Қаранг: *Конвенция бўйича қочоқлар, манадатли қочоқлар ва prima facie принципи бўйича мақом олган қочоқлар.*

Қочоқлар билан боғлиқ чўзилиш хусусиятига эга вазиятлар

Protracted Refugee Situation

Қочоқлар узок вақт мобайнида мавҳумлик ҳолатида бўладиган ҳолат. Уларнинг ҳаётига хавф бўлмаслиги мумкин, ammo асосий ҳуқуқлари ҳамда асосий иқтисодий, ижтимоий ва руҳий эҳтиёжлари аввалгидек кўп йиллик кувғиндалигидан кейин қондирилмаётган бўлиши мумкин. Ана шундай вазиятларда қочоқ кўпинча ташқаридан ёрдам кутишга мажбур бўлади. БМТ ҚОКБ статистикани олиб бориш учун қочоқлар билан боғлиқ чўзилиш хусусиятига эга вазиятни 25 000 ва ундан кўп қочоқлар гуруҳлари муайян қочоқ мамлакатида беш йил ва ундан кўпроқ яшаётган вазият сифатида белгилайди.

Қочоқлар мақоми тўғрисидаги конвенция (1951 йилги Конвенция)

Convention relating to the Status of Refugees (1951 Convention)

Қочоқларни ҳимоя қилишнинг энг кўп қўлланиладиган ҳуқуқий асослари ўрнатилган конвенция. Конвенция 1951 йил июлда қабул қилинган ва 1954 йил апрелида кучга кирган. 1951 йилги Конвенциянинг 1-моддасида унинг қўлланилиши “1951 йил 1 январгача бўлган содир бўлган ҳодисалар” билан чегараланади. Ушбу чегараланиш 1967 йилги Қочоқлар мақоми тўғрисидаги протоколда бартараф этиган. 2016 йил январга бўлган ҳолатга кўра 1951 йилги Конвенция ва (ёки) 1967 йилги Протокол иштирокчилари 148 та давлат бўлган. Шунингдек қаранг: *1967 йилги Қочоқлар мақоми тўғрисидаги протокол*

Қочоқ мақоми гуруҳий белгилаш Group determination of refugee status

Қаранг: *Prima facie* принципи бўйича ёндашув ва *prima facie* принципи бўйича мақом олган қочоқ

Қочоқ мақомидан маҳрум этиш

Revocation of refugee status

Қочоқ деб тан олинган шахс 1951 йилги Конвенциянинг 1F(a)- ёки 1F(c)-моддаси амал этишига тааллуқли бўлган амалларни содир этишда иштирок этган вазиятларда қочоқ мақоми чакриб олиш. Ушбу қарор келажакда (ex nup -шу пайдан бошлаб) ҳақиқийдир. Қаранг: *Бекор қилиш.*

Қочоқларнинг мажбуриятлари

Obligations of refugees

Қочоқларнинг 1951 йилги Конвенциянинг 2-моддасида кўрсатилганидек, ўзлари бўлган мамлакат қонунлари ва норматив ҳужжатларига амал қилиш мажбурияти. Жумладан, қочоқлар фуқароларнинг шахсий хавфсизлигини, миллий хавфсизликни ёки маҳаллий ҳамжамиятлар ёхуд бошпана мамлакатида жамоат тартибини таҳдид қўядиган ҳар қандай амаллардан тийилиб туришлари керак.

Қочоқ мақоми белгилаш

Refugee status determination, RSD

Давлатлар ва (ёки) БМТ ҚОКБ томонидан шахсни миллий, минтақавий ва халқаро қонунчиликка мувофиқ қочоқ сифатида тан олиш лозимлигини белгилаш учун амалга оширилаётган ҳуқуқий ва (ёки) маъмурий жараён. Қаранг: 6- ва 7-боблар.

Қочоқларга тааллуқли минтақавий ҳужжатлар

Regional refugee instruments

Давлатлар ёки ҳукуматлараро ташкилотлар томонидан жўғрофий минтақа ёки субминтақа ҳудудларида қабул қилинган, қочоқларга тааллуқли халқаро-ҳуқуқий ҳужжатлар. Бундай ҳужжатлар одатда 1951 йилги Қочоқлар мақоми тўғрисидаги конвенцияни тўлдиреди ҳамда аниқ жўғрофий минтақадаги қочоқлар муаммоларининг алоҳида хусусиятини акс эттиради. Қаранг: *Африкадаги Қочоқлар муаммоларининг аниқ жиҳатларини тартибга соладайган АБТ Конвенцияси ва Қочоқлар тўғрисидаги Картаген декларацияси.*

Қочоқлар тўғрисидаги Картахен декларацияси

Cartagena Declaration on Refugees

1984 йилнинг ноябрида Марказий Америкада Қочоқларни халқаро ҳимоя қилиш бўйича коллоквиумида қабул қилинган декларация. Картахен декларациясида Қочоқлар мақоми тўғрисидаги конвенцияда белгилаб қўйилган “қочоқларни белгилашни кенгайтирилади”, унга “жамоат тартибини жиддий равишда бузишга олиб келган ялпи зўравонликлар, чет эл агрессияси, ички можаролар оқибатида ҳаётлари, хавфсизликлари ёки эркинликларига хавф туғдириши оқибатида мамлакатдан қочган шахслар” киритилган. Картахен декларациясининг қоидалари ҳуқуқий жиҳатдан мажбурий ҳисобланмаса ҳам улар Лотин ва Марказий Америка кўпчилик мамлакатларининг миллий қонунчилига киритилган.

Қочоқлар тўғрисидаги қонунчилик

Refugee law

Қаранг: *Қочоқлар тўғрисидаги халқаро қонунчилик*

Қочоқлар ҳуқуқлари

Rights of refugees

1951 йилги Конвенциянинг 3-34-моддаларида баён этилган қатор қоидалар. Ана шу қоидалардан айримлари бошпана излаётган шахслар ва қочоқларга улар давлат юрисдикциясига киришлари биланоқ тақдим этилади. Масалан, бу чиқариб юборишдан ҳимоя қилиш (*refoulement*) ва чиқариб юбориш (*expulsion*), шунингдек ноқонуний кириш учун жазоламаслик. Бошқа ҳуқуқлар мамлакат билан алоқа даражаси ва бошпана мамлакатиде бўлиш муддатига боғлиқ равишда аста-секин эгалланади. Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро қонунчиликка мувофиқ, қочоқларга, агар улар фуқаролик мавжудлиги билан боғлиқ бўлмаса, ҳуқуқлар ўрнатилади.

Қуролли зўравонлик ва қуролли можаро

Armed violence and conflict

Фуқаро аҳолисига даҳли бўлган, одамлар қочиш билан қутқарилаётган ва бошпана излаётган зўравонликларнинг муайян даражаси ёки жамоат тартибини жиддий бузишнинг тарқалганлиги ёки бошқа шакллари хусусиятини кўрсатадиган вазият. Бундай вазиятларга жамиятдаги турли гуруҳлар ўртасидаги ёки давлатлар ўртасидаги зўравонликлар ва қуролли гуруҳлар. 1951 йилги

Конвенцияда мавжуд бўлган қочоқни белгилаш қуролли можаролар ва зўравонликдан қочиш билан қутқарилаётган ҳамда бошпана излаётган жабрланган фуқаро шахсларга кўпинча бевосита қўлланилса бўлади. 1969 йилги АБТ Конвенциясидаги Африкадаги қочоқларнинг муаммолари аниқ жиҳатлари бўйича ва Картахен декларацияси қочоқнинг минтақавий белгиланишига қўлланилиши мумкин. Айни пайтда ҳимоянинг ёрдамчи шакллари масалан, Конвенцияда кўрсатилмаган асосланишлар билан боғлиқ бўлмаган ҳолатларда қўлланилиши мумкин. Шунингдек қаранг: *Қўшимча ҳимоя*.

Қўшилиш

Accession

Шартномани имзоламаган давлат ана шу шартноманинг томони бўлиш учун Бирлашган Миллатлар Бош Котиби ҳузурда “қўшилиш тўғрисидаги ҳужжат”ни депонирация қилиш орқали розилигини ифода этадиган амал. Қўшилиш ратификация, қабул қилиш ёки тасдиқлаш каби ҳуқуқий кучга эга. Халқаро ҳуқуқ бўйича ҳуқуқий мажбуриятларни яратиш учун имзолашдан аввал амалга ошириладиган ратификациядан фарқли равишда қўшилиш учун фақат бир кадам қўйилиши – қўшилиш тўғрисидаги ҳужжатни депонирация қилиш талаб этилади. Депонирация сифатида БМТ Бош Котиби аввал имзолаш бўлмаган ратификация тўғрисидаги ҳужжатни қўшилиш ҳужжати сифатида кўриб чиқади, бу ҳақда тегишли давлатга маълум қилинади. Шунингдек қаранг: *Одатдаги халқаро ҳуқуқ, Ратификация, Қўшимча шарт, Ҳуқуқ мерослиги ва Шартнома*.

Қўшимча шарт

Reservation

Шартнома муайян қоидаларини ҳуқуқий амал қилишини истисно қилиш ёки ўзгартириш мақсадида давлатлар томонидан эълон қилинган баёнот. Давлатлар шартномани имзолаш, ратификация қилиш, қабул қилиш, тасдиқлаш ёки унга қўшилишда шартномага қўшимча шартлар қилиши мумкин. Қўшимча шартлар шартноманинг маъноси ва мақсадига зид бўлиши мумкин эмас. Давлатлар агар шартномада бошқа нарса кўрсатилмаган бўлса, ҳар қандай вақтда қўшимча шартларни тўла ёки қисман олиб ташлашлари ёки қўшимча шартларга нисбатан эътироз

билдиришлари мумкин. Қаранг: *Қўшилиш, Одатдаги халқаро ҳуқуқ, Ратификация, Ҳуқуқ мерослиги ва Шартнома.*

Қўшимча ҳимоя **Complementary protection**

Давлатлар томонидан белгиланишича, 1951 йилги Конвенция ва (ёки) 1967 йилги Протокол амал қилиши соҳасига тўғри келмайдиган, лекин шунга қарамасдан келаётган, халқаро ҳимояга муҳтож бўлган шахсларни тартибга солиш учун қўллайдиган турли механизмлар. Шунингдек қаранг: *Қўшимча ҳимоя.*

Қўшимча ҳимоя **Subsidiary protection**

Конвенция бўйича қочоқни белгилашга мувофиқ бўлган, лекин жиддий зарар етказилишининг аниқ хавфига, жумладан ўлим жазоси чиқарилиши ёки қатл этиш, қийнаш ёхуд ғайриинсоний ва кадр-қиматни камситадиган муомалага дучор бўлишга ҳамда қуролли можаро вазиятларида танланмасдан зўрлаш сабаблари бўйича шахсий дахлсизлигига жиддий зарар етказишга мувофиқ бўлган шахсларга тақдим этиладиган халқаро ҳимоя шакли. Қаранг: *Қўшимча ҳимоя*

Ҳайдаб чиқариш/Чиқариб юбориш **Expulsion**

Ҳукумат органлари томонидан қонуний яшаётган шахсни давлат ҳудуди ташқарисига чиқариб юбориш. 1951 йилги Конвенциянинг 32-моддасига мувофиқ, чиқариб юбориш учун йўл қўйилиши мумкин ягона сабаб давлат хавфсизлиги ва жамоат тартибидир. Бунда қочоқларга ўзини оқлаш учун далилларни тақдим этиш ёки тегишли инстанциялар ёхуд тегишли инстанциялар томонидан тайинланган шахслар қарорлари устидан шикоят қилиш, шунингдек ушбу мақсадда ўз вакилларига эга бўлиш ҳуқуқи берилиши, бошқа мамлакатга кириш учун қонуний ҳуқуқ олишга етарли муддат тақдим этилиши керак.

Ҳимоя **Protection**

Инсон ҳуқуқлари тўғрисидаги халқаро қонунчилик, қочоқлар тўғрисидаги халқаро қонунчилик ва халқаро инсонпарварлик ҳуқуқи ҳарфи ва руҳига мувофиқ инсон ҳуқуқларига тўла амал қилишни таъминлашга йўналтирилган фаолиятнинг барча турларини қамраб оладиган тушунча. Ҳимоя суиетемолларнинг

аниқ шакллари бевосита оқибатларининг олдини олиш ва (ёки) юмшатишга кўмаклашадиган шароитларни яратишни ва зарарни қоплаш, рестуция ва реабилитация орқали инсон кадр-қиматини тиклашни кўзда тутадиган ҳимоя. Қаранг: *Халқаро ҳимоя.*

Ҳосила мақоми **Derivative status**

Қаранг: *Оила бирлиги*

Ҳукуматлараро ташкилот **Intergovernmental organization, IGO**

Таркибига аъзо давлатлар кирадиган ташкилот. Мисол сифатида Бирлашган Миллатлар Ташкилоти (БМТ), Африка Иттифоқи (АУ), Америка давлатлари ташкилоти (ОАС), Европа Иттифоқи (ЕС) ва Араб давлатлари лигасини (LAC) келтириш мумкин.

Ҳуқуқ мерослиги **Succession**

Давлатларнинг ҳуқуқ мерослиги давлатлар парчаланиб кетганида ёки бўлинганида, янги давлат ёки давлатлар иштирокчиси, собиқ давлат бўлган билан шартномалар билан принцип жиҳатидан боғлиқ давлатлар. Тегишли равишда улар БМТ Бош Котибини ана шундай шартномаларга нисбатан ўзларининг ҳуқуқ мерослиги тўғрисида билдиришлари керак. Қаранг: *Қўшилиш, Одатдаги халқаро ҳуқуқ, Ратификация, Қўшимча шартлар ва Шартнома.*

Ҳуқуқий ҳимоянинг самарали воситалари

Бошпана изловчига ҳуқуқий маслаҳатлар олиш ва таржимон хизматидан фойдаланиш таъминланган, дастлабки қарор қабул қилган мустақил органнинг бошпана тақдим этиш маъносига апелляцияни ёки қарорни қайта кўриб чиқиш механизми. Ҳуқуқий ҳимоя воситаси амалиётда ва қонунчиликда мавжуд бўлиши, шунингдек қоида бўйича суҳбатлашиш ёки апелляция бўйича эшитиш давомида ишнинг ҳам амалий, ҳам ҳуқуқий ҳолатларини кўриб чиқишга йўл қўйилиши мавжуд бўлиши керак. Апелляция принцип жиҳатидан автомат тарзда “амал қилишни тўхтатиб туриш”га эга бўлиши, яъни аризага апелляция бўйича узил-кесил қарор қабул қилинганга қадар қолишга рухсат берилиши керак.

6-илова.

Қочоқларни ҳимоя қилишнинг турли жиҳатлари бўйича маълумотларнинг танланган веб-сайтлари

Мавзу	Сайтга ҳавола (URL)
БМТнинг Шартномалар веб-сайтида БМТ шартномаларини ратификация қилиш мақоми	https://treaties.un.org/pages/participationstatus.aspx “Қочоқлар ва фуқаролиги йўқ шахслар” бобида
Парламентларо иттифоқ (ПАИ)	http://www.ipu.org/english/home.htm ва http://www.ipu.org/french/home.htm (француз тилида)
БМТ ҚОКБнинг асосий сайти	http://www.UNHCR.org/
Олий комиссарнинг ҳимоя муаммолари тўғрисидаги мулоқоти	http://www.UNHCR.org/pages/501a39166.html
БМТ ҚОКБнинг статистикаси ва тезкор маълумотлари, шу жумладан ҳар йил 20 июнда эълон қилинадиган “глобал тенденциялар” йиллик ҳисоботи	http://www.UNHCR.org/figures-at-a-glance.html
БМТ ҚОКБнинг «Global Focus» веб-сайти	http://reporting.UNHCR.org/
БМТ ҚОКБнинг «Solutions Alliance» веб сайти	http://www.solutionsalliance.org
БМТ ҚОКБнинг Ахборот портали; асосий кўчирилган шахслар билан боғлиқ фавқулодда вазиятлар ва чўзилиш хусусиятига эга вазиятлар	http://data.UNHCR.org
БМТ ҚОКБнинг Refworld веб сайти	http://www.refworld.org
БМТ ҚОКБнинг Ҳимоя масалалари бўйича қўмитаси Refworld сайти	http://www.refworld.org/protectionmanual.html
БМТ ҚОКБ Refworld сайтидаги Инсон ҳуқуқлари бўйича ҳужжатлар	http://www.refworld.org/humanrights.html

Мавзу	Сайтга ҳавола (URL)
Шаҳарларда яшайдиган қочоқлар билан ишлашнинг илғор амалиёти. Шаҳарларда яшайдиган қочоқлар билан ишлайдиган мутахассислар учун маълумотлар базаси	http://www.urbangoodpractices.org/
Қочоқлар ва мигрантларнинг катта гуруҳлари кўчиб юриши муаммоларини ҳал этиш	https://refugeesmigrants.un.org
Глобал инсонпарварлик платформаси	www.globalhumanitarianplatform.org
Табиий офатлар ва иқлим ўзгариши маъносида кўчирилган шахсларни транс чегара ҳимояси бўйича кун тартиби. Нансен ташаббуслари	https://disasterdisplacement.org/
Инсон ҳуқуқлари бўйича Олий комиссар Бошқармаси (ҚОКБ)	http://www.ohchr.org/EN/Pages/WelcomePage.aspx
ҚОКБ ва миллий ҳуқуқни ҳимоя қилиш муассасалари (МҲМ)	http://www.ohchr.org/EN/Countries/NHRI/Pages/NHRIMain.aspx
Универсал давий шарҳ (УДШ)	http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/UPR/Pages/UPRMain.aspx

Қуйидагилар тўғрисида бир нечта сўз...

БМТ ҚОКБ

БМТ ҚОКБ БМТнинг қочоқлар ишлари бўйича органи бўлиб, Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг бутун жаҳонда қочоқларни ҳимоя қилишни таъминлаш бўйича халқаро амалларни ўтказиш ва мувофиқлаштириш, шунингдек ҳукуматлар билан биргаликда қочоқлар муаммоларини ҳал этишни излаш бўйича мандатга эга.

БМТ ҚОКБнинг асосий мақсади – қочоқлар бирдамлигини кафолатлаш ва ҳуқуқларини ҳимоя қилишдир. БМТ ҚОКБ ҳар бир одамнинг бошпана излаш ва бошқа давлатда хавфсиз қўним топиш ҳуқуқига амал қилишини таъминлашга интилади. БМТ ҚОКБ қочоқларга ўз мамлакатига ихтиёрий қайтиб келишда ёки бошқа мамлакатда жойлашишга ёрдам кўрсатиб, шунингдек муаммоларнинг узоқ муддатли қарорларини топишга интилади.

БМТ ҚОКБ ташкилот Уставига мувофиқ иш кўради ва 1951 йилги Қочоқлар мақоми тўғрисидаги конвенция унга 1967 йилги Протоколга амал қилади.

Вақт ўтиши билан БМТ Бош Ассамблеяси ва БМТнинг Иқтисодий ва ижтимоий кенгаши (ECOSOC) БМТ ҚОКБнинг масъулияти доирасини кенгайтди ва уни кўрсатилган ҳужжатларда қамраб олинмаган ҳамда қуролли можаролар ва қуролли зўрлаш оқибатида мажбурий кўчиб юриш вазиятларида бўлган шахслар бошқа гуруҳларини ҳимоя қилишни таъминлашга ваколат берди. Ана шундай шахсларни бир қисми “мандатли” қочоқлар, яна бир қисми – репатриятлар, фуқаролиги йўқ шахслар ва муайян ҳолатларда ички кўчирилган шахслар деб аталади.

БМТ ҚОКБ давлатларни ва бошқа институтларни инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва бахсларни тинч асосда ҳал этишга ёрдам берадиган шароитларни яратишга даъват этиб, одамларнинг мажбурий кўчиб юриши ҳолатлари сонини камайтиришга интилади. БМТ ҚОКБ ана шу мақсадларга эришиш учун келиб чиқиш мамлакатларига қайтаётган қочоқларни қайта интеграциялаш жараёнларини мустақамлашга интилади, бу билан қочоқлар оқимлари пайдо бўлишига олиб келиши мумкин бўлган ҳолатлар такроран пайдо бўлишининг олдини олади.

БМТ ҚОКБ ҳолис иш кўриб, эҳтиёжларини ҳисобга олиб ва ирқи, танасининг ранги, жинси, тили, дини, сиёсий ёки бошқа эътиқодлари, миллий ёки ижтимоий келиб чиқиши, туғилиши, ногиронлиги ёки бошқа белгилари бўйича эҳтиёжларини ҳисобга олади. БМТ ҚОКБ ўз фаолиятининг барча йўналишларида болаларнинг алоҳида эҳтиёжларига алоҳида эътибор қаратади ҳамда хотинлар ва қиз болалар учун тенг ҳуқуқларни, шунингдек ночор ва (ёки) маргиналланган гуруҳлар вакилларига таъминлашга кўмаклашишга интилади.

БМТ ҚОКБ қочоқларни ҳимоя қилиш ва улар муаммоларини ҳал этишга ёрдамлашиш бўйича саъй-ҳаракатларида ҳукуматлар минтақавий, халқаро ва ноҳукумат ташкилотлар билан ҳамкорлик қилади.

БМТ ҚОКБ қочоқлар билан улар ҳаётига таъсир кўрсатадиган қарорларга нисбатан, шунингдек уларнинг ёш ва гендер ҳолатларига, ҳамда турфалик хусусиятларига эътибор қаратиб, маслаҳатлашувлар ўтказиш орқали иштирок этиш принципига амал қилади.

... ва Парламентлараро иттифоқ тўғрисида

Парламентлараро иттифоқ – барча давлатлар миллий парламентлари вакилларини бирлаштирадиган махсус ташкилотдир. Биз демократияни сиёсий мулоқот олиб бориш ва аниқ амалларни амалга ошириш орқали ҳимоя қиламиз ва қураимиз. 2017 йил 17 декабрдаги маълумотга кўра, ПАИ таркибига **178 та парламентаъзоларива** 11 та асоциялашган аъзолар киради. Биз Бирлашган Миллатлар Ташкилоти ва мақсадларига кўшиладиган бошқа шериклик ташкилотлари билан ҳамкорлик қиламиз.

Фаолиятимиз асосида тинчлик, адолат, демократия ва ривожланиш манфаатларида фаолиятнинг **доим кенгайиб бораётган доираси** ётади. Биз турли масалалар, масалан ТИВ/ОТИВ, инсон ҳуқуқлари, гендер тенглиги, иқлим ўзгариши ва ёшларнинг сиёсий иштирок этиши устида иш олиб борамиз. Биз можаро ҳолатидан чиқаётган ёки демократик давлат сифатида ривожланаётган мамлакатларга ёрдам кўрсатамиз.

Бизнинг ишимиз, шунингдек **халқаро бошқарув** тўғрисида ниҳоятда муҳим ишни амалга ошириш орқали глобал кўламдаги қарорларни қабул қилишда бутун жаҳондаги фуқаролар фикрини эътиборга олишдан иборатдир.

Бугунги кунда биз жаҳон ижтимоий фикрини энг аниқ ифода қиладиган ташкилот ҳисобланамиз. Жаҳондаги етти миллиард одамдан 6,5 миллиарди парламентлари ПАИ аъзолари бўлган давлатларда яшайди ва бевосита уларнинг сайланган вакиллари бизнинг сиёсатимиз билан шуғулланади ва унинг йўналишини аниқлайди.

Биз парламентларни бирлаштириб – одамларни бирлаштирмоқдамиз.

ПАИ жаҳондаги энг кўхна кўп томонлама сиёсий ташкилот бўлиб, **1889 йилда** халқлар ўртасидаги келишмовчиликларни тинч йўл билан тартибга солиш учун парламентлараро мулоқотдан фойдаланиш мақсадида **ташкил этилган**. Ана шу қараш 1889 йилда бўлгани каби бугунги кунда ҳам ана шундай муҳим ва долзарбдир.

Бизнинг ташкилотимизни асосан унинг аъзолари давлат маблағлари ҳисобидан молиялаштиради. Ташкилотимизнинг қароргоҳи Швейцариянинг Женева шаҳрида жойлашган.

Inter-Parliamentary Union

For democracy. For everyone.

 +41 22 919 41 50
 +41 22 919 41 60
 postbox@ipu.org

Chemin du Pommier 5
Case Postale 330
1218 Le Grand-Saconnex
Geneva – Switzerland
www.ipu.org

 +41 22 739 81 11
 +41 22 739 73 77

Case Postale 2500
CH-1211 Genève 2 Dépôt
Switzerland
www.unhcr.org